ONLY ONO HOTAN IN THE WORLD

دۇنيادا برلا خوتەن بار

❀ يىپەكچىلىك ❀ قاشتىشى ❀ گىلەمچىلىك

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

دۇنيادا بىرلا خوتەن بار

ONLY ONO HOTAN IN THE WORLD

تۇزگۈچى: ئابدۇللا سۇلايمان

BY
ABDULLA SULAYMAN

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

天下只有一个和田.4,丝绸业、和田玉、地毯业/阿布都拉·苏莱满编著.—乌鲁木齐:新疆人民出版社,2003.8
ISBN 7—228—08242—7

Ⅰ.天… Ⅱ.阿… Ⅲ.①和田地区—概况—维吾尔语(中国少数民族语言)②丝绸工业—概况—和田地区—维吾尔语(中国少数民族语言)③玉器—制造工业 ④地毯—制造工业—概况—和田地区—维吾尔语(中国少数民族语言)
Ⅳ.K924.52

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2003)第 073811 号

责任编辑:牙里坤·司马义
责任校对:穆尼热·木沙江
封面设计:艾克拜尔·沙力

天下只有一个和田
——丝绸业、和田玉、地毯业

阿布都拉·苏莱满 编著

新疆人民出版社出版
(乌鲁木齐市解放南路 348 号邮编 830001)
新疆新华书店发行
乌鲁木齐仁祥印务有限公司印刷
880×1230 毫米 大 32 开本 12.75 印张 插页 2
2003 年 8 月第 1 版 2003 年 8 月第 1 次印刷
印数:0001—3800 册

ISBN 7—228—08242—7
(民文)总定价(共六册):98.50 元

مۆھتەرەم ئوقۇرمەن
خوتەننى بىلگىسىز بارمۇ؟

خوتەن مۇلكىكى جەننەتتىن نىشاندۇر،
سەۋادى ئۇزرە جەننەت جان فىشاندۇر.
(نەۋائى)

«دۇنيادا بىرلا خوتەن بار» — بۇ چىن پىششىغ گەپ. چۈنكى خوتەنلىكلەر «بىرنى بىر» دەيدۇ.

خوتەن — ئۇز دىيار، تارىخى ئۇزۇن دىيار؛ خوتەن — تارىختا ئىچكىرىكى چىن ئۇچۇن غەربكە كۆزنەك دىيار؛ شۇڭا، نۇرغۇن سالناملەر، سەييياھلارغا دېگىزدەك كەڭ سۆزلەك دىيار.

خوتەنلىكلەرنىڭ ئاباـ ئاغۇنلىرى ئۇزاق ئۆتمۈشتىن تارتىپ، قاراقۇرۇم ئېتەكلىرىدە، گازۇن ـ چىرىلارنى ئۆزلەشتۈرۈپ، بارخانلارنىڭ ھۇجۇملىرىنى كەتمەن بىلەن توسقان ۋە قورام تاشلارنى دومىلاتقۇدەك دەھشەتلىك قاش ئۆكۈز ئېقىنلىرىنى بويسۇندۇرغان، تەبىئەتنىڭ سىرىنى ئەقلـ ھۈنەر بىلەن ئېچىپ، تەبىئەتنى ئۆزىنىڭ قانۇنى بىلەن ئىگىلىگەن ھەم ماددىي ۋە مەنىۋى ھاياتنى جەمئىيەتنىڭ نىزامى بىلەن يۈكسەلدۈرگەن. شۇنداق قىلىپ، جەننەت مەسەل خوتەن بوستانلىقىنى ئەھباغا كەلتۈرگەن. بۇ ھەقىقەت توغرىسىدا، ئالتە جىلدلىق ئەمەس، ئاتمىش جىلدلىق قامۇس تۈزۈپمۇ بايانغا يەتكىلى بولماس.

تالانتلىق شائىر، ئىجتىھاتلىق پروفېسسور ئابدۇللا سۇلايمان قەلىمگە مەنسۇپ بۇ يۈرۈشلۈك كىتاپلار خوتەننى ھەر جەھەتتىن بىلگۈسى كەلگەن ھەرقانداق ئوقۇرمەن ئۇچۇن قىممەتلىك دەستۇردۇر. ئۇنىڭ تەشەببۇسى ۋە تەشكىللىشىـ تەھرىرلىشىدە ۋۇجۇدقا كەلگەن بۇ دەستۇر، ئاساسەن، ئۆز ئانا يۇرتىدا تۇغۇلغان ۋە ئۆز ماكانىنىڭ ئۆتمۈشى ھەم ھازىرىنى ئوبدان ئۆگەنگەن، پىششىق بىلگەن قەلەمكەشلەرنىڭ جاپالىق ئەمگەكلىرىنىڭ شىلدىر ـ شىبكەر مېۋىسىدۇر. بۇ كىتابنىڭ ئالتە جىلدى بىر ـ بىرىگە ئۆزۈى باغلانغان ھەم ھەر بىر جىلدى ئۆز نۆۋىتىدە يەنە ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل بىر ئەسەردۇر. ھەر جىلدىنى ۋاراقلىغىنىڭدا، رىۋايەتتىن

تاكى ئەمەلىيەتكىچە، ئىجادىيەتتىن تاكى رېئاللىققىچە بولغان كارامەتلەر تەسۋىرى كۆز ئالدىڭىزدىن خۇددى كارتىنىدەك بىر - بىرلەپ ئۆتىدۇ؛ سىزنى نەچچە مىڭ يىللىق تىلسىماتنىڭ قاپقىسىنى ئېچىپ، ئاجايىب رەڭگارەڭ ۋە ئىنسانىيەتكە ھەمىشاھەڭ خەزىنىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر قىلىدۇ؛ سىزنى ھېكايەت بايا‌ۋانىنى كەزدۈرۈپ، ھاياتلىق خىيابانىغا يەتكۈزۈپ، خوتەن توغرىسىدىكى بىلىم تەشنالىقىڭىزنى شېرىن تىل بۇلاقلىرىدىن قاندۇرىدۇ.

ئىگىلىك تەمىر قىلىشتا تۆھپىكار، مەدەنىيەت - مەرىپەتنى گۈللەندۈرۈشتە كەشپىكار، مەنىۋى ئۇزۇقلۇق يارىتىشتا سەنئەتكار، يۇرت - ماكانىنى قوغداشتا پىداكار خوتەنلىكلەرنىڭ مۇلايىم چېھرىسى كۆز ئالدىڭىزدا نامايان بولۇپ، ئۇلارنىڭ قاراقۇرۇمدەك چىڭ ئىرادىسىگە ۋە ئالەمشۇمۇل ئەمگەك مېۋىسىگە قايىل بولىسىز ۋە ئىختىيارسىز ئاپىرىن ئوقۇيسىز.

نۇرغۇن - نۇرغۇن تارىخىي ۋەقەلەر ۋە كۆرىنىڭ ئىجتىمائىي ھادىسىلەرنى بېشىدىن كەچۈرگەن خوتەنلىكلەرنىڭ ھازىرقى بوغۇنلىرى بېرىم ئەسىردىن بۇيان قەدىمكى ئوغۇش- ئاغۇنلىرىنىڭ ئىزىنى بېسىپ، ئانا يۇرتىنى ئەقىل - پاراسىتى ۋە ئەمگەك تەرى بىلەن تېخىمۇ گۈللەندۈرۈش يولىدا جان پىدالىق كۆرسىتىپ كەلمەكتە. قەدىمكى خوتەننىڭ پارلاق مەدەنىيىتىگە ھەقىقىي ۋارىسلىق قىلغان يېڭى خوتەن پەن - تېخنىكا ۋە ئۇچۇر مۇلازىمەت ئەسىرى بولغان 21 - ئەسىرگە يېڭىچە قىياپەت بىلەن گىگانت قەدەم باستى.

قەدىمدىن تارتىپ كېلىۋاتقان ئۇدۇم ـــ «يۇرت ئاتىسى نېمىگە مايىل بولسا يۇرت ئەھلى شۇنىڭغا ياندىشىدۇ» دېگەن ھېكمەتنى ۋە «يادلاپ ئالغان كېتىدۇ، يېزىپ قويغان قالىدۇ» دېگەن تەمسىلنى ياخشى چۈشەنگەن خوتەن رەھبەرلىرىدىن ئۆمەر ئابدۇللا، جۇملىدىن يالقۇن قادىر ھەم مۇھەممەت چاۋار ئەپەندىلەرنىڭ قەلەمكەشلەرنى قوللىشى بىلەن بۇ دەستۇر مۇۋەپپەقىيەتلىك چىققان. بۇ ئەپەندىلەرنىڭ ھىممىتىگە ۋە قەلەمكەشلەرنىڭ غەيرىتىگە كەڭ جامائەتچىلىك بارىكاللا دەيدۇ ۋە ئوقۇرمەنلەر جامائەسى ئالقىش بىلدۇرىدۇ دەپ ئىشىنىمەن.

ئېھتىرام بىلەن: **ئىمىن تۇرسۇن**

2003 - يىل، ئىيۇن

مۇندەرىجە

خوتەن يىپەكچىلىكى..... مۇھەممەتئىمىن سابىر
خوتەن يىپەكچىلىكى ھەققىدە ئومۇمىي بايان..... 1
1. خوتەن يىپەكچىلىكىنىڭ ئۆتمۈشى..... 1
2. خوتەن يىپەكچىلىكىنىڭ ئەگرى-توقاي تەرەققىياتى..... 9
3. خوتەن يىپەكچىلىكىنىڭ بۈگۈنى..... 16
دولقۇنسىمان تەرەققىي قىلغان پىلە-ئۇجمىچىلىك..... 16
زامانىۋى يىپەك توقۇمچىلىق سانائىتى..... 19
قايتا گۈللەنگەن ئەنئەنىۋى يىپەك توقۇمچىلىق..... 21
گۆھەرگە ئايلانغان يىپەك ۋە يىپەك مەدەنىيىتى..... 26
1. يىپەكنىڭ خاسىيەتلىرى..... 26
2. يىپەكنى ئۇلۇغلاش ئېچى..... 29
3. يىپەككە باغلانغان مەدەنىيەت ھادىسىلىرى..... 31
4. خوتەن يىپەكچىلىكىنىڭ كەلگۈسىگە نەزەر..... 38
يىپەك خام ئەشيا سورتلىرى ۋە ئالاھىدىلىكى..... 40
1. ئاق پىلە..... 40
2. يېشىل پىلە..... 40
3. ئەنئەنىۋى پىلە ھېقىش ئۇسۇلى..... 41
يىپەك تارتىش ۋە كوچا سوزۇش..... 43
1. يىپەك تارتىش دۇكان - سايمانلىرى..... 43
2. يىپەك تارتىش مەشغۇلاتى..... 45
يىپەك توقۇلما مەھسۇلاتلىرى ۋە ئالاھىدىلىكى..... 49
1. ساپ يىپەك توقۇلمىلار..... 49
گۈللۈك ساپ يىپەك توقۇلمىلار..... 50
ئاددىي، رەڭدار يىپەك توقۇلمىلار..... 64
سىدام يىپەك توقۇلمىلار..... 66
2. ئارىلاش يىپەك توقۇلمىلار..... 69

گۈللۈك ئارىلاش توقۇلمىلار..... 69
ئاددىي، رەڭدار ئارىلاش توقۇلمىلار..... 72
يىپەك توقۇمىچىلىقى..... 75
1. يىپەك توقۇمىچىلىق ئۇسكۇنە - سايمانلىرى 76
2. يىپەك توقۇمىچىلىق مەشغۇلاتى 78
يىپەك بوياقچىلىقى 93
1. رەڭ خۇشتارلىق پىسخىكىسى ۋە ئۇنىڭ رولى 93
2. بوياق ماتېرىياللىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئالاھىدىلىكى 98
3. ئەنئەنىۋى يىپەك بوياقچىلىقى 108
4. ئەنئەنىۋى يىپەك بوياقچىلىقىدا سانائەت بوياقلىرىدىن پايدىلىنىش 124
5. ئەتلەس ئۈرۈش بوياقچىلىقى ۋە ئەتلەس توقۇمىچىلىقىنىڭ ئالاھىدىلىكى..... 133

خوتەن قاشتېشى ..... ئابدۇرىشات مۇساجان
مۇقەددىمە..... 141
خوتەن قاشتېشىنىڭ قىممىتى 144
1. خوتەن قاشتېشىنىڭ خىمىيىلىك تەركىبى..... 147
2. خوتەن قاشتېشىنىڭ مىنېرالىق تەركىبى..... 151
3. خوتەن قاشتېشىنىڭ فىزىكىلىق خۇسۇسىيەتلىرى 154
خوتەن قاشتېشىنىڭ تارقىلىش ئەھۋالى..... 159
1. خوتەن قاشتېشىنىڭ بۆشۈكى — «قاش ئۆگۈز» 160
2. كان تېشىنىڭ بۆشۈكى — ئالماس كان 163
3. خوتەن قاشتېشىنىڭ بىر تەركىبى — مىرداي كان 170
4. قاشتېشى كان رايونلىرىنىڭ بۆلەكلەرگە ئايرىلىشى 173
قاشتېشى سودىسى ۋە يىپەك يولىنىڭ ئېچىلىشى 176
1. «قاشتېشى يولى»نىڭ بارلىققا كېلىشى..... 176
2. تارىخىي مەنبەلەردە خوتەن قاشتېشى..... 182
3. قەدىمكى ئىزلاردا خوتەن قاشتېشى 192
4. قاشتېشىنىڭ قېزىلىشى..... 199
5. قاشتېشى ئويمىچىلىق سايمانلىرى 204
قاشتېشى ئويمىچىلىق سەنئىتى ۋە ئۇنىڭ ئوتتۇرا تۈز-

لەكلىكتىكى راۋاجى 206
1. قاشتىشى ئويمىچىلىقنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە بىر قىسىم بەدىئىي ئەسەرلەر 206
2. ياڭجۇ قاشتاشچىلىقى ۋە خوتەن قاشتىشى 225
3. ئوتتۇرا تۇزلەكلىكتە قاشتىشى قىزغىنلىقى 227
4. چىەنلۇڭ خان ۋە خوتەن قاشتىشى 239
قاشتىشى تەتقىقاتى ۋە ھازىرقى زامان قاشتاشچىلىق مۇۋەپپەقىيەتلىرى 248
1. قاشتىشى تەتقىقاتىدىن ئۇچۇرلار 248
2. يېڭىدىن ئىجاد قىلىنغان بىر قىسىم قاشتىشى ئويما ئەسەرلىرى 252
بۇگۇنكى زامان خوتەن قاشتاشچىلىقىنىڭ ئاساسىي ئەھۋالى 254
ئاخىرقى سۆز 260

خوتەن گىلەمچىلىكى ..... مۇھەممەتئىمىن سابىر توختىنىياز تۇرسۇن .....
خوتەن گىلەمچىلىكىنىڭ بارلىققا كېلىشى 263
1. خوتەن گىلەمچىلىكى توغرىسىدا ئەپسانە - رىۋايەتلەر 264
2. خوتەن گىلەمچىلىكىگە ئائىت تارىخىي يازما مەلۇماتلار 268
3. خوتەن گىلەمچىلىكىگە ئائىت ئارخېئولوگىيىلىك مەلۇماتلار ... 270
4. مەلۇماتلاردىن خۇلاسە 273
خوتەن گىلەمچىلىكىنىڭ تارىخىي تەرەققىياتى 276
1. ئەجدادلارنىڭ تۆھپىسى 276
2. خوتەن گىلەمچىلىكىنىڭ يېڭى باھارى 283
3. خوتەن گىلەمچىلىكىنىڭ پاراۋوزى — خوتەن گىلەم كارخانىسى 284
4. ئەللىك بەش مىڭ كىشىلىك «تۆۋرۈك» 290
5. گىلەمچىلىكىنىڭ كەلگۈسى تېخىمۇ پارلاق 292
خوتەن گىلىمىنىڭ تۈرلىرى 294
1. زىلچا گىلەمنىڭ تۈرلىرى 295
2. زىلچا گىلەمنىڭ تۈزۈلۈشى 297

3. زىلچا گىلەمنىڭ نۇسخا، رەڭ تۇرلىرى ۋە ئالاھىدىلىكى 299
خوتەن گىلىمنىڭ نەقىشچىلىكى 321
1. گىلەم گۈل نەقىشلىرى توغرىسىدا چۈشەنچە 322
2. خوتەن گىلىمنىڭ كانارا نەقىشلىرى 327
3. خوتەن گىلىمنىڭ ئىچ گۈل نەقىشلىرى 328
خوتەن گىلىمنىڭ سەنئەت قىممىتى ۋە ئىستېمال قىممىتى 331
1. گىلەمگە مۇجەسسەملەنگەن مەدەنىيەت - سەنئەت 332
2. گىلەمدىن تارقالغان مەدەنىيەت - سەنئەت 334
3. خوتەن گىلىمنىڭ ئىستېمال قىممىتى 340
گىلەم خام ئەشيالىرى ۋە سايمانلىرى 341
1. خوتەن قويى ۋە يۇڭ يىپ 341
2. گىلەم ماتېرىياللىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەش ئۇسۇللىرى 346
3. گىلەم ماتېرىياللىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەش سايمانلىرى 347
رەڭ ۋە بوياقچىلىق 350
1. ئەنئەنىۋى يۇڭ بوياقچىلىقىدا ئىشلىتىلىدىغان ماتېرىيال ۋە سايمانلار 351
2. يۇڭ بوياقچىلىقىغا ئىشلىتىلىدىغان سانائەت بوياقلىرى ۋە سايمانلار 358
3. سانائەت بوياقلىرى ئارقىلىق يۇڭ يىپ بوياش 361
گىلەم توقۇش تېخنىكىسى 366
1. گىلەم توقۇش دۇكانلىرى ۋە ئۇلارنىڭ قۇرۇلمىسى 366
2. گىلەم توقۇشتىكى تېخنىكىلىق تەلەپلەر 368
گىلەم توقۇش مەشغۇلاتى 377
1. گىلەم توقۇشتىن بۇرۇنقى تەييارلىقلار 377
2. تېڭىت چېگىش ئۇسۇلى 379
3. ئارقاق ئۆتكۈزۈش ۋە پەنجە ئۇرۇش ئۇسۇلى 381
4. قىرغاق يۆگەش ۋە گىلەم قىرغاقلىرىنى تارتىش 383
تۆھپىكار گىلەمچىلەر شەجەرىسى 386

目 录

和田丝绸 …… 买买提依明·沙比尔
和田丝绸业概论 …… 1
1、昔日和田丝绸业 …… 1
2、和田丝绸业的曲折发展历程 …… 9
3、今日和田丝绸业 …… 16
冠以为宝的丝绸与丝绸文化 …… 26
1、丝绸之特性 …… 26
2、丝绸推崇意识 …… 29
3、与丝绸相联的文化现象 …… 31
4、和田丝绸业的前程展望 …… 38
丝绸原料及特点 …… 40
1、白蚕 …… 40
2、绿蚕 …… 40
3、传统养蚕法 …… 41
缫丝和捻丝 …… 43
1、缫丝设备和工具 …… 43
2、缫丝作业 …… 45
丝织品及其特点 …… 49
1、纯丝织品 …… 49
带花丝织品 …… 50
色条丝织品 …… 64
素色丝织品 …… 66
2、混纺丝织品 …… 69

带化混丝织品 …… 69
色条混丝织品 …… 72
丝绸纺织 …… 75
1、丝织设备和工具 …… 76
2、丝织作业 …… 78
丝染业 …… 93
1、颜色迷恋心理及其作用 …… 93
2、染料及其性能 …… 98
3、传统丝染业 …… 108
4、工业染料在传统丝染业中的应用 …… 124
5、艾特来丝绸经线染法及艾特来丝染织之特点 …… 133
和田玉 …… 阿不都热夏提·木沙江
序言 …… 141
和田玉的品位 …… 144
1、和田玉的化学成分 …… 147
2、和田玉的矿物成分 …… 151
3、和田玉的物理性能 …… 154
和田玉的分布情况 …… 159
1、和田玉的摇篮——“喀什乌谷子” …… 160
2、矿玉之父——阿里玛斯玉矿 …… 163
3、和田玉的另一种——米尔代玉矿 …… 170
4、玉石矿区的分布 …… 173
玉石贸易和丝绸之路的形成 …… 176
1、玉石之路的出现 …… 176
2、史记中的和田玉 …… 182
3、古迹中的和田玉 …… 192
4、玉石的开采 …… 199
5、玉雕设备、工具 …… 204
雕艺术及其在中原的发展 …… 206

1、玉雕业的产生及部份玉雕艺术品 …… 206
2、扬洲玉雕业与和田玉 …… 225
3、中原的玉石热 …… 227
4、乾隆皇帝与和田玉 …… 239
玉石研究与现代玉石业成果 …… 248
1、玉石研究信息 …… 248
2、部份新创玉雕作品 …… 252
今代和田玉石业的基本情况 …… 254
后记 …… 260
和田地毯 …… 买买提依明·沙比尔、托合提尼牙孜·吐尔逊
和田地毯的出现 …… 263
1、有关和田地毯的神话与传说 …… 264
2、关于和田地毯的史记信息 …… 268
3、关于和田地毯的考古信息 …… 270
4、有关和田地毯的信息小结 …… 273
和田地毯业的历史发展 …… 276
1、祖先的业绩 …… 276
2、和田地毯业的新春 …… 283
3、和田地毯业的火车头——和田地毯厂 …… 284
4、五万五千人组成的"柱" …… 290
5、地毯业的未来更光明 …… 292
和田地毯的种类 …… 294
1、栽绒地毯品种 …… 295
2、栽绒地毯的结构 …… 297
3、栽绒地毯的图案品种、花色及特点 …… 299
和田地毯的图案构成 …… 321
1、地毯图案之概念 …… 322
2、和田地毯的周边条框图案 …… 327
3、和田地毯的中央部分图案 …… 328

和田地毯的艺术价值和使用价值 …… 331
1、汇集于地毯的文化艺术 …… 332
2、扩散于地毯的文化艺术 …… 334
3、和田地毯的使用价值 …… 340
地毯原料及设备、工具 …… 341
1、和田羊与毛线 …… 341
2、地毯原料的加工方法 …… 346
3、地毯原料加工用具 …… 347
颜料与染线业 …… 350
1、传统颜料、染具及毛染法 …… 351
2、工业颜料及染具设备 …… 358
3、工业颜料毛线着染法 …… 361
织毯技术 …… 366
1、地毯架及其构造 …… 366
2、地毯编织的技术要求 …… 368
织毯作业 …… 377
1、前期准备 …… 377
2、栽绒法 …… 379
3、穿纬线其打实 …… 383
和田地毯名人录 …… 386

مۇھەممەتئىمىن سابىر

خوتەن يىپەكچىلىكى

خوتەن يىپەكچىلىكى ھەققىدە ئومۇمىي بايان

1. خوتەن يىپەكچىلىكىنىڭ ئۆتمۈشى

ئىنسانلارنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىدا كىيىنىش ئوزۇقلىنىشتىنلا كېيىن تۇرمۇرىيەت ھېسابلىنىدۇ. مۇشۇنداق زۆرۈرىيەت تۇپەيلىدىن، ئەڭ قەدىمكى ئىنسانلار ئوت - چۆپ ۋە دەرەخ قوۋزاقلىرى ئارقىلىق ئەۋرەتلىرىنى دالدا قىلغان ھالدا يېرىم يالىڭاچ ياشىغان. كېيىنچە ھايۋان تېرىلىرىنى يېپىنچا قىلغان. ئاندىن يۇڭ پىشۇرما بۇيۇم - كىگىز بىلەن يۇڭ يىپىنى كەشىپ قىلىپ، كىگىز كېپىنەك، كىگىز قالپاق قاتارلىق پىشۇرما كىيىملەرنى، يۇڭ يىپتىن توقۇلغان قۇر - ئۆرمىلەردىن چېتىپ ئىشلەنگەن شوينا كىيىملەرنى كىيىدىغان بولغان. كۆچمەن چارۋىچىلىقتىن ئىپتىدائىي دېھقانچىلىققا ئۆتكەندىن كېيىن يۇڭ رەخت، بۆز رەخت توقۇش، يىپەك رەخت توقۇشنى ۋە بۇلاردىن ھەر خىل كىيىم - كېچەكلەرنى ئىشلەپچىقىرىشنى كەشىپ قىلغان. ئوت - چۆپ يېپىنچىلاردىن تېرە يېپىنچىغا، ئۇنىڭدىن كىگىز يېپىنچىغا، ئۇنىڭدىن چاتما شوينا كىيىمگە، ئۇنىڭدىن ھەقىقىي مەنىدىكى توقۇلما رەخت كىيىملەرگە ئۆتۈش — نەچچە مىڭلىغان يىللار داۋامىدا ئەمەلگە ئاشقان. بۇ كىيىم - كېچەك زەنجىرىنىڭ ھەربىر ھالقىسىدىن يەنە بىر ھالقىسىغا ئۆتۈش ماھىيەتتە بىر قېتىملىق سەكرەش، بىر قېتىملىق ئىنقىلاب ئىدى. بۇ ئىنقىلاب ئاخىر يۇڭ، يىپەك، بۆز رەختلەردىن كىيىنىشنى بەلگە قىلغان مەدەنىي ئىنسانلار دەۋرىگە قەدەم قويۇش بىلەن نەتىجىلەنگەن.

ئېنىقكى، يىپەك — تەبىئىي تالالار ئىچىدە ئەڭ ئەتىۋارلىق بۇيۇم بولۇپ سىپتىلىقى، ۋەزنىنىڭ يېنىكلىكى، رەڭ ئېلىش ۋە رەڭ تۇتۇش ئىقتىدارىنىڭ يۇقىرىلىقى، جۇلالىق - كۆركەملىكى، شۇنداقلا چىداملىقلىقى جەھەتتە ھەرقانداق تەبىئىي تالا ئۇنىڭ ئورنىنى باسالمايدۇ. شۇ سەۋەبتىن يىپەك ۋە يىپەك توقۇلمىلار قەدىمدىن ھازىرغىچە جاھان خەلقىنىڭ تۇرمۇش ئىستېمالىدا ئەتىۋارلىنىپ كەلمەكتە.

دىيارىمىز خوتەندىكى ھەرقايسى بوستانلىقلاردا ياشىغان قەدىمكى ئەجدادلىرىمىز، ناھايىتى ئۇزاق زامانلار ئىلگىرىلا تەبىئىي تالالاردىن پايدىلىنىپ توقۇلما بۇيۇملارنى ئىشلەپچىقىرىش ھۈنەر - سەنئىتىنى بارلىققا كەلتۈرگەن.

تارىم ۋادىسى، جۇملىدىن خوتەن ئۇجمە ئۆستۈرۈش، پىلە بېقىش ۋە تەبىئىي يىپەك تالاسىدىن پايدىلىنىپ، ھەر خىل يىپەك توقۇلما بۇيۇملارنى ئىشلەپچىقىرىشنى ئەڭ بۇرۇن ئۆزلەشتۈرگەن رايونلارنىڭ بىرى. لېكىن، خوتەن دىيارىدا پىلە بېقىش ۋە يىپەكچىلىكنىڭ بارلىققا كەلگەن كونكرېت يىل دەۋرى ھازىرغىچە ئېنىق بولمىغان، شۇنداقلا ئۇزاقتىن بۇيان دۆلىتىمىز ۋە چەت ئەللەردىكى كۆپلىگەن تەتقىقاتچىلارنى قىزىقتۇرۇۋاتقان تېما بولۇپ كەلگەن. ئەپسۇسكى، تا ھازىرغىچە خوتەندە پىلىچىلىك - يىپەكچىلىكنىڭ بارلىققا كەلگەن ۋاقتىغا دائىر بىۋاستە يازما خاتىرىلەر بايقالغانلىقى مەلۇم ئەمەس. ئەمما، غەرب تارىخچىلىرى ۋە دۆلىتىمىز تارىخچىلىرىنىڭ خوتەننىڭ قەدىمكى دەۋرىدىكى پىلىچىلىك - يىپەكچىلىك، ھەققىدە قالدۇرغان يازما مەلۇماتلار بىزنى بۇ جەھەتتە قىممەتلىك ئۇچۇرلار بىلەن تەمىنلەيدۇ. شۇڭا، تارىم ۋادىسى، جۇملىدىن خوتەننىڭ پىلە - يىپەكچىلىكى ھەققىدىكى تەتقىقاتلار مانا شۇ ۋاستىلىق يازما مەنبەلەر ۋە ئارخېئولوگىيىلىك بايقاشلار ئاساسىدا ئېلىپ بېرىلۋاتىدۇ.

خوتەندە پىلىچىلىك - يىپەكچىلىكنىڭ بارلىققا كېلىشى ھەققىدىكى تەتقىقاتلار

گرېك تارىخچىسى ئۇنېسكرىدوس بىلەن نېئاركوس يازغان «قىرغاق بويلاپ دېڭىز سایاھىتى»[1] (تەخمىنەن مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 325 - يىلى يېزىلغان) دە، غەرب ئەللىرى ئىشلىتىدىغان يىپەك ۋە توقۇمىلار سېرىستىن كېلىدۇ، دېيىلگەن. مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 400 - يىللىرى تۇغۇلغان كىتفوسنىڭ «ئېتىرىيە» دېگەن

ئەسىرىدە «سېرس» دەپ يېزىلغان. شۇنىڭدەك ھومېرنىڭ «ئودىسسا» داستانىدىمۇ، سېرستىن ئىمپورت قىلىنغان تاۋارلار ئارىسىدا تۆمۈر ۋە كۆن - قېرىملار بار، دېيىلگەن. يەنە، تۈرلۈك تۆمۈرلەر ئىچىدە سېرسنىڭ تۆمۈرى بەك ئېسىل، سېرسلار ھەر خىل يېپەك ماللىرىغا قوشۇپ، كۆن - قېرىملارنىمۇ بىزگە ئىمپورت قىلىدۇ، دەپ قەيت قىلىنغان[2].

يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان غەرب تارىخچىلىرىنىڭ خاتىرىلىرىدە يېپەك ماللارنىڭ «سېرس» يەنى «يېپەك ئىلى» دىن كېلىدىغانلىقى يېزىلغان. ئۇنداقتا، «سېرس» نىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنى قەيەردە؟ ئۇيغۇرلاردىن بۇ ھەقتە ئەڭ بۇرۇن پىكىر يۈرگۈزگەن قاسىم ئارىش ئەپەندى «يېپەك ئىلى — خوتەن توغرىسىدا» ناملىق ماقالىسىدە، غەرب ئالىملىرىنىڭ «سېرس» نىڭ ئورنى توغرىسىدىكى بايانلىرىنى سىلىشتۇرۇپ تەتقىق قىلغاندىن كېيىن: «رىم ۋە يۇنان ئالىملىرىنىڭ خاتىرىلىرىدىن شۇنى كۆرگىلى بولىدۇكى، سېرسنىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنى ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە شىنجاڭغا توغرا كېلىدۇ. بىزگە شۇ نەرسە مەلۇمكى، قەدىمدىن تارتىپ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك ۋە شىنجاڭدا ئەڭ بالدۇر پىلىچىلىك - يېپەكچىلىك راۋاجلانغان[3].

ئېلىمىز ئالىمى چېەن بوچۈەن تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئىزدىنىپ غەرب ئالىملىرىنىڭ ئەسەرلىرىدە تىلغا ئېلىنغان سېرس — يېپەك ئىلىنى «ھازىرقى شىنجاڭ، جۇملىدىن قەشقەرنى مەركەز قىلغان ھالدا خوتەن، يەركەنتى كۆرسىتىدۇ» دەپ مۇئەييەنلەشتۈردى[4]. «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى» ژۇرنىلىنىڭ سابىق باش مۇھەررىرى، تەتقىقاتچى يىن چىڭ ئەپەندى قەدىمكى غەرب ئالىملىرى نەزەرىدىكى «سېرىندىيە» (غەربىي يۇرت، يەنى ئۇدۇن) ھەققىدە تەپسىلىي مۇلاھىزە يۈرگۈزگەندىن كېيىن، رىملىقلارنىڭ تاكى مىلادىيە VII ئەسىرلەرگىچە پىلە بېقىش، يېپەك چىقىرىشنى بىلمەيدىغانلىقىنى، يېپەكنى «سېرىندىيە»، يەنى غەربىي يۇرت ئۇدۇنىدىكى دەرەخ غازاڭلىرىدىن چىقىدۇ، دەپ قاراپ كەلگەنلىكىنى، راھىبلاردىن يېپەكنىڭ پىلە قۇرتىدىن چىقىدىغانلىقىنى ئۇقۇپ، ئاشۇ راھىبلارنى ئىشقا سېلىپ پىلە ئۇرۇقىنى ئوغرىلىتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئاندىن رىمدا پىلە - يېپەكچىلىكنىڭ ئۆزلەشتۈرۈلگەنلىكىنى بايان قىلىدۇ[5].

دېمەك، غەرب ئالىملىرىنىڭ «سېرس» (يېپەك ئىلى)

توغرىسىدىكى يازما خاتىرىلىرى ۋە بۇ خاتىرىلەر ئاساسىدا ئېلىپ بېرىلغان يۇقىرىقى تەتقىقات نەتىجىلىرىگە ئاساسەن، شۇنىڭ قەيەر قىلالايمىزكى، يىپەك يولى مىلادىيىدىن بۇرقانچە ئەسىر ئىلگىرىلا شەرقتە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىن تارتىپ غەربتە رىم ۋە يۇنانلارغىچە تۇتاشقان. گېرېكلار ۋە رىملىقلار بۇگۈنكى تارىم ۋادىسىنى «سېرىس»، «سېرىندىيە» يەنى «يىپەك يۇرتى»، «يىپەك ئېلى دەپ ئاتىغان. تارىم ۋادىسىدا ياشىغان قەدىمكى ئەجدادلىرىمىز مىلادىيىدىن خېلى ئىلگىرىكى ۋاقىتتىن باشلاپلا يىپەك سودىسى بىلەن شۇغۇللىنىپ، شەرق بىلەن غەربنىڭ ئىقتىسادى، مەدەنىيىتى ئالماشتۇرۇشىدا مۇھىم رول ئوينىغان. ۋەھالەنكى، غەربنىڭ «سېرىس» توغرىسىدىكى مەلۇماتلىرى تارىم ۋادىسى جۇملىدىن خوتەنده پىلە - يىپەكچىلىكىنىڭ بارلىققا كەلگەن ۋاقتىنى يورۇتۇپ بېرىشته بىزنى تېخىمۇ ئېنىق مەلۇمات بىلەن تەمىنلىيەلمەيدۇ.

بۇ مەسىلىنى ئايدىڭلاشتۇرۇش ئۈچۈن، يەنە بىر قىسىم تەتقىقاتچىلار دۆلىتىمىزنىڭ تارىخ كىتابلىرىدىكى يازما مەلۇماتلار ئاساسىدا تەتقىقات يۈرگۈزۈپ كەلدى. ئىلگىرى بىر قىسىم تەتقىقاتچىلار پىلىچىلىك - يىپەكچىلىك تاڭ سۇلالىسى (مىلادىيە 618 ـ 907 - يىللار) دەۋرىدىن سەل بۇرۇن شەرقتىن ئۇدۇنغا تارقىلىپ كىرگەن دەپ قاراپ كەلگەنىدى. بۇنىڭدا، تاڭ سۇلالىسى دەۋرىده غەربكە بۇددا نوملىرىنى ئېلىپ كېلىشكە بارغان راھىب تاڭ شۇەنزاڭنىڭ (مىلادىيە 602 ـ 664 - يىللاردا ياشىغان) «بۇيۇ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى» دېگەن كىتابىدا خاتىرىلەنگەن بىر رىۋايەتكە ئاساسلانغان.

«تاڭ شۇەنزاڭ مىلادىيە 644 - يىللىرى ئۇدۇنغا كەلگەن بولۇپ، ئۇ خاتىرىلىگەن ھېلىقى رىۋايەتته ھېكايە قىلىنىشىچە، بۇرۇن ئۇدۇندا پىلە - يىپەكچىلىكى يوق ئىكەن. ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى يىپەك بۇيۇملىرى بۇ يەردە ئىنتايىن ئەتىۋارلىنىدىكەن. شۇڭا، ئۇدۇن شاھى ئەلچى ئەۋەتىپ پىلە ئۇرۇقىنى تەلەپ قىپتۇ. لېكىن، خان ئۇنى مەخپىي تۇتۇپ بەرمەپتۇ. كېيىن، ئۇدۇن شاھى شەرق مەلىكىسىگە ئۆيلىنىش تەلىپىنى قويۇپتۇ، خان قوشۇلۇپتۇ. ئۇدۇن شاھى خانىشنى ئېلىپ كېلىشكە بارىدىغان ئەلچىلەرگە: خانلىقىمىزدا پىلە ئۇجمە ئۇرۇقى يوق، خانىشىڭ كىيىمىنى قانداق قامداشنى ئۇنتۇ

ئېيتىشلار، دەپ تاپىلاپتۇ. مەلىكە ئەلچىلەردىن ئۇدۇن شاھىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭ پىلە، ئۇجمە ئۇرۇقىغا ئېرىشىشنى خۇپپىيانە پۇرانقانلىقىنى پەملەپتۇ - دە، پىلە، ئۇجمە ئۇرۇقىنى چېچىنىڭ ئارىسىغا قىستۇرۇپ ئېلىپ كەپتۇ. قۇرۇقچا كەلگەندە قورۇقچى لەشكەرلەر ھەممەيلەننى ئاختۇرغان بولسىمۇ، مەلىكىنى ئاختۇرۇشقا پېتىنالماپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ ئۇدۇندا پىلىچىلىك - ئۇجمىچىلىك بارلىققا كەپتۇ» ⑧. ئەلۋەتتە بۇ بىر رىۋايەت بولۇپ، ئۇنى رەسمىي تارىخ ئورنىدا چۈشىنىشكە بولمايدۇ. شۇنداقتىمۇ بۇ رىۋايەتتە تىلغا ئېلىنغان ئۇدۇن خانىغا ياتلىق بولغان بۇ مەلىكە بەزى ماتېرىياللاردا «شەرق مەلىكىسى» ⑦دەپ ئاتالغان بولسا، يەنە بەزى ماتېرىياللاردا «شەرقتىكى قوشنا ئەلنىڭ مەلىكىسى» دېيىلگەن ⑧.

ئامېرىكا ئالىمى لاۋفېير يۇقىرىقى رىۋايەت توغرىسىدىكى ئىزدىنىشلىرىگە ئاساسەن، ئۇدۇنلۇقلار مىلادىيىنىڭ 419 - يىلى بىر نەپەر جۈڭگو مەلىكىسىنىڭ تونۇشتۇرۇشى ئارقىسىدا پىلە بېقىشنى بىلگەن. ئاندىن پىلىچىلىك پەيدىنپەيدا يەركەن، پەرغانە ۋە پېرسىيەگە تارقالغان دەيدۇ ⑧. فرانسىيىلىك ژېرونوۋ بولسا، مەركىزىي ئاسىيادىكى تەسىرى چوڭ بەگلىكىنىڭ شاھزادىسى مىلادىيىنىڭ 420 ـ 440 - يىللىرى ئارىلىقىدا خەنزۇ مەلىكىسىگە ئۆيلەنگەن. شۇنىڭدىن كېيىن پىلىچىلىك ئۇدۇنغا تارقالغان دەيدۇ.

يۇقىرىقىلاردىن شۇنى ھېس قىلالايمىزكى، غەرب تارىخچىلىرى بىلەن ئېلىمىز تارىخچىلىرىنىڭ خوتەننىڭ يىپەكچىلىك تارىخى توغرىسىدا يېزىپ قالدۇرغان مەلۇماتلىرىدا ۋاقىت پەرقى خېلى چوڭ. ئۇنىڭ ئۈستىگە كۆپىنچە باشقىلاردىن ئاڭلىغان رىۋايەتلەر ئاساسىدا خاتىرىلەنگەن بولغاچقا، ئۇدۇننىڭ قەدىمكى يىپەكچىلىك تارىخىنى تەنقىق قىلىشتا بىرمۇنچە ئېنىقسىزلىقلارنىڭ كېلىپ چىقىشىغا، شۇنداقلا ھازىرقى تەنقىقاتتىكى كۆزقاراشلارنىڭ خېلىلا پەرقلىق بولۇشىغا سەۋەب بولماقتا. خەيرىيەتكى، ئازادلىقتىن كېيىن پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ سەمىمىي غەمخورلۇقى ئارقىسىدا، يوقلۇقتىن بارلىققا كېلىپ جۇش ئۇرۇپ راۋاجلانغان شىنجاڭنىڭ ئارخېئولوگىيىلىك قېزىش، تەكشۈرۈش، تەنقىقات ئىشلىرىدا غايەت زور بايقاشلار قولغا كەلتۈرۈلدى. بۇ داۋامدا قېزىۋېلىنغان پىلىچىلىك- يىپەكچىلىككە دائىر نۇرغۇنلىغان ماددىي بۇيۇملار، بۇ

رايونىمىڭ پىلىچىلىك - يىپەكچىلىك ئىشلەپچىقىرىشى ۋە ئۇنىڭ تەرەققىيات ئەھۋالىنى يورۇتۇپ بېرىشتە بىزنى ناھايىتى مۇھىم پاكىتلار بىلەن تەمىن ئەتتى.

«چەرچەن زاغۇنلۇق قەبرىستانلىقىدىن چىققان يىپەك رەخت پارچىسى، كۆنچى دەريا سىنىڭ تۆۋەن ساھىلىدىكى قەبرىستانلىقتىن چىققان يىپەك كۆڭلەك، يىپەك بوغما ئىشتان، يىپەك ياغلىق، يىپەك خالتا قاتارلىقلارنىڭ سانى خېلىلا كۆپ ... ئاپتونوم رايونلۇق ئارخېئولوگىيە تەتقىقات ئورنى ئۇلارنىڭ دەۋرىنى بۇنىڭدىن 3000 يىل بۇرۇنقى چاغلار دەپ ھېسابلىدى. دېمەك، تارىم ۋادىسىدا ياشىغان ئەجدادلىرىمىز ئۇجمە ئۆستۇرۇپ پىلە بېقىپ، ھەر خىل يىپەك رەختلەرنى توقۇپ، دۆلىتىمىزنىڭ مەدەنىيەت خەزىنىسىگە ئاجايىپ تۆھپىلەرنى قوشقان»[1].

دۆلەتنىڭ نوپۇزلۇق ئورگانلىرى تەرىپىدىن بۇنىڭدىن 90±2265 يىل بۇرۇنقى دەۋردىن 95±1720 يىل بۇرۇنقى دەۋرلەرگە مەنسۇپ ئىكەنلىكى بېكىتىلگەن.[2] لوپ سامپۇل قەبرىستانلىقىدىن كىمخاب، شايى بۇيۇملار، مەشۇت، شۇنداقلا جەسەتلەرنىڭ يۈزىگە، بېشىغ يۆگەلگەن مەشۇت ۋە شايىدىن تىكىلگەن يازلىق كىيىم - كېچەك قاتارلىق ھەمدەپنە بۇيۇملار تېپىلدى.

مىلادىيە Ⅲ ئەسىردىن بۇرۇنقى دەۋرگە تەئەللۇق نىيە قەدىمكى خارابىسىدىن كىمخاب، دارايى قاتارلىق يىپەك توقۇلما بۇيۇملار تېپىلدى. 1980 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق مۇزېي بىلەن خوتەن ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى باشقۇرۇش ئورنى بىرلىشىپ تەشكىللىگەن ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈش ئەترىتى بۇ خارابىدە يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان يىپەك بۇيۇملار قاتارىدا بىر دانە پەي غوزىكىنى تاپقان. تېخنىكىلىق باھالاش نەتىجىسىدە ئۇنىڭ ئۆز پىلىسىنىڭ غوزىكى ئىكەنلىكى بېكىتىلگەن بولۇپ، شەكلى زەيتۇن توپىغا ئوخشايدۇ. غوزەك رەڭگى ئاق، نېپىز بولۇپ، ئېغىرلىقى 2.0 گرام، ئۇزۇنلۇقى 4 سانتىمېتىر، دىئامېترى 3 سانتىمېتىر كېلىدۇ. بېشىدا بىر كېپىنەك تېشىپ چىققان تۆشۈك بار. بۇ خارابىنىڭ كۆپلىگەن جايلىرىدا قاقشالغا ئايلانغان ئۆي دەرەخلىرى ئۇچرايدۇ. بولۇپمۇ خارابىنىڭ جەنۇبى چېتىدىكى قاقاسلىققا ئايلانغان ئۆزۈمزار يېنىدىكى ئۆي خارابىسى ئەتراپىدا چا

چاك يېرىلىپ قاقشالغا ئايلانغان بىرقانچە تۇپ ئۇجمە دەرىخى ھېلىمھەم قەد كۆتۈرۈپ تۇرۇۋاتىدۇ.

خوتەننىڭ قەدىمكى پىلىچىلىك - يىپەكچىلىك ئىشلىرىغا دائىر تەتقىقاتتا، ئىلگىرى ئارخېئولوگىيىلىك ماددىي پاكىت ۋە يازما تارىخىي پاكىتلارنىڭ ئاز بولۇشى، شۇنداقلا تەتقىقاتتىكى ئوبيېكتىپ، سۇبيېكتىپ چەكلىمىلەر سەۋەبىدىن، خوتەندە پىلە - يىپەكچىلىكنىڭ بارلىققا كەلگەن دەۋرى توغرىسىدىكى قاراشلار ھەر خىل، شۇنداقلا ۋاقىت پەرقى چوڭ بولۇپ كەلگەنىدى. يېقىنقى يىللاردا نوقۇل غەربنىڭ يازما مەنبەلىرىگە ياكى نوقۇل دۆلىتىمىزنىڭ يازما مەنبەلىرىگە ئاساسلىنىپ تەتقىق قىلىنىدىغان كونا ئەندىزە بۇزۇپ تاشلاندى. بىر قىسىم ئالىملار بۇ جەھەتتىكى تەتقىقاتتا، ئەپسانە ۋە قىياسلاردىن خالىي بولغان تارىخىي خاتىرىلەرگىمۇ، ئارخېئولوگىيىلىك قېزىشتا بايقالغان ماددىي پاكىتلارغىمۇ تەڭ ئېتىبار بېرىش، سىلىشتۇرۇپ تەتقىق قىلىشتىن ئىبارەت يېڭى ئۇسۇل قوللىنىپ، بەزى يېڭىچە قاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويىدى.

تەتقىقاتچى يىن چېڭ ئەپەندى ئارخېئولوگىيىلىك قېزىشتا بايقالغان يىپەك بۇيۇملار، پىلە غوزىكى ۋە قاقشال بولۇپ كەتكەن ئۇجمە دەرەخلىرى قاتارلىق ماددىي پاكىتلار بىلەن يازما خاتىرىلەرنى سىلىشتۇرۇپ تەتقىق قىلىش ئاساسىدا: «بۇ مىراسلار شۇنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇكى، بۇ يەردە (نىيە قەدىمىي شەھىرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ - ئاپتور) پىلە، ئۇجمىچىلىك بۇ شەھەر خارابىلىشىپ تاشلىنىپ كېتىشتىن بۇرۇن، يەنى مىلادىيىنىڭ 269 - يىلىدىن بۇرۇنقى خەن، جىن دەۋرىدە بارلىققا كەلگەن. ھازىر دۆلەت ئىچى-سىرتىدا پىلە بېقىش تېخنىكىسى ئۇدۇنغا 420 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە تارقىلىپ كىرگەن، دېگەن قاراش مەۋجۇت. بۇ خىل قاراش ئۇدۇندا پىلە بېقىشنىڭ بارلىققا كەلگەن ۋاقتىنى ئەمەلىي ۋاقىتقا قارىغاندا كەم دېگەندە 200 يىللارچە كەينىگە سۈرۈپ قويغان»[13] دەپ كۆرسەتكەن. مۇنداقچە ئېيتقاندا يىن چېڭ ئەپەندى خوتەندە پىلە بېقىشنىڭ بارلىققا كەلگەن ۋاقتى مىلادىيىنىڭ 220 - يىللىرى ئەتراپىغا توغرا كېلىدۇ دەپ ھېسابلايدۇ.

ئاتاقلىق تىلشۇناس، ئالىم ئىمىن تۇرسۇن ئەپەندىمۇ، يازما مەنبەلەر بىلەن ئارخېئولوگىيىلىك پاكىتلارنى بىرلەشتۈرۈپ تەتقىق

قىلىش ئاساسىدا مۇنداق كۆرسىتىدۇ؛ «خوتەننىڭ يېپەك ماللىرىمۇ ئوتتۇرا تۇزلەڭلىك ۋە سىچۇەندىن چىقىدىغان يېپەك ماللارغا ئوخشاشلا قەشقەر ئارقىلىق غەربكە سېتىلغاندىن تاشقىرى ھەتتا ئىچكى ئۆلكىلەرگىمۇ توشۇلغان. مەسىلەن، بەنچاۋ ئۆزىنىڭ ئاكىسى بەنگوغا ئاق شايى سوۋغا قىلىپ ئەۋەتكەندە بەنگو يازغان جاۋاب خېتىدە: «ئەۋەتكەن 300 توپ ئاق شايى، بازارلىق يۆچى (كۇشان) ئېتى، خۇشبۇي دەرمەك، چەم قويۇقنى ئالدىم» دەپ يازغان.

«قىسقىسى، يەر ئاستىدىن تېپىلغان مەدەنىي يادىكارلىقلار ۋە تارىخىي يازما مەنبەلەرگە ئاساسەن، شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، تارىم ئويمانلىقىدا پىلە - يېپەكچىلىكىنىڭ تارىخى 2000 يىلدىن ئاشىدۇ. تارىم ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىدىكى خوتەن تەرەپلەر پىلىچىلىك- يېپەكچىلىكىنىڭ ماكانى، شۇنداقلا مەملىكىتىمىزدە يېپەك چىقىدىغان مەشھۇر جايلاردىن بىرى»، «مەملىكىتىمىز دۇنيادا پىلە بېقىش، يېپەك تالاش، تاۋار - دۇردۇن توقۇشنى ئەڭ بۇرۇن باشلىغان مەملىكەت. پىلە، يېپەك ئوتتۇرا تۇزلەڭلىك ۋە سىچۇەن، شىنجاڭنىڭ شەرقىي ۋە جەنۇبىي رايونلىرىدا پەيدا بولۇپ راۋاجلانغان. يېپەك ۋە يېپەك ماللار ئاۋۋال شىنجاڭ ئارقىلىق غەربىي ئاسىيا ۋە جەنۇبىي ياۋروپاغا تارقالغان» [14].

دۆلىتىمىزدىكى مەشھۇر ئالىم خۇاڭ ۋېنبى پىلە - يېپەكچىلىكىنىڭ ئۇدۇنغا تارقالغان ۋاقتى شەرقىي خەن سۇلالىسى دەۋرىگە (مىلادىيە 25 - 220 - يىللار) توغرا كېلىدۇ [15]، دەپ كۆرسىتىدۇ.

يۇقىرىقى بايانلاردىن شۇنى ھېس قىلىمىزكى، خوتەندە پىلىچىلىك - يېپەكچىلىكىنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە تەرەققىيات تارىخى توغرىسىدىكى تەتقىقات بارغانسېرى چوڭقۇرلىشىۋاتىدۇ. ئالىملارنىڭ پىكرى بارغانسېرى بىرلىككە كېلىشكە يۈزلىنىۋاتىدۇ. يەنى، خوتەندە پىلىچىلىك - يېپەكچىلىك مىلادىيىنىڭ ئالدى - كەينىدە، كېچىككەندىمۇ 220 - يىللار ئەتراپىدا بارلىققا كەلگەن دەپ قارىلىۋاتىدۇ. ئىشىنىمىزكى، ئارخېئولوگىيىلىك قېزىش ۋە ئالىملارنىڭ بۇ جەھەتتىكى تەتقىقاتىنىڭ تېخىمۇ چوڭقۇرلىشىشىغ ئەگىشىپ تارىخىي سىرلار چوقۇم ئېچىلغۇسى.

2. خوتەن يىپەكچىلىكىنىڭ ئەگرى - توقاي تەرەققىياتى

يۇقىرىدا قەيت قىلغىنىمىزدەك، خوتەندە پىلىچىلىك - يىپەكچىلىكىنىڭ بارلىققا كەلگىنىگە ئۇزۇن يىللار بولدى. مۇشۇ ئۇزاق تارىخىي تەرەققىيات جەريانىنىڭ ھەرقايسى باسقۇچ - دەۋرلىرىدە، خوتەننىڭ پىلىچىلىك - يىپەكچىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ كۆلىمى ۋە مەھسۇلات مىقدارىنىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان يازما مەلۇماتلار بەكلا كەمچىل. شۇنداقتىمۇ، بىز كۆرۈشكە نىسىپ بولغان مەلۇماتلارغا ئاساسلىنىپ، خوتەن (شۇنداقلا پۈتكۈل غەربىي رايون) نىڭ پىلە - يىپەكچىلىك ئىشلەپچىقىرىشى ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەردە ئۇرۇش مالىمانچىلىقى شۇنداقلا تەبىئىي ئاپەت قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن گاھى ئۆرلەپ، گاھى پەسىيىپ تۇرغان بولسىمۇ، لېكىن ئومۇمىي تارىخىي مۇساپىسىدىن قارىغاندا ئىزچىل تەرەققىي قىلىپ كەلگەن، دەپ ئېيتالايمىز.

خەن سۇلالىسىنىڭ ئالدىنقى مەزگىللىرىدە، ھونلارنىڭ بارغانسېرى كۈچىيىشى يىپەك يولىنىڭ شىمالىي لىنىيىسىگە تەھدىت پەيدا قىلغانلىقتىن، يىپەك يولىنىڭ جەنۇبىي لىنىيىسىدىكى سودا - تىجارەت گۈللەنگەن. شەرقىي خەن دەۋرىدە خوتەن بۇ يولدىكى مۇھىم سودا تۈگۈنىگە ئايلانغان. شەرقىنىڭ تاۋار - دۇردۇن، شايىلىرى، سىرلىق قاچىلىرى ۋە مېتال بۇيۇملىرى بۇ يەردىن غەربكە توشۇلسا، غەربىنىڭ يۈك توقۇلمىلىرى، ئۈنچە - مەرۋايىت، مۇشكى - ئىپار ۋە ئەينەك بۇيۇملىرى شەرققە توشۇلغان. «كېيىنكى خەننامە» دە بۇ خىل قاينام - تاشقىنلىق سودا مەنزىرىسى «جان - جەھلى بىلەن كارۋان، تىنماي قاتنايدۇ تۈنلەپ، غۇز سودىگەرلىرى كۆپ، قورغاندا تۇرار كۈنلەپ» دەپ تەسۋىرلەنگەن. يىپەك يولىدىكى سودىنىڭ گۈللىنىشى ئەينى ۋاقىتتا خوتەننىڭ ئىگىلىكىنىڭ راۋاجلىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، ئىجتىمائىي تەرەققىياتقا تۈرتكە بولغان.

شەرقىي ۋېي پادىشاھلىقى دەۋرىدە (مىلادىيە 534 — 550 - يىللار) «غەربىي دىياردىكى پىشامشان، ئۇدۇن، سۇلې، كۇسەن، كېنگىت ۋە قوش قاتارلىق ئالتە خانلىقنىڭ ئىگىلىكى ۋە مەدەنىيىتى ناھايىتى راۋاجلانغان. مەسىلەن، تارىخىي ماتېرىياللاردا ئەينى

زاماندىكى ئۇدۇن شەھىرىنىڭ دائىرىسى 8 — 9 چاقىرىم كېلىدىغانلىقى، بۇ خانلىق تەۋەلىكىدە بەش چوڭ شەھەر، 10 نەچچە كىچىك شەھەرنىڭ بولغانلىقى، ئۇدۇن شەھىرىنىڭ 30 يول شەرقىدىكى خوتەن دەرياسىدىن قاشتېشى چىقىدىغانلىقى، يېرىنىڭ مۇنبەتلىكى، زىرائەت تۇرىنىڭ كۆپلىكى، بولۇپمۇ بۇ جايدا پىلە ۋە كەندىرنىڭ داڭلىق ئىكەنلىكى... بايان قىلىنغان»[6]. مىلادىيە V ئەسىرنىڭ بېشىدا خوتەنگە كەلگەن راھىب فا شىيەن «بۇ يەردە دۆلەت ئاۋات، خەلق بايلىقى ئىكەن» دەپ يازغان.

كېرىيە دەرياسىنىڭ ئايلاغ ئېقىنىدىكى قارا دۆڭ خارابىسىدىكى قەبرىلەردىن شىمالىي ۋېي سۇلالىلەر (مىلادىيە 386 ـ 534 ـ يىللار) دەۋرىگە تەئەللۇق دەپ قارالغان چاتما رەخت ۋە كۆك تەگ، ئاق گۈللۈك بۆز رەخت — ھەمزەك تېپىلغان بولۇپ، بۇلار شۇ يەرنىڭ يەرلىك مەھسۇلاتى دەپ قارالماقتا. بۇلار شۇ دەۋردە خوتەننىڭ توقۇمىچىلىق ۋە بوياقچىلىق ھۈنىرىنىڭ خېلى يۇقىرى سەۋىيىگە يەتكەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ. بۇ قەبرىلەردىن يەنە قىزىل تەگ، ئاق گۈللۈك بوغما بوياق شايى رەخت بۇيۇملار تېپىلغان (بۇ خىل رەخت يەرلىك ھۈنەر ـ كەسىپ تىلىدا «گۈلۈەرە» دەپ ئاتىلىدۇ ـ ئاپتوردىن). بۇ پاكىت ئۆز ۋاقتىدا خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىقنىڭ گۈللەنگەنلىكىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ[7].

تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە، خوتەن پۈتكۈل غەربىي رايون تەۋەسىدە پىلىچىلىك ـ يىپەكچىلىك ئەڭ تەرەققىي قىلغان جايغا ئايلىنىپ، دۆلەت ئىچى ـ سىرتىدا داڭقى چىققانىدى[8]. شۇ دەۋردە خوتەنگە كەلگەن تاڭ شۇەنزاڭ خوتەنلىكلەر «ھۈنەر ئۆگىنىشكە خۇشتار، ماھارەتتە كامىل»، «زىلچا ـ گىلەم، سېپىتا كىگىز ئىشلەپچىقىرىدۇ. دۇكانلاردا يىپەك تارتىدۇ» دەپ خاتىرىلىگەن. بۇلار شۇ دەۋردە خوتەندە قول ھۈنەرۋەنچىلىكنىڭ بولۇپمۇ يىپەك توقۇمىچىلىقنىڭ تەرەققىي قىلىپ، مەھسۇلات مىقدارى ۋە سۈپىتى جەھەتتە ئىلگىرىكى دەۋرلەردىكىدىن ئېشىپ كەتكەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ. شۇڭا، VII ئەسىرلەردە خوتەنلىكلەر كۆپىنچە يىپەك كىيىملەرنى كىيەتتى، باھاسىمۇ قىممەت ئەمەس ئىدى. بۇنىڭ سەۋەبى خوتەندە پىلىچىلىك يىپەكچىلىك ئالاھىدە تەرەققىي قىلغانىدى. قېزىۋېلىنغان يازما يادىكارلىقلاردىن مەلۇم بولۇشچە، تاڭ سۇلالىسىنىڭ كەيىۋەن يىللىرىدا (مىلادىيە 713—742— يىللار) خوتەندە ھەربىر توپ رەڭدار يىپەك رەختنىڭ باھاسى 170 يارماق بولۇپ، شىجۇ (تۇرپان) دىكى

ئوخشاش يىپەك رەخت باھاسىنىڭ يېرىمىغىمۇ يەتمەيتتى[19].

مىلادىيە VIII ئەسىردىن كېيىن، تاڭ سۇلالىسى ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي جەھەتتە گۈللىنىش مەزگىلىگە كىردى. بۇ چاغدا غەربىي يۇرتتىكى خوتەندىمۇ جەمئىيەت مۇقىم بولۇپ، ئىگىلىك گۈللەنگەنىدى. يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى راۋاجلىنىپ خېلى يۇكسەك سەۋىيىگە يەتكەنىدى. ئېرىق - ئۆستەڭلەر تورىدەك يېيىلغان بولۇپ، بۇغداي، قوناق كەڭ كۆلەمدە تېرىلغاندىن سىرت، شال، ئۇجمە، كەندىر، كېۋەز قاتارلىقلارمۇ تازا ئاينىيەتتى. قول سانائەتتە مېتال تاۋلاش، توقۇمىچىلىق، ئېچىتقۇلۇق ئىچىملىكلەرنى ئىشلەپچىقىرىش خېلى تەرەققىي قىلغانىدى. بولۇپمۇ يەرلىك ئالاھىدىلىككە ئىگە شايى - دۇردۇن، كىمخاب توقۇمىچىلىق، بۆز توقۇمىچىلىق، گىلەمچىلىك، كىگىزچىلىك، قاشتېشى كولاش ۋە قاشتېشى ئويمىچىلىقى جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىپ، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا، غەربىي ئاسىيادىكى ھەرقايسى جايلارنىڭ ئالاھىدە دىققىتىنى تارتقانىدى[20].

مىلادىيە VIII ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن IX ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە، خوتەن كۈنسېرى كۈچەيگەن تۈبۈتلارنىڭ مۇداخىلىسىگە ئۇچراپ، بارا - بارا تۈبۈتلارنىڭ ھامىيلىقىغا چۈشۈپ قالغان. ئۇدۇن خانلىقىنىڭ ۋېسارلىخان جەمەتى گەرچە ھۆكۈمرانلىق ئورنىنى ساقلاپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن تۈبۈتلارغا ئولپان تۆلەش ۋە كۆپلىگەن ھەربىي خىراجەت - لازىمەتلىكلەرنى يەتكۈزۈپ بېرىش مەجبۇرىيىتىنى ئۈستىگە ئالغانلىقتىن، خەلق ئۈستىدىكى ئالۋان - سېلىق كۆپىيىپ، ئىجتىمائىي ئىگىلىك چېكىنىپ كەتكەن. 9 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، قاتتىق قارشىلىقلار ئارقىلىق، خوتەن تۈبۈتلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدىن قۇتۇلۇپ، جەمئىيەتتە ئەمىلىك ئورناپ، ئىشلەپچىقىرىش تېز ئەسلىگە كەلگەن. مۇقەددەس تەڭرىخان ۋېسارا سامبىما تەختتە ئولتۇرغان (912 - 966) يىللاردا خوتەن راسا گۈللىنىش دەۋرىگە كىرگەن. خانلىق كۆچىيىپ، مەمۇرچىلىق بولغان. يىپەك، يۇڭ، پاختا توقۇمىچىلىق مەھسۇلاتلىرى زور مىقداردا ئاشقان. خوتەننىڭ پىلە ۋە يىپەك مەھسۇلاتلىرى ئايىغى ئۇزۇلمەي ساجۇ (ھازىرقى گەنسۇ) تەرەپلەرگە توشۇپ سېتىلغان[21].

مىلادىيە 961 - يىلىدىن 1006 - يىلىغا قەدەر قاراخانىيلار سۇلالىسى بىلەن خوتەن بۇددا ئىلى ئوتتۇرىسىدا 40 نەچچە يىلغا

سوزۇلغان قانلىق ئۇرۇشلار بولۇپ ئۆتكەن ۋە قاراخانىيلار ئاخىرقى ھېسابتا ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنى تىكلىگەن. بۇ ئۇرۇش خوتەننىڭ ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى ئېغىر زىيانغا ئۇچراتتىپ، ئىقتىسادىي ئىگىلىكىنىڭ مەلۇم دەرىجىدە چېكىنىپ كېتىشىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان بولسىمۇ، ئۇنىڭدىن كېيىن مىلادىيە 1212 - يىلىغىچە بولغان 200 يىلدەك ۋاقىتتا جەمئىيەتتە ئۇزاققا سوزۇلغان ئەمىلىك دەۋرى بارلىققا كېلىپ، ئىجتىمائىي ئىگىلىك ئەسلىگە كېلىپ، تېخىمۇ يېڭى سەۋىيىگە يەتكەن.

ئۇلۇغ تىلشۇناس، ئالىم مەھمۇد قەشقىرى «تۈركى تىللار دىۋانى» دا 18 خىل يىپەك رەختىنىڭ نامىنى ئاتاپ ئۆتكەن بولۇپ، بۇ رەختلەرنىڭ كېلىش مەنبەسىگە بېرىلگەن ئىزاھاتلاردىن قارىغاندا، ئۇنىڭ خېلى كۆپ قىسمى تارىم ۋادىسىدا ئىشلەپچىقىرىلىدىغان رەختلەر ئىكەنلىكىنى بىلىۋېلىشقا بولىدۇ. «دىۋان» دا يىپەك رەخت، بۆز رەخت، گۈللۈك بۆز رەخت، يۇڭ رەختلەر ھەققىدە مەلۇمات بېرىلگەندىن سىرت، «ياتۇق» دەپ ئاتالىدىغان ئۆرۈشى يۇڭ يىپ، ئارقىقى بۆز يىپتىن توقۇلىدىغان ئارىلاش توقۇلما رەخت ۋە يەنە بىرمۇنچە توقۇمىچىلىق سايمانلىرى ھەققىدە مەلۇمات بېرىلگەن. «چەكسىن» دېگەن سۆزگە «يىپەك رەختكە زەر بېسىش»، «سۇۋۇلۇق ساچۇلادى» دېگەن سۆزگىلا لۇغىگە چۈچىلىدى (يەنى لۇغىگىگە چۈچ چىقاردى)»، دەپ ئىزاھ بېرىلگەن.

«تۈركى تىللار دىۋانى» دۇنياغا كېلىشتىن سەل بۇرۇنراق، يەنى غەزنەۋى خانلىقىنىڭ سۇلتانى ئابدۇرەشىد ھۆكۈمرانلىق تەختىدە ئولتۇرغان مىلادىيە 1050 - 1053 - يىللاردا ئابدۇرەشىد ئابدۇل ھەييە بىننى زەھھال گەردىزى تەرىپىدىن يېزىلىپ ھازىر ئوكسفورد ئۇنىۋېرسىتېتى كۈتۈپخانىسىدا ساقلىنىۋاتقان «زەينۇل ئەخبار» دېگەن ئەسەردە، خوتەننىڭ ئۆز زامانىسىدىكى پىلىچىلىك - يىپەكچىلىك ئىشلىرىغا ئائىت مۇنداق مەزمۇنلار خاتىرىلەنگەن: «خوتەن شەھىرىدە... مېۋە - چىۋە بەك كۆپ، بۇغداي، ئارپا، كاۋا، كۈنجۈت، ئۈجمە ۋە ئەنجۇر ئۆستۈرۈلىدۇ. يىپەك ناھايىتى تولا، كىشىلەرنىڭ كۆپىنچىسى يىپەك كىيىم كىيىدۇ. ئۈجمە ناھايىتى كۆپ، بەزى ئادەملەرنىڭ 2000 تۈپتىن ئارتۇق ئۈجمىسى بار، ئۇزۇم ۋە سورتى ئوخشاشمىغان نەشپۈتلەرمۇ بار. ئۇلارنىڭ دەرياسىدىن قاشتېشى چىقىدۇ. خوتەن رايونىنىڭ ھەممە يېرىدە تۈگمەن بار ھەمدە تۈگمەندا ئاستىنقى تاش چۆرگىلەيدۇ، ئۈستىدىكى چۆرگىلىمەي جىم تۇرىدۇ.

تۇگمەندە يىپەكتىن ياسالغان ئەلگەك بار. ئۇ سۇ كۇچى بىلەن تاسقىلىدۇ. ئۇن ئاستىغا چۈشسە، كېپىنكى ئۇستىدە قالىدۇ».

ئوخشاش بولمىغان مەنبەلەردە خاتىرىلەنگەن بۇ مەلۇماتلار قاراخانىيلار سۇلالىسى دەۋرىدە پىلىچىلىك - يىپەكچىلىكنىڭ داۋاملىق تەرەققي قىلغانلىقىنى، يىپەك رەخت مەھسۇلات تۇرلىرىنىڭ كۆپەيگەنلىكىنى، زەرلىك يىپەك رەخت ئىشلەپچىقىرىشنىڭ بارلىققا كەلگەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

يۇەن سۇلالىسى دەۋرىدە (مىلادىيە 1206 - 1368 يىللار) خوتەننىڭ قول ھۈنەرۋەنچىلىكى خېلى زور تەرەققىياتقا ئېرىشكەن. تۆمۈرچىلىك، زەرگەرلىك، مىسكەرلىك، قاشتېشى ئويمىچىلىق، قەغەزچىلىك ۋە سىماب ئىشلەپچىقىرىش مۇئەييەن دەرىجىدە راۋاجلانغان. مەتبەئەچىلىكمۇ خېلى تەرەققي قىلغان. خوتەن كىشىلەر تەرىپىدىن «ئادەملىرى چۈەر، ناخشا - ئۇسسۇلغا خۇشتار، توقۇمىچىلىققا ماھىر» دەپ تەرىپلەنگەن. خوتەندە ئىشلەپچىقىرىلغان زەرلىك كىمخاب ②، غۇز تاۋرى ۋە گۈللۈك كىمخابلار ئوتتۇرا تۇزلەڭلىككە يۆتكەپ سېتىلغان. يۇەن سۇلالىسى ھۆكۈمىتى خوتەندە توقۇمىچىلىق - بوياقچىلىق مەھكىمىسى تەسىس قىلىپ، مەخسۇس خانبالىقتىكى شاھزادە، بەگ - تۆرىلەر ئۈچۈن يىپەك - توقۇلما ئىشلەپچىقىرىشنى باشقۇرۇشقا قويغان. شۇنىڭدەك يارلىق چۈشۈرۈپ خوتەندىكى ماھىر توقۇمىچى ئۇستىلارنى خانبالىققا بېرىپ بوياقچىلىق، توقۇمىچىلىق تېخنىكىسىنى ئۆگىتىشكە بۇيرۇغان ③. يەركەن خانلىقى دەۋرىدە قول سانائەت ئىشلەپچىقىرىشى جۇش ئۇرۇپ راۋاجلاندى. قول سانائەت ئىشلەپچىقىرىشى بىر تەرەپتىن كارخانىلىشىش يولىغا قاراپ ماڭغان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسى جەھەتتە نەپىسلىككە ۋە يۇقىرى سەۋىيىگە قاراپ يۈزلەندى... توقۇمىچىلىق جەھەتتە، يىپەك ۋە مەشۇتتىن ھەر خىل رەڭلىك رەختلەرنى، يۈڭدىن خىلمۇخىل ئېسىل گىلەم - زىلچىلارنى توقۇيدىغان يۇقىرى سەۋىيىلىك ھۈنەرۋەنچىلىك پەيدا بولدى ④. بولۇپمۇ، خوتەن، قەشقەر رايونىنىڭ ئۆزىدە توقۇلغان شايى، كىمخاب، بەقەسەم، گەتلەس، دۇردۇن ۋە پاختىدىن ئىشلەنگەن گۈللۈك رەخت - شاتۇار، سەرگەز، گۈللۈك رومال قاتارلىق مەھسۇلاتلار ئوتتۇرا ئاسىيادا مەشھۇر ئىدى.

يەركەن خانلىقى دەۋرىدە، ئۇيغۇرلارنىڭ قول سانائەت مەھسۇلاتلىرىنىڭ تۈرى تېخىمۇ كۆپەيدى ... يىپەك توقۇلما بۇيۇملاردىن

خوتەننىڭ شايى - ئەتلىسى، چۇچۇنكىسى، چىرىنىڭ مەشۇت ۋە پاختا رەختلىرى، قەشقەرنىڭ تاۋار، دۇردۇن، مەشۇت، شايى - ئەتلىسى بار ئىدى ⊗.

مىلادىيە 1680 - يىلى جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ ئاتامانى غالدان 100 مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭغا بېسىپ كىرىپ، يەركەن سەئىدىيە خانلىقىنى غۇلاتتى ھەمدە بۆلۈنمە ھاكىمىيەت تىكلەپ 80 يىل ھۆكۈمرانلىق قىلدى. كېيىن يەنە ئامورسانا توپلىڭى، چوڭ - كىچىك خوجىلار توپلىڭى يۈز بەردى. بۇ مەزگىلدە خوتەننىڭ پۈتكۈل ئىگىلىكى ئېغىر چېكىنىش ھالىتىگە چۈشۈپ قالدى. 1759 - يىلىغا كەلگەندە چىڭ سۇلالىسى توپلاڭچىلارنى تىنچىتىپ، بۆلۈنمە ھاكىمىيەتلەرگە خاتىمە بېرىپ، دۆلەتنى قايتىدىن بىرلىككە كەلتۈردى. خوتەننىڭ ئىگىلىكىمۇ پەيدىنپەي ئەسلىگە كەلدى. 1720 - يىلىدىن تارتىپ 1884 - يىلى شىنجاڭدا ئۆلكە قۇرۇلغانغا قەدەر ئارىلىقتا ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى ئېغىر زىيانغا ئۇچراپ ئىجتىمائىي ئىگىلىك قاتتىق چېكىنىپ كەتتى. ياقۇبېگ بۆلۈنمە ھاكىمىيىتى يوقىتىلىپ، شىنجاڭ ئۆلكىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، خوتەننىڭ ئىگىلىكى تېز ئەسلىگە كەلدى. بۇ دەۋردە پىلىچىلىك تەشەببۇس قىلىنىپ، قۇمۇل، تۇرپان، كۇچا، ئاقسۇ، قەشقەر، خوتەن قاتارلىق جايلاردا پىلىچىلىك جۇجۇقى تەسىس قىلىندى. قاراقۇرۇم تېغى ئېتەكلىرىدە پىلە بېقىش ئىشلىرى زور دەرىجىدە راۋاجلاندى. جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە يىللىق يىپەك 300 مىڭ جىڭدىن 700 مىڭ جىڭغا كۆپەيدى. خوتەن مەھسۇلاتى دائىرىسىدە 2 مىليون تۇپ ئۇجمە ئۆستۇرۇلۇپ، ئەنگلىيە، رۇسىيە ئىككى دۆلەتكە يىلىغا 270 مىڭ جىڭ پىلە غوزىكى، 80 مىڭ جىڭ يىپەك سېتىلدى. ئائىلە بويىچە توقۇمىچىلىق بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار 1200 تۇتۇندىن ئاشتى. گۇما ناھىيىسىنىڭ مۇجى، سانجۇ، ھاڭگىيار (ئەسلىي تېكىستتە شۇنداق، ئەمەلىيەتتە زاڭگۇينى دېمەكچى - ئاپتوردىن) قاتارلىق ئۇچ كەنتتە 1906 - يىلى پىلە غوزىكى مەھسۇلاتى 70 مىڭ جىڭغا يەتمەيتتى. 1907 - يىلى ئۇچ ھەسسە، 1908 - يىلى يەنە بەش ھەسسە كۆپەيدى. شۇ يىلى گۇما ناھىيىسى بويىچە يەرلىك پىلە غوزىكىدىن جەمئىي 323 مىڭ جىڭ ئېكسپورت قىلىندى. ئەنگلىيە، رۇسىيە سودىگەرلىرى ئۇنى بەس - بەس بىلەن سېتىۋالدى ⊗.

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە خوتەننىڭ يىللىق يىپەك مەھسۇلاتى 16

مىڭ توپقا يەتتى. ئەنگلىيە، رۇسىيە سودىگەرلىرىنىڭ ھەر يىلى سېتىۋېلىپ يۆتكەپ كەتكەن پىلە غوزىكى 1 مىليون 500 مىڭ جىڭغا يەتتى. 1908 - يىلى خوتەن ۋىلايىتىدە 29 مىڭ 240 دەن (1462 تونىنىغا باراۋەر ـــ ئاپتوردىن) پىلە ئىشلەپچىقىرىلدى ◎. يەنە بىر مەلۇماتتا كۆرسىتىلىشىچە، 1910 - يىلى خوتەندە ئۇجمە دەرىخى 5 مىليون تۈپكە، ئىشلەپچىقىرىلغان پىپەك رەختلەر 30 نەچچە مىڭ توپقا يەتكەن. بولۇپمۇ ئەتلەس قاتارلىق پىپەك رەختلەرنى ھەرقايسى ئەللەر تالىشىپ سېتىۋالغان ◎.

1912 - يىلى خوتەندە ئۆتكۈر يۇقۇملۇق ۋابا كېسىلى تارقىلىپ، تېزلىكتە يامراپ، پۈتۈن شىنجاڭغا تەسىر كۆرسەتتى. بۇ كېسەللىك بىرنەچچە يىل داۋام قىلىپ، نۇرغۇن ئادەم ئۆلۈپ كەتتى. ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى ئېغىر زىيانغا ئۇچراپ، ئىجتىمائىي ئىگىلىك زور دەرىجىدە چېكىندى. شۇ يىلى 5 - ئايدا كېرىيە ناھىيىسىنىڭ بوغاز لەڭگەر كەنتىدە يۇز بەرگەن ۋابا كېسىلى ناھايىتى تېزلىك بىلەن كېرىيە، لوپ، خوتەن ناھىيىلىرىگە تارقىلىپ، كېيىنچە پۈتۈن جەنۇبىي شىنجاڭغا يامرىدى. ھەتتا ئۇرۇمچى ۋە غۇلجا قاتارلىق جايلارغىمۇ تەسىر قىلدى. بۇ كېسەل 1917 - يىلىغا قەدەر 6 - 7 يىل داۋاملاشتى. يۇقىرىقى ئۇچ ناھىيىدە 100 مىڭغا يېقىن ئادەم يۇقۇملۇق كېسەل تۈپەيلىدىن ھاياتىدىن ئايرىلدى، يەنى لوپ ناھىيىسىدە 30 مىڭغا يېقىن ئادەم، كېرىيە ناھىيىسىدە 30 ـ 40 مىڭ ئادەم ئۆلۈپ كەتتى. خوتەن ناھىيىسىدە ئۆلۈپ كەتكەنلەر تېخىمۇ كۆپ بولۇپ، 10 ئائىلىنىڭ توققۇزى قۇرۇق قالدى. يەرلەر ئاق قالسىمۇ تېرىيدىغانغا ئادەم چىقمىدى. 1910 - يىلى خوتەن ۋىلايىتىدە 376 مىڭ 930 نوپۇس بولۇپ، بۇنىڭدىن 27% ئادەم بۇ قېتىمقى ۋابا كېسىلىدە ئۆلۈپ كەتتى.

1937 - يىلى 10 - ئايدا شاڭ شىسەي ماخوسەن كۈچلىرىنى يوقىتىپ، خوتەننى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ باشقۇرۇشى ئاستىغا ئالغاندىن تارتىپ، 1942 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئەكسىيەتچىل ماھىيىتىنى ئاشكارىلىغانغا قەدەر بولغان ئارىلىقتا، ئۇ يولغا قويغان «ئالتە بۇيۇك سىياسەت» ئوبيېكتىپ جەھەتتە خوتەننىڭ ئىجتىمائىي ئىگىلىكىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە بەلگىلىك ئىجابىي رول ئوينىدى. بۇ مەزگىلدە، خوتەننىڭ پىلىچىلىك - پىپەكچىلىك ئىشلىرى تېز ئەسلىگە كەلدى ۋە جۇش ئۇرۇپ راۋاجلاندى.

1941 - يىللىرى ئەنخۇي يېزا ئىگىلىك ئىنستىتۇتىنىڭ ئاتاقلىق

پروفېسسورى جاۋ خېڭجى ئىككى قېتىم خوتەنگە كېلىپ، پىلىچىلىك-ئۇجمىچىلىك ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلدى. بۇ مەزگىلدە لوپ ناھىيىسىدە ئىككى ئورۇندا، قاراقاش، خوتەن ناھىيىلىرىدە بىردىن ئورۇندا پىلە ئۇرۇقچىلىق مەيدانى قۇرۇلۇپ، تاچار پىلە سورتلىرى شاللىنىپ، خۇجۇدىن سۈپەتلىك پىلە سورتى كىرگۈزۈلدى. 1942-يىلى ۋىلايەت بويىچە ئۇجمە دەرىخى 9 مىليون تۈپتىن ئېشىپ پىلە مەھسۇلاتى 1600 نەچچە تونىغا يېتىپ، تارىختىكى ئەڭ يۇقىرى سەۋىيە يارىتىلدى. ۋىلايەت بويىچە ھەرقايسى ناھىيىلەردە سەككىز ئورۇندا يىپەك توقۇمىچىلىق كارخانىسى قۇرۇلدى ⊗.

شەڭ شىسەي ھۆكۈمرانلىقىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلى ۋە گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقى مەزگىلىدە خوتەننىڭ ئىجتىمائىي ئىگىلىكى چېكىنىپ ئېغىر پۇل پاخاللىقى كېلىپ چىقىپ، پۇلنىڭ قىممىتى ئىنتايىن تۆۋەنلەپ، بازاردا بۇغداي - قوناقنى پۇل ئورنىدا ئوبوروت قىلىدىغان ئەھۋال شەكىللەنگەنلىكتىن، پىلىچىلىك - يىپەكچىلىك ئىشلىرىمۇ تۇگىشىپ كېتىش گىردابىغا بېرىپ قالدى. 1949 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ئاران 4 مىڭ 172 قۇتا پىلە ئۇرۇقى تارقىتىلىپ، 5.44 تونىنا پىلە ئىشلەپچىقىرىلدى.

3. خوتەن يىپەكچىلىكىنىڭ بۇگۈنى

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، خوتەننىڭ پىلىچىلىك - ئۇجمە، يىپەكچىلىك ئىشلىرى مىسلى كۆرۈلمىگەن يېڭى تەرەققىيات دەۋرىگە قەدەم قويدى.

1) دولقۇنسىمان تەرەققىي قىلغان پىلىچىلىك ۋە ئۇجمىچىلىك

1949 - يىلى 22 - دېكابىر كۈنى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 15 - پولكى خوتەنگە كىردى. 1952 - يىلى سېنتەبىردىن 1953 - يىلى ئىيۇلغىچە ۋىلايەت بويىچە يەر ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىلىپ، پۈتۈن ۋىلايەتتىكى 182 مىڭ 217 ئائىلىنىڭ 69% نى ئىگىلەيدىغان، يېرى يوق ياكى يېرى يېتىشمەيدىغان 125 مىڭ 12 ئائىلىگە يەر ۋە ئىشلەپچىقىرىش، تۇرمۇش بۇيۇملىرى تەقسىملەپ بېرىلدى. يەر ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىلىپ، فېئودالىلىق ئېكسپىلاتاتسىيە تۈزۈمىنىڭ يوقىتىلىشى ئىشلەپچىقىرىش

كۆچلىرىنىڭ چاپسان تەرەققىي قىلىشىنى ئىلگىرى سۈردى. پىلە ۋە ئۇجمىچىلىك ئىشلەپچىقىرىشى باشقا ساھەلەرگە ئوخشاشلا زور تەرەققىياتقا ئېرىشتى. 1956 - يىلى ۋىلايەت بويىچە پىلە مەھسۇلاتى 1 مىڭ177 تونناغا يېتىپ 1949 - يىلىدىكىدىن 25 ھەسسە ئاشتى.

1958 - يىلىدىن باشلاپ، يېزا خىزمىتىدە سولچىللىق خاتالىقى كۆپلەپ چىقتى. شۇ يىلى ئاۋغۇستتا، ۋىلايەت بويىچە يېزىلاردىكى 1 مىڭ 152 ئالىي كوپېراتسىيە بىر ئاي ئىچىدىلا «گۈڭشىلاشتۇرۇش» نى ئورۇنلاپ، 120 خەلق گۈڭشىسى قۇرۇلدى. كېيىن 45 كە قىسقارتىلدى. گۈڭشىلاشتۇرۇش داۋامىدا «مۇلۇكنى ئومۇمىنىڭ قىلىش شامىلى» چىقىرىلدى. «تەشكىلنى ھەربىيلەشتۇرۇش، ھەربىكەتنى جەڭگىۋارلاشتۇرۇش، تۇرمۇشنى كوللېكتىپلاشتۇرۇش» يولغا قويۇلدى. ھەممە ئادەم «جامائەت ئاشخانىسى» دا تاماق يەيدىغان بولدى.

1958 - يىلى سېنتەبىردىن باشلاپ «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» دولقۇنىدا، كەڭ كۆلەمدە «پولات تاۋلاش» يولغا قويۇلدى. ۋىلايەت بويىچە ئومۇمىي ئەمگەك كۈچىنىڭ 80% تىن ئارتۇقراقىنى تەشكىل قىلىدىغان 560 مىڭ ئەمگەك كۈچى، 500 نەچچە مىڭ تۈياق ئۇلاغ كۆچى پولات تاۋلاشقا ئاجرىتىلدى. بۇ جەريانداا 100 نەچچە مىڭ تۈياق تېرىلغۇ ھايۋىنى ئۆلدى. ھەرقايسى بوستانلىقلاردىكى نەچچە مىليون تۈپ ۋايىغا يەتكەن دەرەخلەر كېسىلىپ، دومنا پىچلارغا يېقىلغۇ قىلىندى. مۇشۇنداق ئېغىر بەدەللەر ھېسابىغا پۈتۈن ۋىلايەت بويىچە ئاساسەن كېرەككە كەلمەيدىغان 19 تونىنا چۆيۈن «تاۋلاپ» چىقىلدى. بۇنداق نادانلىق ۋە خاتالىقلار تۈپەيلىدىن، بوستانلىق ئېكولوگىيىسى ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى. ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى ئېغىر تالاپەتكە دۇچار بولدى. پىلە ئىشلەپچىقىرىشىمۇ ئوخشاشلا قاتتىق تەسىرگە ئۇچراپ، 1961 - يىلى ۋىلايەت بويىچە پىلە مەھسۇلاتى 475 تونناغا چۈشۈپ قالدى.

1961 - يىلىدىن كېيىن، پارتىيىمىز ئىقتىسادىي خىزمەتلەردىكى ئېغىشلارنى تۈزەتتى. خەلق ئىگىلىكىدە «تەڭشەش، مۇستەھكەملەش، تولۇقلاش، ئۆستۈرۈش» فاكتورىنى ئىزچىللاشتۇردى. «يېزا خەلق گۈڭشىلىرىنىڭ خىزمەت نىزامى» ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ، «ئۈچ دەرىجىلىك مۇلۇكچىلىك، ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىنى ئاساس قىلىش» پرىنسىپى يولغا قويۇلدى.

جامائەت ئاشخانىلىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. گۈڭشې ئەزالىرىنىڭ ئائىلە قوشۇمچە ئىگىلىكى بىلەن شۇغۇللىنىشىغا يول قويۇلدى. گۈڭشېلاشتۇرۇشتىن بۇيان دېھقانلارنىڭ ھەقسىز ئىشلىتىۋېلىنغان ئۆي، چارۋا، مال، دېھقانچىلىق سايمانلىرى قاتارلىق مۇلۈكلىرى ئېنىقلاپ قايتۇرۇپ بېرىلدى. بۇنىڭ بىلەن دېھقانلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپلىقى جارى قىلدۇرۇلۇپ، ئىجتىمائىي ئىگىلىك ئەسلىگە كەلدى ۋە راۋاجلاندى. 1965 - يىلى ۋىلايەت بويىچە پىلە مەھسۇلاتى 876 تونناغا يەتتى.

1966 - يىلىدىن 1976 - يىلىغىچە داۋام قىلغان 10 يىللىق قالايمىقانچىلىق مەزگىلىدە ۋىلايىتىمىزنىڭ ئىجتىمائىي ئىگىلىكى تېخىمۇ ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراپ، ھالاك بولۇش گىردابىغا بېرىپ قالدى. 1979 - يىلى ۋىلايەت بويىچە پىلە مەھسۇلاتى 6. 363 تونناغا چۈشۈپ قالدى.

پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، خوتەننىڭ پىلىچىلىك - ئۇجمىچىلىك ئىشلىرى يېڭى تەرەققىيات پۇرسىتىگە ئىگە بولۇپ، جۈش ئۇرۇپ راۋاجلاندى. سىياسەت جەھەتتە پىلىچىلىك - ئۇجمىچىلىك ئىشلىرىغا مايىللىق سىياسىتى يولغا قويۇلدى، ئىگىلىك قۇرۇلمىسىنى تەڭشەش داۋامدا، پىلىچىلىك - ئۇجمىچىلىك ئىشلىرى نۇقتىلىق راۋاجلاندۇرۇلىدىغان كەسىپلەر قاتارىغا قويۇلدى.

پىلىچىلىك - ئۇجمىچىلىك پەن تەتقىقات خىزمىتى كۈچەيتىلدى. 1950 - يىللاردا خوتەن پىلىچىلىك - ئۇجمىچىلىك پەن تەتقىقات ئورنى ۋە قاراقاش پىلە ئۇرۇقچىلىق مەيدانى قۇرۇلغانىدى. 1992 - يىلى يەنە لوپ ناھىيىلىك پىلىچىلىك، ئۇرۇقچىلىق مەيدانى قۇرۇلدى. بۇ ئورۇنلار سۈپەتلىك ئۇجمە سورتلىرىنى تاللاپ يېتىشتۇرۇش، پىلە يېڭى سورتلىرىنى يېتىشتۇرۇش، سۈپەتلىك پىلە ئۇرۇقى بىلەن تەمىنلەش، ئۇجمە ۋە پىلىنىڭ ئەلا سورتلىرىنى كۆرگۈزۈش - كېڭەيتىش، پىلە بېقىش تېخنىكىسىنى تەتقىق قىلىش جەھەتلەردە بارغانسېرى روشەن مۇھىم رول ئوينىدى.

پىلىكار دېھقانلارنى پىلىچىلىك - ئۇجمىچىلىك تېخنىكىسى جەھەتتىن تەربىيىلەش خىزمىتى كۈچەيتىلىپ، «بىردىن ساقلىنىش، تۆتىنى ئۆزگەرتىش» (كېسەللىكتىن ساقلىنىش، ئۇرۇق تارقىتىشنى چۈمۇلە قۇرت تارقىتىشقا ئۆزگەرتىش، كىچىك قۇرتنى ئايرىپ بېقىشنى ئوپچە بېقىشقا ئۆزگەرتىش، يوپۇرماقنى ئۆز پېتى بېرىشنى

يۈيۈپ بېرىش، قەۋەتلەپ بېقىشقا ئۆزگەرتىش، چوڭ قۇرتقا ئاز يوپۇرماق بېرىشنى ياخشى يوپۇرماقنى تويغىچە بېرىپ بېقىشقا ئۆزگەرتىش) تىن ئىبارەت ئىلمىي ئۇسۇلدا پىلە بېقىش تەدبىرلىرى ئومۇملاشتۇرۇلدى. يىلدا 2، 3 قېتىم پىلە بېقىش يولغا قويۇلدى. پىلە قۇرتىدا كۆرۈلىدىغان كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش، تىزگىنلەش خىزمىتى كۈچەيتىلدى.

شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۈجمىچىلىكنى تەرەققىي قىلدۇرۇش، سورتنى ياخشىلاش خىزمىتى چىڭ تۇتۇلدى. 1990 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ۋىلايەت بويىچە 2 مىليون 460 مىڭ مو سالا ئېتىزنىڭ سۇغىرىش ئېرىقلىرىغا ئۈجمە سېلىندى. دېھقانلارنىڭ هويلا- ئارام‌لىرىغا ئۈجمە سېلىش زور كۈچ بىلەن ئەمەلىيلەشتۇ- رۇلدى. گەرچە بۇ مەزگىلدە خەلقئارا ۋە ئىچكى بازارنىڭ يىپەككە بولغان ئېھتىياجىنى مۇلچەرلەش تازا توغرا بولالماسلىق، پىلىچىلىك- ئۈجمىچىلىكنىڭ پۈتكۈل ئىگىلىكتىكى ئورنىنى زىيادە يۇقىرى مۇلچەرلەش، دېھقانلارنى ئۈجمە سېلىش، پىلە بېقىشقا تەشكىللەشتە خىزمەت ئۇسۇلى ئاددىي، قوپال بولۇپ قېلىش قاتارلىق بەزى سەۋەنلىكلەر كۆرۈلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئومۇمىي جەھەتتىن قارىغاندا خوتەننىڭ بايلىق ئەۋزەللىكىنى تاۋار ئەۋزەللىكىگە ئايلاندۇرۇپ، پۈتكۈل ئىگىلىكنى ئىمكانقەدەر تېزلىكتە راۋاجلاندۇرۇش مەقسەت قىلىنغان بۇ تەدبىرلەر هەقىقەتەن زور ئۈنۈمگە ئېرىشتى. 1992 - يىلىغا كەلگەندە ۋىلايەت بويىچە يوپۇرماق بېرىشكە باشلىغان ئۈجمە 30 مىليون تۈپكە، بۈنىڭدىن ئاق ئۈجمە ياكى چوڭ يوپۇرماقلىق ئۈجمە، ئۇلاپ سورتى ياخشىلانغان ئۈجمە دەرىخى 15 مىليون تۈپكە يەتتى. 1995 - يىلى ۋىلايەت بويىچە پىلىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى 4 مىڭ 600 تونىغا يېتىپ، تارىختىكى ئەڭ يۇقىرى سەۋىيە يارىتىلدى. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان پىلىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى 2 - 3 مىڭ تونىنا ئەتراپىدا بولۇۋاتىدۇ. هازىر خوتەننىڭ يىللىق پىلە مەھسۇلاتى ئاپتونوم رايون بويىچە پىلە مەھسۇلاتىنىڭ 70% نى ئىگىلەپ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئاساسلىق پىلىچىلىك - ئۈجمىچىلىك بازىسى بولۇپ قالدى.

2) زامانىۋى يىپەك توقۇمىچىلىق سانائىتى

خوتەننىڭ ئەنئەنىۋى پىلە، يىپەك بايلىق ئەۋزەللىكىنى تاۋار ئەۋزەللىكىگە ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن 1953 - يىلى 26 - ئىيۇلدا «خوتەن يىپەكچىلىك فابرىكىسى» قۇرۇلۇشى باشلانغان بولۇپ، بۇ كارخانا 1954 - يىلى 1 - ئۆكتەبىردە پۈتۈپ رەسمىي ئىشلەپچىقىرىشقا

كىرىشكەنىدى. ئۇ چاغدا 1000 نەپەردەك ئىشچى - خىزمەتچى، 200
ئۈرچۇقلۇق يىپەك تارتىش ماشىنىسى بولۇپ، شۇ يىلى 67.5 تونا
مەشۇت يىپ ئىشلەپچىقارغان. 1960 - يىلى بۇ كارخانا «خوتەن
ئەتلەس كارخانىسى» بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈپ، «شىنجاڭ خوتەن يىپەك
توقۇمىچىلىق فابرىكىسى» غا ئۆزگەرتىلگەن. 1965 - يىلى پۈتۈنلەي
تۆمۈر قۇرۇلمىلىق يىپەك توقۇش ماشىنىسى ۋە بېسىش، بوياش
رەتلەش ئۈسكۈنىلىرىنى كىرگۈزۈپ، دەسلەپكى كۆلەمگە ئىگە
بولغانىدى.

1980 - يىللاردا، بۇ كارخانا ئەسلىدىكى ئاساسىدا ئۇچ قېتىم
كېڭەيتىلىپ، 7 مىڭ 200 ئۈرچۇقلۇق يىپەك تارتىش ماشىنىسى
300 دانە يىپەك توقۇمىچىلىق ماشىنىسى ۋە يۇرۇشلەشكەن بېسىش
بوياش، رەتلەش ئۈسكۈنىسىگە ئىگە، غەربىي شىمال بويىچە ئەڭ چوڭ
يىپەك تارتىش، توقۇش، بوياش بىرلەشمە كارخانىسىغا ئايلاندى.
هازىر بۇ كارخانىنىڭ يىللىق يىپەك يىپ ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى
180 تونىغا، يىپەك رەخت توقۇش ئىقتىدارى 1 مىليون 500 مېتىر
مېتىرغا يېتىدۇ. مەھسۇلات تۈرى 20 خىلغا، رەڭ نۇسخا تۈرى 00
خىلغا يېقىنلىشىدۇ. ئاق يىپەك رەخت، دۇخاۋا، يەككە رەڭلىك
گىرىپ، قوش رەڭلىك گىرىپ، مۇرەككەپ رەڭلىك گىرىپ
دەمبىزە، ئەتلەس قاتارلىق مەھسۇلاتلىرى مەملىكىتىمىز ئىچىدە
سېتىلىپلا قالماي، بىر قىسىم مەھسۇلاتلىرى ياپونىيە، ئامېرىكا
ئوتتۇرا ئاسىيا، جەنۇبىي ئاسىيا، غەربىي ئاسىيادىكى نۇرغۇن دۆلەت
ۋە رايونلارغا سېتىلىدۇ. بۇ كارخانا 1990 - يىللارنىڭ باشلىرى
بولۇلۇپ ئەڭ تەرەققىي قىلغان يىلىغا 180 تونىنىدىن ئارتۇق مەشۇر
يىپ ئىشلەپچىقىرىش، بىر مىليون 485 مىڭ مېتىردىن ئارتۇق
يىپەك رەخت ئىشلەپچىقىرىش، خادىملارنىڭ يىللىق ئوتتۇرچە ئەمگەك
ئۈنۈمدارلىقىنى 19 مىڭ يۈەندىن ئاشۇرۇش، يىلىغا 11 مىليون 00
مىڭ يۈەندىن ئارتۇق باج - پايدا يارىتىشتەك شانلىق نەتىجىلەرنى قولغا
كەلتۈرۈپ فابرىكا تارىخىدا پارلاق سەھىپە يارىتتى. دۆلەت ئىچى
سىرتىدىن هەر يىلى بۇ كارخانىغا ئېكسكۇرسىيىگە كېلىدىغان مېهمان
ئۇچ مىڭ ئادەم قېتىمغا يەتتى، 60 - يىللاردا پارتىيە، دۆلەت
رەهبەرلىرىدىن جۇئېنلەي، چېن يى، خې لۇڭ قاتارلىقلار ئىلگىرى
ئاخىر بۇ فابرىكىنى كۆزدىن كۆچۈرگەنىدى. 1990 - يىلى 24
ئاۋغۇست كۈنى جياڭ زېمىن باش شۇجى خوتەنگە كېلىپ خىزمەتلەرنى
كۆزدىن كەچۈرگەندە، بۇ فابرىكىغا كېلىپ، ئىشلەپچىقىرىش
ئەهۋالىنى كۆرگەن، ئىشچىلار بىلەن سۆهبەتلەشكەن هەمدە ئۇ

قەلەمى بىلەن: «شىنجاڭ خوتەن يېپەك توقۇمىچىلىق فابرىكىسى» دەپ بېغىشلىما يېزىپ بەرگەنىدى.

ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 90 - يىللىرىنىڭ باشلىرىدا ۋىلايەتىمىزنىڭ يېلىچىلىك - ئۇجمىچىلىك ئىشلىرىنىڭ تېز تەرەققىي قىلىشى، خەلقئارا بازاردا يېپەك سودىسىنىڭ جانلىنىشى ئارقىسىدا، لوپ، قاراقاش، كېرىيە، چىرا، خوتەن ناھىيىلىرىدە يېپەك فابرىكىسى قۇرۇلۇپ، ۋىلايەت بويىچە يېپەك تارتىش ماشىنىسى 23 مىڭ ئۇرچۇققا يەتكەنىدى. ئەپسۇسكى، يېقىنقى يىللاردا، خەلقئارا يېپەك سودىسىنىڭ سۇسلىشىشى قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ۋىلايىتىمىزنىڭ يېپەك كارخانىلىرى جىددىي رىقابەتكە دۇچ كېلىپ، ئىشلەپچىقىرىش تۆۋەن ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. ناقۇلاي ۋەزىيەتنى ئوڭشاپ، جىددىي رىقابەت داۋامىدا ھاياتىي كۈچىنى ئۇرغۇتۇش ئۈچۈن، ۋىلايەتلىك يېپەك توقۇمىچىلىق فابرىكىسى ئىسلاھاتنى چوڭقۇرلاشتۇرۇپ، 2001 - يىلى 4 - ئايدا ئۆزگەرتىپ تەشكىللىنىپ، «قۇملۇق تۆگىسى» يېپەك توقۇمىچىلىق چەكلىك مەسئۇلىيەت شىركىتى بولۇپ قۇرۇلدى. گەرچە ھازىر ۋىلايىتىمىزنىڭ يېپەك سانائىتى سۇسلىشىش مەزگىلىدە تۇرۇۋاتقان بولسىمۇ، 50 نەچچە يىلدىن بېرى بەرپا قىلىنغان بىر قەدەر ياخشى ئۇسكۇنە، تېخنىكا ئاساسى، كەسىپچان ۋە تىرىشچان ئىشچى - خىزمەتچىلەر قوشۇنى بار. 1998 - يىلىدىكى مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا ۋىلايەت بويىچە يۈز مىليون تۈپ ئۇجمە دەرىخى بار. خەلقئارادىكى يېمەكلىكلەرنىڭ ماھىيىتىنى قايتا تونۇپ، يېشىل يېمەكلىكلەرنى ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئىستېمال قىلىشنىڭ ئەۋج ئېلىشى؛ پاختا توقۇلمىلىرىنىڭ ئەۋزەللىكىنى قايتا تونۇپ، سۈنئىي تالالىق توقۇلمىلارنى ئىستېمال قىلىشتىن پاختا توقۇلمىلىرىنى ئەتىۋارلاشقا بۇرۇلۇشنىڭ بارلىققا كېلىشىدىن شۇنى جەزملەشتۈرەلەيمىزكى، مەملىكەت ئىچى ۋە خەلقئارادا يېپەكنىڭ خاسىيىتىنى قايتا تونۇش، يېپەكنى ئۇلۇغلاش، يېپەك توقۇلمىلارنى كۆپلەپ ئىستېمال قىلىش دولقۇنى چوقۇم يېتىپ كېلىدۇ. ئەنە شۇ كۈنلەر ۋىلايىتىمىزنىڭ زامانىۋى يېپەكچىلىك سانائىتىنىڭ ئالتۇن دەۋرى باشلىنىدىغان ۋاقىت بولىدۇ.

3) قايتا گۈللەنگەن ئەنئەنىۋى يېپەك توقۇمىچىلىق

دۆلىتىمىزنىڭ 1 - بەش يىللىق پىلانى باشلانغان يىلى (1953-يىلى) ۋىلايىتىمىزدە يەككە قول ھۈنەرۋەنلەرنى كوپىراتسىيىلىشىشكە تەشكىللەش خىزمىتى باشلانغانىدى. 1954 - يىلى ۋىلايەت بويىچە

تۇرلۇك قول ھۈنەر كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان 17 مىڭ 467 ئائىلە، 23 مىڭ 521 نەپەر ھۈنەرۋەن تەشكىللىنىپ، 362 قول ھۈنەر ھەمكارلىق كوپېراتىپى قۇرۇلدى. ھەرقايسى ناھىيىلەردە قول ساناڭەت بىرلەشمىسى قۇرۇلۇپ، قول ھۈنەر ھەمكارلىق كوپېراتىپلىرىنى بىر تۈتاش باشقۇرىدىغان بولدى. 1956 - يىلى بارلىق قول ھۈنەرۋەنلەر كوپېراتىپقا قاتناشتۇرۇلۇپ، قول ھۈنەر ساناڭىتىنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئەمەلگە ئاشۇرۇلدى. شۇ مەزگىلدە ھەرقايسى ناھىيىلەردە قول ھۈنەر يېپەك توقۇمىچىلىق كارخانىلىرى قۇرۇلۇپ، ئەنئەنىۋى ئۇسۇلدا شايى - ئەتلەس ئىشلەپچىقىرىشنى يولغا قويغاندى. كېيىن، ھەر خىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن بۇ كارخانىلار ئاساسەن تارقىلىپ كەتتى. 1950 - يىللارنىڭ ئاخىرىدىن 1970 - يىللارنىڭ ئاخىرىغىچە ئەنئەنىۋى يېپەك مەھسۇلاتلىرىنى ئىشلەپچىقىرىش چېكىنىپ كەتتى. كۆپ قىسىم جايلاردا يېپەك توقۇمىچىلىق ئۇستىلىرىنىڭ ياشىنىپ ئالەمدىن ئۆتۈشى بىلەن ئەنئەنىۋى يېپەك توقۇمىچىلىقىنىڭ ئىزى ئۆچتى.

دۆلىتىمىزدە ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش يولغا قويۇلغاندىن كېيىن مىللىي، يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلارنى ئىشلەپچىقىرىشقا ئىلھام بېرىش سىياسىتىنىڭ ئىلھامى ۋە خەلق ئاممىسىنىڭ مىللىي، ئەنئەنىۋى توقۇلما مەھسۇلاتلىرىغا بولغان ئېھتىياجىنىڭ تۇرتكىسى ئارقىسىدا، ئەزەلدىن پىلىچىلىك - ئۇجمىچىلىك بىر قەدەر تەرەققىي قىلغان ۋە مەركەزلەشكەن جايلاردا، بولۇپمۇ لوپ ناھىيىسىنىڭ جىيا يېزىسىدا ئەنئەنىۋى يېپەك توقۇمىچىلىق كەسپى قايتىدىن جانلاندى. لوپ ناھىيىسى ۋە جىيا يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ قوللىشى ئارقىسىدا 1984 - يىلى بۇ يېزىدا يەككە ئىگىلىكتىكى شايى - ئەتلەس كارخانىسى قۇرۇلغان بولۇپ، بۇ كارخانىدا ھازىر 50 نەپەر ئىشچى-خىزمەتچى، 25 يېپەك توقۇمىچىلىق دۇكىنى بار. ھەر خىل ئەتلەس، ئەتلەس شارپا، شايى شارپا، ئاق شايى، رەڭدار شايى، بەقەسەم، ماشرەڭ رەخت قاتارلىق يەتتە تۈردە نەچچە ئون خىل گۈل نۇسخىسى ۋە رەڭ تۈرىدىكى مەھسۇلاتلارنى ئىشلەپچىقىرىدۇ. يىللىق ئىشلەپچىقىرىش مىقدارى 50 مىڭ مېتىردىن، مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليون 240 مىڭ يۈەندىن ئاشىدۇ. ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئىچىدىن 350 يۈەندىن 800 يۈەنگىچە ئىش ھەققى ئالىدۇ.

جىيا شايى - ئەتلەس كارخانىسى يېپەك تارتىش، بوياشتىن تارتىپ، توقۇش، پەردازلاشقىچە ئەنئەنىۋى ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى

ساقلاپ كەلگەن. يېقىنقى يىللاردىن بېرى ئوردان رەڭ، ياڭاق شۆپىكى، تۇخۇمەك چېچىكى، زاك، نىل بويۇق قاتارلىق تەبىئىي بويۇق ماتېرىياللىرىدىن پايدىلىنىپ يىپەك بويۇشنى ئەسلىگە كەلتۈردى. قوش يۈرەك نۇسخا ئەتلەس، كەلكۇن نۇسخا ئەتلەس، چاچىتىڭگە نۇسخا ئەتلەس قاتارلىق بىر قىسىم مەھسۇلاتلار تەبىئىي بويۇق ماتېرىياللىرىدا بويالغان يىپەكتىن ئىشلەپچىقىرىلىۋاتىدۇ. كارخانىدا مەھسۇلات ئەۋرىشكە زالى تەسىس قىلىنغان بولۇپ، ھەر يىلى 2 مىڭ 600 نەپەردىن ئارتۇق چەت ئەللىك ساياھەتچى ۋە 8، 10 مىڭ نەپەر دۆلەت ئىچىدىن كەلگەن ساياھەتچى مېھمانىنى كۈتۈۋالىدۇ. بۇ كارخانا يەنە تۇرپان سۇلايمان ۋاڭ مۇنارى، قەشقەر ئاپپاق خوجا مەقبەرىسى قاتارلىق مەشھۇر ساياھەت ئورۇنلىرىدا ۋە خوتەن شەھىرىنىڭ يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرى سودا بازىرىدا سېتىش نۇقتىسى تەسىس قىلغان بولۇپ، ئۆز مەھسۇلاتلىرىنى كۆرگەزمە قىلىپ ساتىدۇ. كارخانىنىڭ شايى - ئەتلەس مەھسۇلاتلىرى ئىچكى بازارنى قامدىغاندىن سىرت، ئوتتۇرا ئاسىيا دۆلەتلىرى، تۈركىيە، سەئۇدى ئەرەبىستان، پاكىستان، ياپونىيە، ئامېرىكا قاتارلىق دۆلەتلەر ۋە شياڭگاڭ، ئاۋمېن رايونلىرىغا سېتىلىدۇ.

يېقىنقى يىللاردىن بېرى، جىيا يېزىسى يېزا ئىگىلىك كەسىپ قۇرۇلمىسىنى تەڭشەش داۋامىدا، پىلىچىلىك - ئۇجمىچىلىك ۋە شايى-ئەتلەس توقۇمىچىلىقىنى راۋاجلاندۇرۇشنى ئۆز يېزىسىنىڭ كوزىر كەسپى قىلىپ تۇنتى. ھازىر يېزا بويىچە ئۆستۈرۈلگەن ئۇجمە دەرىخى 520 مىڭ تۈپكە يېتىدۇ. ئومۇمىي ئائىلە سانىنىڭ 90.7%نى تەشكىل قىلىدىغان 3 مىڭ 757 ئائىلە پىلە باقىدۇ. يىللىق پىلە مەھسۇلاتى 80 تونىنا ئەتراپىدا بولۇۋاتىدۇ. ئىلگىرى ھەر خىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن يىپەك توقۇمىچىلىقىنى توختىتىپ قويغان ئائىلىلەر يېقىنقى يىللاردىن بېرى ئارقا - ئارقىدىن ئەنئەنىۋى يىپەك توقۇمىچىلىقى بىلەن شۇغۇللىنىشنى ئەسلىگە كەلتۈردى. ھازىر يېزا بويىچە 1 مىڭ ئائىلە، 2 مىڭ 100 نەپەر ئەمگەك كۈچى يىپەك توقۇمىچىلىقى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. بۇ ئايرىم - ئايرىم ھالدا يېزا بويىچە ئومۇمىي ئائىلىنىڭ 24%نى، ئومۇمىي ئەمگەك كۈچىنىڭ 33%نى تەشكىل قىلىدۇ. يېزا بويىچە 1 مىڭ 50 دانە ئېلېكتر ئېنېرگىيىلىك يىپەك توقۇمىچىلىق ماشىنىسى، 280 دانە ياغاچ قۇرۇلمىلىق يىپەك توقۇمىچىلىق دۇكىنى بار. يېزا بويىچە يىللىق يىپەك توقۇلما مەھسۇلاتى 574 مىڭ مېتىرغا، سېتىش كىرىمى 4

مىليۇن 350 مېتر يۇەنگە يېتىدۇ. يېپەك توقۇلما مەھسۇلاتلىرىد
قىلىنغان كىرىم يېزا بويىچە ئومۇمىي نوپۇس ئوتتۇرىچە س
كىرىمىنىڭ 11% نى تەشكىل قىلىدۇ.

جىيا يېزىسى پىلە - يېپەكچىلىكتىن ئىبارەت تەبىئىي بايل
ئەۋزەللىكىنى ھەقىقىي تۇردە مەھسۇلات ئەۋزەللىكىنى ۋە تا
ئەۋزەللىكىگە ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن، پىلىچىلىك - ئۇجمىچىلى
ئىشلەپچىقىرىشى، دېھقانلارنى ئەمەلىي قوللىنىلىدىغان پەن - تېخن
بىلەن تەربىيىلەش، ئىلمىي ئۇسۇلدا پىلە بېقىش تېخنىكىسىنى
ئومۇملاشتۇرۇشنى زور كۈچ بىلەن تونۇشتۇرۇش، يېپ
توقۇمىچىلىق ھۈنەر - سەنئىتىنى ياخشىلاپ، ئىش ئۈنۈمىنى
ئۆستۈرۈش، ئەنئەنىۋىلىكنى ساقلاش بىلەن بىر ۋاقىتتا، مەھسۇلا
نۇسخا تۈرلىرى ۋە رەڭ تۈرلىرىنى كۆپەيتىش، يېڭى مەھسۇلا
يارىتىش خىزمەتلىرىنىمۇ زور كۈچ بىلەن تونۇتىش.

يېزىلىق شايى - ئەتلەس كارخانىسى ۋە بىر بۆلۈك ئائىلىلەر
ئەنئەنىۋى ياغاچ قۇرۇلمىلىق يېپەك توقۇمىچىلىق دۇكانلىرىنى
ساقلاپ قېلىش ئالدىنقى شەرتى ئاستىدا 2000 - يىلىدىن باشلاپ
ئېلېكتر ئېنېرگىيىلىك يېپەك توقۇمىچىلىق ماشىنىلىرىنى
ئومۇملاشتۇرۇشنى يولغا قويىدى. بۇنىڭ بىلەن ئىشلەپچىقىرى
ئۈنۈمدارلىق زور دەرىجىدە ئۆستى.

جىيا يېزىسىنىڭ ئەنئەنىۋى يېپەك توقۇمىچىلىقى ھەر دەرىجىل
رەھبەرلەرنىڭ ئەھمىيەت بېرىشى ۋە قوللىشىغا ئېرىشتى
2002 - يىلى نامراتلارنى يۆلەش ھەقسىز مەبلىغىدىن 630 مە
يۈەن، 2003 - يىلى 700 مىڭ يۈەن مەبلەغ ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ
توقۇمىچىلىق دۇكانلارنى ماشىنىلاشتۇرۇش، تېخنىكا يېڭىلى
ئىشلىتىلدى. بۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا يېپەك توقۇمىچىلىق ئائىلىلىر
كۆپىيىپ 1 مىڭ 500 ئائىلىنگە يېتىدۇ.

يېقىنقى يىللاردىن بېرى ئەنئەنىۋى نۇسخىلاردىكى شايى - ئەتلە
مەھسۇلاتلىرىنى ئىشلەپچىقىرىشتىن سىرت، ئەتلەسچى ئۇستىلارنى
ئىجتىھات بىلەن ئىزدىنىشى ئارقىسىدا ئەتلەسنىڭ كاتەكچە ئەتلەس
كەكلىك قېشى ئەتلەس، مۇكا گۈل ئەتلەس، چاچىتەڭگە ئەتلە
قاتارلىق تۆت خىل نۇسخا، توققۇز خىل رەڭ تۈرىدىكى يېڭى سور
كەشىپ قىلىندى. كەلكۈن نۇسخا ئەتلەسنىڭ چاچما كەلكۈن يانداى
نۇسخىسى كەشىپ قىلىندى. شارپا ئەتلەس مەھسۇلات تۈرى كەشى
قىلىنىپ، قارا ئەتلەس شارپا، قىزىل ئەتلەس شارپا، سېرىق ئەتلە

شارپا، قوش يۈرەك ئەتلەس شارپا قاتارلىق تۆت خىل نۇسخىدىكى ئەتلەس شارپا ئىشلەپچىقىرىلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا شايى شارپا مەھسۇلات تۈرى كەشىپ قىلىنىپ، قىزىل شايى شارپا، قىزىل پىلەك شايى شارپا، ئاق شايى شارپا قاتارلىق ئۈچ خىل نۇسخىدىكى يېڭى مەھسۇلات بازارغا سېلىنىدى.

ئەتلەس مەھسۇلات تۈرلىرىنى كۆپەيتىش جەھەتتىكى ئۇزلۇكسىز ئىزدىنىش ئارقىسىدا، زەرلىك ئەتلەس ئىشلەپچىقىرىش كەشىپ قىلىندى. بۇخىل ئەتلەسلەرگە كالۇۋتۇن يىپ ئارىلاشتۇرۇپ توقۇلغان بولۇپ، ئالتۇن رەڭ زەر يىپنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن ئەتلەسنىڭ رەڭدارلىقى ۋە جۇلاسى تېخىمۇ ئېشىپ، خېرىدارلارنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى. ھازىر قارا ئەتلەس، زۆتىنە ئەتلەس، يەركەن ئەتلىسى، موكا گۈل ئەتلەس، ئۇۋاقگۈل ئەتلەس قاتارلىق نۇسخىلاردىكى مەھسۇلات تۈرلىرىدە زەرلىك ئەتلەس توقۇش يولغا قويۇلدى.

ھازىر جىيا يېزىسى ۋە توقۇمىچى ئۇستىلار شايى - ئەتلەسنىڭ نۇسخا، رەڭ تۈرلىرىنى تېخىمۇ كۆپەيتىش، مەھسۇلاتلارنىڭ ئوراش-قاچىلاش سۇپىتىنى ئۆستۈرۈش، مەھسۇلات تەشۋىقاتىنى كۈچەيتىش جەھەتتە ئۈزلۇكسىز ئىزدىنىۋاتىدۇ.

جىيا خەلقىنىڭ ئەنئەنىۋى يىپەك توقۇمىچىلىقىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە راۋاجلاندۇرۇشتىكى غەيرەت - شىجائىتى قانچىلىك ئۇستۇن، تۆھپىسى قانچىلىك گەۋدىلىك بولسا، ئۇلارنىڭ بازار ئېگىلىگى داۋامىدا تاۋار ماركىسىنىڭ ئەلا سۈپەتلىك مەھسۇلاتلارنىڭ ئابرۇيىنى تىكلەش، تەسىرى ۋە سېتىلىش يوللىرىنى كېڭەيتىپ، ئوبوروتنى ئاشۇرۇش جەھەتتىكى رولىنى تۇنۇپ يەتكەنلىكى شۇنچە قەدىرلىك ۋە ئەھمىيەتلىك بولدى.

ئىككى - ئۈچ يىلدىن بېرى جىيا يېزىلىق ئەتلەس كارخانىسى يۇقىرى دەرىجىلىك مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلارغا ئىلتىماس قىلىش ئارقىلىق «جىيا گۈزىلى» ناملىق جىيا يېزىلىق سودا كوپىراتىپتىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر مەبلەغ توپلاپ قۇرغان ئەتلەس كارخانىسى «رەيھان» ناملىق، شەخسىي ئەتلەسچىلىك چوڭ ئائىلىسىدىن تۇرسۇنتوختى مەسۇم «تەكلىماكان گۈھىرى» ناملىق، سەدىردىن ئابدۇللا «ئۇدۇن ئەتلىسى» ناملىق تاۋار ماركىسىنى ئىشلىتىشكە ئىجازەتنامە ئالدى. بۇنىڭ بىلەن خوتەن ئەتلەسلىرىنىڭ تاۋار ماركىسى بولماسلىق تارىخىغا خاتىمە بېرىلىپلا قالماي، مەھسۇلاتنىڭ سېتىلىش

باھاسىمۇ 10% ئەتراپىدا ئۆسۈپ ئوبوروت مىقدارى ئاشتى.

جىيا يېزىسىدىكى ئەتلەسچىلەر ھەمكارلىقىنى كۈچەيتىش مەسئۇلات سۈپىتىنى ئۆستۈرۈش، سېتىلىش يوللىرىنى كۆپەيتىش مەقسىتىدە «ئەتلەسچىلىك كەسپىي جەمئىيىتى» قۇرۇشقا جىددىي تەييارلىق قىلىۋاتىدۇ.

كۆپ يىللار تۇرغۇنلۇق، چېكىنىش ھالىتىگە چۈشۈپ قالغان شايى - ئەتلەس توقۇمىچىلىقى ئىسلاھات - ئېچىۋېتىش دولقۇنىدا قايتا ھاياتىي كۈچكە ئىگە بولۇپ، يوقاپ كېتىپ قايتا تېپىلغان گۆھەر ئوخشاش تېخىمۇ يارقىن چاقنىماقتا.

«گۆھەر»گە ئايلانغان يىپەك ۋە يىپەك مەھسۇلاتلىرى

يىپەك، قاشتېشى ۋە گىلەم خوتەننىڭ ئۇچ تۈرلۈك مۇھىم ئەنئەنىۋى ئالاھىدە مەھسۇلاتى بولۇپ، ئادەتتە قىسقارتىپ خوتەننىڭ «ئۇچ گۆھىرى» دېيىلىدۇ. ئەمەلىيەتتە خوتەننىڭ ئەنئەنىۋى ئالاھىدە مەھسۇلاتلىرى بۇلار بىلەنلا چەكلىنىپ قالمايدۇ. خوتەن قەغىزى، خوتەن ئىپارى، خوتەن ياشقىقى، خوتەن قىزىل گۈلى، خوتەن قىزىل ئۈزۈمى قاتارلىقلارمۇ قەدىمدىن تارتىپ خوتەننىڭ يىراق - يېقىن داڭقى بار يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلىرى ھېسابلىنىدۇ. لېكىن بۇلار ئىچىدە ئۇچۇن «ھېسابنىڭ سىرتىدا قېلىپ»، خوتەن يىپەك «ئۇچ گۆھەر» قاتارىدىن ئورۇن ئالالىدى ۋە ئۇنىڭ ئەڭ بېشى تىزىلدى؟ مېنىڭچە، بۇ كىشىلەرنىڭ سۈبېيەكتىپ خاھىشى بويىچە يىپەككە كەيدۇرۇپ قويغان گۈل تاجى ئەمەس، بۇنىڭدا ئوبېكتىپ سەۋەبلەرمۇ، سۈبېيەكتىپ تاللاشچانلىقىمۇ بار.

1. يىپەكنىڭ خاسىيەتلىرى

ۋەزىنىڭ يېنىكلىكى: يىپەك تالاسى ئىنتايىن ئىنچىكە بولۇپ ئادەتتە ئەنئەنىۋى ئۇسۇلدا يىپەك تارتىشتا ھەر 20، 30 تال يىپەك تالاسى بىرلەشتۈرۈلۈپ بىر نەخ يىپ قىلىنىدۇ. مۇشۇنداق يىپتىن توقۇلغان بىر كىيىملىك دەييارىنىڭ ئېغىرلىقى ئاران 1.5 - 2 سە

ئەتراپىدا بولىدۇ. يىپەكنىڭ ۋەزنىنىڭ مۇشۇنداق يېنىك بولۇشى ئۇنىڭ ئۇزاق مۇساپىگە يۆتكەپ سودا قىلىشقا ئەپلىك بولۇشىنى بەلگىلىگەن. خوتەن پەلەككە بوي سوزغان قارا قۇرۇم تاغلىرى بىلەن بىپايان تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ قورشاۋىغا جايلاشقان. قەدىمكى دەۋرنىڭ قالاق قاتناش شارائىتىدا خوتەندىن جاھانغا قايسىلا تەرەپكە كارۋان تارتىپ سودا قىلىشقا توغرا كەلسۇن، مۇقەررەر ھالدا نەچچە ئون كۈن، ھەتتا نەچچە ئايلاپ پايانسىز تاغ - ئېدىر، چەكسىز قۇملۇق دەشتلەرنى بېسىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلەتتى. بۇ ئەھۋال خوتەندىن سىرتقا چىقىرىلىدىغان تاۋارلارنىڭ ۋەزنى يېنىك، قىممىتى يۇقىرى بولۇشىنى بەلگىلىگەن.

ئىجتىمائىي تۈرمۇشتا، ھەرقانداق رايون، ھەرقانداق ئىنسانلار توپىنىڭ «توققۇزى تەل» بولۇپ، باشقىلارغا ھاجىتى چۈشمەسلىكى مۇمكىن ئەمەس. تۈرمۇش ئىجتىمائىيلاشقانىكەن، رايونلار، خەلقلەر ئارا ئىجتىمائىي ئالاقە ۋە ئىقتىسادىي ئالاقە زۆرۈر بولىدۇ. بار - يوقىنى ئۆزئارا ئالماشتۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ. قەدىمدىن ھازىرغىچە فارفۇر بۇيۇملار، دورا ماتېرىياللىرى، چاي قاتارلىقلار خوتەنگە يىپەك، قاشتېشى، گىلەم قاتارلىق يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلارغا ئايرىۋاشلاش ھېسابىغا يۆتكەپ كېلىنىپ، ئىجتىمائىي ئېھتىياج قامداپ كېلىنگەن. خوتەننىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنىنىڭ «چەت، ياقا» بولۇشتەك ئالاھىدىلىكى خوتەندىن سىرتقا چىقىرىلىدىغان تاۋارلارنىڭ ۋەزنى يېنىك، قىممىتى يۇقىرى بولۇشىنى بەلگىلىگەن بولسا، يىپەكنىڭ ئۆزىگە خاس ۋەزنى يېنىكلىك، سانى چەكلىك بولۇش ئالاھىدىلىكى، مۇشۇ تەلەپكە ھەمىدەن باب كېلىشتەك ئەۋزەللىكى بىلەن، ئالماشتۇرۇلغۇچى تاۋارلارنىڭ ئەڭ سەرخىلى بولۇشتەك ئورنىنى بەلگىلىگەن.

جۇلالىق - كۆركەملىكى: يىپەكنىڭ رەڭ ئېلىش، رەڭ تۇتۇش ئىقتىدارى ئىنتايىن ياخشى بولۇپ، بويىقنى تەكشى ئالىدۇ. ئاسانلىقچە ئۆچمەيدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە يىپەك تالاسى ئىنتايىن سىلىق، سىپتا بولۇپ، يىپەك توقۇلمىلار پەردازلانغاندىن كېيىن نۇر قايتۇرۇش ئىقتىدارى تېخىمۇ كۈچەيىپ، كۈن نۇرى ياكى چىراغ نۇرىدا جىلۋە - جۇلاسى تېخىمۇ ئاشىدۇ. ھالبۇكى، گۈزەللىكنى سۆيۈش ۋە گۈزەللىكنى قوغلىشىش ئىنسانلارنىڭ ئورتاق پىسخىك ئالاھىدىلىكى بولۇپ، يىپەكنىڭ گۈزەللىكنى گەۋدىلەندۇرۇشتىكى ئىقتىدارى ۋە رولى ئۇنى ئىنسانلار نەزەرىدە، ئۆزىنىڭ ئەسلىي

قىممىتىدىن ئالاھىدە يۇقىرى قىممەتكە ئىگە قىلغان.

چىداملىقلىقى: يىپەك توقۇلمىلار يۇقىرى ھارارەتكە چىداملىق دائىم كۈن نۇرىغا قاقلانسىمۇ ئاسان چىرىپ كەتمەيدۇ؛ نەملىكك چىداملىق، دائىم يۇقىرى نەملىك ئىچىدە تۇرسىمۇ، ئاسان سېسىمايد ياكى ئۆڭۈپ كەتمەيدۇ؛ كۈيىگە چىداملىق، مىتە - كۈيە قاتارلىق زىيانداش ھاشاراتلار ئۇنىڭغا زىيان سالالمايدۇ. سوزۇلۇش سۈركىلىشىگە چىداملىق، مەلۇم سەۋەبلەردىن سوزۇلۇش سۈركىلىشكە ئۇچرىسىمۇ، ئاسانلىقچە شەكلى ئۆزگىرىپ ياكى يىرتىلىپ كەتمەيدۇ. يۇيۇش، تازىلاشقا چىداملىق، كىر - داغلاردىن ئاسان پاكلىنىدۇ. بۇ خىل خۇسۇسىيەتلەردە مەيلى يۇڭ ياكى پاخ تالالىق توقۇلمىلار بولسۇن، ھېچقايسىسى يىپەكتىن ئۈستۈنلۈك تالىشالمايدۇ.

ھاۋا ئۆتكۈزۈش، نۇر قايتۇرۇش ئىقتىدارى يۇقىرى بەدەنگە چاپلاشمايدۇ، تەر سۈمۈرىدۇ، ئىسسىق نەملىك شارائىتتىم بەدەنگە راھەتبەخش ئېتىدۇ. نۇر قايتۇرۇشى ياخشى بولغاچقا، كىشىگ سالقىنلىق بېغىشلايدۇ.

قىسلىقى: قىس نەرسە قىممەت بولىدۇ. ئاشلىق، پاختا قاتارلىق بەزى تاۋارلار قىس بولسا، تېرىلغۇ كۆلىمىنى كۆپەيتىش، سېلىنمىنى ئاشۇرۇش قاتارلىق ئۇسۇللار ئارقىلىق بىر - ئىككى يىلدىلا ئۇنىڭ مەھسۇلاتىنى ھەسسىلەپ ئاشۇرۇش مۇمكىن. لېكىن، يىپەك ئۇنىڭ ئوخشىمايدۇ. يىپەك مەھسۇلاتىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن ئۈجمە ئۆستۈرۈشكە باب كېلىمات بولۇشى كېرەك. مۇۋاپىق كېلىمات بولغاندىمۇ، ئۈجمىنى تىكىپ بىرنەچچە يىلدىلا ئاندىن يوپۇرماق مەھسۇلاتىنى ھەسسىلەپ ئاشۇرۇش مۇمكىن ئەمەس. ئۇنىڭ ئۈستىگە پىلە قۇرتى بېقىش بىرقەدەر ئىنچىكە تېخنىكا ۋە يۇقىرى ئەمگەك سىجىللىقىنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇ ئامىللار يىپەكنىڭ قىس بولۇشىنى قىممىتىنىڭ يۇقىرى بولۇشىنى بەلگىلىگەن.

يۇقىرىدا بايان قىلىنغان بىرقانچە خىل ئالاھىدىلىك بىر تەرەپتىن، كىشىلەردە يىپەكنى ياقتۇرۇش، ئارزۇلاش، قەدىرلەش پىسخىكىسىنى يېتىشتۈرگەن بولسا؛ يەنە بىر تەرەپتىن، يىپەكنىڭ قىس، ئەتىۋار، قىممەت بولۇشىنى بەلگىلىگەن. دېمەك، ئېستېتىك ئېھتىياجتىن ھاسىل بولغان ئىجتىمائىي ئىستېمال تەلىپىنىڭ چۈ بولۇشى بىلەن، چەكلىگۈچى ئامىللار تەرىپىدىن بەلگىلەنگە

مەسۇلاتنىڭ قىس بولۇشى ئارقىسىدا كېلىپ چىققان «ۋەزنى يېنىك، قىممىتى يۇقىرى» بولۇش خۇسۇسىيىتى يىپەكنىڭ ئۆزىگە خاس خاسىيىتىنى شەكىللەندۇرگەن.

يىپەكنىڭ بۇنداق خاسىيىتى تارىختىن بۇيان ھۆكۈمرانلار تەبىقىسىنىڭ تېخىمۇ كۆپ مەنپەئەتكە ئېرىشىشى ئۈچۈن پىلانچىلىك يىپەكچىلىككە ئەھمىيەت بېرىشىگە سەۋەب بولغان بولسا، ئاۋام خەلقنىڭ پىلانچىلىك - يىپەكچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىش ئارقىلىق ماددىي مەئىشەتلىرىنى ياخشىلاش ۋە ئېستېتىك ئېھتىياجىنى قاندۇرۇشقا تۇرتكە بولغان. مانا بۇ ئامىللار قوشۇلۇپ، خوتەندە پىلانچىلىك - يىپەكچىلىكنىڭ ئىزچىل (ئەلۋەتتە ناھايىتى ئەگرى - توقاي مۇساپىلەرنى بېسىپ ئۆتكەن بولسىمۇ) تەرەققىي قىلىشىنى ھەمدە يىپەكنىڭ خوتەننىڭ «ئۇچ گۆھىرى» نىڭ بىرى بولۇش ئورنىنى بەلگىلىگەن.

2. يىپەكنى ئۇلۇغلاش ئېچى

يۇقىرىدا بايان قىلىنغان يىپەكنىڭ ئۆزىگە خاس خاسىيەتلىرى شۇبھىسىزكى، ئۇزاق مۇددەتلىك ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئىجتىمائىي تۇرمۇش ئەملىيىتى داۋامىدا تونۇپ يېتىلگەن ۋە كىشىلەرنىڭ ئېڭىدا چوڭقۇر يىلتىز تارتقان. ئىجتىمائىي ئەملىيەتتىن ئابستراكسىيىلەشتۇرۇپ ئېلىنغان يىپەك توغرىسىدىكى ئاڭ خوتەن خەلقىدە (شۇنداقلا پۈتكۈل ئۇيغۇر خەلقىدە) پەيدىنپەي يىپەكنى مۇقەددەس بىلىش، ئۇلۇغلاشتىن ئىبارەت پىسخىك ئاڭ بولۇپ شەكىللەنگەن ھەمدە بۇنداق پىسخىك ئاڭ نەتىجىسىدە مۇئەييەن تۇرمۇش قارىشى شەكىللەنگەن.

پىلە قۇرتى رېئاليستى ۋە بەخت قارىشى

رېئاليەت قىلىنىشچە، ھەزرىتى ئەيۇب ئەلەيھىسسالام بەدىنى قۇرتلاپ كەتكەن بىر ئاغرىق كىشىگە دىل ئازار قىلغانلىقتىن، ئاللاھنىڭ قۇدرىتى بىلەن 6 مىڭ جۈپ قۇرت ئەيۇب ئەلەيھىسسالامنىڭ بەدىنىگە چۈشۈپ، 70 يىلغىچە ئۇنىڭ گۆشلىرىنى يەپ، ئۆتمىتۈشۈك قىلىۋەتكەنىكەن. شۇ ھالەتتىمۇ ئۇ ئاللاھقا دۇئا-تەكبىر ئېيتىپ ئىبادەت قىلغان. كېيىن ئاللاھنىڭ رەھمىتى بىلەن ئەيۇب ئەلەيھىسسالام شىپالىق تاپقان. ئۇنىڭ بەدىنىدىن تۆكۈلگەن

قۇرتلار ئۇجمىگە چىقىپ، ئۇنىڭ يايراقلىرىنى يېگەن ۋە ئۇنىڭدىن پىلە ھاسىل بولغان®.

ئىسلام دىنى ئەقىدىلىرىگە زىچ باغلانغان بۇ رىۋايەتنىڭ خوتەنگە تارقىلىشتىن مىڭ يىللارچە بۇرۇن خوتەندە پىلىچىلىك يىپەكچىلىكىنىڭ بارلىققا كەلگەنلىكىگە ۋە بۇ رىۋايەت مەزمۇنىنىڭ رېئاللىقتىن ئاللىقانداق يىراق ئىكەنلىكىگە قارىماي، بۇ رىۋايەت خەلق ئارىسىدا كەڭ تارقالغان. بۇددىزم ئېتىقادى دەۋرىدە ئېھتىمال پىلىچىلىك - يىپەككە مۇناسىۋەتلىك باشقا ئەپسانە - رىۋايەتلەرمۇ بارلىققا كەلگەن بولۇشى مۇمكىن. لېكىن ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇنتۇلۇپ، مۇشۇ رىۋايەت ئاۋام خەلق ئارىسىدا پىلىچىلىك يىپەكچىلىكىنىڭ بارلىققا كېلىشىدىكى بىردىنبىر مەنبە سۈپىتىدە چوڭقۇر يىلتىز تارتقان. نادانلىق ھۆكۈم سۈرگەن دەۋرلەردە بۇ رىۋايەتكە چىنپۇتكەن خەلق پىلە ۋە يىپەكنىڭ پەيدا بولۇشى ئىلاھىنىڭ قۇدرىتىنىڭ دەلىلى، ئىلاھنىڭ ئىنسانلارغا بەخش ئېتكەن رەھمىتى دەپ قارىغان. شۇ ئاساستا پىلە ۋە يىپەكنى قەدىرلەش ساۋاب، يىپەك بەختىنىڭ بېشارىتى دەپىدىغان قاراش شەكىللەنگەن.

پىر - ئۇستازلارغا چوقۇنۇش ۋە پاكلىق قائىدىسى

يىپەك مەھسۇلاتلىرىنى ئىشلەپچىقىرىش خېلى كۆپ ئىش تەرتىپلىرى ئارقىلىق ئورۇنلىنىدۇ. بۇ ئىش تەرتىپلىرى ۋە ئۇلارنى ئورۇنلاشتا ئادا قىلىدىغان شەرتلەر «شايىچىلىق رىسالىسى» دە پۈتۈلگەن بولۇپ، پېشقەدەم يىپەكچىلىك ئۇستىلىرى بۇ رىسالىنى مۇقەددەس بىلىدۇ. رىسالىدە شايى - يىپەكچىلىكنىڭ خوجا ئىسمائىل خوتەنى، خوجا سەلىم قەشقىرى، مۇقىيىم يەركەندى قاتارلىق 7 نەپەر پىر - ئۇستازلىرىنىڭ نامى تىلغا ئېلىنغان بولۇپ، شايى يىپەكچى ئۇستىلار مەشغۇلات داۋامىدا ھەربىر ئىش ھالقىسىدا بۇ پىر ئۇستازلارنىڭ نامىنى ۋە كۆرسىتىلگەن دۇئالارنى زىكىر قىلىدىغان ھەمدە بۇ رىسالىدىكى كۆرسەتمىلەر بويىچە ئىشلەپچىقىرىلغان مەھسۇلاتلار شەكسىز پاك ۋە ھالال بولىدۇ دەپ ئىشىنىدۇ. مۇشۇ سەۋەبتىن ئاۋام خەلق يىپەك مەھسۇلاتلىرىنى پاكلىق، ھاياللىق توغرىلىقنىڭ سىمۋولى؛ يىپەكتىن ئىشلەنگەن كىيىم - كېچەك تۇرمۇش بۇيۇملىرى كىشىنى كۆز تېگىشتىن، كېسەللىكتىن ساقلايدۇ، ساغلاملىقنى ئاسراپ، بەدەنگە راھەت بېغىشلايدۇ، دەپ بىلىدۇ.

3. يىپەككە باغلانغان مەدەنىيەت هادىسىلىرى

يىپەكنىڭ ئۆزىگە خاس خاسىيەتلىرى ۋە شۇ ئاساستا شەكىللەنگەن يىپەكنى ئۇلۇغلاش ئېڭى خەلقنىڭ ئىجتىمائىي هاياتىدا بىر جەھەتتىن پىلە - يىپەكچىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنى ئىچكى هەربىكەتلەندۈرگۈچ كۈچكە ئىگە قىلغان بولسا، يەنە بىر جەھەتتىن ئىستېمالنى ئىلگىرى سۈرۈپ، يىپەك ماللارغا كەڭ بازار هازىرلاپ بەرگەن. ئۇزاق مۇددەتلىك ئىشلەپچىقىرىش، ئىستېمال ئەمەلىيىتى داۋامىدا پىلىچىلىك - يىپەكچىلىككە باغلىنىشلىق بولغان نۇرغۇن مەدەنىيەت هادىسىلىرى شەكىللەنگەن.

يىپەك ۋە ئىشلەپچىقىرىش: خوتەندە پىلە بېقىش خېلى كەڭ ئاممىۋى ئىشلەپچىقىرىش ساهەسى بولۇش بىلەن بىرگە، ئەۋلادمۇئەۋلاد پىلە بېقىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان پىلىكار ئائىلىلەر بارلىققا كەلگەن. پىلە بېقىش ئېهتىياجى تۇپەيلىدىن هويلا - ئارام ئەتراپلىرىغا، ئېرىق - ئۆستەڭ بويلىرىغا، يەر پاسىللىرىغا ئۇجمە ئۆستۇرۇش ئومۇمىي ئادەتكە ئايلانغان. ئۇجمە كۆچىتىگە بولغان ئېهتىياج تۇپەيلىدىن ئۇجمە ئۇرۇقىنى تېرىپ كۆچەت يېتىشتۇرۇش كەسپى، ئۇجمە سورتىنى ياخشىلاش ئېهتىياجى تۇپەيلىدىن ئۇلاغچىلىق كەسپى بارلىققا كەلگەن. يېقىنقى دەۋرلەردە كۆچەتچىلىك ۋە ئۇلاغچىلىق تېخىمۇ تەرەققىي قىلىپ كەسپىي كۆچەتچىلەر، كەسپىي ئۇلاغچىلار بارلىققا كەلدى.

پىلىدىن ئىشلەپچىقىرىلىدىغان مەهسۇلاتلارنىڭ كۆپ بولۇشى ۋە تېخنىكا تەلىپىنىڭ يۇقىرى بولۇشى ئارقىسىدا، يىپەكچىلىك ئىشلەپچىقىرىشىدا بىرقەدەر ئىنچىكە ئىش تەقسىماتى ۋە مەخسۇس كەسىپ تۈرلىرى شەكىللەنگەن. يىپەك تارتىش، كوچا يىپ سوزۇش، ئەتلەس توقۇش، يىپەك چەكمەن، شايى توقۇش، دەييارە، بەقەسەم توقۇش، ئەلگەك تىغى توقۇش، يىپەك بوياش قاتارلىق كەسىپلەرنىڭ هەممىسىنى قىلالايدىغان كاسىپلار ناهايىتى ئاز بولۇپ، كۆپىنچە هۇنەرۋەنلەر مۇشۇ كەسىپلەرنىڭ بىر - ئىككىسى تۇرى بىلەنلا شۇغۇللىنىدىغان ئىنچىكە ئىش تەقسىماتى شەكىللەنگەن ۋە ئۇلار كەسىپ ئالاهىدىلىكى بويىچە يىپەكچى، ئەتلەسچى، شايىچى، چەكمەنچى، بوياقچى دېگەن خاس ناملار بىلەن ئاتالغان (ئەمەلىيەتتە بۇ خىل كاسىپ ناملىرى ئېغىز تىلىدا تەلەپپۇز قىلىنغاندا سۆز

ياسىغۇچى قوشۇمچە «چى» چۈشۈپ قالىدۇ. يەنى توختاخۇن يىپەك
ئىمىن ئەتلەس، قاسىم شايى، ئەمەت چەكمەن، تۇردى بوياق دېگە
شەكىلدە تەلەپپۇز قىلىنىدۇ)، ئەۋلادمۇئەۋلاد مۇشۇنداق مەخسۇ
كەسىپلەر بىلەن شۇغۇللىنىش نەتىجىسىدە، بۇنداق كەسىپ ناملىر
نۇرغۇن ھۈنەرۋەنلەرنىڭ لەقىمىگە ئايلىنىپ كەتكەن بولۇپ، بۇ خ
لەقەملەر ھېلىمۇ كۆپ ئۇچرايدۇ.

پىلىكار ئائىلىلەردە، پىلە بېقىشقا كەسلەپ كېلىنگەن شاخلارنى
يوپۇرمىقى ئېلىۋېلىنغاندىن كېيىن قېپقالغان شاخلارنى
قوۋزاقلىرىنى سويۇپ، قۇرۇتۇپ باغلاپ قويۇش ئومۇمىي ئادەت
ئايلانغان. قوۋزىقى سويۇۋېلىنغان شاخلار «پورۇخ» دېگەن خاس
بىلەن ئاتالغان. قوۋزاق بولسا، قەغەزچىلىككە خام ئەشيا قىلىنغان

پىلە ۋە ھويلا - ئارام: پىلە بېقىش ئېھتىياجى تۈپەيلىدىن
يېزىلاردا قۇرت بېقىش ئۆيى سېلىش ئۆي - ئىمارەت قۇرۇلۇشىن
مۇھىم تەركىبىي قىسمىغا ئايلانغان. خېلى بىر قىسىم پىلىك
ئائىلىلەرنىڭ ھويلىسىدا ئولتۇراق ئۆيگە يانداشتۇرۇپ بىر ياك
بىرنەچچە ئېغىز قۇرت باقىدىغان ئۆيلەر سېلىنغان. بۇنداق ئۆيا
«قۇرتخانا» دەپ ئاتالغان. قۇرتخانىلارغا بادىرا - چەنزىلەر ئارقىل
بىرنەچچە قەۋەتلىك جەن (سىنچەك) ياسىلىپ، ئۈستىگە قومۇش ب
ياكى چىۋىق بورا سېلىنغان. شۇ سەۋەبتىن ئۈجمە، يۇلغۇن، توغر
شاخلىرىدىن چىۋىق بورا توقۇش كەسپى بارلىققا كەلگەن. بۇن
بورىلار «چىۋىق بورا» (بەزى جايلاردا «سامبا») دېگەن نام بىل
ئاتالغان. قۇرتخانىلار يازدا قۇرت بېقىشقا، قىشتا ئامبار قىلى
ئىشلىتىلىپ كەلگەن. پىلىكار ئائىلىلەردە قۇرتخانا سېلىش ھا
تېخىمۇ ئومۇملىشىپ، ھويلا - ئارام قۇرۇلۇشىنىڭ تەركىبى
ئايلاندى.

يىپەك ۋە بازار: خوتەندە يىپەك ۋە شۇنىڭغا دائىر مەھسۇلا
سودىسى قىلىنىدىغان مەخسۇس بازارلار شەكىللەنگەن بولۇپ، «
بازىرى» دا پىلە سودىسى؛ «يىپەك بازىرى» دا يىپەك يىپ، ك
يىپ، ساينىاخ سودىسى؛ «ئەتلەس بازىرى»، «شايى بازىرى
«چەكمەن بازىرى» دا شۇ خىل يىپەك گەزلىمىلەر سودىسى؛ «
بازىرى» دا يىپەك بوياشقا ئىشلىتىلىدىغان تۈرلۈك ئۆسۈملۈك بو
ماتېرىياللىرى، مىنېرال بوياق ماتېرىياللىرى، ۋاستىچى بو
ماتېرىياللىرى ۋە سانائەت تەييار بوياق ماتېرىياللىرى سودىس

بولاتتى. «قوۋزاق بازىرى» دا قەغەز ياساشقا ئىشلىتىلىدىغان ئۇجمە قوۋزىقى سودىسى بولاتتى.

يىپەك ۋە كارۋان: خوتەن يىپەكى ۋە يىپەك توقۇلمىلار شەرقتە ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكتىن غەربتە كىچىك ئاسىياغا قەدەر بولغان كەڭ رايونلارغا يۆتكەپ سېتىلغان. شۇ سەۋەبتىن مەخسۇس ھەر خىل مىللارنى يىراق - يېقىنغا يۆتكەپ ساتىدىغان كارۋانچىلىق ۋە رەۋەندىچىلىك كەسىپلىرى بارلىققا كەلگەن. كارۋانچىلىق نەچچە ئون كۈنلۈك، ھەتتا نەچچە ئايلىق مۇساپىلىق يىراق جايلارغا قاتنايدىغان قاتناش ترانسپورت ئەترىتى بولۇپ، تۆگە ئاساسىي قاتناش قورالى ھېسابلىناتتى. ھەربىر كارۋان ئون نەچچە، ھەتتا نەچچە ئون تۆگىدىن تەركىب تاپاتتى. كارۋانلارنىڭ بەزىسى چوڭ سودىگەرلەرنىڭ ئىلكىدە بولۇپ، ئۆز مىللىرىنى ئۆز كارۋىنىدا يۆتكىسە، يەنە بەزىلىرى مەخسۇس باشقىلارنىڭ مېلىنى ھاۋالە بويىچە توشۇيدىغان كارۋان بولۇپ، يۇك توشۇپ كىراغا ئىشلەشنى ئاساس قىلاتتى. رەۋەندىچىلىك بىرنەچچە كۈنلۈك، ئېشىپ كەتسە بىرەر ئايلىق يولغا قاتنايدىغان ترانسپورت ئەترىتى بولۇپ، بۇلارنىڭ تەشكىللىنىشى ۋە ئىش تەقسىماتى كارۋان ئەترىتى بىلەن ئوخشاش بولسىمۇ، لېكىن قاتناش ۋاستىسى جەھەتتە ئېشەك ۋە خېچىرنى ئاساسىي قاتناش قورالى قىلاتتى.

يىراق مۇساپىگە قاتنايدىغان سودىگەرلەر كۆپىنچە ھاللاردا بىرنەچچە كارۋاندىن تەشكىللەنگەن، نەچچە ئون كىشىلىك، نەچچە يۈز تۆگىلىك چوڭ كارۋان ئەترىتى بولۇپ يولغا چىقاتتى. بۇنىڭدا، ئادەمزاتسىز چۆل - جەزىرىلەردە تۈيۇقسىز پەيدا بولىدىغان قاراقچى، بۇلاڭچىلارغا ۋە تەبىئىي ئاپەتلەرگە ئورتاق تاقابىل تۇرۇش مەقسەت قىلىناتتى. كارۋان قاتنىشىنىڭ ئېھتىياجى تۈپەيلىدىن سارايۇەنلىك كەسىپلىرى ئاۋاتلاشقان بولۇپ، كارۋان يولىدىكى چوڭراق شەھەرلەردە كارۋان سارايلىرى، كىچىك يۇرت ۋە چۆل - جەزىرىلەردە ئۆتەڭ - راباتلار بارلىققا كەلگەنىدى. كارۋان سارايلىرىدا ياتاقخانا، ئامبار، ئاشپۇزۇل، چايخانا، ئاتخانا (ئات ئېغىلى)، تۆگىخانا، ھاممام قاتارلىق ئەسلىھەلەر بولاتتى. ئوت - ساماندۇ ۋە يەم - بوغۇزمۇ تەييارلىناتتى. ئۆتەڭلەردە بولسا، ئاددىي ياتاق، ئاتخانا، تۆگىخانا بولغاندىن سىرت، ئوت - چۆپ، يەم - بوغۇز شۇنداقلا قۇدۇق ياكى كۆلچەكلەر بولاتتى. بۇنداق قونالغۇلارنىڭ چوڭراقلىرى ئۆتەڭ دەپ ئاتالسا، چۆل - جەزىرىلەردىكى ۋادىنىڭ ياكى شاخ - شۇمبىلار بىلەن

ياسالغان ئاددىي ئۆتەكلەر «ساتما» دېيىلەتتى. گەرچە ئۆز زامانىسى ئۈزاق - ئۈزاق رايونلار ئارىسىدىكى سودا - سېتىق، ما ئالماشتۇرۇشتا مۇھىم رول ئوينىغان بۇ كەسىپلەر ھازىر ئەمەلدە قالغان بولسىمۇ «كارۋان»، «رەۋەندە»، «سارايى»، «سارايۇەن» «دەكجا»، «ئۆتەك»، «ساتما» دېگەندەك شۇ دەۋردىكى كەسى ناملىرىدىن يالدامىا بولۇپ قالغان لەقەملەر بىلەن ئاتىلىدىغان ئادەمل ھازىرمۇ بار.

يىپەك ۋە ئۇي بېزەش: ئۆتكەن دەۋرلەردە ھۆكۈمرانلار تەبىقى ئوردا - سارايلارنى يىپەك پەردىلەر بىلەن بېزەيتتى. تاملارغا يىپ گىلەملەر ئېسىلاتتى. يۇقىرى تەبىقىدىكى زەردارلارمۇ يىپەك پەرد يىپەك ياپقۇچ، يىپەك گىلەملەر بىلەن ئۇي بېزەشنى قوغلىشاتتى ئۇلارنىڭ نەزەردە يىپەك بۇيۇملار بىلەن ئۇي بېزەش ھوقۇق مەرتىۋە، بايلىقنىڭ سىمۋولى ھېسابلىناتتى.

يىپەك ۋە كىيىم - كېچەك: يۇقىرى قاتلام كىشىلىرى ھاللىقراق ئائىلىلەردە ئەرلەرنىڭ يىپەك تون، بەقەسەم ياكى ش يەكتەك كىيىشى، يىپەك بەلۋاغلىق باغلاپ، يىپەك قولياغلى تۇتۇشى، خوتۇن - قىزلارنىڭ ئەتلەس، شايى، گۈلۈەرە كۆڭلە يىپەك پەرنجە، شايى ياكى تاۋاردىن تامبال كىيىشى، يىپەكتە كەشتىلەنگەن گىلەم دوپپا، مارجان دوپپا كىيىشى، يىپەك روە ئارتىشى خېلى ئومۇملاشقان ئىدى. نامراتراق ئائىلىلەردىم ئاياللارنىڭ ھېچبولمىسا بىرەر قۇر ھېيت - مۇراسىملىق يى كىيىمى بولاتتى. قىزلارنىڭ تويلۇق مېلى ئىچىدە ھېچبولمىسا، بى - ئىككى قۇر يىپەك كىيىم كەم بولمايتتى. تاڭ سەنزاڭنىڭ «بۇي تاڭ دەۋردىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى» دە قالدۇرغا ئۇدۇنلۇقلار «كۆپىنچە يىپەك ۋە پاختا كىيىملەرنى كىيىدۇ»[®] دېگ بايانلىرى دەل مۇشۇ ئوبيېكتىپ ئەھۋالنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ.

يىپەك ۋە مۇھەببەت: ئۆتكەن دەۋرلەردە ئەركىن مۇھەببەتن تەقىب قىلىنغىنىغا قارىماي، ياخشى كۆرۈشكەن قىز - يىگىتلەر ئاماللار بىلەن بىر - بىرىگە يىپەك بۇيۇملارنى سوۋغا قىلىشاتت يىگىتلەر ئادەتتە قىزلارغا يىپەك ياغلىق، يىپەك رومال سو قىلىپ، ئۇنى مۇھەببەت ئىزھار قىلىشتىكى ۋاستە قىلاتتى؛ قىز بولسا، كەشتىلەنگەن يىپەك قولياغلىق ياكى كەشتە بەلۋاغلىق سو قىلىش ئارقىلىق مەيلى بارلىقىنى بىلدۈرەتتى.

يىپەك ۋە ئىجتىمائىي ئالاقە: ئۆتكەن دەۋرلەردە ھۆكۈمرانلار تەبىقىسى يىراق - يېقىندىكى خانلىق، بەگلىكلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىرىغا يىپەك بۇيۇملار ۋە قاشتېشى بۇيۇملىرى سوۋغا قىلىشنى دوستلۇقنىڭ سىمۋولى قىلىپ، ئىناق ئۆتۈش ئارزۇسىنى بىلدۈرەتتى. ياخشى كۆرگەن ياكى خىزمەت كۆرسەتكەن ئەمەلدارلارغا يىپەك تون ياپاتتى. خەلق ئىچىدىكى ئىجتىمائىي ئالاقىلەردە ئۇرۇق - تۇغقانلار، دوست - يارانلار توي - تۆكۈن، ھېيت - بايراملاردا ئەڭ يېقىن كىشىلىرىگە يىپەك تون، يىپەك رەخت قاتارلىقلارنى سوۋغا قىلىپ، ھۆرمەت - ئىكرام ۋە ياخشى ئارزۇ - تىلەكلىرىنى ئىپادىلەيتتى.

يىپەك ۋە ئېغىز ئەدەبىياتى: يىپەك توقۇلما بۇيۇملارنى ئۇلۇغلاش، قەدىرلەش ئېڭىگە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىمۇ بەلگىلىك دەرىجىدە ئەكس ئەتكەنىدى:

ئالتە كەپتەر يەتتە بولۇپ،
قوندى تېرەككە.
يۇگۇرۇپ - يۇگۇرۇپ يېتىۋالاي،
ئەتلەس كۆڭلەككە.

سىرىق ئەتلەس، قىزىل ئەتلەس،
ساڭا سوۋغا قىلاي دەيمەن.
سېغىنغاندا بىر كەلسەڭ،
يۈرەكنى ياقاي دەيمەن.

ئەتلەس كۆڭلەك لىغىلدايدۇ،
كىيگەندە.
يۈرەك باغرىم جىغىلدايدۇ،
كۆرگەندە.

ئىشتىنىڭنىڭ ئاق شايى،
كۆينىكىڭنىڭ دەيىارى.
ئىشقىڭدا ئۆلۈپ كەتسەم،
كىمر سورايدۇ دەۋانى.

ئۇنىڭدىن باشقا، «يىپەكتەك ئاق»، «پىلىدەك يۇمشاق» «ئەتلەستەك رەڭدار» دېگەندەك تۇراقلىق ئىبارىلەرمۇ ئەنە شۇنداق ئىجتىمائىي ئەمەلىيەت ئاساسىدا بارلىققا كەلگەن.

يىپەك ۋە تەسۋىرىي سەنئەت: خوتەن خەلقىدە يىپەكنى ئۇلۇغلاش، پىلىنى ئەتىۋارلاش ئېڭى، گۈللۈك توقۇلما بۇيۇملارنىڭ گۈل - نەقىشلىرىنى ھاسىل قىلىشتىمۇ چوڭقۇر ئەكس ئەتكەن. مەلۇمكى، ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغاندىن كېيىن، ئادەم، ھايۋان ۋە ھاشاراتلارنىڭ سۈرىتىنى سىزىش گۇناھ بولىدۇ دەيدىغان ئەقىدىگە قاتتىق ئەمەل قىلغان. شۇڭا، ئۆتكەنكى دەۋرلەردىكى ھەر خىل رەخت گۈللىرى، گىلەم - كىگىز گۈللىرى، تام نەقىشلىرىدە ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ ئوبرازىنى يارىتىشتىن قاتتىق ھەزەر قىلغان

بولسىمۇ، پىلە قۇرتىلا بۇنىڭدىن مۇستەسنا قالغان. ماددىي پاكىتلارغ
ئاساسلانغاندا، گۇللۈك باسما بويىاق زەدىۋالىلار نۇسخىسى ئىچىد
«قۇرت نۇسخا زەدىۋال» دەپ ئاتىلىدىغان بىر خىل زەدىۋال بولۇپ
بۇ خىل زەدىۋالنىڭ گۇللىرى پىلە قۇرتىنىڭ ئوبرازىدىن تۇزۇلگەن
قۇرت نۇسخا زەدىۋال گۇل نەقىشلىرىدە سەككىز دانە پىلە قۇرت
ئوبرازىدىن تۇزۇلگەن سىزىقلار بىر رومبا شەكلىنى ھاسىل قىلىد
ۋە مۇشۇنداق رومبىلارنىڭ يانتۇ يۆنىلىشتە تىزىلىشىدىن ئۇرۇن
تىزمىلىق رومبا قاتارى ھاسىل بولىدۇ. بۇنداق زەدىۋالنىڭ ئايگۇل
قىسمى مۇشۇنداق سانسىز پىلە قۇرتلار ئوبرازىدىن تۇزۇلگەن بولۇپ
مۇشۇ ئالاھىدىلىككە ئاساسەن «قۇرت نۇسخا زەدىۋال» دەپ ئاتىلىدۇ
ھەربىر پىلە قۇرت ئوبرازى ئاق رەڭلىك بولۇپ، ئۇنىڭ تېنى
توققۇزدىن 13 كىچە بوغۇم ۋە ھەربىر بوغۇم ئۇستىدە بىردىن قا
چېكىت بولىدۇ. بۇنداق قۇرت سۇرەتلىرىنىڭ ئاق رەڭلىك بولۇشى
9 ~ 13 بوغۇم بولۇشى، ھەربىر بوغۇم ئۇستىدە بىردىن قارا چېكى
بولۇشى، تەبىئىي پىلە قۇرتلىرىنىڭ رەڭ ئالاھىدىلىكى
بىئولوگىيىلىك ئالاھىدىلىكىگە ئىنتايىن ماس كېلىدۇ. شۇ دەۋرلەر
گۈناھ بولۇشتىنمۇ قورقماي، پىلە قۇرت ئوبرازىنى تەسۋىر
سەنئەتنى ۋاستە قىلىپ زەدىۋال نۇسخىلىرىدا ئىشلىتىشنى
خەلقىمىزدە يېپەكنى ئۇلۇغلاش ئېڭىنىڭ ھەقىقەتەن چوڭقۇر يىلت
تارتقانلىقىدىن بولغان دەپ چۈشىنىشكە بولىدۇ.

يېپەك ۋە كەشتە: خەلقىمىزدە كەشتىچىلىك ئالاھىدە تەرەققى
قىلغان بولۇپ، دوپپا كەشتىسى، ياغلىق كەشتىسى، تون - يەكتە
كەشتىسى، پەرىجە كەشتىسى، كانۋا كۆينەك كەشتىسى، ئىشتە
پۇچقاق كەشتىسى، يۈك پايپاق كەشتىسى، ياستۇق كەشتىسى، ئىشە
پەردە، كىيىم ياپقۇچ كەشتىسى، كارىۋات ئايىغى كەشتىسى
داستىخان كەشتىسى، بەلۋاغلىق كەشتىسى، يوتقان - كۆر
كەشتىسى، ئاسما سۇرەت كەشتىسى قاتارلىق نۇرغۇن تۇرلەر
بۆلۈنىدۇ. بۇنداق كەشتە بۇيۇملارنى ئىشلەشتە، مۇتلەق كۆپ ھاللار
ھەر خىل رەڭلىك يېپەك يىپلار كەشتە يىپى قىلىنىش ئارقىلىق
كەشتىنىڭ رەڭدارلىقى ۋە جۇلاسى ئاشۇرۇلىدۇ.

پىلە ۋە تېبابەت: خەلقىمىزنىڭ تېبابەت ئەمەلىيىتىدە پىلىنىڭ
خاسىيىتى ھەققىدىكى تەلپۈنۈش - ئىزدىنىشلەر پىلىنىڭ دورىلىق
خۇسۇسىيىتىنى بايقاش بىلەن خاراكتېرلەنگەن بولۇپ، ئۇيغۇر
تېبابىتىدە پىلە غوزىكى دورا ئەشياسى ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ تەبىئى

قۇرۇق ئىسسىق بولۇپ، جىگەر، يۈرەكنى قۇۋۇەتلەش، كۆڭۈلنى خۇشال قىلىش، بەلغەم ھەيدەش، پارقىرىتىش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە دەپ قارىلىدۇ. مېڭە، يۈرەك، جىگەر ئاجىزلىقلىرىنى داۋالاش مەقسىتىدە پىلە غوزىكىدىن شەربەت تەييارلاپ ئىستېمال قىلىنىدۇ. پىلە غوزىسى، ئۇستقۇددۇس، سۇمبۇل، بادرەنجى، بۇيا، سېرىق ئوت قاتارلىقلاردىن تەييارلانغان شەربەت يۈرەكنى قۇۋۇەتلەپ، خۇرسەنلىك پەيدا قىلىدۇ. ئەزالاردىكى جاراھەتنى ساقايتىش ئۈچۈن، كۆيدۈرۈلگەن پىلە تالقىنى كەھرىۋا بىلەن مۇژاپىق ئىستېمال قىلىنسا ياكى بۇلاردىن تەييارلانغان سوفۇف (تالقان) جاراھەتلەنگەن ئەزاغا سېپىلسە ياخشى ئۇنۇم بېرىدۇ. كۆيدۈرۈلگەن پىلە غوزىسى تالقىنى باشقا دورىلار بىلەن كۆزگە سۈرمە قىلىنسا كۆزنىڭ جاراھەتلىرى، كۆز ياشاقلىرى ۋە كۆز قىچىشىنى داۋالايدۇ.

پىلە غوزىسى چۈشكەندىن مەشھۇر مۇزەككەپ دورا ياسالمىلىرىدىن، خېمىرى ئەۋرىشىم، ئەرشەدۋالا، شەربىتى ئەبرىشىم، داۋائۇلمىشكى، خېمىرى مەرۋايىت، خېمىرى گاۋزىبان قاتارلىقلار بار ۞. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان خوتەن ئۇيغۇر تېبابەت ئالىي تېخنىكومى ئەنئەنىۋى رېتسېپلار ئاساسىدا ھازىرقى زامان پەن-تېخنىكىسىدىن پايدىلىنىپ تەنتەك قىلىپ ئىشلەپچىقارغان «جەۋھىرى مۇپەررەھ ئەۋرىشىم» نامىلىق كاپسۇللۇق دورىنىڭ ئاساسلىق تەركىبى پىلە غوزىكى بولۇپ، ئۇنىڭ يۈرەك، قان تومۇر كېسەللىكلىرىنى داۋالاش ئۇنۇمى ئىنتايىن كۆرۈنەرلىك بولغاچقا، دۆلەت ئىچى سىرتىدا بازىرى ئىنتىك مەھسۇلاتقا ئايلىنىپ ھەرمىللەت بىمارلىرىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشمەكتە.

يىپەك ۋە بوۋاق تەربىيىسى: خەلق ئىچىدە يېڭى تۇغۇلغان بوۋاقلارغا پىلە قۇرتىنىڭ مايىقى سېلىنغان كىچىك ياستۇق تىكىپ بېرىش ئادىتى بار. بوۋاقلار بۇنداق ياستۇقتا يانقۇزۇلسا، سوقاباش، دوقا ماڭلاي بولۇپ قېلىشتەك ئەيىبلەردىن ساقلانغىلى بولىدۇ دەپ قارىلىدۇ. بوۋاقلارنىڭ كىيىمىنىڭ ياقا قېتىغا مەشۇت تىكىپ قويۇش ئادىتى بولۇپ، بۇنىڭدا بالىنىڭ ئاسان ئايىغى چىقىدۇ، چاققان، زېرەك ئادەم بولىدۇ؛ ئايەت يېزىلغان قەغەزنى يىپەك رەخت ئارىسىغا ئېلىپ تۇمار تىكىپ گۆدەك بالىلارنىڭ بوينىغا ئېسىپ قويۇلىدۇ، بۇنداق قىلغاندا بالىغا كۆز تىكىپ كېتىشتىن ساقلانغىلى بولىدۇ دەپ قارىلىدۇ.

4. خوتەن يىپەكچىلىكىنىڭ كەلگۈسىگە نەزەر

ئېنىق ئېيتىشقا بولىدۇكى، خوتەننىڭ پىلىچىلىك - يىپەكچىلىك ئىشلىرى پارلاق ئىستىقبالغا ئىگە. خوتەن ئۇلايىتى پارتىيە 16 - قۇرۇلتىيى ئوتتۇرىغا قويغان ئومۇميۈزلۈك ھاللىق جەمئىيەت بەرپا قىلىشتىن ئىبارەت ئۇلۇغۋار نىشانى ئەمەلىيلەشتۈرۈش ئۈچۈن، «تۆت بىر مىليون مو» دىن ئىبارەت يېزا ئىگىلىك كەسىپ قۇرۇلمىسىنى تەڭشەش ئىستراتېگىيىسىنى بېكىتىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، بەش چوڭ كەسىپنى ئېچىش، تەرەققىي قىلدۇرۇش فاكتورىنى يولغا قويدى. پىلىچىلىك - ئۇجمىچىلىك بازىسى قۇرۇلۇشى ئاساس قىلىنغان يۈرۈشلۈك يىپەك توقۇمىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى ئىشلەپچىقىرىش كەسپىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش، يۇقىرىقى بەش چوڭ كەسىپنىڭ بىرى سۈپىتىدە نۇقتىلىق ئېچىش، تەرەققىي قىلدۇرۇش كۈنتەرتىپىگە قويۇلدى.

خوتەن ئۇلايىتىنىڭ 2000 - يىلىدىن 2015 - يىلىغىچە بولغان ساياھەتچىلىكنى تەرەققىي قىلدۇرۇش پىلانىدا، خوتەن ساياھەتچىلىكىنىڭ تەرەققىيات ئىستىقبالى ھەققىدە نۇرغۇن ئىلمىي ھېسابلاشلار ئارقىلىق، 2000 - يىلى خوتەنگە كەلگەن چەت ئەللىك ساياھەتچى مېھمان 2 مىڭ 369 نەپەر، بۇنىڭدىن يارتىلغان ساياھەتچىلىك كىرىمى 2 مىليون 369 مىڭ يۈەن (خەلق پۇلى. بولغانىدى، 2015 - يىلى خوتەنگە كېلىدىغان چەت ئەللىك ساياھەتچى مېھمان 23 مىڭ 440 ئادەم بولۇپ، بۇنىڭدىن قىلىنىدىغان ساياھەتچىلىك كىرىمى 29 مىليون يۈەندىن ئېشىپ كېتىدىغانلىقى ئىسپاتلانغان؛ 2000 - يىلى خوتەنگە كەلگەن ئىچكى ساياھەتچىلەر 8 مىڭ ئادەم، بۇنىڭدىن يارتىلغان ساياھەتچىلىك كىرىمى 4 مىليون 80 مىڭ يۈەن بولغانىدى، 2015 - يىلى خوتەنگە ساياھەتكە كېلىدىغان ئىچكى مېھمان 480 مىڭ ئادەم بولۇپ، بۇنىڭدىن يارتىلىدىغان ساياھەتچىلىك كىرىمى 35 مىليون 900 مىڭ يۈەندىن ئېشىپ كېتىدىغانلىقى مۆلچەرلەندى ھەمدە ساياھەتچىلىكنىڭ تەرەققىياتىغا ماسلىشىش ئۈچۈن، خوتەننىڭ يىپەك، گىلەم قاتارلىق نادىر مەھسۇلاتلىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلىش، سېتىۋېلىش مەخسۇس ساياھەتچىلىكنى تەرەققىي قىلدۇرۇش؛ ئەتلەسنى خام ئەشيا قىلىپ يېڭى كىيىم نۇسخىلىرىنى لايىھىلەش؛ ئەتلەس سەنئەت بۇيۇملىرىنى

ئىشلەپچىقىرىشنى تەرەققىي قىلدۇرۇش؛ جىيا يېزىسىنىڭ ئەنئەنىۋى ئەتلەس توقۇمىچىلىقىنى ئاساس قىلىپ، ساياھەت مەنزىرىلىك رايونى قۇرۇپ چىقىش قاتارلىق تەدبىرلەرنى ۋە قۇرۇلۇش تۈرلىرىنى يولغا قويۇش بەلگىلەندى.

ناھايىتى ئېنىقكى، ۋىلايەتنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك ھاللىق جەمئىيەت بەرپا قىلىش ئۈچۈن تۈزۈپ چىققان تەرەققىيات ئىستراتېگىيىسى ۋە 2015 - يىلىغىچە بولغان ساياھەتچىلىكنى تەرەققىي قىلدۇرۇش پىلانى ۋىلايىتىمىزنىڭ پىلىچىلىك - يىپەكچىلىك ئىشلىرىنىڭ يېڭى تەرەققىياتىنى ئىنتايىن ئەۋزەل پۇرسەت بىلەن تەمىنلەيدۇ.

يەنە بىر جەھەتتىن، نۆۋەتتىكى يېڭى تارىخىي دەۋردە، كىشىلەرنىڭ ئىستېتىك قارىشى، ئىستېمال قارىشى، قىممەت قارىشىنىڭ ئۆزگىرىشى ۋە يېڭىلىنىشى خوتەننىڭ ئەنئەنىۋى يىپەك مەدەنىيىتىنىڭ تېخىمۇ بېيىپ، تېخىمۇ يۇقىرى قاتلاملىق يېڭى قىياپەت بىلەن جامال ئېچىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. گەرچە، ئەنئەنىۋى يىپەك مەدەنىيىتىنىڭ بەزى قاتلاملىرى ئىجتىمائىي تەرەققىيات تەرىپىدىن شاللانغان (بۇ قىلچە ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس ئەلۋەتتە!) بولسىمۇ، لېكىن يىپەك مەدەنىيىتى زامانغا لايىق شەكىللەر ئارقىلىق يېڭىلىنىپ، بېيىپ بېرىۋاتىدۇ؛ ئەتلەس توقۇلما بۇيۇملار مېھمانسارايلار، ئويۇن سەھنىلىرى ۋە بەزى ماگىزىنلارنىڭ مىللىي، يەرلىك ئالاھىدىلىكىنى ئىپادىلىگۈچى بىزەك بۇيۇمىي قىلىنىۋاتىدۇ؛ كىتاب - ژۇرنال قاتارلىق باسما بۇيۇملىرىنىڭ مۇقاۋا بىزەكلىرىگە ئۆرنەك قىلىنىۋاتىدۇ؛ ئەتلەس كىيىملەر ھۆكۈمەت كۇتۇۋېلىش پائالىيەتلىرى، مېھمانسارايلار، رېستۇرانلار، تېلېۋىزىيە فىلىملىرى ۋە سەھنە ئويۇنلىرىدىكى كۇتكۇچى، مۇلازىم، رىياسەتچى خىزمەتلىرىنىڭ ئەدەپ - مۇراسىم كىيىملىرى قىلىنىپ، يەرلىك مىللىي ئالاھىدىلىكىنى ئىپادىلىگۈچى بەلگە قىلىنىۋاتىدۇ؛ «يىپەك شەھىرى»، «يىپەك يولى»، «يىپەك شاھى»، «ئەتلەس ماكانى»، «ئەتلەس دۇنياسى» دېگەندەك پىلە ۋە يىپەك ئىبارىلىرى قوشۇلغان ئاتالغۇلار ماگىزىن، مېھمانسارايلار، رېستۇران، كوچا قاتارلىقلارنىڭ ۋىۋىسكا نامى ياكى خاس نامى قىلىنىپ، ئۆزگىچىلىك، قەدىمىيلىك، ئەنئەنىۋىلىك مەنىلىرى ئىپادە قىلىنىۋاتىدۇ.

ئىشىنىمىزكى، دەۋر تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، خوتەننىڭ يىپەك سانائىتى ۋە ئەنئەنىۋى يىپەك توقۇمىچىلىقى قايتا گۈللەپ ياشنايدۇ. يىپەك مەدەنىيىتى تېخىمۇ تاۋلىنىپ ۋە بېيىپ، يىپەكتىن

ئىبارەت بۇ «گۆھەر» يىپەك يۈرتى خوتەنگە تېخىمۇ يارقىن جۇلا بەرگۈسى.

يىپەك خام ئەشيا سورتلىرى ۋە ئالاھىدىلىكى

يىپەك توقۇمىچىلىقىدا پىلە غوزىكىدىن تارتىلغان يىپەك يىپ خام ئەشيا قىلىنىدۇ. بۇگۈنكى كۈندە يىپەك توغرىسىدا سۆز ئېچىلسا، كىشىلەر ئاپئاق پىلە قۇرتىنى، ئاپئاق پىلە غوزىكىنى، ئاپئاق يىپەك يىپ، يىپەك رەختلەرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرىدۇ. ھالبۇكى، خوتەنلىك ئەنئەنىۋى پىلىچىلىك - يىپەكچىلىكىدە پىلە ۋە يىپەكنىڭ سورتى «ئاپئاق» بولۇش بىلەنلا چەكلەنمىگەن.

خوتەندە بۇرۇندىن تارتىپ پىلە قۇرتىنىڭ ئاق پىلە ۋە يېشىل پىلىدىن ئىبارەت ئىككى خىل سورتى بېقىلىپ كەلگەن.

1. ئاق پىلە

ئۆتكەن زامانلاردا بېقىلغان ئاق پىلە سورتى ھازىرقى ئاق پىلە سورتىدىن رەڭگى، چوڭ - كىچىكلىكى، شەكلى، بېقىش ئۇسۇلى قاتارلىق جەھەتلەردىن ئانچە پەرقلەنمەيتتى. پەقەت ئۇ چاغلاردا پىلە ئۇرۇقى بىر تۇتاش تارقىتىلماستىن، پىلىكار ئائىلىلەر ئۆزى باقىدىغان پىلە ئۇرۇقىنى ئۆزى كۆپەيتىپ، ئادەتتىكى ئۆي تېمپېراتۇرىسىدا ساقلاپ كېيىنكى يىلى باقىدىغان بولغاچقا، بىرلىك مەھسۇلاتى تۆۋەن ئىدى.

2. يېشىل پىلە

يېشىل پىلە — پىلە ئائىلىسىدىكى يەنە بىر خىل سورت بولۇپ، رەڭ ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن خەلق ئارىسىدا «يېشىل پىلە» دەپ ئاتىلىپ كەلگەن. بىئولوگىيىلىك ئالاھىدىلىك جەھەتتىن، يېشىل پىلىنىڭ يېتىلگەن كېپىنكى يېشىل رەڭلىك، ئۇرۇقى قارا رەڭلىك، يېتىلگەن لىچىنكىسى (يېتىلگەن پىلە قۇرتى) ئاق رەڭلىك، پىلە

غوزىكى يېشىل رەڭلىك بولىدۇ. فىزىئولوگىيىلىك ئالاھىدىلىكى جەھەتتىن يېشىل پىلە قۇرتىنىڭ كېسەللىككە تاقابىل تۇرۇشچانلىقى يۇقىرى، تېمپېراتۇرا ۋە نەملىك ئۆزگىرىشىگە ماسلىشىشچانلىقى ياخشى بولۇپ، ھازىرقى پىلە قۇرتلىرىدەك نازۇك ئەمەس، ئالاھىدە بېقىش كەتمەيدۇ. پىلە مەش قويۇلمىغان ئۆيلەرنىڭ تەبىئىي شارائىتىدا بېقىلسىمۇ، يوپۇرماق بېرىش ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ قالسىمۇ ئاسانلىقچە كېسەل بولۇپ قالمايدۇ، ئۆلمەيدۇ. تاسادىپىي ئەھۋاللاردا چېچىلىپ كېتىپ قالسا، يېقىن ئەتراپتىكى ئۇجمە دەرەخلىرىگە يامىشىپ چىقىپ، ئۆز - ئۆزىنى بېقىپ پىلە بولىدۇ. بۇ ئالاھىدىلىكلەردىن قارىغاندا يېشىل پىلە ئېھتىمال پىلە قۇرتىنىڭ ئەڭ ئىپتىدائىي سورتى بولۇشى مۇمكىن.

يېشىل پىلىنىڭ يېتەرسىزلىكى شۇكى، ئۇنىڭ پىلە غوزىكى نېپىز، تالا ئۆزۈنلۇقى قىسقا، بىرلىك مەھسۇلاتى تۆۋەن بولىدۇ.

يېشىل پىلە غوزىكىدىن تارتىلغان يىپەك سەل - پەل كۆكۈش ياكى توق ناۋات رەڭلىك بولىدۇ. توقۇمىچىلىقتا تەبىئىي رەڭدە ئىشلىتىلىدۇ.

يېشىل پىلە سورتى خوتەندە 1950 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا قەدەر بېقىلىپ كەلگەن. كېيىن، چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش، كوللېكتىپلىشىش دولقۇنىنىڭ كۆتۈرۈلۈشى، چېكىدىن ئاشقان سول- چىللىقنىڭ تەسىرى قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، يەرلىك پىلە سورتلىرى، بولۇپمۇ يېشىل پىلە سورتى يېتەرلىك ئەھمىيەت بېرىش- كە، ئۇنۇملۇك قوغداش، تەنقىق قىلىشقا ئېرىشەلمەي نەسلى ئۆچكەن.

3. ئەنئەنىۋى پىلە بېقىش ئۇسۇلى

ئەجدادلىرىمىز پىلە بېقىشتا، ئائىلىلەرنى ئاساسىي بىرلىك قىلىپ مەخسۇس ياسالغان قۇرت بېقىش ئۆيلىرى ياكى بىكار ئۆيلەردىن پايدىلىناتتى. زۆرۈرىيەت تۇغۇلغاندا ئولتۇراق ئۆيلەرنى بىكارلاپ، قۇرت بېقىشقا ئىشلىتەتتى. ئەنئەنىۋى قۇرت بېقىش ئۇسۇلى مۇنداق بولاتتى، ئادەتتە ئۆينىڭ ئىككى يان تېمىنى بويلاپ، بادرا بىلەن ئىككى ياكى ئۈچ قەۋەتلىك جەن (سىنچەك) ياسىلىدۇ. جەننىڭ ئۈستىگە چۆرىق بورا ياكى قۇمۇش بورا سېلىنىدۇ. 4 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا ئۇرۇق قەغەزلىرى بورا ئۈستىگە سېلىنىدۇ.

مۇڭاپىق تېمپېراتۇرىدا قەغەزگە چاپلىشىپ تۇرغان پىلە ئۇرۇقلىرى قارىيىپ، دەسلەپكى قۇرتلار (ئەمدىلا ئۇزۇقتىن چىققان بۇنداق قۇرتلار پىلىكارلار تىلىدا «چۇمۇلە» دەپ ئاتىلىدۇ) چىققاندا، ئۇجمە دەرىخىنىڭ ئۇششاق توغرالغان يېڭى يوپۇرماقلىرى، ئوتتۇرا ۋە كېيىنكى مەزگىللەردە بولسا شېخى بىلەن كەسلەپ كېلىنگەن يوپۇرماقلار بىلەن بېقىلىدۇ. 35 — 40 كۈن بېقىلغاندىن كېيىن پىلە بولىدۇ. بۇ جەريانىدا، پىلە قۇرتلىرى ھەر بىر نەچچە كۈندە بىر قېتىم ئۇخلاپ (ئۆچەككە كىرىپ) يەنە ئويغىنىدۇ. بۇنداق ئۇخلاپ ئويغىنىش بەش قېتىم تەكرارلىنىدۇ. ھەر قېتىم ئۇخلاپ ئويغانغاندا بىر قېتىم تېرە تاشلايدۇ. دەسلەپ تۇخۇمدىن چىققاندىكى قاپقارا رەڭلىك چۇمۇلە قۇرتلار بىرقانچە قېتىم تېرە تاشلاش ئارقىلىق تەدرىجىي رەڭ ئۆزگىرىشى ياساپ، بەشىنچى ئۇيقۇسىدىن ئويغانغاندىن كېيىن ئاپئاق رەڭگە كىرىدۇ. بېقىلغىنىغا 30 — 35 كۈن ئەتراپىدا بولغاندا، جەن ئۇستىگە جاڭگال، سايلاردىن كەسلەپ كېلىنگەن «ئېشەكقومۇشى» ناملىق چاتقال ئۆسۈملۈك تاشلاپ بېرىلىدۇ. تويۇنۇپ ۋايىغا يەتكەن قۇرتلار ئېشەكقومۇشىنىڭ ئۇششاق شاخلىرى ئارىسىغا كىرىپ يىپەك تالالىرىنى قۇسۇپ چىقىرىپ پىلە غوزىكىنى شەكىللەندۈرىدۇ. بۇ ھالەت «تورغا كىرىش» دېيىلىدۇ. كۆپ قىسىم پىلە قۇرتلىرى تورغا كىرىپ بولغاندىن كېيىن، ئېشەكقومۇشى جەندىن ئېلىنىپ، شاخلار ئارىسىدىكى پىلە غوزەكلىرى يىغىۋېلىنىدۇ. تېخى تورغا كىرمىگەن قۇرتلار «سۇزۇندە» دېيىلىدۇ. سۇزۇندە قۇرتلار تورغا كىرگەنگە قەدەر داۋاملىق بېقىلىدۇ.

دەسلەپ يىغىۋېلىنغان پىلە غوزەكلىرىدىن شەكلى ئۆلچەملىك، چوڭ - كىچىكلىكى تەكشى بولغان سۈپەتلىك غوزەكلەر ئۇرۇقلۇق ئۈچۈن قالدۇرۇلۇپ، قالغان قىسمى سېتىلىدۇ ياكى يىپەك سوزۇشقا ئىشلىتىلىدۇ. ئۇرۇقلۇق ئۈچۈن قالدۇرۇلغان پىلە غوزەكلىرى پاكىز تازىلانغان جەن ئۇستىگە سېلىنغان خام قەغەز (خوتەن قەغىزى) ئۇستىگە يېيىپ سېلىنىدۇ. مەلۇم ۋاقىتتىن كېيىن، پىلە غوزەكلىرى ئىچىدىكى پىلە قورچاقلىرى كېپىنەككە ئايلىنىپ پىلە غوزىكىنى تېشىپ چىقىدۇ ۋە ئۆز ئارا چېتىشقاندىن كېيىن خام قەغەز ئۇستىگە تۇخۇملايدۇ (تۇخۇملار قەغەزگە چاپلىشىپ تۇرىدۇ)، ئاخىرىدا تۆشۈك پىلە غوزەكلىرى ئېلىپ تاشلىنىپ، ئۇرۇق قەغەزلىرى ئاۋايلاپ يۆگىلىدۇ. يازدا سالقىن، قۇرغاق جايدا، قىشتا ئىسسىق جايدا (ئادەتتە ئوت قالىنىدىغان قىشلىق ئۆيلەرنىڭ تۆرۈسىدا)

ساقلىنىدۇ. كېيىنكى يىلى 4 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا بۇ ئۇرۇق قەغەزلىرى جەن ئۇستىگە يېيىپ سېلىنىدۇ. مۇڭاپىق تېمپېراتۇرا شارائىتى ئاستىدا ئۇرۇقتىن چۈمۈلە قۇرتلار تىرىلىپ چىقىدۇ.

يىپەك تارتىش ۋە كوچا سوزۇش

شۇنىسى ئېنىقكى، تەبىئىي تالالاردىن پايدىلىنىپ رەخت ۋە باشقا تۇرمۇش بۇيۇملىرىنى ئىشلەپچىقىرىشتا، مۇقەررەر هالدا تەبىئىي تالانى يېپقا ئايلاندۇرۇشتىن ئىبارەت بىر ئۆتكۈنچى هالقا بولىدۇ. خوتەن خەلقى ئۇزاق ئىجتىمائىي تۇرمۇش ئەمەلىيىتىدە ئۆز جايىنىڭ بايلىق مەنبەسىدىن پايدىلىنىپ، تۇرلۇك تەبىئىي تالالىق يېپلاردىن هەر خىل رەختلەرنى توقۇپ، ئىجتىمائىي تۇرمۇش ئېهتىياجىنى قامداپ كەلگەن. خوتەن خەلقى قول هۈنەر ئارقىلىق پىلە غوزەكلىرىنى يىپەك يىپقا ئايلاندۇرۇشتا، كۆپىنچە هاللاردا يىپەك تارتىش دۇكىنىدىن پايدىلانغان. قول مەشغۇلاتى ئارقىلىق كوچا يىپ سوزۇشمۇ مەلۇم دائىرىدە مەۋجۇت بولغان.

دۇكاندا تارتىلغان يىپەك يىپىنىڭ سۈپىتى ياخشى بولۇپ ئادەتتە «يىپەك يىپ» «مەشۇت يىپ» دەپ ئاتىلىدۇ. قول مەشغۇلاتى ئارقىلىق سوزۇلغان يىپىنىڭ سۈپىتى تۆۋەن بولۇپ «كوچا يىپ» دەپ ئاتىلىدۇ. شۇنىڭغا ماس هالدا دۇكاندا ئېلىپ بېرىلغان مەشغۇلات «يىپەك تارتىش»، قولدا ئېلىپ بېرىلىدىغان مەشغۇلات «كوچا سوزۇش» دەپ ئاتاپ پەرقلەندۇرۇلىدۇ.

1. يىپەك تارتىش دۇكان - سايمانلىرى

يىپەك تارتىش — مۇقىم قۇرۇلمىلىق دۇكان ۋە ئىزچىل داۋاملىشىدىغان ئىش تەرتىپى ئارقىلىق ئورۇنلىنىدىغان مەشغۇلات بولۇپ، پىلە غوزەكلىرىنى يىپەك يىپقا ئايلاندۇرۇشتا، يىپەك دۇكىنى، چۆگۈاز، يىڭ قۇمۇش، يىكچاق، تۇنقىز قاتارلىق دۇكان - سايمانلار ئىشلىتىلىدۇ.

يىپەك تارتىش دۇكىنى: بۇ، كۆپ مىقداردىكى پىلە غوزەكلىرىنى يىپەك يىپقا ئايلاندۇرۇشتا كەم بولسا بولمايدىغان

ئاساسلىق قۇرۇلما بولۇپ، قازان سۈپىسى، ئاغرا، ماشپىرە قاتارلىق ئاساسىي بۆلەكلەردىن تۈزۈلىدۇ. قازان سۈپىسى ئادەتتىكى چولا چۆيۈن قازان ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئوچاقنى چۆرىدەپ ياسالغان چاس شەكىللىك سۇپا بولۇپ، سۇپىنىڭ ئالدى يان تەرىپىگە ئوچاق ئېغىزى، كەينى تەرىپىگە تۈرخۈن چىقىرىلىدۇ. ماشپىرەگە ئۈدۈل تۇرغان يان تەرىپىگە ئاغرا ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. ئاغرا — ئىككى بېشى ئېگىز، ئوتتۇرىسى ئويمان بولغان مېتال ياكى ياغاچ غالتەك بولۇپ ئاغرا پاچىقىنىڭ ئۈستىدىكى توغرا ئوققا ئۆتكۈزۈلىدۇ. ئاغرا پاچىقىنىڭ ئالدى يان تەرىپىگە گەجەك ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. گەجەك — ئىنچىكە مېتال سىمدىن ياسالغان پۈرشىن بولۇپ، قازاندىن سوزۇلۇپ چىققان يېپەك تالالىرىنى بىرلەشتۈرۈپ، ئاغرىغا ئۈزىتىپ بېرىش ۋە يېپقا ئارىلىشىپ چىققان قۇرت مايىقى، لاس قاتارلىق كېرەكسىز نەرسىلەرنى سۈزۈپ قېلىش رولىنى ئويناىدۇ. ئاغرا گەجەكتىن كەلگەن يېپەك يېپىنى ئايلانما ھەرىكەت ئارقىلىق ماشپىرەگە ئۈزىتىپ بېرىدۇ.

ماشپىرە: ماشپىرە يېپەك تارتىش دۇكىنىدا ھەرىكەت ھاسىل قىلغۇچى ۋە ئايلانما ھەرىكەت ئارقىلىق قومۇشقا يىپ تۈرگۈچى ئاساسىي قۇرۇلما بولۇپ، چاق، تاناپ، يىك پاچىقى قاتارلىقلاردىن تۈزۈلىدۇ.

چۆگۈلەر: ئوچى سەل ئېگىز بولغان، باش بارماق توملۇقىدىكى ياغاچ چوكا بولۇپ، پىلە قوچۇش ۋە پىشۇرۇلغان پىلىلەرنىڭ تالا ئوچىنى سۈزۈۋېلىشقا ئىشلىتىلىدۇ.

يىك: ئىككى بېشى ئوچلۇق، ئوتتۇرىسى تومراق بولغان ياغاچ قىرما بۈيۇم بولۇپ، يۇلغۇن ياغىچىدىن قىرىپ ياسىلىدۇ. چوڭ كىچىك ئىككى خىلى بار، كىچىكرەكى «يىك» دېيىلىدۇ، ئادەتتە يىپ ئىگىرىشكە ئىشلىتىلىدۇ؛ چوڭراقى «تۈۋىيىك» (بەزى جايلارد «تۈرك») دېيىلىدۇ، يىپ تۈرۈشكە ئىشلىتىلىدۇ.

قومۇش: قومۇش ئۆسۈملۈكنىڭ قاتتىق غولىدىن كېسىپ ياسالغان، ئۇزۇنلۇقى بىر غېرىچ، دىئامېترى 1.5 سانتىمېتىر ئەتراپىدا بولغان بۈيۇم. تۈۋىيىككە كەيگۈزۈپ يىپ تۈرۈشكە ئىشلىتىلىدۇ (ھازىر يېپەك تارتىش دۇكانلىرىدا ياغاچ يىك ئورنىغا تۆمۈر يىك، قومۇش ئورنىغا يالتىراق قومۇش ئىشلىتىلىدۇ).

يىكچاق: بۇ، تاپانلىق، ئالدى - كەينى پاچاق، قانات، قۇلاق،

زەي، تاناپ قاتارلىق بۆلەكلەردىن تەشكىل تاپقان قۇرۇلما بولۇپ، كۆپىنچە بۆز يىپ ئىگىرىشكە ئىشلىتىلىدۇ. يىپەك تارتىشنىڭ ئاخىرقى باسقۇچىدا يىپ سورتلاشقا ئىشلىتىلىدۇ.

تۇتقىز: كەڭ بۇلۇڭلۇق جەينەكسىمان ياغاچ بولۇپ، دىئامېترى 1.5 سانتىمېتىر كەتراپىدا بولىدۇ. يىپ سورتلاشتا، يىپ تۇرۇلگەن قومۇشنى تۇتۇپ ببرىش رولىنى ئويناىدۇ.

2. يىپەك تارتىش مەشغۇلاتى

يىپەك تارتىش دۇكىنىدا پىلىنى يېپقا ئايلاندۇرۇش — يىپەك تارتىش ۋە يىپ سورتلاشتىن ئىبارەت ئىككى باسقۇچلۇق مەشغۇلات ئارقىلىق ئورۇنلىنىدۇ.

1) يىپەك تارتىش

پىلە غوزەكلىرى يىغۇېلىنغاندىن كېيىن، پاكىز رەخت ياكى بورا ئۈستىگە يېيىپ ئۇچ كۈن قاتتىق ئاپتاپقا سېلىپ، غوزەك ئىچىدىكى پىلە قۇرت قورچىقى ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن، ئامبارغا كىرگۈزۈپ ساقلىنىدۇ. يىپەك تارتىشتىن بۇرۇن، پىلە خىللىنىپ، تۆشۈك، شالتاق، غەيرىي شەكىللىك سۈپەتسىز پىلىلەر ئىلغاپ تاشلىنىدۇ. سۈپەتلىك پىلىلەر چالا قاينىغان قازانغا سېلىنىپ، يېرىم سائەت قاينىتىلىدۇ. قاياناش نەتىجىسىدە پىلە كۆكىرىپ، غوزەك ئىچىگە سۇ ئۆتكەندە پىشقان ھېسابلىنىدۇ. ئاندىن چۆگۈاز ئارقىلىق قازاندىكى پىلىنى قوچۇپ مەشۇت تالا ئۇچى سۈزۈۋېلىنىدۇ. ئادەتتە 20 تالدىن 25 تالغىچە مەشۇت تالاسىنىڭ ئۇچى بىرلەشتۈرۈلۈپ (بىر نەخ قىلىنىپ)، گىجەك تۆشۈكى ۋە غاغرا ئۈستىدىن ئۆتكۈزۈلگەندىن كېيىن ماشىرەدىكى تۆۋىككە كەيگۈزۈلگەن قومۇشقا بېكىتىلىدۇ. ئاندىن ماشىرە ئىشچىسى ئوڭ قولى ئارقىلىق چاق قۇلىقىنى ئايلاندۇرىدۇ، سول قولى ئارقىلىق قومۇشقا يۆگىلىدىغان يىپنى يېنىك تۇتۇپ باشقۇرىدۇ. ماشىرە چاقىنىڭ ئايلانما ھەرىكىتى تاناپ ئارقىلىق تۆۋىنىڭ ۋە قومۇشنىڭ ئايلانما ھەرىكەتكە كەلتۈرىدۇ. قومۇشنىڭ ئايلىنىشى ئارقىسىدا، قومۇشقا بېكىتىلگەن يىپەك يىپ تارتىلىدۇ - دە، ئۈزلۈكسىز تۇرده سوزۇلۇپ چىقىپ، گىجەك ۋە غاغرىدىن ئۆتۈپ ماشىرەدىكى قومۇشقا يۆگىلىدۇ.

دۇكاندا يىپەك تارتىشتا، يىپنىڭ توم - ئىنچىكىلىكىنى ياخشى

ئىگىلەش بىر مۇھىم ھالقا ھېسابلىنىدۇ. پىلە غوزەكلىرىنىڭ چوڭ، كىچىكلىكى تامامەن ئوخشاش بولمايدىغانلىقتىن، تالا ئۇزۇنلۇقىمۇ ئوخشاش بولمايدۇ (بىر تال پىلە غوزىكىدىن 500 مېتىردىن 300 مېتىرغىچە تالا چىقىدۇ). شۇڭا ئۇزلۇكسىز داۋاملىشىۋاتقان مەشغۇلات داۋامىدا ئارقا - ئارقىدىن ئۇچى تۈگەپ قالغان يىپەك تالالىرى ئورنىغا يېڭى تالا (پىلە تالاسىنىڭ ئۇچلىرىنى) قوشۇپ تۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ. ئادەتتە قات قوشۇشتا ماشىرە ھەربىرىنى توختىتىلمايدىغانلىقى ۋە بىر نەچ يىپ تەركىبىگە جۇپلىنىپ بىرىۋاتقان تالا سانىنى ئېنىق ساناپ تۇرۇش مۇمكىن بولمايدىغانلىقى ئۈچۈن، يىپنىڭ قات سانىنى توغرا ئىگىلەپ، توم - ئىنچىكلىكى بىردەك بولۇشقا كاپالەتلىك قىلىشتا، مول ئەمەلىي تەجرىبىگە تايىنىپ «كۆزى ئىتتىك، قولى چاققان، مۆلچەر توغرا بولۇش» نى ئىشقە ئاشۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ. شۇنداق بولغاندىلا ئاندىن يىپنىڭ سۈپىتىگە، ئاخىرقى ھېسابتا توقۇلىدىغان رەختنىڭ سۈپىتىگ كاپالەتلىك قىلغىلى بولىدۇ.

ئۇنىڭدىن قالسا، ماشىرە ئىشچىسىنىڭ قومۇشقا يىپ تۇرۇش مەشغۇلاتىنىڭ توغرا بولۇشى، يەنە بىر مۇھىم ھالقا ھېسابلىنىدۇ. قومۇشقا يىپ تۇرۇشتە، ئادەتتە قومۇشنىڭ باش ۋە قۇيرۇق تەرىپىدىن ئىككى - ئۈچ سانتىمېتىردىن ئاق يەر قالدۇرۇلىدۇ. قالغان قىسمغا يىپ بىر قات - بىر قاتتىن دەۋرىي تەرتىپتە تۇرۇلىدۇ.

ئۇنىڭدىن باشقا، چاق ۋە يىڭ سالپا بولماسلىق، غاغرىنىڭ ئايلىنىشى راۋان بولۇش، گىجەكتە دەز ۋە مۇدۇرچاقلار بولماسلىققا كاپالەتلىك قىلىش ئىشقا ئاشۇرۇلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن يىپنىڭ ئۇزۇلۇشى ئازايتىلىپ، يىپ سۈپىتى ۋە ئىش ئۇنۇمىگە كاپالەتلىك قىلىنىدۇ.

2) يىپ سورتلاش

يىپ سورتلاش يىپەك تارتىشقا ئۇلاشتۇرۇپلا (قومۇشقا تۇرۇلگەن يىپلار قۇرۇپ قالمىغان چاغدىلا) ئېلىپ بېرىلىدىغان مەشغۇلات بولۇپ، بۇنىڭدا تۇتقىزنىڭ چوڭ ئۇچى يەرگە سانچىلىپ مۇقىملاشتۇرۇلغاندىن كېيىن، كىچىك ئۇچىغا ماشىرەدە يىڭىن تۇرۇلگەن قومۇش كەيگۈزۈلىدۇ. ئاندىن يىپ ئۇچى يىكچاقنىڭ مەدىكى (مەدەك — يىكچاقنىڭ يىڭ ئورناشتۇرۇلىدىغان بىر جۈپ پاكار پاچىقى) ئورناشتۇرۇلغان تۆۋىككە كەيگۈزۈلگەن قۇرۇق قومۇشقا بېكىتىلىدۇ. سورتلاش ئىشچىسىنىڭ يىكچاقنى ئايلاندۇرۇشى

ئارقىسىدا، تۇنقىزغا كەيگۈزۈلگەن قومۇشتىكى يىپ تارتىلىدۇ - دە، ئۇزلۇكسىز ھالدا چۇڭۇلۇپ چىقىپ يىكچاقتا بېكىتىلگەن قومۇشقا يۆتكەپ تۇرۇلىدۇ. يىپنى يۆتكەپ تۇرۇش داۋامىدا سورتلاش ئىشچىسى كۆزى ۋە قولىغا تايىنىپ، سورتلاش مەشغۇلاتىنى ئورۇندايدۇ. يەنى يۆتكەپ تۇرۇلىۋاتقان يىپنى قول بارماقلىرى ئارىسىدىن ئۆتكۈزۈش ۋە كۆزدە كۆزىتىش ئارقىلىق يىپقا ئارىلىشىپ قالغان ئەخلەت، مايماق قالدۇقى، ئاق تاسما (قاتتىق، يىرىك تالا) قاتارلىقلارنى ئېلىپ تاشلايدۇ. ئالاڭغۇ جايلار (بەك ئىنچىكە ياكى بەك توم جايلار) نى ئۈزۈپ تاشلاپ، (ئۈزۈپ تاشلانغان بۇنداق كېرەكسىز يىپ «لاس» دەپ ئاتىلىدۇ)، يىپنىڭ تومليقىنى بىر خىللاشتۇرىدۇ.

يىپەك تارتىش دۇكىنى ئارقىلىق يىپەك تارتىش مەشغۇلاتىدا ئاۋەتتە بىر جىڭ پىلىدىن ئۈچ سەر (ھەرئىككىلىسى قۇرۇق ھېسابتا) سۈپەتلىك يىپەك يىپ ئىشلەپچىقارغىلى بولىدۇ. ئىككى كىشى (قازان ئىشچىسى بىلەن ماشىپىرە ئىشچىسى) بىر كۈنلۈك مەشغۇلات ئارقىلىق سەككىز جىڭ قۇرۇق پىلىنى پىششىقلاپ ئىشلىيەلەيدۇ. دۇكاندا تارتىلغان يىپەك يىپنىڭ سۈپىتى بىرقەدەر ياخشى بولۇپ، ئەتلەس، شايى، بەقەسەم قاتارلىق سۈپەتلىك يىپەك رەختلەرنى توقۇشقا خام ئەشيا قىلىنىدۇ.

3) كوچا يىپ سوزۇش

كوچا يىپ: سۈپەتسىز پىلىدىن سوزۇلىدىغان يىپەك يىپ بولۇپ، مۇرەككەپ ۋە مۇقىم قۇرۇلمىلىق دۇكانلاردا ئىشلىتىلمەيدۇ. مەشغۇلات قائىدىسىمۇ ئاددىي ۋە ئاسان بولىدۇ. كوچا يىپ سوزۇشتا قاپاق (ياغاچ غالتەك) ئاساسىي ۋاستە قىلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا پىلە پىشۇرۇش ئۈچۈن قازان، كوچا يىپى تالاش ئۈچۈن يىكچاق قاتارلىق سايمانلار ئىشلىتىلىدۇ.

قاپاق: بۇ قولدا سوزۇلغان كوچا يىپنى تۇرۇشكە ئىشلىتىلىدىغان ياغاچ غالتەك بولۇپ، ئۇزۇنلۇقى سەككىز - ئون سانتىمېتىر، ئىككى باش دىئامېترى ئالتە - يەتتە سانتىمېتىر، ئوتتۇرىسىنىڭ دىئامېترى ئۈچ - تۆت سانتىمېتىر بولىدۇ. ئىككى گىرۋىكى ئېگىز، ئوتتۇرىسى ئويمان بولۇپ، مەركىزىي قىسمىدىن ئۈزۈن بويىغا تۆشۈك ئېچىلىدۇ. قىرمىچىلىق دۇكىنىدا تېرەك، جىگدە ياغاچلىرىدىن قىرىپ ياسىلىدۇ. قول ئىشى ئارقىلىق كوچا يىپى سوزۇش، ئۈيغۇر خەلقىنىڭ پىلىدىن يىپەك يىپ سوزۇشتىكى

ئەڭ قەدىمىي مەشغۇلات ئۇسۇلى بولۇپ، سوزۇلغان يىپنى يۆگەشكە قەدىمكى زامانلاردا قاپاقتىن ياسالغان تەبئىي غالتەكلەر ئىشلىتىلگەن، كېيىن قىرمىچىلىقنىڭ تەرەققىياتى نەتىجىسىدە تېخىمۇ چىداملىق بولغان ياغاچ قىرما غالتەكلەر ئىشلىتىلگەن بولسىمۇ، تىل ئادىتى تۈپەيلىدىن بۇ خىل ياغاچ قىرما غالتەكلەر يەنىلا «قاپاق» دەپ ئاتىلىۋەرگەن بولۇشى مۇمكىن.

قول ئىشى ئارقىلىق كوچا يىپ سوزۇشتا، ئالدى بىلەن تۆشۈك شالتاق، غەيرىي شەكىللىك سۈپەتسىز پىللەر ۋە دۆكاندا يىپەك تارتىشتا ئۈچى چىقمىغان پىللەر شاخار (شاخار - يەرلىك ئۇسۇل ئىشلەپچىقىرىلىدىغان شۇلتا) ئېرىتمىسىدە قاينىتىپ پىشۇرۇلىدۇ پىشۇرۇلغان پىللەر شاخار تەسىرىدە كىر - داغلاردىن تازىلىنىپ ئاقىرىش بىلەن بىللە يۇمشايدۇ. پىشۇرۇلغان پىلە چايقاپ يۇيۇلۇپ قۇرۇتۇلىدۇ. ئاندىن ساۋاش ۋە تىتىش ئارقىلىق پىلە تالالىرى چۈۋۈتىلىدۇ. كوچا يىپ سوزۇشتا سول قولنىڭ باش بارمىقىغا قاپاق كەيدۈرۈلىدۇ. ئوڭ قول بارماقلىرى ۋە سول قولنىڭ بىكار بارماقلىرى ئارقىلىق ساۋاپ چۈۋۈتۈپ تەييارلانغان مەشۇ كاللىكىدىن يىپ ئۈچى چىقىرىلىپ، يېنىك - يېنىك تارتىپ سوزۇ تەكشى هالەتكە كەلتۈرۈلىدۇ ۋە ئوڭ قولنىڭ باش ۋە كۆرسەتكۈ بارماقلىرى ئارقىلىق ئالدى - كەينىگە ئېشىپ جۈپلەشتۈرۈلىدۇ. «يالغان تور كىرگۈزۈش» دەپ ئاتىلىدۇ. يالغان تور كىرگۈزۈ جۈپلەنگەن يىپلار ئۇدۇللۇق قاپاق ئويمانچىسى سىرتىغا يۆگىلىدۇ ئۇنىڭدىن كېيىنكى مەشغۇلات يۇقىرىقى ئۇسۇل بويىچە داۋاملاشتۇرۇلىدۇ. يىپ سوزۇش ئاياغلاشقاندىن كېيىن قاپاق يۆگەلگەن يىپلارنى يىكچاق ياردەمىدە قومۇشقا يۆتكەپ تۇرۇش داۋامىدا تالاپ رەسمىي تور كىرگۈزۈلىدۇ.

قول ئىشى ئارقىلىق كوچا يىپ سوزۇشنىڭ ئىش ئۇنۇمى تۆۋەن بولۇپ، بىر ئادەم بىر كۈندە ئىككى سەر ئەتراپىدا يىپ سوزالايدۇ كوچا يىپى ئادەتتە كوچا چەكمىنى توقۇشقا خام ئەشيا قىلىنىدۇ

يىپەك تارتىش دۆكىنى ئارقىلىق يىپەك تارتىش — پىلە سورتلاش، پىلە پىشۇرۇش، يىپەك سوزۇش، يىپ سورتلاش قاتارلىق بىر قانچە ئىش هالقىسى ئارقىلىق ئورۇندىلىدۇ. بۇ ئىشلەر تەرتىپلىرىنى ئارقا - ئارقىدىن ئۇلاپ ئېلىپ بېرىش تەلەپ قىلىنىدىغان بولغاچقا، كەم دېگەندە بەش - ئالتە، كۆپ بولغاندا ئون نەچچە ئەمگەك كۈچىنىڭ هەمكارلىشىپ ئىشلىشىگە توغرا كېلىدۇ

ئىلگىرى دۇكان ئارقىلىق يىپەك تارتىش مەخسۇس يىپەك يىپ ئىشلەپچىقىرىپ ساتىدىغان ۋە شايى - ئەتلەس، بەقەسەم توقۇمىچىلىقى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كاسىپلارنىڭ خۇسۇسىي كارخانىلىرىدا ئىشلەپ بېرىلاتتى. بۇنداق كارخانىلاردا نىمكار (يالانما ئەمگەك كۈچى) ئىشلىتىلەتتى. ھازىر يەرلىك يىپەك توقۇلما مەھسۇلاتلىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش كۆلىمى ۋە مەھسۇلات مىقدارى ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 60- يىللىرىدىن 90 - يىللارنىڭ بېشىغا قەدەر بولغان تۆۋەن دولقۇن ھالىتىدىن قۇتۇلدى. بازار ئىگىلىكىنىڭ يولغا قويۇلۇشى، ئىستېمال تەلىپىنىڭ ئېشىشى ئارقىسىدا خۇسۇسىي ئىگىلىكنىڭ ۋە يەككە ئىگىلىكتىكى يىپەك توقۇمىچىلىق كارخانىلىرى ۋە ئائىلە يىپەك توقۇمىچىلىق كەسپى قايتا تەرەققىيات پۇرسىتىگە ئېرىشتى. بولۇپمۇ يېقىنقى 4 - 5 يىلدىن بۇيان يېڭىۋاشتىن گۈللىنىش ۋەزىيىتى بارلىققا كەلدى.

قول ئىشى ئارقىلىق كوچا يىپ سوزۇش كۆپ ئەيگەك تەلەپ قىلمايدىغان، خالىغان ۋاقىت ۋە خالىغان جايدا ئىشلەپ بېرىشقا بولىدىغان مەشغۇلات بولۇپ، ئىلگىرى ئائىلە ئاياللىرى تەرىپىدىن ئىشلەپ بېرىلاتتى. ئەمما ئۇنىڭ خام ئەشيا مەنبەسى كەمچىل، ئىش ئۇنۇمى ۋە مەھسۇلات سۈپىتى تۆۋەن بولغاچقا، ھازىر قول ئىشى ئارقىلىق كوچا يىپى سوزۇش كەسپى كۆپ ئۇچرىمايدۇ.

يىپەك توقۇلما مەھسۇلاتلىرى ۋە ئالاھىدىلىكى

خوتەننىڭ ئۇيغۇر قول ھۈنەرۋەنچىلىكىدە ئىشلەپچىقىرىلىدىغان يىپەك توقۇلما مەھسۇلاتلىرىنىڭ خام ئەشيا ماتېرىيالىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا قاراپ، ساپ يىپەك توقۇلمىلار ۋە ئارىلاش يىپەك توقۇلمىلاردىن ئىبارەت ئىككى تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ.

1. ساپ يىپەك توقۇلمىلار

ساپ يىپەك توقۇلمىلار — ئۆرۈش ۋە ئارقاقلىرىغا پۈتۈنلەي يىپەك يىپ ئىشلىتىلگەن توقۇلمىلار بولۇپ، ئەتلەس، شايى، يىپەك

چەكمەن قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ساپ يىپەك توقۇلمىلارنى بويىاق ئالاھىدىلىكىگە قاراپ، گۈللۈك ساپ يىپەك توقۇلمىلار، ئاددىي، رەڭدار يىپەك توقۇلمىلار ۋە سىدام يىپەك توقۇلمىلاردىن ئىبارەت ئۈچ تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ.

1) گۈللۈك ساپ يىپەك توقۇلمىلار

گۈللۈك توقۇلما دېگىنىمىز، رەخت يۈزىگە ھەر خىل گۈل نۇسخىلىرى چىقىرىلىدىغان توقۇلما مەھسۇلاتلارنى كۆرسىتىدۇ. ئۇيغۇر قول ھۈنەرۋەنچىلىكىدە ئىشلەپچىقىرىلىدىغان گۈللۈك يىپەك توقۇلمىلار ئىچىدە ئەتلەس ئەڭ گەۋدىلىك، شۇنداقلا ھازىرغىچە ساقلىنىپ قالغان بىردىنبىر مەھسۇلات بولۇپ، خوتەن ۋە يەكەن قاتارلىق جايلاردا ئىشلەپچىقىرىلىدۇ.

ئەتلەسنىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە تەرەققىياتى

ئەتلەس — ئۇيغۇر تىلىدىكى «ئەت» ۋە «لاس» سۆزلىرىنىڭ بىرىكىشىدىن تۈزۈلگەن ياسالما ئىسىم. ئۇنىڭ ئېتىمولوگىيىسى ۋە بىلدۈرىدىغان مەنىسى ھەققىدە ئوخشاشمىغان قاراشلار بار.

بەزىلەر «ئەتلەس» پارس تىلىدىن كىرىپ ئۆزلەشكەن سۆز، بۇ سۆزنىڭ ئەسلىي تومۇرى «ئاتلاس» بولۇپ، پارس تىلىدا «ئادەم ۋە ھايۋان سۈرەتلىرى چۈشۈرۈلگەن گۈللۈك رەخت» دېگەن مەنىگە ئىگە. ئۇيغۇر تىلىغا كىرىپ ئۆزلەشكەندىن كېيىن فونېتىكىلىق ئۆزگىرىش ياساپ «ئەتلەس» بولۇپ قالغان ھەمدە يەرلىك گۈللۈك يىپەك توقۇلما — ئەتلەسنىڭ خاس نامى بولۇپ قالغان دەپ قارايدۇ (33).

خەلق ئىچىدىكى بەزى زاتلار بولسا «ئەت» سۆزى «تەن، بەدەن» مەنىسىنى بېرىدۇ. «لەس» سۆزى «لەسلەپ تۇرىدىغان، لىغىلداپ تۇرىدىغان، بەدەنگە چاپلاشمايدىغان نەرسە» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. دېمەك، «ئەتلەس» — بەدەنگە چاپلاشمايدىغان، سىلىق، سۈپەتلىك رەخت دېگەنلىك بولىدۇ، دەپ قارايدۇ.

ئاپتورنىڭ قارىشىچە، «ئەت» سۆزى تىلىمىزدا «گۆش، مۇسكۇل، بەدەن» قاتارلىق تۈپ مەنىلەرنى بىلدۈرگەندىن تاشقىرى، ھەر نەرسىنىڭ ئىستېمالغا ياراملىق قىسمى، ھاللىنىپ قالماق (مەسىلەن، سەمەت ئەتلىنىپ قالدى) دېگەندەك كۆچمە مەنىلەرنمۇ ئىپادىلەيدۇ. «لاس» سۆزى بولسا كېرەكسىز، سۈپەتسىز دېگەنلىك بولۇپ، يىپەك يىپنى سورتلاشتا چىقىرىپ تاشلانغان سۈپەتسىز يىپ «لاس» دەپ ئاتىلىدۇ. زىلچا گىلەم توقۇشقا ئىشلىتىلگەن يۇڭ

يىپلارنىڭ تېۋىت قايچىلاش داۋامىدا كېسىپ تاشلانغان، قايتا ئىشلىتىشكە يارىمايدىغان قىسقا - قىسقا بۆلەكلىرىمۇ «لاس» دېيىلىدۇ. كەسىپ ئەھلىلىرى «لاس» سۆزىنى ئاڭلىسا «كېرەكسىز، سۈپەتسىز يىپ» نى كۆز ئالدىغا كەلتۈرىدۇ. دېمەك، بۇ ئىككى سۆزنىڭ بىر-بىرىگىشىدىن تۇزۇلگەن «ئەتلاس ← ئەتلەس» دېگەن سۆز «سۈپەتلىك يىپەك، يارىملىق يىپەك رەخت» دېگەننى بىلدۈرىدۇ. بۇ يەردە «لاس» نىڭ تەلەپپۇزىنىڭ «لەس» كە ئۆزگىرىپ قېلىشى پەقەت فونېتىكىلىق ئۆزگىرىشتىنلا ئىبارەت.

ئۇيغۇر قول ھۈنەرۋەنچىلىكىدە ئەتلەس توقۇشنىڭ قاچان بارلىققا كەلگەنلىكى ھەققىدە ئېنىق يازما مەلۇماتلار يوق. بەزىلەر «ئەتلەس توقۇش ھۈنەر - تېخنىكىسى XIX ئەسىردە ئوتتۇرا ئاسىيادىن شىنجاڭغا تارالغان» [8] دەيدۇ. شايى - ئەتلەس ماكانى بولغان لوپ ناھىيە جىيا يېزىسىدىكى پېشقەدەم ئەتلەسچى ئۇستىلار بولسا، خوتەندە ئەتلەس توقۇمىچىلىقنىڭ داۋام قىلىپ كەلگىنىگە كەم دېگەندە 800 يىلدىن ئارتۇق بولغانلىقىنى قەيت قىلىدۇ.

مەرىپەتپەرۋەر ئۆلىمالار قولىدا ساقلانغان «سۇلتان ئېلىش ئاتا تەزكىرىسى» (قوليازما) لا قالدۇرۇلغان بەزى مەلۇماتلار بىزنىڭ بۇ مەسىلىنى ئايدىڭلاشتۇرۇشىمىزدا مۇئەييەن قىممەتكە ئىگە. مەزكۇر تەزكىرىنىڭ تېكىستى ۋە ئاخىرىدا بېرىلگەن ئىزاھاتلاردىن شۇ نەرسە مەلۇمكى، بۇ تەزكىرە ئەسلىدە قايسىبىر ئاپتور تەرىپىدىن نەسرىي شەكىلدە يېزىلغان. ھېجىرىيە 550- يىلى مەھجۇرى تەخەللۇسلۇق بىر شائىر تەرىپىدىن ئاقسۇ ئايكۆل يېزىسىدا نەزىم شەكلىدە قايتا يېزىلغان. تەزكىرىنىڭ مەزمۇنى قاراخانىيلار سۇلالىسى قوشۇنلىرى بىلەن خوتەن بۇددىست ئۇيغۇرلىرى ئوتتۇرىسىدىكى جەڭ ۋەقەلىكلىرىنى ئىپادىلەشكە بېغىشلانغان. شۇنداقلا ھەربىي يۇرۇش لىنىيىسى ۋە جەڭ مەيدانلىرىنىڭ ئورنى كونكرېت بايان قىلىنغان. تەزكىرىدىكى ئاقسۇنىڭ ئاۋات ناھىيىسى ئەتراپىدىكى بىر شەھەرگە بېكىنىۋالغان بۇددىستلار ۋە ئۇلارنىڭ پادىشاھى كاي كاكىلغا قارشى ئۇرۇشتا ھېيلە ئىشلەتكەنلىكى بايان قىلىنغان قىسمىدا مۇنداق مىسرالار يېزىلغان:

بادىلدار سىياۋۇش قەلەندەردەك بولدىلار،
قارا ئەتلەس ئەچىلىدە، تولۇم سۇلتا قولىدا.
.....

بۇ يەردە زەپەر قۇچقان قاراخانىلار سۇلالىسى قوشۇنى ئاۋاتتىن يولغا چىقىپ، خوتەن دەرياسىنى بويلاپ خوتەنگە يۇرۇش قىلىدۇ. مازار تاغدىن ئۆتكەندىن كېيىن يولدىن ئادىشىپ كېرىيە تەرەپكە كېلىدۇ ۋە بۇرۇلۇپ خوتەنگە يۇرۇش قىلىدۇ. كېرىيە بىلەن چىرا ئارىلىقىدا تۇرك تارخان شەھىرى دەپ ئاتالغان شەھەردىكى بۇددىست قوشۇنلىرىنىڭ قارشىلىقىغا دۇچ كېلىدۇ. نەچچە قېتىملىق جەڭدىن كېيىن، زەپەر قۇچقان قاراخانىلار قوشۇنى چىرىغا قاراپ يولغا چىقىدۇ. بۇ چاغدا ئىسلام دىنىغا كىرگەن شۇ يەرلىك ئاھالە، قاراخانىلار قوشۇنى سەركەردىلىرىگە سوۋغا ئېلىپ كېلىدۇ. تەزكىرىنىڭ مۇشۇ ۋەقەلىكلەر بايان قىلىنغان قىسمىدا مۇنداق مىسرالار يېزىلغان:

ئىمان ئېيتقان جوھۇتلار كىمخاپ توقۇر ئىدىلەر،
ئىككى ئالتۇن موكىنى نەزىر ئېلىپ كەلدىلەر.
ئالتۇن موكىنى تارتتىلار، ئىششەك-نىمشەك كەلدىلەر،
ئېلىپ كەلگەن نەزىرگە دەرھال دۇئا قىلدىلەر.
ئاغزىغا ئاسان بولدى، دۇمۇكى دەپ ئات قويدى،
مۇسۇلمانلار ھەممىسى ئاندىن ئۆيىگە يانىدى.

.....

مەزكۇر تەزكىرىدە بايان قىلىنغان ۋەقەلىك قاراخانىلار بىلەن خوتەن بۇددىستلىرى تىركىشىپ تۇرۇۋاتقان دەۋرنى ئارقا كۆرۈنۈش قىلغان بولۇپ، بۇنىڭدىن مىڭ يىل بۇرۇنقى دەۋرگە توغرا كېلىدۇ. تېكىستتە تىلغا ئېلىنغان «تاۋار، كىمخاب، ئەتلەس، موكا» قاتارلىق يىپەك توقۇلمىلار ۋە توقۇمىچىلىق سايمانلىرى شۇ دەۋردىكى ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. تەزكىرىدە مۇئەللىپ يىپەك رەخت تۇرلىرىنى ئېنىق ئاتىغان. ھەتتا «قار ئەتلەس» دەپ ئاتاش ئارقىلىق ئەتلەس رەڭگىنىڭ قانداق ئىكەنلىكىنىمۇ نەزەردىن ساقىت قىلمىغان. تېكىستتە بىر جۈپ ئالتۇن موكا سوۋغا قىلغانلىقى ئۇچۇن «دۇمۇكى» (ئىككى موكا) دەپ نام بېرىلگەن يۇرت دەل كېرىيە بىلەن چىرا ناھىيىسى ئارىلىقىغ جايلاشقان، چىرا ناھىيىسىگە قاراشلىق ھازىرقى دامىكۇ يېزىسىدۇر.

دېمەك، مىڭ يىل بۇرۇنقى دەۋردە كىمخاب، ئەتلەس

بولغانىكەن، خوتەن تەۋەسىدە چوقۇم 12 ياكى 16 تەپكۇلۇك دۇكاندا توقۇش كېرەك بولغان كىمخاب توقۇلغانىكەن، ئۇنىڭدىن ئاددىيراق بولغان، يەنى ئاز بولسا ئىككى تەپكۇلۇك، ئەڭ كۆپ بولغاندىمۇ سەككىز تەپكۇلۇك دۇكاندا توقۇلىدىغان يىپەك ئەتلەس توقۇمىچىلىقىمۇ بارلىققا كەلگەن دەپ جەزملەشتۇرەلەيمىز.

ئارخېئولوگىيىلىك قېزىشلاردا بايقالغان تېپىندىلاردىنمۇ بۇ قاراشنى ئىسپاتلايدىغان دەلىللەرنى كەلتۈرۈشكە بولىدۇ:

ئۇنىڭ بىرسى شۇكى، «جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەر قىسقىچە تارىخىغا ئائىت مەجمۇئە، ئۇيغۇرلارنىڭ قىسقىچە تارىخى» دېگەن كىتابنىڭ ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقىغا ئائىت قىسمىدا: «مۇشۇ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن بۇيان تۇرپان رايونىدىن قېزىۋېلىنغان پاختا، يۇڭ، يىپەك، كەندىر توقۇلمىلىرىنىڭ ئومۇمىي سانى مىڭ پارچىدىن ئاشىدۇ. يىپەك توقۇلمىلارنىڭ تۈرى ئون نەچچە خىلغا يېتىدۇ. بۇلارنىڭ ئىچىدە شايى، گۈللۈك دۇردۇن، ئەتلەس، بەقەسەم، كىمخاب، مەشۇت يىپ، گۈللۈك تاۋار، كەشتە قاتارلىقلار بار» ®دېيىلگەن. ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقى مىلادىيە 857 — 1393 - يىللاردا ھۆكۈم سۈرگەن بولۇپ، شۇ دەۋردە تۈرپاندا ئەتلەس توقۇش مەۋجۇت بولسا، پىلە - يىپەكچىلىكنىڭ ئەسلىي ماكانلىرىدىن بىرى بولغان خوتەندە ئەتلەس توقۇمىچىلىقنىڭ بارلىققا كەلگەن بولۇشى تامامەن مۇمكىن.

تېخىمۇ مۇھىمى شۇكى، 1996 - يىلى 12 - ئايدا خوتەن ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى باشقۇرۇش ئورنى، لوپ ناھىيىسىدىكى سامپۇل قەدىمكى قەبرىستانلىقىنىڭ سۇ يار ئېلىپ كەتكەنلىكى سەۋەبلىك بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان بىر قەدىمكى قەبرىدە قۇتقۇزۇش خاراكتېرلىك ئارخېئولوگىيىلىك قېزىش ئېلىپ باردى. بۇ قەبرىدىن ئىككى مىڭدىن ئارتۇق قىممەتلىك مەدەنىيەت يادىكارلىق بۇيۇملىرى يېغىۋېلىندى. بۇنىڭ ئىچىدە ئۆلچىمى 14×17 سانتىمېتىر ۋە 16×20 سانتىمېتىر كېلىدىغان ئىككى پارچە ئەتلەس پارچىسى يېغىۋېلىنغان بولۇپ، ئۇنىڭ چەت گىرۇھكىلىرى چىرىپ پۈچۈلۈپ كەتكەن بولسىمۇ، ساقلىنىپ قالغان قىسمىنىڭ رەڭگى ناھايىتى ئوچۇق، گۈللىرى ئېنىق ئىدى.

بۇ يۇڭ ئەتلەسنى گۈل نۇسخا ئالاھىدىلىكى جەھەتتىن تەھلىل قىلغاندا، ھازىرقى يەكەن ئەتلىسىگە ئوخشاپ كېتىدۇ، يەنى رەخت يۈزىگە ئۈچ يول رەڭدار گۈل چىقىرىلغان. گۈل شەكلى ھازىرقى

ئەتلەسلەردىكى تاغاقگۈل شەكلىگە ئوخشاپ كېتىدۇ. بىراق بۇ گۈللەر ھازىرقى ئەتلەسلەردىكى يەككە تاغاق، تۇنقۇلۇق تاغاق ياكى قوش تاغاق شەكلىگە ئوخشىمايدۇ. ئۇنى شەكىل ئالاھىدىلىكىگە قاراپ «تۇتاش گەۋدىلىك تاغاق» دەپ ئاتاش مۇمكىن. بويىاق ئالاھىدىلىكىنى تەھلىل قىلغىنىمىزدا، بۇ بىر پارچە رەختنىڭ ئوك يۈزىدىكى رەڭ بىلەن تەتۇر يۈزىدىكى رەڭ تامامەن ئوخشايدۇ. ھالبۇكى، ئۇيغۇر بويىاقچىلىقىدىكى تامغا باسما بويىاق، قېلىپ باسما بويىاق ياكى چىغىرىق باسما بويىاق ئۇسۇللىرى ئارقىلىق بۇنداق ئۇنۇمگە ئېرىشكىلى بولمايدۇ. پەقەت چەگمە بويىاق ئۇسۇلى ئارقىلىقلا مۇشۇنداق رەڭ ۋە گۈل ھاسىل قىلغىلى بولىدۇ. بۇ رەختنىڭ چەگمە بويىاق ئۇسۇلىدىن ئىبارەت ئەتلەس ئۆرۈش بويىاقچىلىقىغىلا خاس بولغان ئۇسۇل بىلەن بويىاپ توقۇلغانلىقىدىن ئىبارەت بۇ نېگىزلىك ئالاھىدىلىك، يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان گۈل نۇسخىسى، گۈل شەكلى قاتارلىق ئالاھىدىلىكلەر بىلەن قوشۇلۇپ، بۇ رەختنىڭ باشقا ھەر قانداق تۇردىكى رەخت بولماسىتىن، پەقەتلا ئەتلەس ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. بۇ ئەتلەسنىڭ ھازىرقى ئەتلەستىن روشەن پەرقلىنىدىغان يەنە بىر ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئۇنىڭ ئۆرۈشلىرىگە يۇڭ يىپ، ئارقاقلىرىغا بۆز يىپ ئىشلىتىلگەن. توقۇش ۋاستىسى جەھەتتە بۇ ئەتلەسنىڭ ئىككى تەپكۇلۇك دۇكاندا توقۇلغان بولۇش ئېھتىماللىقى ئىنتايىن چوڭ.

سامپۇل قەدىمكى خارابىسىنىڭ بۇنىڭدىن 2865 ± 90 يىل بۇرۇنقى دەۋردىن 1720 ± 95 يىل بۇرۇنقى دەۋرگە تەئەللۇق قەدىمكى قەبرىستانلىق ئىكەنلىكىنى ھېسابقا ئالغان ھالدا يۇقىرىقىلارنى يىغىنچاقلىغاندا، ئۇيغۇر خەلقىدە (جۈملىدىن خوتەندە) ئەتلەس (يۇڭ ئەتلەس) توقۇمىچىلىقى ئالاھەزەل ئىككى مىڭ يىللىق تارىخقا ئىگە، يەنى دەسلەپتە يۇڭ ئەتلەس توقۇمىچىلىق تېخنىكىسى بارلىققا كەلگەن. كېيىن بۇ خىل تېخنىكا يىپەك توقۇمىچىلىقىغا تەتبىقلىنىپ، يىپەك - بۆز ئارىلاش ئەتلەس ۋە يىپەك ئەتلەس توقۇمىچىلىقى بارلىققا كەلگەن.

ئەتلەس توقۇمىچىلىقى بارلىققا كەلگەندىن بۇيان، بىر خىللىقتىن كۆپ خىللىققا، ئاددىيلىقتىن مۇرەككەپلىككە ئۆتۈش، گۈرۈھ ئىستېمال بۇيۇمى بولۇشتىن ئىجتىمائىي ئىستېمال بۇيۇمىغا ئايلىنىشتەك ئۇزاق مۇددەتلىك تەرەققىيات جەريانىنى بېسىپ ئۆتكەن.

پېشقەدەم ئەتلەسچىلەرنىڭ ئاتا - بوۋىلىرى نامىدىن رىۋايەت قىلىنىشچە، يىپەك ئەتلەس ئەڭ دەسلەپ بارلىققا كەلگەن ۋاقىتلاردا

يىپەكنى ئۆرۈش، بۆزنى ئارقاق قىلىپ توقۇلغان. تېگى قارا، گۈلى ئاق رەڭدە بولۇپ، «دەۋرۇ ئەتلەس» دەپ ئاتالغان. ئۆرۈش - ئارقاق يىپلىرىنىڭ ھەممىسى تالاپ (ئېشىپ) سېلىنىپ، ئىككى تەپكۈلۈك دۇكانلاردا توقۇلغان. تازا كۆركەم بولمىسىمۇ، پىششىق، چىداشلىق بولغان. ئۇ چاغلاردا ئەتلەس مەھسۇلاتىنىڭ چەكلىك، باھاسى قىممەت بولغانلىقى سەۋەبلىك، ئەتلەس ئوردا - سارايلارنى بېزەش، خانىش، مەلىكىلەر، شۇنداقلا يۇقىرى تەبىقىدىكى دۆلەتمەن ئايالىلارنىڭ ئالاھىدە ئىمتىيازلىق بۇيۇمى بولۇپ قالغان. شۇ سەۋەبتىن بۇ خىل ئەتلەس «خان ئەتلىسى» دەپمۇ ئاتالغان. كېيىنچە ئەتلەسچى ئۇستىلارنىڭ ئىجتىھات - ئىزدىنىشى ئارقىسىدا دەۋرۇ ئەتلەسنىڭ ئارقاق يىپى ئالماشتۇرۇلۇپ، بۆز ئارقاق ئورنىغا ئاق رەڭلىك يىپەك ئارقاق ئىشلىتىلگەن. مۇنداقچە ئېيتقاندا، ئەتلەسچىلىك تېخنىكىسىدا ئارىلاش توقۇمىچىلىقتىن ساپ يىپەك توقۇمىچىلىقىغا ئۆتۈشتەك سەكرەش كېلىپ چىققان ھەمدە بۇ خىل ئەتلەس «ئاق پىلەك ئەتلەس» دەپ ئاتالغان. ئاق پىلەك ئەتلەس ماتېرىيال سۈپىتى جەھەتتە، دەۋرۇ ئەتلەستىن پۈتۈنلەي پەرقلەنمىسىمۇ، لېكىن گۈل نۇسخىلىرىدا ئۆزگىرىش بولمايۋ، دەۋرۇ ئەتلەس گۈل نۇسخىسى ساقلاپ قېلىنغان. ئۇنىڭدىن كېيىن، ئىككى تەپكۈلۈك دۇكانغا تېخنىكىلىق ئۆزگەرتىش ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق تۆت ۋە سەككىز تەپكۈلۈك دۇكان بارلىققا كەلگەن. ئەڭ ئاخىرىدا 16 تەپكۈلۈك دۇكان بارلىققا كەلگەن، كۆپ تەپكۈلۈك ئەتلەس توقۇش دۇكانلىرىنىڭ بارلىققا كېلىشى ئەتلەسچىلىك تېخنىكىسىدىكى يەنە بىر سەكرەش بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. كۆپ تەپكۈلۈك دۇكاندا توقۇلغان ئەتلەستە، ئارقاق رەڭگىنىڭ ئەتلەس ئۈڭ يۈزىگە تەسىر قىلىشى زور دەرىجىدە ئازىيىدىغانلىقتىن، ئەتلەس گۈللىرى ئوچۇق، شوخ رەڭنى ساقلاپ قالالايدۇ. جۇلاسى ئېشىپ سۈپىتى ئۆسىدۇ.

كۆپ تەپكۈلۈك دۇكانلار كېلىپ چىققاندىن كېيىن، ئەتلەس نۇسخا ۋە رەڭ تۈرلىرىمۇ كۆپەيگەن. دەسلەپتە دەۋرۇ ئەتلەسنىڭ بۆز يىپ ئارقىقى ئورنىغا قىزىل رەڭلىك يىپەك ئارقاق سېلىنغان. بۇنىڭ بىلەن ھازىر «قارا ئەتلەس» دەپ ئاتىلىۋاتقان ئەتلەس بارلىققا كەلگەن. ئۇنىڭدىن كېيىن سىرىق، ئاخىرىدا قىزىل ئەتلەس ۋە يەكەن ئەتلىسى بارلىققا كەلگەن ھەمدە بۇلار ئۇيغۇر ئەتلەس توقۇمىچىلىقىدىكى ئەنئەنىۋى ئەتلەس تۈرلىرى بولۇپ شەكىللەنگەن. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئەتلەسچى ئۇستىلارنىڭ كۆپىيىشى، ئەتلەس

مەھسۇلات مىقدارىنىڭ ئېشىشى ۋە تاۋار بازىرىغا كۆپلەپ سېلىنىپ باھاسىنىڭ تۆۋەنلىشى، ئىشلەپچىقىرىش تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىنىڭ ئۆسۈشىنى قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، ئەتلەسنىڭ گۈزۈھ ئىستېمال بۇيۇمى بولۇش ئىمتىيازى بۇزۇپ تاشلىنىپ، ئومۇمىي خەلق ئىستېمال بۇيۇمىغا ئايلانغان.

ئەتلەس توقۇمچىلىقىدا ئەنئەنىۋى نۇسخىلار شەكىللەنگەندىن كېيىنمۇ، ئۇنىڭ تەرەققىياتى توختاپ قالغىنى يوق. ئەنئەنىۋى نۇسخىلار ئاساسىدا، ئەتلەسنىڭ يەنە كۆپلىگەن نۇسخا ۋە رەڭ تۈرلىرى بارلىققا كەلگەن. بۇ خىل يۇزلىنىش ھېلىھەم داۋام قىلىنىۋاتىدۇ.

ئەتلەس نۇسخىلىرى ۋە ئالاھىدىلىكى

ئەتلەس نۇسخىلىرى گۈل شەكلى ۋە بويىغا رەڭگىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقىغا ئاساسەن، قارا ئەتلەس، سىرىق ئەتلەس، قىزىل ئەتلەس، يەكەن ئەتلىسى قاتارلىق تۆت ئاساسىي تۈرگە؛ زۇتنە ئەتلەس، ئالاقاغا شايى ئەتلەس، ئاقپىلەك ئەتلەس، جەينەك گۈل قىزىل ئەتلەس، قىزىل تۇمشۇق قارا ئەتلەس قاتارلىق بىرمۇنچە رەڭ تۈرلىرىگە بۆلۈنىدۇ.

ھەر خىل ئەتلەسلەرنىڭ ئورتاق ئالاھىدىلىكى شۇكى، رەڭگىۋاسى جەھەتتە رەڭ پەرقى روشەن، رەڭ تۈرى كۆپ، كۆركەم ۋە جۇلالىق بولۇپ، ئۇيغۇر ئايالىرىنىڭ قېنىق، شوخ رەڭلەرنى ياقتۇرىدىغان پسىخىك ئالاھىدىلىكىگە ماس كېلىدۇ؛ گۈل نۇسخىلىرى جەھەتتە تاج، مۇنچاق، تارغاق قاتارلىق تۈرمۇش بۇيۇملىرى، ئامۇت، بادام قاتارلىق مېۋە شەكىللىرى، دەرەۋزۇن (ياغاچ توقۇلما پەنجىرە)، زەنجىر قاتارلىق گېئومېتىرلىك شەكىللەر ئورگانىك ھالدا بىرگەۋدىلەشتۈرۈلىدۇ. بۇ ئۇيغۇر خەلقنىڭ تۈرمۇش مۇھىت ئالاھىدىلىكى ۋە تۈرمۇش ئادىتى ئالاھىدىلىكىنى گەۋدىلەندۈرىدۇ. لېكىن، بۇ شەكىللەر تەبىئىي نەرسىلەر ۋە تۈرمۇش بۇيۇملىرى شەكىللىرىنىڭ ئۆز ئەينى كۆچۈرۈلمىسى بولماستىن، مەلۇم دەرىجىدە مۇبالىغا، فانتازىيە تۇسىگە ئىگە قىلىنىدۇ. بۇ، ئۆز نۆۋىتىدە خەلقىمىزنىڭ تەبىئەتنى، تۈرمۇشنى قىزغىن سۆيىدىغان، گۈزەللىككە ئىنتىلىدىغان پسىخىكىسىنى ئىپادىلەيدۇ. ئەتلەسكە ھايۋانات، ئۇچار قۇش قاتارلار جانلىقلارنىڭ سۈرىتى چىقىرىلمايدۇ. بۇ، خەلقىمىزنىڭ ئىسلام دىنىي ئەمىر - مەرۇپلىرىغا قاتتىق ئەمەل قىلىدىغان ئېتىقاد قارىشىنى ئىپادىلەيدۇ. توقۇش تېخنىكىسى جەھەتتە، ساپ يىپەك ئەتلەسلەر ئومۇمەن ئالتە تەپكۈلۈك دۇكانلاردا، قىسمەن ھاللاردا تۆت

ياكى سەككىز تەپكۇلۇك دۇكانلاردا توقۇلىدۇ. شۇڭا، ئەتلەسنىڭ ئوڭ يۈزىدە ئارقاق يىپ ئاساسەن كۆرۈنمەيدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئارقاق يىپ رېڭىنىڭ ئۆرۈش يېتىتىن چىقىرىلىدىغان ئاساسىي گۈل رەڭگىگە تەسىر قىلىشتىن ساقلىنىپ، ئەتلەسنىڭ كۆركەملىكى ئاشۇرۇلىدۇ.

ساپ يىپەكتىن توقۇلىدىغان ئەتلەسلەرنىڭ بىر - بىرىدىن پەرقى ئاساسەن گۈل نۇسخىسى ۋە رەڭگى جەھەتتە ئىپادىلىنىدۇ.

قارا ئەتلەس: قارا ئەتلەس — ئەتلەس ئائىلىسىدىكى ئەڭ قەدىمىي ۋە ئەڭ ئومۇمىي نۇسخا بولۇپ، تېگى قارا، گۈلى ئاق رەڭدە بولىدۇ. ئەگلىك رېڭى ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن «قارا ئەتلەس» دەپ ئاتىلىدۇ. قارا ئەتلەسنىڭ گۈل نۇسخىسى ماھىيەتتە خانتاجى (ئايالارنىڭ باش تاجىسى) نىڭ تەكشىلىكتىكى مۇبالىغەلەشتۇرۇلگەن كۆرۈنۈشى بولۇپ، ئەتلەس يۈزىدىكى گۈللەرنىڭ جايلىشىشىنى ئوچ قەۋەتكە بۆلۈشكە بولىدۇ. دەل ئوتتۇرىغا بادام شەكلى، ئۇنىڭ مەركىزىگە ئاق توچكا چۈشۈرۈلىدۇ. بادام شەكلى تاج كۆركىسىگە، تاج كۆركىسى ئىچىدىكى ئاق توچكا يالتىراپ تۇرغان ياقۇتقا سىمۋول قىلىنىدۇ. تاج كۆركىسىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئاق ۋە قارا سىزىقلارنىڭ كېسىشىشىدىن ھاسىل بولغان دەرەۋزىۋن (ياغاچ توقۇلما پەنجىرە) شەكلى، ئۇنىڭ ئاستىغا ئىنچىكە ئاق سىزىقلار بىلەن تۇتاشقان ئاق توچكىلار چۈشىدۇ. بۇنىڭدىكى دەرەۋزىۋن شەكلى خانتاجىنىڭ ئىككى چېكە تەرىپىگە ئورنىتىلغان توقۇلما بېزەككە، ئاق توچكىلار بولسا توقۇلما بېزەككە ئېسىلغان ئاسما مۇنچاققا سىمۋول قىلىنىدۇ. بادام شەكلىنىڭ ئاستىنقى ئۇچىدىن تۆز چۈشكەن بىر تال ئاق سىزىق ئىككىگە بۆلۈنۈپ يانغا قايرىلىپ ئىككى تال ئەگرى مۇڭگۈز شەكلىنى ھاسىل قىلىدۇ. ئۇلار ئارىسىدا ئىنچىكە ئاق سىزىق بىلەن تۇتاشقان ئاق توچكا بولىدۇ. بۇ بىر گۇرۇپپا گۈل شەكىل ئېتىبارى بىلەن «قوچقىراق» دەپ ئاتىلىدۇ. ماھىيەتتە ئۇ تاج كۆزكىسىدىن پىشانىگە ساڭگىلاپ چۈشكەن كۆمۈش يوپۇرماقلار ئارىسىدىكى يۇمران غۇنچىنىڭ سىمۋولىدۇر.

ئۇستۇنكى قەۋەتتە، بادام شەكىللىك تاج كۆركىسى ئۇچىدىن يۇقىرىغا يۆنەلگەن ئاق سىزىق تولداما گۈل بەرگى ۋە گۈل چاغىسىنى ھاسىل قىلغاندىن كېيىن، گۈل ئۇستىگە كۆمتۇرۇلگەن ھىلال ئاي شەكلىنى ھاسىل قىلىدۇ. ھىلال ئاي ئۇستىدە ئىنچىكە ئاق سىزىقلار بىلەن تۇتاشقان سەككىز تالدىن 12 تالغىچە ئاق توچكا بولىدۇ. بۇ شەكىل بىر قاراشتا دۇتار ياكى تولداما گۈلگە ئوخشاپ كەتسىمۇ،

ماھىيەتتە ئۇ گۈل ئۇستىدىكى ھىلال ئاي ۋە ئايغا بېكىتىلگەن تا
مۇنچاقتىن تۇزۇلگەن تاج قوندۇرمىسىنىڭ سىمۋولى بولۇ
ھېسابلىنىدۇ. تېك مۇنچاقنىڭ ئىككى تەرىپىگە بىردىن تۇتقۇلۇ
ياغاچ تارغاق، گۈل بەرگىنىڭ ئىككى تەرىپىگە بىردىن كىچىك ياغا
تارغاق ۋە بىردىن ئورغاق شەكلى چۈشۈرۈلىدۇ. بۇلار تاجنى
گەۋدىلەندۈرۈش رولىنى ئويناىدۇ.

ئاستىنقى قەۋەت ئوتتۇرىسىدا تېك مونچاقلىق ھىلال ئاي
مونچاقنىڭ ئىككى تەرىپىدە بىردىن تەقرىبەن بۆرەك شەكلى بولۇپ
بۆرەك تېنىگە تارغاق شەكلى، بۆرەكنىڭ يۇقىرى ئۇچىغا تۆت تالدىن
مونچاق شەكلى چۈشۈرۈلىدۇ. بۇنداق گۈل نۇسخىسى «بۆرەك» دەپ
ئاتالىسىمۇ، ماھىيەتتە دۇم كۆمتۇرۈلگەن ئاسما مۇنچاقلىق ئالتۇن
ھالقىغا سىمۇول قىلىنىدۇ.

يۇقىرىدا بايان قىلىنغان ئۇچ گۈرۇپپا گۈللەردىن ھاسىل بولغان
بىر يۈرۈش قارا ئەتلەس گۈل نۇسخىسى، بىر كىيىملىك ئەتلەسنىڭ
تۆتتىن بىر قىسمىغا چۈشۈرۈلىدۇ. ئادەتتە بىر كىيىملىك ئەتلەسنىڭ
ئۇزۇنلۇقى 30.6—50.6 مېتىر، ئەن كەڭلىكى 42.0—45.1
مېتىر ئەتراپىدا بولۇپ، بۇ كەسىپ تىلىدا «بىر تاقا ئەتلەس» دەپ
ئاتىلىدۇ. يۇقىرىدىكى بىر يۈرۈش گۈل نۇسخىسى بىر تاقا ئەتلەس
يۇزىگە 4 قېتىم دەۋر قىلىپ چۈشۈرۈلىدۇ. بۇ قائىدە ئەتلەسنىڭ باشقا
تۈرلىرى ئۈچۈنمۇ ئورتاق بولۇپ، قايتا بايان قىلىنمايدۇ.

قارا ئەتلەس كىشىگە جىمجىتلىق، سەلتەنەتلىك، سىرلىقلىق
تۇيغۇسى بېغىشلايدۇ. ئۇ، كەڭ ئۇيغۇر ئاياللىرى ئارىسىدا ئىلگىرى
ياشلارمۇ، ياشانغانلارمۇ ياقتۇرۇپ كىيىدىغان، توي - مەرىكىلەرد
كىيىشكىمۇ، ھازا - ماتەملەردە كىيىشكىمۇ باب كېلىدىغان ئەتىۋارلىق
بۇيۇم ھېسابلىناتتى. ھازىر ئاساسەن ياشانغان ئاياللارنىڭ يازلىق
كىيىملىرىنى تىكىشكە ئىشلىتىلىدۇ.

سىرىق ئەتلەس: سىرىق ئەتلەسنىڭ گۈل رېڭى شوخ سىرىق،
تېگى ئاق رەڭدە بولىدۇ، شۇڭا «سىرىق ئەتلەس» دېيىلىدۇ. ئۇنىڭ
گۈل نۇسخىسى ئۇچ قەۋەت، ئىككى رەتكە بۆلۈنىدۇ، يەنى ئەتلەس
بوي ئوتتۇرا سىزىقىنىڭ ئىككىلا تەرىپىدە بىر رەتتىن ئوخشاش
شەكىللىك گۈل نۇسخىسى بولۇپ، ھەر بىر رەتنىڭ ئوتتۇرىسىدا
تەقرىبەن رومبا شەكىللىك ئاساسىي گۈل، بۇ گۈل مەركىزىدە قوش
مۇنچاق، رومبىنىڭ ئاستى - ئۈستىدە بىر نەچچىدىن ئاسما مۇنچاق
بولىدۇ؛ بىرىنچى ۋە ئۇچىنچى قەۋەتتە ئوخشاشلا ئىككى پاندا بىردىن

چوڭ ياغاچ تارغاق، ئۇلار ئارىسىدا بىردىن كىچىك ياغاچ تارغاق شەكلى بولىدۇ. چوڭ تارغاقلارنىڭ گەۋدىسىدە ئىككىدىن يېشىل توچكا بولىدۇ. بۇنداق توچكىلار «ناسۇڭاي» دېيىلىدۇ. سېرىق ئەتلەسنىڭ ئىككى گىرۋىكىدە قىزىل، قارا رەڭلىك، زەنجىر شەكىللىك كانارا گۇل بولىدۇ. بۇ، سېرىق ئەتلەسكىلا خاس بولغان يەنە بىر ئالاھىدىلىك ھېسابلىنىدۇ.

سېرىق ئەتلەس يۇقىرىدا بايان قىلىنغان ئومۇمىي ئالاھىدىلىكتىن باشقا، رەخت يۇزىدىكى تارغاق شەكىللىك گۇل سانىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقىغا قاراپ، «قوش تارغاق سېرىق ئەتلەس» ۋە «تاق تارغاق سېرىق ئەتلەس» تىن ئىبارەت ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

سېرىق ئەتلەس گۇللىرىدە ئاساسەن تارغاق بىلەن مۇنچاق شەكلى ئاساسىي گۇل ئېلېمېنتى قىلىنىدۇ. بۇ ئۈيغۇر ئايالىرىنىڭ ياسىنىش - تارىنىشىنى ياخشى كۆرۈش، پاكىزلىق، گۈزەللىكنى قىزغىن سۆيۈشتىن ئىبارەت ئېستېتىك ئالاھىدىلىكىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ.

سېرىق ئەتلەسنىڭ ئىككى رەت گۈلى سىممېترىك ھالدا جايلاشقان، چوڭ - كىچىك شەكىللەر بىر - بىرىگە جىپسلاشتۇرۇلغان بولۇپ، گۇل نۇسخىسى ساددا، ئەمما نەپىس بولىدۇ. ياش ۋە ئوتتۇرا ياش ئايالارنىڭ كىيىشىگە باب كېلىدۇ.

قىزىل ئەتلەس: قىزىل ئەتلەسنىڭ گۇل رەڭگى قىزىل، تېگى سېرىق ياكى ئاق بولىدۇ. شۇ سەۋەبتىن «قىزىل ئەتلەس» دەپ ئاتىلىدۇ. قىزىل ئەتلەستە ئامۇت شەكلى ئاساسىي گۇل نۇسخىسى، ھەرە چىشى، قوچقىراق، ناغرا گۇل، ئالما، تارغاق قاتارلىقلار قوشۇمچە گۇل نۇسخىسى قىلىنىدۇ. قىزىل ئەتلەس گۇللىرىمۇ ئىككى رەت، ئۈچ قەۋەت جايلاشتۇرۇلىدۇ. ئادەتتە ئەتلەس بوي ئوتتۇرا سىزىقىنىڭ ئىككى تەرىپىگە بىر رەتتىن گۇل چۈشۈرۈلىدۇ. ھەر بىر رەتنىڭ دەل ئوتتۇرىسىغا ئامۇت شەكلى، ئامۇت ئۈچىدىن باشلىنىپ ئىككى تەرەپكە يېيىلىپ ئەگرى سىزىق ھاسىل قىلغان قوچقىراق نۇسخا گۇل چىقىرىلىدۇ. قوچقىراق ئاچىسى ئوتتۇرىسىدا بىردىن ئاسما مونچاق شەكلى بولىدۇ. بۇ ئۈچ خىل شەكىلدىن تەركىب تاپقان ئاساسىي گۇل شەكلى، چوڭ قۇلاقلىق راۋابقا سىمۇۋول قىلىنىدۇ. ئاساسىي گۇلنىڭ ئۈستى تەرىپىدە قوش بەرگىلىك ئالما شەكىللىك گۇل، ئاستى تەرىپىدە تاق بەرگىلىك كىچىك ئامۇت ۋە قوش

بەرگىلىك چوڭ ئامۇت شەكىللىك گۈللەر كىرىشتۇرۇلگەن، ئۇنىڭ ئاستىغا تەگلىك رەڭدە چىقىرىلغان چوڭ - كىچىك تارغاق شەكىللىك گۈللەر بولىدۇ. بەزى ئەتلەسلەردە ئالما شەكلى ئورنىغا ناغرا شەكلى چۈشۈرۈلىدۇ.

قىزىل ئەتلەسنىڭ سەپلىمە گۈل شەكىللىرى بىر قەدەر كۆپ بولۇپ، ئەتلەس يۈزىدە ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدىغان گۈل شەكىللىرىگە قاراپ «يىلان باغرى قىزىل ئەتلەس» «ئامۇت گۈل قىزىل ئەتلەس» «ناغرا گۈل قىزىل ئەتلەس» قاتارلىق خاس ناملار بىلەن ئاتاپ پەرقلەندۈرۈلىدۇ.

قىزىل ئەتلەس گۈللىرىنىڭ جايلىشىشى سىممېترىك، رەڭ پەرقى ئېنىق، شوخ، كۆركەم بولۇپ، ئۇنىڭغا چۈشۈرۈلگەن گۈل نۇسخىلىرى مېۋىلەر مەي باغلاپ پىشىپ كەتكەن، نەغمە - ناۋالار ياڭراۋاتقان باغ مەنزىرىسىنى ئىپادىلەيدۇ ۋە قويۇق مىللىي ئالاھىدىلىكنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. قىزىل ئەتلەس قىزلار ۋە ياش ئاياللار ياقتۇرۇپ كىيىدىغان نۇسخا ھېسابلىنىدۇ.

يەكەن ئەتلىسى: يەكەن ئەتلىسى يەنە «بېلىشمان نۇسخا ئەتلەس» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. يەكەن ئەتلىسى يۇقىرىقى ئۈچ خىل نۇسخىدىن كېيىن بارلىققا كەلگەن بولۇپ، يەكەن ئەتلىسىگە يۇقىرىقى ئەتلەسلەردىكى بىر قىسىم گۈل ئۆرنەك ئېلېمېنتلىرىنىڭ بىر قىسمى كىچىكلىتىلىپ ئىشلىتىلگەندىن تاشقىرى ئۆزىگە خاس بەزى گۈل ئېلېمېنتلىرىمۇ بار. ئۇنىڭ باشقا ئەتلەسلەردىن ئەڭ چوڭ پەرقى شۇكى، يەكەن ئەتلىسىنىڭ گۈللىرى بوي يۆنىلىشى بويىچە تۆت يول ئىككى دەۋر ياكى بەش يول ئىككى دەۋر قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. يەنى، بىر تاقا ئەتلەس يۈزىدە سەككىز ياكى ئون يول گۈل بولىدۇ. ھەر قايسى يوللارنىڭ تەگلىك رېڭى ۋە گۈل رېڭى پەرقلىق بولىدۇ. ئادەتتە قىزىل، قارا، ھال، يېشىل، زۆتنە رەڭلەر تەگلىك رەڭ قىلىنىدۇ. ھەرقايسى يوللارنىڭ تەگلىك رەڭ تەكرارلىقى A,B,C,D→A,B,C,D تەرتىپىدە بولىدۇ. ئومۇمىي تەكشىلىك كۆرۈنۈشىدە، ھەر بىر يولنىڭ گۈل نۇسخىلىرى ئۈچ قەۋەت جايلىشىدۇ. ئاستى قەۋەت گۈللىرى ئومۇمەن تۆنتۇلۇق تارغاق ۋە ئاچىماق باشلىق مويىنكەش شەكلىدە، ئىككىنچى قەۋەت (ئاساسى) گۈللىرى رومبا، تارغاق، مويىنكەش شەكىللىرىدە، ئۈچىنچى قەۋەت گۈللىرى رومبا، تىركەلمە ئاچا، تۆنتۇلۇق تارغاق شەكىللىرىدە بولىدۇ.

يەكەن ئەتلىسى گۇللىرىنىڭ جايلىشىشى رېتىملىق، كىچىك ۋە زىچ بولۇپ، رەڭ تۈرى كۆپ، شوخ كېلىدۇ. ياش ئاياللار ۋە ئۆسمۈر قىزلارنىڭ كىيىشىگە باب كېلىدۇ.

يەكەن ئەتلىسىنىڭ نامىدا يۇرت ئىسمى ئېنىقلىغۇچى بولۇپ كەلگەنلىكىگە ئاساسلىنىپ، ئۇنىڭ يەكەندە ئىختىرا قىلىنغانلىقىنى جەزملەشتۈرۈشكە بولىسمۇ، بۇ خىل ئەتلەس توقۇمىچىلىقىنىڭ قاچانلاردا بارلىققا كەلگەنلىكى ۋە قاچانلاردا خوتەنگە تارقىلىپ كىرگەنلىكى ئېنىق ئەمەس. لېكىن ئۇنىڭ رەڭ ۋە گۈل شەكلى ئالاھىدىلىكىگە ئاساسلىنىپ ئالدىنقى ئۇچ خىل ئەتلەستىن كېيىن بارلىققا كەلگەن دېيىشكە بولىدۇ.

ئەتلەس سورتلىرى يۇقىرىقى تۆت خىل ئاساسىي نۇسخا بىلەن چەكلەنمەيدۇ. پاراسەتلىك ئەتلەس ئۇستىكارلىرى جاپالىق ئىزدىنىش ئارقىلىق يۇقىرىقى تۆت خىل نۇسخا ئاساسىدا يەنە ئۇزلۇكسىز تۈردە ئەتلەسنىڭ يېڭى سورتلىرىنى ئىختىرا قىلغان. بۇ يېڭى سورتلاردا ئەنئەنىۋى نۇسخىلارنىڭ بەزى ئالاھىدىلىكلىرى ساقلاپ قېلىنىش بىلەن بىللە، ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلەرمۇ گەۋدىلەنگەن.

زۆتىنە ئەتلەس: گۈل نۇسخىسى قارا ئەتلەس گۈل نۇسخىسىغا ئوخشايدۇ، ئەمما تەگلىك رېڭى زۆتىنە رەڭدە بولىدۇ.

ئاق پىلەك ئەتلەس: گۈل نۇسخىسى قارا ئەتلەس گۈلىگە ئوخشايدۇ. ئەمما، ئارقاقتا بويالمىغان (ئاق) يېپەك يىپ ئىشلىتىلىدۇ. ئارقاق يىپ رەڭگى ئۆزۈش رەڭلىرىگە مەلۇم دەرىجىدە تەسىر كۆرسىتىپ، رەڭنىڭ ئوچۇقلۇق دەرىجىسىنى سۇسلاشتۇرۇپ، ئاققا مايىل قىلىدۇ. شۇ سەۋەبتىن «ئاق پىلەك ئەتلەس» دەپ ئاتىلىدۇ.

ئالا قاغا شايى ئەتلەس: گۈل نۇسخىسى ئومۇمىي جەھەتتىن سىرىق ئەتلەس گۈلىگە ئوخشاپ كېتىدۇ. ئەمما، بۇ خىل ئەتلەستە ھەرە چىشى سىزىقلىق رومبا شەكلى ئاساسىي گۈل قىلىنىدۇ. شۇنداقلا، گۈللەر ئۇششاق ۋە زىچ ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ.

قىزىل تۇمشۇق قارا ئەتلەس: گۈل نۇسخىسى قارا ئەتلەس گۈلىگە ئوخشايدۇ. ئەمما، گۈللەرنىڭ گەۋدىسىدە ئەسلىي رەڭ (ئاق رەڭ) ساقلاپ قېلىنسىمۇ، گۈل قىرغاق ئۇچلىرى قىزىل رەڭدە بويىلىدۇ. شۇڭا، «قىزىل تۇمشۇق قارا ئەتلەس» دېيىلىدۇ.

يېشىل تۇمشۇق قارا ئەتلەس: بۇ خىل ئەتلەسنىڭ گۈل شەكىللىرى تامامەن قىزىل تۇمشۇق قارا ئەتلەس گۈللىرىگە ئوخشايدۇ. ئەمما گۈل

قىرغاق ئۇچلىرى يېشىل رەڭدە بويىلىدۇ. شۇڭا «يېشىل تۇمشۇق قارا ئەتلەس» دېيىلىدۇ.

جەينەك گۈل قىزىل ئەتلەس: گۈللىرى ئاق رەڭدە بولىدۇ. بۆرەك تارغاق قاتارلىق قارا ئەتلەسكە خاس بولغان بەزى گۈل نۇسخىلىرى چۈشۈرۈلىدۇ. بۇ جەھەتتە قارا ئەتلەسكە ئوخشاپ كەتسىمۇ، لېكىن ئۆزىگە خاس بەزى ئالاھىدىلىكلەر ئارقىلىق قارا ئەتلەستىن پەرقلىنىدۇ. جەينەك گۈل قىزىل ئەتلەسنىڭ تېگى قىزىل رەڭلىك بولۇپ، گۈللىرى ئۇچ قەۋەتكە بۆلۈنىدۇ. مەركىزى قەۋەتتە قوچقىراق گۈل بولۇپ، شەكلى راۋاب قارنى ۋە قۇلقىغا ئوخشايدۇ. قارنى قىسمىدىكى ئاق گۈل ئوتتۇرىسىغا ئىككى توچكىلىق سېرىق ناسۇاي (سېرىق رەڭلىك چوڭ چېكىت) گۈل چىقىرىلىدۇ. قوچقىراق گۈلنىڭ ئىككى يان تەرىپىگە بىردىن بۆرەك گۈل، ئۇنىڭ گەۋدىسى ئۇستىگە بىردىن تارغاق گۈل شەكلى چىقىرىلىدۇ. ئاستى ئۇستى قەۋەت گۈللىرىدە، بۆرەك گۈل (قارا ئەتلەسنىڭ تاج قوندۇرمىسى شەكلىگە ئوخشاپ كېتىدۇ) ئاساس قىلىنىدۇ. بۆرەك گۈل مەركىزىگە بىر توچكىلىق يېشىل ناسۇاي چىقىرىلىدۇ. بۆرەك ئۇستى ئوتتۇرىسىدىن بىر تال ئاق سىزىق ئەتلەس بوي مەركىزي سىزىقنى بويلاپ يۇقىرىغا قاراپ 20 سانتىمېتىر داۋام قىلغاندىن كېيىن، ئىككىگە ئايرىلىپ سۇنۇپ، جەينەك ھاسىل قىلىدۇ ۋە ئىككى يان قىرغاقتا قاراپ 40 سانتىمېتىرچە سوزۇلۇپ، بۆرەك ئىككى يان تەرىپىدە قىرغاقتا يېتىپ تۇگەيدۇ. دەل مۇشۇ گەۋدىلىك ئالاھىدىلىك تۇپەيلىدىن بۇ خىل ئەتلەس «جەينەك گۈل قىزىل ئەتلەس» دەپ ئاتىلىدۇ. جەينەكلەرنىڭ گەۋدىسى ئۇستىگە ئىككىدىن قىزىل، بىردىن يېشىل ناسۇاي چىقىرىلىدۇ. جەينەك چوققىسىنىڭ دەل ئۇدۇلىدىكى ئىككى قىرغاقتا بىر دانىدىن يېرىم بۆرەك گۈل بولىدۇ. كېيىم تىكىش ۋاقتىدا، ئەتلەس ئەنلەنگەندىن كېيىن، ئىككى تاختا ئەتلەستىكى يېرىم بۆرەك شەكىللىرى ئۆزئارا تۇتۇشۇپ پۈتۈنلىنىدۇ ۋە ئاستى - ئۇستى تەرەپتىكى بۆرەك گۈللەر جەينەك گۈللەردىن ھاسىل بولغان ھەرە چىشى شەكىللىك سىزىقلار ئارقىلىق تۇتاشتۇرۇلىدۇ.

دېمەك، جەينەك گۈل قىزىل ئەتلەسنىڭ بەزى گۈللىرى قارا ئەتلەس گۈللىرىگە ئوخشاپ كەتسىمۇ، شۇنداقلا پېشقەدەم ئەتلەسچى ئۇستىلار بۇ خىل ئەتلەسنىڭ قارا ئەتلەستىن كېلىپ چىققانلىقىنى ئېنىق قەيت قىلسىمۇ، لېكىن ئۇ باشقا ئەتلەسلەردىن روشەن

پەرقلىنىدىغان ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە. يەنى، بۇ خىل ئەتلەستە ئوخشاشلا ئۇچ قەۋەت گۈل بولسىمۇ، ئەمما بىرىنچى ۋە ئۈچىنچى قەۋەت گۈللىرى ئوخشاش بولىدۇ؛ ئەتلەس يۈزىدە جەينەك گۈل ئالاھىدە گەۋدىلىنىدۇ ۋە بۆرەك گۈللەرنى تۇتاشتۇرىدۇ؛ ئاساسىي گۈللەر ئۇستىدە ناسۋاي گۈللەر بىر قەدەر كۆپ بولۇپ، گۈللەرنىڭ رەڭدارلىقى ئاشۇرۇلىدۇ.

جەينەك گۈل يېشىل ئەتلەس: بۇ ئەتلەسچى ئۇستىلار ئىزدىنىش ئارقىلىق يېقىنقى دەۋرلەردە ئىختىرا قىلغان جەينەك گۈل ئەتلەسنىڭ يەنە بىر يېڭى سورتى ھېسابلىنىدۇ. بۇ خىل ئەتلەسنىڭ گۈل ئالاھىدىلىكى جەينەك گۈل قىزىل ئەتلەس گۈللىرىگە تامامەن ئوخشايدۇ. پەقەت تەگلىك رېڭىلا پەرقلىق بولۇپ، قىزىل ئەمەس، بەلكى يېشىل رەڭدە بولىدۇ. شۇڭا «جەينەك گۈل يېشىل ئەتلەس» دېيىلىدۇ.

دېمەك، جەينەك گۈل ئەتلەسلەر گەرچە ئەڭ دەسلەپتە قارا ئەتلەس ئاساسىدا بارلىققا كەلگەن بولسىمۇ، ئىشلەپچىقىرىش ئەمەلىيىتى داۋامىدا گۈل نۇسخىلىرى بارغانسېرى ئۆزگىرىپ ۋە ئۆزگە خاس ئالاھىدىلىككە ئىگە بولۇپ، رەڭ تۈرى كۆپەيمەكتە. قارا ئەتلەس بىلەن بولغان ئورتاقلىقى ئازىيىپ، تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى يىراقلاپ، جەينەك گۈل قىزىل ئەتلەس بىلەن جەينەك گۈل يېشىل ئەتلەسنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئەتلەس ئائىلىسىنىڭ باشقا ئاساسىي سورتلىرى بىلەن تەڭ تۇرىدىغان مۇستەقىل «جەينەك گۈل ئەتلەس» نۇسخا تۈرىنى ھاسىل قىلىش يۈزلىنىشىنى ئىپادىلىمەكتە.

كەلكۈن نۇسخا ئەتلەس: بۇمۇ ئەتلەسچى ئۇستىلارنىڭ يېقىنقى يىللاردىن بۇيانقى ئىزدىنىشى ئارقىسىدا ئىجاد قىلىنغان بىر خىل يېڭى سورت ھېسابلىنىدۇ. بۇ خىل ئەتلەسنىڭ ئۆرۈشىدە گۆشەرەڭ ئاساس قىلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە بىر بۆلۈك ئۆرۈشلەر چەگمە بوياق ئۇسۇلى ئارقىلىق سېرىق، قىزىل، زۇتنە، يېشىل، قارا رەڭلەردە بوياپ سېلىنىدۇ. ئارقاق يىپ گۆش رەڭدە بويۇلىدۇ. ئەتلەس يۈزىدە كەلكۈن (رومبا شەكىللىك گۈل) نۇسخا گۈل ئاساس قىلىنىدۇ. بۇ گۈل شەكىل ئېتىبارى بىلەن كەلكۈن نۇسخا گىلەم گۈلىگە ئوخشاپ كېتىدۇ. ئەمما، رومبىنىڭ تەرەپ سىزىقلىرى كەلكۈن نۇسخا گىلەمدىكىگە ئوخشاش تىك بۇلۇڭلۇق سۇنۇق سىزىقلارنىڭ يانتۇ داۋام قىلىشىدىن ئەمەس، بەلكى يانتۇ يۆنىلىشلىك، ھەرە چىشلىق تۈز سىزىقلاردىن ھاسىل بولىدۇ.

رومبىنىڭ تار بۇلۇڭ چوققىلىرى ئەتلەس بوي مەركىزى سىزىقى ئۈستىدە بىر - بىرىگە ئۇرۇنىدۇ. كەڭ بۇلۇڭلىرى ئەتلەس قىرغىقىغا تىرىكىلىدۇ. ھەر بىر تولۇق رومبا گۇرۇپپىسى ئەتلەس ئۆرۈشىگە ئىشلىتىلگەن رەڭدار يىپلاردىن ھاسىل بولغان بىر قانچە رومبىنىڭ ئۈستى - ئۈستىگە ھالقىلىنىشىدىن ھاسىل بولىدۇ.

بۇنىڭدىكى ھەر بىر رومبىنىڭ تەرەپ سىزىقى بىر خىل رەڭدە بولىدۇ. رومبا تەرەپ سىزىقلىرىنىڭ كەڭلىكى 2 - 3 سانتىمېتىر ئەتراپىدا بولۇپ، بۇ سىزىقلارنىڭ ئۈستىگە باشقا رەڭلەردىكى مۇنچاق، تارغاق، ھىلال ئاي، ئامۇت شەكىللىك ناسۇاي گۈللەر چىقىرىلىدۇ.

كەلكۇن نۇسخا ئەتلەسنىڭ بارلىققا كەلگەن ۋاقتى قىسقا بولۇپ، بۇ خىل ئەتلەسنى توقۇيالايدىغانلارمۇ ناھايىتى ئاز. شۇنداقلا تارقىلىش دائىرىسى چەكلىك بولۇپ، ئادەتتە بازاردىن تېپىلمايدۇ.

ئەتلەس توقۇمىچىلىقىدىكى بۇ ئەھۋاللار ئەتلەس توقۇمىچىلىقىنىڭ ھېلىھەم بىرقەدەر كۇچلۇك ھاياتىي كۈچكە ئىگە ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

2) ئاددىي، رەڭدار يىپەك توقۇلمىلار

ئاددىي رەڭدار توقۇلما — رەخت يۈزىگە گۈل چىقىرىلمايدىغان، لېكىن ئۆرۈشلەرنى ھەر خىل رەڭلەردە بويىاپ سېلىش ئارقىلىق رەڭدار يوللۇق توقۇلمىغان رەختنى كۆرسىتىدۇ. ئۇيغۇر يىپەك توقۇمىچىلىقىدا ئاددىي رەڭدار توقۇلما رەختلەردىن ھازىر ئېنىقلاشقا مۇمكىن بولغىنى ئىككى تۈرلۈك بولۇپ، بىرى «دەييارە»، يەنە بىرى يىپەك قوليا‌غلىقتىن ئىبارەت.

(1) دەييارە: دەييارە — يول - يول رەڭدار رەخت دېگەن مەنىدىكى سۆز بولۇپ، سۆز تومۇرى «دەريا» دېگەن سۆزدىن كېلىپ چىققان. خوتەن دىئالېكتىدا «دەريا» دېگەن سۆز «دەييا» دەپمۇ تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. مانا شۇ «دەييا» دېگەن ئىسىمغا تۇرغۇن سۆزلەردىن سۆز ياسىغۇچى قوشۇمچە «رە» نىڭ قوشۇلۇشى ئارقىلىق «دەييارە» دېگەن يېڭى سۆز ياسالغان. بۇ، قاتار - قاتار تىزىلغان دەريالارغا ئوخشاش رەت - رەت رەڭدار يوللۇق رەخت دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ.

دەييارىنىڭ ئېنى 42 — 50 سانتىمېتىر بولىدۇ. 55 — 90 لۇت (1200 — 2000 نەخ ئۇرۇش يىپ) يۈگۈرىلىدۇ. ئىككى تەپكۈلۈك دۇكاندا توقۇلىدۇ.

دەييارە ئىشلىتىلگەن ماتېرىيالنىڭ سۈپەت پەرقىگە ئاساسەن پىششىق دەييارە، خام دەييارە، ئارا دەييارە دەپ ئۈچ خىلغا بۆلۈنىدۇ. پىششىق دەييارىنىڭ ئۇرۇش - ئارقاق يىپلىرى بىر دەك تالاپ سېلىنىدۇ. خام دەييارىنىڭ ئۇرۇش - ئارقاق يىپى بىر دەك تالانماي (خام) سېلىنىدۇ. ئارا دەييارىنىڭ ئۇرۇش يىپى تالاپ، ئارقاق يىپى خام سېلىنىدۇ.

دەييارە ئىشلىتىلگەن ماتېرىيالنىڭ رەڭ پەرقى ۋە رەڭدار يوللىرىنىڭ كەڭ - تارلىق پەرقىگە قاراپ كەڭ يوللۇق دەييارە ۋە چىغ يوللۇق دەييارە دەپ ئىككى خىلغا بۆلۈنىدۇ.

دەييارە ئۇرۇش يىپى قىزىل، سېرىق، مايسىرەڭ، نىل رەڭ، توق كاۋا چېچىكى، يۇلغۇن چېچىكى قاتارلىق رەڭلەردە بويىلىدۇ. ئارقاق يىپى ئۇرۇشتە ئاساس قىلىنغان رەڭدە بويىلىدۇ. ئۇرۇش يىپ رەڭ خىلى كەم بولغاندىمۇ تۆت خىلدىن ئاز بولمايدۇ.

كەڭ يوللۇق دەييارىنىڭ رەڭدار يوللىرى تەڭداش مۇناسىۋەتتە بولۇپ، ھەر بىر يول كەڭلىكى 2.5 — 4 سانتىمېتىر ئەتراپىدا بولىدۇ. رەڭدار يوللارنىڭ رەڭ تۈرى بويىچە تىزىلىشى قانۇنىيەتلىك بولۇپ، A B C D E F → A B C D E F تەرتىپىدە تەكرارلىنىدۇ. رەڭدار يول كەڭرەك بولسا، رەڭ تەكرارلىقى ئاز؛ رەڭدار يوللار تارراق بولسا، رەڭ تەكرارلىقى كۆپرەك بولىدۇ.

چىغ يوللۇق دەييارىنىڭ رەڭدار يوللىرى تەڭسىز مۇناسىۋەتتە بولۇپ، يول كەڭلىكى ئوخشاش بولمايدۇ. ئۇرۇشتە ئاساس قىلىنغان رەڭ ئىگىلگەن يول كەڭرەك بولۇپ، كەڭلىكى 2.5 سانتىمېتىر ئەتراپىدا، قالغان رەڭدار يوللار تىزىلىش تەرتىپى بويىچە بارغانسېرى تار بولىدۇ. شۇڭا بۇنداق دەييارە يۈزىدە رەڭ تەكرارلىقى كۆپ بولۇپ، 5 — 6 تەكرارلىنىدۇ.

دەييارە توقۇشقا ئىنچىكە ۋە سۈپەتلىك تارتىلغان يىپ ئىشلىتىلىدۇ. دەييارە ئۈيغۇر يېپەك توقۇمىچىلىقىدا ئىشلەپچىقىرىلىدىغان رەختلەر ئىچىدە ئەڭ نېپىز، ۋەزنى ئەڭ يېنىك رەخت بولۇپ، بىر كىيىملىك دەييارە ئادەتتە 1.5 سەر ئېغىرلىقتا بولىدۇ.

دەييارە ئايالچە پەرىجە، كۆينەك، ئىشتان تىكىشكە، كۆرپە تەگلىكى قىلىشقا ئىشلىتىلىدۇ. ئەرەنچە سەھنە يەكتەكى تىكىشكىمۇ ئىشلىتىلىدۇ.

ھازىر دەييارە توقۇمىچىلىقى ئاساسەن ئۆچكەن تۇر

ھېسابلىنىدۇ.

(2) **يىپەك قولياغلىق:** خەلقىمىزنىڭ قولياغلىق ئىشلىتىشى ناھايىتى ئۇزاق تارىخقا ئىگە. «تۈركى تىللار دىۋانى» دا «ۇلاتو» دېگەن سۆزلەمگە «بۇرۇن ئەرتىدىغان يىپەك قولياغلىق، قويۇندا ساقلىنىدۇ» دەپ ئىزاھ بېرىلگەن. قولياغلىق ۋەزنى ۋە قىممىتى جەھەتتىن ئادەتتىكى بۇيۇم بولسىمۇ، لېكىن ئۇ ئىنسانلارنىڭ تازىلىق قارىشى ۋە تېببىي ئاڭ سەۋىيىسىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەلەيدۇ.

ئۇيغۇر يىپەك توقۇمىچىلىقىدا، يىپەك قولياغلىق ئىككى تەپكۈلۈك دۇكاندا توقۇلىدۇ. كەڭلىكى ۋە ئۇزۇنلۇقى ئوخشاشلا 42 سانتىمېتىر بولىدۇ. ئۈرۈشى 45 — 50 لۈت (1000 نەخ ئەتراپىدا) يۈگۈرىلىدۇ. ئاساسىي قىسمى ئاق توقۇلىدۇ. پەقەت تۆت قىرغاق تەرەپكە ئۈچ يولدىن رەڭدار پەتلە چۈشىدۇ. ئۇنىڭ بىرسى چوقۇم نىل رەڭ، قالغان ئىككى يولى خالىغان باشقا رەڭلەردە بولىدۇ. رەڭلىك يوللار تەڭداش مۇناسىۋەتتە بولۇپ، ھەر بىر رەڭدار يول كەڭلىكى يېرىم سانتىمېتىر بولىدۇ. قوشنا بولغان ھەر ئىككى رەڭدار يول، يېرىم سانتىمېتىر كەڭلىكتىكى ئاق سىزىق يول ئارقىلىق ئايرىلىپ تۇرىدۇ. يىپەك قولياغلىقنىڭ ھەر 10 دانىسى بىر كېسىۋېلىنىپ، بىر توپ قىلىپ قاچىلىنىدۇ. ئىشلىتىش ئالدىدا تۆت تەرەپ قىرغىقى پۈكۈپ تىكىلىدۇ. ھازىر يىپەك قولياغلىق توقۇمىچىلىقى ئۆچكەن تۈر ھېسابلىنىدۇ.

3) سىدام يىپەك توقۇلمىلار

سىدام يىپەك توقۇلمىلار دېگىنىمىز، يىپەك يىپنىڭ ئەسلىي رېڭىنى ئاساس قىلىپ، بوياقسىز، گۈلسىز توقۇلىدىغان مەھسۇلات بولۇپ، ئىشلىتىلگەن يىپنىڭ سۈپىتى ۋە رەخت ئۆلچىمى جەھەتتىكى پەرقىگە ئاساسەن، شايى، چۈچۈنكە، چەكمەن، يىپەك ياغلىق ۋە ئەلگەك تىغىدىن ئىبارەت بەش تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

(1) **شايى:** شايى يىپەك تارتىش دۇكىنىدا تارتىلغان ساپ يىپەك يىپ خام ئەشيا قىلىپ توقۇلىدىغان ئاق رەخت بولۇپ، ئىككى تەپكۈلۈك دۇكاندا توقۇلىدۇ. ئىشلىتىلگەن يىپ ئۆلچىمىنىڭ ئوخشاشماسلىقىغا، قاراپ ئاق شايى ۋە گەزلىك شايى دەپ ئىككى خىلغا بۆلۈنىدۇ.

ئاق شايى: ئاق شايىنىڭ ئۈرۈش ۋە ئارقاقلىرىغا بىردەك سىڭارقات تەييارلانغان يىپەك يىپ ئىشلىتىلىدۇ. شۇڭا، ۋەزنى يېنىك، پارقىراق، نېپىز، چىداملىق بولۇپلا قالماي، ھاۋا ئۆتكۈزۈش

ۋە ئىسسىقلىق تارقىتىش ئىقتىدارى ياخشى بولىدۇ. ئەر - ئاياللار ئوچ كىيىم ۋە يازلىق كىيىملەر تىكىشكە باب كېلىدۇ.

گەزلىك شايى: گەزلىك شايىنىڭ ئۇرۇشى ئىككى قات چەپپە قىلىنغان يىپەك يىپتىن تەييارلىنىدۇ. ئارقاق يىپمۇ شۇنىڭغا مۇناسىپ هالدا تومراق تەييارلىنىدۇ. شۇڭا، گەزلىك شايى ئاق شايىدىن قېلىن، پىششىق، پاتلىق، چىداملىق بولىدۇ. باهار، كۈز پەسىللىك كىيىملەر ۋە مۇراسىم كىيىملىرىنى تىكىشكە باب كېلىدۇ.

شايى كەڭ - تارلىقىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقىغا قاراپ، تاختا ئەنلىك شايى ۋە كەڭ ئەنلىك شايى دەپ ئىككى خىلغا بۆلۈنىدۇ. تاختا ئەنلىك شايىنىڭ ئېنى 40 سانتىمېتىر، كەڭ ئەنلىك شايىنىڭ ئېنى 60 — 75 سانتىمېتىر ئەتراپىدا بولىدۇ. شايى بىردەك ئاق رەڭدە توقۇلسىمۇ، ئېهتىياجغا ئاساسەن هەر خىل رەڭدە بويالغان ئىشلىتىشكە بولىدۇ.

(2) **چۇچۇنكە:** بۇ يېشىل پىلە غوزىكىدىن تارتىلغان، تەبىئىي رەڭدار يىپەك يىپىنى خام ئەشيا قىلىپ توقۇلىدىغان بىر خىل رەخت بولۇپ، ئۆلچىمى ۋە توقۇش ئۇسۇلى شايى توقۇشقا ئوخشايدۇ. رەڭگى توق ناۋات رەڭ ياكى سەل - پەل كۆكۇشكە مايىل بولىدۇ. تەبىئىي رەڭلىك بولغاچقا، ئۆڭمەيدۇ، ئەر - ئاياللار هەر خىل كىيىملەرنى تىكىشكە ئىشلىتىلىدۇ. يېشىل پىلىنىڭ بېقىلىش مىقدارى ۋە مەهسۇلات مىقدارى ئاز بولغانلىقى ئۈچۈن، چۇچۇنكە رەختلەر ئالاهىدە ئەتىۋارلىق بۇيۇم هېسابلىنىپ كەلگەن.

(3) **يىپەك چەكمەن:** يىپەك چەكمەن «بۆز چەكمەن» گە نىسبەتلەشتۇرۇپ قوللىنىلغان ئاتالغۇ بولۇپ، ئىشلىتىلگەن يىپ سۈپىتىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقىغا ئاساسەن، شايى چەكمەن ۋە كوچا چەكمەندىن ئىبارەت ئىككى خىلغا بۆلۈنىدۇ.

شايى چەكمەن سۈپەتلىك پىلىدىن ماشىنىدا ۋە دۆرەچاق ئارقىلىق تارتىپ تەييارلانغان يىپىنى خام ئەشيا قىلىپ توقۇلىدۇ. سىلىق، پارقىراق، سۈپەتلىك بولىدۇ.

كوچا چەكمەن سۈپىتى تۆۋەنرەك بولغان پىلە (ساياخ) دىن قولدا تارتىلغان كوچا يىپىنى خام ئەشيا قىلىپ توقۇلىدۇ. سۈپىتى شايى چەكمەندىن تۆۋەنرەك بولىدۇ.

چەكمەننىڭ ئېنى شايىنىڭ ئېنىدىن بىلەن ئوخشاش بولىدۇ. بىردەك ئىككى تەپكۈلۈك دۆكاندا توقۇلىدۇ.

چەكمەن شايىدىن قېلىنراق بولۇپ، ئەر - ئايالچە تاش كىيىملەرنى تىكىشكە ئىشلىتىلىدۇ. چەكمەن توقۇمىچىلىقى ھازىر ئاساسەن ئۆچكەن تۇر ھېسابلىنىدۇ.

(4) **يىپەك ياغلىق:** يىپەك ياغلىق — سۇپەتلىك يىپتىن توقۇلىدىغان كۋادرات شەكىللىك ئاق رەخت بولۇپ، بويى ۋە ئېنى 80 — 85 سانتىمېتىر ئەتراپىدا بولىدۇ. ئىككى تەپكۇلۇك دۇكاندا توقۇلىدۇ. ئۇرۇش - ئارقاق يىپ تالاپ ئىشلىتىلىدۇ. ئۇرۇشى 130 — 180 لۇت (2600 — 3600 نەخ) يۇگۇرۇلىدۇ. يىپەك ياغلىق ئۇرۇش سانىنىڭ ئاز - كۆپلۈكى ۋە ئىشلىتىلىش ئورنىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقىغا ئاساسەن شايى رومال ۋە يىپەك بەلياغلىق دەپ ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

شايى رومال توقۇشقا، ئىنچىكە تارتىلغان يىپەك يىپ ئىشلىتىلىدۇ. ئۇرۇش سانى ئازراق بولىدۇ. ئارقاق بوشراق چىڭدىلىدۇ. رەخت نېپىز، سىپتا پۈتۈپ چىقىدۇ. بۇنى ئايالار ياغلىق قىلىشقا ئىشلىتىلىدۇ.

يىپەك بەلياغلىق توقۇشقا، تومراق تارتىلغان يىپەك يىپ ئىشلىتىلىدۇ. ئۇرۇش سانى كۆپرەك بولىدۇ. دەپتىن قاتتىق ئۇرۇلۇپ ئارقاق زىچ چىڭدىلىدۇ. رەخت قېلىن، پاتلىق پۈتۈپ چىقىدۇ. چىداشلىقى شايى رومالدىن يۇقىرى بولىدۇ. ئەرلەرگە بەلۇاغ قىلىشقا ئىشلىتىلىدۇ. شۇ سەۋەبتىن «بەلياغلىق» دەپ ئاتىلىدۇ. يىپەك ياغلىق رومال قىلىشقا توقۇلمىسۇن ياكى بەلياغلىق قىلىشقا توقۇلمىسۇن، نەچچە ئون ھەتتا يۈز نەچچە پارچە ياغلىق ئۇرۇشى بىراقلا تەييارلىنىپ، دۇكانغا تارتىلىدۇ. توقۇش داۋامىدا ھەر بىر ياغلىق پۈتكەندە 5 — 6 سانتىمېتىر ئۇزۇنلۇقتا چۈچىلىق تاشلاپ، يەنە بىر پارچە ياغلىق داۋاملاشتۇرۇپ توقۇلىدۇ. ھەر 10 پارچە ياغلىق بىر كېسۈۋېلىنىپ ئوراپ قاچىلىنىدۇ. بۇ «بىر توپ» ياغلىق بولىدۇ. ئىشلىتىش ۋاقتىدا، چۈچىلىقنىڭ دەل ئوتتۇرىسىدىن كېسىلىدۇ. شايى رومالنىڭ ئىككى قىرغاقتىن يەنە بىر بۆلۈك ئۇرۇش سۇغۇرۇپ تاشلىنىپ، چۈچا چىقىلىدۇ ۋە بىر نەچچە تال چۈچا يىلتىزى بىر قىلىپ چىگىلىدۇ. بۇ خىل ياغلىقلاردىن ھەر خىل بوياق ياغلىقلار ۋە كەشتە ياغلىقلار ئىشلەپچىقىرىلىدۇ. بەلياغلىقنىڭ ئىككى بويى ئۇچىدىكى چۈچىلارنى كېسۈۋېتىپ، پۈكۈپ تىكىپ ئىشلىتىشكىمۇ، تۆت تەرىپىدىن ئوخشاش چۈچا چىقىرىپ ئىشلىتىشكىمۇ بولىدۇ. بۇ خىل ئاق رەڭلىك يىپەك بەلياغلىقلاردىن

قاينىتما بويياق، باسما بويياق ئۇسۇلى ئارقىلىق ھەر خىل رەڭدار بەلياغلىق ياكى گۈللۈك بەلياغلىقلار ئىشلەپچىقىرىلىدۇ.

(5) **ئەلگەك تىغى:** بۇ ئىنچىكە تارتىلغان سىنارقات يىپنى ئۇرۇش، ئارقاق قىلىپ توقۇلىدىغان توك توقۇلما مەھسۇلات بولۇپ (ئادەتتە توقۇمىچىلىققا ئىشلىتىلىدىغان ھەر خىل يىپلار ئالدى بىلەن شاخار ئېرىتمىسىدە قاينىتىپ پىشۇرۇش ئارقىلىق ئاقارتىلىدۇ ۋە يۇمشىتىلىدۇ. بۇنداق يىپ «پىششىق يىپ» دېيىلىدۇ. شاخاردا قاينىتىپ پىشۇرۇلمىغان يىپ «توك يىپ»، بۇنداق يىپتا توقۇلغان توقۇلمىلار «توك توقۇلما» ياكى «توك رەخت» دەپ ئاتىلىدۇ)، ئىككى تەپكۈلۈك دۇكاندا توقۇلىدۇ. ئۇرۇشى 40 — 75 لۇت (ھەر بىر لۇتتە 20 نەخ ئۇرۇش بولىدۇ) يۇگۇرۇلىدۇ. ئېنى 40 — 45 سانتىمېتىر كەڭلىكتە بولىدۇ. توك يىپنىڭ ئەۋرىشىملىكى تۆۋەن، قاتتىق بولمىغانلىقتىن، ئارقاق - ئۇرۇشلار بىر - بىرىگە ئوبدان جىپسىلاشمايدۇ. شۇڭا رەخت يۈزىدە كىچىك چاسا تۆشۈكچىلەر ھاسىل بولىدۇ. بۇ خىل رەخت مەخسۇس پاراشۇك ھالەتتىكى مەھسۇلاتلارنى تاسقايدىغان توق ئەلگەك ياساشقا خام ئەشيا قىلىنىدۇ. شۇ سەۋەبتىن بۇ خىل رەخت «ئەلگەك تىغى» دەپ ئاتىلىدۇ.

بەزى مەلۇماتلارغا قارىغاندا سىدام يىپەك توقۇلمىلارنىڭ يۇقىرىقىلاردىن باشقا يەنە «دارايى» دەپ ئاتىلىدىغان بىر تۈرى بارلىقى، ئۇنىڭ يوللۇق توقۇلىدىغان ئاق رەڭلىك يىپەك رەخت ئىكەنلىكى مەلۇم، لېكىن تەپسىلاتى ئېنىق ئەمەس.

2. ئارىلاش يىپەك توقۇلمىلار

ئارىلاش يىپەك توقۇلمىلار دېگىنىمىز، يىپەك يىپنى ئۇرۇش، بۆز يىپ ياكى سۈنئىي تالا يىپنى ئارقاق قىلىپ توقۇلىدىغان مەھسۇلاتلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئۇيغۇر قول ھۈنەرۋەنچىلىكىدە ئىشلەپچىقىرىلىدىغان ئارىلاش يىپەك توقۇلمىلارنى رەخت يۈزىگە گۈل چىقىرىلىدىغان - چىقىرىلمايدىغانلىقىغا قاراپ گۈللۈك ئارىلاش توقۇلمىلار ۋە ئاددىي رەڭدار ئارىلاش توقۇلمىلاردىن ئىبارەت ئىككى تۈرگە ئايرىشقا بولىدۇ.

1) **گۈللۈك ئارىلاش توقۇلمىلار**

گۈللۈك ئارىلاش توقۇلمىلار دېگىنىمىز، رەخت يۈزىگە ھەر خىل

گۈل نۇسخىلىرى چىقىلىدىغان توقۇلمىلارنى كۆرسىتىدۇ. ئۇيغۇر قول ھۈنەرۋەنچىلىكىدە ئىشلەپچىقىرىلىدىغان گۈللۈك ئارىلاش توقۇلمىلاردىن ھازىر ئېنىقلاشقا مۇمكىن بولغىنى ئىككى تۈرلۈك بولۇپ، كىمخاب ۋە ئارىلاش توقۇلما ئەتلەسنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

(1) **كىمخاب:** بۇ، ساپ يىپەك ئۇرۇش ۋە بۆز ئارقاقتىن توقۇلىدىغان، توقۇش داۋامىدا گۈل چىقىرىلىدىغان رەخت بولۇپ، 12 ـ 16 تەپكۈلۈك دۆكاندا توقۇلىدۇ. تېگى توق كۆك ياكى سېرىق رەڭلەردە بولىدۇ. كۆك رەڭلىك كىمخاب ئۇرۇشىگە سېرىق، سېرىق رەڭلىك كىمخاب ئۇرۇشىگە كۆك رەڭلىك ئۇرۇشلەرنى ئارىلاشتۇرۇپ يۇگۇرۇش، رەختنىڭ تەگلىك قىسمىدا گۈل ئۇرۇشلىرىنى رەختنىڭ تەتۈر يۈزىگە يوشۇرۇش، گۈل چىقىرىلىدىغان قىسمىدا رەخت يۈزىگە لەيلىتىپ چىقىرىش ئارقىلىق گۈل چىقىرىلىدۇ. كىمخاب، گۈل ئۇرۇشلىرىنىڭ پەرقىگە قاراپ ئادەتتىكى كىمخاب ۋە زەرلىك كىمخاب دەپ ئىككى خىلغا بۆلۈنىدۇ. زەرلىك كىمخابنىڭ ئادەتتىكى كىمخابتىن پەرقى شۇكى، ئۇنىڭ گۈل ئۇرۇشلىرىگە كالۇۋتۇنلۇق يىپ ئارىلاشتۇرۇپ يۇگۇرۇلىدۇ. كالۇۋتۇنلۇق يىپ ئادەتتە يىپنىڭ سىرتقى دۆڭارىغا نېپىز مېتال ياپراقچە يىپ يۆگەپ ئىشلىنىدىغان بىر خىل يىپ بولۇپ خام ئەشيا مەنبەسى، ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى ئېنىق ئەمەس. كالۇۋتۇنلۇق يىپ ئالتۇن رەڭلىك بولۇپ، پارقىراقلىقى يۇقىرى، شۇڭا زەرلىك كىمخاب جۇلالىق، كۆركەم بولىدۇ.

كىمخاب گۈل شەكىللىرىنىڭ ئوخشاشماسلىقىغا قاراپ، غازاك نۇسخا كىمخاب، بادام گۈل نۇسخا كىمخاب، توخۇ ئىزى گۈل نۇسخا كىمخاب قاتارلىق تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ. پىشقەدەم شايى ـ ئەتلەسچىلەر ئەۋلادلىرىنىڭ قەيت قىلىشچە، كىمخاب توقۇمىچىلىقى ئۆچكىلى يۈز يىلدىن ئارتۇق بولغان، شۇڭا كىمخاب توقۇمىچىلىقىنىڭ باشقا تەپسىلاتلىرى مەلۇم ئەمەس.

(2) **ئارىلاش توقۇلما ئەتلەس:** ئارىلاش توقۇلما ئەتلەسلەرنى ماتېرىيال پەرقىگە قاراپ يىپەك ـ بۆز ئارىلاش ئەتلەس ۋە يىپەك ـ سۈنئىي تالا ئارىلاش ئەتلەس دېگەن ئىككى تۈرگە ئايرىشقا بولىدۇ.

يىپەك ـ بۆز ئارىلاش ئەتلەس: يىپەك يىپنى ئۇرۇش، بۆز يىپنى ئارقاق قىلىپ توقۇلىدىغان ئەتلەس بولۇپ، ئۇرۇشنى تەييارلاش، بوياش ئۇسۇلى، ئۇرۇش لوت سانى، گۈل نۇسخىلىرى جەھەتتە ساپ يىپەك ئەتلەسكە ئوخشاش بولىدۇ. ئەمما توقۇش ئۇسۇلى تامامەن

ئوخشاپ كەتمەيدۇ. يەنى بۇ خىل ئەتلەسلەر ساپ يىپەكتىن ئەتلەسلەرنى توقۇش ئۇسۇلى بويىچە توقۇلغاندىن تاشقىرى يەنە ئىككى تەپكۇلۇك دۇكاندىمۇ توقۇلىدۇ. بۇ جەھەتتىكى پەرقىگە ئاساسەن، ئارىلاش ئەتلەسنى تەڭسىز گىرەلىك ئارىلاش ئەتلەس ۋە تەڭ گىرەلىك ئارىلاش ئەتلەس دېگەن ئىككى خىلغا ئايرىشقا بولىدۇ.

تەڭسىز گىرەلىك ئارىلاش ئەتلەس: بۇ ساپ يىپەك ئەتلەس توقۇش ئۇسۇلىدا، يەنى تۆت، ئالتە ياكى سەككىز تەپكۇلۇك دۇكاندا توقۇلىدىغان ئەتلەس بولۇپ، ساپ يىپەك ئەتلەستىن پەقەت ئارقىغا بۆز يىپ ئىشلىتىلىدىغانلىقى بىلەن پەرقلىنىدۇ ھەمدە ساپ يىپەك ئەتلەسكە قارىغاندا پاتسىز، يۇمشاق، شۇنداقلا جۇلاسى كەمرەك، چىدامسىز بولىدۇ.

تەڭ گىرەلىك ئارىلاش ئەتلەس: بۇ ئەتلەس ئائىلىسىدىكى ئىككى تەپكۇلۇك دۇكاندا توقۇلىدىغان بىردىنبىر مەھسۇلات بولۇپ، ئۇنى باشقا ئەتلەسلەردىن پەرقلەندۇرۇش ئۈچۈن «ئەبجەش ئەتلەس» دەپ ئاتايمىز. ئەبجەش ئەتلەسنىڭ ئۇرۇشىگە ئىشلىتىلىدىغان يىپەك يىپ ساپ يىپەك ئەتلەس ئۇرۇشىنى تەييارلاش ئۇسۇلىدا تەييارلىنىدۇ ۋە دۇكاندا يۇگۇرۇشتىن ئىلگىرى چەگمە بويىاق ئۇسۇلى ئارقىلىق بويىاپ گۇل چىقىرىلىدۇ. ئارقاقتا ئاق بۆز يىپ ئىشلىتىلىدۇ. گۇل نۇسخىسى جەھەتتە كۆپىنچە سېرىق ئەتلەس ياكى قىزىل ئەتلەس گۇل نۇسخىلىرىدا توقۇلىدۇ. ئەبجەش ئەتلەسنىڭ ئۆڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكى شۇكى، بۇ خىل ئەتلەس ئىككى تەپكۇلۇك دۇكاندا توقۇلىدىغان بولغاچقا، ئىككى تەپكۇ نۆۋەتلەشتۇرۇپ دەسسىلىش نەتىجىسىدە ئۇرۇشلەردىن تەڭ ئايرىملىق گىرە ئېچىلىدۇ. ئارقاق يىپلار ئۇرۇش يىپلارنى بىر تالدىن ئارىلاپ بېسىپ ئۆتىدۇ. شۇڭا رەخت يۈزىدە ئۇرۇش رەڭگىمۇ، ئارقاق رەڭگىمۇ ئىپادىلىنىدۇ. گۇل رېڭى تۇتۇق، جۇلاسىز بولىدۇ. رەختنىڭ ئوڭ يۈزى بىلەن تەتۇر يۈزىنىڭ روشەن پەرقى بولمايدۇ. ئەمما، توقۇلۇشى پىششىق، پۇختا، چىدامليق بولىدۇ، تارىلىپ كەتمەيدۇ. شۇنداقتىمۇ بۇ خىل ئەتلەس ئانچە خېرىدارلىق ئەمەس. شۇڭا ئالاھىدە بۇيرۇتما بولمىسا توقۇلمايدۇ.

يىپەك ۋە سۇنئىي تالا ئارىلاش ئەتلەس: بۇ، سۇنئىي تالا يىپ ئۇرۇش، يىپەك يىپ ئارقاق قىلىنىپ توقۇلىدىغان ئەتلەس بولۇپ، كەسىپ تىلىدا «خېچىر ئەتلەس» دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇرۇش - ئارقاقلىرى يىپەك ئەتلەس ئۇرۇش - ئارقاقلىرىنى بويىاش ئۇسۇلىدا بويىلىدۇ. تۆت تەپكۇلۇكتىن يۇقىرى دۇكانلاردا توقۇلىدۇ. گۇل

نۇسخىلىرىغا يىپەك ئەتلەسنىڭ خالىغان گۈل نۇسخىلىرىنى تاللاپ ئىشلىتىشكە بولىدۇ. خېچىر ئەتلەس چىداملىقلىقى جەھەتتە ئوتتۇراھال ھېسابلىنىدۇ.

بۇ يەردە يەنە شۇنى دەپ ئۆتۈش كېرەككى، سۇنئىي تالادىن پايدىلىنىپ ئەتلەس توقۇش مۇشۇ ئەسىرنىڭ 70 - يىللىرىدا شەخسىي ئەتلەس كارخانىلىرىنىڭ پىلە - يىپەك خام ئەشياسى بىلەن تەمىنلىشى ئىنتايىن قىيىن بولغان شارائىتتا بارلىققا كەلگەن بولۇپ، ئۆز ۋاقتىدا يىپەك - سۇنئىي تالا ئارىلاش ئەتلەس توقۇلغاندىن سىرت، ساپ سۇنئىي تالالىق ئەتلەسلەرمۇ توقۇلغان. بۇ خىل ئەتلەسلەرنىڭ ئۈرۈش - ئارقاقلىرىنى بوياش، توقۇش ئۇسۇلى ۋە گۈل نۇسخىلىرى ساپ يىپەك ئەتلەسنىڭكىگە ئوخشاش بولىدۇ. ساپ سۇنئىي تالالىق ئەتلەس پاتلىق، ئالاھىدە پارقىراق، جۇلالىق بولىدۇ. ئەمما ئۈرۈش-ئارقاقلار ياخشى يېپىشمايدۇ. بىر قېتىم يۇيۇلغاندىن كېيىنلا تارىلىپ كېتىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە يەرلىك ئۇسۇلدا بويىغاندا، قارا رەڭدىن ئۆزگە رەڭلەرنى ياخشى ئالمايدۇ. رەڭ تۇتۇش ئىقتىدارى ناچار بولۇپ، ئاسان ئۆڭۈپ كېتىدۇ. يۇيۇلغاندا رېڭى تاراپ كېتىدۇ. شۇڭا، بۇ خىل ئەتلەسنىڭ خېرىدارلىقى ناچار بولۇپ، ھازىر ئاساسەن توقۇلمايدۇ.

2) ئاددىي، رەڭدار ئارىلاش توقۇلمىلار

ئاددىي رەڭدار ئارىلاش توقۇلمىلار دېگىنىمىز، رەخت يۈزىگە گۈل چىقىرىلمايدىغان، لېكىن ئۈرۈشلەرنىڭ ھەممىسىنى ياكى بىر قىسمىنى ھەر خىل رەڭدە بويىاپ رەڭدار يوللۇق توقۇلىدىغان يىپەك — بۆز ئارىلاش توقۇلمىلارنى كۆرسىتىدۇ. ئۇيغۇر قول ھۇنەر توقۇمىچىلىقىدا ئىشلەپچىقىرىلىدىغان ئاددىي، رەڭدار ئارىلاش توقۇلمىلارنى بەقەسەم، ماش رەختتىن ئىبارەت ئىككى تۈرگە ئايرىشقا بولىدۇ.

(1) **بەقەسەم:** تالانغان ۋە بىر نەچچە خىل رەڭدە بويالغان يىپەك يىپ ئۈرۈش، ئۇچ قات چەپپە قىلىپ (جۈپلەپ تالانغان) بويالغان بۆز يىپ ئارقاق قىلىپ توقۇلىدىغان رەڭدار يوللۇق رەخت بولۇپ، ئىنى 42 — 50 سانتىمېتىر، ئۈرۈش سانى 110 لۇت (يەنى 2400 نەخ) ئەتراپىدا بولىدۇ. رەڭدار يوللىرىنىڭ كەڭ - تارلىق پەرقىگە قاراپ، چوڭ يوللۇق بەقەسەم، شامى بەقەسەم ۋە چىغ يوللۇق بەقەسەم قاتارلىق تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ.

چوڭ يوللۇق بەقەسەم: بۇ خىل بەقەسەم يەنە «خۇجەت بەقەسەم»

دەپمۇ ئاتىلىدۇ. چوڭ يوللۇق بەقەسەم يۇزىدە 8 دىن 16 گىچە رەڭدار يول بولىدۇ. رەڭدار يول ئۇرۇشلىرى ئايرىم - ئايرىم بويىپ تەييارلانغاندىن كېيىن دۇكانغا تارتىلىدۇ. رەڭگۇاسى جەھەتتە پىشىل رەڭ ئاساس قىلىنىپ تۆت يول چۇشىدۇ. قالغان يوللىرىغا ئاق رەڭلىك ئۇرۇشلەر ۋە بىنەپشە رەڭ، چاچرەڭ، قارا رەڭ، قىزىل رەڭلەردە بويالغان ئۇرۇشلەر ئارىلاپ سېلىنىدۇ. ئارقاق يېپى قارا رەڭدە بويىلىدۇ. ھەرقايسى رەڭدار يوللارنىڭ كەڭلىكى ئوخشاش بولۇپ، تەڭداش مۇناسىۋەتتە تۇرىدۇ. ھەر بىر يول كەڭلىكى 3 — 4 سانتىمېتىر ئەتراپىدا بولىدۇ. چوڭ يوللۇق بەقەسەم قېلىن، چىداملىق بولۇپ، ئاساسەن ئەرەنچە تون، يەكتەك تىكىشكە ئىشلىتىلىدۇ. ئايالچە كەمزۇل ۋە پەربجە تىكىشكىمۇ بولىدۇ.

شامى بەقەسەم: بۇمۇ بىر خىل رەڭدار يوللۇق ئارىلاش توقۇلما رەخت بولۇپ، ئۇرۇشتە ئاق يىپەك يىپ ئاساس، بىرنەچچە خىل رەڭدار بويالغان يىپەك يىپ قوشۇمچە قىلىنىدۇ. يەنى ئاق رەڭلىك ئۇرۇشلەر ئارىسىغا مەلۇم ئارىلىق تاشلاپ رەڭدار يىپلار ئارىلاشتۇرۇپ يۇگۇرۇلىدۇ. ئاق يوللارنىڭ كەڭلىكى 2 — 4 سانتىمېتىر، رەڭدار يوللارنىڭ كەڭلىكى 0.2 — 0.3 سانتىمېتىر بولىدۇ. رەڭدار يوللارغا بىر خىل رەڭلىك ئۇرۇشلەرلا ئىشلىتىلىشىمۇ، ھەر خىل رەڭلىك ئۇرۇشلەر دەۋرىي ھالدا ئىشلىتىلىشىمۇ مۇمكىن. ئەمما شامى بەقەسەمنىڭ ئارقىسىغا چوقۇم ئاق رەڭلىك بۆز يىپ ئىشلىتىلىدۇ. شامى بەقەسەم كۆپىنچە يەكتەك ۋە كۆڭلەك تىكىشكە ئىشلىتىلىدۇ.

چىغ يوللۇق بەقەسەم: بۇ خىل بەقەسەمنىڭ ئۇرۇشىگە قارا رەڭ ۋە پىشىل رەڭدە بويالغان ئىككى خىل رەڭلىك ئۇرۇش ئىشلىتىلىدۇ. يەنى بۇ ئىككى خىل رەڭ رەخت يۇزىدە بىر مىللىمېتىردىن كەڭلىكتە نۆۋەتلىشىپ كېچىك رەڭدار يوللارنى ھاسىل قىلىدۇ. دەل شۇ سەۋەبتىن «چىغ يوللۇق بەقەسەم» دەپ ئاتىلىدۇ. ئارقاقلا ئىشلىتىلىدىغان بۆز يىپ ئۇچ قات چەپىپە قىلىنىدۇ ۋە قارا رەڭدە بويىلىدۇ. چىغ يوللۇق بەقەسەم ھەر خىل ئەر - ئايالچە كىيىملەرنى تىكىشكە باب كېلىدۇ.

يۇقىرىدا بايان قىلىنغان ئۇچ خىل بەقەسەمنىڭ ئورتاقلىقى شۇكى، ئۇرۇشكە يىپەك يىپ، ئارقاقلا بۆز يىپ ئىشلىتىلىدۇ. بىر دەك ئىككى تەپكۇلۇك دۇكاندا توقۇلىدۇ، رەڭدار يوللۇق بولىدۇ. پەرقى شۇكى، چوڭ يوللۇق بەقەسەمنىڭ يوللىرى كەڭ ۋە تەڭداش

مۇناسىۋەتتە بولىدۇ. رەڭ تۈرى كۆپ، رەڭ پەرقى ئېنىق، جۇلالىق بولىدۇ. شامى بەقەسەمنىڭ يوللىرى تەڭسىز مۇناسىۋەتتە بولۇپ، تەگلىك رەڭنى ھاسىل قىلغۇچى ئاق يول رېڭى رەڭدار يول رېڭىنى تېپىپ چىقىرىدۇ ۋە گەۋدىلەندۈرىدۇ. رەڭدار يولنىڭ رەڭ تاللاش ئىقتىدارى كۈچلۈك بولۇپ، ئېھتىياجغا ئاساسەن، رەڭدار يول ئۈرۈشلىرىنى خالىغان رەڭلەردە بويىاپ ئىشلىتىشكە بولىدۇ. چىغ يوللۇق بەقەسەمنىڭ رەڭدار يوللىرى تار، زىچ، رەڭ پەرقى كىچىك، شۇنداقلا رېڭى تۈتۈق، جۇلاسى كەمرەك بولىدۇ.

(2) ماش رەڭ رەخت (ماشرۇپ): سىكارقات تالىنىپ ماش رەڭ بويالغان يىپەك ئۈرۈش ۋە ئۇچ قات چەپپە قىلىنىپ قارا بويالغان ياكى ئىككى قات قارا يىپ بىلەن بىر قات زۇتىنە (ياكى سۇس ھاۋا رەڭ) يىپتىن جۇپلەپ چەپپە قىلىنغان بۇز ئارقاقتىن توقۇلىدىغان رەخت بولۇپ، كۆرۈنۈشى ماش رەڭلىك بولىدۇ. شۇڭا «ماش رەڭ رەخت» دېيىلىدۇ (بەزى ماتېرىياللاردا تىلغا ئېلىنغان «ماشرۇپ» ناملىق رەخت ئېھتىمال دەل مۇشۇ ماش رەڭ رەخت بولۇشى مۇمكىن. زادى شۇنداقمۇ، ئەمەسمۇ؟ داۋاملىق ئىزدىنىپ كۆرۈشكە توغرا كېلىدۇ). ئۈرۈش سانى 110 لۇت ئەتراپىدا بولىدۇ. ماش رەڭ رەختلەر ئۈرۈش يىپ رەڭ قېنىقلىقىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقىغا قاراپ ئىككى خىلغا بۆلۈنىدۇ:

تۆمۈر ماش رەڭ رەخت: بۇ، توق ماش رەڭ بويالغان ئۈرۈش يىپتىن توقۇلىدىغان رەخت بولۇپ، رەخت رەڭگى قېنىق، قارىغا مايىل بولىدۇ.

يېشىل ماش رەڭ رەخت: بۇ، ئاچ ماش رەڭ بويالغان ئۈرۈشتن توقۇلغان رەخت بولۇپ، رەڭگى تۆمۈر ماش رەڭ رەخت رەڭگىدىن ئاچراق، توق مايسا رەڭگە مايىل بولىدۇ.

ماش رەڭ رەختلەر بىر دەڭ ئىككى تەپكۈلۈك دۈكاندا توقۇلىدۇ. شۇڭا، ئارقاق يىپ رەڭگى رەخت يۈزى رەڭگىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. يەنى قارا رەڭلىك ئارقاق سېلىنسا، رەخت يۈزى بىر ماش رەڭ، بىر قارا رەڭ جۇلالىنىدۇ. ئەگەر ئارقاق يىپ ئىككى قات قارا، بىر قات ئاق (بۇ يەردىكى «ئاق» دېگىنىمىز، كەسىپ تىلى بولۇپ، ئەمەلىيەتتە ئۇ ھەقىقىي ئاق رەڭنى ئەمەس، بەلكى زۇتىنە ياكى سۇس ھاۋا رەڭدە بويالغان يىپنى كۆرسىتىدۇ) رەڭلىك بۇز يىپتىن چەپپە قىلىپ تەييارلانغان بولسا، رەخت يۈزى بىر ماش رەڭ، بىر قارا رەڭ، بىر ئاق رەڭ جۇلالىنىدۇ. بۇ خىل رەختنىڭ جۇلاسى

ئالدىنقىسىدىن زىيادە كۆركەم بولۇپ، مەلۇم دەرىجىدە توچكا گۇل تۈيغۇسىنى بېرىدۇ. ماش رەڭ رەختلەرنىڭ تېگى قېلىن، توقۇلۇشى پىششىق، چىداملىقلىقى يۇقىرى بولىدۇ. ھەر خىل ئەر - ئايالچە كىيىملەرنى تىكىشكە، بولۇپمۇ تون، كەمزۇل قاتارلىق كۇز ۋە قىش پەسىللىك كىيىملەرنى تىكىشكە باب كېلىدۇ.

يېرىم ئەسىرگە يېقىن ۋاقىتتىن بۇيان، يۇقىرى سۈپەتلىك سانائەت يىپەك توقۇلما مەھسۇلاتلىرىنىڭ كۆپىيىشى، خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىنىڭ ئۆسۈشى، كىيىم - كېچەك ئىستېمال تەلىپىنىڭ كۆپ خىللىششى قاتارلىق ھەر خىل ئامىللار ئۈيغۇر خەلقىنىڭ ئەنئەنىۋى يىپەك توقۇمىچىلىقىغا مۇئەييەن تەسىر كۆرسەتتى. ئومۇمىي جەھەتتىن ئېيتقاندا، ئىشلەپچىقىرىش دائىرىسى تاريىپ، مەھسۇلات خىللىرى ئازايدى. يىپەك ياغلىق، يىپەك چەكمەن، ئەلگەك تىغى قاتارلىق مەھسۇلاتلار ئىشلەپچىقىرىلمايدىغان بولدى. ئارىلاش توقۇلما ئەتلەس، شايى، ماش رەڭ رەخت قاتارلىق مەھسۇلاتلار ئاز ساندا ئىشلەپچىقىرىلىدۇ. ساپ يىپەك ئەتلەس مەھسۇلاتلىرى بولسا، پىشقەدەم ئۇستىلار ۋە ياش ماھىرلارنىڭ تىرىشچانلىقى ۋە ئەقىل - پاراسىتىنى جارى قىلىشى ئارقىسىدا گۇل نۇسخىلىرى مول‌لاشىپ، رەڭ تۈرلىرى كۆپىيىپ تېخىمۇ مۇكەممەللىشىش جەريانىنى باشتىن كەچۈرمەكتە. جەدىي بازار رىقابىتى داۋاملىدا پۈت تىرەپ، ھاياتىي كۈچىنى نامايان قىلماقتا.

يىپەك توقۇمىچىلىقى

يىپەك توقۇمىچىلىق دېگىنىمىز، پىلە غوزىكىدىن تارتىلغان مەشۇت يىپ ياكى كوچا يىپىنى خام ئەشيا قىلىپ، تۈرلۈك توقۇلما بۇيۇملارنى ئىشلەپچىقىرىش كەسپى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

ھازىرقى زامان سانائەت توقۇمىچىلىقى بارلىققا كەلمىگەن دەۋرلەردە، شۇنداقلا ھازىرقى زامان سانائەت توقۇمىچىلىقى مەھسۇلاتلىرى بارلىققا كېلىپ شىنجاڭ رايونىدا يېتەرلىك دەرىجىدە بازارغا سېلىنمىغان دەۋرلەردە قول ھۈنەر يىپەك توقۇلما مەھسۇلاتلىرى سۈپىتى ۋە كۆركەملىكى جەھەتتە ئەۋزەل ئورۇندا تۇرغانلىقى ئېنىق. شۇڭا قول ھۈنەر يىپەك توقۇلمىلىرىغا بولغان ئېھتىياجمۇ بىرقەدەر چوڭ ئىدى. شۇنداقلا، يىپەك توقۇمىچىلىققا

ئىشلىتىلىدىغان ئۇسكۇنە، قورال - سايمانلار ۋە ئىش ھالقىلىرىنىڭ كۆپ بولۇشى، مەبلەغ سېلىنمىسى ۋە ئەمگەك سەرپىياتىنىڭ يۇقىرى بولۇشى، توقۇش، بوياش ھۇنەر تېخنىكىسىنىڭ مۇرەككەپ بولۇشى قاتارلىق ئامىللار يىپەك توقۇمىچىلىقىنىڭ بىرقەدەر مەركەزلىك راۋاجلىنىشىنى بەلگىلىگەنىدى. گەرچە تارىم ۋادىسىدىكى بوستانلىقلارنىڭ خېلى كۆپ قىسمىدا پىلە بېقىلسىمۇ، لېكىن يىپەك توقۇمىچىلىقى پەقەت بىر قىسىم شەھەرلەر ۋە بىر قىسىم يېزا - مەھەللىلەرگە مەركەزلەشكەن بولۇپ، لوپ، ئىلچى، قاراقاش، چىرا، گۇما، يەكەن، تۇرپان قاتارلىق جايلار يىپەكچىلىك بىرقەدەر مەركەزلەشكەن ۋە بىر قەدەر تەرەققىي قىلغان رايونلار ئىدى. بۇ جايلاردا مۇئەييەن كۆلەمگە ئىگە يىپەكچىلىك كارخانىلىرى بار ئىدى. بۇنداق كارخانىلارنىڭ بەزىلىرىدە ئون نەچچە ھەتتا نەچچە ئون ئادەم ئىشلەيتتى. ئىش تەقسىماتى بىر قەدەر ئىنچىكە بولۇپ، مۇئەييەن دەرىجىدىكى تاۋار ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارىنى شەكىللەندۈرگەنىدى. دېمەك، يىپەك توقۇمىچىلىقى ئىشلەپچىقىرىش كۆلىمى ۋە مەھسۇلات مىقدارى جەھەتتە بۆز توقۇمىچىلىقتىن كېيىن تۇرسىمۇ، لېكىن مەخسۇسلىشىش دەرىجىسى ۋە ھۇنەر - سەنئەت تېخنىكىسى جەھەتتە بۆز توقۇمىچىلىقتىن ئۈستۈن تۇراتتى. ئۇ ئۆزىگە خاس بولغان بۇنداق ئەۋزەللىكىگە ئاساسەن، قول سانائەت ئىشلەپچىقىرىشىدىكى بىرمۇھىم ساھە بولۇپ شەكىللەنگەنىدى.

ھازىرقى كۈندە قول ھۇنەر يىپەك توقۇمىچىلىقى مەھسۇلات مىقدارى ۋە مەھسۇلات قىممىتى جەھەتتىن ئىجتىمائىي ئىگىلىكتە ھېچقانچە سالماقنى ئىگىلىمىسىمۇ، لېكىن مىللىي، يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلارنى ئىشلەپچىقىرىش نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا مۇئەييەن ئەھمىيەتكە ئىگە.

1. يىپەك توقۇمىچىلىق ئۇسكۇنە - سايمانلىرى

ئەنئەنىۋى يىپەك توقۇمىچىلىقى بىرقەدەر مۇرەككەپ ھۇنەر - سەنئەت ئىش تەرتىپى ئارقىلىق ئورۇنلىنىدىغان مەشغۇلات بولغاچقا، ئۇنىڭغا ئىشلىتىلىدىغان ئۇسكۇنە - سايمانلارمۇ بىرقەدەر كۆپ بولىدۇ. ئاساسلىقى تالام چاقى، دۆرە چاقى، گازۇ قوزۇقى، تەپلە، پىيىك،

قازان، چوپسا، توقۇش دۇكىنى، تاراق، سەرچۆپ، توقماق، سوقما پالتىسى، قىرغۇ، ئەلگەك قاتارلىق ئۇسكۇنە - سايمانلار ئىشلىتىلىدۇ. بۇلارنىڭ ئىچىدە توقۇش دۇكىنى، قىرغۇ، تاراق قاتارلىقلار توقۇش باسقۇچىدا؛ سەرچۆپ، توقماق، سوقما پالتىسى، ئەلگەك قاتارلىقلار پەردازلاش باسقۇچىدا؛ قالغانلىرى ماتېريال تەييارلاش باسقۇچىدا ئىشلىتىلىدۇ.

تالام چاقى: چاق گەۋدىسى، شادا، ئايلانما چاق، تاسما قاتارلىق ئاساسىي بۆلەكلەردىن تەركىب تاپقان قۇرۇلما بولۇپ، ئىگىرىپ سورتلاپ تەييارلانغان يىپەك يىپتىن ئۇرۇش تەييارلاشتا، ئۇرۇش يىپنى تالاپ تور كىرگۈزۈشكە ئىشلىتىلىدۇ.

دۆره چاقى: «دەۋرلىك ئايلانما چاق» دېگەن ئاتالغۇنىڭ تەلەپپۇزدا قىسقارتىپ ئېيتىلىشى بولۇپ، بۇ خىل چاقنىڭ قارىمۇ - قارشى يۆنىلىشلىك دەۋرلىك ئايلىنىش ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن شۇنداق ئاتالغان. ئۇ ئوق، باستۇرما، تەگلىك، قانات، تاقاق قاتارلىق بۆلەكلەردىن تەركىب تاپىدۇ. دۆره چاقى قومۇشقا تۇرۇلگەن يىپلارنى لۇتلەپ (16، 20، 22 ياكى 24 نەخ يىپنى جۈپلەپ) ئۇرۇش تەييارلاشقا ئىشلىتىلىدىغان ئەڭ مۇھىم قۇرۇلما ھېسابلىنىدۇ.

گازۇو قوزۇقى: بۇ، بىر جۈپ ياغاچ تۈۋرۈك بولۇپ، دۆره چاقىدا لۇتلەپ دەم تىرىپ تەييارلانغان ئۇرۇش يىپنى ھالقا شەكلىدە يۆگەپ كالۇۋ قىلىشقا ئىشلىتىلىدۇ.

تاناپ دۇكىنى: تۈۋرۈك، چوڭ چوپسا، ئارغامچا قاتارلىق بۆلەكلەردىن تۈزۈلىدىغان قۇرۇلما. ئۇرۇش يىپلارنى ئايلاندۇرۇپ، تاماققا ئېلىپ، گۈل چىقىرىلىدىغان جايلىرىغا چەگمەك چېگىشكە لايىقلاشتۇرۇشقا ئىشلىتىلىدۇ.

تەپسلە: تەگلىك، چاقپىلەك، چىشلىق چاق، دالۇاي، نەخكەش، ناچا قوزۇقى قاتارلىقلاردىن تۈزۈلگەن قۇرۇلما. ئىگىرىپ سورتلاپ تەييارلانغان يىپتىن ئارقاق تەييارلاشقا ئىشلىتىلىدۇ.

پىيىك: بۇ، تەگلىك، پاچاق، چاق قاتارلىق بۆلەكلەردىن تۈزۈلگەن يىپ ئىگىرىش چاقىغا ئوخشاپ كېتىدىغان ياغاچ قۇرۇلما. كالۇۋ قىلىنغان ئارقاق يىپنى ناچىغا يۆتكەپ تۇرۇشكە ئىشلىتىلىدۇ.

توقۇمىچىلىق دۇكىنى: بۇ، دۇكان تەگلىكى، تەپكۇ، شانا، دەپتىن، تۇرگۇ، لەڭگەر چۆپ قاتارلىق بۆلەكلەردىن تۈزۈلگەن ياغاچ قۇرۇلما بولۇپ، تەييارلانغان ئۇرۇش - ئارقاقلاردىن رەخت توقۇشنى ئەمەلگە ئاشۇرغۇچى ئەڭ ئاساسىي مېخانىزم.

تاراق: بۇ، دەستە، پەغەز، تىغدىن ئىبارەت ئۇچ بۆلەكتىن تۇزۇلگەن بىر خىل چوتكا، دۇكانغا تارتىلغان ئۆرۈش يىپقا ئاھا بېرىشكە ئىشلىتىلىدۇ.

سەر چۆپ: بۇ، چىلان، ئۆرۈك قاتارلىق قاتتىق تەنلىك ياغاچلاردىن ياسىلىدىغان سىلىندىر ياكى پاراللېلىپىپىد شەكىللىك كۆتەك. ئەتلەس سورتلاش باسقۇچىدا ئەتلەسنى سوقۇشقا تەگلىك قىلىنىدۇ.

توقماق: بۇ چۈلدا ۋە دەستىدىن تەركىب تاپقان بازغان شەكىللىك ياغاچ سايمان. پەردازلاش باسقۇچىدا ئەتلەس سوقۇشقا ئىشلىتىلىدۇ.

سوقما پالتىسى: بۇ، چۈلدا گىرۇھكلىرى پۈكۈلگەن تۆمۈر پالتا، ئەتلەسنى سوقۇپ پەردازلاشقا ئىشلىتىلىدۇ.

قىرغۇ: پىچاققا ئوخشايدىغان تۆمۈر سايمان. دەييارە، شايى، چەكمەن قاتارلىق رەختلەرنىڭ يۈزىنى قىرىپ پەردازلاشقا ئىشلىتىلىدۇ.

ئەلگەك: ئادەتتىكى ئەلگەك بولۇپ، ئەتلەس، بەقەسەم پەردازلاشقا ئىشلىتىلىدىغان تۇخۇم شىرنىسى سۈزۈشكە ئىشلىتىلىدۇ.

يىپەك توقۇمىچىلىقىدا بۇ خىل سايمانلادىن سىرت ئاھا بىلەن تۇخۇم ئىشلىتىلىدۇ.

ئاھا: قوناق ئۇنى بىلەن سۇنى ئارىلاشتۇرۇپ تەييارلىنىدىغان دوغاپ، ئەتلەس ئۆرۈشىگە سۈركەپ، يېپىشقاقلىقىنى تۆۋەنلىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ.

تۇخۇم: توخۇ تۇخۇمى. ئەتلەس، بەقەسەم قاتارلىق رەختلەرنى پەردازلاشتا شىرە بېرىشكە ئىشلىتىلىدۇ.

2. يىپەك توقۇمىچىلىق مەشغۇلاتى

ئۇيغۇر قول ھۈنەرۋەنچىلىكىدە ئىشلەپچىقىرىلىدىغان يىپەك توقۇلما مەھسۇلاتلىرىنى ماتېرىيال پەرقىگە قاراپ، ساپ يىپەك توقۇلمىلار ۋە ئارىلاش يىپەك توقۇلمىلاردىن ئىبارەت ئىككى تۈرگە؛ بويىق ئالاھىدىلىكىگە قاراپ، گۈللۈك يىپەك توقۇلمىلار ۋە سىدام يىپەك توقۇلمىلاردىن ئىبارەت ئىككى تۈرگە ئايرىشقا بولىدىغانلىقى يۇقىرىدا بايان قىلىنغانىدى. بۇنداق تۈرگە ئايرىش پەقەت يىپەك توقۇلمىلارنىڭ ماتېرىيال پەرقى بىلەن رەڭ پەرقىنىلا كۆرسىتىپ

بېرەلەيدۇكى، توقۇلۇش ئۇسۇلى جەھەتتىكى پەرقنى كۆرسىتىپ بېرەلمەيدۇ.

ئۇيغۇر قول ھۈنەرۋەنچىلىكىدە ئىشلەپچىقىرىلىدىغان يىپەك توقۇلمىلار، ئىككى تەپكۈلۈكتىن سەككىز تەپكۈلۈككىچە بولغان دۇكانلاردا توقۇلىدۇ. ئىككى تەپكۈلۈك دۇكاندا رەخت توقۇشتا، ئىككى تەپكۇ نۆۋەتلەشتۈرۈپ دەسسىلەيدۇ. ھەر بىر تەپكۇ دەسسەلگەندە، دۇكانغا تارتىلغان ئۇرۇشلەر تەڭ سانلىق ئىككى گۇرۇپپىغا بۆلۈنۈپ گىرە ئېچىلىدۇ. تۆت تەپكۈلۈكتىن يۇقىرى دۇكانلاردا رەخت توقۇشتا، بارلىق تەپكۈلەر مەلۇم قائىدە ۋە تەرتىپ بويىچە بىر - بىرلەپ دەسسىلىدۇ. ھەر بىر تەپكۇ دەسسەلگەندە تۆتتىن بىر، ئالتىدىن بىر ياكى سەككىزدىن بىر قىسىم ئۇرۇشلەرلا تۆۋەنگە تارتىلىپ، قالغان ئۇرۇشلەر يۇقىرىلاپ تەڭسىز گىرە ئېچىلىدۇ. دېمەك، يىپەك رەختلەرنى توقۇلۇش ئۇسۇلى جەھەتتىكى بۇنداق پەرقىگە ئاساسەن «تەڭسىز گىرەلىك يىپەك توقۇلمىلار» ۋە «تەڭ گىرەلىك يىپەك توقۇلمىلار» دىن ئىبارەت ئىككى تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ. كىمخاب ۋە ئەتلەسلەر تەڭسىز گىرەلىك توقۇش ئۇسۇلىدا، باشقا يىپەك توقۇلمىلار (جۈملىدىن ئەبجەش ئەتلەس) تەڭ گىرەلىك توقۇش ئۇسۇلىدا توقۇلىدۇ. ئەمەلىيەتتە توقۇش ئۇسۇلى جەھەتتىكى بۇنداق پەرق توقۇش مەشغۇلاتى داۋامىدىلا ئەمەس، بەلكى ماتېرىيال تەييارلاشتىن تارتىپ توقۇشقىچە بولغان پۈتكۈل جەريانىدا ئەكس ئېتىدۇ. شۇڭا، تۆۋەندە بۇ ئىككى خىل يىپەك رەخت توقۇمىچىلىق مەشغۇلات قائىدىسى ۋە تەرتىپى ئايرىم - ئايرىم بايان قىلىنىدۇ.

1) تەڭسىز گىرەلىك يىپەك توقۇمىچىلىق مەشغۇلاتى

تەڭسىز گىرەلىك يىپەك رەخت (يەنى ئەتلەس) توقۇش، ماتېرىيال تەييارلاش، ئىش يۈگۈرۈش، توقۇش، پەردازلاشتىن ئىبارەت تۆت باسقۇچلۇق مەشغۇلات ئارقىلىق ئورۇنلىنىدۇ.

ماتېرىيال تەييارلاش باسقۇچى: بۇ باسقۇچتا ئۆرۈش ۋە ئارقاق يىپلار ئوخشاش بولمىغان ئۇسۇللار ئارقىلىق تەييارلاپ تەقلىنىدۇ.

ئۇرۇش يىپ تەييارلاش: ئۇرۇش يىپ كالۇۋ قىلىش، ئاقارتىش، تاماقلا ئېلىش، چەن سېلىش، بوياش قاتارلىق بەش باسقۇچلۇق ئىش تەرتىپى ئارقىلىق تەييارلىنىدۇ.

كالۇۋ قىلىش: سورتلاپ تەييارلانغان يىپەك يىپ ھۆل ھالەتتە (قۇرۇپ قالسا بولمايدۇ) ئۇرۇش تەييارلاشقا ئىشلىتىلىدۇ. يەنى، يىپ قومۇشلىرى تالاي چاقىدىكى يىكلەرگە كەيگۈزۈلىدۇ. يىپ

ئۇچلىرى گىجەكتىن ئۆتكۈزۈلگەندىن كېيىن بىرلەشتۈرۈلۈپ، دۆرە چاقنىڭ باشلاش مىقىغا بېكىتىلىدۇ. ئاندىن تالام چاقى ھەربىرىنى كەلتۈرۈلىدۇ. تالام چاق گەۋدىسىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان يېكلەرنىڭ بىر - بىرىگە قارىمۇقارشى ئايلانما ھەربىرىنى قىلىشى نەتىجىسىدە ئۇرۇش يىپلارغا تور كىرگۈزۈلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بىر ئادەم دۆرە چاقنى سائەت ئىستىرىلكىسى يۆنىلىشىدە ئايلاندۇرۇپ بېرىدۇ. يەنە بىر ئادەم تالام چاقىدا تورلانغان 22 نەخ يىپنى جۇپلەپ، دۆرەچاق قانات مىقىلىرى ئارىسىغا يۆگەپ چىقىدۇ. يىپ ئورامى قاناتلارغا بورما شەكىلدە يۆگىلىپ قۇيرۇق مىخقا يەتكەندە دەم تىرىلىدۇ. يەنى ئۇرۇش يىپ كېيىنكى ئىككى بەندىۋا مىخدا لۇت ئايرىلىدۇ (ئوڭ تالانغان 11 نەخ يىپ بىلەن تەتۇر تالانغان 11 نەخ يىپ ئايرىلىدۇ). ئالدىنقى ئىككى بەندىۋا مىخدا ئۇرۇشلەر بىردىن نەق ئايرىلىپ، مىخ ئارىسىدا گىرە ھاسىل قىلىپ ئۆتىدۇ. لۇت ئايرىمىسى ئىچىدىن يىپ ئۆتكۈزۈپ چىگىلىدۇ. ئاندىن يىپ بېغى قۇيرۇق مىخدا ئايلىنىپ كەينىگە قايتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا دۆرە چاقنىڭ سائەت ئىستىرىلكىسىغا قارشى يۆنىلىشتە ئايلاندۇرۇلۇشىغا ئەگىشىپ، يىپ بېغى بەندىۋا مىخلىرىدا يۇقىرىقىدەك نەخ ۋە لۇت ئايرىلغاندىن كېيىن بورما شەكىلدە ئورىلىپ تۆۋەنلەيدۇ. دۆرە قانىتىنىڭ ئاخىرىغا يەتكەندە، يىپ بېغى باشلاش مىخىنى ئايلىنىپ كەينىگە قايتىدۇ ۋە ئەسلىدىكى يۆنىلىش بويىچە يۇقىرىغا قاراپ يۆگىلىدۇ. مۇشۇنداق تەكرار ھەربىرى ئارقىلىق ھەر بىر قانات مىخى ئارىسىغا 72 لۇتتىن 130 لۇتكىچە ئۇرۇش يۆگەلگەندە توختىتىلىدۇ. لۇت سانى كۆپ بولسا، ئۇرۇش سانى كۆپ، رەخت قېلىن، لۇت سانى ئاز بولسا رەخت نېپىز چىقىدۇ. دۆرە چاق قانات مىخىنىڭ ئاز - كۆپلۈكى بولسا، شۇ بىر قېتىم تەييارلانغان ئۇرۇش يىپتا قانچە كىيىملىك ئەتلەس بولۇشنى بەلگىلەيدۇ. يەنى مىخ سانىنىڭ ئاز - كۆپلۈكىگە ئاساسەن، دۆرە چاقىدا يۇقىرىقى ئۇسۇل بويىچە بىر قېتىمدا تەييارلانغان ئۇرۇش يىپتا 25 — 30 كىيىملىك ئەتلەس توقۇشقا بولىدۇ.

يۇقىرىقى تەرتىپ بويىچە لۇت ئايرىپ، دەم تىرىلىپ دۆرە چاقىغا يۆگەلگەن ئۇرۇش يىپ دۆرە چاقىدىن چۇشۇرۇلۇپ گازۇ قوزۇقىغا يۆگىلىدۇ ۋە گىرە ئارىسىغا يىپ ئۆتكۈزۈپ باغلاپ كالۇ (گىرەلىك ھالقا) قىلىنىدۇ. بۇ «دۆرىدىن چۇشتى» دېيىلىدۇ.

ئاقارتىش: كالۇ قىلىنغان يىپەك يىپ كىر ۋە داغلارنى

چىقىرىپ تاشلاش مەقسىتىدە شاخار ۋە خۇشنا يارىدىمىدە ئاقارتىلىدۇ. ئالدى بىلەن شاخار سوقۇپ گۈلە - قاق چوڭلۇقىدا ئۇششاقلىنىدۇ. ئاندىن قازاندا قاينىتىپ ئېرىتىلىدۇ. شاخار كاللەكلىرى تولۇق ئېرىپ بولغاندىن كېيىن، ئوت توختىتىلىپ، ئېرىتمە سۈزۈلدۈرۈلىدۇ. يەنە بىرقازاندا سۇ قاينىتىلىپ شاخار ئېرىتمىسى قۇيۇلىدۇ. ئاقارتىلىدىغان يىپەك يىپ بىلەن شاخار ئېرىتمىسىنىڭ نىسبىتى 1:1 بولىدۇ. قازان قاينىغاندا يىپەك يىپ قازانغا سېلىنىپ تۆت نۆۋەت ئۆرۈلىدۇ. يىپەك يىپ پىشقاندا (قاينىتىلغان يىپەك يىپنى تاياق ئارقىلىق سۈزۈپ قارىغاندا يىپ گۈللىشىپ پارقىرىسا پىشقان ھېسابلىنىدۇ) سۈزۈۋېلىپ سىقىلىدۇ. ئاندىن يىلمان خۇشنا ئېرىتمىسىدە ئۇدا ئۈچ نۆۋەت چايقىلىدۇ.

تاناپقا ئېلىش: ئاقارتىپ، ئاپتاپتا قۇرۇتۇپ، چوپسىغا يۆگەلگەن يىپەك ئۆرۈش بويىشتىن ئاۋۋال تاماققا ئېلىنىدۇ. يەنى تاناپ دۆكىنىدىكى جىم چوپسا بىلەن ھەربىرىكەتچان چوپسىنىڭ ئارىلىقى تەڭشىلىپ چىگىتىلغاندىن كېيىن، كىچىك چوپسىغا يۆگەلگەن يىپ ئۆچى جىم چوپسىنىڭ بىر بېشىغا چىگىلىدۇ. ئاندىن يىپ ئۆچى ھەربىرىكەتچان چوپسىنىڭ ئۈستىدىن ئايلاندۇرۇپ، ئاستىدىن قايتۇرۇپ كېلىپ جىم چوپسا ئاستىدىن ئۆتكۈزۈلۈپ ئۈستىدىن يۆگەپ كەينىگە قايتۇرۇلىدۇ ۋە مۇشۇ تەرتىپتە بىر جايغا ئۇدا ئىككى يۆگىلىدۇ. بىر جايغا ئۇستى - ئۇستىلەپ يۆگەلگەن بۇنداق ئىككى يۆگەم يىپ «بىر تاناپ» دېيىلىدۇ. ئاندىن يىپ ئۆچى ئىككىنچى تاناپقا يۆتكەپ داۋاملىق يۆگىلىدۇ. مۇشۇ تەرتىپ بويىچە تاماق دۆكىنىغا ھەرقايسى تاناپلار ئارىلىقىدا بىر-ئىككى سانتىمېتىر ئارىلىق قالدۇرۇلۇپ 55 — 60 تاناپ يىپ يۆگىلىدۇ. بۇ «بىر پارچە ئىش» دېيىلىدۇ. ئىش تارتىلىپ بولغاندىن كېيىن يىپنىڭ يۇرۇشۇپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن ھەر بىر تاناپ ئۈچ يەردىن بوغۇلىدۇ.

چەن سېلىش: ئۆرۈش يىپ تاماققا ئېلىپ تەييارلانغاندىن كېيىن، ئىككى تەرەپتىكى چوپسا يېشىپ يەرگە چۈشۈرۈلىدۇ. (تاماققا ئېلىنغان ئۆرۈش يىپنىڭ كىرلىشىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن يەرگە كىرلىك سېلىنىدۇ) ئاندىن قايسى خىل ئەتلەس توقۇلماقچى بولسا، ئۇنىڭ گۈل نۇسخىسىغا ئاساسەن، ھەر بىر تاناپتىكى گۈل ئورنى بېكىتىلىپ ياغاچ كۆمۈرى ئارقىلىق بەلگە سېلىنىدۇ. بۇ «قارا تەگكۈزۈش» دېيىلىدۇ. قارا تەگكۈزۈپ بولغاندىن كېيىن، ئەتلەس نۇسخىسى ۋە بويىاش تەلىپىگە ئاساسەن چەگمەك چىگىلىدۇ.

بوياش: ئۇرۇش يىپقا چەن سېلىنىپ چەگمەك چىگىلگەندىن كېيىن، ئوخشاش بولمىغان ئەتلەس ئۇرۇشلىرى، ئوخشاش بولمىغان ئۇسۇللار ئارقىلىق بويىلىدۇ (بۇنىڭ تەپسىلاتى كېيىنكى بابتا ئايرىم بايان قىلىنىدۇ).

ئارقاق تەييارلاش: ئەتلەس توقۇشقا ئىشلىتىلىدىغان ئارقاق يىپ گىرە قىلىش، ئاقارتىش، بوياش، ناچىغا تۇرۇشتىن ئىبارەت تۆت باسقۇچلۇق مەشغۇلات ئارقىلىق ئورۇندىلىدۇ.

گىرە قىلىش: ئارقاق يىپنى گىرە قىلىش، ئاقارتىش ۋە بوياشقا لايىقلاشتۇرۇشنى مەقسەت قىلىدۇ. بۇنىڭدا ماشىنىدىن چۈشۈرۈپ سورتلاپ تەييارلانغان يىپ قومۇشلىرى تەپىلە ئالدىنكى ناچا قوزۇقلىرىغا كىرگۈزۈپ بېكىتىلىدۇ. يىپ ئۆچلىرى ئايرىم - ئايرىم هالدا نەخكەش گىجەك تۆشۈكلىرىدىن ئۆتكۈزۈلۈپ، تەپلىنىڭ بىر قانىتىغا ئورنىتىلغان نوغۇچقا قاتار چىگىلىدۇ. ئاندىن تەپىلە قۇلىقى چۆرۈلىدۇ. تەپىلە ئوقىنىڭ ئايلانما ھەرىكىتى نەتىجىسىدە، تەپىل قاناتلىرى ئايلىنىدۇ - دە، قومۇشقا تۇرۇلگەن يىپلار سوزۇلۇپ چىقىپ تەپىلە قاناتلىرىنىڭ سىرتقى دۈڭارىغا چوڭ هالقا بولۇپ يۆگىلىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا تەپىلە ئوقىنىڭ بىر بېشىدىكى چىشلۇق چاق بۆكنى ئايلاندۇرىدۇ. بۆكنىڭ ئايلىنىشىغا ئەگىشىپ، بۆك ئۈستىدىكى دالۇاي مىخى دالۇاي ئۈگىسىنىڭ ئوڭ - سول دۈڭارىنى نۆۋەت بىلەن ئىتتىرىپ ھەرىكەت قىلىدۇ - دە، دالۇاي تاختىسىنىڭ قۇيرۇقىنى ۋە ئۇنىڭغا چېتىلغان نەخكەشنىمۇ ئوڭ - سول دەۋرىپ تەۋرەنمە ھەرىكەتكە كەلتۈرىدۇ. تەپىلە ئوقىنىڭ بېشىدىكى ئەركەك چىشلىق چاق بىلەن بۆكتىكى چىش سانى 2:1 نىسبەتتە (يەنى بۆكتىكى چىش سانى ئوقتىكى چىش سانىدىن بىر ھەسسە ئارتۇق بولىدىغانلىقى ئۈچۈن، تەپىلە ئوقى ئۆز ئوقىنى دەۋر قىلىپ بىر قېتىم ئايلانغاندا نەخكەش ئىككى قېتىم دەۋرىپ تەۋرەنمە ھەرىكەت قىلىدۇ. بۇ داۋامىدا، تەپىلە قاناتلىرىنىڭ ئايلىنىشىغا ئەگىشىپ قومۇشتىكى يىپلار سوزۇلۇپ چىقىپ تەپىلە قانىتىغا چەمبەر شەكلىدە يۆگىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، نەخكەشتىكى گىجەكنىڭ يىپنى ئوڭ سولغا دەۋرىپ هالدا ئىتتىرىشى ئارقىسىدا، تەپىلە قانىتى يۆگىلىۋاتقان يىپ قايچىلاشما گىرەلىك هالقا هاسىل قىلىدۇ. ئارقا يىپ بۇ ئۇسۇلدا گىرە (كالۇۇ) قىلىنىپ بولغاندىن كېيىن، قاناتا باغلانغان نوغۇچ ئېلىپ تاشلىنىپ، يىپ هالقىسى بىر ئ بوشىتىلىدۇ. ئاندىن يىپ يۆگەملىرىنىڭ گىرە هاسىل قىلغا

جايلىرىغا سەككىز رەقىمى شەكىللىدە تاناپ ئۆتكۈزۈلۈپ بوشراق بوغۇلىدۇ ۋە تەپىلە قانىتىدىن چىقىرىۋېلىنىدۇ. بۇنداق گىرەلەنگەن يىپ پىلتىسىدىكى يىپ نەخلىرى تال - تال چېچىلالايدىغان بولغانلىقتىن، ئاقارتىش ۋە بوياش ۋاقتىدا، شاخار، خۇشنا ۋە رەڭ ئېرىتمىسى بىلەن تولۇق ئۇچرىشىپ تەكشى ئاقىرىش ۋە تەكشى رەڭ ئېلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولىدۇ.

ئاقارتىش، بوياش: ئارقاق يىپنى ئاقارتىش ئۈسۈلى ئۇرۇش ئاقارتىشقا ئوخشاش بولىدۇ. شۇنداقلا ئۇرۇش بويىغانغا ئوخشاشلا قاينىتىما بوياق ئۈسۈلىدا بويىلىدۇ. پەرقى شۇكى، ئارقاق يىپلار گۇل چىقىرىشقا قاتناشمايدىغانلىقتىن تاماق دۇكىنىغا ئېلىنمايدۇ، چەن سېلىنمايدۇ، چەگمەك چېگىلمەيدۇ.

ناچىغا تۇرۇش: بوياپ چايقاپ قۇرۇتۇلغان ئارقاق يىپ ھالقىسى پىيىك قانىتى سىرتقى دۈڭىرىغا چەمبەر شەكىلدە كەيگۈزۈلىدۇ. گىرە ئارىسىدىن چىگىلگەن چەگمەك تاناپ ئېلىپ تاشلىنىدۇ. ئاندىن يىپ ئۈچى چىقىرىلىپ يېكچاقتىكى يىككە كەيگۈزۈلگەن ئارا ناچىغا (قومۇشتىن كىچىكرەك، موكا ناچىسىدىن چوڭراق بولغان بىر خىل ناچىغا) يۆگىلىدۇ. يېكچاق قانىتى ۋە يېكىنىڭ ئايلىنىشى ئارقىسىدا يىپ تارتىلىپ پىيىك قانىتى ئايلانما ھەرىكەتكە كېلىدۇ. مەشغۇلات ئىشچىسى بىر قولىدا يېكچاق قۇلىقىنى ئايلاندۇرۇپ، بىر قولىدا يىپنى باشقۇرۇپ ناچا گەۋدىسىگە يۆتكەپ تۇرىدۇ. ئارا ناچىغا تۇرۇلگەن يىپلار سۇغا چىلاپ نەمدەلگەندىن كېيىن، ئارا ناچا كاسىغا سېلىپ قويۇلۇپ، يىپ ئۈچى چىقىرىلىپ يېكچاقتىكى موكا ناچىسىغا ياندۇرۇپ تۇرۇلىدۇ.

ئۇرۇش يۇگۇرۇش باسقۇچى: ئۇرۇش يۇگۇرۇش دېگىنىمىز، بوياپ تەييارلانغان ئۇرۇش يىپنى دۇكانغا تارتىپ توقۇشقا لايىق ھالەتكە كەلتۈرۈش دېگەنلىك بولۇپ، ئۇ «ئىش تارتىش» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

يۇقىرىدا بىز ئەبجەش ئەتلەستىن ئۆزگە ئەتلەسلەرنىڭ توقۇلۇشتىن يۇقىرى دۇكانلاردا توقۇلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ ئۆتكەنىدۇق. توقۇت، ئالتە ياكى سەككىز تەپكۈلۈك دۇكانلاردا ئەتلەس توقۇشنىڭ ئومۇمىي قائىدىسى ئوخشاپ كەتسىمۇ، لېكىن، دۇكانىنىڭ تۈزۈلۈشى جەھەتتىكى پەرقى (يەنى تەپكۇ سانى ۋە شانا سانىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقى) تۈپەيلىدىن ئوخشاشمىغان دۇكانلاردا توقۇلغان ئەتلەسلەرنىڭ سۈپىتى پەرقلىق بولىدۇ.

توقۇت تەپكۈلۈك دۇكاندا توقۇلغان ئەتلەستە، ھەر بىر قېتىم تەپكۇ

دەسسەلگەندە، ئومۇمىي ئۇرۇشلەرنىڭ تۆتتىن بىر قىسمى تۆۋەنلەپ، تۆتتىن ئۈچ قىسمى يۇقىرىغا تارتىلىپ 1 : 3 نىسبەتتىكى تەڭسىز گىرە ئىچىلىدۇ. ھەر بىر قېتىم موكا ئېتىپ ئارقاق سېلىنغاندا ئومۇمىي ئۇرۇشنىڭ تۆتتىن ئۈچ قىسمى ئارقاق ئۇستىدىن، تۆتتىن بىرقىسمى ئارقاق ئاستىدىن ئۆتۈپ ئارقاقنى گىرەگە ئالىدۇ. مۇنداقچە ئېيتقاندا، دۇكانغا تارتىلغان ھەر بىر تال ئۇرۇش ئۈدا ئۈچ نەخ ئارقاق ئۇستىدىن ئالتاپ ئۆتكەندىن كېيىن بىر قېتىم تۆۋەنگە شۇڭغۇپ بىر نەخ ئارقاق يىپنى گىرەگە ئالىدۇ - دە، يەنە يۇقىرىلاپ رەخت يۈزىگە قايتىپ ئۈچ نەخ ئارقاقنى ئالتاپ ئۆتىدۇ. مۇشۇ قائىدە بويىچە ئالتە ۋە سەككىز تەپكۈلۈك دۇكاندا توقۇلغان ئەتلەستە ھەر بىر تال ئۇرۇش بەش ياكى يەتتە نەخ ئارقاقنى ئالتاپ ئۆتكەندىن كېيىن بىر نەخ ئارقاقنى گىرەگە ئالىدۇ. دېمەك، تەپكۇ سانىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقىغا قاراپ، ئومۇمىي ئۇرۇشلەردىن تۆتتىن بىر، ئالتىدىن بىر ياكى سەككىزدىن بىر قىسىم ئۇرۇشلەرلا ئارقاقنى گىرەگە ئېلىپ ئۆتىدۇ. سەككىز تەپكۈلۈك دۇكاندا توقۇلغان ئەتلەسنىڭ رەڭگى جۇلالىق، كۆركەم بولسىمۇ، لېكىن ئۇرۇشلەرنىڭ ئالتام ئارىلىقى ئۇزۇن بولغاچقا، يۇيۇشقا چىدامسىز بولۇپ ئاسان تارتىلىپ كېتىدۇ؛ تۆت تەپكۈلۈك دۇكاندا توقۇلغان ئەتلەسنىڭ ئۇرۇش ئالتام ئارىلىقى قىسقا بولۇپ ئاسان تارتىلىپ كەتمەسمۇ، لېكىن ئومۇمىي ئۇرۇش سانى ئاز، ئەتلەس نېپىز، چىداملىقلىقى تۆۋەنرەك بولىدۇ. شۇڭا بۇ ئىككى خىل دۇكان كۆپ ئىشلىتىلمەيدۇ. شۇڭا تۆۋەندە ئەتلەس توقۇمىچىلىقىدا ئەڭ كۆپ ئىشلىتىلىدىغان ئالتە تەپكۈلۈك دۇكانغا ئىش يۈگۈرۈش قائىدە - تەرتىپى ئاساس قىلىپ بايان قىلىنىدۇ.

ئەتلەس دۇكىنىغا ئىش يۈگۈرۈش — ئۇرۇش يىپلارنى تاماق شادا ھالقىسىغا ئېلىش، قەۋەت ئايرىش، شانا ھالقىسىدىن ئۆتكۈزۈش، تەپكۇ ببغى باغلاش، شانا ببغى باغلاش، تىغدىن ئۆتكۈزۈش، مۇقىملاشتۇرۇش، چىگتىش قاتارلىق مەشغۇلات تەرتىپلىرى ئارقىلىق ئەملگە ئاشۇرۇلىدۇ.

تاماققا ئېلىش: بويۇپ تەييارلانغان ئۇرۇشلەرنىڭ گۈلى تىرىلىپ (ئۇرۇشلەرنىڭ بويالغان جايلىرىنىڭ يۇرۇشۇپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن بوغۇپ قويۇلغان چەگمەكلىرى يېشىلىپ)، يېرىم ئەن بويالغان يىپلار ئېچىلىپ پۈتۈن ئەن شەكلىگە كەلتۈرۈلۈپ قايتىدىن چوپسىغا يۆگىلىدۇ. ئاندىن چوپسا لەڭگەر چۆپ كەينىدىكى شوينا ھالقىسىغا ئەركىن يۇرۇشلەيدىغان ھالەتتە ئېسىلىدۇ. ئۇرۇش باغ ئۇچى

چوپسىدىن بىر قانچە مېتىر چۇڭتۇلۇپ، داۋان غالتىكىدىن ئارتىلدۇرۇپ دۆكان ئالدىغىچە سوزۇلىدۇ.

تاماق شادىسى ئۇرۇش باغلىمىنىڭ ئاستىغا قويۇلۇپ، ئۇرۇش بېغدىكى يىپلار 4 — 6 لۇتتىن ئايرىلىپ 20 — 30 تارامغا بۆلۈنىدۇ ۋە ھەر بىر تارامدىكى ئۇرۇش يىپلار تاناپ ئارقىلىق تاماق شادىسىغا باغلىنىپ ھالقىغا ئېلىنىدۇ. بۇ مەشغۇلات كەسىپ تىلىدا «باغ ئايرىش» دەپ ئاتىلىدۇ. باغ ئايرىلىپ ھالقىدىن ئۆتكۈزۈلگەن ئۇرۇشلەرنىڭ كەڭلىكى توقۇلىدىغان ئەتلەس كەڭلىكىگە ئوخشاش بولىدۇ. تاماققا ئېلىنغان ئۇرۇشلەر ئالدى - كەينىگە يۇرۇشلەيدۇ. ئەمما ئىككى يان تەرەپكە يۇرۇشۇپ كېتەلمەيدۇ. تاماق شادىسىغا ئېلىپ باغ ئايرىشتىكى مەقسەت شۇكى، يۇمغاق كاللىكىدىن سوزۇلۇپ چىققان ئۇرۇش بېغدىكى يىپلار تاماق شادىسىدىن ئۆتكەندە مەلۇم كەڭلىككە يېيىلىپ، تۇرگۇ بىلەن تاماق شادىسى ئارىسىدا بىر تەكشى بەت ھاسىل قىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئۇرۇشلەرنى گىرە ئايرىش، شانا ھالقىسى ۋە دەپتىن تېغىدىن رەتلىك ئۆتكۈزۈش، شۇنداقلا ئۇرۇش دۇئارىغا ئاھا بېرىشكە قولايلىق شارائىت يارىتىلىدۇ.

قەۋەت ئايرىش: ئۇرۇشلەر تاماق شادىسىدىن باغ ئايرىلىپ ئۆتكەندىن كېيىن، جۇپ شادا ئارقىلىق جۇپ گىرەگە ئايرىلىدۇ. يەنى ھەر ئىككى تال ئۇرۇش بىر نەخ قىلىنىپ، بىرىنچى شادىنىڭ ئۇستىدىن، ئىككىنچى شادىنىڭ ئاستىدىن ئۆتكۈزۈلىدۇ. دېمەك جۇپ گىرەگە كەلتۈرۈلىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن، بىر تال ئۇرۇش بىر نەخ قىلىنىپ، بىر جۇپ تاق شادا ئارقىلىق تاق گىرەگە كەلتۈرۈلىدۇ، يەنى ئىككىنچى جۇپ شادا ئاستىدىن ئۆتكەن بىرجۇپ ئۇرۇشنىڭ بىرسى، بىرىنچى تاق شادىنىڭ ئۇستىدىن، ئىككىنچى تاق شادىنىڭ ئاستىدىن ئۆتىدۇ؛ يەنە بىرسى، ئۇدۇللا بىرىنچى تاق شادىنىڭ ئاستىدىن، ئىككىنچى تاق شادىنىڭ ئۇستىدىن ئۆتىدۇ. ئىككىنچى جۇپ شادا ئۇستىدىن ئۆتكەن بىر جۇپ ئۇرۇش بولسا، يۇقىرىقىنىڭ ئەكسىچە يۆنىلىش بويىچە تاق گىرە شادىلىرىدىن ئۆتكۈزۈلىدۇ. شۇنداق قىلىپ بارلىق ئۇرۇشلەر ئىككىنچى تاق شادىدىن ئۆتكەندە ئۇنىڭ تەڭ يېرىمى شادا ئۇستىدىن، قالغان يېرىمى شادا ئاستىدىن بىر تال - بىر تالدىن نەخ ئايرىلىپ ئۆتىدۇ. مانا بۇ مەشغۇلات «قەۋەت ئايرىش» دېيىلىدۇ. جۇپ شادىدا ئايرىلغان گىرەلەر «جۇپ قەۋەت»، تاق شادىدا ئايرىلغان گىرەلەر «تاق قەۋەت»، ئىككىنچى جۇپ شادا بىلەن بىرىنچى تاق شادا ئارىسىدا ئايرىلغان گىرەلەر «ئارا

گىرە قەۋەت» دەپ ئاتىلىدۇ.

. ئۇرۇشلەرنى قەۋەتكە ئايرىپ، بىر تال - بىر تالدىن تەكشى يېيىتىش ئارقىلىق ئۇلارنى شانا ھالقىسى ۋە دەپتىن تىخىدىن ئۆز رېتى بويىچە ئۆتكۈزۈشكە شارائىت يارىتىلىدۇ. توقۇش مەشغۇلاتى داۋاملىدا ئۇرۇشلەرنىڭ ئۆز ئارا مىنگىشىپ - چىگىشىپ قالماي بىمالال يۈرۈشۈپ گىرە ھاسىل قىلىشىغا، مۇنداقچە ئېيتقاندا رەخت سۇپىتىنىڭ ياخشى بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلغىلى بولىدۇ.

شانا ھالقىسىدىن ئۆتكۈزۈش: ئالتە تەپكۇلۇك دۇكاندا ئالتە دانە شانا (گۇلى) بولۇپ، دۇكانغا تارتىلغان بارلىق ئۇرۇشلەر مەلۇم تەرتىپ ۋە قائىدە بويىچە گۇلى ھالقىلىرىدىن ئۆتكۈزۈلىدۇ. يەنى دۇكانا تارتىلغان ئۇرۇشلەرنى ئوڭدىن سولغا ئۆز رېتى بويىچە ئايرىم - ئايرىم ھالدا A, B, C, D, E, F بىلەن، شانا ھالقىلىرىنى a, b, c, d, e, f بىلەن ئىپادىلىسەك، ئۇرۇشلەرنىڭ شانا ھالقىسىدىن ئۆتكۈزۈلۈشى A←f, B←e, C←d, D←c E←b, F←a تەرتىپى بويىچە بولىدۇ. ئوڭدىن كېيىن يەنە يۇقىرىقى تەرتىپ بويىچە دەۋر قىلىدۇ. ھەر بىر تال ئۇرۇش پەقەت بىرلا شانىنىڭ گۇلى ھالقىسىدىن ئۆتىدۇ. قالغان رەتتىكى شانىلارنىڭ ھالقا سىرتىدىن ئۆتىدۇ. دېمەك، ھەر بىر تال ئۇرۇش پەقەت بىرلا شانا ھالقىسىنىڭ تىزگىنلىشىدە بولىدۇ. ھەر بىر شانا ئومۇمىي ئۇرۇشنىڭ ئالتىدىن بىر قىسمىنى تىزگىنلەپ تۇرىدۇ، يەنى 2 مىڭ 400 ئۇرۇشلۇك ئەتلەستە ھەر بىر شانا 400 تال ئۇرۇشنى تىزگىنلەيدۇ.

تەپكۇ بېغى باغلاش: تەپكۇ بېغى تەپكۇ ئۇچلىرىدىن شانا تاياقلىرىغا تۇتىشىدىغان شوينا بولۇپ، تەپكۇ ھەربىكتىنى شانىلارغا يەتكۈزۈش رولىنى ئويناىدۇ. ئوڭدىن سولغا قاتار جايلاشقان ئالتە تەپكۇنى A, B, C, D, E, F بىلەن، دەپتىن كەينىدىكى ئالتە يۇرۇش شانا تايىقىنى ئۆز نۆۋىتى بىلەن a, b, c, d, e, f بىلەن ئىپادىلىسەك، تەپكۇ بېغى A←f, B←e, C←d, D←c, E←b, F←a تەرتىپى بويىچە شانا تايىقىنىڭ ئىككى ئۇچىغا باغلىنىدۇ.

گۇلى بېغى باغلاش: گۇلى بېغى شانىلارنىڭ ئوستۇنكى تايىقىنىڭ ئىككى ئۇچىغا باغلىنىپ، ئويىنىغۇچتىن ئۆتكەندىن كېيىن باشقا شانا تاياقلىرىغا تۇتىشىدىغان تانا بولۇپ، توقۇش مەشغۇلاتى داۋاملىدا ئويىنىغۇچىنىڭ ۋاستە بولۇشى ئارقىلىق، شانىلار ئەركىن ھەربىكەتلىنىپ، ئۇرۇشلەردىن گىرە ئېچىشقا كاپالەت بېرىدۇ. گۇلى

بېغى باغلاشتا، ھەر بىر شاننىڭ ئۇستۇنكى تايىقىنىڭ ئىككى ئۇچىغا تاناباغلىنىدۇ. ئىككى تال تانا مەلۇم ئېگىزلىكتە بىرلەشتۈرۈلىدۇ. ئاندىن تۇرۇسقا ئېسىلغان ئويىنغۇچ ئېرىقچىسىدىن ئۆتكۈزۈلۈپ ئۆۋەنگە قايتۇرۇلىدۇ ۋە ئىككى قات ياغاچ تاياقچە ئويىنغۇچ (پەغەز شەكىللىك ياغاچ) يارىدىمىدە بىر نەچچە تارامغا بۆلۈنۈپ، ئايرىم - ئايرىم ھالدا قالغان شانا تاياقلىرىنىڭ ئىككى ئۇچىغا باغلاپ چىقىلىدۇ. نەتىجىدە، مەلۇم بىر تال تەپكۈ دەسسەلگەندە، تەپكۈ بېغىنىڭ مۇناسىپ شاننى تۆۋەنگە تارتىشى، ئۇنىڭ ئۇستىگە باغلانغان گۈلى بېغىنىڭ تارتىلىپ ئويىنغۇچ ۋاستىسىدە باشقا شانا تاياقلىرىنى يۇقىرىغا تارتىشى ئارقىسىدا دۇكانغا تارتىلغان ئۇرۇشلەر ئارىسىدىن گىرە ئېچىلىدۇ.

ھازىر گۈلى بېغى باغلاشتا كۆپىنچە ئويىنغۇچ ئىشلىتىلمەي، تورۇسقا رېزىنكىلىك توقۇلما تاسما، گۈلى بېغى رېزىنكە تاسمىغا بېۋاستە باغلىنىدىغان بولدى. بۇ ئۇسۇلدا گۈلى بېغى باغلانسا، شاننىڭ تۆۋەنلەش ھەرىكىتى رېزىنكە تاسمىنىڭ سوزۇلۇپ بېرىشى ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشىدۇ. ئىش ھالقىسى ئاددىيلىشىپ، كاشىلا ئازىيىدۇ. شۇنداقتىمۇ، ياغاچ ئويىنغۇچلۇق دۇكانلارنى ھېلىھەم ئاندا- ساندا ئۇچرىتقىلى بولىدۇ.

تىغدىن ئۆتكۈزۈش: شانا ھالقىلىرىدىن ئۆتۈپ كەلگەن ئۇرۇش يىپلار دەپتىن تىغنىڭ ئارلىرىدىن ئۆتكۈزۈلىدۇ. بۇ «تىغدىن ئۆتكۈزۈش» دېيىلىدۇ. ئادەتتە، ئەتلەس ئومۇمىي ئۇرۇش سانىنىڭ ئاز - كۆپلۈكىگە قاراپ، ھەر ئىككى تال تىغ ئارىسىدىن تۆت نەختىن ئالتە نەخكىچە ئۇرۇش ئۆتكۈزۈلىدۇ. بۇنىڭدا ئالاھىدە دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك ئىككى نۇقتا باركى، بىرىنچىدىن، ئەتلەس قانچىلىك كەڭلىكتە توقۇلماقچى بولسا، ئۇرۇشلەر ھەم شۇنچىلىك كەڭلىكتىكى تىغ ئارلىرىدىن ئۆتكۈزۈلۈشى كېرەك؛ ئىككىنچىدىن، ئۇرۇشلەر شانا ھالقىسىدىن ئۆتكەندىكى رەت تەرتىپى بويىچە تىغ ئارلىرىدىن ئۆتكۈزۈلۈشى كېرەك.

مۇقىملاشتۇرۇش: ئۇرۇش نەخلىرى تىغدىن ئۆتكۈزۈلگەندىن كېيىن، ھەر 8 — 10 لۇت ئۇرۇش يىپ ئوچى بىر قىلىنىپ باشلانما تاياقلا باغلىنىدۇ. ئاندىن باشلانما تاياق تۇرگۇگە باغلاپ مۇقىملاشتۇرۇلىدۇ. تۇرگۇ بولسا قولاق چۆپنى دۇكان تەگلىكىگە تىرەش ئارقىلىق مۇقىملاشتۇرۇلىدۇ.

چىگىتىش: ئۇرۇش ئۇچلىرى تۇرگۇگە باغلىنىپ

مۇقىملاشتۇرۇلغاندىن كېيىن داۋان غالتىكىنىڭ كەينى تەرىپىدە ئۈرۈش بېغى چىگىپ ھالقا قىلىنىپ، ھالقىغا غۇررەك ئۆتكۈزۈلىدۇ ۋە غۇررەككە ئاسما تاش (ئېغىرلىقى 15 جىڭ ئەتراپىدا بولىدۇ) ئېسىلىدۇ. تاشنى يىپ بېغى تۆۋەنگە تارتىشى ئارقىسىدا، تۈرگۈ بىلەن داۋان غالتىكى ئارىسىغا تارتىلغان ئۈرۈش يىپلار چىڭىپ تاختا شەكىلگە كېلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن توقۇش مەشغۇلاتىنى باشلاشقا شارائىت ھازىرلىنىدۇ.

توقۇش باسقۇچى: ئەتلەس توقۇش ئاھا بېرىش ۋە توقۇشتىن ئىبارەت ئىككى ئىش تەرتىپى ئارقىلىق ئورۇندىلىدۇ.

ئاھا بېرىش: ئاھا، قوناق ئۇنىنى سوغۇق سۇغا چېلىپ قوچۇپ ئۇماچ ھالىتىگە كەلتۈرۈلگەن سۇيۇق دوغاپ بولۇپ، تەلەپ بويىچە تەييارلانغان ئاھا دۇكانغا تارتىپ تاختىلانغان ئۈرۈش يىپ ئۈستىگە پۈركىلىدۇ. ئاندىن تاراق ئۈرۈش ئۈستى ۋە ئاستىدىن ئايرىم - ئايرىم ھالدا ئۈرۈش بويىغا پاراللېل ھالەتتە ئۈچ - تۆت نۆۋەت سۈرتۈلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئاھا سۇيۇقلۇقى ئۈرۈش يىپلارنىڭ سىرتقى دىۋارىغا تەكشى يېپىشتۇرۇلىدۇ. ئاھا بېرىلگەن ئۈرۈش يىپلارنىڭ سىرتقى يۈزىدىكى يىپ تۈكچىلىرى قېتىشىپ، يىپەك يىپنىڭ يېپىشقاقلىقى تۆۋەنلىتىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئۈرۈشلەرنىڭ چىگىلىپ قېلىش، مىنگىشىپ قېلىش قاتارلىق سەۋەبلەردىن ئۈزۈلۈشى ئازايتىلىپ، توقۇش مەشغۇلاتىنىڭ راۋان ئېلىپ بېرىلىشىغا شارائىت ھازىرلىنىدۇ.

ئەتلەس توقۇش مەشغۇلاتى: ئارقاق يىپ تۈرۈلگەن موكا ناچىسىغا چىغ ئۆتكۈزۈلۈپ موكا بوشلۇقىغا قاچىلىنىدۇ. ئارقاق يىپ ئۇچى يىپ تۆشۈكىدىن سوزۇپ چىقىرىلىپ، موكا ئېتىشقا تەييارلىق كۆرۈلىدۇ. ئاندىن ئوڭ پۇت ئارقىلىق تەپكۈ دەسسىلىدۇ. تەپكۈ دەسسىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا سول قول بارماقلىرى يېرىم يۇمۇلۇپ دەپتىننىڭ سول بېشى 20 سانتىمېتىر ئەتراپىدا كەينىگە ئىتتىرىلىدۇ. تەپكۈ دەسسەلگەندە، تەپكۈ بېغىنىڭ تۆۋەنگە تارتىلىشى ئارقىسىدا ئۇنىڭغا باغلانغان شانا تايىقى تۆۋەنلەيدۇ. ئۈستۈنكى شانا تايىقىغا باغلانغان گۈلى بېغى ھەم تۆۋەنگە تارتىلىدۇ. بۇ چاغدا، گۈلى بېغى ئوينىغۇچنىڭ ئايلانما ھەرىكىتى ئارقىلىق باشقا شانا تاياقلىرىنى يۇقىرىغا تارتىدۇ. دېمەك، مەلۇم بىر تەپكۈ دەسسەلگەندە، ئۇنىڭغا باغلانغان گۈل تايىقىنىڭ ۋە ئۇنىڭ گۈلى ھالقىلىرىدىن ئۆتكەن ئۈرۈشلەرنىڭ تۆۋەنلىشىشى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، باشقا گۈلى

تاياقلىرىنىڭ ۋە ئۇلارنىڭ گۈلى ھالقىلىرىدىن ئۆتكەن ئۇرۇشلەرنىڭ يۈقىرىغا كۆتۈرۈلۈشى ئارقىسىدا، تۆۋەنلىگەن ۋە كۆتۈرۈلگەن ئۇرۇشلەر ئارىسىدا بىر بوشلۇق ئېچىلىدۇ. مانا بۇ بوشلۇق «گىرە بوشلۇقى» دەپ ئاتىلىدۇ. گىرە بوشلۇقى تولۇق ئېچىلغاندا، ئوڭ قولدىكى موكا گىرە بوشلۇقىنىڭ سول تەرىپىگە قارىتىپ ئېتىلىدۇ. موكا گىرە بوشلۇقىنىڭ سول چېتىگە يەتكەن ھامان سول قول دەپتىندىن بوشىتىلىپ موكا تۇتۇۋېلىنىدۇ. بۇ چاغدا جىددىي تۆۋەنلەپ ئەسلىي ئورنىغا قايتىپ كەلگەن دەپتىن تىغلىرى ئەمدىلا موكا ناچىسىدىن سوزۇلۇپ چىقىپ ئۇرۇش گىرەسى ئارىسىدا قالغان ئارقاق يېپىنى ئۇرۇپ چىڭدايدۇ. شۇ ھامان ئوڭ پۇت تەپكۈدىن كۆتۈرۈلۈپ سول پۇت ئارقىلىق باشقا بىر تەپكۈ دەسسىلىدۇ. ئوڭ قول ئارقىلىق دەپتىن كەينىگە ئىتتىرىلىدۇ. گىرە ئېچىلغان ھامان سولدىن-ئوڭغا موكا ئېتىلىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىنكى مەشغۇلات مۇشۇ تەرتىپتە داۋاملاشتۇرۇلىدۇ.

ئەتلەس توقۇش مەشغۇلاتى داۋامىدا پۇت ھەرىكىتى بىردىن نۆۋەتلىشىدۇ، شۇنداقلا ھەر ئىككى پۇتنىڭ مۇقىم ئىش تەقسىماتى بولىدۇ. ئالتە تەپكۈلۈك دۇكاننى مىسال قىلغاندا، ئوڭ پۇت ئوڭ تەرەپتىكى ئۈچ تەپكۈگە، سول پۇت سول تەرەپتىكى ئۈچ تەپكۈگە مەسئۇل بولىدۇ. ئوڭ پۇتنى O بىلەن، سول پۇتنى S بىلەن، ئالتە تەپكۈنى ئوڭدىن-سولغا رېتى بويىچە a,b,c,d,e,f بىلەن ئىپادىلىسەك، تەپكۇ دەسسەش ھەرىكىتى aO←fS←bO←eS←cO←dS تەرتىپى بويىچە بولىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىنكى تەپكۇ دەسسەش ھەرىكىتى يۇقىرىقى تەرتىپ بويىچە داۋاملاشتۇرۇلىدۇ. توت تەپكۈلۈك دۇكاندا ھەم مۇشۇ قائىدە بويىچە cs←bo←ds←ao تەرتىپى بويىچە تەپكۇ دەسسىلىدۇ.

ئەتلەس توقۇلۇۋاتقاندا، تۇرگۈنىڭ كەينى تەرىپىدىكى ئەتلەس يۈزىگە كېرىگۇ سىلىپ قويۇلىدۇ ۋە ھەر بەش سانتىمېتىر توقۇلغاندا بىر قېتىم يۆتكەپ تۇرۇلىدۇ. كېرىگۇ ئەتلەسنىڭ ئىككى قىرغىقىنى سىرتقا ئىتتىرىپ تۇرۇش ئارقىلىق ئەتلەسنىڭ ئېنى كىرىپ كېتىشتىن ساقلايدۇ. ئەتلەس توقۇلۇپ مەلۇم ئۇزۇنلۇققا (ئادەتتە 50 سانتىمېتىر ئەتراپىدا) يەتكەندە، قولاق چۆپ يارىدىمىدە تۇرگۈنى ئايلاندۇرۇش ئارقىلىق، توقۇلۇپ بولغان ئەتلەس تۇرگۇ سىرتقى يۈزىگە ئودۇللۇق يۆگەپ تۇرۇلىدۇ.

يۇقىرىدا بايان قىلغانلىرىمىزنى ئومۇملاشتۇرغاندا، ئەتلەس

توقۇمىچىلىقىدا تەپكۈ - شانا ھەربكىتى، دەپتىن ھەربكىتى، موكا ھەربكىتى، تۈرگۈ ھەربكىتى، كىربگۈ ھەربكىتىدىن ئىبارەت بەش يۈرۈش ھەربكەت بولىدۇ. بۇنىڭدىن ئالدىنقى بىرسى پۈت مەشغۇلاتى، كېيىنكى تۆتى قول مەشغۇلاتى ئارقىلىق ئورۇنلىنىدۇ. بۇ بەش يۈرۈش ھەربكەت ئىچىدە دەپتىن ھەربكىتى ئەڭ مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ. دەپتىن ھەر قېتىم ئىتتىرىپ قويۇپ بېرىلگەندە ئۆزىنىڭ تۆۋەنلەش ئىنېرتسىيە كۈچى ئارقىلىق ئارقاغا ئۇرۇپ چىڭدايدىغانلىقتىن، ئۇنىڭ ھەر قېتىمقى سىلجىش ئارىلىقىنىڭ ئوخشاش بولۇشى تەلەپ قىلىنىدۇ. ئەگەر سىلجىش ئارىلىقى ئوخشاش بولمىسا، ئىنېرتسىيە كۈچىمۇ ئوخشاش بولمايدۇ - دە، ئارقاق بەزىدە زىچ، بەزىدە شالاڭ بولۇپ قېلىپ ئەتلەس سۇپىتىگە تەسىر يېتىدۇ.

پەردازلاش باسقۇچى: پەردازلاش ئەتلەس توقۇمىچىلىقىدىكى ئەڭ ئاخىرقى مەشغۇلات باسقۇچى بولۇپ، توقۇلۇپ بولغان ئەتلەسنى سۇپەتلەپ كۆركەملىكى ۋە چىداملىقلىقىنى ئاشۇرۇشنى مەقسەت قىلىدۇ.

ئەتلەس پەردازلاشتا، توقۇلۇپ بولغان ئەتلەس دۆكاندىن چۇشۇرۇلگەندىن كېيىن سۇزۇك سۇدا يۇيۇپ، چايقاپ ئاھا چىقىرىپ تاشلىنىدۇ ۋە يېيىپ قۇرۇتۇلىدۇ. ئاندىن ھەر بىر كىيىملىك ئەتلەس ئۈچۈن ئىككى دانە تۇخۇم ئېقى يېرىم پىيالە سۇزۇك سۇغا قۇيۇلۇپ قوچۇپ تەكشى ئارىلاشتۇرۇلىدۇ. بۇنداق تەييارلانغان تۇخۇم شىرىسى ئەلگەكتىن ئۆتكۈزۈپ سۇزۇلىدۇ. ئاندىن ئەتلەسنىڭ ئۈچتىن بىر قىسمى تۇخۇم شىرىسىگە چىلىنىدۇ. ئەتلەس تۇخۇم شىرىسىنى تولۇق سۇمۇرۇپ بولغاندا چىقىرىۋېلىنىپ، قالغان ئۈچتىن ئىككى قىسمى شىرىگە چىلانغان قىسمىنىڭ سىرتىدىن يۆگەپ قاتلىنىدۇ. ئاندىن سەر چۆپ ئۇستىگە قويۇلۇپ، توقماق ئارقىلىق بەش مىنۇت تەكشى سوقۇلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن پۈتۈن ئەتلەس تۇخۇم شىرىسىنى ئۆزىگە تولۇق سۇمۇرىدۇ. بۇ ۋاقىتتا ئەتلەس يېيىلىپ 10 مىنۇت ئەتراپىدا شامالدىتىلىپ نەملىكى ئازايتىلىدۇ، ئاندىن 24 قات قاتلىنىدۇ. بۇ «سوقاق قاتلام» دېيىلىدۇ. سوقاق قاتلام قايتىدىن سەر چۆپ ئۇستىگە قويۇلۇپ، سوقما پالتىسىنىڭ چۇلدىسى ئارقىلىق كۈچەپ تەكشى سوقۇلىدۇ. ئۈچ مىنۇتتىن بەش مىنۇتقىچە سوقۇلغاندىن كېيىن يېيىپ قۇرۇتۇلىدۇ. ئاساسەن قۇرۇپ بولغاندا قاتلاپ دەستىلەپ تەكشى رەندىلەنگەن شال ئاستىغا باسۇرۇپ قويۇلىدۇ. مەلۇم ۋاقىتتىن كېيىن چىقىرىۋېلىنىپ ئوراپ قاچىلىنىدۇ.

پەردازلاش مەشغۇلاتى ئارقىلىق، ئەتلەسنىڭ ئۇرۇش - ئارقاق يېپلىرى ياپىلاقلىنىپ رەخت يۇزىدىكى تۆشۈكچىلەر ئېتىلىدۇ. مودۇر - چوقۇرلار يوقىلىدۇ. رەخت يۇزى سىلىقلىنىپ پارقىراقلىقى ئاشىدۇ. ئۇرۇش - ئارقاقلار بىر - بىرىگە تېخىمۇ ياخشى يېپىشتۇرۇلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن يېپ سۇغۇرۇلۇپ كېتىش ۋە رەخت تارلىپ كېتىشنىڭ ئالدى ئېلىنىپ، چىداملىقلىقى ئاشۇرۇلىدۇ.

2) تەڭ گىرەلىك يېپەك توقۇمىچىلىق مەشغۇلاتى

شايى، يېپەك چەكمەن، بەقەسەم، ماش رەڭ رەخت ۋە تەڭ گىرەلىك ئارىلاش ئەتلەس قاتارلىقلار تەڭ گىرەلىك توقۇش ئۇسۇلىدا (يەنى ئىككى تەپكۈلۈك دۇكاندا) توقۇلىدۇ. ئۇرۇش، ئارقاق تەييارلاش ۋە توقۇش مەشغۇلات تەرتىپى، شۇنداقلا ئىشلىتىلىدىغان قورال - سايمانلار يۇقىرىدا بايان قىلغانلىرىمىزغا ئاساسەن ئوخشاپ كەتسىمۇ، يەنە بەزى جەھەتلەردىن پەرقلىنىدۇ.

ماتېرىيال تەييارلاش باسقۇچىدىكى پەرقلەر: گەزلىك شايى ئۇرۇش يېپى ئىككى قات چەپىپە قىلىنىدۇ. يېپەك چەكمەن ئۇرۇش يېپى دۆره چاقى ئارقىلىق تەييارلىنىشمۇ ياكى بۆز توقۇلما مەھسۇلاتلىرى ئۇرۇشىنى تەييارلايدىغان تانكاغا تارتىپ تەييارلىنىشمۇ مۇمكىن.

ھەر خىل دەييارە، بەقەسەملەرنىڭ بويىپ ئىشلىتىلىدىغان ئۇرۇش يېپلىرى ئايرىم - ئايرىم بويىپ تەييارلىنىپ، ئاندىن تەلەپ بويىچە دۇكانغا تارتىلىدۇ. بويىپ ئىشلىتىلىدىغان ئارقاق يېپلىرىمۇ ئايرىم - ئايرىم بويىلىدۇ. بەقەسەم ۋە ماش رەڭ رەختلەرنىڭ ھەر خىل رەڭلىك يېپلاردىن چەپىپە قىلىپ ئىشلىتىلىدىغان ئارقاق يېپلىرى ئايرىم - ئايرىم بويالغاندىن كېيىن، تەلەپ بويىچە چەپىپە قىلىنىدۇ.

تەڭ گىرەلىك يېپەك توقۇلمىلار ئىچىدە، پەقەت ئەبجەش ئەتلەس ئۇرۇش يېپلىرىلا تاماق دۇكىنىغا تارتىلىپ، چەگمەك چىگىلىپ بويىلىدۇ. قالغان مەھسۇلاتلارنىڭ ئۇرۇشلىرى تاماق دۇكىنىغا ئېلىنمايدۇ، چەگمەك چىگىلمەيدۇ.

توقۇش باسقۇچىدىكى پەرقلەر: تەڭ گىرەلىك يېپەك توقۇلمىلار بىلەن تەڭسىز گىرەلىك يېپەك توقۇلمىلارنىڭ توقۇش باسقۇچىدىكى پەرقى ئاساسەن ئۇرۇشلەرنى گۈلى ھالقىلىرىدىن ئۆتكۈزۈش ۋە تەپكۇ دەسسەشتە ئىپادىلىنىدۇ. تەڭ گىرەلىك توقۇلمىلار ئىككى تەپكۇلۇك دۇكانلاردا توقۇلىدىغانلىقتىن ۋە بۇنداق دۇكانلاردا ئىككىلا تەپكۇ ۋە

ئىككى يۈرۈشلا شانا بولىدىغانلىقتىن، تەپكۈ دەسسەش مەشغۇلاتى بىرقەدەر ئاسان بولىدۇ. يەنى ئۇرۇشلەرنى ئۆز رېتى بويىچە A,B,C,D بىلەن، شانا گۈلى ھالقىلىرىنى a,b بىلەن ئىپادىلىسەك، ئۇرۇشلەر A←a,B←b,C←a,D←b... تەرتىپ بويىچە گۈلى ھالقىلىرىدىن ئۆتىدۇ. ئىككى پۈتنى O, S بىلەن، ئىككى تەپكۈنى A, B بىلەن ئىپادىلىسەك، تەپكۈ دەسسەش ھەرىكىتى AO←BS←AO←BS تەرتىپى بويىچە بولىدۇ. يەنى ئىككى تەپكۈ ئىككى پۈت ئارقىلىق بىر - بىردىن نۆۋەت بىلەن دەسسىلىدۇ.

رەخت پەردازلاش باسقۇچىدىكى پەرقلەر: يېپەكنىڭ يېپىشقاقلىقىنى تۆۋەنلىتىپ، يىپ ئۈزۈلۈشىنى ئازايتىپ، رەخت سۈپىتىنى ئۆستۈرۈش مەقسىتىدە، ئەتلەس، شايى، دەييارە، چەكمەن، بەقەسەم، ماش رەڭ رەخت قاتارلىق بارلىق يېپەك توقۇلمىلار ئۇرۇشلىرى دۈكانغا تارتىلغاندىن كېيىن، ئۇرۇش تاختا يۈزىگە ئاھا پۈركىلىپ تاراق بىلەن تارىلىدۇ ۋە ھۆل ھالەتتە توقۇلىدۇ. رەخت توقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، ئاھانى چىقىرىپ تاشلاپ، رەختنى پەردازلاشقا توغرا كېلىدۇ. شايى، چەكمەن، دەييارە، بەقەسەم، ماش رەڭ رەخت قاتارلىقلارنى پەردازلاش ئۇسۇلى ئەتلەس پەردازلاشتىن پەرقلىق بولىدۇ. بۇلاردىن بەقەسەم بىلەن ماش رەڭ رەخت بىر خىل ئۇسۇلدا، قالغان رەختلەر بىر خىل ئۇسۇلدا پەردازلىنىدۇ.

بەقەسەم ۋە ماش رەڭ رەخت پەردازلاش: بەقەسەم ۋە ماش رەڭ رەخت توقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن سۈزۈك سۇدا يۇيۇپ، چايقاپ ئاھا چىقىرىپ تاشلىنىدۇ ۋە يېيىپ قۇرۇتۇلىدۇ. بىر كىيىملىك رەخت ئۇچۇن ئۇچ دانە تۇخۇم ئېقى بىر پىيالە سۇغا چېلىپ شىرە قىلىنىدۇ. ئاندىن رەخت يۈزىگە تەكشى پۈركىلىدۇ. رەخت قاتلىنىپ تەكشى تەگلىك ئۇستىگە قويۇپ، ئۇستىدىن تەكشى يۈزلۈك ئېغىر كۆتەك قاتارلىق نەرسىلەر بىلەن باستۇرۇپ 10 سائەت تۇرغۇزۇلىدۇ. شىرە سىڭىشىپ بولغاندا رەخت چىقىرىۋېلىنىپ، ھەر بىر كىيىملىك رەخت ئىككى قېتىمغا بۆلۈپ ئالتە قات قاتلىنىپ، سەر چۆپ ئۇستىگە قويۇپ سوقما پالتىسى ئارقىلىق سوقۇلىدۇ. ئۇرۇش - ئارقاق يېپلار ئېزىلىپ، كىرىشىپ، رەخت تۆشۈكچىلىرى ئېتىلىپ، رەخت يۈزى شورپا يۈزى شەكىلىدە گۈللەشكەندە پەردازلاش ئۆلچەمگە يەتكەن بولىدۇ ھەمدە ئوراپ قاچىلىنىدۇ.

شايى، چەكمەن، دەييارە پەردازلاش: شايى، يىپەك چەكمەن، دەييارە، يىپەك ياغلىق قاتارلىق رەختلەر توقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن يۇيۇلمايدۇ، سوقۇلمايدۇ. تۇخۇم شىرىسى بېرىلمەيدۇ. بەلكى قىرغۇ ئارقىلىق رەخت يۈزى ئاۋايلاپ قىرىلىپ ئاھا قالدۇقلىرى چىقىرىپ تاشلىنىدۇ.

يىپەك بويياقچىلىقى

1. رەڭ خۇشتارلىق پىسخىكىسى ۋە ئۇنىڭرولى

مەلۇمكى، توقۇمىچىلىققا خام ئەشيا قىلىدىغان تەبىئىي تالالارنىڭ رەڭ تۈرلىرى ئاز ۋە ئاددىي بولىدۇ. ئىنسانلارنىڭ كىيىنىش ئېھتىياجى ئېستېتىك ئېھتىياجىدىن ئۈستۈن تۇرغان، ئىسسىق - سوغۇقتىن ساقلىنىش — ھاياتلىقنىڭ ئالدىنقى زۆرۈرىيىتى ھېسابلانغان قەدىمكى دەۋرلەردە تەبىئىي تالالار كىشىلەرنىڭ كىيىنىش ئېھتىياجىنى قامداشتىكى ئاساسىي خام ئەشيا مەنبەسى بولغانىدى. ئىنسانلارنىڭ تەبىئەت توغرىسىدىكى بىلىشنىڭ چوڭقۇرلىشىشى، ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسىنىڭ ئۆزگىشى، تۇرمۇش شارائىتىنىڭ ھەرھالدا ياخشىلىنىشى، ئۇلاردا ئېستېتىك ئېھتىياجنىڭ بىخلىنىشى ۋە راۋاجلىنىشىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. ھەر خىل تەبىئىي بويياق ماتېرىياللىرىنى تونۇش ۋە ئۇلاردىن پايدىلىنىپ تەبىئىي تالالارنى بوياپ ئۆزلىرىنىڭ ئېستېتىك تەلىپىگە لايىق رەڭگە كىرگۈزۈش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلدى. بويياقچىلىق دەل مۇشۇنداق زۆرۈرىيەت تەقەززالىقىنىڭ مەھسۇلى سۈپىتىدە بارلىققا كەلدى.

ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىشىدا، چارۋا ماللاردىن، كېۋەزدىن ۋە پىلىدىن بىر قىسىم رەڭدار تالالار ئېلىنسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ ئومۇمىي تەبىئىي تالا مەھسۇلاتلىرى ئىچىدە تۇنقان سالمىقى چەكلىك، رەڭ تۈرى ئاز، جۇلاسى كەم ئىدى. ئۇزۇندىن - ئۇزۇنغا سوزۇلغان قۇرۇم بارخانلىرى ۋە تاقىر سايلار قورشاۋىغا جايلاشقان چوڭ - كىچىك بوستانلىقلاردا ياشاپ كەلگەن ئەجدادلىرىمىزدا ناھايىتى بۇرۇنلا تەبىئەتتىكى جانلىقلار ۋە تەبىئەت

ھادىسىلىرىدىكى رەڭ مۇناسىۋەتلىرىگە قارىتا پاك ئىپتىدائىي چۈشەنچىلەر بارلىققا كەلگەن. ھەر خىل رەڭ - بوياقلارغا قارىتا پسىخىك قىزىقىش پەيدا بولغان ۋە شۇ ئاساستا بىرقەدەر ئومۇميلىققا ئىگە رەڭ پسىخىكىسى شەكىللەنگەن. ئەجدادلىرىمىزنىڭ رەڭلەرگە بولغان بىلىش پائالىيىتىدە ئەڭ دەسلەپتە بوستانلىقنىڭ ھاياتلىق بۆشۈكى ئىكەنلىكى ۋە بوستانلىقنىڭ تۈپ بەلگىسى يېشىل رەڭ ئىكەنلىكىدەك ئوبيېكتىپ ئەھۋالغا ئاساسەن، يېشىل رەڭنى نىجاتلىق، ھاياتلىق ۋە پاراۋانلىقنىڭ سىمۋولى دەپ بىلىش؛ ھەر ئەتىگەنلىكى شەرق ئاسمىنىدىكى ئالتۇن رەڭ شەپەق ئارىسىدىن قۇياش تۇغۇلىدىغانلىقى ۋە زېمىننى ئاپئاق نۇرغا چۆمكەيدىغانلىقى، ھەر كۈنلۈك ھاياتلىق پائالىيىتىنىڭ مۇشۇ رەڭ ئۆزگىرىشلىرىگە زىچ مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكىدەك ئوبيېكتىپ ئەھۋالغا ئاساسەن قىزىل رەڭنى ياشلىق، جۇشقۇنلۇق ۋە قىزغىنلىقنىڭ سىمۋولى دەپ بىلىش؛ ئاق رەڭنى پاكلىق، ئادىللىق، توغرىلىقنىڭ سىمۋولى دەپ بىلىش؛ ھەر كۈنى كەچتە تۇن پەردىسى زېمىنغا يوپۇق يايقاندا تەبىئەتنىڭ سىرلىق سۈكۈناتقا چۆمۈپ، بارلىق جانلىقلارنىڭ بىخارامان ئارام ئالىدىغانلىقىدەك ئوبيېكتىپ ئەھۋالغا ئاساسەن، قارا رەڭنى جىمجىتلىق، سەلتەنەت ۋە ئۇلۇغلۇقنىڭ سىمۋولى دەپ بىلىش قارىشى شەكىللەنگەن ۋە پەيدىنپەي ئومۇمىي پسىخىك قاراشقا ئايلىنىپ ئۆزلىشىپ كەتكەن.

زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن، ئەجدادلىرىمىزنىڭ ھەر خىل بوياق-رەڭلەر ھەققىدىكى تونۇشى بارغانسېرى چوڭقۇرلاشقان. ھەر خىل بوياق - رەڭلەرنى ياخشى كۆرۈش پسىخىكىسىمۇ پەيدىنپەي مۇكەممەللىشىپ، ئورتاق مىللىي پسىخىكا ۋە ئادەت تەركىبىگە يۇغۇرۇلۇپ كەتكەن. ئېنىقكى ئەدەبىياتى ۋە بەدىئىي ئەدەبىياتتا ناھايىتى كۆپ ئىشلىتىلىدىغان «مەخمەلدەك ياپيېشىل» «ئانارداەك قىپقىزىل» «قوندۇزدەك قاپقارا» «سۈتتەك ئاپئاق» «ئالتۇندەك ساپسېرىق» دېگەندەك نۇرغۇن ئوخشىتىشلار ۋە رەڭ - بوياقلار توغرىسىدىكى چۆچەك - قوشاقلار خەلقىمىزنىڭ ئاشۇنداق ھەر خىل رەڭلەرنى، رەڭدارلىقنى ياخشى كۆرىدىغان ئورتاق پسىخىكىسى ۋە تۇرمۇش ئادىتىنىڭ ئىنكاسىدۇر.

دېمەك، خەلقىمىزدە رەڭ چۈشەنچىسىنىڭ ۋە شۇ ئاساستا بارلىققا كەلگەن رەڭ خۇشتارلىق پسىخىكىسىنىڭ ناھايىتى قەدىمىيلىكى، ئۇلار ياشىغان ئالاھىدە جۇغراپىيىلىك مۇھىت بىلەن زىچ

مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، بۇنداق رەڭ خۇشتارلىق پىسخىكىسى ئۇلارنىڭ تەبئىي بويىاق ماتېرىياللىرىنى بىلىشى ۋە ئۇلاردىن پايدىلىنىپ ئۆزلىرىنىڭ ئېھتىياجىنى قامدىشىغا تۇرتكە بولغان بولسا، ئۇلارنىڭ قولىدا رەڭ ئېلىش خۇسۇسىيىتى ناھايىتى ياخشى بولغان مول يۇڭ، پاختا، يىپەك خام ئەشياسىنىڭ بولغانلىقى بۇنداق ئېھتىياجنى رېئاللىققا ئايلاندۇرۇشىغا كەڭ ئىمكانىيەت يارىتىپ بەرگەن. ئۇيغۇر قول ھۈنەر بويىاقچىلىقى مانا شۇنداق ئېھتىياج ۋە شارائىتلار ئاساسىدا بارلىققا كەلگەن ناھايىتى قەدىمىي قول ھۈنەر تۈرى ھېسابلىنىدۇ.

خوتەندە قول ھۈنەر بويىاقچىلىقىنىڭ زادى قاچانلاردا بارلىققا كەلگەنلىكى ھەققىدە يازما مەلۇماتلار كەمچىل بولسىمۇ، ئارخېئولوگىيىلىك قېزىش - تەكشۈرۈش مۇزەيپەقىيەتلىرى بىزگە قەدىمكى ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئىشلەپچىقىرىش - تۇرمۇشىدا بۇنىڭدىن ئۇچ مىڭ يىللار بۇرۇنقى دەۋردىلا بويىاقچىلىقنىڭ مۇئەييەن سەۋىيىگە يەتكەنلىكىنى يورۇتۇپ بېرىدۇ. «چەرچەن زاغۇنلۇق قەبرىستانلىقى، بۇگۇر چومپاق قەبرىستانلىقىدىن قېزىۋېلىنغان ھەر خىل يۇڭ كىيىملەردىن ئەينى چاغدىكى توقۇمىچىلىق ۋە بويىاقچىلىقنىڭ خېلى تەرەققىي قىلغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. بۇ كىيىملەر پۈتۈنلەي رەڭدار توقۇلغان. ئالدى بىلەن يۇڭدىن يىپ ئىگىرىپ، ئاندىن يىپنى بويىاپ، ھەر خىل رەڭدىكى يىپلاردىن گۈل چىقىرىپ تۇرلۇك كىيىملەرنى توقۇپ چىققان.» ®مىلادىيىنىڭ ئالدى - كەينىدە، خوتەنلىكلەرنىڭ بويىاقچىلىق قول ھۈنىرى تېخىمۇ تەرەققىي قىلغان. لوپ ناھىيىسىدىكى سامپۇل قەدىمكى قەبرىستانلىقىدىن تېپىلغان يۇڭ توقۇلما مەھسۇلاتلارنىڭ رەڭ ئالاھىدىلىكىدىن قارىغاندا «يۇڭ يىپ ۋە رەختلەرنى بويىاش تېخنىكىسىمۇ ئۆزگىچە بولۇپ، قىزىل، كۆك، يېشىل، جىگەررەڭ، قارا، سېرىق رەڭلەردە بويىلغان»، «ئىشتاننىڭ سول پۇشقىقىغا چىرايلىق بىر ئادەمنىڭ سۈرىتى توقۇلغان. رەختنىڭ تېگى ئەترەڭ، سۈرەتتىكى ئادەمنىڭ قاشلىرى قارا، ئاغزى قىزىل، كۆزلىرى ھال، قارچۇقى كۆك رەڭلەردە كۆپتۈرمە شەكىلدە توقۇلغان» ®بۇ بايانلار خەلقىمىز ئارىسىدا ئەينى ۋاقىتتا كەم دېگەندە، سەككىز خىل رەڭدە بويىاش تېخنىكىسىنىڭ بارلىققا كەلگەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

قاراخانىلار سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە ئۇيغۇرلارنىڭ بويىاق توغرىسىدىكى بىلىشى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشقان. تۇرلۇك بويىاق

ماتېرىياللىرىدىن پايدىلىنىپ، تەبىئىي تالالاردىن ھەر خىل گۈللۈك، رەڭدار مەھسۇلاتلارنى ئىشلەپچىقىرىشى يېڭى بىر سەۋىيەگە كۆتۈرۈلگەن. «تۈركى تىللار دىۋانى» دا پور رەڭ، ئاق، ھالرەڭ، ئاچ قىزىل، قوڭۇر، تۈم قارا، يېشىل، توق قىزىل، بېغىررەڭ، بوز، كۆك، سېرىق، ساغۇچ، زەپىرەڭ، تۈم سېرىق قاتارلىق رەڭلەر تىلغا ئېلىنغاندىن باشقا، زەمچە، زاك، ئاۋىلقۇ (بويياق دەرىخى)، يۇنغۇق (شولتا چىقىدىغان بىر خىل ئۆسۈملۈك)، داۋا (بويياق) قاتارلىق سۆزلەملەر بېرىلگەن. بۇلاردىن ئەينى ۋاقىتتا ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئۆسۈملۈك بويياق ماتېرىياللىرىدىن پايدىلىنىشنى بىلىپلا قالماي، مىنېرال بويياق ماتېرىياللىرىدىن پايدىلىنىش تېخنىكىسىنىمۇ ئىگىلىگەنلىكى مەلۇم بولىدۇ.

بويياق ۋە بويياقچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش، تۇرمۇشتا قوللىنىلىشى روشەن ئىلمىيلىككە ئىگە. بويياق (رەڭ) كىشىلەرنىڭ ئوبيېكتلارنى تونۇش ۋە پەرقلەندۈرۈشىگە ياردەم بېرىدۇ. بويياق ئارقىلىق توقۇلما بۇيۇملارنىڭ تەبىئىي رەڭ تەكشىسىزلىكى ۋە توقۇلۇش سۈپىتى جەھەتتىكى نۇقسانلىرىنى يېپىپ كەتكىلى، ئۆزىگە مۇناسىپ رەڭلىك كېيىملەرنى كىيىش ئارقىلىق كىشىلەرنىڭ رەڭگى-رۇخسارىنى تېخىمۇ گۈزەللەشتۈرگىلى، ئايۇان - سارايلارنى تۇرلۇك گۈللۈك ۋە رەڭدار توقۇلما، پىشۇرما بۇيۇملار ۋە رەڭدار نەقىشلەر بىلەن بېزەش ئارقىلىق، كىشىنى زېرىكىشلىك ھېسسىياتتىن خالىي قىلىپ، خۇددى گۈل - چىمەنلەر ئارىسىدا تۇرۇۋاتقاندەك ئەركىن - ئازادلىك سېزىمىغا ئىگە قىلغىلى، ئوخشىمىغان رەڭدىكى كىيىم - كېچەكلەرنى كىيىش ئارقىلىق، قايغۇ - ھەسرەت ياكى خۇشال - خۇراملىق قاتارلىق ئىچكى ھېسسىياتنى ئىپادىلىگىلى بولىدۇ. قىسقىسى، تەبىئىي تالالار ياكى توقۇلمىلارنى ھەر خىل رەڭلەردە بويىاش ئارقىلىق توقۇلما مەھسۇلاتلارنى تېخىمۇ كۆركەم، جۇلالىق، نەپىس ھالەتكە كەلتۈرگىلى، كىشىلەرنىڭ ئېستېتىك ئارزۇسىغا مۇناسىپ كۆرۈنۈشكە ئىگە قىلىپ ئۇلارنىڭ زوقلىنىش، ھۇزۇرلىنىش، قايغۇ - ھەسرىتىنى بىلدۈرۈش قاتارلىق نازۇك ئىچكى ھېسسىياتىنى ئىپادىلەش ئېھتىياجىنى قاندۇرغىلى بولىدۇ.

ئۇيغۇر قول ھۈنەرۋەنچىلىكىدە رەڭ ئىشلىتىش بىرقەدەر تەرەققىي قىلغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئىشلىتىلىشى تەبىئىي تالالار ۋە توقۇلما بۇيۇملارنى بويىاش بىلەنلا چەكلەنمەيدۇ. ھەر خىل بويياقلار ياكى بويياق ماددىلىرى ئۆي - ئىمارەتلەرنىڭ ئىچى - سىرتىنى بېزەش،

ياغاچ بۇيۇملارغا نەقىش چېكىش، كۆن - خۇرۇملارنى بوياش، ئاش-تاماقلارغا رەڭ بېرىش، ھەتتا ھۆسن تۇزەش (مەسىلەن، بارماقلارغا خىنە يېقىش، ئوسما قويۇش) كە قەدەر بولغان نۇرغۇن ساھەلەردە ئىشلىتىلىدۇ. بۇ يەردە، رەڭنىڭ توقۇمىچىلىق ساھەسىدە ئىشلىتىلىشىلا بايان قىلىنىدۇ.

ئۇيغۇر قول ھۈنەر بوياقچىلىقىدا ئىشلەپچىقىرىلىدىغان مەھسۇلات تۈرى ۋە مىقدارى بىر قەدەر كۆپ، ھۈنەر - سەنئەت مەشغۇلاتى بىرقەدەر قېيىن بولغاچقا، بوياقچىلىق كەسپىنىڭ ئىچكى قىسمىدا بىر قەدەر ئىنچىكە ئىش تەقسىماتى كېلىپ چىققان. چوڭراق تۈرلەر بويىچە ئېيتقاندا، ئەتلەس بوياقچىلىق، شايى بوياقچىلىق، بۆز چەكمەن بوياقچىلىق، ماتا - تالىما بوياقچىلىق، چىغرىق باسما بوياقچىلىق، قېلىپ باسما (ھەمزەك) بوياقچىلىق، تامغا باسما بوياق داستىخانچىلىق، تامغا باسما بوياق زەدىۋالچىلىق، بەلياغلىق باسما بوياقچىلىق قاتارلىق تۈرلەرگە بۆلۈش مۇمكىن.

تەبىئىي تالالار ئىچىدىكى يىپەك تەركىبىدە، مەلۇم مىقداردا يىلىم ماددىسى بولىدۇ. بۆز يىپ تەركىبىدە، مەلۇم مىقداردا ياغ ۋە قەنت ماددىسى بولىدۇ. بولۇپمۇ يۇڭ يىپ تەركىبىدە ياغ مىقدارى بىر قەدەر يۇقىرى بولىدۇ. تالالار تەركىبىدىكى بۇنداق يىلىم، ياغ، قەنت ماددىلىرى تەبىئىي رەڭلىك توقۇلمىلارنىڭ رەڭگى ئۆڭۈپ سارغىيىپ قېلىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ، ئەگەر بۇنداق توقۇلمىلار بۇڭاستە ھالدا بوياقتا سېلىنسا، ئۇلار تەركىبىدىكى يىلىم، ياغ، قەنت ماددىلىرى رەڭ ئېلىشنى چەكلەش رولىنى ئويناىدۇ. بوياق سۈپىتى كۆڭۈلدىكىدەك بولمايدۇ. شۇنداقلا بوياىلما مەھسۇلات ئاسان ئۆڭۈپ كېتىدۇ. شۇڭا، تەبىئىي رەڭلىك توقۇلمىلارنى مەيلى ئۆز رەڭگىدە ئىشلىتىشتە ياكى بوياق مەھسۇلاتلارنى ئىشلەپچىقىرىشتا بولسۇن، ئالدى بىلەن تەبىئىي تالالارنى مەلۇم ئۇسۇللار ئارقىلىق دەسلەپكى بىر تەرەپ قىلىشتىن ئۆتكۈزۈپ، تەركىبىدىكى يىلىم، ياغ، قەنت ماددىلىرىنى تازىلاشقا توغرا كېلىدۇ. مانا بۇنداق ئېھتىياج تۇپەيلىدىن، ئۇيغۇر بوياقچىلىقىدا ئۆتكۈنچى كەسىپ — ئۇشتىگەرلىك كەسپى كېلىپ چىققان. ئۇشتىگەرلىكتە شاخار ئاساسىي ۋاسىتە قىلىنىدۇ. ئۇشتىگەرلىكنىڭ شاخار سەرپىياتى بىر قەدەر چوڭ بولغانلىقى سەۋەبلىك يەنە بىر خام ئەشيا كەسپى شاخارچىلىق بارلىققا كەلگەن.

ئۇيغۇر قول ھۈنەر بوياقچىلىقىدا، بوياقچىلىقنى يىپ ياكى

توقۇلمىلارنى بويىاش ئۇسۇلى ھەم ۋاستىسىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقىغا قاراپ، چەگمە بويىاق، باسما بويىاق، چىلىما بويىاق، قاينىتما بويىاق ۋە ئارىلاش بويىاقتىن ئىبارەت بەش تۈرگە بۆلۈش مۇمكىن. بەزى مەھسۇلاتلار بىر خىل ئۇسۇلدا بويىاپ ئىشلەپچىقىرىلسا، بەزى مەھسۇلاتلار بىر نەچچە خىل ئۇسۇلنى بىرگە قوللىنىش، يەنى ئارىلاشما بويىاق ئۇسۇلى ئارقىلىق ئىشلەپچىقىرىلىدۇ.

بۇگۈنكى كۈندە ئۇيغۇر قول ھۈنەر بويىاقچىلىقى بارغانسېرى ئاجىزلىشىپ، ئىشلەپچىقىرىش دائىرىسى ۋە مەھسۇلات مىقدارى ئازىيىپ بېرىۋاتىدۇ. بويىاق چەكمەن، بويىاق تالما، بويىاق شايى، سەرگەز، بويىاق بەلياغلىق قاتارلىق خېلى كۆپ ئىشلەپچىقىرىش تۈرلىرى ئۆچكەن تۈر بولۇپ كەتتى.

2. بويىاق ماتېرىياللىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئالاھىدىلىكى

ئۇيغۇر قول ھۈنەر بويىاقچىلىقىدا ئىلگىرىكى ۋاقىتلاردا پۈتۈنلەي تەبئىي بويىاق ماتېرىياللىرى ئىشلىتىلىپ كەلگەن، يېقىنقى بىر-ئىككى ئەسىردىن بۇيان سانائەت بويىاق ماتېرىياللىرى ئۇيغۇر قول-ھۈنەر بويىاقچىلىقىغا پەيدىنپەي كىرىپ كەلدى ۋە تەدرىجىي ھالدا ئاساسىي ئورۇننى ئىگىلىدى. ئۇزاق داۋام قىلغان ئورتاق مەۋجۇت بولۇش، ئارىلاش ئىشلىتىلىش، پەيدىنپەي ئورۇن ئېلىش، ئورۇن بېرىش جەريانىنى باشتىن كەچۈرگەندىن كېيىن، بۇگۈنكى كۈندە، يەرلىك تەبئىي بويىاق ماتېرىياللىرىنىڭ زور كۆپ قىسمى ئەمەلىي ئىستېمالدىن قالدى. سانائەت بويىاق ماتېرىياللىرىنىڭ ئۆزىگە خاس ئەۋزەللىكلەرگە ئىگە ئىكەنلىكى تەھقىق بولسىمۇ، بۇنىڭلىق بىلەن تەبئىي بويىاق ماتېرىياللىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقىغا كۆز يۇمغىلى بولمايدۇ. ماتېرىيال سەرپىياتى يۇقىرى، توشۇش - يۆتكەش خىراجىتى يۇقىرى، بويىاش ئىش تەرتىپلىرى كۆپ ۋە مۇرەككەپ بولۇش تەبئىي بويىاق ماتېرىياللىرىنىڭ يېتەرسىزلىكى بولسا، نەملىككە، ئاپتاپقا چىداملىق بولۇش، ئۇزاققىچە ئۆچمەسلىك ۋە تارىماسلىق خۇسۇسىيەتلىرى تەبئىي بويىاق ماتېرىياللىرىنىڭ ئالاھىدىلىكى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. كونا بويىاق گىلەملەرنىڭ ھېلىمۇھەم ئەتىۋارلىق بۇيۇم ھېسابلىنىشى بۇ نۇقتىنى ئېنىق دەللەپ بېرىدۇ.

ئۇيغۇر قول ھۈنەر بويۇمچىلىقىدا ئىشلىتىلىدىغان بويۇم ماتېرىياللىرىنى بىئوخىمىيىلىك ئالاھىدىلىكى ۋە رەڭ بېرىش، بويۇشتا ئوينايدىغان رولىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقىغا قارىپ تەبىئىي بويۇم ماتېرىياللىرى، ۋاستىچى بويۇم ماتېرىياللىرى، ياسالما بويۇم ماتېرىياللىرى ۋە سانائەت بويۇم ماتېرىياللىرىدىن ئىبارەت تۆت تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ.

1) تەبىئىي بويۇم ماتېرىياللىرى

تەبىئىي بويۇم ماتېرىياللىرى تەبىئەتتىكى ئوبيېكتلاردىن بۇيۇمچىلىقتا بويۇم ماتېرىياللىرى بولۇپ، ئۇنى «ئاددىي بويۇم ماتېرىياللىرى» دەپ چۈشىنىشكىمۇ بولىدۇ. تەبىئىي بويۇم ماتېرىياللىرىنى چىقىش مەنبەسىنىڭ ئوخشاشماسلىقىغا ئاساسەن ئۆسۈملۈك بويۇم ماتېرىياللىرى ۋە مىنېرال بويۇم ماتېرىياللىرىدىن ئىبارەت ئىككى تۈرگە بۆلۈش مۇمكىن.

(1) ئۆسۈملۈك بويۇم ماتېرىياللىرى

ئۆسۈملۈك بويۇم ماتېرىياللىرى ھەر خىل ئۆسۈملۈكلەردىن بۇيۇمچىلىقتا بويۇم ماتېرىياللىرىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇيغۇر بويۇمچىلىقىدا، رەڭ ماددىسى يۇقىرى بولغان ھەر خىل ئۆسۈملۈك مەھسۇلاتلىرى يەنى ئۆسۈملۈك چېچىكى، مېۋىسى، ئۇرۇقى، مېۋە پوستى، يوپۇرمىقى، قوۋزىقى، پورى، يىلتىزى قاتارلىقلار بويۇم ماتېرىيالى قىلىنىپ كەلگەن. بۇنداق ماتېرىياللارنىڭ كۆپ قىسمى ئۆز جايىدىن ماتېرىيال ئېلىپ ئىشلىتىلگەن، ئاز بىر قىسمى چەتتىن كىرگۈزۈلگەن. ئۇلاردىن ھازىر ئېنىقلاش مۇمكىن بولغانلىرى تۆۋەندىكىچە:

ئۇردان يىلتىزى: ئوردان كۆپ يىللىق سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك، نەم يەرلەردە ئۆسىدۇ. بويۇمچىلىقتا يىلتىزى ئىشلىتىلىدۇ. يىلتىزى قىزغۇچ، قوڭۇر رەڭلەردە بولىدۇ. شىنجاڭنىڭ ھەممە يېرىدىن چىقىدۇ. خام ئەشيانى ئال (قىزىل)، پوررەڭ، جىگەررەڭ، گۈش رەڭ، ئەترەڭ بويىشقا ئىشلىتىدۇ.

كونا قىزىل رەڭ: بۇ بىر خىل ئۆسۈملۈك ئۇرۇقى، شەكلى كاۋاۋۇچىنغا ئوخشايدۇ. قىزىلگۈل رەڭگىدە بولىدۇ. چەتتىن كەلتۈرۈلىدۇ. خام ئەشيانى توق قىزىل ۋە قىزىلگۈل رەڭگىدە بويىشقا ئىشلىتىلىدۇ (خاس نامى ئۇنتۇلغان، ئىزدىنىشكە تۇغرا كېلىدۇ).

بۇزغۇن: پىستە دەرىخىنىڭ پىستە بولمايدىغان يىلدىكى ساختا مېۋىسى، ئۇششاق، ئانارنىڭ يالغان چېچىكىگە ئوخشاش شاكىللا

بار، ئۇرۇقى يوق مېۋە، كۆكۈش قىزىل رەڭلىك. ئۆزبېكىستان، ئافغانىستان ۋە شىنجاڭدىن چىقىدۇ. كونا قىزىل رەڭ بىلەن بىللە قىزىل رەڭ ماتېرىيال بويىشقا ئىشلىتىلىدۇ.

تۆخۈمەك ئۇرۇقى: تۆخۈمەك دەرىخى چېچەك تاشلىغاندىن كېيىن، بەلدەم - بەلدەم چوكىلاپ ئۇرۇق تۆتىدۇ. پىشقاندا يېغۇچىلىنىدۇ. شىنجاڭدىن چىقىدۇ. خام ئەشيانى سېرىق رەڭدە نىل بويىاق قوشۇپ پىشىل، مايسا رەڭدە بويىشقا ئىشلىتىلىدۇ.

تۆخۈمەك چېچىكى: تۆخۈمەك دەرىخىنىڭ چېچىكى ئوبدان ئېچىلغاندا ياكى تۆكۈلگەندە يېغۇچىلىپ قۇرۇتۇلىدۇ. خام ئەشيانى سېرىق رەڭدە بويىشقا ئىشلىتىلىدۇ.

ئۇجمە پورى: قېرىغان ئۇجمە دەرىخىنىڭ غول سىرتىدىن ئۆسۈپ چىقىدىغان پور بولۇپ، ھىلال ئاي شەكلىدە، ئۇستى تۈز، ئاستى كۆپۈنكى ھالەتتە ئۆسىدۇ. ھۆل ۋاقتىدا سېرىق، قۇرۇغاندا قېنىق قوڭۇر (پور) رەڭلىك بولىدۇ. خام ئەشيانى كاۋا چېچىكى ۋە پوررەڭدە بويىشقا ئىشلىتىلىدۇ.

زىرىق يىلتىزى: زىرىق شاخلىرى تىكەنلىك ياۋايى چاتقال دەرەخ. پىشقان مېۋىسى قىزىل رەڭلىك، چۇچۇمەل تەملىك بولىدۇ. شىنجاڭنىڭ ھەممە يېرىدىن چىقىدۇ. ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكىدە دورا ھېسابلىنىدۇ. بويىاقچىلىقتا ئۇنىڭ يىلتىزى (كۆپىنچە يىلتىزىنىڭ پوستى) خام ئەشيانى سېرىق ياكى ئەترەڭ بويىشقا ئىشلىتىلىدۇ.

جىگدە قوۋزىقى: جىگدە دەرىخىنىڭ غول قوۋزىقى، خام ئەشيانى توق ئەترەڭ بويىشقا ئىشلىتىلىدۇ.

كېۋەز شاكىلى: پاختا غوزىسىنىڭ شاكىلى، خام ئەشيانى ئەترەڭ بويىشقا ئىشلىتىلىدۇ.

ياڭاق پوردى: قېرى ياڭاق دەرەخلىرىنىڭ غولىدىن قوۋزاق سىرتىغا ئۆسۈپ چىقىدۇ. شەكلى ئۇجمە پورىغا ئوخشاش، ئەمما ئۇنىڭدىن چوڭ بولىدۇ. ھۆل ۋاقتىدا جىگەر رەڭلىك، قۇرۇغاندا قارىغا مايىل بولىدۇ. خام ئەشيانى قېنىق قوڭۇر رەڭ بويىشقا ئىشلىتىلىدۇ.

ياڭاق پوستى: ياڭاق مېۋىسىنىڭ كۆك پوستى، سايە جايدا يېيىپ قۇرۇتۇپ ساقلىنىدۇ. سوقۇپ ئۇۋۇتۇپ، خام ئەشيانى بوز، قوڭۇر رەڭ بويىشقا ئىشلىتىلىدۇ.

داۋا: بىر خىل يۇلغۇننىڭ ئۇرۇقى. كەندىر ئۇرۇقىغا ئوخشايدۇ. كۆكۈش قىزىل رەڭلىك بولىدۇ. ئايرىم ھالەتتە تەگلىك رەڭ بېرىشكە

(سۇس قوڭۇر) ئىشلىتىلىدۇ. زاك، ئانار پوستى قاتارلىقلار بىلەن قوشۇپ قارا بوياشقا ئىشلىتىلىدۇ. يۇلغۇننىڭ ئۇچىدا ئۆسكەن غۇژمەك، غەيرىي شەكىللىك يوپۇرماقلار ۋە قۇرۇپ تۆكۈلگەن چىمىن داۋىنىڭ ئورۇنباساري ئورنىدا ئىشلىتىلىدۇ. بەزى ماتېرىياللاردا يۇلغۇن شىرنىسىدىن بىر خىل رەڭ ئېلىنىدىغانلىقى، زەمچە ئارىلاشتۇرۇپ قىزىل رەڭ ئورنىدا ئىشلىتىلىدىغانلىقىدىن مەلۇمات بېرىلگەن، تەپسىلاتى ئېنىق ئەمەس.

كەمىك: بىر خىل ئۆسۈملۈك يىلتىزى. ئادەتتە چوڭ بارماق تومۇقىدا، قانتىق، سېرىق رەڭلىك بولىدۇ. چىقىش ئورنى ئېنىق ئەمەس، خۇسۇسىيىتى داۋا بىلەن ئوخشاش، قارا بويىلىدىغان رەختلەرنى قوڭۇر تەگلىك رەڭدە بوياشقا ئىشلىتىلىدۇ. رەڭ بېرىش ئىقتىدارى داۋىدىن ئىككى ھەسسە ئارتۇق.

ئانار پوستى: ئانار مېۋىسىنىڭ تاشقى پوستى. خۇسۇسىيىتى داۋا بىلەن ئوخشاش. قارا راڭلىك ماتېرىيال بوياشقا ئىشلىتىلىدۇ. ئازراق قىزىل رەڭ قوشۇپ جىگەررەڭ ماتېرىيال بوياشقىمۇ بولىدۇ.

ئانار غازىخى: ئانار دەرىخىنىڭ يوپۇرمىقى. ئانار پوستى ۋە داۋىنىڭ ئورۇنباساري قىلىنىدۇ.

قارىقات: ئاق تىكەننىڭ مېۋىسى. توق ۋاقتىدا يېشىل، پىشقاندا كۆكۈش قارا رەڭگە كىرىدۇ. چوڭلۇقى ئىت ئۈزۈمىچىلىك كېلىدۇ. شەكلى ياپىلاققا مايىل بولىدۇ. كۆك رەڭلىك بۆز ئارقاق بويىشقا ئىشلىتىلىدۇ.

قاراگۈل: قارا لەيلىگۈل ئۆسۈملۈكىنىڭ گۈلى. 1.50 — 2.00 مېتىرغىچە ئېگىزلىكتە ئۆسىدىغان كۆپ يىللىق ئۆسۈملۈك بولۇپ، ناھايىتى كۆپ گۈللەيدۇ. شىنجاڭدىن چىقىدۇ. گۈللىرى دەسلەپ ئېچىلغاندا جىگەررەڭ قىزىل، پىشقاندا قارا رەڭلىك بولىدۇ. گۈل شېخى ئۇستىدە تۇرۇپ قۇرۇغاندا يىغىۋېلىنىدۇ. خام ئەشيانى قارا رەڭ بوياشقا ئىشلىتىلىدۇ.

ئۆرۈك قوۋزىقى: بۇ ئۆرۈك دەرىخىنىڭ يىلتىزىنىڭ پوستى بولۇپ، ھۆل ۋاقتىدا سويۇپ ئاجرىتىپ، سالقىن جايدا قۇرۇتۇلىدۇ. خام ئەشيانى مېغىزرەڭ بوياشقا ئىشلىتىلىدۇ.

ھىلىلە: بۇ بىر خىل دەرەخنىڭ مېۋىسى (چەتتىن كەلتۈرۈلىدۇ)، قىزىلغا مايىل سېرىق رەڭلىك بولىدۇ. سۇس قوڭۇر تەگلىك رەڭ بېرىشكە ئىشلىتىلىدۇ.

موزا: بۇ بەللۇت دەرىخىدىن ئېلىنىدىغان بىر خىل مەھسۇلات

بولۇپ، سىرتتىن كەلتۈرۈلىدۇ. سەرگەز قاتارلىق گۈللۈك رەختلەرنى ئىشلەپچىقىرىشتا تەگلىك رەڭ بېرىشكە ئىشلىتىلىدۇ.

(2) مىنېرال بوياق ماتېرىياللىرى

مىنېرال بوياق ماتېرىياللىرى، تاغلار، كانلار، دەريالاردىن قېزىۋېلىنىدىغان، توقۇلمىلارنى ھەر خىل بوياشقا ئىشلىتىلىدىغان تەبىئىي ماددىلارنى كۆرسىتىدۇ.

زاك: بىر خىل كان مەھسۇلاتى، قاراقۇرۇم تاغلىرىدىن چىقىدۇ. قانتىق، چوڭ - كىچىكلىكى ۋە شەكلى ھەر خىل، رەڭگى ئاچ سېرىق بولىدۇ. خام ئەشيانى قارا رەڭ بوياشقا ئىشلىتىلىدۇ.

نىل: قانتىق، چوڭ - كىچىكلىكى، شەكلى ھەر خىل، توق ھاۋا رەڭلىك جىسىم بولۇپ، سىرتتىن كەلتۈرۈلىدۇ. توقۇلمىلارنى بۇاستە ھالدا زۇتنە، كۆك بوياشقا، باشقا خۇرۇچلار يارىدىمىدە ھاۋا رەڭ يېشىل رەڭلەردە بوياشقا ئىشلىتىلىدۇ. ئۇيغۇر قول ھۈنەر بوياقچىلىقىدا نىلنىڭ ئىشلىتىلىش دائىرىسى ناھايىتى كەڭ. ھەمزەك تېگىنى نىل بوياشقا ئىشلىتىلگەندىن سىرت، كۆك، يېشىل، زۇتنە بويىلىدىغان باشقا توقۇلمىلارنى بوياشقىمۇ ئىشلىتىلىدۇ (ئۇيغۇر بوياقچىلىقىدا ئىشلىتىلىدىغان نىل ئىككى خىل بولۇپ، بىرى قانتىق تاش ھالەتتە، يەنە بىرى پاراشوك ھالەتتە بولىدۇ. پاراشوك نىل تەبىئىي نىلدىن پىششىقلاپ تازىلانغان تەييار بوياق ھېسابلىنىدۇ. بۇلارنىڭ خۇسۇسىيىتى ئوخشاش). نىيە قەدىمكى خارابىسىدىن نىل رەڭ تەگلىك ھەمزەك پارچىلىرىنىڭ تېپىلغىنىغا ئاساسلىنىپ، ئۇيغۇرلارنىڭ نىلنى بىلىشى ۋە ئىشلىتىشى ئىككى مىڭ يىلدىن ئارتۇق تارىخقا ئىگە دېيىشكە بولىدۇ. نىل، بوياقچىلىقتا ئىشلىتىلگەندىن سىرت، كۆز كېسەللىرىنى، كۆكيۆتەلنى داۋالاشقا، چاچ ئۇندۇرۇش ۋە چاچ قارايتىشقا ئىشلىتىلىدۇ.

سۈرمە: كۈمۈش رەڭ، قانتىق، چوڭ - كىچىكلىكى، شەكلى ھەر خىل بولغان بىر خىل كان مەھسۇلاتى. چىقىش ئورنى نامەلۇم. سۈرمىدىن تەييارلانغان ئېرىتمە ئارقىلىق دۇغراق، كۈمۈش رەڭ رەخت بويىلىدۇ.

2) ۋاستىچى بوياق ماتېرىياللىرى

ۋاستىچى بوياق ماتېرىياللىرى دېگىنىمىز، شۇ ماتېرىياللىرىنى ئۆزىدىن پايدىلىنىپ خام ئەشياغا بۇاستە رەڭ بەرگىلى بولمايدىغان ئەمما باشقا بوياق ماتېرىياللىرى ئارقىلىق تالالار ياكى توقۇلمىلارغا

بويا‌شتا كەم بولسا بولمايدىغان ماتېرىياللار كۆزده تۇتۇلىدۇ. بۇنداق ۋاستىچى بويا‌ق ماتېرىياللىرى ياكى باشقا بويا‌ق ماتېرىياللىرىنىڭ رەڭ بېرىش ئىقتىدارىنى كۈچەيتىدۇ، ياكى بويالغۇچى ماتېرىياللارنىڭ رەڭ ئېلىشىنى چەكلەيدۇ ۋە ياكى ئۇلارنىڭ رەڭ تۇتۇش ئىقتىدارىنى ئاشۇرىدۇ.

زەمچە: بۇ، ئاق، سۇزۇك ياكى ساغۇچ ئاق رەڭلىك كان مەھسۇلاتى. شىنجاڭنىڭ تاغلىرىدىن چىقىدۇ. شەكلى، چوڭ - كىچىكلىكى ھەر خىل بولىدۇ. تەبىئي تالالىق مەھسۇلاتلارنىڭ رەڭ سۈمۈرۈش، رەڭ تۇتۇش ئىقتىدارىنى كۈچەيتىدۇ. پارقىراقلىقىنى ئاشۇرىدۇ.

ئاقتاش: بۇ، ئاق ياكى دۇغ ئاق رەڭلىك، قاتتىق مىنېرال ماددا، چىقىش ئورنى ئېنىق ئەمەس. شەكلى، چوڭ - كىچىكلىكى ھەرخىل، ئۈيغۇر قول ھۈنەر بويا‌قچىلىقىدا توقۇلمىلارنىڭ رەڭ ئېلىشىنى چەكلەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

ئاھاك: بۇ، كۇلرەڭ ياكى تۆمۈر رەڭلىك، قاتتىق تاغ جىنسى بولۇپ، شىنجاڭدىن چىقىدۇ. بويا‌قچىلىقتا، خۇمداندا كۆيدۈرۈپ پىشۇرۇلغان ئاھاك، توقۇلمىلارنىڭ رەڭ ئېلىشىنى چەكلەش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

شاخار: بەزى توقۇلمىلارنى ئاقارتىش بىلەن بويا‌ش بىرلىكتە ئېلىپ بېرىلماقچى بولسا، رەڭ ئېرىتمىسىگە مۇۋاپىق نىسبەتتە شاخار قوشۇلىدۇ. شاخار تەبىئي تالالارنىڭ ياغ، كىرلىرىنى ئېلىپ، رەڭ سۈمۈرۈشنى كۈچەيتىدۇ.

توغرىغا: بۇ، توغراق دەرىخىنىڭ غولىدىن ئېقىپ چىققان سۈيۇقلۇقنىڭ ھاۋا تەسىردە قېتىشىشىدىن ھاسىل بولىدىغان ماددا. رەڭ پەرقىگە قاراپ ئاق توغرىغا ۋە سېرىق توغرىغا دەپ ئىككى خىل بولىدۇ. ئاق توغرىغا ياش ۋە سۇلۇق توغراق غوللىرىدا ھاسىل بولىدۇ. دانچىلىرى يۇمشاق ياكى توزاڭسىمان ھالەتتە بولىدۇ. سېرىق توغرىغا تۇپراق نەملىكى ئاز چۆللۈكلەردە ئۆسىدىغان توغراق غوللىرىدا ھاسىل بولىدۇ. سۇس سېرىق ياكى توپا رەڭلىك بولىدۇ. بۇلارنىڭ خۇسۇسىيىتى ئوخشاش بولۇپ بويا‌قچىلىقتا توقۇلمىلارنىڭ ياغ، كىرلىرىنى تازىلاپ ئاقارتىش، رەڭ ئېلىشنى تېزلىتىش ۋە كۈچەيتىش رولىنى ئويناىدۇ. توغرىغا بويا‌قچىلىقتىن سىرت ئاشپەزلىكتە ئىشلىتىلىدۇ.

جىگدە يېلىمى: جىگدە دەرىخىنىڭ غولىدىن ئېقىپ چىقىپ

قېتىشقان يىلىم. تامغا باسما بوياقچىلىقتا قوشۇمچە خۇرۇچ قىلىنىدۇ. رەڭ تاراپ كېتىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش رولىنى ئويناپدۇ.

3) ياسالما بوياق ماتېرىياللىرى

ياسالما بوياق ماتېرىياللىرى — يۇقىرىدا بايان قىلىنغان ھەر خىل ئاددىي بوياق ماتېرىياللىرى ياكى باشقا ئاددىي ماتېرىياللارنى مۇۋاپىق نىسبەتتە قوشۇپ تەييارلىنىدىغان مۇرەككەپ بوياق ماتېرىياللىرىنى كۆرسىتىدۇ.

تىل ئېرىتمىسى: تەبئىي قاتتىق نىلنى بوياقچىلىقتا ئىشلىتىشتە، ئالدى بىلەن نىل ئېرىتمىسى تەييارلىنىدۇ. تەييارلاش ئۇسۇلى مۇنداق: بىر ياكى بىر قانچە چوڭ ئىدىش (ياكى كۇب) تام مەش ياكى ئوچاقلىق سۇپا بار ئۆيگە ئورناشتۇرۇلۇپ سۇزۇك سۇ قاچىلىنىدۇ. 1: 250 نىسبەتتە قۇرۇق كۆك ئۇزۇم سوقۇپ يانچىلىپ داكا خالتىغا قاچىلاپ ئىدىشقا سېلىنىدۇ. ئىدىش ئاغزى يېپىپ قويۇلىدۇ. ئۆي تېمپېراتۇرىسى 30 سىلسىيە گرادۇس ئەتراپىدا ساقلىنىدۇ (ھاۋا سوغۇق پەسىللەردە تام مەش ياكى سۇپا ئاستىدىكى ئوچاققا ئىس سېلىنىپ تېمپېراتۇرا تەڭشىلىدۇ). تەخمىنەن 10 — 15 كۈندە ئىدىشتىكى سۇ ئېچىپ بۇزۇلداپ كۆپۈكلىشىدۇ. بۇ چاغدا 1: 500 نىسبەتتە قاتتىق نىل سوقۇپ پاراشوك قىلىنىپ ئىدىشقا سېلىنىدۇ ۋە تەكشى قوچۇپ ئارىلاشتۇرۇلىدۇ. يەنە 1: 100 نىسبەتتە شاخار ئېرىتمىسى قۇيۇلىدۇ.

بۇنداق تەييارلانغان نىل ئېرىتمىسىنى ئۆي تېمپېراتۇرىسى ياخشى ساقلانسا، ئېھتىياجغا قاراپ نىل سېلىپ، نىل مىقدارىنى تەڭشەش ئارقىلىق بىر يىلغىچە ئىشلەتكىلى بولىدۇ.

نىل ئېرىتمىسىنى ئىشلىتىش دائىرىسى بىرقەدەر كەڭ بولۇپ، يېپەك، بوز، يۇڭ بۇيۇملارنىڭ ھەممىسىنى بوياشقا بولىدۇ. نىل ئېرىتمىسىدە خام ئەشيا بوياشتا سوغۇق بوياق (يەنى خام ئەشيانى سوغۇق ئېرىتمىگە بىۋاستە چىلاپ مەلۇم ۋاقىت تۇرغۇزۇش) ئۇسۇلى قوللىنىلىدۇ. نىلغا سېلىنغان خام ئەشيانىڭ ئېرىتمىدە تۇرغۇزۇلىدىغان ۋاقتىنىڭ ئۇزۇن - قىسقىلىقىغا قاراپ نىل كۆك (زۆتىنە رەڭ)، ھاۋا رەڭ، ئاچ ھاۋا رەڭلەردە بوياشقا بولىدۇ. تۇخۇمەك ئۇرۇقى ياكى تۇخۇمەك چېچىكى ئارقىلىق سېرىق بويالغان خام ئەشيانى نىلغا سېلىپ، ئېرىتمىدە تۇرغۇزۇلغان ۋاقتىنىڭ ئۇزۇن- قىسقىلىقىغا ئاساسەن يېشىل، مايسىرەڭ، ئاچ مايسىرەڭ قاتارلىق رەڭلەردە بوياشقا بولىدۇ.

كاتاپ: كاتاپ باسما بويياقچىلىقتا ناھايىتى كۆپ ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل مۇرەككەپ بويياق بولۇپ، شاتبۇزار، تېرىكە، مەنپەزە، سەرگەز، داستىخان، زەدىۋال قاتارلىقلارنى ئىشلەپچىقىرىشتا كەم بولسا بولمايدۇ.

كاتاپ تەييارلاشقا سۇ، بۇغداي ئۇنى، تۆمۇر، تۇز، جىگدە يىلمى قاتارلىقلار خۇرۇچ قىلىنىدۇ. ئالدى بىلەن بۆغداي ئۇنى قازانغا توشقۇزۇلغان سۇزۇك سۇغا چېلىپ سېلىنىدۇ (سۇ بىلەن ئۇن نىسبىتى 1:25 بولىدۇ)، ئاز مىقداردا تۇز قويۇلىدۇ ۋە بىر ئاز قاينىتىپ پىشۇرۇلىدۇ. ئاندىن بۇ سۇيۇقلۇق ساپال ئىدىشقا قويۇلىدۇ (ياكى مەنتەك سۇيى ئىشلىتىلسىمۇ بولىدۇ). سۇيۇقلۇققا كونا تۆمۇر، تۆمۇر داشقىلى سېلىنىپ، 15 كۈن ئەتراپىدا تۇرغۇزۇلىدۇ. ئىدىشتىكى تۆمۇر - تەسەكلەر ھەر كۈنى 4 — 5 نۆۋەت ئۆرۈپ تۇرۇلىدۇ. نەتىجىدە تۆمۇر داتلىشىپ ۋە دات تېتىقى سۇيۇقلۇققا تەكشى تاراپ سارغۇچ رەڭگە كېلىدۇ. تۆمۇر بىلەن سۇنىڭ مۇقىم نىسبەت مۇناسىۋىتى يوق بولۇپ، داۋالانغان رەخت پارچىسى سۇيۇقلۇققا چۆكۈرۈپ ئېلىنغاندا دەرھال قارا رەڭگە كىرسە، سۇيۇقلۇق پىشقان ھېسابلىنىدۇ. بۇنداق سۇيۇقلۇق «كاتاپ» دەپ ئاتىلىدۇ. كاتاپنى ئىشلىتىش ۋاقتىدا مەلۇم نىسبەتتە جىگدە يىلمى قوشۇپ ئىشلىتىلىدۇ.

كاتاپنىڭ رەڭ مۇقىملاشتۇرۇش ئۇنۇمى ئىنتايىن يۇقىرى ۋە تۇراقلىق بولىدۇ. ئادەتتە، تەبئىي بويياقلاردىن تۇخۇمەك رەڭ ئارقىلىق بويالغان ياكى زاۋۇت بويياقلىرىدا بويالغان بۇيۇملارنىڭ بويىلىشى خاتا بولۇپ قالغاندا، شاخار، زەمچە ياكى بويياق چىقىرىش پاراشوكى، ئاقارتىش پاراشوكى قاتارلىقلاردىن پايدىلىنىپ، خاتا بولۇپ قالغان بويياقنى يۇيۇپ چىقىرىپ تاشلاپ قايتا بوياشقا بولىدۇ. لېكىن، كاتاپ بىلەن بويالغان بويياقنى ھەرقانداق ۋاستە بىلەن چىقىرىپ تاشلاش مۇمكىن ئەمەس. شۇڭا كاتاپنى چوقۇم توغرا ئىشلىتىش، خاتا ئىشلىتىپ قويماسلىق تەلەپ قىلىنىدۇ.

4) سانائەت بويياق ماتېرىياللىرى

ئۇيغۇر قول ھۈنەر بويياقچىلىقىدا XIX ئەسىردىن باشلاپ پەيدىنپەي بىر قىسىم سانائەت بويياق ماتېرىياللىرى ئىشلىتىلىشكە باشلىغان. بۇنىڭ ئىچىدە نىل رەڭ (بۇ يەردە كۆزدە تۇتۇلىدىغىنى «نىل» دىن پەرقلىق بولۇپ، ساپ ۋە تازا بولغان پاراشوك ھالەتتىكى «نىل رەڭ» نى كۆرسىتىدۇ.) ھىندىستاندىن، قىزىل رەڭ، ئوردان

رەڭ ۋە «پەرەڭ رېڭى» قاتارلىقلار ئوتتۇرا ئاسىيادىن كىرگۈزۈلگەن. شۇنىڭ بىلەن تەبئىي بوياق ماتېرىياللىرى، يارىمچە بوياق ماتېرىياللىرى، ياسالما بوياق ماتېرىياللىرى ۋە سىنتېتىك كىرگۈزۈلگەن سانائەت بوياق ماتېرىياللىرىنى ئارىلاش ئىشلىتىش ۋەزىيىتى شەكىللەنگەن. شۇنداقلا سانائەت بوياق ماتېرىياللىرىنىڭ تۈرى ۋە ئىشلىتىلىش دائىرىسى تەدرىجىي كېڭىيىپ، يەرلىك بوياق ماتېرىياللىرىنىڭ ئورنىنى ئالغان. يېقىنقى 40 ~ 50 يىلدىن بۇيان يەرلىك بوياق ماتېرىياللىرىنىڭ ئىشلىتىلىشى ئاساسەن ئەمەلدىن قالىپ، سانائەت بوياقلىرى ئىشلىتىلىدىغان بولدى. شۇنىڭ بىلەن، بوياقچىلىقنىڭ كۆپلىگەن تۈرلىرى ۋە مەھسۇلاتلىرىنىڭ ئىزى ئۆچتى. ھازىر سانائەت بوياقلىرى ئەتلەس، بەقەسەم يىپلىرى، بۆز گىلەم، داستىخان يىپلىرىنى بوياشقا ۋە زىلچا گىلەم يىپلىرىنى بوياشقا ئىشلىتىلىدۇ.

سانائەت بوياق ماتېرىياللىرىنى ئىشلىتىشنىڭ ئومۇملىشىشىغا ئەگىشىپ، ئەنئەنىۋى بوياق ماتېرىياللىرى تىجارىتى ئاستا - ئاستا غايىب بولدى. بۇ خىل تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كاسىپلار سانائەت بوياق ماتېرىياللىرى تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىشقا ئۆتتى. خوتەن، يەركەن، قەشقەر قاتارلىق رايونلاردىكى چوڭ - كىچىك بازارلاردا ھېلىمۇ مەخسۇس بوياق ماتېرىياللىرى بازىرى قىزىيدۇ. بوياق ماتېرىياللىرى تىجارىتى قىلىدىغان كاسىپلار خەلق تىلىدا «رەڭچى» دەپ ئاتىلىدۇ. ھەتتا ئۇلارنىڭ بەزىلىرىگە بۇنداق كەسىپ نامى لەقەم بولۇپ كەتكەن. ساقاللىرى قىزىل، قوللىرى يېشىل بويىلىپ كەتكەن بۇنداق رەڭچىلەرنىڭ يايمىسىدىن پارچە قاچىلانغان ۋە ئايرىم قاچىلانغان سانائەت بوياقلىرىنىڭ كۆپ قىسمى تېپىلىدۇ. رەڭچىلەر باس - باس بولۇپ كەتكەن خېرىدارلارغا ھەر خىل بوياقلارنى قانداق ئىشلىتىش لازىملىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

سانائەت بوياق ماتېرىياللىرى ئەرزان، ھەجمى كىچىك، يۆتكەش قولايلىق، بوياق سۈيۇقلۇقى تەييارلاش ۋە بوياش ئىش تەرتىپى ئاز ۋە ئاسان بولۇشتەك ئەۋزەللىكلەرگە ئىگە. ئەمما سانائەت بوياقلىرىنىڭ تۈرلىرى كۆپ، كىسلاتالىق بوياق، كىسلاتاسىز بوياق دېگەندەك تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ. ھەر بىر تۈردىكى بوياقلار يەنە قىزىل، سېرىق، كۆك، قارا دېگەندەك نۇرغۇن رەڭ خىللىرىغا بۆلۈنىدۇ. بۇنداق بوياقلار گەرچە ئوخشاشلا «قىزىل» ياكى «سېرىق» دەپ ئاتالسىمۇ، ئوخشاشمىغان تۈردىكى ئوخشاش بوياقلارنىڭ خۇسۇسىيىتى

ۋە قوشۇمچە خۇرۇچلىرى ئازدۇر - كۆپتۈر پەرقلىنىدۇ. بەزى بوياقلار يىپەك بوياشتا ياخشى ئۇنۇم بەرسە، سۇنئىي تاللالارنى بوياشتا ياخشى ئۇنۇم بەرمەيدۇ. بەزلىرى كىسلاتانى خالىسا، بەزلىرى خالىمايدۇ، شۇڭا سانائەت بوياقلىرىنى قول ھۇنەر بوياقچىلىقىدا ئىشلەتكەندە رەڭ تۇرىنى، رەڭ خىلىنى ۋە قوشۇمچە خۇرۇچلارنى تاللاش توغرا بولمىسا، بوياق ئۇنۇمى كۆڭدىكىدەك بولمايدۇ. ئەگەر بوياق ياخشى تاللانسا — سۇ، بوياق، قوشۇمچە خۇرۇچ نىسبىتى توغرا ئىگىلەنسە، بوياق سۇپىتىنى (ئاخىرقى ھېسابتا مەھسۇلات سۇپىتىنى) زور دەرىجىدە ئۆستۈرگىلى بولىدۇ.

شۇڭا، تۆۋەندە ئۇيغۇر قول ھۇنەر بوياقچىلىقىدا يىپەك تالالىق بۇيۇملارنى بوياشتا كۆپ ئىشلىتىلىدىغان بىر قىسىم سانائەت بوياقلىرى ۋە قوشۇمچە خۇرۇچلار قىسقىچە تونۇشتۇرۇلىدۇ.

يىپەك بۇيۇملارنى بوياشتا كۆپ ئىشلىتىلىدىغان سانائەت بوياقلىرى:

ئۇيغۇرچە ئاتىلىشى	بوياق بەلگىسى	خەنزۇچەنامى
كىسلاتالىق شوخ كۆك بوياق (زۆتىنە بوياق)	6B	酸性耙兰
كىسلاتالىق شوخ قىزىل بوياق	B	酸性耙红
كىسلاتالىق شوخ يېشىل بوياق	G5	酸性耙绿
بۇاستە كۆك چېقىش قارا بوياق	R5	直接元青
بۇاستە تۇم قارا بوياق	TBRN	直接元
بۇاستە قارا بوياق	G	直接黑
بۇاستە قىزىل بوياق	4BS, F3G	直接红
بۇاستە سېرىق بوياق		直接黄
بۇاستە توق سېرىق G بوياق		直接东黄
بۇاستە جىگەر رەڭ بوياق (چىلان قىزىل)		直接枣红
بۇاستە كۆك بوياق		直接兰

بۇنداق سانائەت بوياقلىرىنى ئىشلىتىش ئارقىلىق ئەنگەنىۋى تەبىئىي بوياق ماتېرىياللىرى ئارقىلىق بۇاستە بويىغلى بولمايدىغان

قارا، شوخ يېشىل، شوخ قىزىل قاتارلىق رەڭ خىللىرىنى بىۋاستە بويىپ چىققىلى بولىدۇ. بەزى بوياقلارنى مۇۋاپىق نىسبەتتە تەڭشەش ئارقىلىق يەنە نۇرغۇن رەڭ خىللىرىنى ھاسىل قىلغىلى بولىدۇ.

يىپەك بۇيۇملارنى بوياشتا كۆپ ئىشلىتىلىدىغان قوشۇمچە خۇرۇچلار

رەڭ تۇتۇش خۇرۇچى: (固色剂) يىپەك تالالىق مەھسۇلاتلارنىڭ رەڭ ئېلىش، رەڭ تۇتۇش ئىقتىدارىنى كۈچەيتىدۇ.

ئاقارتىش خۇرۇچى: (增白剂) يىپەك يىپ، توقۇلمىلارنى كىر - داغلاردىن تازىلاش، ئاقارتىش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە.

تەكشى بوياش خۇرۇچى: (均染剂,平平加) يىپەك يىپ، توقۇلمىلارنى ئاقارتىش، سىلىقلاشتۇرۇش، بوياقنى ئاستا ۋە تەكشى سۈمۈرگۈزۈش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە. بۇ خۇرۇچنى ئىشلەتكەندە، بويالغۇچى بۇيۇملارنىڭ ئالا- بۇلىماچ بويىلىپ قېلىشىدىن ساقلىنىش ئۈنۈمى كۆرۈنەرلىك بولىدۇ.

سىركە كىسلاتاسى: (醋酸) سۇزۇك، سىيىق پۇراقلىق كىسلاتا، يىپەك بۇيۇملارنىڭ رەڭ ئېلىش، رەڭ تۇتۇش ئىقتىدارىنى كۈچەيتىش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە.

بىخەتەرلىك پاراشوكى: (保险粉) رەڭ قايتۇرۇش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە. يىپ ياكى توقۇلمىلار مەلۇم سەۋەبلەردىن خاتا بويىلىپ قالسا، باشقا خۇرۇچلار بىلەن قوشۇپ، خاتا بويالغان بۇيۇمنى ئاقارتىشقا ئىشلىتىلىدۇ.

شاخار: (碱) يىپەك يىپ، توقۇلمىلارنى ياغسىزلاش، يېلىم تازىلاش، ئاقارتىش، يۇمشىتىش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە. شۇنداقلا يىپەك بۇيۇملارنىڭ رەڭ ئېلىش ئىقتىدارىنى كۈچەيتىدۇ.

3. ئەنئەنىۋى يىپەك بوياقچىلىقى

يىپەك بوياقچىلىقى دېگىنىمىز، ئاۋۋال بويىلىپ ئاندىن توقۇلىدىغان ئەتلەس، بەقەسەم، دەييارە قاتارلىق يىپەك رەختلەرنىڭ ئۈرۈش - ئارقاق يىپلىرىنى بوياش ۋە ئاۋۋال توقۇلۇپ ئاندىن بويىلىدىغان رەڭدار شايى، ياغلىق، گۈلۈەرە قاتارلىق يىپەك رەختلەرنى بوياش كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئۇنىڭ ئەنئەنىۋىلىكى بولسا، يىپەك مەھسۇلاتلىرىغا گۈل چىقىرىش ياكى رەڭدارلىققا ئىگە قىلىشنىڭ پۈتۈنلەي تەبىئىي بوياق ماتېرىياللىرىدىن پايدىلىنىپ، قول

ھۈنەر مەشغۇلاتى ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشۇرۇلىدىغانلىقىدا ئىپادىلىنىدۇ.

1) يىپەك يىپ بوياقچىلىقى

بۇ، تەبئىي بوياق ماتېرىياللىرىدىن پايدىلىنىپ يىپەك يىپ بوياشنى كۆرسىتىدۇ. بۇنىڭدا ئەتلەس ئۇرۇشلىرى (يەنى ھەربىر تال ئۇرۇش يىپ) بىر نەچچە خىل رەڭدە بويىلىدۇ. دەييارە، بەقەسەم قاتارلىقلارنىڭ ئۇرۇشلىرى ئايرىم - ئايرىم ھالدا بىر خىل رەڭدە بويىلىدۇ. مۇشۇ ئالاھىدىلىككە ئاساسەن يىپەك يىپ بوياقچىلىقىنى گۈللۈك يىپەك يىپ بوياش ۋە سىدام رەڭدار يىپەك يىپ بوياشتىن ئىبارەت ئىككى تۈرگە بۆلۈش مۇمكىن.

(1) گۈللۈك يىپەك يىپ بوياش

گۈللۈك يىپەك يىپ (يەنى ئەتلەس ئۇرۇش يىپى) بوياشتا، يىپ تېنىگە رەڭ بېرىش بىلەن رەڭ ئېلىشنى چەكلەش گۈسۈلى تەڭ قوللىنىلىدۇ. ھەر خىل تەبئىي بوياق ماتېرىياللىرى رەڭ بېرىش ۋاستىسى قىلىنسا، قوناق پوستىكى رەڭ چەكلەش ۋاستىسى قىلىنىدۇ. قاينىتىما بوياق ياكى چىلىما بوياق گۈسۈلى ئارقىلىق رەڭ بېرىلسە، چەگمە بوياق گۈسۈلى ئارقىلىق رەڭ چەكلىنىدۇ. (مۇنداقچە ئېيتقاندا يىپ تېنىدىكى ئەسلىي رەڭ ساقلاپ قېلىنىدۇ) ئەتلەس ئۇرۇشلىرىنى بوياشتا يەنە قازان، كاسا، نوغۇچ، لەڭگەر چۆپ قاتارلىق سايمانلار ئىشلىتىلىدۇ.

قوناق پوستىكى: كۆمىسقوناق باشقى پىشىپ يېغىۋېلىنغاندا، باشاق پوستىكىنىڭ ئىچكى قەۋەتلىرىدىكى نېپىز، يۇمشاق، ئەۋرىشىملىكى ياخشى بولغان پوستەكلەر ئاۋايلاپ سويۇپ ئايرىۋېلىنىدۇ ۋە ئايرىم ساقلىنىدۇ. يىپ بوياش ۋاقتىدا، يىپ گەۋدىسىدىكى ئەسلىي رەڭنى ساقلاپ قېلىشقا تېگىشلىك ئورۇنلارغا يۆگەپ، ئەسلىي رەڭنى قوغداپ، بوياق سۈيۇقلۇقىدىكى رەڭنى چەكلەشكە ئىشلىتىلىدۇ.

تاناپ: بۆز يىپتىن پىششىق ئېشىلگەن ئىنچىكە تاناپ، ئۇرۇشكە يۆگەلگەن پوستەك ئۇستىدىن ئوراپ چەگمەك چىگىشكە ئىشلىتىلىدۇ.

نىل ئېرىتمىسى، كاتاپ قاتارلىق ياسالما بوياق ماتېرىياللىرىدىن ئۆزگە، زەمچە ئېرىتمىسى، داۋا، تۇخۇمەك رەڭ بوياق، قىزىل رەڭ بوياق قاتارلىقلار تەييارلىنىدۇ.

زەمچە ئېرىتمىسى تەييارلاش: چوڭراق ئىدىش ياكى كاسىغا

بويالماقچى بولغان يىپەك يىپ چۆكۈشكۈدەك مىقداردا سۇزۇك سۇ قۇيۇلىدۇ. 3 : 100 نىسبەتتە زەمچە سېلىپ قوچۇپ ئېرىتىلىدۇ.

داۋا تەييارلاش: 10 جىك يىپەك يىپ بويىاش ئۈچۈن ئۈچ جىك ئانار پوستىنى 20 جىك سۇغا سېلىپ بىر يېرىم سائەت قاينىتىلىدۇ. ئاندىن تىندۇرۇپ سۇزۇك قىسمى ئايرىۋېلىنىدۇ.

تۇخۇمەك رەڭ بويىاق تەييارلاش: ئىككى جىك يىپەك يىپ بويىاش ئۈچۈن 10 جىك سۇغا بىر جىك تۇخۇمەك چېچىكى، يېرىم جىك توغرىغا سېلىپ قاينىتىلىدۇ (بۇنىڭ ئىچىدە توغرىغا مىقدارى رەڭ قېنىقلىقىنى بەلگىلەيدۇ. ماتېرىيال توق سېرىق بويالماقچى بولسا، توغرىغا مىقدارى بىر ئاز كۆپەيتىلىدۇ. ئاچ سېرىق بويالماقچى بولسا، بىر ئاز ئازايتىلىدۇ.) سۇ قاينىپ يېرىمى قالغاندا ئوت توختىتىلىپ، ئېرىتمە تىندۇرۇلىدۇ ۋە سۇزۇك قىسمى ئايرىۋېلىنىدۇ.

قىزىل بويىاق تەييارلاش: قىزىل بويىلىدىغان يىپ چۆكۈشكۈدەك مىقداردىكى سۇغا 10 : 100 : 1000 نىسبەتتە كونا قىزىل بويىاق (ئۆسۈملۈك ئۇرۇقى) پاراشوكى ۋە بۇزغۇن پاراشوكى (يەنى بىر كىلوگرام يىپەك يىپ ئۈچۈن 100 گرام قىزىل بويىاق، 10 گرام بۇزغۇن پاراشوكى) سېلىپ يېرىم سائەت قاينىتىلىدۇ. ئاندىن خۇرۇچ تىرنىپلىرى سۇزۇپ تاشلىنىدۇ.

ھەر خىل نۇسخىلىق ئەتلەس ئۆرۈشلىرى ئوخشاش بولمىغان ئۇسۇللار ئارقىلىق بويىلىدۇ.

قارا ئەتلەس ئۇرۇش يىپىنى بويىاش، تۆت باسقۇچلۇق مەشغۇلات ئارقىلىق بويىلىدۇ.

1 - باسقۇچ: قارا ئەتلەس ئۇرۇش يىپى ئالدىنقى بابتا بايان قىلىنغان ئۇسۇل بويىچە تاناپ دۇكىنىغا تارتىپ بويىلىدىغان جايلىرىغا چەن سېلىنغاندىن كېيىن، گۇل ئورنى (ئاق رەڭ ساقلاپ قېلىنىدىغان جايلىرى) بوغۇلىدۇ، يەنى بىر ئادەم ئۆرۈش تانىپىنىڭ بوغۇشقا تېگىشلىك جايلىرىنى مەھكەم قىسىپ تۇتۇپ بېرىدۇ. يەنە بىر ئادەم بوغۇشقا تېگىشلىك تاناپ ئۇستىگە قوناق باشقىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى يۇمشاق پوستىكىنى بىرنەچچە قەۋەت چىڭ ئوراپ، ئۇستىدىن ئىنچىكە تاناپ بىلەن باشتىن - ئاياغ پۇرشىن شەكىلدە مەھكەم ئوراپ چىگىپ چىقىدۇ. بىرقېتىملىق تەييارلانغان ئەتلەس ئۆرۈش تانىپى مۇشۇ ئۇسۇل ئارقىلىق بىرنەچچە يۇز يەردىن ئوراپ چەگمەك چىگىلىدۇ. ئاندىن 20 سائەتسىيە گرادۇسلۇق سۇزۇك سۇغا ئىككى سائەت چىلاپ چەگمەك ئارىسىغا تولۇق سۇ ئۆتكۈزۈلىدۇ

(چەگمەك چىگىشتە، يىپىنىڭ بويىق بىلەن بىۋاستە ئۇچرىشىشنى چەكلەش مەقسەت قىلىنىدۇ. چەگمەك ئارىسىغا سۇ ئۆتكۈزۈشتە بولسا، يىپنى سۇغا تويۇندۇرۇپ، چەگمەك ئىككى بېشىدىكى يىپ ئارىلىقىدىن رەڭ سۈمۈرۈۋېلىشنى چەكلەش مەقسەت قىلىنىدۇ).

2 - باسقۇچ: زەمچە ئېرىتمىسىدىن ئېلىپ سىقىپ، نەل بويىقتا سېلىپ يېرىم سائەت تۇرغۇزۇلىدۇ. ئاندىن بويىقتىن ئېلىپ سىقىلىدۇ ۋە يىيىپ قۇرۇتۇلىدۇ. بۇ چاغدا ئۇرۇشنىڭ تەگلىك قىسمى زۆتىنە رەڭگە كىرىدۇ. چەگمەك ئىچى ئاق رەڭنى ساقلاپ قالىدۇ.

3 - باسقۇچ: زۆتىنە بويالغان ئۆرۈش سۈزۈك سۇدا چايقىلىدۇ. قايتىدىن تاناپ دۇكىنىغا تارتىلىپ زۆتىنە گۈل چىقىرىلىدىغان جايلارغا چەگمەك چىگىلىدۇ. ئاندىن قازانغا يىپەك چىلاشقۇدەك سۇ قۇيۇپ، ئۇستىگە يۇقىرىدا بايان قىلىنغان ئۇسۇل ئارقىلىق تەييارلانغان تۇخۇمەك رەڭ قۇيۇلىدۇ. يىپەك سېلىنىپ يېرىم سائەت قاينىتىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئۇرۇشنىڭ چەگمەك سىرتىدىكى قىسمىلىرى يېشىل ماش رەڭ بويىلىدۇ.

4 - باسقۇچ: يېشىل بويالغان ئۇرۇش قازاندىن ئېلىنىپ سۈزۈك سۇ بىلەن چايقىلىدۇ ۋە ھۆل پېتى تاناپ دۇكىنىغا تارتىلىپ، يېشىل رەڭلىك گۈل چىقىرىشقا تېگىشلىك بولغان جايلىرىغا چەگمەك چىگىلىدۇ (ئەگەر يېشىل تۇمشۇق قارا ئەتلەس توقۇلماقچى بولسا، بۇ ۋاقىتتا يەنە ئاق گۈل چەگمەكلىرىنىڭ ھەر ئىككى ئۇچىدىن 1 ~ 2 سانتىمېتىر قىسمىغا چەگمەك چىگىلىدۇ). ئاندىن دۇكاندىن چۇشۇرۇپ كاتاپ بويىقتا سېلىپ تېز - تېز ئۆرۈپ - چۆرۈپ، 15 مىنۇت تۇرغۇزۇپ ئېلىنىدۇ. بۇنىڭ بىلەن چەگمەك سىرتىدىكى جايلار قارا بويىلىدۇ. ئاندىن سۈزۈك سۇدا تەكرار چايقاپ چىڭ سىقىلىدۇ. بارلىق چەگمەكلەر يېشىپ تاشلىنىدۇ ۋە لەڭگەر چۆپكە يىيىپ قۇرۇتۇلىدۇ.

دېمەك، قارا ئەتلەس (شۇنداقلا يېشىل تۇمشۇق قارا ئەتلەس) ئۇرۇشى ئۇچ قېتىمغا بۆلۈپ چەگمەك چىگىش، ئۇچ قېتىم (بۇنىڭ ئىچىدە بىر قېتىملىقى ۋاستىچى بويىق) سوغۇق بويىقتا، بىر قېتىم قايناتما بويىقتا سېلىش ئارقىلىق بويىلىدۇ. ئۆرۈش يىپلار گەۋدىسىدە ئاق، زۆتىنە، يېشىل ۋە قارا قاتارلىق تۆت خىل رەڭدىن تەركىب تاپقان گۈل نەقىش شەكلى ھاسىل قىلىنىدۇ.

سىرىق ئەتلەس ئۇرۇش يىپىنى بويىاش، ئۇچ ياكى بەش باسقۇچلۇق مەشغۇلات ئارقىلىق ئورۇنلىنىدۇ.

1 ـ باسقۇچ: ئاق تەگلىك ئورنىغا چەگمەك چىگىپ سۇغا تويۇندۇرۇلىدۇ، ئاندىن زەمچىللىنىدۇ.

2 ـ باسقۇچ: زەمچىلەنگەن ئۇرۇش تۇخۇمەك رەڭگە سېلىنىپ قاينىتىما بويىاق قىلىنىدۇ (ئۇسۇلى قارا ئەتلەس ئۇرۇشنى تۇخۇمەك رەڭگە سالغانغا ئوخشايدۇ). نەتىجىدە، تەگلىكتىن ئۆزگە گۇل قىسىملىرى سېرىق رەڭدە بويىلىدۇ.

3 ـ باسقۇچ: تۇخۇمەك رەڭدىن ئېلىپ، سۇزۇك سۇدا چايقاپ تاناپ دۇكىنىغا تارتىلىدۇ. سېرىق گۇل چىقىرىشقا تېگىشلىك ئورۇنلارغا، قىزىل ـ سېرىق زەنجىر كانارىلىق توقۇلماقچى بولسا، سېرىق زەنجىر ئورنىغا چەگمەك چىگىلىدۇ. سېرىق گۇللەر ئىچىگە يېشىل ناسۇاي چىقىرىلىدىغان ئورۇنلارغىمۇ مۇشۇ ۋاقىتتا چەگمەك چېگىلىدۇ. ئاندىن دۇكاندىن چۇشۇرۇپ، ئالدىن تەييارلانغان قىزىل بويىاق سۇيۇقلۇقىغا سېلىپ 40 مىنۇت قاينىتىما بويىاق قىلىنىدۇ. نەتىجىدە ئۇرۇشنىڭ چەگمەك سىرتىدىكى جايلىرى قىزىل بويىلىدۇ (قىزىل رەڭ قېنىقلىقى قىزىل بويىاق تەركىبىگە زەمچە سلىش ـ سالماسلىققا باغلىق، زەمچە سېلىنسا، ئۇ تۇخۇمەك رەڭنى قايتۇرىدۇ. ئۆرۇش يېپ قىزىل رەڭنى توسالغۇسىز سۇمۇرەلەيدۇ. توق قىزىل گۇل رەڭگىدە بويىلىپ چىقىدۇ. زەمچە سېلىنمىسا، تۇخۇمەك رەڭ يېنىڭ قىزىل رەڭنى سۇمۇرۇشىگە توسقۇنلۇق قىلىدۇ. يېپ ھال رەڭ بويىلىپ چىقىدۇ). ئاندىن سۇزۇپ، سۇزۇك سۇدا چايقىلىدۇ.

4 ـ باسقۇچ: ئەتلەس، قارا ـ سېرىق كانارىلىق توقۇلماقچى بولسا، كانارىلىق يېپلارنىڭ سېرىق زەنجىر ئورنىغا چەگمەك چىگىلىدۇ. ئاندىن داۋغا بېسىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن قارا زەنجىر گۇل ئورنى قارا بويىلىپ چىقىدۇ.

5 ـ باسقۇچ: ئۆرۇش داۋدىن ئېلىپ سىقىپ بارلىق چەگمەكلەر يېشىلىدۇ. ئاندىن يېشىل ناسۇاي چەگمەكلىرىنىڭ ئورنىدىكى تۇخۇمەك رەڭلىك جايلار ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا داۋغا چۆكۈرۈپ بويىلىدۇ. نەتىجىدە ناسۇاي ئورنى يېشىل رەڭگە كىرىدۇ.

دېمەك، رەڭ تۇرى ئەڭ تولۇق بولغان ئاق تەگ، سېرىق ـ قىزىل گۇللۇك، قارا ـ سېرىق زەنجىر كانارىلىق، يېشىل ناسۇايلىق سېرىق ئەتلەس ئۇرۇشى يۇقىرىقى بەش باسقۇچلۇق مەشغۇلات ئارقىلىق بەش خىل رەڭگە كىرگۈزۈلىدۇ. مۇنداقچە ئېيتقاندا توقۇلماقچى بولغان ئەتلەس تۇرى سېرىق ـ قىزىل زەنجىر كانارىلىق سېرىق ئەتلەس بولىدىغان بولسا، ئۇنىڭ ئۇرۇش يېپىنى بويىاش يۇقىرىدا بايان

قىلىنغان ئالدىنقى ئۇچ باسقۇچلۇق بويىاش مەشغۇلاتى ئارقىلىق تاماملىنىدۇ. بىرىنچى قېتىم چەمەك چىگىلگەن جايلار ئاق رەڭنى ساقلاپ قالىدۇ. چەمەك سىرتى سېرىق رەڭدە بويىلىدۇ؛ ئىككىنچى قېتىمدا چەمەك چىگىلگەن جايلار سېرىق رەڭنى ساقلاپ قالىدۇ. چەمەك سىرتى قىزىل رەڭدە بويىلىدۇ. ئەتلەس گۈللىرى يۇقىرىقى ئۇچ خىل رەڭدىن تەركىب تاپىدۇ. ئەگەر، توقۇلماقچى بولغان ئەتلەس تۇرى سېرىق - قارا زەنجىر كانارلىق سېرىق ئەتلەس بولىدىغان بولسا، تۆتىنچى باسقۇچلۇق بويىاش مەشغۇلاتى كۆپەيتىلىدۇ، يەنى كانارا ئۇرۇش يېپلىرىنىڭ سېرىق زەنجىر گۈلى ئورنىغا چەمەك چىگىلىپ، ئاندىن كانارلىق يېپلار داۋا ئېرىتمىسىگە سېلىنىپ، سوغۇق بويىاق ئۈسۈلى ئارقىلىق قارا زەنجىر گۈل ئورنى قارا بويىلىدۇ. ئەتلەس گۈللىرى ئاق، سېرىق، قىزىل، قارا قاتارلىق تۆت خىل رەڭدىن ھاسىل قىلىنىدۇ. ئەگەر توقۇلىدىغان ئەتلەس تۇرى سېرىق - قارا زەنجىر كانارلىق، يېشىل ناسۇايلىق سېرىق ئەتلەس بولىدىغان بولسا، بەشىنچى باسقۇچلۇق بويىاش مەشغۇلاتى كۆپەيتىلىدۇ. يەنى ئۈچىنچى باسقۇچلۇق مەشغۇلات داۋامىدا چىگىپ قويۇلغان ناسۇاي گۈل چەمەكلىرى يېشىپ تاشلىنىپ، ناسۇاي گۈل ئورنى ئايرىم - ئايرىم ھالدا داۋىغا چۆكۈرۈپ بويىلىدۇ. نەتىجىدە، سېرىق رەڭلىك ناسۇاي گۈللەر ئورنى يېشىل رەڭگە كىرىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئەتلەس ئۇرۇش يىپ گەۋدىسىدە ئاق، سېرىق، قىزىل، قارا ۋە يېشىلدىن ئىبارەت بەش خىل رەڭدىن تۇزۇلگەن ئەتلەس گۈللىرى ھاسىل قىلىنىدۇ.

قىزىل ئەتلەس ئۇرۇش يېپىنى بويىاش. بۇ خىل بويىاش بەش باسقۇچلۇق مەشغۇلات ئارقىلىق ئورۇنلىنىدۇ.

1 - باسقۇچ: ئاق تەگلىك ئورنىغا چەمەك چىگىلىپ، سۇغا تويۇندۇرۇلىدۇ، ئاندىن زەمچىللىنىدۇ.

2 - باسقۇچ: يېشىل بويىلىدىغان جايلار ئايرىم - ئايرىم ھالدا ئاۋۋال نىل ئېرىتمىسىگە، ئاندىن تۇخۇمەك رەڭگە چۆكۈرۈپ يېشىل بويىلىدۇ.

3 - باسقۇچ: قارا بويىاشقا تېگىشلىك جايلار ئايرىم - ئايرىم ھالدا ئاۋۋال داۋىغا، ئاندىن كاتاپقا چۆكۈرۈش ئارقىلىق قارا بويىلىدۇ.

4 - باسقۇچ سېرىق گۈل چىقىرىشقا تېگىشلىك جايلار ئايرىم-ئايرىم ھالدا تۇخۇمەك رەڭگە چۆكۈرۈپ سېرىق بويىلىدۇ.

5 - باسقۇچ: ئۇرۇش يېپ قايتىدىن تاناپ دۇكىنىغا تارتىلىپ

2-، 3-، 4- باسقۇچتا يېشىل، قارا، سېرىق بويالغان جايلارغا ئايرىم-ئايرىم هالدا چەگمەك چىگىلىدۇ. ئاندىن قىزىل بوياققا سىلىپ قاينىتىما بوياق ئۈسۈلى ئارقىلىق قىزىل رەڭلىك گۈل ئورنى بويىلىدۇ.

دېمەك، قىزىل ئەتلەس ئۈرۈشى بەش باسقۇچلۇق مەشغۇلات ئارقىلىق بويالغان، ئۈرۈش گەۋدىسىدە بەش خىل رەڭدىن تەركىب تاپقان گۈل - نەقىش هاسىل قىلىنىدۇ.

زۇتىنە ئەتلەس ئۈرۈشىنى بوياش. ئاق گۈل ئورنى بوغۇلۇپ، زەمچىلىنىدۇ. ئاندىن نىل ئېرىتمىسىگە يېرىم سائەت چىلاپ زۇتىنە بويىلىدۇ. بوياقتىن ئېلىپ سىقىپ چەگمەكلىرى يېشىلگەندىن كېيىن، يېشىل بويىلىدىغان قىسىملىرى نىل رەڭلىك جاينى قاينىاپ تۇرغان تۇخۇمەك رەڭگە چۆكۈرۈش ئارقىلىق، قىزىل ياكى سېرىق ناسۇاي گۈللىرى ئاق گۈللەرنىڭ مۇناسىپ قىسىملىرىنى قاينىاپ تۇرغان قىزىل ياكى تۇخۇمەك رەڭگە چۆكۈرۈش ئارقىلىق بويىلىدۇ.

يەكەن ئەتلىسىنىڭ گۈل نۇسخىسى قارا، سېرىق، قىزىل ۋە زۇتىنە ئەتلەس نۇسخىلىرىنىڭ كىچىكلىتىلگەن، شۇنداقلا ئاز - تولا ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈلگەن نۇسخىلىرىنىڭ ئۆزئارا يانداشىپ ئۇچ يول ئىككى دەۋر ياكى تۆت يول ئىككى دەۋر قىلىپ جايلاشتۇرۇلۇشىدىن هاسىل بولغانلىقى يۇقىرىدا بايان قىلىنغانىدى. نۇسخا گۈللىرىنى بۇنداق دەۋرلىك ئورۇنلاشتۇرۇش، ئۈرۈش يېپلارنى تاناپ دۇكىنىغا تارتىپ چەگمەك چىگىش داۋامىدا ئەملگە ئاشۇرۇلىدۇ. ئاندىن يۇقىرىدا بايان قىلىنغان تۆت خىل ئەتلەس ئۈرۈشلىرىنى بوياشتىكى ئومۇمىي قائىدىلەردىن پايدىلىنىپ ئوخشاشمىغان ئۈسۈللار ئارقىلىق بويىلىدۇ. بۇنىڭدىكى كونكرېت ئۈسۈللار تۆۋەندىكىچە:

ئاق رەڭنى ساقلاپ، سېرىق، قىزىل بوياشتا، ئاۋۋال ئاق گۈل ياكى ئاق تەگلىك ئورنى چىگىلىدۇ. ئاندىن تۇخۇمەك رەڭگە سىلىپ سېرىق بويىلىدۇ. ئاخىرىدا سېرىق گۈل ئورنى چىگىلىپ قالغان قىسمى تۇخۇمەك رەڭدە قاينىاتما بوياق قىلىنىدۇ. ئاندىن سېرىق گۈل ئورنىغا چەگمەك چىگىلىپ، نىل بوياققا سىلىپ سوغۇق بوياش ئۈسۈلىدا بوياپ يېشىل رەڭ هاسىل قىلىنىدۇ.

ئاق رەڭنى ساقلاپ، زۇتىنە بوياشتا، ئاق گۈل ئورنى چىگىلىپ، نىل بوياقتا سوغۇق بوياش ئارقىلىق قالغان قىسمى زۇتىنە بويىلىدۇ.

قىزىل رەڭلىك گۈللەر ئىچىدىن قارا رەڭلىك گۈل چىقىرىشتا، قارا بوياشقا تېگىشلىك جاي قاينىاپ تۇرغان قىزىل بوياققا چۆكۈرۈش ئارقىلىق قارا رەڭگە كىرگۈزۈلىدۇ.

ئاق تەگلىك ياكى ئاق گۈل ئىچىدىن قىزىل رەڭلىك گۈل چىقىرىشتا، قىزىل بوياشقا تېگىشلىك جايلار قاينىاپ تۇرغان قىزىل بوياقتا چۆكۈرۈش ئارقىلىق بويىلىدۇ. دېمەك، يەركەن نۇسخا ئەتلەستە كەم دېگەندە ئالتە خىل رەڭدىن گۈل - نەقىشلەر ھاسىل قىلىنىدۇ.

يۇقىرىقىلارنى ئومۇملاشتۇرغاندا، ئەتلەس ئۇرۇشلىرىنى بوياشتا، ئاجىز رەڭدىن كۆچلۈك رەڭگە ئۆتۈش تەرتىپى، يەنى ئاق ← سېرىق ← قىزىل ← يېشىل ← قارا تەرتىپى بويىچە چەگمەك چىگىلىپ، ئاجىز رەڭلەر قوغداپ قېلىنىدۇ. قانچە قېتىم بوياقتا سېلىنمىسۇن، بارلىق چەگمەكلەر ئاخىرغىچە ساقلاپ قېلىنىدۇ. ئاق، سېرىق، قىزىل رەڭلەر ئىچىدىن باشقا رەڭلىك گۈللەرنى چىقىرىشقا توغرا كەلگەندە چۆكۈرۈپ بوياش ئۇسۇلى قوللىنىلىدۇ. مۇشۇ قائىدىلەردىن پايدىلىنىپ، ئەتلەسنىڭ بارلىق نۇسخىلىرىنى بوياپ چىققىلى بولىدۇ. شۇڭا بىر - بىرلەپ بايان قىلىنمايدۇ.

(2) سىدام رەڭدار يىپەك يىپ بوياش

سىدام رەڭدار بوياش، توقۇمىچىلىقتا ئىشلىتىلىدىغان ئاق يىپەك يىپنى، يەككە رەڭدە بوياپ رەڭدارلىقتا ئىگە قىلىشنى كۆرسىتىدۇ. سىدام رەڭدار يىپ بوياش مەشغۇلاتى بىرقەدەر ئاددىي بولۇپ، قىزىلگۈل رەڭگى، ھال (ئاچ قىزىل)، توق سېرىق، يېشىل، قارا، زۇتىنە بوياش ئۇسۇللىرى يۇقىرىدا بايان قىلىنغان ئەتلەس ئۇرۇشلىرىنى بوياش ئۇسۇلىغا ئوخشايدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە تۆۋەندىكى ئۇسۇللار ئارقىلىق ھەر خىل رەڭلەردە بويىلىدۇ.

ناۋات رەڭ بوياش: يىپەك يىپ سۇزۇك سۇغا چىلاپ 25 — 30 مىنۇت تۇرغۇزۇپ ئارىسىغا تولۇق سۇ ئۆتكەندىن كېيىن سۇدىن ئېلىپ سىقىپ، تەلەپ بويىچە تەييارلانغان زەمچە ئېرىتمىسىگە يېرىم سائەت چىلاپ زەمچىلىنىدۇ. قازانغا بويىلىدىغان يىپەك يىپ چۆكۈشكۈدەك سۇ قۇيۇپ، 1:0.1 (بىر جىڭ يىپەككە بىر سەر) نىسبەتتە تۇخۇمەك چېچىكى سېلىپ، بىرەر سائەت قاينىتىلىدۇ. ئاندىن تىرىپلىرى ئېلىۋېتىلىپ زەمچىلەنگەن يىپنى سېلىپ يېرىم سائەت قاينىتىلىدۇ. ۋاقىت توشقاندا قازاندىن ئېلىپ سىقىپ، سۇزۇك سۇدا چايقىلىدۇ ۋە يېيىپ قۇرۇتۇلىدۇ.

ئاچ سېرىق بوياش: تۇخۇمەك رەڭ تەييارلاشتا 1:3 نىسبەتتە تۇخۇمەك چېچىكى (ئۇچ جىڭ يىپەك ئۈچۈن بىر جىڭ تۇخۇمەك چېچىكى) سېلىنىدۇ. قالغان بارلىق ئىش تەرتىپلىرى ناۋات رەڭ

بويىشقا ئوخشاش بولىدۇ.

سۇر رەڭ (كۇلرەڭ سىرىق) بويىش: ئاچ سىرىق تۇخۇمەك رەڭگە ئازراق كاتاپ سۇيى قوشۇلىدۇ. قالغان ئىش تەرتىپلىرى ناۋات رەڭ بويىشقا ئوخشايدۇ.

سىدە چېچىكى رەڭدە بويىش: ئاچ سىرىق تۇخۇمەك رەڭگە ئاز مىقداردا داۋا سۇيى قوشۇلىدۇ. قالغان ئىش تەرتىپلىرى ناۋات رەڭ بويىشقا ئوخشايدۇ.

سۇس قىزىل بويىش: ئاچ سىرىق تۇخۇمەك رەڭگە سىرئاز ئوردان سۇيى قوشۇلىدۇ. باشقا ئىش تەرتىپلىرى ناۋات رەڭ بويىشقا ئوخشاش بولىدۇ.

قىزىل بويىش: ئاچ سىرىق تۇخۇمەك رەڭگە تەڭ مىقداردا ئوردان سۇيى قوشۇلىدۇ. قالغان ئىش تەرتىپى يۇقىرىقىغا ئوخشايدۇ.

چاچرەڭ (سۇس ھاۋا رەڭ) بويىش: بىر ئۇلۇش نىل ئېرىتمىسى ئىككى ئۇلۇش سۇزۇك سۇغا ئارىلاشتۇرۇلىدۇ. ئاندىن زەمچىلەنگەن يىپەك يىپ نىل ئېرىتمىسىگە سېلىنىپ يېرىم سائەت تۇرغۇزۇلۇپ، سوغۇق بويىش ئۈسۈلىدا بويىلىدۇ. ئاندىن بويىقتىن ئېلىپ، سۇزۇك سۇدا چايقاپ يېيىپ قۇرۇتۇلىدۇ.

ھاۋارەڭ بويىش: بىر ئۇلۇش نىل ئېرىتمىسى بىر ئۇلۇش سۇزۇك سۇغا ئارىلاشتۇرۇلىدۇ. ئاندىن زەمچىلەنگەن يىپەك يىپ نىل ئېرىتمىسىگە سېلىنىدۇ. قالغان ئىش تەرتىپلىرى چاچرەڭ بويىشقا ئوخشايدۇ.

ماش رەڭ (توق مايسا رەڭ) بويىش: ئۆلچەم بويىچە تەييارلانغان بىر ئۇلۇش ئانار پوستى داۋىسى (بۇنىڭ تەييارلاش ئۈسۈلى يۇقىرىدا بايان قىلىندى)، تۆت ئۇلۇش يىلمان سۇغا قۇيۇلىدۇ. يىپەك يىپ بۇ ئېرىتمىگە سېلىپ 40 مىنۇت تۇرغۇزۇلىدۇ. بىرقانچە نۆۋەت ئۆرۈپ قوچۇلىدۇ. ئاندىن سىقىپ ئېلىپ يېيىپ قۇرۇتۇلىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن بىر ئۇلۇش كاتاپ، ئىككى ئۇلۇش سۇزۇك سۇغا قۇيۇلۇپ ئۇستىگە يىپەك يىپ سېلىپ تېز - تېز ئۆرۈلىدۇ. سوغۇق بويىقتا 15 مىنۇت تۇرغۇزۇلغاندىن كېيىن (ئۇنىڭدىن ئارتۇق تۇرغۇزۇلسا، يىپەك چىرىپ كېتىدۇ) بويىقتىن ئېلىپ چايقاپ يېيىپ قۇرۇتۇلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن توق مايسارەڭ بويىلىدۇ.

ئاچ مايسارەڭ بويىش: يىپەك يىپ، توق مايسارەڭ يىپ بويىاپ ئېشىپ قالغان ئىككى خىل ئېرىتمىگە يۇقىرىقى تەرتىپ بويىچە چىلاپ بويىلىدۇ ياكى توق مايسارەڭ بويىشقا ئىشلىتىلگەن ئېرىتمە

قويۇقلۇقىنى تېخىمۇ تۆۋەنلىتىش ئارقىلىق بويىلىدۇ.

يۇقىرىدا يىپەك يىپلارنى گۈللۈك بوياش ۋە سىدام بوياشنىڭ 16 خىل ئۇسۇلى بايان قىلىندى. ئەمەلىيەتتە بوياق رەڭ تۇرى بۇلار بىلەن چەكلەنمەيدۇ. ھەر خىل بوياق ئېرىتمىلىرىنىڭ قويۇقلۇقىنى ئاشۇرۇش ياكى كېمەيتىش، يىپەك يىپنىڭ ئېرىتمىدە تۇرغۇزۇلۇش ۋاقتىنى ئۇزارتىش ياكى قىسقارتىش ئارقىلىق تېخىمۇ كۆپ رەڭلەردە بوياشقا بولىدۇ. ئەتلەس ئارقاقلىرىنى، ئارىلاش ئەتلەس ۋە بەقەسەم تۇرىدىكى رەختلەرنىڭ بۆز ئارقاقلىرىنىمۇ مۇشۇ ئۇسۇللاردىن پايدىلىنىپ بوياشقا بولىدۇ. شۇڭا بىر - بىرلەپ بايان قىلىنمايدۇ.

2) يىپەك رەخت بوياقچىلىقى

يىپەك رەخت بوياقچىلىقى گۈللۈك يىپەك رەخت بوياقچىلىقى ۋە سىدام يىپەك رەخت بوياقچىلىقىدىن ئىبارەت ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

(1) گۈللۈك يىپەك رەخت بوياقچىلىقى

گۈللۈك يىپەك رەخت بوياقچىلىقى، مەلۇم ۋاستىلەر ئارقىلىق سىدام يىپەك رەختكە گۈل چىقىرىشنى كۆرسىتىدۇ. ئۇيغۇر قول ھۈنەرۋەنچىلىكىدە سىدام يىپەك رەختكە گۈل چىقىرىش ئارقىلىق ئىشلەپچىقىرىلىدىغان گۈللۈك مەھسۇلاتلاردىن ھازىر ئېنىقلاشقا مۇمكىن بولغىنى گۈلۈەرە ۋە گۈللۈك بەلياغلىقتىن ئىبارەت ئىككى تۈرلۈك بولۇپ، گۈلۈەرە چەگمە بوياق ئۇسۇلى ئارقىلىق، گۈللۈك بەلياغلىق بولسا تامغا باسما بوياق ئۇسۇلى ئارقىلىق ئىشلەپچىقىرىلىدۇ.

گۈلۈەرە بوياقچىلىقى

گۈلۈەرنىڭ ئالاھىدىلىكى: بۇ خىل ھالقا گۈللۈك يىپەك رەخت بولۇپ، رەخت يۈزىدە تەگلىك رەڭ (يەنى ئاق رەڭ) ۋە بوياق رەڭدىن ئىبارەت ئىككى خىللا رەڭ پەرقى شەكىللىنىدۇ. گۈل نۇسخىلىرى بىر قەدەر ئاددىي بولۇپ، مۇرەككەپ تۈزۈلۈشلۈك گۈل ئېلېمېنتلىرى ۋە مۇرەككەپ گۈل نۇسخىلىرى ئىشلىتىلمەيدۇ. چەگمە بوياق ئۇسۇلى ئارقىلىق رەخت يۈزىگە ھالقا شەكىللىك ئاق گۈل چىقىرىلىدۇ. گۈل ئىچى ۋە سىرتى خالىغان بىر خىل رەڭدە بويىلىدۇ. رەخت يۈزىدە كانارا، ئىچ گۈل ئايرىمىسى بولمايدۇ. گۈللەرنىڭ جايلىشىشى تۈز بەتلىك داۋام قىلىدۇ. ئەمما چەگمەك چېگىش مەشغۇلاتى قول ئىشى ئارقىلىق ئورۇنلىنىدىغان بولغاچقا، گۈللەرنىڭ تىزىلىشى تازا رەتلىك، رېتىملىق بولۇپ كېتەلمەيدۇ.

گۈلۈەرە رەخت يۇزىدە گۈل ھاسىل قىلغۇچى ئاق رەڭلىك ھالقىلارنىڭ چوڭ - كىچىكلىك پەرقىگە ئاساسەن، چوڭ ھالقىلىق گۈلۈەرە، كىچىك ھالقىلىق گۈلۈەرە، ئارىلاش ھالقىلىق گۈلۈەرەدىن ئىبارەت ئۈچ خىل گۈل نۇسخىسىغا بۆلۈنىدۇ.

ھالقا گۈللۈك تەييار مەھسۇلات خام ئەشيا پەرقىگە ئاساسەن «گۈلۈەرە شايى» ۋە «گۈلۈەرە رومال» (ياكى «گۈلۈەرە ياغلىق») دەپ ئاتاپ پەرقلەندۈرۈلىدۇ.

گۈلۈەرە ئىشلەپچىقىرىش ماتېرىيال سايمانلىرى: گۈلۈەرە ئىشلەپچىقىرىشقا ئاق شايى بىلەن ئاق شايى رومال خام ئەشيا قىلىنىدۇ. قوناق پوستىكى، تاناپ، نىل ئېرىتمىسى، زەمچە ئېرىتمىسى، تۇخۇمەك رەڭ بوياق، قىزىل رەڭ بوياق قاتارلىق ماتېرىياللار، قازان، ئىدىش، كاسا، لەڭگەر چۆپ قاتارلىق سايمانلار ئىشلىتىلىدۇ (بۇلارنىڭ تەييارلىنىشى گۈللۈك يىپەك يىپ بوياقچىلىقىدىكىگە ئوخشاش بولىدۇ).

گۈلۈەرە بوياقچىلىق مەشغۇلاتى: گۈلۈەرە ئىشلەپچىقىرىش تەييارلىق باسقۇچى ۋە بوياش باسقۇچىدىن ئىبارەت ئىككى باسقۇچلۇق مەشغۇلات ئارقىلىق ئورۇنلىنىدۇ.

تەييارلىق باسقۇچى. بۇ باسقۇچتا، ھەر خىل بوياق ماتېرىياللىرى ۋە سايمانلار تەلەپ بويىچە تەييارلىنىدۇ. خام ئەشيانىڭ ھالقا گۈل چىقىرىلىدىغان جايلىرىغا بەلگە قويۇلىدۇ. ئاندىن چىمدىپ قۇرۇلۇپ بىر نەچچە قەۋەت قوناق پوستىكى يۆگىلىپ، ئۇستىدىن تاناپ يۆگەپ مەھكەم چىگىپ بوغۇلىدۇ. چەگمەك چېگىش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، سۇزۇك يىلمان سۇغا ئىككى سائەت چىلاپ چەگمەك ئارىسىغا سۇ ئۆتكۈزۈلىدۇ. ۋاقىت توشقاندا، سۇزۇۋېلىپ سىقىپ زەمچە ئېرىتمىسىگە يېرىم سائەت چىلاپ زەمچىلىنىدۇ.

بوياش باسقۇچى. بۇ باسقۇچتا، زەمچىلەنگەن خام ئەشيا تەييارلانغان بوياقتا سېلىپ بويىلىدۇ. بوياق رېتى جەھەتتە، يىپەك يىپ بوياقچىلىقىدا بايان قىلىنغان ئون نەچچە خىل بوياش ئۇسۇلىنىڭ خالىغان بىرسى ئارقىلىق بوياش مۇمكىن بولسىمۇ، گۈلۈەرە رەختلەر ئادەتتە قىزىل، ھال، سېرىق، زۆتسىنە، يېشىل، ھاۋارەڭ قاتارلىق رەڭ قېتىقلىقى بىر قەدەر يۇقىرى بولغان شوخ رەڭلەردە بويىلىدۇ. شۇنداقلا گۈلۈەرىنىڭ ھالقا چەگمەك ئورنى بەك كىچىك (ئادەتتە ھالقا دىئامېتىرى 2 — 6 سانتىمېتىر، ھالقا تېنىنىڭ كەڭلىكى بىر سانتىمېتىر ئەتراپىدا) بولغاچقا، چەگمەك ئىچىگە رەڭ ئۆتۈپ

كېتىپ، بويىق سۇپىتىگە تەسىر يېتىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن، تەييارلىنىدىغان بويىقلارنىڭ رەڭ قېنىقلىقى يۇقىرى، بويىقتا تۇرغۇزۇش ۋاقتى قىسقىراق بولىدۇ. بويىش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، خام ئەشيا سۇزۇك سۇدا تەكرار چايقىلىپ سقىپ سۇيى ساقىتىلغاندىن كېيىن، چەگمەكلەر يېشىلىپ لەڭگەر چۆپكە يېيىپ قۇرۇتۇلىدۇ.

چوڭ چەگمەك چېگىلگەنلىرى چوڭ ھالقىلىق گۈلۈەرە، كىچىك چەگمەك چېگىلگەنلىرى كىچىك ھالقىلىق گۈلۈەرە، چوڭ - كىچىك چەگمەكلەر ئارىلاش چېگىلگەنلىرى ئارىلاش ھالقىلىق گۈلۈەرە بولۇپ چىقىدۇ. دېمەك، گۈلۈەرە ئىككى خىل خام ئەشيادىن ئۈچ خىل گۈل نۇسخىسىدا كەم دېگەندە ئالتە خىل رەڭ تۇرىدە ئىشلەپچىقىرىلىدۇ.

گۈللۈك بەلياغلىق بويىقچىلىقى: گۈللۈك بەلياغلىقنىڭ ئالاھىدىلىكى: ئۇ بەلۇاغنىڭ بىر تۇرى بولۇپ، ماتېرىيال سۇپىتى ۋە سەنئەت قىممىتى جەھەتتە ئۇيغۇر ئەرلىرى بەلۇاغلىرىنىڭ سەر خىلى ھېسابلىنىدۇ.

گۈللۈك بەلياغلىق ئاق شايى ياغلىقنى تەگلىك خام ئەشيا قىلىپ ئىشلەپچىقىرىلىدۇ. گۈللۈك بەلياغلىقنىڭ تەكشىلىك كۆرۈنۈشى زەيلىك، كانارا، ئىچ تەگلىكتىن ئىبارەت ئۈچ بۆلەكتىن تەركىب تاپىدۇ. گۈللىرى تىكمە كەشتە ۋە باسما بويىق ئۇسۇلىنى ئۆزئارا بىرلەشتۇرۇش ئارقىلىق بارلىققا كەلتۇرۇلىدۇ.

زەيلىك: بۇ، بەلياغلىقنىڭ كانارا سىرتىدىكى قىسمى بولۇپ، ياغلىقنىڭ تۆت تەرەپ گىرۋەكنىدە كانارىنى ئوراپ تۇرىدۇ. زەيلىك كەڭلىكى 3 — 8 سانتىمېتىر ئەتراپىدا قالدۇرۇلىدۇ (ئەمما بىر بەلياغلىققا قارىتا ئېيتقاندا، تۆت تەرەپتىكى زەيلىك ئوخشاش كەڭلىكتە بولىدۇ). زەيلىك قىسمىغا گۈل - نەقىشلەر چىقىرىلمايدۇ.

كانارا: بۇ، بەلياغلىقنىڭ ئىچ تەگلىك قىسمى بىلەن زەيلىك قىسمىنى ئايرىپ تۇرغۇچى گۈل سىستېمىسى بولۇپ، كانارا سىزىقى، كانارا گۈلى، بۇرجەك گۈل قاتارلىقلاردىن تەركىب تاپىدۇ. بەزىلىرىدە كانارا سىزىقى چىقىرىلماي، بۇرجەك كانارىلا چىقىرىلىدۇ.

ئىچ تەگلىك: بۇ، بەلياغلىقنىڭ كانارا قورشاۋىدىكى قىسمى بولۇپ، گۈل چىقىرىلمايدۇ. بەلياغلىق گۈللىرىنى تەشكىل قىلغۇچى ئېلېمېنتلار ئانچە كۆپ ئەمەس. ئادەتتە گۈل - گىياھ شەكىللىرى ۋە گېئومېتىرىك ئېلېمېنتلاردىن تەركىب تاپىدۇ. گۈل - گىياھ ئۆرنەكلىك ئېلېمېنتلار ھەر خىل گۈللەرنىڭ گۈل - غۇنچىسى، شاخ پىلىكى قاتارلىقلاردىن تۇزۇلىدۇ. كۆپىنچە بىر ياكى بىر نەچچە تال

ئېچىلغان گۈلنى مەركەز قىلىپ، ئۇنىڭ ئەتراپىغا شاخ پىلەك، يوپۇرماق، غۇنچە - چېچەكلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش ئارقىلىق گۈل گۈرۈپپىسى بارلىققا كەلتۈرۈلىدۇ. كانارا گۈللىرى ئىككى تەرەپكە تەكشى داۋام قىلغان يەككە تىزما شەكىلدە ياكى گۈل - غۇنچىلار بىر شاخ پىلەك ياكى بىر سىزىققا تىزىلىپ، ئىككى تەرەپكە داۋام قىلغان شەكىلدە بولىدۇ. بۇرجەك گۈللەر كۆپىنچە يەككە گۈلدىن تەركىب تاپىدۇ. بەلياغلىق نەقىشلىرىدە گېئومېتىرىك شەكىل ئېلېمېنتلىرى تېخىمۇ ئاز بولۇپ، تۈز سىزىق ۋە كىرپىك سىزىق (ھەرە چىشى شەكىللىك سىزىق) بىلەنلا چەكلىنىدۇ. شۇڭا بەلياغلىق گۈللىرىنى ھاسىل قىلغۇچى گۈل ئېلېمېنتلىرى ئىچىدە، گۈل - گىياھ ئۆرنەكلىك ئېلېمېنتلار ئاساسىي ئورۇندا، گېئومېتىرىك ئېلېمېنتلار قوشۇمچە ئورۇندا تۇرىدۇ.

گۈللۈك بەلياغلىقنىڭ كانارا سىزىقى ئالاھىدىلىكىگە قاراپ كەشتە كانارىلىق بەلياغلىق ۋە تامغا كانارىلىق بەلياغلىق دەپ ئىككى خىلغا بۆلۈشكە بولىدۇ. كەشتە كانارىلىق بەلياغلىق كانارا سىزىقى بىر تاللا تۈز سىزىق ياكى كىرپىك سىزىقتىن تەركىب تېپىپ، زەيلىك بىلەن كانارا ئارىسىدا چېگرا ھاسىل قىلىشىمۇ، ئىككى تال تۈز سىزىق ياكى كىرپىك سىزىقتىن تەركىب تېپىپ بىرسى زەيلىك بىلەن كانارىنى، يەنە بىرسى كانارا بىلەن ئىچ تەگلىك قىسمىنى ئايرىپ تۇرۇشىمۇ مۇمكىن. قايسىلا شەكىلدە بولمىسۇن، كانارا سىزىقلىرى قىزىل، يېشىل، سېرىق، زۇتىنە قاتارلىق رەڭدار يىپلاردىن كەشتىلەپ چىقىرىلىدۇ. ھەر ئىككىلا ئەھۋالدا تاشقى كانارا سىزىقى ئىچىگە ياكى ئىككى قۇر كانارا سىزىقى ئىچىگە ئويما تامغا ئارقىلىق يەككە گۈل تامغىلىرى مەلۇم ئارىلىق قالدۇرۇلۇپ قاتار بېسىلىدۇ. تامغا كانارىلىق بەلياغلىق كانارىسىدا كەشتە بولۇشمۇ، بولماسلىقىمۇ مۇمكىن. ياغلىق تۆت تەرىپىدىن مەلۇم زەيلىك قالدۇرۇلۇپ، تۆت بۇرجەككە بۇرجەك تامغىلار بېسىلىدۇ. ئۇنىڭ ئىككى چېتىگە ياغلىقنىڭ قارشى تەرىپىگە قارىتىپ تۇتاش گۈللۈك كانارا تامغىسى بېسىلىدۇ. بۇنداق بەلياغلىقلاردا كانارا سىزىقى بولمىسىمۇ، كانارا گۈلىنىڭ ئۆزى كانارا سىزىقىنى ھاسىل قىلىدۇ.

گۈللۈك بەلياغلىق بېسىش ماتېرىيال - سايمانلىرى

گۈللۈك بەلياغلىق بېسىشقا داۋا، كاتاپ، زەمچە، تۇخۇمەك چېچكى، ئوردان يىلتىزى قاتارلىق بوياق ماتېرىياللىرى، قازان،

كاسا، جاۋۇر، تەگلىك تاختا، چوتكا قاتارلىق سايمانلار ۋە ئويما تامغا ئىشلىتىلىدۇ.

تەگلىك تاختا ۋە چۇشەك: ئۆلچىمى 1.00 × 1.00 مېتىردىن چوڭ بولغان توز تاختاي، ياغلىققا گۇل بېسىشتا تەگلىك قىلىنىدۇ. ئۇستىگە 2 — 3 قات كىگىز چۇشەك سېلىنىدۇ.

چوتكا: تامغا جەگە سىزىقلىرى ئىچىدىكى رەڭدار بوياشقا تېگىشلىك جايلارغا زەمچىلىك تۇخۇمەك رەڭ بېرىشكە ئىشلىتىلىدۇ.

ئويما تامغا: ئامۇت ياغىچىدىن ياسىلىدۇ. شەكلى ۋە چوڭلۇقى گۇل نۇسخىسىغا قاراپ ھەر خىل بولىدۇ. توغرا كەسمە يۈزىگە گۇل نۇسخىسى ئويۇپ چىقىرىلىدۇ. گۇل نۇسخىسىنىڭ نامى بىلەن قوشۇپ ئاتىلىدۇ. ئاپتۇر تېپىشقا مۇۋاپىق بولغان تامغا تۆت دانە بولۇپ، بىرسى «يۆگىمەچ تامغا» دەپ ئاتىلىدۇ. سىزىقسىز كانارا گۇلى بېسىشقا ئىشلىتىلىدۇ. قالغان تامغىلارنىڭ نامى ئېنىق ئەمەس. شۇنىڭدەك ياغلىق تامغىلىرىنىڭ ئەركەك - چىشى ئايرىمىسى بولىدىغان - بولمايدىغانلىقىمۇ ئېنىق ئەمەس. داۋاملىق ئىزدىنىشكە توغرا كېلىدۇ.

گۈللۈك بەلياغلىق بېسىش مەشغۇلاتى: گۈللۈك بەلياغلىق بېسىش تەييارلىق باسقۇچى، گۇل بېسىش باسقۇچى، بوياش باسقۇچىدىن ئىبارەت ئۈچ باسقۇچلۇق مەشغۇلات ئارقىلىق ئورۇنلىنىدۇ.

تەييارلىق باسقۇچى: بۇ باسقۇچتا داۋا، كاتاپ، تۇخۇمەك رەڭ تەييارلىنىدۇ. كېتەرلىك سايمانلار تەقلىنىدۇ. گۇل نۇسخىسىغا ئاساسەن باسما تامغىلىرى تەييارلىنىدۇ. كاتاپنىڭ تەييارلىنىشى يۇقىرىدا بايان قىلىنغانغا ئوخشاش بولىدۇ. داۋا بىلەن تۇخۇمەك رەڭ مەخسۇس تەييارلىنىدۇ.

داۋا تەييارلاش: بەلياغلىق بېسىشقا ھېلىلە داۋىسى ئىشلىتىلىدۇ. يەنى ھېلىلە ياغۇنچاقتا تارتىپ ياكى ھاۋانچىدا سوقۇپ تالقانلىنىدۇ. ئاندىن كاسىغا 3.0 : 10 نىسبەتتە (10 جەڭ سۇ ئۈچۈن ئۈچ سەر ھېلىلە) تالقىنى سېلىنىدۇ. ئۇستىدىن قاينىقسۇ قويۇپ قوچۇپ ئارىلاشتۇرۇلىدۇ.

تۇخۇمەك رەڭ تەييارلاش: تۇخۇمەك رەڭ (سىرىق رەڭ) بوياق سۈيۇقلۇقى تەييارلاشتا تۇخۇمەك چېچىكى ئاساسىي خۇرۇچ، زەمچە قوشۇمچە قىلىنىدۇ. ئالدى بىلەن تۇخۇمەك چېچىكى بىر ئاز

سوقۇلىدۇ. ئاندىن قازانغا سۈزۈك سۇ قۇيۇلۇپ، 1 : 30 نىسبەتتە (30 جىڭ سۇغا بىرجىڭ) تۇخۇمەك چېچىكى سېلىنىپ، بىر سائەت قاينىتىلىدۇ. ئاندىن 0.5 — 1 سەر زەمچە سېلىنىپ، بىر ئاز ئۆرلىتىلىدۇ. ئېرىتمە تىندۇرۇلۇپ، سۈزۈك قىسمى ئايرىۋېلىنىدۇ. (سېرىق بوياقنىڭ قېنىقلىق دەرىجە تەلىپىگە ئاساسەن، تۇخۇمەك چېچىكى نىسبىتىنى مۇۋاپىق كۆپەيتىپ ياكى ئازايتىپ ئىشلىتىشكە بولىدۇ.)

گۈل بېسىش باسقۇچى: گۈل بېسىلماقچى بولغان ياغلىق قىزىق ھېلىلە داۋىسىغا سېلىپ ئوبدان قوچۇپ 10 مىنۇت تۇرغۇزۇلىدۇ. سۈزۈۋېلىپ يېيىپ قۇرۇتۇلغاندىن كېيىن تەگلىك تاختىسىدىكى چۈشەك ئۈستىگە يېيىپ سېلىنىدۇ. باسما تامغىسى جاۋۇردىكى كاتاپقا سەل - پەل بېسىپ ئېلىنىپ، ئاۋۋال بۇرجەك گۈل، ئاندىن كانارا گۈل تەرتىپى بويىچە بېسىلىدۇ. تامغا بېسىلغان جايلار داۋا بىلەن كاتاپنىڭ ئۇچرىشىشى ئارقىلىق قارا رەڭگە كىرىپ گۈل جەگىلىرىنى ھاسىل قىلىدۇ. گۈللەر تولۇق بېسىلىپ بولغاندا گۈل جەگىسى ئىچىدىكى باشقا رەڭدە بوياشقا تېگىشلىك بولغان جايلارغا چوتكا ياكى پەلكۈچ ئارقىلىق زەمچىلىق تۇخۇمەك رەڭ بېرىلىدۇ.

بوياش باسقۇچى: قازانغا سۈزۈك سۇ توشقۇزۇپ 1 : 10 نىسبەتتە (10 جىڭ سۇغا بىر جىڭ ئوردان) ئوردان يىلتىزى سېلىپ بىر سائەت ئەتراپىدا قاينىتىلىدۇ. ۋاقىت توشقاندا بەلياغلىق سۈزۈۋېلىنىپ، سۈزۈك سۇدا چايقاپ يېيىپ قۇرۇتۇلىدۇ. نەتىجىدە، قارا جەگىلىك، قىزىل گۈللۈك، ئاق تەگلىك بەلياغلىق بولۇپ چىقىدۇ.

بەلياغلىقنىڭ ناۋات رەڭ، سېرىق، سۇس قىزىل تەگلىك بويىلىدىغانلىقى، گۈللىرىنىڭ يېشىل، كاۋا چېچىكى رەڭلىكلىرىمۇ بولىدىغانلىقى مەلۇم. ئەمما بۇنىڭ تەپسىلاتى ئېنىق ئەمەس.

(2) سىدام يىپەك رەخت بوياقچىلىقى

سىدام يىپەك رەخت بوياقچىلىقى، مەلۇم ۋاسىتىلەر ئارقىلىق ئاق رەڭلىك يىپەك رەختنى باشقا رەڭلەردە سىدام بوياشنى كۆرسىتىدۇ. ئۇيغۇر قول ھۈنەر بوياقچىلىقىدا ئاق يىپەك رەختنى سىدام بوياپ ئىشلەپچىقىرىلىدىغان رەڭدار مەھسۇلاتلاردىن ھازىر ئېنىقلاشقا مۇمكىن بولغىنى سىدام بوياق شايى، سىدام بوياق ياغلىق ۋە سۈرمە رەڭ چەكمەن قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

شايى ۋە شايى ياغلىق بوياقچىلىقى. شايى ۋە شايى ياغلىقنى سىدام

رەڭدار بويۇش بىرقەدەر ئاسان بولۇپ، يۇقىرىدا بايان قىلىنغان يىپەك يىپنى سىدام بويۇش ئۇسۇلىغا تامامەن ئوخشايدۇ. بۇ ئىككى خىل ماتېرىيالنى 10 نەچچە خىل رەڭدە بويۇپ، 30 خىلدىن ئارتۇق بويۇق مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىلىدۇ.

سۇرمە رەڭ چەكمەن بويۇقچىلىقى

سۇرمە رەڭ چەكمەنىنىڭ ئالاھىدىلىكى: سۇرمە رەڭ چەكمەن بويۇشقا يىپەك چەكمەن بىلەن مەشۇت چەكمىنى خام ئەشيا قىلىنىدۇ. سۇرمە رەڭ ئېرىتمىسىدىن پايدىلىنىپ، سوغۇق بويۇق (چىلما بويۇق) ئۇسۇلىدا بويىلىدۇ. سۇرمە رەڭ چەكمەن دۇغراق كۇمۇش رەڭلىك مەھسۇلات بولۇپ، سىدام بويۇق رەختلەرگە سىلىشتۇرغاندا پارقىراقلىقى يۇقىرى ۋە كۆركەم كېلىدۇ. بولۇپمۇ كۇن نۇرى ۋە چىراغ نۇرىدا رەخت يۇزى يالت - يۇلت پارقىراپ زىيادە جۇلا بېرىدۇ. شۇڭا، مۇراسىم كىيىملىرى ۋە مېھمانلىق كىيىملەرنى تىكىشكە باب كېلىدۇ.

سۇرمە رەڭ چەكمەن بويۇشقا سۇرمە رەڭ ۋە سوقا، ئۇلاق، لەڭگەر چۆپ قاتارلىق ماتېرىيال - سايمانلار ئىشلىتىلىدۇ.

سۇرمە رەڭ: بۇ بىر خىل پارقىراق تاش بولۇپ، ئېھتىمال تەركىبىدە سۇرمە مېتالى بولغان مىنېرال بولۇشى مۇمكىن. سۇرمە ئۇيغۇر تېبابىتىدە دورا ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن دورا ياساپ كۆز كېسەللىكلىرى ۋە باشقا بەزى كېسەللىكلەرنى داۋالاشقا سىرتتىن ئىشلىتىلىدۇ. چەكمەن بويۇشتا سۇرمىدىن ئېرىتمە تەييارلاپ ئىشلىتىلىدۇ (بۇ سۆزنىڭ ئەسلىي يىلتىزى «سۇرمە» بولۇشى مۇمكىن. ئەمما بويۇقچىلىقتا «سۇما رەڭ»، «سۇما رەڭ چەكمەن» دەپ ئاتاپ ئادەتلەنگەن، بىز ئەسلىي نامى بويىچە «سۇرمە» دەپ قوللاندۇق).

سوقا: شال ئاقارتقىدىغان قول سوقىسى ياكى تاش سوقا. سۇرمە تاشلىرىنى سوقۇپ ئېزىشكە ئىشلىتىلىدۇ.

ئۇلاق: تەڭنە شەكىللىك چوڭ قاچا، ياغاچتىن ئويۇپ ياسىلىدۇ. سۇرمە ئېرىتىش، چەكمەننى چىلاپ بويۇشقا ئىشلىتىلىدۇ.

لەڭگەر چۆپ: بويالغان رەختنى يېيىشقا ئىشلىتىلىدۇ.

سۇرمە رەڭ چەكمەن بويۇش مەشغۇلاتى ئىككى باسقۇچ بىلەن ئورۇنلىنىدۇ. بىرى، تەييارلىق باسقۇچى. بۇ باسقۇچتا سۇرمە ئېرىتمىسى تەييارلىنىدۇ. ئۇسۇلى مۇنداق: سۇرمە سوقىدا سوقۇپ يۇمشىتىلىدۇ. ئۇلاققا سۇزۇك سۇ توشقۇزۇپ، ئاندىن 3 : 20

نىسبەتتە سۈرمە سىلىپ قوچۇلىدۇ. مەلۇم ۋاقىت تۈرغۇزۇلغاندىن كېيىن، سۈرمە ئېرىتمىسى تەييار بولىدۇ. يەنە بىرى، بوياش باسقۇچى. بويالماقچى بولغان چەكمەننىڭ قېتى ئېچىلىپ، سۈرمە ئېرىتمىسىگە چۈشۈتۈپ سىلىنىدۇ. پات - پات ئۆرۈپ - چۆرۈپ، رەخت يۈزى بوياق بىلەن تولۇق ئۇچراشتۇرۇلىدۇ. ئۇچ سائەت ئەتراپىدا تۈرغۇزۇلغاندىن كېيىن، چەكمەن بوياقتىن چىقىرىلىپ سىقىپ لەڭگەر چۆپكە يېيىپ شامالدىتىلىدۇ. بىر ئاز قۇرۇغاندا، قايتىدىن بوياقتا (سۈرمە ئېرىتمىسىگە) سىلىپ يۇقىرىقى ئىش تەرتىپى تەكرارلىنىدۇ. مۇشۇ ئۇسۇلدا ئۈچ قېتىم بوياقتا سىلىنغاندىن كېيىن يېيىپ قۇرۇتۇلىدۇ ۋە قاتلاپ قاچىلىنىدۇ. نەتىجىدە رەخت يۈزىگە بىر قەۋەت كۆمۈش رەڭ بوياق ئورناپ، جۇلا پەيدا بولىدۇ.

سۈرمە رەڭ چەكمەن بوياشتا سوغۇق بوياق ئۇسۇلى قوللىنىلىدىغانلىقتىن، بوياقنىڭ توقۇلما تالالىرى ئىچىگە سىڭىپ كىرىشى ۋە تۇراقلىشىشى ئاستا ۋە قىيىن بولىدۇ. رەخت قاتلاقلىرى ئېچىلىپ بوياق بىلەن تولۇق ئۇچراشتۇرۇلمىسا، بوياق مەھسۇلات تەكشى رەڭ ئالالمايدۇ. شۇڭا رەخت قاتلاقلىرىنى چۈشۈتۈپ سىلىش، پات - پات ئۆرۈپ - چۆرۈپ رەخت يۈزىنى ئېرىتمە بىلەن تولۇق ئۇچراشتۇرۇش ھەمدە رەختنى ئېرىتمە ئىچىدە ئۇزاقراق تۇرغۇزۇش تەلەپ قىلىنىدۇ.

4. ئەنئەنىۋى يىپەك بوياقچىلىقىدا سانائەت بوياقلىرىدىن پايدىلىنىش

بەزى يازما مەلۇماتلار ۋە خەلق ئىچىدىكى تەكشۈرۈش - ئىزدىنىشكە ئاساسلانغاندا، يېقىنقى بىر - ئىككى ئەسىردىن بۇيان، ئۇيغۇر قول ھۈنەر بوياقچىلىقىدا بىر قىسىم سانائەت بوياقلىرى ئىشلىتىلىشكە باشلىغان ۋە تەدرىجىي ھالدا تەبىئىي بوياق ماتېرىياللىرىنىڭ ئورنىنى ئالغان. نەتىجىدە، ئالدىنقى ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا تەبىئىي بوياق ماتېرىياللىرىدىن پايدىلىنىپ يىپەك بوياش ئاساسەن ئەمەلدىن قالدى. سانائەت بوياقلىرىنىڭ يىپەك بوياقچىلىقىدا ئىشلىتىلىشىمۇ ئۆزىگە خاس تەرەققىيات جەريانىنى بېسىپ ئۆتتى. ئەڭ دەسلەپتە سانائەت بوياقلىرىنىڭ كېلىش

مەنبەسى ھەر خىل، خۇسۇسىيىتى پەرقلىق ئىدى. يۇرۇشلەشكەن بوياق ماتېرىياللىرىغا ئېرىشىش قىيىن ئىدى. شۇڭا، بەزى رەڭلەر بىر خىل بوياق ماتېرىيالى ئارقىلىق ھاسىل قىلىنسا، بەزى رەڭلەر بىرقانچە خىل بوياق ماتېرىيالىنى تەڭشەپ ئىشلىتىش ئارقىلىق ھاسىل قىلىناتتى. بوياقچى ئۇستىلارنىڭ رەڭ تەڭشەش ئۇسۇلىدا بىرلىككە كەلگەن رېتسېپ بولمىغاچقا، بوياق مەھسۇلاتلىرىنىڭ رەڭ قېنىقلىقى ۋە رەڭ تۇتۇش ئىقتىدارىمۇ خېلى دەرىجىدە پەرقلىنەتتى. يېقىنقى 30 ـ 40 يىلدىن بېرى، يۇرۇشلەشكەن سانائەت بوياق ماتېرىياللىرى ئەنئەنىۋى ئۇيغۇر يېپەك بوياقچىلىقىدا ئىشلىتىلىشكە باشلىدى. پاراسەتلىك بوياقچى ئۇستىلار ئىجتىھات ۋە ئىزدىنىش ئارقىلىق، يۇرۇشلەشكەن سانائەت بوياق ماتېرىياللىرىدىن پايدىلىنىپ يېپەك يىپ ۋە يېپەك توقۇلمىلارنى ئەنئەنىۋى ئۇسۇل ئارقىلىق بوياشنىڭ بىرقەدەر ئۆلچەملەشكەن ئىلمىي ئۇسۇلىنى بارلىققا كەلتۈردى. بۇ ئۆلچەم ۋە ئۇسۇللارنىڭ يېپەك بوياقچىلىقىدا، بولۇپمۇ ھېلىھەم ھاياتىي كۈچىنى ساقلاپ كېلىۋاتقان ئەتلەسچىلىكتە بوياقچىلىق ئۇسۇلىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ۋە مەھسۇلات سۈپىتىنى ئۆستۈرۈشتە مۇئەييەن پايدىلىنىش قىممىتى ۋە رولى بار. شۇڭا بۇ يەردە سانائەت بوياق ماتېرىياللىرىدىن پايدىلىنىپ، ئەنئەنىۋى ئۇسۇل ئارقىلىق يېپەك بۇيۇملارنى بوياش قائىدىلىرى قىسقىچە بايان قىلىندۇ.

1) سانائەت بوياقلىرى ئارقىلىق سىدام يېپەك يىپ بوياش

سانائەت بوياقلىرىنىڭ رەڭ تۈرلىرى تولۇق بولغاچقا، يېپەك يېپلارنىڭ خېلى كۆپ رەڭ تۈرلىرىنى مەلۇم بوياقلار ئارقىلىق بۇاستە بويغىلى بولىدۇ. ئايرىم رەڭ تۈرلىرى بوياق تەڭشەش ئارقىلىق بويىلىدۇ.

قارا رەڭ بوياش. ئىشلىتىلىدىغان بوياق ماتېرىيالى: بۇاستە كۆك چېقىش قارا بوياق، بۇاستە تۇم قارا بوياق ياكى بۇاستە قارا بوياق. بوياق تەڭشەش نىسبىتى: بۇاستە كۆك چېقىش قارا بوياق ئىشلىتىلسە 050.0:25:1 (يەنى بىر كىلوگرام يېپەككە 25 كىلوگرام سۇ، 50 گرام بۇاستە كۆك چېقىش قارا بوياق ئارقىلىق بوياق سۇيۇقلۇقى تەييارلاپ، قاينىتىما بوياق ئۇسۇلى ئارقىلىق بويىلىدۇ، تۆۋەندىمۇ ئوخشاش). بۇاستە توق قارا ياكى بۇاستە

قارا بوياق ئىشلىتىلسە 1:25:0.065 نىسبەتتە تەڭشىلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، بىر كىلوگرام سۇ ئۈچۈن، بىر يېرىم گرامدىن ئاش تۇزى پاراشوكى سېلىنىدۇ. بوياش ئۇسۇلى: يىپەك يىپ سۇزۇك سۇغا 10 ـ 20 مىنۇت چىلاپ تولۇق ھۆل قىلىنىدۇ. قازانغا سۇ قۇيۇپ، نىسبەت بويىچە بوياق ماتېرىيالى سېلىنىپ قاينىتىلىدۇ. سۇغا چىلانغان يىپەك چىگ سىقىپ سۇيى سارقىتىلغاندىن كېيىن بوياقتا سېلىپ، پات - پات قوچۇپ يېرىم سائەت قاينىتىلىدۇ. ئاندىن ئوت توختىتىلىپ، بوياق تىندۇرۇلىدۇ. بوياق سۇيۇقلۇقى سوۋۇپ 60 سېلسىيە گرادۇسقا چۈشكەندە يىپەك سۇزۇلۇپ بوشراق سىقىپ يېيىپ قۇرۇتۇلىدۇ. ئاخىرىدا، سۇزۇك سۇ ئارقىلىق چايقاپ يېيىپ قۇرۇتۇلىدۇ (سانائەت قارا بوياقلىرىنىڭ سۇ ئىچىدە تۇراقلىشىشى ياخشى ئەمەس. قارا بوياقتا سېلىنغان بۇيۇم قۇرۇتۇلماي تۇرۇپلا چايقالسا، رەڭ تۇراقلىشالماي ئېقىپ كېتىدۇ. رەڭ قېنىقلىقى تۆۋەن بولۇپ قالىدۇ. شۇڭا ئاۋۋال قۇرۇتۇپ، ئاندىن قايتا چايقاش كېرەك).

(زۆتىنە) شوخ كۆك رەڭ بوياش. ئىشلىتىلىدىغان بوياق ماتېرىيالى: كىسلاتالىق شوخ كۆك 6B بوياق. بوياق تەڭشەش نىسبىتى: 1:30:0.030. ئۇنىڭدىن باشقا، ھەر بىر كىلوگرام سۇغا يېرىم گرام زەمچە (ياكى ئوخشاش مىقداردا سىركە كىسلاتاسى)، يېرىم گرام تەكشى بوياش خۇرۇچى (ياكى 0.2 گرام كىر سوپۇن) ئېرىتىپ قوشۇلىدۇ. بوياش ئۇسۇلى: بوياغانچى بولغان يىپەك يىپ 3:100 نىسبەتتە تەييارلانغان زەمچە ئېرىتمىسىگە يېرىم سائەت چىلاپ زەمچىلىنىدۇ ۋە سۇزۇپ چىگ سىقىپ سۇيى سارقىتىلىدۇ. نىسبەت بويىچە تەييارلانغان شوخ كۆك (زۆتىنە) بوياق ماتېرىيالى ھاۋانچىغا سېلىنىپ، ئاز مىقدارda ئىسپىرت قۇيۇپ سۇرۇپ ئېزىپ خېمىر قىلىنىدۇ. ئاندىن ئازراق سۇ بىلەن 10 مىنۇت قاينىتىلىپ، چوگ قازانغا توشقۇزۇلغان سۇغا قويۇلىدۇ. ئوچاققا ئوت قالاپ سۇ تېمپېراتۇرىسى 40 سېلسىيە گرادۇسقا يەتكەندە زەمچىلەپ سىقىلغان يىپەك سېلىنىپ، ھەر 10 مىنۇتتا بىر قېتىم ئۆرۈلىدۇ. قازاندىكى بوياق ئېرىتمىسىنىڭ تېمپېراتۇرىسى تەدرىجىي ھالدا 90 ـ 95 گرادۇسقا يەتكۈزۈلۈپ شۇ تېمپېراتۇرىدا يېرىم سائەت قاينىتىلىدۇ. ۋاقىت توشقاندا، بوياقتىن ئېلىپ سۇزۇك سۇدا چايقىلىدۇ. يەنە بىر قازاندا سۇ ئىسسىتىپ، تېمپېراتۇرىسى 40 سېلسىيە گرادۇسقا يەتكەندە بىر كىلوگرام سۇغا

بىر پېرىم گرامدىن رەڭ تۇتۇش خۇرۇچى (بۇنداق خۇرۇچ بولمىسا بىر كىلوگرام سۇغا ئۇچ گرامدىن ئاش تۇز پاراشوكى) سىلىپ ئېرىتىلىدۇ. ئاندىن بۇ سۇيۇقلۇققا ھېلىلا زۇتىنە بويالغان يىپەك يىپ سىلىنىپ 15 مىنۇتتا بىر قېتىم ئۆرۈلىدۇ. سۇ تېمپېراتۇرىسى 60 سېلسىيە گرادۇسقا يەتكەندە، ئوت توختىتىلىپ، پېرىم سائەت تىندۇرۇلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن رەڭ تۇراقلاشتۇرۇلىدۇ. ۋاقىت توشقاندا، يىپ سۇزۇۋېلىنىپ سۇزۇك سۇدا چايقىلىدۇ ۋە يېيىپ قۇرۇتۇلىدۇ.

قىزىل گۈل رەڭ بويىشقا ئىشلىتىلىدىغان بويۇق ماتېرىيالى: كىسلاتالىق شوخ قىزىل بويۇق. بويۇق تەڭشەش نىسبىتى: 1:30:0.045. قوشۇمچە خۇرۇچلار ۋە تەڭشەش نىسبىتى شوخ كۆك بويۇش بىلەن ئوخشايدۇ. بويۇش ئۇسۇلى: بارلىق ئىش تەرتىپلىرى شوخ كۆك بويۇش بىلەن ئوخشايدۇ.

يېشىل رەڭ بويىشقا ئىشلىتىلىدىغان بويۇق ماتېرىيالى: كىسلاتالىق شوخ يېشىل بويۇق. بويۇق تەڭشەش نىسبىتى: 1:30:0.050. باشقا قوشۇمچە خۇرۇچلار ۋە تەڭشەش نىسبىتى شوخ كۆك بويۇش بىلەن ئوخشايدۇ. بويۇش ئۇسۇلى: بارلىق ئىش تەرتىپلىرى شوخ كۆك بويۇش بىلەن ئوخشايدۇ.

سېرىق رەڭ بويىشقا ئىشلىتىلىدىغان بويۇق ماتېرىيالى: بۇاستە سېرىق بويۇق ياكى بۇاستە توق سېرىق G بويۇق. بويۇق تەڭشەش نىسبىتى: بۇاستە سېرىق بويۇق: 1:30:0.030.

بۇاستە توق سېرىق G بويۇق: 1:30:0.025 بولۇپ، باشقا قوشۇمچە خۇرۇچلار ئىشلىتىلمەيدۇ. بويۇش ئۇسۇلى: بويىلىدىغان يىپەك يىپ سۇغا چىلاپ ھۆل قىلىنىدۇ (ئەمما زەمچىلەنمەيدۇ). باشقا ئىش تەرتىپلىرى شوخ كۆك رەڭ بويۇش بىلەن ئوخشايدۇ. ئاخىرىدا رەڭ تۇراقلاشتۇرۇش بىھاجەت بولۇپ، بويىقتىن ئېلىنغان يىپ سۇزۇك سۇدا چايقاپ يېيىپ قۇرۇتۇلىدۇ.

ماش رەڭ بويىشقا ئىشلىتىلىدىغان بويۇق ماتېرىيالى: بۇاستە قارا بويۇق. قوشۇمچە بۇاستە سېرىق ياكى بۇاستە توق سېرىق G بويۇق. بويۇق تەڭشەش نىسبىتى: بۇاستە قارا بويۇق 1:40:0.050 نىسبەتتە ئېرىتىلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا بىر كىلوگرام يىپەك ئۈچۈن 6.0 گرام بۇاستە سېرىق ياكى بۇاستە توق سېرىق G بويۇق قوشۇلىدۇ. بويۇش ئۇسۇلى: بارلىق ئىش تەرتىپلىرى قارا رەڭ يىپ بويىشقا ئوخشايدۇ.

چاچرەڭ بوياشقا ئىشلىتىلىدىغان بوياق ماتېرىيالى: كىسلاتالىق شوخ كۆك 6B بوياق. بوياق تەڭشەش نىسبىتى: 1:25:0.002 بولىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، ھەر بىر كىلوگرام سۇ ئۈچۈن 3 . 0 گرام زەمچە ۋە 1 . 0 گرام كىر سوپۇن ئېرىتىپ قوشۇلىدۇ. بوياش ئۇسۇلى: بارلىق ئىش تەرتىپلىرى شوخ كۆك (زۆتىنە) رەڭ بوياشقا ئوخشايدۇ.

ھەر خىل ئەتلەس ئارقاقلىرى، بەقەسەم ۋە ماش رەڭ رەخت ئۆرۈشلىرى رەڭ تەلىپىگە ئاساسەن، يۇقىرىدا بايان قىلىنغان ئۇسۇللاردىن پايدىلىنىپ بويىلىدۇ. ئەمما، بەقەسەم ۋە ماش رەڭ رەختكە ئىشلىتىلىدىغان قارا كۆك بۆز ئارقاق ئايرىم ئۇسۇلدا بويىلىدۇ.

قارا كۆك بۆز ئارقاق بوياشقا ئىشلىتىلىدىغان بوياق ماتېرىيالى: بىۋاستە قارا بوياق ۋە بىۋاستە كۆك بوياق بولۇپ، بوياق تەڭشەش نىسبىتى: 1:25:0.050:0.020 (يەنى، بىر كىلوگرام بۆز يىپ بوياش ئۈچۈن 25 كىلوگرام سۇغا 50 گرام بىۋاستە قارا بوياق ۋە 20 گرام بىۋاستە كۆك بوياق سېلىپ ئېرىتىلىدۇ) ئۇنىڭدىن باشقا بىر كىلوگرام سۇغا بىر گرامدىن ئاق توغرىغا پاراشوكى قوشۇلىدۇ. بوياش ئۇسۇلى: بۆز يىپ ئاۋۋال سۈزۈك سۇغا چىلاپ ھۆل قىلىنىدۇ. قازانغا ئۆلچەم بويىچە سۇ قۇيۇپ، بوياق ماتېرىيالىرى سېلىنىپ ئوت يېقىلىدۇ. سۇ تېمپېراتۇرىسى 50 سېلسىيە گرادۇسقا يەتكەندە، سۇغا چىلانغان بۆز يىپ چىڭ سىقىپ سۈيى سارقىتىلىپ بوياققا سېلىنىدۇ. بوياق تېمپېراتۇرىسى تەدرىجىي ھالدا 90 ـ 95 گرادۇسقا يەتكۈزۈلۈپ 40 مىنۇت قايىنىتىلىدۇ، ئاندىن ئوت توختىتىلىدۇ. بوياق سۈيۇقلۇقىنىڭ تېمپېراتۇرىسى تۆۋەنلەپ 50 سېلسىيە گرادۇسقا چۈشكەندە، ئارقاق يىپ بوياقتىن ئېلىپ سىقىلىدۇ. سۈزۈك سۇدا چايقاپ يېيىپ قۇرۇتۇلىدۇ.

2) سانائەت بوياقلىرى ئارقىلىق، گۈللۈك يىپەك يىپ بوياش

سانائەت بوياقلىرىدىن پايدىلىنىپ گۈللۈك يىپەك يىپ، يەنى ھەر خىل ئەتلەس ئۆرۈش يىپلىرىنى بوياش يۇقىرىدا بايان قىلىنغان ھەر خىل سىدام رەڭدە بوياش ئۇسۇللىرىنى ئەنئەنىۋى بوياق ماتېرىياللىرىدىن پايدىلىنىپ ئەتلەس ئۆرۈشلىرىنى بوياشتىكى مەشغۇلات تەرتىپى بويىچە ئارقا ـ ئارقىدىن ئۇلاپ ئېلىپ بېرىش

ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشۇرۇلىدۇ. چۈشىنىشكە ئاسان بولسۇن ئۈچۈن، مىسال كەلتۈرىمىز.

سانائەت بىۋاسىتە بوياقلىرى ئارقىلىق قارا ئەتلەس ئۈرۈش يىپى بوياش تۆت باسقۇچلۇق مەشغۇلات ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشۇرۇلىدۇ.

1 ـ باسقۇچ: ئاق گۈل ئورنىغا چەگمەك چېگىپ، تەييارلانغان ئۆرۈش ئىككى سائەت سۈزۈك سۇغا چىلاپ سۇغا تويۇندۇرۇلىدۇ.

2 ـ باسقۇچ: سۇغا تويۇندۇرۇلغان ئۈرۈش يىپ سىقىپ، يۇقىرىدا بايان قىلىنغان زۆتىنە بوياش ئۇسۇلىدا بويىلىدۇ. بۇ چاغدا ئۈرۈشنىڭ چەگمەك سىرتىدىكى قىسمى زۆتىنە بويىلىدۇ.

3 ـ باسقۇچ: زۆتىنە بويالغان ئۈرۈش ھۆل پېتى تاناپ دۇكىنىغا تارتىلىپ، زۆتىنە گۈل ئورنىغا بەلگە قويۇپ چەگمەك چېگىلىدۇ. ئاندىن يۇقىرىدا بايان قىلىنغان سېرىق بوياش ئۇسۇلىدا بويىلىدۇ. بۇ چاغدا ئۈرۈشنىڭ چەگمەك سىرتىدىكى قىسمى يېشىل رەڭدە بويىلىدۇ ۋە سۈزۈك سۇدا چايقىلىدۇ.

4 ـ باسقۇچ: سۈزۈك سۇدا چايقالغان ئۈرۈش ھۆل پېتى دۇكانغا تارتىلىپ، يېشىل رەڭلىك گۈل چىقىرىشقا تېگىشلىك قىسىملىرىغا چەگمەك چېگىلىدۇ (ئەگەر يېشىل تۇمشۇق قارا ئەتلەس توقۇلماقچى بولسا، بىرلا ۋاقىتتا يەنە ئاق گۈل چەگمەكلىرىنىڭ ھەر ئىككى ئۇچىدىن 1 ـ 2 سانتىمېتىر قىسمىغا چەگمەك چېگىلىدۇ). ئاندىن دۇكاندىن چۈشۈرۈپ، يۇقىرىدا بايان قىلىنغان قارا رەڭ بوياش ئۇسۇلىدا بويىلىدۇ. ئەمما قارا بوياققا سالغاندا يىپنى تېزلىك بىلەن ئىككى ئۆرۈپلا ئوتنى توختىتىپ چوغنى تارتىۋېتىش كېرەك (بولمىسا چەگمەكلەر ئارىسىغا قارا بوياق ئۆتۈپ كېتىدۇ). بوياق سۈيۇقلۇقىنىڭ تېمپېراتۇرىسى تۆۋەنلەپ 60 سىلسىيە گرادۇسقا چۈشكەندە بوياققا سېلىنغان يىپ سۈزۈپ بوشراق سىقىلىپ (چىڭ سىقىلسا، چەگمەكلەر ئارىسىغا قارا بوياق ئۆتۈپ كېتىپ بوياق مەھسۇلات كېرەكسىز بولىدۇ. بۇ، ھەر قانداق ئەتلەسنىڭ قارا قىسمىنى سانائەت قارا بوياقلىرى بىلەن بوياشتا دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك ئورتاق قائىدىدۇر)، قۇرغاق يەرگە سېلىنغان پاكىز ئەدىيال ئۈستىگە يېيىلىدۇ. سۈيى تولۇق سارقىپ بولغاندا سوغۇق سۇدا چايقاپ سىقىلىدۇ. ئاندىن بارلىق چەگمەكلەر يېشىپ تاشلىنىپ يېيىپ قۇرۇتۇلىدۇ.

دېمەك، سانائەت بوياقلىرى ئارقىلىق قارا ئەتلەس ئۆرۈشنى بوياش ئۈچ قېتىمغا بۆلۈپ چەگمەك چېگىش، ئۈچ قېتىم قايناتما

بويافقا سېلىش ئارقىلىق ئورۇنلىنىدۇ. ئۆرۈش يىپلار گەۋدىسىد ئاق، زۆتىنە، يېشىل ۋە قاردىن ئىبارەت تۆت خىل رەڭدىن تەركىب تاپقان گۈل نەقىش شەكلى ھاسىل قىلىنىدۇ. ئەنئەنىۋى ئۇسۇلىغ سېلىشتۇرغاندا، ئۇچ قېتىملىق سوغۇق بوياق ئازىيىپ، ئىككى قېتىملىق قاينىتما بوياق مەشغۇلاتى كۆپەيىدۇ. ئەمما تەبىئىي بوياق ماتېرىياللىرىنى پىششىقلاپ، بويىاق سۈيۇقلۇقى تەييارلاشتىكى نۆرغۇن ئىش ھالقىلىرى ئازىيىدۇ. بويىاق سۈپىتىمۇ يۇقىرىراق بولىدۇ.

سېرىق ئەتلەس ئۆرۈشنى سانائەت بويىاقلىرىدا بويىاش، بەش باسقۇچلۇق مەشغۇلات ئارقىلىق ئورۇنلىنىدۇ.

1 - باسقۇچ: ئۆرۈش يىپىنىڭ ئاق تەگلىك ئورنىغا چەگمەك چېگىپ سۈغا تويۇندۇرۇلىدۇ.

2 - باسقۇچ: سۈغا چىلانغان ئۆرۈش سىقىپ سۈيى سارقىتىلىپ، يۇقىرىدا بايان قىلىنغان سېرىق رەڭدە بويىاش ئۇسۇلىدا بويىلىدۇ. ئاندىن بويىاقتىن ئېلىپ سىقىپ سۈزۈك سۈدا چايقىلىدۇ. بۇ چاغدا ئۆرۈشنىڭ چەگمەك سىرتىدىكى قىسىملىرى سېرىق رەڭدە بويىلىپ چىقىدۇ.

3 - باسقۇچ: چايقالغان ئۆرۈش قايتىدىن دۇكانغا تارتىلىپ، سېرىق گۈل چىقىرىشقا تېگىشلىك بولغان ئورۇنلارغا (قىزىل - سېرىق زەنجىر كانارىلىق توقۇلماقچى بولسا، شۇنىڭ بىلەن بىللە سېرىق زەنجىر گۈللەر ئورنىغا) بەلگە قويۇپ چەگمەك چېگىلىدۇ. سېرىق گۈللەر ئىچىگە يېشىل ناسۇاي گۈل چىقىرىلىدىغان ئورۇنلارغىمۇ مۇشۇ ۋاقىتتا چەگمەك چېگىلىدۇ. دۇكاندىن چۇشۇرۇپ، يۇقىرىدا بايان قىلىنغان قىزىل رەڭدە بويىاش ئۇسۇلىدا بويىلىدۇ. نەتىجىدە ئۆرۈشنىڭ چەگمەك سىرتىدىكى قىسىملىرى قىزىل بويىلىدۇ. ئاندىن بويىاقتىن چىقىرىپ سۈزۈك سۈدا چايقىلىدۇ.

4 - باسقۇچ: قارا - سېرىق زەنجىر كانارىلىق توقۇلىدىغان سېرىق ئەتلەسنىڭ كانارا ئۆرۈشلىرى يۇقىرىدا بايان قىلىنغان قارا رەڭدە بويىاش ئۇسۇلىدا قارا بويىاقفا سېلىنىدۇ. نەتىجىدە، كانارىنىڭ قارا زەنجىر قىسمى قارا بويىلىپ چىقىدۇ.

5 - باسقۇچ: ئۆرۈش يېيىپ قۇرۇتۇلغاندىن كېيىن يېشىل ناسۇاي گۈللەر ئورنى يۇقىرىدا بايان قىلىنغان يېشىل رەڭدە بويىاش ئۇسۇلىدا تەييارلانغان يېشىل بويىاقفا چۆكۈرۈش ئارقىلىق يېشىل رەڭدە بويىلىدۇ. ئاخىرىدا بارلىق چەگمەكلەر يېشىپ تاشلىنىدۇ.

يۇقىرىقى بەش باسقۇچلۇق مەشغۇلات ئارقىلىق سېرىق ئەتلەس

ئۇرۇشلىرىنىڭ يۈزىدە ئاق، سېرىق، قىزىل، قارا ۋە يېشىلدىن ئىبارەت بەش خىل رەڭدىن تەركىب تاپقان گۈل نەقىش ھاسىل قىلىنىدۇ.

سانائەت بويۇملىرىدا قىزىل ئەتلەس ئۇرۇشىنى بويۇش بەش باسقۇچلۇق مەشغۇلات ئارقىلىق ئورۇنلىنىدۇ.

1 - باسقۇچ: ئاق تەگلىك ئورنىغا چەگمەك چېگىلىپ، ئىككى سائەت سۇغا چىلاپ، چەگمەك ئارىسىغا سۇ ئۆتكۈزۈلىدۇ. ئاندىن سۇدىن ئېلىپ سىقىپ 3:100 نىسبەتتە تەييارلانغان زەمچە ئېرىتمىسىگە يېرىم سائەت چىلاپ زەمچىلىنىدۇ.

2 - باسقۇچ: زەمچىدىن ئېلىپ سىقىلىدۇ. يېشىل رەڭلىك گۈل چىقىرىلىدىغان جايلار، ئايرىم - ئايرىم ھالدا تەلەپ بويىچە تەييارلانغان كىسلاتالىق شوخ يېشىل بويۇقا چۆكۈرۈپ يېشىل بويىلىدۇ.

3 - باسقۇچ: قارا رەڭلىك گۈل چىقىرىشقا تېگىشلىك جايلار، ئايرىم - ئايرىم ھالدا قاينىاپ تۇرغان بۇاستە قارا بويۇق ئېرىتمىسىگە چۆكۈرۈپ قارا بويىلىدۇ.

4 - باسقۇچ: سېرىق رەڭلىك گۈل چىقىرىشقا تېگىشلىك جايلار ئايرىم - ئايرىم ھالدا بۇاستە سېرىق بويۇق قاينىتمىسىغا چۆكۈرۈپ سېرىق بويىلىدۇ.

5 - باسقۇچ: ئۇرۇش يىپ قايتىدىن تاناپ دۇكىنىغا تارتىلىپ، 2-، 3-، 4-باسقۇچتا يېشىل، قارا، سېرىق بويالغان جايلارغا ئايرىم-ئايرىم چەگمەك چېگىلىدۇ. ئاندىن بارلىق ئۇرۇش قىزىل بويۇقا سېلىپ، قاينىتما بويۇق ئۇسۇلى ئارقىلىق قىزىل رەڭلىك گۈل ئورنى بويىلىدۇ.

سانائەت بويۇملىرى ئارقىلىق زۆتىنە ئەتلەس ئۇرۇشىنى بويۇش، ئۇچ باسقۇچلۇق مەشغۇلات ئارقىلىق ئورۇنلىنىدۇ.

1 - باسقۇچ: تاناپ دۇكىنىغا تارتىلغان ئۇرۇشنىڭ ئاق رەڭلىك گۈل ئورنى بوغۇلىدۇ. دۇكاندىن چۈشۈرۈپ ئىككى سائەت چىلاپ سۇغا تويۇندۇرۇلىدۇ، ئاندىن زەمچىلىنىدۇ.

2 - باسقۇچ: زەمچىدىن ئېلىپ سىقىپ، كىسلاتالىق شوخ كۆك 6B بويۇقا سېلىپ قاينىتىپ، ئەتلەس تېگى زۆتىنە رەڭدە بويىلىدۇ.

3 - باسقۇچ: شوخ كۆك بويۇقتىن ئېلىپ سىقىپ چەگمەكلەر يېشىپ تاشلىنىدۇ. ئاندىن يېشىل، قىزىل ۋە سېرىق رەڭدە بويىلىدىغان گۈللەرنىڭ ئورنى ئايرىم - ئايرىم ھالدا شۇنىڭغا مۇناسىپ بولغان سانائەت بويۇقلىرى قاينىتمىسىغا چۆكۈرۈلۈپ، يېشىل،

قىزىل، سېرىق بويىلىدۇ.

قىسقىسى، سانائەت بويۇمىلىرىدىن پايدىلىنىپ سىدام رەڭدار بويۇم ئۈسۈللىرىنى ئوبدان ئىگىلىۋالغاندا، ھەر خىل ئەتلەس ئۈرۈشلىرىنىمۇ بۇ ئۈسۈللاردىن پايدىلىنىپ كۆڭۈلدىكىدەك بويۇپ چىققىلى بولىدۇ.

3) خاتا بويۇمنى تۈزىتىش

ئەنئەنىۋى يېپەك بويۇمچىلىقىدا، تاسادىپىي ھالدا مەھسۇلات خاتا بويىلىپ قالسا، قىسمەن خاتا بويۇملارنى تۈزىتىش مۇمكىن. مەسىلەن، تۈخۇمەك رەڭنى شاخار ۋە زەمچە ئىشلىتىش ئارقىلىق چىقىرىپ تاشلاپ، كۆزلەنگەن رەڭدە قايتا بويىغىلى بولىدۇ. ئەمما كاتاپ ئارقىلىق بويالغان رەڭلەرنى ۋە نىل ئېرىتمىسىدە بويالغان رەڭلەرنى ھەرقانداق ئۇسۇل ئارقىلىق چىقىرىپ تاشلىغىلى بولمايدۇ. كونا بويۇق رەڭلەرنىڭ ئۆڭمەسلىكى دەل مۇشۇ سەۋەبتىندۇر.

سانائەت بويۇملىرىدىن پايدىلىنىپ يېپەك بويىغاندا، تاسادىپىي ھالدا بويۇق خاتالىقى يۈز بەرسە، بىخەتەرلىك پاراشوكى قاتارلىق قوشۇمچە خۇرۇچلاردىن پايدىلىنىپ ھەرقانداق خاتا بويۇقنى چىقىرىپ تاشلاش مۇمكىن.

خاتا بويۇقنى چىقىرىپ تاشلاش ئۇسۇلى: خاتا بويىلىپ قالغان بىر كىلوگرام يېپەك مەھسۇلات ئۈچۈن قازانغا 25 ~ 30 كىلوگرام سۇ توشقۇزۇپ، 50 ~ 80 گرام بىخەتەرلىك پاراشوكى (بىخەتەرلىك پاراشوكىنىڭ مىقدارى ئەسلىدىكى بويۇقنىڭ كۈچلۈك - ئاجىزلىق خۇسۇسىيىتىگە قاراپ مۇشۇ ئۆلچەم ئىچىدە ئىگىلىنىدۇ)، 20 ~ 30 گرام ئاق توغرىغا سېلىنىدۇ. سۇنىڭ تېمپېراتۇرىسى 95 سېلسىيە گرادۇسقا يەتكۈزۈلۈپ، 20 مىنۇت قاينىتىلسا، بويۇق قايتىپ، مەھسۇلات ئاقىرىدۇ. شۇنىڭغا دىققەت قىلىش كېرەككى، بىخەتەرلىك پاراشوكىنىڭ مىقدارى كۆپ بولۇپ كەتسە ياكى قاينىتىش ۋاقتى ئۇزۇن بولۇپ كەتسە، ئاقارتىلىدىغان بۇيۇم (مەيلى يېپەك، بۆز ياكى يۇڭ بولسۇن) چىرىپ كېتىدۇ. شۇڭا ئەڭ ياخشىسى، بىخەتەرلىك پاراشوكى بىلەن توغرىغا مىقدارىنى ئازايتىپ، بىرقانچە قېتىم سۇ يەڭگۈشلەپ تەكرار بويۇق قايتۇرۇش كېرەك. بۇنداق قىلغاندا تالا سۈپىتىگە تەسىر يەتمەيدۇ. ئەمما تولۇق ئاقارمايدۇ ياكى سارغۇچ بولۇپ قالىدۇ. بۇ چاغدا، بىر كىلوگرام سۇ ئۈچۈن 15 گرام ھېسابىدا ئاقارتىش خۇرۇچى سېلىپ سۇ تېمپېراتۇرىسى 50 سېلسىيە گرادۇسقا يەتكەندە ئاقارتىلىدىغان بۇيۇمنى سېلىپ، تېمپېراتۇرا 70

سلسىيە گرادۇسقا يەتكۈزۈلۈپ يېرىم سائەت تۇرغۇزۇلىدۇ. ئاندىن سۇزۇپ چايقىلىدۇ. بۇ ئۇسۇلنى قوللانغاندا خاتا بويىلىپ قالغان بۇيۇمنى تولۇق ئاقارتقىلى بولىدۇ.

خاتا بوياقنى تۇزىتىپ، خاتا بويىلىپ قالغان تەبىئىي تالالىق مەھسۇلاتنى قايتا ئاقارتىپ ئىشلىتىش مۇمكىنچىلىكى بولۇش سانائەت بوياقلىرىنى ئىشلىتىشتىكى بىر ئەۋزەللىك ھېسابلىنىدۇ.

5. ئەتلەس ئۇرۇش بوياقچىلىقى ۋە ئەتلەس توقۇمىچىلىقىنىڭ ئالاھىدىلىكى

تەبىئىي بوياق ماتېرىياللىرىنى تونۇش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ تۇرلۇك بوياق مەھسۇلاتلارنى ئىشلەپچىقىرىپ ئۆزلىرىنىڭ تۇرمۇش ئېھتىياجى ۋە ئېستېتىك ئېھتىياجىنى قامداش پۈتكۈل ئىنسانىيەتكە ئورتاق بولغان بىلىش پائالىيىتىدۇر. ئەمما بۇنداق بىلىش پائالىيىتىنىڭ ئىلگىرى - كېيىنلىك، تېيىز - تىرەنلىك پەرقى ۋە مىللىي ئېستېتىكا پەرقى بولىدۇ. بۇنداق پەرقلەر بوياق ماتېرىياللىرىدىن پايدىلىنىش ئۇسۇلىنىڭ، بوياش ۋاستىسىنىڭ ۋە بوياق ئۇنۇمىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. مانا بۇنداق ئوخشاشماسلىقلار نەتىجىسىدە قول ھۈنەر - سەنئىتىنىڭ مىللىي ئالاھىدىلىكى شەكىللىنىدۇ.

ئۇنداق بولسا ئۇيغۇر قول ھۈنەرۋەنچىلىكىدە يېپەك بوياقچىلىقىنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكى بارمۇ، يوق؟ ئەگەر بولسا ئۇ قايسى جەھەتتە ئىپادىلىنىدۇ؟ بۇ، كىشىلەرنىڭ ئانچە دىققىتىنى قوزغىمىغان، تا ھازىرغىچە تۇزۇككىنە تەتقىق قىلىنمىغان بىر مەسىلە، شۇنداقلا خېلىلا باش قاتۇرۇشنى تەلەپ قىلىدىغان بىر مەسىلە. ئەگەر ئۇنداق بولمىسا، «بەقەسەم يوللۇق يېپەك رەختنى كۆرسىتىدۇ... شايى ئاق يېپەك رەختنى كۆرسىتىدۇ. بۇ بىر قانچە خىل يېپەك رەختلەرنىڭ توقۇلۇش ئۇسۇلى ئوخشايدۇ. خوتەندە ئۇلار «ئەتلەس» دېگەن ئومۇمىي نام بىلەن ئاتىلىدۇ. شۇڭا بۇلارنى ئەتلەسنىڭ يانداش سورتلىرى دەپ ھېسابلاشقا بولىدۇ» دەيدىغان نادانلارچە قاراشلار ئوتتۇرىغا چىقمىغان، بەزى كىتابلاردىن ئورۇن ئالمىغان بولاتتى. ئەتلەس، شايى، بەقەسەملەرنىڭ توقۇلۇش ئۇسۇلى ئوخشاش بولامدۇ، يوق؟ بۇلار ئەتلەس دېگەن ئومۇمىي نام بىلەن

ئاتىلامدۇ ياكى باشقىچە ناملاردا ئاتىلامدۇ؟ بەقەسەم بىلەن شايى ئەتلەسنىڭ يانداش سورتىمۇ ياكى مۇستەقىل سورتلارمۇ؟ دېگەن مەسىلىلەر ھەققىدە كىتابىمىزنى كۆرگەن ئەقىللىق كىتابخان توغرا قاراشقا كېلەلەيدۇ. ئۇيغۇر يېپەك توقۇمىچىلىقى ۋە يېپەك بوياقچىلىقى ھەققىدىكى قاراشلار شۇ قەدەر ئىپتىدائىي ھالەتتە تۇرىۋاتقانلىكەن، ئۇيغۇر يېپەك بوياقچىلىقىنىڭ ئالاھىدىلىكى ھەققىدە بىر ئاز سەھىپە ئاجرىتىپ، ئۇنىڭ ھەقىقىي ئالاھىدىلىكىنى شەرھلىمەي بولمايدۇ.

ئۇيغۇر قول ھۈنەر بوياقچىلىقىدا بوياقچىلىق ئۇسۇلى قاينىتما بويىاق، چىلما بويىاق، چەگمە بويىاق، باسما بويىاق ۋە ئارىلاش بويىاقتىن ئىبارەت بەش تۈرگە بۆلۈنىدىغانلىقى يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغانىدى. بۇنىڭ ئىچىدە قاينىتما بويىاق بويالغۇچى مەسئۇلىتىلارغا يۇقىرى تېمپېراتۇرىدا رەڭ بېرىشنى؛ چىلما بويىاق تۆۋەن تېمپېراتۇرىدا رەڭ بېرىشنى، چەگمە بويىاق — بويىاق چەكلەش ئارقىلىق رەڭدارلىققا ئىگە قىلىشنى، باسما بويىاق تامغا قاتارلىقلار ئارقىلىق رەڭ بېرىشنى كۆرسىتىدۇ. ئارىلاش بويىاق بولسا يۇقىرىقى بىرقانچە خىل بويىاق ئۇسۇلىنىڭ بىر نەچچىسىنى ئارىلاش قوللىنىشنى كۆرسىتىدۇ. ئەمەلىيەتتە بۇ بەش خىل ئۇسۇل ئۇيغۇر قول ھۈنەر بويىاقچىلىقىغىلا خاس ئەمەس. باشقا مىللەتلەرنىڭ قول ھۈنەرۋەنچىلىكىدىمۇ، ھازىرقى زامان سانائەت بويىاقچىلىقىدىمۇ بۇ ئۇسۇللار قوللىنىلىدۇ. شۇڭا، ئۇيغۇر قول ھۈنەر بويىاقچىلىقىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ئايدىڭلاشتۇرۇش ئۈچۈن، دىققەت نەزىرىمىزنى ئىنسانىيەتكە ئورتاق بولغان مۇشۇ بويىاقچىلىق ئۇسۇللىرى ئىچىدىن ئۇيغۇر قول ھۈنەرۋەنچىلىكىگە خاس بولغان ئۆزگىچىلىكلەرنى تېپىپ چىقىشقا قارىتىشىمىزغا توغرا كېلىدۇ.

ئادەتتىكى ئەھۋالدا، بولۇپمۇ قول ھۈنەرۋەنچىلىكتە، يىپ ياكى توقۇلمىلارنى سىدام بويىاش بىرقەدەر ئاسان. پەقەت بىر - ئىككى خىل بويىاقچىلىق ئۇسۇلى ئارقىلىقلا ئەملىگە ئاشۇرغىلى بولىدۇ. ئارىلاش رەڭدار بويىاش بىر قەدەر قىيىن. بىرنەچچە خىل ئۇسۇلنى ئارىلاش قوللىنىپ، تەكرار ئىش تەرتىپىدىن ئۆتكۈزۈشكە توغرا كېلىدۇ. رەڭ تۇرى قانچە كۆپ بولغانسېرى، بويىاقچىلىق مەشغۇلاتىنىڭ قىيىنلىق دەرىجىسىمۇ شۇنچە يۇقىرى بولىدۇ. ئۇيغۇر قول ھۈنەرۋەنچىلىكىدە ئىشلەپچىقىرىلىدىغان رەختلەر ئىچىدە ئەتلەسنىڭ رەخت يۈزىدىكى رەڭ خىلى ئەڭ كۆپ بولۇپ، بىرتاقا ئەتلەس يۈزىدىكى رەڭ خىلى

ئاز بولغاندىمۇ 4 ~ 6 خىلدىن كەم بولمايدۇ. شۇڭا، ئۇيغۇر قول ھۈنەر بويىاقچىلىقىنىڭ ئالاھىدىلىكى ئۇستىدە ئىزدەنگەندە، ئەتلەس بويىاقچىلىقىنىڭ (ئەمەلىيەتتە ئەتلەس ئۈرۈش يىپى بويىاقچىلىقىنىڭ) ئالاھىدىلىكى مۇنداق بىرقانچە جەھەتتە گەۋدىلىك ئىپادىلىنىدۇ.

1) ئاۋۋال گۈل چىقىرىلىپ ئاندىن توقۇلۇش

ئادەتتىكى ئەھۋالدا ھەر خىل رەختلەرگە گۈل چىقىرىش توقۇش داۋامىدا گۈل چىقىرىش ۋە توقۇپ بولۇپ گۈل چىقىرىشتىن ئىبارەت ئىككى خىل ئۇسۇل ئارقىلىق ئەملگە ئاشۇرۇلىدۇ. توقۇش داۋامىدا گۈل چىقىرىشتا يەنە سىدام يىپلاردىن گۈل چىقىرىش ۋە رەڭدار يىپلاردىن گۈل چىقىرىش ئۇسۇلى قوللىنىلىدۇ. يۇقىرىدا بايان قىلىنغان ئەتلەس توقۇمىچىلىقى ۋە ئەتلەس ئۈرۈش بويىاقچىلىقى ئالاھىدىلىكىنى تەكشۈرۈپ كۆرگىنىمىزدە، ئۇ، توقۇش داۋامىدا گۈل چىقىرىشقىمۇ، توقۇپ بولۇپ گۈل چىقىرىشقىمۇ ئوخشىمايدۇ. ئۇنىڭ ئۆزگىچە ئالاھىدىلىكى، ئاۋۋال گۈل چىقىرىپ بولۇپ ئاندىن توقۇشتا ئىپادىلىنىدۇ. بۇ خۇددى ئىمارەتكە نەقىش چىقىرىشتا، ئىمارەتنى سىلىش داۋامىدا ياكى پۈتكۈزۈپ بولۇپ نەقىش چىقارماستىن، بەلكى قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرىغا ئاۋۋال نەقىش چىقىرىپ بولۇپ ئاندىن قۇراشتۇرغانغا ئوخشاپ كېتىدۇ.

2) ئارقاقنى چەتكە قېقىش

ئادەتتىكى ئەھۋالدا، توقۇش داۋامىدا گۈل چىقىرىلىدىغان رەختلەر بولسۇن ياكى توقۇپ بولۇپ گۈل چىقىرىلىدىغان رەختلەر بولسۇن، ئۈرۈش - ئارقاقنىڭ ھەممىسى گۈل چىقىرىشقا قاتنىشىدۇ. بەزىدە ئوخشاشمىغان رەڭدىكى ئۈرۈش - ئارقاق رەڭلىرىنىڭ گىرەلىشىشى ئارقىلىق (توقۇپ بولۇپ گۈل چىقىرىلىدىغان رەختلەردە ئۈرۈش - ئارقاقنىڭ ھەر ئىككىسىگە رەڭ بېسىلىش ئارقىلىق) گۈل ھاسىل قىلىنسا، بەزىدە، ئوخشاش بولمىغان رەڭدىكى ئۈرۈش - ئارقاقنىڭ بىرسى گۈل رېڭىنى ھاسىل قىلسا، يەنە بىرسى تەگلىك رەڭنى ھاسىل قىلىدۇ. ئەمما، ئەتلەستە بولسا، ئۈرۈش «ئۆز بەگ، ئۆز خان» بولۇپ، ھەر خىل گۈل رەڭلىرىمۇ، تەگلىك رەڭمۇ بىردەك ئۈرۈشتىن چىقىدۇ. ئارقاق ئاساسەن ئۈرۈشلەرنى گىرە ئارىسىدا بىر-بىرىگە چېتىش رولىنى ئويناىدۇ. ئارقاق رەڭگى ئەتلەسنىڭ ئوڭ يۈزىدە گۈل ۋە تەگلىك رەڭگە ناھايىتى ئاجىز تەسىر قىلىدۇ. ئەگەر ئەتلەسنىڭ ھەر بىر سانتىمېتىر كەڭلىكىدىكى يۈزىگە 60 تالدىن

ئارتۇق يانداش تىزلىدىغان ئورۇشلەرنى ئارقاق ئىشلەتمەي يەملەش ياكى باشقا ئۇسۇللار ئارقىلىق تۇتاشتۇرۇش مۇمكىن بولسا، بويالغان ئۆرۈشلەرنىڭ ئۆزىلا ئەتلەس بولىۋېرىدۇ. شۇڭا، ئەتلەس ئارقاقلىرىنىڭ ئەتلەس گۈل نۇسخىلىرىنى ھاسىل قىلىشتىكى رولى ئىنتايىن ئاجىز، بەلكى ئاساسەن چەتكە قېقىلغان بولىدۇ.

3) مۇرەككەپ ئارىلاش بويىاق ئالاھىدىلىكى

ئەتلەس ئورۇشلىرىنى بويىاپ گۈل چىقىرىشتا ئارقا - ئارقىدىن تەكرار بويىاشقا توغرا كېلىدۇ. ئەتلەسنىڭ ھەرقانداق بىر نۇسخىسىنىڭ ئورۇشىنى بويىاپ گۈل چىقىرىش ئۈچۈن كەم دېگەندە تۆت قېتىم بويىاققا سېلىنىدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسىدە دېگۈدەك قاينىتىما بويىاق بىلەن سوغۇق بويىاق ئالماشتۇرۇپ قوللىنىلىدۇ. ھەر بىر خىل بويىاقنى سېلىنغاندىن كېيىن يەنە بىر خىل بويىاقنى سېلىش ئالدىدا، ئورۇش گەۋدىسىنىڭ ھازىر بار بولغان رەڭگىنى ساقلاپ قېلىشقا تېگىشلىك بولغان جايلىرىغا چەگمەك چېگىپ رەڭ چەكلىنىدۇ. گۈل نۇسخىلىرى ۋە رەڭ تۇرى ئەڭ كۆپ بولغان يەكەن نۇسخا ئەتلەس ئورۇشىنى بويىاشتا، بويىاق قېتىمى تېخىمۇ كۆپ، بويىاق مەشغۇلاتى تېخىمۇ مۇرەككەپ بولىدۇ. ئەتلەس ئورۇشلىرىنى بويىاش قاينىتىما بويىاق، سوغۇق بويىاق ۋە چەگمەك بويىاق ئۇسۇلىنىڭ ئارىلاش قوللىنىلىشى ئارقىلىق ئەملگە ئاشۇرۇلىدۇ. ئەمما، بۇنداق ئارىلاش بويىاق ئۇسۇلىنى تەشكىل قىلغۇچى ئۇچ خىل بويىاق ئۇسۇلى تەڭداش مۇناسىۋەتتە بولمايدۇ. قاينىتىما بويىاق بىلەن سوغۇق بويىاقتىن ئىبارەت ئۆزئارا قارىمۇقارشى بولغان ئىككى خىل بويىاقچىلىق ئۇسۇلى چەگمە بويىاق ئۇسۇلى ئارقىلىق ئۆزئارا ماسلاشتۇرۇلىدۇ. ساقلاپ قېلىشقا تېگىشلىك بولغان ئاجىز رەڭلەر ئۇستىگە چەگمەك چېگىش ئارقىلىق، كۈچلۈك رەڭلەرنىڭ بېسىپ كىرىشىدىن ساقلاپ قېلىنىدۇ. دېمەك، ئەتلەس ئورۇش يېپىنى بويىاپ گۈل ھاسىل قىلىشتا چەگمە بويىاقنىڭ رولى ئىنتايىن مۇھىم بولۇپ، يېتەكچى ئورۇندا تۇرىدۇ. چەگمەك بويىاق ئۇسۇلىنى قوللانماي تۇرۇپ، ھەر قانداق ئەتلەسنىڭ ئورۇشىنى بويىاپ چىقىش مۇمكىن ئەمەس. مۇشۇ نۇقتىنى نەزەردە تۇتقاندا ئەتلەس ئورۇش بويىاقچىلىقىنىڭ ئالاھىدىلىكى چەگمە بويىاقتىن پايدىلىنىش ۋە ئۇنى يېتەكچى قىلىش ئارقىلىق ئەملگە ئاشىدۇ.

4) رەڭ چېگرا ئېنىقسىزلىق ئالاھىدىلىكى

ئادەتتە، توقۇش داۋامىدا گۈل چىقىرىلمىغان توقۇلمىلاردا بولسۇن ياكى توقۇپ بولۇپ گۈل بېسىلمىغان مەھسۇلاتلاردا بولسۇن، گۈل نۇسخىلىرىنى تەشكىل قىلغۇچى ھەر خىل رەڭلەر ئۇچراشقان جايدا بىر قەدەر ئېنىق رەڭ چېگرا سىزىقى ھاسىل بولىدۇ. ھەر خىل رەڭلەر بىر - بىرىگە «سەكرەپ ئۆتۈش» ئارقىلىق ماسلىشىدۇ. ئەمما، ئەتلەس يۈزىدە ھەر خىل رەڭلەر ئۇچراشقان جايلاردا ئېنىق رەڭ چېگرا سىزىقى بولمايدۇ. چۈنكى، ئەتلەس ئۇرۇشلىرىنى بويىاش داۋامىدا بويىاق سۈيۇقلۇقى تەركىبىدىكى بىرقەدەر كۆچلۈك بولغان رەڭ چەگمەكلەرنىڭ ئىككى ئۇچىدىن چەگمەك ئىچىدىكى ئۇرۇشنىڭ مەلۇم بۆلىكىگە سىڭىپ كىرىدۇ. نەتىجىدە، يىپ گەۋدىسىدە ئوخشاش بولمىغان رەڭلەر ئۇچراشقان جايلاردا قېنىق رەڭدىن سۇس رەڭگە ئۆتكەن، چېگرىسى ئېنىق بولمىغان سىڭىشمە رەڭ بۆلىكى ھاسىل بولىدۇ. پۈتكەن ئەتلەس يۈزىدە رەڭ پەرقى چوڭ بولغان ھەر خىل رەڭلەر ئۆزئارا ئۇچراشقان جايلاردا بىر خىل قېنىق رەڭ پەيدىنپەي سۇسلىشىپ تۇگىگەن، يەنە بىرخىل سۇس رەڭ پەيدىنپەي كۈچىيىپ قېنىقلىققا ئۆتكەن ئۆتكۈنچى رەڭ بەلۋېغى شەكىللىنىدۇ. مۇنداقچە ئېيتقاندا، ئەتلەس يۈزىدىكى ھەر خىل رەڭلەر بىر - بىرىگە «ئاستا-ئاستا سىڭىپ كىرىش» ئارقىلىق ماسلىشىدۇ. بۇنىڭ بىلەن بىر خىل ئالاھىدە سەنئەت ئۇنۇمى ھاسىل قىلىنىدۇ. يەنى، ئەتلەس گۈللىرى پەرقى زور بولغان قېنىق، شوخ رەڭلەردىن تەشكىل تاپسىمۇ، ئەمما ئۇلار ئۇچراشقان جايلاردا ئېنىق چېگرا سىزىقى بولماي، ئەكسىچە قېنىقلىقتىن سۇسلۇققا، سۇسلۇقتىن قېنىقلىققا ئۆتكەن سىڭىشىش بەلۋېغى ھاسىل قىلىنغاچقا، سۇبېكتىپتىكى رەڭ پەرقى جەھەتتىكى تاسادىپىيلىق تۇيغۇسى يوقىتىلىدۇ. كىشىگە يېقىملىق، سىڭىشلىق بولغان كۆركەملىك تۇيغۇسى بەخش ئېتىلىدۇ. بۇ خۇددى ماي بويىاق رەسىمنى يېقىندىن كۆرگەندە رەڭ چېگرىسى نائېنىق، ئىپادىلەنگەن شەيئىي غۇۋا، كۆرۈمسىز بولسىمۇ، سەل يىراقتىن قارىغاندا ئىنتايىن تەبىئىي ۋە چىن بولغان پورتىرت تەسۋىر روشەنلىشىپ، كىشىگە چوڭقۇر ئېستېتىك زوق بەرگىنىگە ئوخشايدۇ.

ئەتلەس ئۇرۇش بويىاقچىلىقىنىڭ رەڭ تۇراقلاشتۇرۇش ئالاھىدىلىكى قاتارلىق يەنە بەزى ئالاھىدىلىكلىرىمۇ بار.

خوتەندە ئەتلەس ئۇرۇش بويىاقچىلىقى ۋە ئەتلەس

توقۇمىچىلىقىنىڭ بارلىققا كېلىشى ھەرگىز تاسادىپىي يۈز بەرگەن ئەمەس. ئۇنىڭ بارلىققا كېلىشىدە، ئەجدادلىرىمىزنىڭ يۈك ۋە بۆز بويىقچىلىق ئۇسۇللىرى تېخنىكىلىق ئاساس يارىتىپ بەرگەن بولسا، ئۇلارنىڭ ھەر خىل رەڭلەرنى ياخشى كۆرۈش پسىخىكىسى ئىدىيىۋى ئاساس يارىتىپ بەرگەن. ئېنىقراق ئېيتقاندا، ئەجدادلىرىمىز بۇنىڭدىن ئۇچ مىڭ يىللار بۇرۇن قاينىتىما بويىاق تېخنىكىسىنى، ئىككى مىڭ يىللار بۇرۇن چىلىما بويىاق (سوغۇق بويىاق) تېخنىكىسىنى ۋە تەبىئىي ماددىلاردىن پايدىلىنىپ بويىاق چەكلەش تېخنىكىسىنى بارلىققا كەلتۈرگەن، يەنى ھەر خىل رەڭدار يىپ ياكى رەختلەر قاينىتىپ بويالغان بولسا، ھەمزەك تېگى چىلىما بويىاق ئۇسۇلى ئارقىلىق، ھەمزەك گۈلى بويىاق چەكلەش ئارقىلىق بارلىققا كەلتۈرۈلگەن. بۇنىڭدىكى چەكلىگۈچى بويىاق ئارقىلىق بويىاق چەكلەش ئۇسۇلى، كېيىنكى ۋاقىتتا ئەتلەس ئۈرۈشىگە چەگمەك چېگىش ئارقىلىق بويىاق چەكلەش ئەمەلگە ئاشۇرۇلىدىغان چەگمە بويىاق ئۇسۇلىنىڭ بارلىققا كېلىشىگە تېخنىكىلىق ئاساس يارىتىپ بەرگەن. خەلقىمىزنىڭ ھەر خىل رەڭلەرنى بولۇپمۇ شوخ رەڭلەرنى ياخشى كۆرۈش پسىخىكىسى، بۇ بىرقانچە خىل بويىاقچىلىق ئۇسۇلىنى بىرلەشتۈرۈپ چەگمە بويىاق ئاساس قىلىنغان مۇرەككەپ ئارىلاش بويىاقچىلىق تېخنىكىسىنى بارلىققا كەلتۈرۈشكە تۈرتكە بولغان.

مۇرەككەپ ئارىلاش بويىاقچىلىق تېخنىكىسى (يەنى، ئەتلەس ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسى) گەرچە ئاددىي ئىشلەپچىقىرىش سايمانلىرى ئاساسىدا بارلىققا كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن شۇ دەۋرنىڭ بىرقەدەر قالاق ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش سەۋىيىسىگە روشەن سىلىشتۇرما بولغان ھالدا دەۋر ھالقىغان ئىلغار تېخنىكا ۋە يۇقىرى سەنئەت قىممىتىنى ئۆزىگە مۇجەسسەم قىلغان. يەن - تېخنىكا يۈكسەك دەرىجىدە تەرەققىي قىلغان بۇگۈنكى دەۋردە، سانائەت بويىاقچىلىق كارخانىلىرىنىڭ ئەنئەنىۋى ئەتلەس بويىاقچىلىق ئۇسۇلىنى ئۆزلەشتۈرۈشتە مۇۋەپپەقىيەتسىزلىككە ئۇچراپ كېلىۋاتقانلىقى، تەقلىد قىلىپ ئىشلەنگەن باسما ئەتلەسلەرنىڭ ئەنئەنىۋى ئۇسۇلدا ئىشلەپچىقىرىلغان ئەتلەسلەر ئالدىدا چېنىپ قېلىشى ۋە بازار تاپالماسلىقىنىڭ سەۋەبى دەل ئەنە شۇ يەردە. زور كۆپ قىسىم قول ھۈنەر توقۇمىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ ئىزى ئۆچكەن ئەھۋال

ئاستىدا، ئەتلەسنىڭ يەنىلا ھاياتىي كۇچىنى ساقلاپ كېلىۋاتقانلىقىنىڭ سىرىمۇ دەل ئۇنىڭ ئاشۇنداق ئىلغار تېخنىكا ۋە يۇقىرى سەنئەت قىممىتىنى ئۆزىگە مۇجەسسەم قىلغانلىقىدا دېسەك ئاشۇرۇۋېتىلگەن بولمايدۇ.

پايدىلانمىلار ۋە ئىزاھلار

① ④ «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى. ئۇيغۇرچە، 2002 - يىلى 2 - سان، 78 -، 79 - بەت.

② ⑭ ئىمىن تۇرسۇن: «تارىمدىن تامچە». ئۇيغۇرچە، «مىللەتلەر نەشرىياتى» 1990- يىلى 1 - نەشرى 1 - باسمىسى، 448 -، 451 - بەتلەر.

③ ⑦ «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى». ئۇيغۇرچە، 1982 - يىلى 2 - سان، 63 -، 54 - بەت.

⑤ ⑧ ⑨ ⑩ ⑬ ⑮ «خوتەننىڭ قىسقىچە تارىخى». خەنزۇچە، جۇڭجۇ قەدىمىي كىتابلار نەشرىياتى»، 2002 - يىلى 1 - نەشرى 1 - باسمىسى. 114 -، 112 -، 110- بەت.

⑥ ㉘ «خوتەننىڭ ئۇمۇمىي ئەھۋالى». خەنزۇچە، 124 - بەت.

⑪ ㊱ ㊲ «شىنجاڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى» ژۇرنىلى. ئۇيغۇرچە، (1993 - يىلى 3 -، 4 - قوشما سان)، 24 -، 22 - بەت. (1985 - يىل 1 - سان). 136 -، 143- بەتلەر.

⑫ «شىنجاڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ئارخېئولوگىيىسىدىكى بېگى بايقاشلار». خەنزۇچە، «شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى». 1995 - يىلى 1 - نەشرى 1 - باسمىسى. 636- بەت.

⑯ ㉔ ئەنۋەر بايتۇر، خەيرىنسا سىدىق: «شىنجاڭدىكى مىللەتلەر تارىخى». ئۇيغۇرچە، 1991 - يىلى 1 - نەشرى 1 - باسمىسى، 236 -، 1020 -، 1021 - بەت.

⑰ ⑱ ⑲ ⑳ ㉑ ㉓ ㉙ ㉚ «خوتەننىڭ قىسقىچە تارىخى». خەنزۇچە، «جۇڭخۇ قەدىمىي كىتابلار نەشرىياتى»، 2000 - يىل 1 - نەشرى 1 - باسمىسى، 63 -، 64 -، 65 -، 67 -، 70 -، 71 -، 79 -، 82 -، 86 - بەت.

㉒ «خوتەننىڭ ئۇمۇمىي ئەھۋالى». ئۇيغۇرچە، 224 - بەت.

㉕ ھاجى نۇرھاجى: «يەكەن سەئىدىيە خانلىقىنىڭ قىسقىچە تارىخى». ئۇيغۇرچە، «شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى»، 1993 - يىل 1 - نەشرى 1 - باسمىسى، 218 - بەت.

㉖ ㉗ ㉟ «جۇڭگو تاڭ سانلىق مىللەتلەر تارىخىغا ئائىت مەجمۇئە. ئۇيغۇرلارنىڭ قىسقىچە تارىخى». ئۇيغۇرچە، «شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى»، 1989 - يىلى 1 - نەشرى، 1990 - يىل 1 - باسمىسى، 331 -، 457 -، 458 -، 476 -، 132 -، 133 - بەت.

㉛ رابخوزى: «قىسسەسۇل ئەنبىيا». ئۇيغۇرچە، «قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى»، 1988- يىلى 1 - نەشرى 1 - باسمىسى، 194 - بەت.

㉜ «ئۇيغۇر تېبابىتى ئالىي تېخنىكومى دەرسلىكى ـــ ئۇيغۇر تېبابىتىدە دائىم ئىشلىتىلىدىغان دورا ئەشيالىرى ئىلمى». 2 ـ قىسىم، 359 ـ، 360 ـ بەتلەر.
㉝ ㉞ «خوتەن تەزكىرىسى». خەنزۇچە، 1986 ـ يىل 1 ـ سان.

مۇھەممەتئىمىن سابىر 1950 ـ يىلى 4 ـ ئايدا چىرا ناھىيىسىنىڭ چىرا يېزىسىدا مەرىپەتپەرۋەر دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1971 ـ يىلىدىن 1992 ـ يىلىغا قەدەر چىرا يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى، چىرا ناھىيىلىك ئەمگەك كادىرلار ئىدارىسى، چىرا ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى، خوتەن ئۇلايەتلىك پارتكوم ئىشخانىسى قاتارلىق ئورۇنلاردا تەرجىمان، بۆلۈم ئەزاسى، كاتىپ قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. 1992 ـ يىلىدىن ھازىرغىچە ئۇلايەتلىك مەدەنىيەت ئىدارىسىدە مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى، يازدىچى تەتقىقاتچى بولۇپ ئىشلەۋاتىدۇ. ئالىي مەكتەپ پۈتتۈرگەن.

ئاپتورنىڭ «بېيگىچىلەر ھەققىدە قىسسە» ناملىق يۇۋىستى، «تەقدىرنىي ئۆزگەرتكەن كىشىلەر» ناملىق ئەدەبىي ئاخباراتى، «پۇل تاپقاندا» قاتارلىق ھېكايىلىرى، بىر قىسىم ئىلمىي ماقالىلىرى، شۇنداقلا 70 نەچچە قىسىم كىنو ـ تېلېۋىزىيە فىلمى ۋە ئىلمىي تەرجىمىسۈى فىلمى قاتارلىق تەرجىمە ئەسەرلىرى ئېلان قىلىنغان. خەنزۇچە يازغان «ئۇيغۇرلارنىڭ ئالاھىدە تاماملىرى»، «ئەنئەنىۋى ئۇيغۇر كىيىم ـ كېچەكلىرى»، «قارا قاش پېچقى» قاتارلىق ماقالىلىرى «ياڭرىدى ھەرياندا ساز» ناملىق خەنزۇچە توپلامغا كىرگۈزۈلگەن.

ئاپتور 1989 ـ يىلىدىن باشلاپ ئۇيغۇر قول ھۈنەر ـ سەنئىتى تەتقىقاتىغا كىرىشىپ، بىرنەچە ئىلمىي ئەسىرى «ئۇيغۇر قول ھۈنەرچىلىكى»نىڭ 1 ـ تومىنى 1995 ـ يىلى نەشرگە تاپشۇرغان. 400 نەچچە مىڭ خەتلىك بۇ ئەسەر 2002 ـ يىلى 10 ـ ئايدا «قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى» تەرىپىدىن نەشر قىلىنىپ تارقىتىلدى. نەشرىياتنىڭ «كىرىش سۆزى» دە: «بۇ كىتاب ئۇيغۇر قول ھۈنەر مەدەنىيىتىنى تەتقىق قىلىش، ئۇنىڭغا باغلىنىشلىق بولغان ئۇيغۇر ئېتنوگرافىيىسىنى جۇملىدىن ئۇيغۇر تىلىنى تەتقىق قىلىشتا مۇئەييەن تارىخىي، ئىلمىي، پايدىلىنىشچانلىق قىممەتكە ئىگە بولۇپ، بۇ جەھەتتىكى بوشلۇقنى مەلۇم دەرىجىدە تولدۇرىدۇ» دەپ باھا بېرىلگەن. ئاپتور ھازىر بۇ كىتابنىڭ كېيىنكى تومىلىرى ئۈستىدە جىددىي ئىشلەۋاتىدۇ.

بۇ بىر يۈرۈش كىتابقا مۇھەممەتئىمىن سابىرنىڭ «خوتەن يېپەكچىلىكى»، «خوتەن گىلىمى» (باشقىلار بىلەن بىللە يازغان) ۋە «خوتەن مەدەنىيىتى خەزىنىسىدىن تەرمىلەر» ناملىق ئوچ پارچە ئىلمىي ئەسىرى كىرگۈزۈلدى.

ئابدۇرىشات مۇساجان

خوتەن قاشتېشى

مۇقەددىمە

«ئادەم ئاتا بىلەن ھەۋۋا ئانا يەر يۈزىگە بىرى مەغرىبكە، بىرى مەشرىقكە تاشلانغاندىن كېيىن، مىڭ بىر جاپا - مۇشەققەتلەرنى بېشىدىن كەچۈرۈپ، قاراقۇرۇم تاغلىرىدا ئۇچرىشىپ، ۋىسال تەشنالىقلىرىنى قاندۇرۇپتۇ. بۇ جەريانىدا ئېقىپ كەتكەن مەنىيدىن قاشتېشى ھاسىل بولۇپتۇ» مانا بۇ، خوتەن قاشتېشى ھەققىدىكى رىۋايەت. بۇ رىۋايەتتە يەر شارىدىكى تۇنجى ئىنسان — ئادەم ئاتا بىلەن ھەۋۋا ئانىنىڭ بىرى غەربتىن، بىرى شەرقتىن كېلىپ، يەرنىڭ كىندىكى بولغان قاراقۇرۇم تېغىدا ئۇچرىشىشى ۋە بۇ يەردە قاشتېشىنىڭ پەيدا بولۇشى — قاشتېشىنىڭ غەربلىكلەر ۋە شەرقلىقلەرنى ئۇچراشتۇرۇشتىكى، بىر - بىرىگە باغلاشتىكى ماددىي ئامىل ئىكەنلىكىنىڭ ئوبرازلىق تەسۋىرى.

«ئوماي غەربىي قاراقۇرۇم تېغىنى ئىدارە قىلىشتا تۆھپە يارانقانلىقى ئۈچۈن، ئەرش تەڭرىسى ئۇنىڭغا گۈزەل قاشتېشى ئىنئام قىلىپتۇ. ئوماي پانىي ئالەمدىكىلەرنى بۇ شان - شەرەپتىن تەڭ بەھرىمەن قىلىش ئۈچۈن، ئەجدىھا تاشپاقىغا بۇ گۈزەل قاشتېشىنى يورۇقلاش دەرياسىغا تاشلاشنى بۇيرۇپتۇ. دەريا بۇ ئاق قاشتېشىنى بوستانلىقتىكى كىشىلەر ئارىسىغا ئېقىتىپ بېرىپتۇ. شۇندىن باشلاپ كىشىلەر دەريادىن قاشتېشى سۈزۈۋالىدىغان بولۇپتۇ. قاشتېشى دەرياسى دېگەن ئىسىمنى شۇندىن باشلاپ پەيدا بوپتۇ» مانا بۇ، خەنزۇ رىۋايەتلىرىدىكى «ئەجدىھا تاشپاقىنىڭ قاشتېشى تەقدىم قىلىشى» دېگەن رىۋايەت. بۇ رىۋايەتتىكى قاشتېشىنىڭ باشقا جايغا ئەمەس، دەل يورۇقلاش دەرياسىغا تاشلىنىشى بۇ ۋادىنىڭ تولىمۇ گۈللەنگەن، بۇ ۋادىدا ياشىغانلارنىڭ ئوماينىڭ غەربىي قاراقۇرۇمنى ئىدارە قىلىشىغا يار - يۆلەك بولالىغۇدەك قۇدرەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنىڭ بايانى. بۇ

ئىككى رىۋايەتتىن خوتەن قاشتېشىنىڭ سۈزۈلۈش، قېزىلىش ۋە ئىشلىتىلىش تارىخىنىڭ تولىمۇ ئۇزۇن ئىكەنلىكىنى، قاشتېشىنىڭ تەڭرى تەرىپىدىن يارىتىلغان قىممەتلىك مۆجىزات ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالالايمىز. مانا بۇ «يىپەك يولى» نىڭ ئېچىلىشىغا ۋە بۇ يول ئارقىلىق تارىم مەدەنىيىتىنىڭ دۇنياغا تارقىلىشىغا سەۋەب بولغان قاشتېشىنىڭ ئەڭ ئۇلۇغ خاسىيىتى.

«ئوماي» ھەققىدە قاشتېشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك رىۋايەتلەر ۋە يازما خاتىرىلەر خېلى كۆپ. ئوماي خەنزۇچە تارىخىي خاتىرىلەردە « 西王母 » دەپ خاتىرىلەنگەن. « 西王母 » سۆزى دەسلەپتە خەت مەنىسى بويىچە «غەربىي خان ئانا» دەپ چۈشىنىلدى ۋە شۇنداق تەرجىمە قىلىندى. يېقىنقى يىللاردىن بېرى، «ئوماي» دەپ تەرجىمە قىلىندى ۋە شۇنداق بىرلىككە كەلتۈرۈلدى.

مىلادىيە IV ئەسىردە ئۆتكەن سۈن رۇ «قاشتېشنامە» (玉海) دېگەن كىتابتىن نەقىل ئېلىپ، «خۇاڭدى ۋاقتىدا ئوماي ئاق بۇغىغا مىنىپ كېلىپ، خۇاڭدىغا ئاق قاشتېشى ھالقا تەقدىم قىلغان. شۇن (舜) ۋاقتىدا يەنە قاشتېشى تەقدىم قىلغان» دەپ يازغان. «قوموش پۈتۈك تەزكىرىسى» دېگەن كىتابتا، دىشۇن (帝舜) دەۋرى يۇ (虞) خانىدانلىقىنىڭ 9 - يىلى ئوماي كەلگەن... ئاق قاشتېشى ھالقا، قاشتېشى خۇنچا تەقدىم قىلغان» دەپ خاتىرىلەنگەن. «مىرزا بەگلەر نەسەبى» (尚书大传) دېگەن كىتابتا، «شۇن ۋاقتىدا ئوماي كېلىپ ئاق قاشتېشى نەي تەقدىم قىلغان»، «ياۋ (尧) ئۆلۈپ شۇن (舜) جاھان سورىغاندا، چوڭ قاشتېشى تەقدىم قىلغان» دەپ خاتىرىلەنگەن. «كانتىلار يوسۇنلىرى» (大戴礼记) دېگەن كىتابتا: «شۇن ئېسىل ئەخلاق بىلەن ياۋغا ۋارىسلىق قىلغاندا... ئوماي كېلىپ ئاق قاشتېشى نەي تەقدىم قىلغان» دەپ خاتىرىلەنگەن. «جىننامە قانۇن تەزكىرىسى» (晋书律历志) دېگەن كىتابتا: «خۇاڭدى قاشتېشىدا نەي ياسىتىشنى بۇيرىغان. ئۇزۇنلۇقى نەچچە چى، ئالتە تۆشۈكلۈك، 12 كۆيلۈك ئىدى. شۇن دەۋرىگە كەلگەندە، ئوماي كۆركەم نەي تەقدىم قىلغان بولۇپ، قاشتېشىدىن ياسالغان كۈي» «مۇتيەنزى تەزكىرىسى» (穆天子传) دېگەن كىتابتا، غەربىي جۇ سۇلالىسىنىڭ 5 - خاقانى جۇمۇۋاڭنىڭ نۇرغۇن كىشىلەرنى ئېلىپ، غەربكە كەلگەنلىك توغرىسىدىكى ھېكايە خاتىرىلەنگەن بولۇپ، جۇمۇۋاڭ بىلەن ئوماي بېيىت توقۇشقان ھەم جۇمۇۋاڭ قاشتېشى تاغلىرىنى كۆرۈپ «جاھاندىكى بىردىنبىر ئېسىل تاغ بولۇپ،

قاشتېشى بۇندىن چىقار» دېگەنلىكى خاتىرىلەنگەن.

خەنزۇ تارىخچىلىرى يۇقىرىقى رىۋايەتلەر ۋە ئومايغا مۇناسىۋەتلىك باشقا رىۋايەتلەرگە ئاساسلىنىپ، «خۇاڭدى، ياۋ - شۇنلەر جۇڭگو قەدىمكى يازما يادىكارلىقلاردىكى، رىۋايەتلەردىكى شەخسلەر» «ئومای ئەپسانىدىكى شەخس، بۇ غەربىي دىيارىدىكى قەدىمكى قەبىلىلەرنىڭ ئانا ئۇرۇقداشلىق جەمەتى تۇزۇمىدە ياشىغانلىقىنىڭ سىمۋولى» دەپ قارايدۇ. بۇ قاراشقا يەنىلا «西王母» دېگەن تېمىدىكى 母 سۆزىنى ئاساس قىلغان. لېكىن تارىخىي مەنبەلەردىن قارىغاندا، تارىم ۋادىسى ۋە قاراقۇرۇم تاغ ئېتەكلىرىدە ياشىغان قەدىمىي قەبىلىلەر ئۆزلىرى قۇرغان خانىدانلىقىنىڭ نامىنى «مۇ» دەپ ئاتىغانلىقى ھەم بىرنەچچە قەبىلىگە بۆلۈنگەنلىكى مەلۇم. سۇمېرلار سۇ بويلىرى (كۆل، دەريا بويلىرى) دا ياشىغان، سۇ بىلەن كۆپ ھەپىلەشكەن، بېلىق قاتارلىق سۇ مەھسۇلاتلىرىنى ئوۋلاشقا ماھىر قەبىلە بولغاچقا «سۇمۇ» دەپ ئاتالغان. بەزى خەنزۇچە تارىخىي ماتېرىياللاردا « 水豸百 » دەپ ئاتالغان. ئېلىمىزنىڭ شەرقىي شىمالىغا كۆچۈپ بېرىپ ئولتۇراقلاشقان مۇلار (水豸百 «mo») دەپ ئاتالغان. دېمەك، « 西王母 » «غەربىي خان ئانا» بولماستىن، مۇ خانىدۇر. مۇ خانىدانلىقى ناھايىتى ئۇزۇن مۇددەت دەۋر سۈرگەچكە، مۇ خانى خۇاڭدى، يەن، شۇن دەۋرلىرىدىن باشلاپ، جۇمۇۋاڭ دەۋرىگىچە بولغان 3 مىڭ يىلدىن ئارتۇق دەۋردە مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان. ئەگەر « 西王母 » بىرلا كىشىنى كۆرسىتىدۇ دېيىلسە، بىر ئادەمنىڭ 3 مىڭ يىل ئۆمۈر كۆرۈشى ئەقىلگە سىغمايدۇ. شۇڭا، بۇ سۆزنى «ئومای» دەپ تەرجىمە قىلىشمۇ تازا مۇۋاپىق بولمىسا كېرەك.

دېمەك، 西王母 ئەپسانىلەردىكى پېرسۇناژ بولماستىن، قاراقۇرۇم ئېتەكلىرىدە ياشىغان ئېتىبدائىي قەبىلىلەر قۇرغان خانىدانلىق خاقانلىرىنىڭ ئورتاق نامى.

يۇقىرىقى مەلۇماتلار ۋە رىۋايەتلەرگە ئاساسلانغاندا، خوتەن قاشتېشى بۇنىڭدىن 6 مىڭ يىل ئىلگىرىلا ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكتىكى ئېتىبدائىي قەبىلىلەرنىڭ تۇرمۇشىغا سىڭىپ كىرىشكە باشلىغان. شۇنداق ئىكەن، مۇتەخەسسىسلەرنىڭ «خوتەن قاشتېشى بۇنىڭدىن 10 مىڭ يىللار ئىلگىرى قېزىلىشقا باشلاپ، 7 مىڭ يىللار ئىلگىرى سىرتقى رايونلارغا توشۇلۇشقا باشلىغان» دېگەن يەكۈننىڭ قىلچە خاتاسى يوق.

خوتەن قاشتېشىنىڭ قىممىتى

خوتەن قاشتېشى سۇپىتىنىڭ ياخشىلىقى، قاتتىقلىقى، سىلىق ۋە پارقىراقلىقى، مولېكۇلالىرىنىڭ زىچلىقى ... قاتارلىق ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن دۇنياغا مەشھۇر. مەشھۇر قاشتېشى مۇتەخەسسىسى شيا لىنباۋ ئەپەندى خوتەن قاشتېشىنى تەرىپلەپ مۇنداق يازغان: «خوتەن قاشتېشى جۇڭخۇا قاشتاشچىلىقىدا ئۆزگىچە مەنبەگە ئىگە بولۇپ، جۇڭخۇا مەدەنىيىتىدىكى قاشتېشى ئويما بۇيۇملىرىدا خوتەن قاشتېشىنىڭ ئالاھىدە سۇپىتى ۋەكىللىك ئورۇندا تۇرىدۇ. «قاشتېشىنىڭ بەش خىسلىتى» خوتەن قاشتېشىغا قارىتىلغان. «سىلىق ۋە پارقىراق»، «زىچ ھەم قاتتىق»، «ساداسى ئۇزۇن ۋە تەبىئىي»، «دېغى ئېسىللىكىنى يوشۇرالماس، ئېسىللىكى دېغىنى يوشۇرالماس» دېگەن ماختاشلار يەنىلا خوتەن قاشتېشىغا قارىتىلغان. خوتەن قاشتېشى جۇڭگو قاشتېشىنىڭ سىمۋولى. تارىختىن بېرى كىشىلەرنىڭ خوتەن قاشتېشىغا بولغان تەلپۈنۈشى، ھەۋەس قىلىشى، قوغلىشىشلىرى خوتەن قاشتېشىنى سېھىرلىك، خاسىيەتلىك بۇيۇمغا ئايلاندۇرغان. ھازىرقى ئاق قاشتېشى ھەققەتەنمۇ «بىر سەر پارچە تاش، بىر سەر ئالتۇن» بولۇپ قالدى. بۇنداق قىممەتلىك ئەل گۆھىرى، قېزىش، يىغىشنىڭ قىيىن ھەم ئاز بولۇشى بىلەن يېغىپ ساقلىغۇچىلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، بىر پارچە خوتەن قاشتېشىغا ئېرىشسە، ئەتىۋارلاپ تاختا بېشىغا ئېلىپ قويىدىغان، يا ئۆلادلارغا قالدۇرىدىغان، يا ساقلاپ قىممىتىنى ئاشۇرۇپ ھۇزۇرلىنىدىغان بايلىقنىڭ بولۇپ قالدى...»

شيا لىنباۋ ئەپەندىنىڭ بۇ بايانلىرى قىلچىمۇ مۇبالىغە ئەمەس. خوتەن قاشتېشى يۇقىرىقى ئارتۇقچىلىقلىرى بىلەن تارىختىن بېرى ھەرقايسى ئەللەردە يۇقىرى شۆھرەت قازانغان. مەملىكىتىمىز قاشتاشچىلىقى ۋە قاشتېشى ئويمىچىلىقىدا خوتەن قاشتېشى ئالدىنقى ئورۇندا تۇرىدۇ ۋە ئاساسىي ئورۇننى ئىگىلەيدۇ.

تېخىمۇ مۇھىمى، ۋېي، جىن، جەنۇبىي، شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرلىرىدە قاشتېشىنى دورا ئورنىدا ئىستېمال قىلىش يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلگەن. ئەينى چاغدا قاشتېشى تالقىنى بىلەن ياسالغان «بەش تاش تالقىنى» ئەڭ مەشھۇر ئىدى. مەشھۇر پەيلاسوپ ۋە

دوربگەر گې خوڭ: «قاشتېشى خاسيەتلىك دورا. لېكىن ئېرىشىش قىيىن ... ئويۇلمىغان قاشتېشىغا ئېرىشسە، ئىستېمال قىلسا بولىدۇ. ئۇدۇن قاشتېشى ئەڭ ئەلاسىدۇر» دېگەن. دېمەك، خوتەن قاشتېشى ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكتىمۇ ئەڭ ئەتىۋارلىق دورا قىلىپ ئىشلىتىلگەن. ئۇيغۇر تېبابىتىدىمۇ قاشتېشى دورا قىلىنىپ ئىشلىتىلگەن. تارىختا تېرە كېسەللىكلىرىگە ۋە تېرىسى ياخشى ئەمەس كىشىلەرگە ئاق قاشتېشى تالقىنى بىلەن شاپتۇلنىڭ قۇرۇتۇلغان چېچىكىدە ئۇپا ياساپ، سۇرۇش ئۇسۇلى قوللىنىلغانلىقى ۋە ئۇنۇمىنىڭ ئىنتايىن ياخشى بولغانلىقى مەلۇم. ئاتاقلىق تېۋىپ مەرھۇم ئەمەت ھاجى، ئايالار كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلارغا ئەلا سۇپەتلىك قاشتېشىنى سۇرۇپ تالقان قىلىپ ئىچىشنى بۇيرىغان. يۇرەك كېسىلى بارلارغا قاشتېشى مارجان، بۇلاپكا ئېسىشنى، قاشتېشى بىلەيزۈك سېلىشنى بۇيرىغان. ھازىرقى ئۇيغۇر تېبابىتى دوربگەرلىكىدىمۇ مۇرەككەپ رېتسېپلىق دورىلارغا قاشتېشى ئىشلىتىلۇاتىدۇ. بۇرۇنقى چاغلاردا خوتەن رايونىدا سۇ ئىدىشى، كوزىسى ياكى تۇڭغا قاشتېشى سېلىپ قويۇپ، سۇنى سۇزۇلدۇرۇپ ئىچىش بىر قەدەر كەڭ ئومۇملاشقان. بۇ ئەۋلادمۇ ئەۋلاد مىراس بولۇپ كەلگەن ئادەت ئىدى. بۇنىڭغا كىشىلەر ھەر خىل تەبىر بېرىشەتتى. بەزىلەر، «قاشتېشى سۇدىكى تاش ئېرىتمىلىرىنى سۇزىدۇ، بۆرەك ۋە سۇيدۇك يوللىرىغا تاش چۇشۇشنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ» دېيىشسە، يەنە بەزىلەر، «يۇرەك كېسىلىگە داۋا بولىدۇ» دەيتتى. يەنە بەزىلەر، «بەدەننى قۇۋۋەتلەپ، مىزاجنى تەڭشەيدۇ» دەپ قارايتتى.

خوتەن قاشتېشى سۇپەت جەھەتتىن قاشتېشى، كاۋاش ۋە چاقماق دەپ ئۈچ خىلغا بۆلۈنىدۇ. كاۋاشنىڭ ئەسلىي تەركىبى قاشتېشى تەركىبى بىلەن ئاساسەن ئوخشاش. لېكىن، قاتتىقلىق دەرىجىسى تۆۋەن بولۇپ، تۆمۇر بىلەنمۇ جىجغىلى بولىدۇ. زىچلىقى تۆۋەن بولۇپ، قاشتېشىغا قارىغاندا يەڭگىل. بۇ تاش خوتەن رايونىدا قاشتېشى ھېسابلانمايدۇ. لېكىن زاپاس، مىقدارى ئىنتايىن يۇقىرى. چاقماق تاشنىڭ قاتتىقلىق دەرىجىسى قاشتېشىدىن قېلىشمايدۇ. لېكىن، ئۇ قاشتېشى ئەمەس، تەركىبىمۇ ئوخشاش ئەمەس. لېكىن چاقماق تاشتىن ئويۇلغان بۇيۇملار سۇپەت جەھەتتىن قاشتېشىدىن قېلىشمايدۇ. ماھىر تېخنىك بولمىسا قاشتېشىدىن ئايرىيالمايدۇ.

خوتەن قاشتېشى رەڭ جەھەتتە يەنە بىرقانچە سورتقا ئايرىلىدۇ. ئەڭ ئەتىۋارلىقى قايماق رەڭگىدىكى ئاق قاشتېشى. ئۇ رەڭ جەھەتتىن

قوي مېيىغا ئوخشىغاچقا، كىشىلەر ئۇنى «قوي يېغى تاش» دەپ ئاتىغان. ھازىرغا كەلگەندە خەنزۇچىغا مەنە تەرجىمىسى قىلىنىپ قوبۇل قىلىنغان « 羊脂玉 » نىڭ تەلەپپۇزى بويىچە «ياڭجىيۇ» دەپ ئاتىلىۋاتىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا سۈزۈك ئاق، سۇس يېشىل، يېشىل، سۇس ھاۋا رەڭ، كۆك، سېرىق، قىزىل، ئاق بالداقلىق قىزىل، قارا رەڭلىكلىرىمۇ ۋە ئارىلاشما رەڭلىكلىرىمۇ بار.

خوتەن قاشتېشى چىقىش ئورنىغا قاراپ، سۇ تېشى، كان تېشى، چۆل تېشى (قۇم شېغىللىق چۆللەردىن تېپىلىدۇ) دەپ ئۈچ خىلغا ئايرىلىدۇ. سۈپىتى ياخشىسى سۇ تېشى ھېسابلىنىدۇ. ئومۇمىي سۈپەت جەھەتتىن، چوڭ بولۇش، قاتتىق بولۇش، پارقىراق بولۇش ۋە داغ بولماسلىق، ئارىلاشمىسى بولماسلىق، دەز بولماسلىقتىن ئىبارەت «ئۈچ بولۇش، ئۈچ بولماسلىق» ئەڭ يۇقىرى ئۆلچەم قىلىنىدۇ. يۇقىرىقى ئالتە شەرتكە چۈشىدىغان ئاق سۇ تېشى بىباھادۇر.

خوتەننىڭ قاشتېشى زاپاس مىقدارى ئىنتايىن مول، قاشتېشى ئۆسمەيدۇ، كۆپەيمەيدۇ. 10 مىڭ يىل قېزىلغان قاشتېشىنىڭ ھازىرغىچە تۈگىمەسلىكى، دەريا - ئېقىنلارنى ماشىنا - ئۈسكۈنىلەر بىلەن قېزىپ قاشتېشى تاپسىمۇ، بىر كەلكۈندىن كېيىن يەنە پەيدا بولۇشى كىشىنىڭ ئەقلىنى لال قىلىدۇ. 1990 - يىللاردىن بۇيانقى ئىسلاھات، بازار ئىگىلىكى رىقابىتى داۋامىدا خوتەن رايونىدا، بولۇپمۇ كېرىيە ناھىيىسى تەۋەسىدە قاشتېشى قېزىش دولقۇنى يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلدى. يەرلىكلەردىن باشقا يەنە ئىچكىرى ئۆلكىلەردىن، ئۇرۇمچىدىن كەلگەنلەر تەرەپ - تەرەپتە قاشتېشى كان قازدى. شۇ چاغدىكى ئەھۋاللاردىن قارىغاندا، چىرا ناھىيىسىنىڭ تاغلىق رايونلىرى، كېرىيە ناھىيىسىنىڭ پۇلۇ، ئاتچان، تۈمىا رايونلىرى ۋە نىيە ناھىيىسىنىڭ تاغلىق رايونلىرىدىن ئاز بولمىغان كانلار بايقالغان. بۇلار پەقەت تاغلىق رايونلارنىڭ شىمالىي گىرۋەكلىرىلا بولۇپ، چارۋىچىلار ياشاۋاتقان رايونلار بىلەنلا چەكلەنگەن. قاراقۇرۇم تېغىنىڭ ئىچكىرى قىسىملىرى، بولۇپمۇ دەريا ئېقىنلىرىنىڭ باش قىسمىغا ھېچكىم بارالمىغان. بۇ نۇقتىدىنمۇ خوتەن قاشتېشى زاپىسىنىڭ يەنىلا ئىنتايىن مۇللىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

نېمە ئۈچۈن بۇ ماكاندىن ئېنە شۇنداق تارىخى ئۇزۇن، سۈپەتلىك، ساپ قاشتېشى چىقىدۇ؟ باشقا جايلاردىن نېمە ئۈچۈن چىقمايدۇ؟ بۇ ئاساسەن قاشتېشىنىڭ ھاسىل بولۇش ۋاقتىدىكى

گېئولوگىيىلىك ئامىللار ۋە باشقا تۈرلۈك ئامىللارنىڭ ئورتاق تەسىر كۆرسىتىشى ھەمدە شۇ ئورۇننىڭ ماددىي ئاساسى قاتارلىقلار بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك.

1. خوتەن قاشتېشىنىڭ خىمىيىلىك تەركىبى

خىمىيىلىك ئانالىز، ئېلېكترونلۇق يېڭىنە ئانالىزى قىلىش ۋە سپېكترلىق ئانالىز ئارقىلىق خوتەن قاشتېشىنىڭ خىمىيىلىك تەركىبى ھەققىدە بىرقەدەر تولۇق چۈشەنچە ھاسىل قىلىندى.

قاشتېشى خىمىيىلىك خۇسۇسىيىتى، مىقدارىنىڭ يۇقىرى - تۆۋەنلىكىگە ئاساسەن، يۇقىرى مىقدارلىق تەركىب، تۆۋەن مىقدارلىق تەركىب، مىكرو دوزا (مىكرو مىقدارى) كىسلاتا قالدۇقى ۋە ئىزوموروم قاتارلىق تۆت تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

خوتەن قاشتېشىنىڭ يۇقىرى مىقدارلىق تەركىبى: كېرىمنىي (Si)، ماگنىي (Mg)، كالتسىي (Ca) لارنىڭ ئوكسىدلىق بىرىكمىلىرىنى ئاساس قىلىدۇ. كەنجى تەركىبلەردىكى مىقدارى ئوخشاش ئەمەس، ئۆزگىرىش دائىرىسىمۇ بىرقەدەر كىچىك. ئۇنىڭدىكى سىلتسىي ئوكسىد (SiO_2) نىڭ پىرسەنتلىك مىقدارى 72.12% تىن 58% كىچە، ئوتتۇرىچە مىقدارى 72.12%، ماگنىي ئوكسىدى (MgO) نىڭ پىرسەنتلىك مىقدارى 22.09% تىن 25.56% كىچە، ئوتتۇرىچە مىقدارى 24.31%، كالتسىي ئوكسىدى (CaO) نىڭ پىرسەنتلىك مىقدارى 11.3% تىن 14.39% كىچە، ئوتتۇرىچە مىقدارى 12.7 بولىدۇ. بۇ تەركىبلەر تىرمونتىنىڭ نەزەرىيىۋى جەھەتتىكى خىمىيىلىك تەركىبى بىلەن يېقىنلىشىدۇ. بىراق بۇنىڭدا سەل تۆۋەنرەك بولىدۇ. ئۇنىڭ ئىچىدىكى ئاق قاشتېشىدا ئۇچ خىل تەركىبنىڭ مىقدارى بىرقەدەر يۇقىرى ھەمدە ھاۋارەڭ قاشتېشىدا ۋە كۆكۈش قاشتېشىدا سەل تۆۋەنرەك بولىدۇ. بۇ ئاق قاشتېشىنىڭ تەركىبى، تىرمونتىنىڭ نەزەرىيىۋى تەركىبىگە ئوخشىشىپ كېتىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

خوتەن قاشتېشىنىڭ تۆۋەن مىقدارلىق تەركىبى: تۆمۈر (Fe) نىڭ ئوكسىدلىق بىرىكمىلىرىنى ۋە Fe، ئالىيومىن (Al) نىڭ پېرىم ھەسسىلىك ئوكسىدلىق بىرىكمىلىرىنى ئاساس قىلىدۇ. ئۇنىڭدىن قالسا كالىي (K)، ناترىي (Na)، تىتان (Ti)، مانگان (Mn)

لارنىڭ ئوكسىدلىق بىرىكمىلىرى بولىدۇ. ئۇلارنىڭ مىقدارى ئاساسىي تەركىب بىلەن قارىمۇقارشى بولۇپ، ئاق قاشتېشىدىكى مىقدارى ئەڭ تۆۋەن، ھاۋا رەڭ قاشتېشىدىكى مىقدارى بىرقەدەر يۇقىرى، كۆكۈش قاشتېشىدا بولسا بۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا بولىدۇ. ئۇنىڭدىكى تۆمۈر ئوكسىد (FeO) نىڭ مىقدارىنىڭ پەرقى بىر قەدەر چوڭ (جەدۋەل I دىن پايدىلىنىڭ).

ئالماس كان قاشتېشىنىڭ خىمىيىلىك تەركىبىنى كۆرسىتىش جەدۋىلى (I)

نومۇرى	قاشتېشى تۈرلىرى	CaO	K_2O	Na_2O	MgO	MnO	FeO	Fe_2O_3	TiO_2	SiO_2	Al_2O_3	H_2O	F	نومۇمىي مىقدارى
1	ئاق قاشتېشى	14.14	0.00	0.24	25.42	0.00	0.12	0.16	0.00	56.95	0.52		0.15	
2	ئاق قاشتېشى	12.77	0.27	0.16	24.42	0.06	0.54	0.13	0.00	47.40	1.10			
3	كۆكۈش قاشتېشى	12.92	0.00	0.32	24.91	0.06	0.77	0.21	0.00	56.13	0.75		0.145	
4	كۆكۈش قاشتېشى	12.62	0.22	0.20	24.37	0.06	0.85	0.04	0.23	57.60	0.94	1.76		
5	كۆكۈش قاشتېشى	11.87	0.80	0.28	24.52	0.15	1.33	0.34	0.00	55.79	2.41	1.73		
6	كۆك قاشتېشى	13.25	0.00	0.28	23.60	0.15	1.88	0.52	0.00	56.76	0.97		0.17	
7	كۆك قاشتېشى	11.33	0.15	0.20	24.37	0.10	1.85	0.12	0.03	55.63	2.43	2.36		
8	كۆك قاشتېشى	13.12	0.32	0.34	22.49	0.15	2.47	0.66	0.00	56.38	1.24	1.78		
9	ئايرىلمىغان تۈرلەر	13.30	0.12	0.42	22.69	0.01	0.73	0.11		57.31	0.56	3.58		

كىشىلەرگە مەلۇملۇق ئامپىبول گۇرۇپپىسىدىكى مىنېراللاردا FeO مىقدارىنىڭ ئاز - كۆپلۈكى ياكى Mg بىلەن Fe نىڭ ئورۇن ئالمىشىشى ھەمدە تىكىستورا جەھەتتىكى ئۆزگىرىش تىرمونت بىلەن ئاكتىنولىتنى خىمىيىلىك جەھەتتە ئايرىشنىڭ ئۆلچىمى قىلىدۇ. تىرمونتنىڭ FeO تەركىبىدە ($Ca_2Mg_5[Si_4O_{11}]_2[OH]_2$) بولمايدۇ ياكى ناھايىتى ئاز بولىدۇ. ئۇ ئەينەكتەك ۋە يىپەكتەك پارقىراقلىققا ئىگە، رەڭگى ئاق ياكى كۈلرەڭ بولىدۇ. ئاكتىنولىتنىڭ FeO تەركىبىدە ($[Ca_2MgFe]_5[Si_4O_{11}]_2[OH]_2$) بولىدۇ ھەم بىرقەدەر كۆپ بولىدۇ. رەڭگى يېشىل، سۇس كۆك يېشىل ياكى سىياھ يېشىل رەڭلەردە بولۇپ، بۇنىڭ رەڭگى ئومۇمەن Feنىڭ مىقدارىنىڭ ئاز - كۆپلۈكى بىلەن بەلگىلىنىدۇ. ئەگەر Fe لىك ئاكتىنولىتنىڭ گرام مولېكۇلىلىق مىقدارى يۈزدە يىگىرمە

پىرسەنتتىن ئېشىپ كەتمىسە (Feنىڭ مىقدارى 8%كە توغرا كەلگەندە)، ئۇ تېرمونت بولىدۇ. ئۇنداقتا خوتەن قاشتېشىمۇ تېرمونتقا تەۋە بولىدۇ.

FeO نىڭ مىقدارى گەرچە ئاز بولسىمۇ، ئۇنىڭدا يەنىلا مەۋجۇت بولغانلىقتىن، نېرتىن ھەر خىل قېتىق، سۇس، يېشىل قاتارلىق ئوخشىمىغان رەڭلەر بىلەن بويايدۇ. ھازىرقى خوتەن قاشتېشىنىڭ كەنجى تۇرلىرىنى بۆلۈش (ھەر خىل رەڭدىكى قاشتاشلارنى) ئادەتتى بويىچە ۋە ئانالىز قىلىشتىكى سانلىق مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا FeO نىڭ ئېغىرلىق پىرسەنتى 1%نىڭ ئىچىدە بولغىنى ئاق قاشتېشى، 2%نىڭ ئىچىدە بولغىنى كۆك قاشتېشى، 1% ئارىلىقى بىلەن 2% ئارىلىقىدا بولغانلىرى كۆكۈش قاشتېشى تەۋەسىگە كىرىدۇ. بولۇپمۇ قاشتېشىنىڭ يۇقىرى مىقدارلىق تەركىبى بىلەن تۆۋەن مىقدارلىق تەركىبىنىڭ ئاز - كۆپلۈكى (ئۇلارنىڭ مىقداردىكى قارىمۇقارشىلىق)، يەنى تۆۋەن مىقدارلىق تەركىبنىڭ يۇقىرى مىقدارلىق تەركىب ئاساسىدا بارلىققا كېلىدىغانلىقى، يەنە بىر تەرەپتىن يۇقىرىقى ئىككى خىل تەركىب نېغىرتنىڭ خىمىيىلىك ساپلىقى (خىمىيىلىك تەركىبىگە باشقا ماددىلارنىڭ ئارىلاشقان ياكى ئارىلاشمىغانلىقى)، سورتلىرى قاتارلىقلار بىلەن ناھايىتى زىچ مۇناسىۋەتلىك. خوتەن قاشتېشىنىڭ يۇقىرى مىقدارلىق تەركىبى يۇقىرى بولۇپ، نېغىرتنىڭ رەڭگى ئاق رەڭنى ئاساس قىلىدۇ. باشقا قېتىق رەڭلىك قاشتېشىنىڭ تۆۋەن مىقدارلىق تەركىبنىڭ مىقدارى يۇقىرى بولۇپ، نېغىرت ئوچۇق يېشىل رەڭنى ۋە قارا رەڭنى ئاساس قىلىدۇ. خىمىيىلىك تۈزۈلۈشىنىڭ پەرقلىقلىقى نېغىرتنىڭ رەڭگىنىڭ ئوخشىماسلىقىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپلا قالماي، بەلكى ئۇنىڭ قاتتىقلىقى، سىلىشتۇرما ئېغىرلىقى، نۇرنى قايتۇرۇش ئىقتىدارىنىڭ يۇقىرى - تۆۋەنلىكى ھەمدە نېغىرتنىڭ ئوخشاش بولمىغان كەنجى تۇرلىرىنىڭ ئوخشاش بولمىغان فىزىكىلىق خۇسۇسىيەتلىرىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

كۆرۈنۈشلىشقا بولىدۇكى، ئوخشاش بولمىغان ھاسىل بولۇش تىپىدىكى نېغىرتلارنىڭ تەركىبى ۋە قۇرۇلمىسىدا روشەن پەرقلەر بولىدۇ. دۇنيادىكى نېغىرت رۇدا بۇيۇملىرىنىڭ ئانىلىق جىنسلىرى ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ. بىرى، ئۆتە ئاساسلىق جىنسلاردىن ئاينىغان يىلان پوستلاقلىق جىنس (سېرپېنتىن)؛ يەنە بىرى، چۆكمىلىشىشتىن ئاينىغان دولومىتلىق مەرمەر جىنس. ھەر

ئىككىلىسىنىڭ ئەسلىدىكى جىنسى (ئانا جىنسى) ئوخشاش ئەمەس ھەمدە ئۇنىڭ نېفىرتنىڭ خىمىيىلىك تۈزۈلۈشىدىمۇ روشەن پەرقلەر بولىدۇ. ئەسلىي جىنسلىرى سېسرىپېنتىغا تەۋە بولغان نېفىرتتا MgO بىرقەدەر ئاز، ئاز ساندىكىلىرى 22% تىن ئارتۇق. FeO نىڭ مىقدارى بىر قەدەر يۇقىرى، ئادەتتە 3% تىن تۆۋەن بولمايدۇ، ئەسلىي جىنسى دولومىتلىق جىنستىكى نېفىرتتا MgO نىڭ مىقدارى بىرقەدەر يۇقىرى، ئادەتتە 3% تىن ئېشىپ كەتمەيدۇ. يەنە قىسمەن مۇرەككەپ، ئۆزئارا گىرەلىشىپ كەتكەن ئەھۋاللارنىمۇ كۆرۈشكە بولىدۇ. بۇ بەلكىم ئوخشىمىغان تەتقىقاتچىلارنىڭ نېفىرتنىڭ ئەۋرىشىملىكىگە بولغان مۆلچەرلىرى ۋە تاللىشىنىڭ تەكشى بولماسلىقى كەلتۈرۈپ چىقارغان بولۇشى مۇمكىن.

دۇنيانىڭ ھەرقايسى ئورۇنلىرىدىكى ئاساسلىق نېفىرتلارنىڭ خىمىيىلىك تەركىبىنى كۆرسىتىش جەدۋىلى (II)

نومۇرى	مەھسۇلات تۈرلىرى ۋەقاشتېشى تۈرلىرى	CaO	K_2O	Na_2O	MgO	MnO	FeO	Fe_2O_3	TiO_2	SiO_2	Al_2O_3	H_2O	F	ئومۇمىي مىقدارى
1	ئالماس خوتەن ئاق قاشتېشى	13.45	0.14	0.20	24.92	0.03	0.33	0.14	0.00	57.17	0.81		0.15	97.34
2	ئالماس خوتەن كۆكۈش قاشتېشى	12.47	0.34	0.27	24.60	0.09	0.98	0.20	0.08	56.84	1.37	1.75	0.15	99.14
3	ئالماس خوتەن كۆك قاشتېشى	12.57	0.16	0.27	23.49	0.13	2.07	0.43	0.01	56.26	1.56	2.07	0.17	99.18
4	چەرچەن كۆك قاشتېشى	13.10	0.30	0.36	21.34	0.0	1.50	0.61	0.11	56.86	2.27			96.49
5	كانادا ياشمىسى	12.31	0.04	0.07	21.67	0.15	3.43	0.86	0.01	55.52	2.04	3.55	0.03	100.16
6		13.19	0.27	0.75	21.39	—	1.89	1.76	—	57.00	1.42	2.72	—	100.39
7	بېكى زىلاندىيە ياشمىسى	11.80	0.20	0.20	21.80	0.19	3.80	1.60	0.04	55.00	0.90	3.16		99.85
8	ئامېرىكا ياشمىسى	10.30	0.20	—	20.30	0.20	12.30		0.10	54.10	3.30			100.80
9	ئاۋستراليە ياشمىسى	12.40			20.30		7.91			56.00	0.78			97.39

ئەسكەرتىش: بوش ئورۇنلار ئانالىز قىلىنمىغانلىرى. «-» بەلگىسى دەرىجىگە يەتمىگەنلىرى.

خوتەن قاشتېشىنىڭ مىكرو مىقدارلىق (مىكرو دوزا) ئېلېمېنتلىرى سپېكترلىق يېرىم مىقدارلىق ئانالىز ئارقىلىق، ئۇنىڭدا ۋىسمۇت (Bi)، بېرىللىي (Be)، مىس (Cu)، ئۇنىڭدىن

قالسا قەلەي (Sn)، قوغۇشۇن (Pb)، سىنك (Zn)، بەزى كەنجى تۈرلىرىدە: خروم (Cr)، نىكېل (Ni) لارنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك بارلىقى ئېنىقلاندى. ئۇنى باشقا سەۋەبلەردىن ھاسىل بولغان نېفىرت رودا ئويۇملىرى بىلەن سېلىشتۇرغاندا زور ئوخشىماسلىقلار بار. (جەدۋەل Ⅲ). ئەسلىي جىنسى سېرپېنتلىق نېفىرتتا: Pb, Zn, Cu قاتارلىقلار بار. كۇبالت (Co)، Ni, Cr لارنى كۆرگىلى بولمايدۇ ياكى ئىزلىرى ساقلانغان بولىدۇ. يۇقىرىقىلاردىن شۇنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، خوتەن قاشتېشىنىڭ ئەسلىي جىنسى دولۇمېنتلىق مەرمەر تاشلىق نېفىرتتىن ئىبارەت.

مەلۇم بولغان ئاساسلىق نېفىرتلارنىڭ مىكرو مىقدارلىق تەركىبى جەدۋەل (Ⅲ)

مەھسۇلاتئورنىنىڭتۈرلىرى	رودا تويۇملىرىنىڭ تىپلىرى	Bi	Be	Cn	Cn	Sn	PL	Cr	Co	Ni	P	F
خوتەن ئاق قاشتېشى	كونتاكتى ئالماشقان دولومېنتلىق مەرمەر	>0.01	0.001 ~ 0.0005	< 0.01 ~ 0.04	< 0.01	< 0.001	—	—	—	—	0.04	0.15
خوتەن كۆكۈش قاشتېشى	كونتاكتى ئالماشقان دولومېنتلىق مەرمەر	>0.05	0.0015	< 0.01 ~ 0.1	—	< 0.001	—	< 0.01	—	—	0.03 ~ 0.06	0.14 ~ 0.15
خوتەن كۆك قاشتېشى	ئالماشقان سېرپېنتىن	>0.01	0.001	0.01 ~ 00.4	—	—	0.005	—	—	—	0.04 ~ 0.06	0.17
ماناس ياشمىسى	ئالماشقان سېرپېنتىس	< 0.001	—	—	—	—	—	0.5	0,02	0.3	—	X
كانادا ياشمىسى	ئالماشقان سېرپېنتىن	—	0.002	0.005	—	—	—	0.11 ~ 0.22	0.002 ~ 0.000	0.06 ~ 0.16	X	0.02 ~ 0.00

ئەسكەرتىش: «X» بەلگىسى ئانالىز قىلىنمىغانلىرىنى بىلدۈرىدۇ. «—» بەلگىسى مىقدارى دەرىجىگە يەتمىگەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ.

2. «خوتەن قاشتېشى» نىڭ مىنېراللىق تەركىبى

«خوتەن قاشتېشى» باشقا نېفىرتلارغا ئوخشاشلا تېرمونىتنىڭ مىكرو كرىستاللىق (ئېلېكترولىت)، يەنى يوشۇرۇن كرىستاللىق

بىرىكمىلەردىن تۇزۇلگەن. ئەمما ھەرقانداق بىر خىل تەبىئىي نېفىرتىنىڭ ھەممىسى مۇتلەق ساپ بولغان يەككە مىنېرالنىڭ تاغ جىنسى ئەمەس. تېخنىلوگىيە (ھۇنەر - سەنئەت) ساھەسىدە ساپ ھەم ياخشى بولۇش تەلەپ قىلىنىدۇ. لېكىن، ئۇلاردا ئاز مىقدارداً ئارىلاشما مىنېرالار مەۋجۇت ھەمدە تېرمونىتنىڭ تۇۋرۇكسىمان سۇزۇك بولمىغان كرىستال جىسىملىرى ياكى سۇزۇك بولمىغان مىكرولىتلىق بىرىكمە جىسىملىرىمۇ ئارىلاشقان بولىدۇ. چۈنكى، نېفىرتتا ھەقىقىي نېفىرىتتىن باشقا ئاز مىقدارداً قاشتېشى بولمىغان تېرمونتلار ۋە باشقا مىنېرالارمۇ بولىدۇ.

خوتەن قاشتېشىمۇ شۇنىڭغا ئوخشاش، خوتەن قاشتېشىنىڭ نېپىز پلاستىنكىسىنى مىكروسكوپتا تەكشۈرگەندە، ئۇنىڭ مىنېرالىق تەركىبىنىڭ مىكرو- تالالىق تېرمونت، تۇۋرۇكسىمان كرىستاللىق تېرمونت ۋە باشقا ئارىلاشما مىنېرالاردىن ئىبارەت ئۇچ قىسىمدىن تەركىب تاپقانلىقى مەلۇم بولغان.

مىكرو تالاسىمان تېرمونت كۆپ قىسمىنى ئىگىلەيدۇ. ئەڭ تۆۋەن بولغاندىمۇ 85% تىن تۆۋەن بولمايدۇ. ئەڭ يۇقىرى بولغاندىمۇ 99% كە يېتىدۇ. ئۇ قانچىكى كۆپ بولسا قۇرۇلمىسى ئۇششاق، زىچ ھەم تەكشى بولىدۇ. مىكرو تالاسىمان تېرمونت بىرىكمىلىرىنىڭ ھالىتى ۋە چوڭ - كىچىكلىكىگە ئاساسەن، يوشۇرۇن كرىستاللىق يۆنىلىشسىز، كىگىزسىمان مىكرو تالالىق، قاسراقسىمانلىرى پاراللېلراق كەلگەن ئورالما دەستىلىكلىرى، خوراز تاجسىمان (سۇپۇرگىسىمان) رادىئاكتىۋسىمان تالالىق قاتارلىق تۆت خىل بولىدۇ. بۇ تۆت قىسىم نېفىرتنى تۇزگۈچى ئاساسىي قىسىم بولۇپ، كۆز بىلەن كۆزەتكەندە بۇ بىر گەۋدە بولۇپ سۇزۇكتەك ھېس قىلىمىز. ئەگەر يوشۇرۇن كرىستال قىسمىنىڭ مىقدارى يۇقىرى بولسا سۇزۇكلۇكىمۇ، سۇپىتىمۇ شۇنچە ياخشى بولىدۇ.

تۇۋرۇكسىمان كرىستاللىق تېرمونت قىسمى: بۇ نېفىرتنىڭ ئاساسىي قىسمى ئەمەس. بۇ ئومۇمەن نېفىرتنىڭ قىسمەن ئالمىشىشتىن قالدۇقلاشقان قىسمى ياكى پۈتۈن قىسمىنىڭ ئالمىشىشىدىن قالدۇقلاشقان قىسمى بولۇپ، بۇ خىل ئالمىشىش ھادىسىسىنى، يېرىم نېفىرتلاشقان جىنسلاردا ياكى نېفىرتلاشقان جىنسلاردا ناھايىتى روشەن كۆرگىلى بولىدۇ. تۇۋرۇكسىمان كرىستاللىق تېرمونتنىڭ مەۋجۇت بولۇشى بىلەن نېفىرتنىڭ تەكشىچانلىقى ۋە سۇزۇكلۇكى ئاجىزلىشىدۇ ياكى بۇزغۇنچىلىققا

ئۇچرايدۇ. بۇنداق بىلەن نېفىرتنىڭ سۇپىتى تۆۋەنلەيدۇ، شۇڭا بۇ قىسىملىرى پىششىقلاپ ئىشلەش جەريانىدا چىقىرىپ تاشلىنىدۇ.

ئارىلاشما مىنېرالارنىڭ ئېگىلىگەن نىسبىتىمۇ ئانچە چوڭ ئەمەس. ئادەتتە ئاز قىسىملىرىدا كۆرۈلىدۇ. ئومۇمىي مىقدارى 3% تىن ئېشىپ كەتمەيدۇ. ئۇلارنىڭ قۇرۇلۇشىمۇ يەنىلا بەلگىلىك قانۇنىيەت بويىچە بولىدۇ. ساپ بولغان ئاق قاشتېشىنىڭ پەقەت قىسمەنلىرىدىلا ئاپاتىت ($Ca_5[PO_4]_3[F,Cl]$) ۋە ماگنىتىتلارنى (Fe_3O_4]) كۆرگىلى بولىدۇ. ئاپاتىتنىڭ دانىچە دىئامېتىرى 0.025mm ~ 0.2mm، ماگنىتىتنىڭ دانىچە دىئامېتىرى 1.0 ~ 0.025mm ئەتراپىدا بولىدۇ. يەنە بەزى ۋاقىتلاردا شىنا (سپىر) [$CaTi(Si_40)O$] نى كۆرگىلى بولىدۇ. مىنېرال جىسىملىرىنىڭ چەت ياقىلىرىدىكى، رۇدا تاشلاردىكى قالدۇقلاشقان، سۇپەت ئۆزگەرتكەن تاغ جىنسلىرىدا دىئوپسىد (سۇزۇك جۇلا تاش[$CaM_9(Si_2O_6)$]) ، ئالتۇن چىرىمتال [$KAl_2[Al_2Si_3O_{10}][OH_1]$]، $KAg_3(AlSi\ O_{10})[OH_2]$، كالىتسىت تاش [Gacq] قاتارلىقلار بولىدۇ. ئاق قاشتېشى كېيىنكى ئۆزگىرىشكە ئۇچرىغان ۋاقىتتا سىرتقى پوستى قىسمىدا تاللىكىنى كۆرگىلى بولىدۇ. قاشتېشىدا ئارىلاشما مىنېرالار قىسمەن ئاپاتىتىن، ماگنىتىتلاردىن باشقا يەنە ئەپىدوت (پىستە تاش) $Ca_2Al_3(SiO_4)(Si_2O_7)O(OH)$ ، قىيىسىق قارامتۇل ئەبدوت $Ca_2FeAl_2(Si_2O_7)(SiO_4)O(OH)$، خلورىد (يېشىل سېغىز تاش) ۋە سىكرو سىقدارىدىكى گرافىت (C) قاتارلىقلارمۇ بار. قوشنا ھەم يېقىن بولغان، سۇپەت ئۆزگەرتكەن ئەتراپ جىنسلىرىدىكى كۆك قاشتېشىمۇ كاربون كىسلاتا تۇزلۇق مىنېرالارنى قالدۇقلاشقان تېرمونت $Ca_2Mg_5(Si_4O)_2[OH]$ رىئوسىپىد، ئاكتىنولىت $Ca_2[MgFe][Si_4O_{11}][OH]$ ۋە سىرتنىڭ (سېرىق تۆمۈر رودىسى) FeS_2، تارقاق كۆپسىمان جىسىملىرىنى كۆرگىلى بولىدۇ. كۆك قاشتېشىنىڭ كېيىنكى سۇپەت ئۆزگەرتكەن مىنېرالاردىن ئاساسلىقى تاللىك $Mg_3(Si_4O_{10})(OH)_2$ بەزى ۋاقىتلاردا خلورىد $Mg_6[Si_4O_{11}](OH)$ سېرپىنتىن، $(MgFe)_2Al[AlSi_3O_{10}[OH]$ قاتارلىقلارنىمۇ كۆرگىلى بولىدۇ. كۆكۈش قاشتېشىدىكى ئارىلاشما مىنېرالارمۇ ئاق قاشتېشىنىڭكى بىلەن ئوخشىشىپ كېتىدۇ. بەزىدە كۆك قاشتېشىنىڭ مىنېرالىرىنىمۇ كۆرگىلى بولىدۇ.

خوتەن قاشتېشى، كېيىنكى مەزگىلدىكى ئۆزگىرىشكە ئۇچرىغان

ۋاقىتتا دەزلىكىنى بويلاپ ئىككى خىل ئۇششاق ھالەتتىكى تۆمۈر ھاسىل بولىدۇ. ئۇنىڭ بىرى سېرپىنتىن تاللىكلىك ئۇششاق تۆمۈر، يەنە بەزى كالتسىت ($CaCo_3$)، دولىمىتلىق ئۇششاق تۆمۈر [$CaMg(Co_3)_2$] بولۇپ، بۇ خىل تۆمۈر بىلەن نېفرىتنىڭ رەڭگى، سۈزۈكلۈكى، ئەۋرىشىملىكى قاتارلىق جەھەتلەردە پۈتۈنلەي ئوخشاش بولمىغانلىقتىن، ھۆنەر - سەنئەتتە بۇ نەرسىلەر چىقىرىپ تاشلىنىپ مەھسۇلاتنىڭ ئۆزىدە قالدۇرۇلمايدۇ. بەلكى ئۇلار بەلگىلىك يۆنىلىشكە ئىگە بولغاچقا، چوڭ پارچىلار پارچىلانغاندىن كېيىن كىچىك پارچىلارغا بۆلۈنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن قاشتېشىنىڭ پايدىلىنىش دەرىجىسىنى ۋە ئىقتىسادىي قىممىتىنى تۆۋەنلىتىۋېتىدۇ. ئارىلاشما مىنېرال خوتەن قاشتېشىنىڭ ئوخشىمىغان كەنجى تۇرلىرىنى ئايرىشنىڭ مۇھىم كۆرسەتكۈچى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، قاشتېشىنىڭ ھەر خىل ھاسىل بولۇش شارائىتىنى تەتقىق قىلىشمۇ ئۇچۇنمۇ بىر قىسىم ئاساسلار بىلەن تەمىنلەيدۇ.

3. خوتەن قاشتېشىنىڭ فىزىكىلىق خۇسۇسىيەتلىرى

يۇقىرىدا سۆزلەنگەن نۇرغۇن پاكىتلار ئارقىلىق خوتەن قاشتېشىنىڭ تېرمونتىغا تەۋە ئىكەنلىكىنى مۇئەييەنلەشتۇردۇق. ئۇنداق بولسا خوتەن قاشتېشىنىڭ فىزىكىلىق خۇسۇسىيەتلىرىمۇ تېرمونتقا تەۋە بولىدۇ.

رەڭگى: بىزگە مەلۇملۇق خوتەن قاشتېشىنىڭ كەنجى تۇرلىرى، رەڭگى ئارقىلىق ئايرىلىدۇ. قاشتېشى ئاساسەن ھۆنەر - سەنئەت بۇيۇملىرى ياساشتا ئىشلىتىلىدۇ. بۇيۇملارنى كىشىلەرنىڭ ياخشى كۆرۈش - كۆرمەسلىكىدە رەڭگى ئالدىنقى ئورۇندا تۇرىدۇ. مەملىكىتىمىزنىڭ ۋە دۇنيانىڭ ھازىرقى قاشتېشى ماتېرىياللىرىنىڭ سېتىلىش باھاسىدا، رەڭگى قوي يېشىلەك ئاق بولغانلىرى ئاساسلىق ئورۇننى ئىگىلىۋاتىدۇ. ئۇنىڭ سېتىلىش باھاسى ياشىمىنىڭ ئون ھەسسىسىدىن ئارتۇق. كۆك قاشتېشىنىڭ 10 ~ 20 ھەسسىسىگە توغرا كېلىدۇ. قاشتېشى بۇيۇملىرى بازىرىدا ئىشلەنگەن بۇيۇملارنىڭ ھۆنەر - سەنئىتىنىڭ يۇقىرىلىق دەرىجىسى ۋە ئۇنىڭ رەڭگىنىڭ ئوخشىماسلىقى ئۆلچەم قىلىنىدۇ ھەمدە باھاسىدىمۇ بىرقانچە ئون

ھەسسىدىن، بىرقانچە يۈز ھەسسىسىگىچە پەرقلىنىدۇ.

قاشتېشى رەڭگىنىڭ ئوچۇق بولۇشى ياكى خىرە بولۇشى ئاساسەن تەركىبىدە تۆمۈر (Fe)، تىتان (Ti)، ماگنىي (Mg)، مىس (Cu)، خروم (Cr)، نىكېل (Ni)، كوبالت (Co)، ۋانادى (V)، ئىتتىرى (Y)، ئۇران (U) قاتارلىق ئوخشىمىغان ۋالېنتتىكى رەڭلىك ئېئونلارنىڭ بولۇش - بولماسلىقى ۋە ئاز - كۆپلۈكى، بولۇپمۇ تۆمۈر (Fe)، مانگان (Mn)، نىكېل (Ni)، خروم قاتارلىق ئېلېمېنتلار ۋە گرافىت، ماگنىت قاتارلىق قېنىق رەڭلىك مىنېرالارنىڭ تەركىبىدە بولۇشى ۋە ئاز - كۆپلۈكى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بۇ خىل ئېلېمېنت ۋە مىنېرالنىڭ بولۇش - بولماسلىقى ياكى ئاز - كۆپلۈكى قاشتېشىنىڭ ھاسىل بولۇش شارائىتى بىلەنمۇ مۇناسىۋەتلىك. Fe بولسا يەر يۈزىدىكى مىقدارى ئەڭ كۆپ بولغان ئۆتكۈنچى خاراكتېرلىك ئېلېمېنت، بەلكى دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن چىقىدىغان قاشتاشلىرىنىڭ كۆپ قىسمى يەر ئاستىنىڭ چوڭقۇر جايلىرىدىكى بىرقەدەر كۇچلۇك ئوكسىدسىزلىنىش شارائىتىدا ھاسىل بولغاچقا Fe^{2}مىقدارى كۆپ. شۇ سەۋەب بىلەن رەڭگىمۇ يېشىل كۆك، قارامتۇل رەڭلەردە بولىدۇ. خوتەن قاشتېشىنىڭ گۈزەل بولۇشى ھەم سۈزۈك - سورتلۇق بولۇشى ۋە ئالدىنقى ئۈچ تۈرنىڭ كۆپرەك (ئاق، كۆكۈش، كۆك) بولۇشىدىكى سەۋەب تۆمۈر (Fe)، ماگنىي (Mg)، نىكېل (Ni)، خروم (Cr) قاتارلىق رەڭلىك ئېلېمېنتلار بىلەن بويىلىشى ئاز بولۇشى ۋە ماگنىتقا ئوخشاش قېنىق مىنېرالارنىڭ مىقدارىنىڭ ئاز بولۇشى ياكى بولماسلىقى تۈپەيلىدىن ھەمدە يەر ئاستىنىڭ چوڭقۇر بولغان جايلىرىدىكى بىرقەدەر ئاجىز بولغان ئوكسىدسىزلىنىش شارائىتىدا ھاسىل بولغانلىقتىن دېرەك بېرىدۇ.

قاتتىقلىق دەرىجىسى: دۆلىتىمىزدىكى نۇرغۇن كىشىلەر قاتتىقلىق دەرىجىسىنى ياقۇت، قاشتېشى قاتارلىقلارنى تۇرگە ئايرىشنىڭ مۇھىم شەرتى قىلىدۇ. ئەگەر قاشتېشىنىڭ قاتتىقلىق دەرىجىسى يۇقىرى بولسا، ئۇنىڭدىن ئىشلەپچىقارغان مەھسۇلاتلار ئادەتتە قاتتىق نەرسىنىڭ جىسمىغا سۈركىلىشىگە، قىرىشقا چىداملىق بولۇپ، ئۇزۇن ساقلىغاندىمۇ بۇزۇلۇش ئالامەتلىرى كېلىپ چىقمايدۇ ياكى چاقناپ تۇرىدىغان نۇرلۇق ھالىتىنى يوقاتمايدۇ ھەمدە ئۇنىڭ سۈپەت كۆرسەتكۈچى ئوخشاش بولغان ئەھۋال ئاستىدا، قاتتىقلىق

دەرىجىسى قانچىكى چوڭ بولغانسېرى، شۇنچە ياخشى بولىدۇ. خوتەن قاشتېشىنىڭ موخىس قاتتىقلىق دەرىجىسى (ئەنگلىيىلىك موخىس «ئادەتتە بىر - بىرىگە ئوخشىمىغان ئىككى خىل مىنېرالنى ئۆزئارا بىر - بىرىگە جىجغاندا، قاتتىقلىقى بىر-قەدەر چوڭراق بولغان مىنېرال قاتتىقلىقى بىر-قەدەر كىچىكرەك بولغان مىنېرالنى جىجىيدۇ» دېگەن داۋلىنى ئوتتۇرىغا قويغان ھەم قاتتىقلىقى بىردىن ئونغىچە بولغان ئون خىل مىنېرالنى موخىس قاتتىقلىق دەرىجىسى دەپ ئاتىغان) ئادەتتە 6.5 ~ 6.9 ئارىلىقىدا بولىدۇ. كۆكۈش قاشتېشىنىڭ قاتتىقلىق دەرىجىسى 6.6 ~ 6.8 گىچە، كۆك قاشتېشىنىڭ قاتتىقلىق دەرىجىسى 6.5 ~ 6.9 گىچە بولىدۇ. ئادەتتە قاتتىقلىق دەرىجىسى ئەڭ رىشكىلەرنىي ئۆلچەش، تاللاشتا ناھايىتى مۇھىم. مۇنداقچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئوخشاش قاشتېشى تۈرلىرىنىڭ قاتتىقلىق دەرىجىسى ئۆزئارا پەرقلىق بولىدۇ. ئەمما ھەرقايسى تاللانغان ئەڭ رىشكىلەرنىڭ ساپلىق دەرىجىسى ئوخشاش بولمايدۇ. ئۆلچەش نەتىجىسىدىكى پەرقلەرمۇ چوڭ بولىدۇ. بەزى ئاق قاشتېشىنىڭ قاتتىقلىقى چوڭ، بەزى كۆك قاشتېشىنىڭ قاتتىقلىقى چوڭ بولىدۇ. شۇنداقلا ئۇلارنىڭ قاتتىقلىق دەرىجىسى پولات پىچاقنىكىدىن يۇقىرى بولىدۇ. ئادەتتە موخىس قاتتىقلىق دەرىجىسى 6.5، 7 ئارىلىقىدا بولغانلىرى مۇڭاپىق دەپ قارىلىدۇ.

ئەڭ رىشمىچانلىقى: ئەڭ رىشمىچانلىق گۈزەل سەنئەتتە تەلەپ قىلىنىدۇ. قاشتېشىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئەڭ رىشمىچانلىق ئىنتايىن مۇھىم. بىر تەرەپتىن مەھسۇلاتلارنىڭ ئۈزۈن چىداشلىقىنى، يەنە بىر تەرەپتىن ھۈنەر - سەنئەت بۇيۇملىرىنىڭ تەلەپكە يېتىش - يەتمەسلىكىنى بەلگىلەيدۇ. ئەڭ رىشمىچانلىقى چوڭ بولغان قاشتېشى ماتېرىياللىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەش جەريانىدا تاراشلاش، پەردازلاش ئۇنۇمى گەرچە تۆۋەنرەك بولسىمۇ، بىراق ساقلىنىشقا تېگىشلىك بولغان قىسىملىرىمۇ، يەنى ناھايىتى ئۇششاق بولغانلىرىمۇ ئۈزۈنغىچە ساقلىنىدۇ. ھۈنەر - سەنئەت بۇيۇملىرىنىمۇ ئاسان ياسىغىلى بولىدۇ. بەزى ۋاقىتلاردا ئارتۇق قىسىملىرىنى زەنجىر، ھالقىلارنىڭ كەم جايلىرىغا ئىشلەتكەندە مەھسۇلات تېخىمۇ ئۆلچەملىك چىقىدۇ. خوتەن قاشتېشىدا يۇقىرىقى شارائىتلار تولۇق ھازىرلانغان. كاسىپلارنىڭ (ھۈنەرۋەنلەرنىڭ) تەجرىبە قىلىش نەتىجىسىدىن قارىغاندا نېفرىت، ھۈنەر - سەنئەت ماتېرىياللىرى ئىچىدە ئەڭ رىشمىچانلىقى ئەڭ چوڭ بولۇپ، پولاتتىن ئېشىپ كېتىدۇ. يەنى قاتتىقلىقى ئونىڭدىن چوڭ

بولغان خرۇستال (SiO_2) ، ئاگات (ھېقىق) ، ياشما قاتارلىق چۈرۈك مىنېرالاردىنمۇ ئېشىپ كېتىدۇ. نېفرىتنىڭ ئەۋرىشىمچانلىقى، ئەۋرىشىمچانلىقى ئەڭ چوڭ بولغان يېشىل تاشتىنمۇ ئېشىپ كېتىدۇ. سۇزۇكلۇك دەرىجىسى: نېفرىت (نېفرىت خوتەن قاشتېشىنىڭ ئومۇمىي ئاتىلىشى) سۇزۇك جىسىم بولۇپ، چوڭراق بولغان قاشتېشىنىڭ چەت - ياقىلىرىغا ۋە قېلىنلىقى ئانچە چوڭ بولمىغان ئوتتۇراھال ۋە كىچىكرەك قاشتېشى پارچىسىغا قۇياش نۇرى ياكى ئېلېكتر نۇرى چۈشكەندە، ئۇنىڭدىن بىر قىسىم نۇر ئۆتەلەيدۇ. قاشتېشىنىڭ ئىچكى قىسمىمۇ يالتىرايدۇ. نۇر ئارقىلىق يورۇتۇش ھەمدە يالتىراش دەرىجىسىنىڭ كۆچلۈك - ئاجىزلىقى ھەر قايسى رايونلارنىڭ قاشتېشى سۈپىتىنى ئايرىشنىڭ نىسپىي ئۆلچىمى قىلىنىدۇ. ئادەتتە ئوخشاش رەڭدىكى قاشتېشىنىڭ ئىچىدە سۇزۇكلۇك دەرىجىسى يۇقىرى بولغان قاشتېشىنىڭ سۈپىتى يۇقىرى بولىدۇ. ئۇنىڭ ئەكسىچە بولسا سۈپىتى ناچار ھېسابلىنىدۇ. قاشتېشى ماتېرىياللىرى ساھەسىدە قاشتېشىنىڭ سۇزۇكلۇكى ناھايىتى مۇھىم بولۇپ، ئۇنىڭ يۇقىرى - تۆۋەن بولۇشى، قاشتېشى قىممىتىنىڭ يۇقىرى - تۆۋەن بولۇشىغا بىۋاسىتە تەسىر كۆرسىتىدۇ. شۇڭا سۇزۇكلۇك دەرىجىسى قاشتېشىنى دەرىجىگە بۆلۈشنىڭ مۇھىم ئاساسى قىلىنىدۇ. خوتەن قاشتېشىنىڭ سۇزۇكلۇك دەرىجىسى ياخشى بولۇپ، قۇياش نۇرى ۋە ئېلېكتر چىرىغى بىلەن يورۇتقاندا، قېلىنلىقى 10 cm بولغان قاشتېشىنىڭ ھەممىسى يالتىرايدۇ، نۇر ئۆتكۈزىدۇ. ئاق قاشتېشى بىر قەدەر سۇزۇك ھەم يالتىراق، كۆك قاشتېشى بىر ئاز تۇتۇق. ئوخشاش يورۇقلۇقنىڭ يورۇتۇشى ئاستىدا يالتىراش دائىرىسى ۋە قېلىنلىقى جەھەتتە، ئاق قاشتېشىنىڭ كۆك قاشتېشىغا قارىغاندا بىر قانچە سانتىمېتىر كۆپ بولىدۇ. ئوخشاش رەڭدىكى سۈپىتى تەكشى ھەم ئوخشاش بولغان قاشتېشىنىڭ نۇرنى ئۆتكۈزۈشچانلىقى يەنىلا تەكشى ۋە ئوخشاش بولىدۇ. ئەكسىچە يالتىراقلىقتا تۇتۇق داغ ۋە قارا داغ كۆرۈلسە بۇ تۇق قارا داغلار ياكى نۇر ئۆتكۈزمەيدىغان قىسىملار دەل قاشتېشىدىكى ئارىلاشما مىنېرالار ۋە تۇزۇكسىمان، كرىستاللىق تېرمونتنىڭ تەسىرىدىن بولغان بولىدۇ.

سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى: نېفرىتنىڭ سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى تېرمونتنىڭ سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى بىلەن ئوخشىپ كېتىدۇ. خوتەن قاشتېشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان رودا ئويۇملىرى ۋە

نېفىرتلىرىنىڭ سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى جەدۋېلىگە قارايدىغان بولساق، خوتەن قاشتېشىنىڭ سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى ياشمىنىڭ سېلىشتۇرما ئېغىرلىقىدىن كىچىك. بۇ ئۇلارنىڭ خىمىيىلىك تەركىبى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. يەنى ياشىمنىڭ تەركىبىدە قارا رەڭلىك مېتاللاردىن تۆمۈر (Fe)، مانگان (Mn)، تىتان (Ti)، خروم (Cr) قاتارلىقلار بىر قەدەر يۇقىرى. خوتەن قاشتېشىدا ئۇنىڭ ئەكسىچە بولىدۇ. خوتەن قاشتېشىدىكى كۆك قاشتېشىنىڭ سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى ئاق قاشتېشىغا قارىغاندا چوڭ بولىدۇ. چۈنكى ئۇنىڭ تەركىبىدە تۆمۈر (Fe) نىڭ مىقدارى سەل كۆپرەك بولىدۇ. قارا قاشتېشىنىڭ سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى كىچىك. چۈنكى، ئۇمۇ ئوخشاشلا ئارىلاشما مىنېراللارنىڭ تەركىبى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. يەنى قارا قاشتېشىنىڭ تەركىبىدە سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى بىر قەدەر كىچىك بولغان گرافىت كۆپرەك، قارا قاشتېشىغا گرافىتنىڭ ئارىلىشىشى بىلەن ئۇنىڭ سېلىشتۇرما ئېغىرلىقى كۆرۈنەرلىك دەرىجىدە تۆۋەنلەپ كېتىدۇ.

ئالماس خوتەن قاشتېشى ۋە ئۇنىڭ بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان نېفىرتلارنىڭ ئېغىرلىقىنى كۆرسىتىش جەدۋېلى (جەدۋەل IV)

شىنجاڭ مانلىس قاشتېشى	كانادا ياشمىسى	قاراڭغۇ تاغ قارا قاشتېشى	ئالماس خوتەن كۆك قاشتېشى	ئالماس خوتەن كۈمۈش قاشتېشى	ئالماس خوتەن ئاق قاشتېشى
3.006	2.99	2.60	2.948	9.976	2.922

نۇرلۇقلۇقى: نېفىرتنىڭ نۇرلۇقلۇقى جەھەتتە سانلىق مەلۇماتلار ئانچە ئېنىق ئەمەس. لېكىن بەزى تەكشۈرۈش نەتىجىسىدىن قارىغاندا، خوتەن قاشتېشىنىڭ ئەڭ كىچىك نۇر سۇندۇرۇش ئۈنۈمى ۋە ئوتتۇراھال نۇر سۇندۇرۇش ئۈنۈمى تېرمونتقا يېقىنلىشىدۇ. ئەڭ يۇقىرى نۇر سۇندۇرۇش ئۈنۈمى تېرمونتنىڭ يۇقىرى چېكىدىن ئېشىپ كەتمەيدۇ. ئاكتىنولىتنىڭ ئەڭ تۆۋەن نۇر سۇندۇرۇش ئۈنۈمى بىلەن سېلىشتۇرغاندا پەرق ناھايىتى چوڭ. ئومۇمەن نۇرلۇقلۇقى جەھەتتىن قارىغاندا، خوتەن قاشتېشىنىڭ مىنېراللىق تەركىبى تېرمونت بولۇپ، بەزى تېگى - تەكتىنى چۈشەنمەيدىغان كىشىلەر نېفىرتنى تېرمونت بىلەن ئاكتىنولىتنىڭ ئۆتكۈنچى تىپىغا مەنسۇپ دەپ قارايدۇ. لېكىن ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان كىشىلەر خوتەن قاشتېشىنىڭ مىنېرال تەركىبى تېرمونت دەپ قارايدۇ. بۇ بىر ئورتاق قاراش.

خوتەن قاشتېشىنىڭ تارقىلىش ئەھۋالى

خەنزۇ تىلىدا قاشتېشى «خوتەن قاشتېشى»(和田玉,于阗玉) ياكى «قاراقۇرۇم قاشتېشى» (昆仑玉,昆玉) دەپ ئاتىلىدۇ، كاۋاش («يۇمشاق قاشتېشى» 软玉) دەپ ئاتىلىدۇ.

ھازىرغا قەدەر دۇنيا بويىچە مەلۇم بولغان ۋە ئىلمىي تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلغان قاشتېشى كان رايونى 68، قاشتېشى كان 136 بولۇپ، پەقەت شىنجاڭ تەۋەسىدىكى قاراقۇرۇم تاغ تىزمىلىرىدىكى 11 كان رايونى 19 قاشتېشى كانىدىنلا ھەقىقىي قاشتېشى چىقىدۇ. قالغان كانلارنىڭ ھەممىسىدىن كاۋاش ۋە باشقا ماددىلارغا ئارىلاش كاۋاش تاشلار چىقىدۇ. بۇ كان رايونلىرىنىڭ تارقىلىش ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە: ئاسىيادا بەش دۆلەتكە تارقالغان بولۇپ، ئاساسلىقى جۇڭگودا 22 كان رايونى قاشتېشى كان بولۇپ، بۇنىڭدىن 12 كان رايونى ۋە 23 قاشتېشى كان شىنجاڭدا. بۇنىڭ ئىچىدىن ماناس كان رايونىدا تۆت قاشتېشى كان بولۇپ، ھەممىسىدىن كاۋاش چىقىدۇ. قالغان 11 كان رايونى ۋە 19 قاشتېشى كان غەربتە تاشقورغاندىن باشلاپ شەرقتە ئالتۇن تاغقىچە بولغان ئارىلىقتىكى دېڭىز يۈزىدىن 4000 ~ 5000 مېتىر ئېگىزلىكتىكى تاغ چوققىلىرى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى تەخمىنەن 1000 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى ئەگرى - بۈگرى تاغ جىلغىلىرى ۋە ۋادىلارغا تارقالغان. قالغانلىرى چىڭخەيدە ئىككى كان رايونى، ئىككى قاشتېشى كان، سىچۈەندە ئىككى كان رايونى، ئىككى قاشتېشى كان، لياۋنىڭ، جياڭشى، تەيۋەنلەردە بىردىن كان رايونى ۋە بىردىن كان، شىزاڭدا 3 كان رايونى ۋە ئۈچ كان بولۇپ، ھەممىسىدىن كاۋاش چىقىدۇ.

جۇڭگودىن قالسا، سوۋېت ئىتتىپاقىدا بەش كان رايونى، 16 كان، پاكىستان، بىرما، ياپونىيە، كورىيىلەردە بىردىن كان رايونى ۋە بىردىن كان بولۇپ، ھەممىسىدىن كاۋاش چىقىدۇ.

ياۋروپادا سەككىز كان رايونى، 24 كان بولۇپ، گېرمانىيىدە ئۈچ كان رايونى، ئۈچ كان، شۋېتسىيىدە بىر كان رايونى، ئالتە كان، ئىتالىيىدە بىر كان رايون، 12 كان، پولشا، فرانسىيە، فىنلاندىيىلەردە بىردىن كان رايونى، بىردىن كان بار بولۇپ، ھەممىسىدىن كاۋاش چىقىدۇ. ئافرىقىدا ئىككى كان رايون، ئىككى

كان بار بولۇپ، مالاۋى بىلەن موزامبىكتە ھەممىسىدىن كاۋاش چىقىدۇ.

ئوكىئانىيىدە سەككىز كان رايونى، سەككىز كان بار بولۇپ، ئاۋسترالىيە ۋە يېڭى زېلاندىيىدە ئۇچتىن كان رايونى، ئۇچتىن كان، پاپو ئاربلى گۋىنىيە ۋە يېڭى كالېدونىيىدە بىردىن كان رايونى، بىردىن كان بار. ھەممىسىدىن كاۋاش چىقىدۇ.

خوتەن رايونىدىن چىقىدىغان ھەقىقىي قاشتېشى، چىقىش ئورنىغا قاراپ، سۇ تېشى، كان تېشى ۋە چۆل تېشىدىن ئىبارەت ئۈچ خىلغا ئايرىلىدۇ. سۇ تېشى دەريا - ئېقىنلاردىن چىقىدۇ. كان تېشى كان رايونلىرىدىن قېزىلىدۇ. چۆل تېشى كونا نېفىت ئىزلىرى ۋە قۇرۇپ كەتكەن دەريا ئىزلىرىدىن چىقىدۇ.

1. خوتەن قاشتېشىنىڭ بۆشۈكى — «قاش ئۆگۈز»

«قاش ئۆگۈز» — يورۇڭقاش دەرياسى، يېشىلقاش دەرياسى ۋە قاراقاش دەريالىرىنىڭ ئومۇمىي ئاتالغۇسى بولۇپ، خەنزۇ تىلىدا 玉河 دەپ ئاتالغان.

يورۇڭقاش دەريالىرى بۇ ئۇچ دەريا ئىچىدىكى ئەڭ مەشھۇرى بولۇپ، قاراقۇرۇم تېغىدىكى مۇز تاغلاردىن ئېرىگەن تاغ سۈيى ئارقىلىق ھاسىل بولغان. جەنۇبى قاراقۇرۇم تېغىدىن باشلىنىپ، شىمالغا قاراپ ئېقىپ، خوتەن ۋە لوپ بوستانلىقىنى كېسىپ ئۆتۈپ، تەكلىماكان قۇملۇقىدا قاراقاش دەريالىرى بىلەن بىرلەشكەندىن كېيىن، تەكلىماكان قۇملۇقىنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتۈپ، تارىم دەريالىرىغا قۇيۇلىدۇ. يىللىق ئوتتۇرىچە ئېقىن مىقدارى 229 مىڭ كۇب مېتىر. 3 ~ 5 - ئايلاردىكى ئېقىن مىقدارى 15.7 مىڭ مېتىر كۇب، 6 ~ 8 - ئايلاردىكى ئېقىن مىقدارى 80.9 مىڭ كۇب مېتىر. 9 ~ 11 - ئايلاردىكى ئېقىن مىقدارى 10.9 كۇب مېتىر. 12 ~ 2 - ئايلاردىكى ئېقىن مىقدارى 25 مىڭ كۇب مېتىر. ئاساسلىقى قوي مېيى رەڭگىدىكى ئاق قاشتېشى، سۇزۇك ئاق قاشتېشى ۋە سۇس كۆك، سۇس يېشىل قاشتېشى چىقىدۇ. دەريانىڭ ئوتتۇرا - تۆۋەن ئېقىنىدىن غايەت زور قاشتاشلىرى ئاساسەن چىقمايدۇ. ئاساسەن 0.5 ~ 0.2 كىلوگرام ئەتراپىدا قاشتېشى

چىقىدۇ. 0.5 كىلوگرامليق قاشتېشى %30 نى ئىگىلەيدۇ. 3 ~ 5 كىلوگرامليق قاشتاشلىرى كەمدىن - كەم تېپىلىدۇ. دەريانىڭ يۇقىرى ئېقىنىدىن چوڭ قاشتاشلىرى چىقىدۇ. نەچچە 10 كىلوگرامليق، ھەتتا 100 كىلوگرامدىن ئارتۇق چوڭ تاشلارمۇ چىقىدۇ.

قاراقاش دەرياسى قارا قۇرۇم تاغلىرىدىن باشلىنىپ، شىمالغا قاراپ ئېقىپ، خوتەن، قاراقاش بوستانلىقىنى كېسىپ ئۆتۈپ، ئايىغى يورۇڭقاش دەرياسىغا قوشۇلۇپ، تەكلىماكان قۇملۇقىنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتۈپ، تارىم دەرياسىغا قۇيۇلىدۇ. يىللىق ئېقىن مىقدارى 218.5 مىڭ كۇب مېتىر، 3 ـ 5 ـ ئايلاردىكى ئېقىن مىقدارى 98 مىڭ كۇب مېتىر. 6 ـ 8 ـ ئايلاردىكى ئېقىن مىقدارى 738 مىڭ كۇب مېتىر. 9 ـ 11 ـ ئايلاردىكى ئېقىن مىقدارى 134 مىڭ كۇب مېتىر. 12 ـ 2 ـ ئايلاردىكى ئېقىن مىقدارى 35 مىڭ كۇب مېتىر. ئاساسلىقى يېشىل قاشتېشى چىقىدۇ.

قەدىمىي يازما يادىكارلىقلاردا، يېشىلقاش دەرياسى توغرىسىدا خاتىرىلەر قالدۇرۇلغان. لېكىن ھازىر قۇرۇپ ئىزى ئۆچۈپ كەتكەن. يەرلىك كىشىلەر ھازىرقى خوتەن ناھىيىسىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى كوئېنلۇن باغچىسى جايلاشقان كونا ئېقىن ئىزىنى «يېشىلقاش دەرياسى» شۇ بولسا كېرەك، دەپ قارايدۇ. لېكىن بۇ قاراش يادىكارلىقلاردىكى يېشىلقاش دەرياسىنىڭ ئورنىغا زادى ئۇدۇل كەلمەيدۇ. بۇ دەريا خوتەن شەھىرىنىڭ غەربىدە بولۇش كېرەك. قاراقاش دەرياسى بىلەن بولغان ئارىلىقى 30 چاقىرىم. (15 كىلومېتىر) ئىكەنلىكى مەلۇم. ھازىرقى قاراقاش دەرياسىنىڭ شەرقىدىن 15 كىلومېتىر نېرىسىدا لاسكۇي بازىرى جايلاشقان. لاسكۇي بازىرىنىڭ شەرقى كەڭ كەتكەن ساسلىق بولۇپ، ھازىر شاللىق قىلىپ پايدىلىنىۋاتىدۇ. بۇ ساسلىقنى يېشىلقاش دەرياسىنىڭ ئېقىن ئىزى، دەپ قارىغاندا، قاراقاش دەرياسىدىن 15 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى ئورنى مۇۋاپىقلاشمىمۇ، لېكىن قاشتېشى چىقىدىغانلىقى يەنە ئەھمىيەتكە ئۇيغۇن ئەمەس. ئەسلىي يېشىلقاش دەرياسىدىن يېشىل قاشتېشى چىقىدىغانلىقى مەلۇم. لېكىن بۇ ساسلىقتا قاشتېشى تۇگۈل ئادەتتىكى تاش - شېغىللارمۇ يوق. بىر قىسىم مۇتەخەسسىسلەر «ھازىرقى قاراقاش دەرياسى ـــ ئەسلىدىكى يېشىلقاش دەرياسىدۇر. ئەسلىي قاراقاش دەرياسى قاراتاغ (山黑) يەنى ھازىرقى قاراڭغۇ تاغدىكى ئېقىن بولۇشى مۇمكىن» دەپ قارىماقتا.

دېمىسمۇ، ھازىرقى قاراقاش دەريالىسىدىن قارا قاشتېشى چىقمايدۇ. بەلكى توق يېشىل ۋە يېشىل قاشتېشى چىقىدۇ. قاراڭغۇ تاغدىكى ئېقىندىن قارا قاشتېشى ۋە توق كۆك قاشتېشى چىقىدۇ. بەلكى قاراڭغۇ تاغدىن شور ئېقىپ ئۆتىدىغان قەدىمىي يېشىلقاش دەريالىسى سۇيى تارتىلىپ كېتىش سەۋەبىدىن ئاياغ ئېقىنى قۇرۇپ كەتكەن، ئىزى ئۆچۈپ كەتكەن ياكى ئاياغ ئېقىنىنى ئۆزگەرتكەن بولۇشى مۇمكىن. بۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا، ھازىرقى قاراقاش دەريالىسى قەدىمىي يازما يادىكارلىقلاردا ئېيتىلغان «يېشىلقاش دەريالىسى» بولۇپ، ئۇنىڭ 30 چاقىرىم غەربىدە قاراقاش دەريالىسى بولغان، كېيىن ئىزى ئۆچۈپ كېتىپ قاراقاش دەريالىسى دېگەن نام يېشىلقاش دەريالىسىغا كۆچكەن ۋە ياكى قاراقاش ناھىيىسىنىڭ نامى بىلەن يېشىلقاش دەريالىسىمۇ قاراقاش دەريالىسى دەپ ئاتالغان بولۇشى مۇمكىن. بۇ يەنمۇ ئىچكىرىلەپ تەكشۈرۈپ دەللىلەشكە تېگىشلىك مەسىلە.

تارىختىن بېرى دەريادىن چىقىدىغان سۇ تېشىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى، يورۇقچاق دەريالىسى بىلەن قاراقاش دەريالىسىدىن چىقىدىغان بولۇپ، ئومۇمىي سۇ تېشىنىڭ 90% ~ 95 بىنى ئىگىلەيدۇ. بۇنىڭدىن باشقا زەرەپشان دەريالىسى، كېرىيە دەريالىسى ۋە چەرچەن دەريالىسىدىنمۇ قاشتېشى چىقىدۇ. لېكىن مىقدارى ۋە سانى كۆپ ئەمەس.

دەريادىن چىقىدىغان قاشتاشلىرىنىڭ كېلىش مەنبەسى يەنىلا تاغلىق رايونلاردىكى قاشتېشى كانلىرى، يامغۇر ياكى سەل سۇيىنىڭ كۆچى بىلەن تاغ جىنسلىرى گۇمۇرۇلۇپ دەريا ئېقىنىغا چۈشكەندە، بۇلارغا ئارىلىشىپ چۈشكەن قاشتاشلىرى سۇنىڭ كۈچى بىلەن ئېقىپ، ئۇزۇن ئېقىنلارغىچە يېتىپ بارىدۇ. زەرەپشان دەريالىسى، كېرىيە دەريالىسى ۋە چەرچەن دەريالىسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنلىرىدا كان رايونلىرى بارلىقى ئېنىق. لېكىن ئېقىنغا ئانچە يېقىن ئەمەس. شۇڭا بۇ دەريالاردىن چىقىدىغان قاشتېشى مىقدارى ئانچە كۆپ ئەمەس. يورۇقچاق دەريالىسى بىلەن قاراقاش دەريالىسىنىڭ كان مەنبەسى ئېنىق ئەمەس. قاشتېشى چىقىدىغان تاغلار دېگىز يۈزىدىن 5 ـ 6 مىڭ مېتىر ئېگىز، ھاۋاسى ئىنتايىن شالاڭ، خەتەرلىك تىك يار بولغاچقا، بۇ رايونلاردىن كان ئېچىپ قاشتېشى قېزىش مۇمكىنچىلىكى يوق.

كېرىيە قاشتېشى كان ئىدارىسىنىڭ سابىق باشلىقى، 40 يىللىق ھاياتىنى قاشتېشى قېزىش ۋە سورتقا ئايرىش كەسپى بىلەن ئۆتكۈزگەن پېشقەدەم قاشتاشچى توختى زىياۋۇدۇننىڭ سۆزلەپ بېرىشىچە، 1972-

يىلى قاشتاش كان رەھبەرلىكى يوروڭقاش دەريا سىدىن چىقىدىغان ئاق قاشتېشىنىڭ كان مەنبەسىنى تېپىش ئۈچۈن، مەتتوختى زىياۋۇدۇن باشچىلىقىدا تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى تەشكىللەنگەن. تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى پۇلۇ كەنتىدە ئولتۇرۇشلۇق چارۋىچى توختىكام قاپاقنىڭ يول باشلىشى بىلەن گاھ پىيادە، گاھ ئېشەكلىك يول يۈرۈپ، يوروڭقاش دەريا سىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىغا بارغان. لېكىن قاشتېشى زاپىسى بار يەرنى تاپالمىغان. بۇ جايىنىڭ ھاۋاسى شالاڭ، تاغ يوللىرى ئىنتايىن خەتەرلىك بولغاچقا، كەڭ دائىرىدە تەكشۈرۈش ئېلىپ بارالمىغان. ئۇلار يوروڭقاش دەريا سىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىدىن ئۆتۈپ، قاراقاش دەريا سىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىغا بارغان. ئۇلار بۇ يەردە، دەريانىڭ ئىككى قاسىقى ۋە دەريانىڭ تېگى ئۇيۇل يېشىل قاشتېشى (تاۋۇز شاپىقىنىڭ رەڭگىدە) ئىكەنلىكىنى كۆرگەن. بۇ ئۇيۇل قاشتېشى تاغ، ئېقىن بويلاپ بىر نەچچە كىلومېتىرغا سوزۇلىدىكەن. بۇ جايىنىڭمۇ ھاۋاسى ئىنتايىن شالاڭ بولۇپ، ئەتراپتىكىلەرنى ئىس تۈتۈپ (ھاۋا يېتىشمەي) بېشى ئاغرىپ، بېشىنى كۆتۈرەلمىگۈدەكمۇ ماجالى قالمىغاچقا، ئۇلار بۇ يەردىمۇ كۆپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بارالماي، ئات كاللىسىدەك چوڭلۇقتا بىر پارچە قاشتېشى چېقىۋېلىپ، قايتىپ كەلگەن. ناھىيىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئىلمىي دەللىلەش ئارقىلىق، چېقىپ كەلگەن قاشتېشىنىڭ قاراقاش دەريا سىدىن چىقىدىغان يېشىل قاشتېشى بىلەن ئوخشاش ئىكەنلىكى ئىسپاتلانغان.

بىر قەدەر ئېنىق بولغان سانلىق مەلۇماتلارغا قارىغاندا، ئازاتلىقتىن كېيىن يوروڭقاش ۋە قاراقاش دەريالىرىدىن تېرىۋېلىنغان ئۇششاق قاشتېشىنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە مىقدارى 10 تونىدىن تۆۋەنلەپ كەتمىگەن. بۇنىڭدىن ئاق قاشتېشى 0.5 ـ 1 تونىنچە بولۇپ، 5% ـ 10 نى ئىگىلىگەن. يېشىل قاشتېشى 80% ـ 90 نى ئىگىلىگەن. يەنە ئاز مىقداردا قارا قاشتېشىمۇ بولغان. بۇنىڭدىن يېشىل قاشتېشى ۋە دېغى بار ئارىلاشما قاشتاشلىرى 60% ـ 70 نى ئىگىلىگەن.

2. كان تېشىنىڭ بۆشۈكى ـــ ئالماس كان

كېرىيە قاشتېشى دۇنياغا داڭلىق خوتەن قاشتېشىنىڭ مۇھىم بىر

تەركىبىنى قىسمى بولۇپ، خوتەننىڭ دەريا - ئېقىنلىرىدىن چىقىدىغان سۇ تېشى داڭلىق بولسا، كېرىيىنىڭ كاندىن قېزىلىدىغان كان تېشى سۈپىتىنىڭ ياخشىلىقى، مەھسۇلاتىنىڭ كۆپلۈكى بىلەن داڭلىق. كېرىيىنىڭ قاشتېشى قېزىش تارىخى خوتەننىڭ قاشتېشى قېزىش تارىخى بىلەن ئاساسەن ئوخشاش. بۇنىڭدىن 3 مىڭ يىللار ئىلگىرى مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان يۇمىلاق قۇم شەھىرىدە (ئەسلىي ئىسمى ئېنىق ئەمەس، ئەڭ بۇرۇنقى خەنزۇچە تارىخىي ماتېرىياللاردىمۇ بۇ شەھەر توغرىسىدا مەلۇمات يوق) قول ھۈنەرۋەنچىلىك، جۇملىدىن، ساپالچىلىق، تۆمۈرچىلىك، مىسگەرلىك، زەرگەرلىك، تاشچىلىق قاتارلىقلار تازا گۈللەنگەن. بۇ قەدىمىي شەھەر خارابىسىدا تۇرلۇك تاش قوراللار كۆپ بولۇپلا قالماي، ئىنتايىن كىچىك ۋە سىپتا ئىشلەنگەن قاشتېشى مارجانلار كۆپ ئۇچرايدۇ. بۇ مارجانلارنىڭ بەزىلىرى كەندىر چىلىنكلا كېلىدۇ. ئەلۋەتتە بۇ خىل كىچىك، سىلىق، دۇگىلەك مارجاننى قىرىش ۋە تۆشۈك ئېچىش ئىنتايىن يۇقىرى ماھارەت ۋە ئىلغار ئۇسكۇنە تەلەپ قىلىدۇ. بۇ يەردىن ئۇچرايدىغان قاشتېشى مارجان ۋە قاشتېشى تارىشلىرىدىن سۇ تېشى، كان تېشى ۋە چۆل تېشىنىڭ ھەممىسىنى ئۇچرانقىلى بولىدۇ. ئاق، سەيۋە رەڭ (سۇس يېشىل)، سۇس ھاۋا رەڭ، قىزىل، كۆك، يېشىل، سېرىق ۋە بالداقلىق قىزىل قاشتېشى مارجان ۋە قاشتېشى تارىشلىرى بار. دېمەك، بۇلاردىن بۇ يەردە قاشتېشى ئويمىچىلىقى، قاشتېشى سودىسى ۋە مەدەنىيىتى زور دەرىجىدە تەرەققىي قىلغان ھەمدە قەدىمىي «قاشتېشى يولى» دىكى شىمالىي لىنىيىنىڭ تۈگۈنى بولۇشتەك مۇھىم ئورۇننى ئىگىلىگەن دېيىشكە بولىدۇ.

چىڭ دەۋرىدىكى تارىخىي خاتىرىلەردە كېرىيىدە ئالتە ئورۇندا قاشتېشى كانى بارلىقى تەپسىلىي خاتىرىلەنگەن. كېرىيە قاشتاشچىلىقى ۋە ئويمىچىلىقى قەدىمىي ئۇدۇن قاشتاشچىلىقى ۋە ئويمىچىلىقى بىلەن بىر گەۋدە بولۇپ، تەڭ تەرەققىي قىلغان ۋە تەڭ خارابلاشقان. شۇنداقلا «قاشتېشى يولى» دىكى قاشتېشى سودىسىدا مۇھىم تۈگۈنلۈك رول ئوينىغان. كېرىيىنىڭ «يۇمىلاق قۇم»، «قارا دۆڭ»، «مارجانلىق» «مىرسالى»، «دەندان ئۆيلۈك»، «قازناق» «توغراق»، «لوش كۆزۈلۈق»... قاتارلىق قەدىمكى شەھەر خارابىلىرى ۋە ئىزلىرىدىن تاش قوراللار بىلەن قاشتېشى بۇيۇملىرى ۋە تارىشلىرىنىڭ نىسبەتەن كۆپ ئۇچرىشى بۇ نۇقتىنى تولۇق ماددىي پاكىتلار بىلەن تەمىنلەيدۇ. يەنە كېلىپ، قەدىمىي خوتەننىڭ خەنزۇچە

نامى بولغان 圓于 سۆزنىڭ كېيىنكى دەۋرلەردە كېرىيىنىڭ نامى بولۇپ قېلىشىغمۇ كېرىيە قاشتېشى سەۋەب بولغان.

كېرىيىنىڭ قاشتېشى مەنبەسى بىر قەدەر مول بولۇپ، قاشتېشى دەريا - ئېقىنلاردىن، ئاساسلىقى لۇش دەريا‌سى، كۇراپ دەريا‌سى (پۇلۇ دەريا‌سى)، چىغان قۇل دەريا‌سى، پىشكە دەريا‌سى، ئاتچان دەريا‌سى، تۇمىيا دەريا‌سىدىن چىقىدۇ. لېكىن مەھسۇلات مىقدارى ئانچە كۆپ ئەمەس. بۇ دەريا - ئېقىنلاردىن لۇش دەريا‌سى، كۇراپ دەريا‌سى، چىغان قۇل دەريا‌سى قاتارلىق دەريالارنىڭ سۇيى كېرىيە دەريا‌سىغا قۇيۇلغاچقا، كېرىيە دەريا‌سىدىن قاشتېشى چىقىش نىسبىتى نىسبەتەن كۆپ. دەريادىن چىقىدىغان تاشلارنىڭ ھەممىسى كانلارنى مەنبە قىلىدۇ. ئالايلۇق، لۇش دەريا‌سىنىڭ باش تەرىپىدە ئالماس كان، سېرىق قۇرام كان، كۆك بۇيان قاتارلىق چوڭ - كىچىك بىر نەچچە كان بار. پىشكە دەريا‌سىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىدا يىغلاڭغۇ كان بار. كۇراپ دەريا‌سىنىڭ بېشىدا خان يايلاق كان ۋە باشقا كىچىك كانلار بار. كېرىيە قاشتېشى ئاساسلىقى قاشتېشى كانلىرىدىن قېزىلىدۇ. قاشتېشى كانلىرى ئاساسلىقى قاراقۇرۇم تاغ تىزمىلىرىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىغا جايلاشقان بولۇپ، دېڭىز يۈزىدىن 3200 ~ 5321 مېتىر ئېگىزلىكتىكى تاغ ئارىسىغا تارقالغان. كان رايونى ناھىيە مەركىزىنىڭ جەنۇبىدىن تەخمىنەن 120 كىلومېتىر يىراقلىقتا. ھازىرغىچە بايقالغان نىسبەتەن چوڭ ۋە تاش سۈپىتى ياخشى قاشتېشى كانى توققۇز ئورۇندا بولۇپ، ئېچىپ پايدىلىنىۋاتقىنى تۆت ئورۇندا. كان رايونلىرىنىڭ ھاۋاسى ئېنتايىن شارائ، سوغۇق قاتتىق بولۇپ، قاشتېشى قېزىش ئاساسلىقى 5 - ئايدىن 9 - ئايغىچە بولغان ئارىلىقتا ئېلىپ بېرىلىدۇ. كان رايونلىرىنىڭ قاتنىشى ئىنتايىن قولايسىز بولۇپ، تاغ يوللىرىدا ئاساسلىقى ئېشەك بىلەن ياكى پىيادە يول يۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ. ئېچىملىك سۇ چوڭقۇر ئويۇلۇپ كەتكەن تاغ ئېقىنلىرىدىن ئېلىپ چىقىلسا، يېقىلغۇ كەنتلەرگە يېقىن يايلاقلاردىن ئېلىپ كېلىنىدۇ. كېرىيىنىڭ قاشتېشى كانلىرى ئاتچان يېزىسىنىڭ پىشكە تاغ رايونىغا مەركەزلەشكەن بولۇپ، بۇ يەردە «ئالماس كان»، «خان يايلاق كان» (يەلى كان) «يىغلاڭغۇ كان»، «سېرىق قۇرام كان»، «چىغان قۇل كان»، «كۆك بۇيان كان» قاتارلىق كانلار بار.

«ئالماس كان» ئاتچان يېزىسىنىڭ تەۋەلىكىدىكى ئالاچۆي تاغلىق رايونىغا جايلاشقان بولۇپ، لۇش كەنتىگىچە قاتناش يولى بىرقەدەر

ياخشى، ماشىنا قاتنىيالايدۇ. ئاندىن پىيادە 20 نەچچە كىلومېتىر يول يۈرۈپ كانىغا بارغىلى بولىدۇ. بەزى ئېكسپېدىتسىيىچىلەر لۇش كەنتىنىڭ يەرلىك نامى «لۇش» سۆزىنىڭ ئاھاڭىغا قاراپلا: «بۇ خەنزۇ تىلىدىكى 玉石 سۆزىدىن كەلگەن، يەرلىك ئاھالىلەر بۇ سۆزنى «يۇشى» دەپ تەلەپپۇز قىلىشىپ، كېيىنچە «لۇشى» بولغان، بۇ سۆز خەنزۇچىنىڭ ئۇيغۇرچىدىن قايتا قوبۇل قىلىنىپ 水流 ياكى 水柳 دەپ ئاتالغان، بۇ ئەڭ دەسلەپ ئالماس كانىنى ئاچقانلارنىڭ خەنزۇلار ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ» دەپ قارىدى ۋە شۇنداق ئېلان قىلدى. لېكىن ئۇلار بىرىنچىدىن، ئۇيغۇر تىلى مورفولوگىيىسىدە، بولۇپمۇ كېرىيە شۇنسىدە «ي» تاۋۇشىنىڭ «ل» غا ئالماشمايدىغانلىقىنى؛ ئىككىنچىدىن، بۇ سۆزنىڭ يەرلىك تىلدا «لۇشى» ئەمەس، «لۇش» دەپ تەلەپپۇز قىلىنمايدىغانلىقى؛ ئۈچىنچىدىن، قەدىمىي تۈرك تىلىدا «ئۇلۇش» سۆزىنىڭ «كەنت»، «قىشلاق» مەنىسىنى بېرىدىغانلىقى، ئازادلىقتىن بۇرۇنقى چاغلاردا يەرلىك كىشىلەرنىڭ تىلىدا بۇ كەنتنىڭ «ئۇلۇش» دەپ ئاتىلىدىغانلىقى، كېيىنچە بۇ سۆزنىڭ بېشىدىكى «ئۇ» تاۋۇشىنىڭ چۈشۈپ قالغانلىقى ۋە كېيىنكى «ئۇ» تاۋۇشىنىڭ «ئۇ» گە ئاجىزلىغانلىقىنى ئېتىبارغىمۇ ئالمىدى. يەنە كېلىپ، گېئولوگىيە، كان بايلىقلىرى مۇتەخەسسىسلىرى لۇش كان رايونىدا قاشتېشى قېزىش باشلانغان تارىخنى «7»مىڭ يىلدىن ئاشقان» دەپ بېكىتتى.

ئەڭ قەدىمىي يازما يادىكارلىقلاردا كېرىيىنىڭ قاشتاشچىلىقى توغرىسىدا ئېنىق خاتىرىلەر يوق. تاڭ دەۋرىدىكى يازما يادىكارلىقلاردىن باشلاپ خاتىرە قالدۇرۇلغان. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى يازما يادىكارلىقلاردا نىسبەتەن تەپسىلىي خاتىرىلەر قالدۇرۇلغان. لېكىن قاشتېشىنىڭ قېزىلىشى، سۈپىتى قاتارلىق جەھەتلەردە ئېنىق مەلۇمات بېرىلمىگەن. يەنە كېلىپ 阗于 ئاتالغۇسىنىڭ قايسى دەۋرلەردىن باشلاپ كېرىيىگە قارىتىلغانلىقى، خوتەن بىلەن قانداق پەرقلەندۈرۈلگەنلىكى توغرىسىدا ئېنىق چەك-چېگرىنى ئايرىيدىغان مەلۇماتلار يوق. يورۇقلاش دەرياسى ۋە قاراقاش دەرياسىدىن قاشتېشى كۆپ چىققان بىلەن غايەت زور قاشتېشى ئاساسەن چىقمايدۇ. يۇقىرىقى ئەھۋاللارغا ئاساسەن، ھەرقايسى سۇلالىلەردە ئوردىغا تەقدىم قىلىنغان زور قاشتېشى بۇيۇملار ۋە زور قاشتاشلارنى (قوي يېغى رەڭگىدىكىلەرنى) كېرىيىدىن چىققان دەپ مۇئەييەنلەشتۈرۈش ئانچە خاتا بولمىسا كېرەك. يەنە كېلىپ، تارىختا

كېرىيىنىڭ خوتەنگە قاراشلىق بولۇپ ئۆتكەن دەۋرى ئىنتايىن ئۇزۇن، يەركەنىڭ خوتەنگە قاراشلىق بولۇپ ئۆتكەن دەۋرى ئىنتايىن قىسقا. شۇڭا ئۇدۇن دۆلىتىدىن چىققانلىقى ئېنىق بولغان زور قاشتاشلىرىنى كېرىيىنىڭ دېيىش تېخىمۇ مۇڭاپىق (بۇ خىلدىكى قاشتاشلىرىنىڭ 3 ـ 4 يۈز جىڭدىن ئاشىدىغانلىرى خەنزۇچە ماتېرىياللاردا «قاشتېشى تېغى 山玉 ياكى «قاشتېشى تاغچىسى» 子山玉 دەپ ئاتالغان ۋە شۇنداق ئاتىلىپ كېلىۋاتىدۇ).

خەلق ئارىسىدىكى رىۋايەتلەرگە ئاساسلانغاندا، چىەنلۇڭ خان زامانىدا كېرىيىنمۇ قاشتېشى يېغىلىقىدىن خالىي قالمىغان. كېرىيىنىڭ تاغلىق رايونلىرىدا كەڭ كۆلەمدە قاشتېشى كانلىرى ئېچىلغان. چىەنلۇڭنىڭ 24 ـ يىلى (ميلادىيە 1759 ـ يىلى) كېرىيىدە 4 ـ دەرىجىلىك ھاكىمبەگ مەھكىمىسى (بۇ ئاستە ئوردىغا قارايدىغان مەھكىمە) قۇرۇلۇپ، قاشتېشى قېزىش يولغا قويۇلغان. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، كېرىيىدىن ئوردىغا توشۇلغان قاشتېشى كۆپىيىپ بارغان. بۇ ئالماس كانىنىڭ زور كۆلەمدە ئېچىلغانلىقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك.

بۇنىڭدىن 200 يىللار ئىلگىرى ئاتچان يېزىسى پۇلۇ كەنتىدە ئولتۇرۇشلۇق چارۋىچى ئالماس ئاخۇن ئوۋغا چىقىپ، يارىلانغان بىر كۆكمەت (ياۋا ئۆچكە) نى قوغلاپ يۈرۈپ، كۆكمەت يېقىلغان جايدىن بىر پارچە قوي يېغى رەڭگىدىكى قاشتېشى تېپىۋالغان. ئۇ بۇ تاشنى بايلارغا نۇرغۇن قويغا تېگىشكەن. بۇ سۆز ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ، بۇ جايدىن قاشتېشى قازىدىغانلار كۆپىيىپ، كان ئېچىلغان. بۇنىڭ بىلەن بۇ كان ئالماس ئاخۇنىنىڭ نامىدا «ئالماس كان» دەپ ئاتالغان. جىياجىڭ يىللىرىدىن كېيىن، بۇ كان يەنە تاشلىنىپ قالغان. 1904ـ يىلى ئۆۋچى تۇداخۇن بۇ كاننى قايتا بايقىغان. ئۇمۇ يارىلانغان بىر كۆكمەتنى قوغلاپ ئالماس كان رايونىغا كەلگەن ۋە بۇ يەردە ئۆلۈپ يانقان كۆكمەتنىڭ يېنىدىن ئىككى پارچە قوي يېغى رەڭگىدىكى تاشنى بايقاپ، ئۆيىگە ئېلىپ كەلگەن. بىر تىجارەتچى بۇ تاشنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلاپ ئۇنى ئىزلەپ كېلىپ بۇ تاشنى بىر ئات ۋە سەككىز توپ تاۋارغا تېگىشكەن. بۇنىڭ بىلەن بۇ كان يېڭىدىن ئېچىلغان. كېيىن، تەنجىدىن كەلگەن چى فامىلىلىك ئاكا ـ ئۇكىلار بۇ يەرنى ئىگىلەپ، كان ئاچقان ۋە نۇرغۇن ئاق قاشتېشى ۋە سەيۋەرەڭ قاشتېشىنى قېزىۋېلىپ، ئىچكىرىگە يۆتكەپ سېتىپ، بېيىجىڭ، تەنجىن، سۇجۇ، ياڭجۇ قاتارلىق قاشتېشى ئويما كارخانىلىرى بار رايونلاردا داڭ

چىقارغان. 20 - يىللارنىڭ ئاخىرى، 30 - يىللارنىڭ باشلىرىدا بۇ كانىنى كېرىيىدىكى داڭدار خەنزۇ گۆرۈكەش كۈيىيەن ئىگىلىۋېلىپ، ئادەم سېلىپ قاشتېشى قازدۇرغان. قاشتېشىغا تايىنىپ، يۇقىرى - تۆۋەن ئەمەلدارلارنى قولغا كەلتۈرۈپ، كېرىيىدە قىلمىغان ئەسكىلىكلىرى قالمىغان بۇ كىشى 1935 - يىلى خوتۇن - بالىلىرىنى تاشلاپ، بىر كېچىدىلا قېچىپ كەتكەن. بۇنىڭ بىلەن بۇ كان يەنە خەلقنىڭ قولىغا ئۆتۈپ، ئىختىيار قىلغانلار ئاچىدىغان ھالەت شەكىللەنگەن. 1957 - يىلى كېرىيە قاشتېشى كان ئىدارىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، بۇ كان دۆلەت ئىگىلىكىگە ئۆتۈپ، نۆۋەتلىق قېزىلغان.

بۇ كاندىن ئاساسلىقى قوي يېغى رەڭگىدىكى ئاق قاشتېشى چىقىدۇ. بۇ سۈپەت جەھەتتىن ئەڭ ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغان داڭلىق تاش بولۇپ، قاتتىقلىق دەرىجىسى ئەڭ يۇقىرى، ئەينەكنىي جىجىيالايدۇ. ئالماس كانىنىڭ تېخى قېزىپ بولۇنمىغان زاپاس مىقدارى 2 مىڭ 400 تونىنا ئىكەنلىكى بېكىتىلدى. بۇ كاندىن يەنە سەيۋە رەڭ، ھەسەن - ھۈسەن رەڭگىدە ئالماچ يېشىل تاشلارمۇ چىقىدۇ. يېشىل قاشتېشىنىڭ نىسبىتى پەقەت 5% نى ئىگىلەيدۇ. باشقا كانلاردىنمۇ ئاق ۋە باشقا رەڭدىكى تاشلار چىقىدۇ. ئاق قاشتېشىنىڭ چىقىش نىسبىتى ئالماس كانىنىڭكىدىن نىسبەتەن تۆۋەن. كېرىيىنىڭ ئالماس كېنى ئاق قاشتېشى مەھسۇلاتىنىڭ يۇقىرىلىقى ۋە تاش سۈپىتىنىڭ ياخشىلىقى، قېزىلغان قاشتاشلارنىڭ چوڭلۇقى بىلەن داڭلىق.

ئالماس كان لوش كەنتىنىڭ شەرقىي جەنۇبىغا كېرىيە دەرياسىنىڭ باش تارماق ئېقىنىنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى (لوش دەرياسىنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى) غا جايلاشقان بولۇپ، دېڭىز يۈزىدىن 4 مىڭ 500 مېتىر ئېگىز، كان رايونىنىڭ ئۈزۈنلۇقى 10 كىلومېتىردىن ئارتۇق. كەڭلىكى 100 ~ 200 مېتىر. بۇ كان رايونىدا ئالماس كان، مۇزتاغ كان، سېرىق قورام كان قاتارلىق كان نۇقتىلىرى بار.

ئالماس كاندىن چىقىدىغان قوي مېيى رەڭگىدىكى ئاق قاشتېشى يورۇقلىقاش دەرياسىدىن چىقىدىغان شۇ خىلدىكى قاشتېشىدىن قالسىلا سۈپەت ۋە باشقا جەھەتلەردىن ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدۇ.

لوش كەنتى ناھىيە بازىرىدىن تەخمىنەن 80 كىلومېتىر يىراقلىقتا. لوش كەنتى بىلەن كان رايونىنىڭ ئارلىقى 40 كىلومېتىر ئەتراپىدا بولۇپ، چىغىر يوللار بىلەن پىيادە ياكى

ئېشەكلىك بارغىلى بولمىدۇ. قېزىلغان تاشلار لوش كەنتىگىچە ئېشەككە ئارتىپ ياكى ئادەملەر يۈدۈپ ئېلىپ كېلىنمىدۇ. ئارىلىقتا ئىككى چوڭ تاغدىن ھالقىشقا توغرا كېلىدۇ. قېزىلغان زور تاشلارنى شۇ پېتى ئېلىپ كېلىش ئىنتايىن قىيىن بولغاچقا، كۆپ ھاللاردا چېقىپ پارچىلاپ ئېلىپ كېلىنمىدۇ.

ئالماس كان كەڭ بىر پارچە ياپىلاقنىڭ ئوتتۇرىسىدا چوقچىيىپ تۇرغان بىر چوڭ تاغدا بولۇپ، تۆت ئەتراپىنىڭ ھەممىسىدىن تەشمە تېشىپ قاشتېشى قازغىلى بولمىدۇ. ھازىرغىچە تېشىلگەن تەشمىلەر 2 ~ 3 قەۋەت ھالەتتىن شەكىللەندۇرگەن. تەشمىلەرنىڭ ئەڭ ئۇزۇنلىرى 40 ~ 50 مېتىرغا بارمىدۇ. كاننىڭ بېسىۋېلىشىدىن ئېھتىيات قىلىش ۋە ھاۋا يېتىشمەسلىك سەۋەبىدىن، بۇنىڭدىنمۇ ئىچكىرىلەپ قېزىش ئىمكانىيىتى يوق. ھازىرغىچە قېزىلغان تەشمىلەر مەركەزلەشكەن ئورۇن 6 ~ 7 گە بارمىدۇ.

لوش كان رايونىدىن قالسا، يىغلاڭغۇ كان رايون 2 - ئورۇندا تۇرىدۇ. يىغلاڭغۇ كان ئاتچان يېزىسى تەۋەسىدىكى پىشكە دەرياسىنىڭ ئوتتۇرا ئېقىنىغا جايلاشقان. دېڭىز يۈزىدىن 4 مىڭ 100 مېتىر ئېگىز. تاشيولغا ئەڭ يېقىن مۇساپىسى 40 كىلومېتىر. قاتنىشى قۇلايسىز. تاش سۈپىتى نىسبەتەن ناچار بولغاچقا، كەڭ كۆلەمدە قېزىلمايدۇ. لېكىن، كاۋاش زاپاس مىقدارى ئىنتايىن يۇقىرى بولۇپ، كاۋاش تاش بەلۋېغى كەڭلىكى نەچچە ئون مېتىردىن 100 نەچچە مېتىرغا يېتىدۇ. ئۇزۇنلۇقى 5 كىلومېتىردىن ئارتۇق. قاشتېشى كان نۇقتىسىدىن ئېككىسى بار.

1957 - يىلىدىن باشلاپ، كېرىيە قاشتېشى مۇنتىزىم ۋە نىسبەتەن ئىلمىي ئۇسۇلدا قېزىلىشقا باشلىغان. 70 - يىللاردىن كېيىن قاشتېشى قېزىش تېخنىكا راۋاجلىنىپ، كېرىيىنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە قاشتېشى مەھسۇلاتى 10 تونىنا ئەتراپىدا بولغان. 1993 - يىلى بازار ئېھتىياجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن ئەسلىدىكى قاشتاش كان «گۈھەر قاشتېشى ئېچىش شىركىتى» قىلىپ ئۆزگەرتىپ قۇرۇلدى. تۆت ئورۇندىكى كاندىن قاشتېشى قېزىشنى ئاساس قىلىپ، ئىككى قاشتېشى ئويمىچىلىق سېخى قۇرۇپ، ئويمىچىلىقنى راۋاجلاندۇرۇپ، نوقۇل قاشتېشى قېزىپ سېتىشقا خاتىمە بېرىپ، پىششىقلاپ ئىشلەش يولغا قويۇلدى ۋە ياخشى بازار تاپتى.

ئومۇمەن، كېرىيىنىڭ كاندىن قېزىلمىغان قاشتاشلىرى خوتەن قاشتاشچىلىقىدا مەيلى سان ياكى سۈپەت جەھەتتىن بولسۇن، خېلى

مۇھىم ئورۇننى ئىگىلەپ كەلگەن. كېرىيىدىنمۇ داڭدار قاشتېشى ئويمىچىلىق ئۇستىلىرى يېتىشىپ چىققان ۋە خوتەن قاشتېشىنى دۇنياغا تونۇتۇشتا ھەم ئويمىچىلىق سەنئىتىنىڭ راۋاجلىنىشىدا بەلگىلىك رول ئوينىغان.

3. خوتەن قاشتېشىنىڭ بىر تەرىكىبى — مىرداي كان

مىرداي (مېھرى دالا) كان رايونى قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ غەربىي جەنۇبىغا، چوپان دەريالىسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىغا جايلاشقان بولۇپ، تاشيولغا ئەڭ يېقىن مۇساپىسى 60 كىلومېتر. كان رايونىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 20 كىلومېتردىن ئارتۇق. كەڭلىكى بىر كىلومېتردىن ئاشىدۇ.

مىرداي كان خەنزۇچە يازما يادىكارلىقلارغا نامى ئەڭ بۇرۇن كىرگۈزۈلگەن قاشتېشى كانى بولۇپ، «班米尔台塔, 密山, 启辛勒山» دېگەن نامىلار بىلەن ئۇچرايدۇ. «تاغ ئىزمىلار قۇرئى» دېگەن كىتابتا: «خۇاڭدى مىرداي تېغى قاشتېشى قاتارلىقلارغا ئېرىشىپ، جۇڭشەنگە ئاتلانغان» دەپ خاتىرىلەنگەن. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە خۇڭ لىياڭجى بۇنى ئىسپاتلاپ، «قاراقۇرۇم تېغى ئىزاھاتى» (昆仑山释) دېگەن كىتابىدا «تاغ ئىزمىلار قۇرئى» دا كۆرسىتىلگەن مىر تېغى (密山) «مىرداھور، ئۇدۇننىڭ جەنۇبىدىكى ھەممە تاغنى كۆرسىتىدۇ» دەپ يازغان. ئۇ يەنە: «قاراقۇرۇم قاشتېشى چىقىدىغان تاغ، جەنۇبتىكى قاغىلىقتىن باشلاپ كېرىيىگىچە بولغان تاغلارنىڭ ھەممىسىدىن قاشتېشى چىقىدۇ. مىرداي ئەڭ چوڭى بولۇپ، تاغ تىزمىلىرىنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكى ساپ قاشتېشى، باشقا تاش يوق. قەدىمكى دەۋرلەردە قاشتېشى تېغى «玉山» دەپ ئاتالغان. «ئىزمىلار ئىزاھاتى» 水经注 دا، يەركەندە تۆمۇر تاغ بار. يېشىل (كۆك) قاشتېشى چىقىدۇ»، دېيىلگەن. سى گۇاڭتىڭنىڭ: «خەن دەۋرىدىكى غەربىي دىيار جۇغراپىيىسى ئۇستىدە ئېنىقلىما» (汉西域图考) دا تىلغا ئېلىنغان يەكەن دۆلىتى زەرەپشاندۇر. «ئۇ يەردە تۆمۇر تاغ بار. يېشىل قاشتېشى چىقىدۇ. زەرەپشاننىڭ غەربىي جەنۇبىنىڭ ھەممىسى مىرداي دېيىلىدۇ. مىرداي يەنە پىل تېغى (启辛尔山) دېيىلىدۇ.

يەنە پېئىر تېغى (启辛勒山) مۇ دېيىلىدۇ. پىشەن (皮山) نىڭ تەلەپپۇزىغا يېقىن» دەپ يازغان. «ئەمەلىيەتتە (启辛尔山) بىلەن 皮山 بىر - بىرىگە ئوخشىمايدۇ. ھازىرقى گۇما ناھىيىسىنىڭ نامى بولغان (皮山) قەدىمىي دەۋردىكى پىشامشان دۆلىتى نامىنىڭ خەنزۇچە تەرجىمىسى. ھازىر پىشامشان دېگەن نام پىشالما شەكلىدە بىر يېزىنىڭ، پىشامشانا شەكلىدە بىر كەنتنىڭ نامى. بۇ يەرلەر گۇما ناھىيىسىنىڭ شەرقى، قاراقاش ناھىيىسىنىڭ غەربىي شىمالىدا، تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ جەنۇبى گىرۋىكىدە. بۇ يەردە دېيىلۈانقان (启辛尔山) تاغلىق رايونىنى كۆرسىتىدۇ. يەنە كېلىپ، قاغلىق ناھىيىسى تەۋەسىدىكى تاغلىقنى كۆرسىتىدۇ. «غەربىي دىيارنىڭ جۇغرافىيە تەزكىرىسى» (西域图志) دا: «مىرداي تاغ (启辛尔密尔岱塔克) يەنە بىر تەلەپپۇزى پېئىر (启辛尔) زەرەپشاننىڭ شەرقىي جەنۇبىدا. شەرقىي ئۇدۇننىڭ جەنۇبىدىكى تاغ تىزمىلىرىغا ئۇلىشىدۇ. قاشتېشى چىقىدۇ» دەپ خاتىرىلەنگەن. «مۇتيەنزى» دېگەن كىتابتا، جۇمۇۋاڭنىڭ قاراقۇرۇم تېغىغا چىقىپ قاشتېشى تېغىنى كۆرگەنلىكى خاتىرىلەنگەن. بۇنىڭدىن قارىغاندا، جۇمۇۋاڭ چىقىپ كۆرگەن ۋە قاشتېشى قازغان تاغ ھازىرقى مىرداي كېنى بولسا كېرەك. يەنە بۇ كىتابتا، «تۆمۇرتاغ» ھەققىدىمۇ خاتىرىلەر قالدۇرۇلغان. شۇنداق بولغاندا، جۇمۇۋاڭ مىرداي كانىغا چىققان بۇنىڭدىن 3 مىڭ يىللار بۇرۇنقى دەۋرلەردە مىرداي كان ئاللىقاچان ئېچىلىپ، ئۇنىڭدىن چىققان قاشتاشلىرى ئوتتۇرا تۇزلەڭلىككە توشۇلغانغا نەچچە ئەسىر بولغان.

مىرداي كان توغرىسىدا چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى يازما ماتېرىياللاردا كۆپرەك ۋە تەپسىلىي خاتىرىلەر قالدۇرۇلغان. «غەربىي يۇرتتا كۆرگەن، ئاڭلىغانلىرىم» دېگەن كىتابتا، «زەرەپشاندىن 230 چاقىرىم يىراقلىقتا بىر تاغ بولۇپ، مىرداي داۋان دەپ ئاتىلىدۇ. تاغلىرىنىڭ ھەممىسى قاشتېشى، قاشتېشىنىڭ رەڭگى ئوخشاشمايدۇ. ساپ قاشتېشى چىقىدۇ. ساختىسى يوق. چوڭلىرى 10 مىڭ جىڭدىن ئاشىدۇ. مۇئەللەق ئېگىز چوققىلار توتىشىدۇ» دەپ خاتىرىلەنگەن. شۇ سۇڭ يازغان «غەربىي يۇرت ئېقىن خاتىرىلىرى» دە: «مىرداي، تاغلىرى 30 چاقىرىمدەك كېلىدۇ. تۆت پەسىلىنىڭ ھەممىسىدە قار قاپلاپ تۇرىدۇ. ئورنىنىڭ چوڭقۇرلۇقى 60 چاقىرىم، تاغ ئۇچ قىسىمغا ئايرىلغان. ئاستى قىسمى تاغ ئېتىكى، ئوستى قىسمى تاغ چوققىسى، ھەممىسى تاش، ئوتتۇرا قىسىمدا قاشتېشى قاتلىمى بار بولۇپ، كۆز

يەتكۈسىزدۇر. قەدىمدە قاشتېشى تېغى دەپ ئاتالغان. قاشتېشى قازغۇچىلار ئۆكۈزگە مىنىپ بۇ تاغقا كېلىدۇ. (قاشتېشىنى) ئىسكىنە بىلەن بوشتىپ، ئاندىن ئالىدۇ. ھەمىشە ئون مىڭ جىڭدىن يۇقىرىلىرى قېزىلىدۇ. بۇ تاغ مارخۇلۇق (玛尔胡鲁克) چوققىسى بىلەن تۇتاش» دەپ خاتىرىلەنگەن.

مىرداي كانىنىڭ ئېچىلىش تارىخى توغرىسىدا ئېنىق مەلۇمات يوق. لېكىن يازما يادىكارلىقلاردىكى رىۋايەتلەر ۋە مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، ئوماي ياشىغان «قاشتېشى كۆل» بار تاغ ئۆڭكۇرىنىڭ ئۇرنى ھازىرقى مىرداي تاغ رايونىغا توغرا كېلىدۇ. بۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا، ئوماينىڭ خۇاڭدىغا تەقدىم قىلغان قاشتېشى، قاشتېشى ھالقا ۋە قاشتېشى نەي... قاتارلىق سۈڭغاتلىرى مىرداي كانىدىن قېزىلغان قاشتېشى ۋە شۇ تاشلاردا ئويۇلغان بۇيۇم، دېيىشكە بولىدۇ. مۇنداقچە ئېيتقاندا، بۇنىڭدىن 6 مىڭ يىللار ئىلگىرى قاغلىق رايونىدا ياشىغان قەدىمىي قەبىلىلەرمۇ يېڭى تاش قورال دەۋرىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، «تاش قورال دەۋرى» گە كىرگەن دېيىشكە بولىدۇ.

بۇ كانىنىڭ ئەڭ كەڭ كۆلەمدە ئېچىلغان دەۋرى چىڭ سۇلالىسىنىڭ چېيىنلۇق دەۋرىدۇر. «غەربىي يۇرت ئېقىن خاتىرىلىرى» دىكى سانلىق مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، شىنجاڭدىن ئوردىغا تاپشۇرغان قاشتېشىنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە مىقدارى 4 مىڭ جىڭدىن ئارتۇق بولغان. بۇنىڭدىن 2 مىڭ جىڭدىن كۆپرەكى مىرداي كانىدىن قېزىلغان. بولۇپمۇ ئوردىغا يۆتكەلگەن غايەت زور قاشتاشلىرىنىڭ كۆپ قىسمى مىرداي كانىدىن قېزىلغان. چىڭ ئەمەلدارى يۈك گۈي چېيىنلۇڭنىڭ 43 - يىلى (1778 - يىلى) خانغا تۇنقان مەلۇماتىدا «ئىش باشقۇرغۇچى ئەمەلدار ئۇچىكە يەتكۈزۈلدى. ئىسھاق بەگ بىلەن ئابدۇشۇكۇرنىڭ تۆھپىسى كۆرۈنەرلىك بولدى. مىرداي تاغدىن قاشتېشى قېزىۋاتقان 3 مىڭ ئادەمدىن سىرت، يەنە 200 كىشى قوشۇلدى. ئاۋام پۇقرانىڭ ھەممىسى غەزەپكە تولدى» دېگەن. دېمەك، شۇ دەۋرلەردە كان رايونىدا يىل بويى ئىشلەيدىغان ھاشارچىلارنىڭ سانى 3 مىڭدىن ئارتۇق بولغان. شۇ يىللاردا خان ئامبال گاۋېبۇ شەخسىي قاشتېشى قازدۇرۇش، قېزىلغان قاشتاشلىرىنى يۇتۇۋېلىش دېلوسىنى سادىر قىلغاچقا، بۇ كان پېچەتلىنىپ، قاشتېشى قېزىش مەنئى قىلىنغان. كېيىن يەنە ئېچىلىپ، جياچىڭ يىللىرىغا كەلگەندە يەنە قاشتېشى قېزىش مەنئى قىلىنغان. كېيىنكى دەۋرلەردە، ئەنگلىيىنىڭ ھىندىستاندىكى تەسىر دائىرىسىنىڭ

كۆچمىشىگە ئەگىشىپ، ئەنگلىيە بۇ كاننى تارتىۋېلىپ، ئۆزلىرى ئېچىپ پايدىلانغان ۋە سان ساناقسىز بايلىقلارغا ئېرىشكەن. شىمالىي ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇلۇپ، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى شىنجاڭدا تولۇق ھوقۇقلۇق ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەندىن كېيىن، ئىنگلىزلار مىردايى كاننى تاشلاپ چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولغان. بۇ كاندىن، ئېسىل قاشتاشلىرىدىن مېھرىنى ئۈزەلمىگەن ئىنگلىزلار كاندىكى ئۈيۈل تاشلارغا ئۆزلىرىنىڭ ھەسرەتلىك نالىلىرىنى يېزىپ قالدۇرغان. كونا كان تەشمىلىرىنى خىمىيىلىك دورىلار بىلەن ئېسلاپ كاندىكى تېخى قېزىپ بولۇنمىغان قاشتاش زاپاسلىرىنى ئېغىر دەرىجىدە چاك كەتكۈزۈپ بۇزۇۋەتكەن. ئىس قاشتاشلىرىنىڭ قات-قاتلىرىغا ئۆتۈپ كەتكەن. مانا بۇ غەربلىكلەرنىڭ «ئۆزۈمدىلا بولۇش، ئۆزگىدە بولماسلىق»، «ئۆزىلا ئېرىشىش، باشقىلارنى ئېرىشتۈرمەسلىك» ئېڭىنىڭ بىزگە قالدۇرغان ئاچچىق خاتىرىسى. مانا بۇ ئاتالمىش غەرب مەدەنىيىتىنىڭ تەبىئەتكە كەلتۈرگەن دەھشەتلىك بۇزغۇنچىلىقى.

مىردايى كان قاغلىق ناھىيىسىنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان بولۇپ، ناھىيە بازىرى بىلەن تۈز سىزىق ئارىلىقى 110 كىلومېتىر. قاغلىق ناھىيە چوپان يېزىسى 13-كەنتىنىڭ تەۋەسىدە. ھازىر 13-كەنتكىچە ماشىنا قاتنىيالايدۇ. ئات-ئۇلاغ بىلەن 6 ~ 7 سائەت يول يۈرۈپ، كان رايونىغا بارغىلى بولىدۇ.

بۇ كاندىن ئاساسلىقى كۆك، يېشىل ۋە ئاق قاشتاشلىرى چىقىدۇ.

4. قاشتېشى كان رايونلىرىنىڭ بۆلەكلەرگە ئايرىلىشى

قاراقۇرۇم تاغ تىزمىلىرىدىكى خوتەن قاشتېشى چىقىدىغان كان رايونلىرى، كانلارنىڭ مەركەزلىشىش ئەھۋالىغا ئاساسەن تۆۋەندىكى بىر نەچچە بۆلەككە ئايرىلىدۇ:

تىكلىك تاغ بۆلىكى. بۇ بۆلەك ئاساسەن قەشقەر يېڭىسار ناھىيىسىنىڭ جەنۇبىدىن قاغلىق ناھىيىسىنىڭ جەنۇبىغىچە بولغان بۆلەكنى كۆرسىتىدۇ. بۇ رايونىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 4500 ~ 2500 مېتىرغىچە، تەبىئىي شارائىتى نىسبەتەن ياخشى.

بۇ بۆلەكتە ئۇچ كان رايونى بولۇپ، بىرى، داتۇك كان رايونى، بۇ تاشقورغان ناھىيىسىنىڭ شەرقى، داتۇك كەنتىنىڭ شىمالىي، زەرەپشان دەريا سىنىڭ غەربىگە جايلاشقان. تاش يولغا ئەڭ يېقىن مۇساپىسى 50 كىلومېتىر. دېڭىز يۈزىدىن 2500 ~ 3500 مېتىر ئېگىز. بۇ رايوندا ئۇچ ئورۇندا قاشتېشى كان بار بولۇپ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 8 ـ 10 كىلومېتىر، كەڭلىكى 100 مېتىر ئەتراپىدا. «يۈەن سۇلالىسى تارىخى» دا تۇنجى بولۇپ بۇ كان توغرىسىدا خاتىرە قالدۇرۇلغان؛ يەنە بىرى، مىردايى كان رايونى. بۇ رايوندا نىسبەتەن چوڭ كاندىن ئىككىسى ۋە بۇ ئىككى كان ئەتراپىدا بىر قانچە كىچىك كانلار بار. ئۇچىنچىسى قۇناغۇ (قۇلان ئالغۇ) كان رايونى. قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ غەربىي جەنۇبى، زەرەپشان دەريا سىنىڭ ئوتتۇرا تارماق ئېقىنى ـــ قۇناغۇ دەريا سىنىڭ شەرقىي قىرغىقىغا جايلاشقان. قاغىلىق ناھىيىسىدىن 300 كىلومېتىردىن كۆپرەك يىراقلىقتا، كۆلىمى ئانچە چوڭ ئەمەس. ئۇزۇنلۇقى بىر نەچچە يۈز مېتىر، كەڭلىكى نەچچە ئون مېتىر كېلىدۇ.

سانجۇ ـ لۇش تاغ بۆلىكى. ئۇ سانجۇ تېغى، قاراڭغۇ تاغ، لۇش تېغىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئەڭ ئېگىز چوققىسى مۇز تاغ. بۇ رايوندا ھازىرغىچە بايقالغان كان ئورنى 11 بولۇپ، قاشتېشى سۈپىتى ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدۇ. بۇ بۆلەك يەتتە كان رايونىغا ئايرىلىدۇ. بىرىنچىسى، شەيدۇللا كان رايونى. بۇ گۇما ناھىيىسى سانجۇ تېغىنىڭ جەنۇبىغا، شەيدۇللا بىلەن كەڭشۈە ئارىسىدىكى قاراقاش دەريا سىنىڭ شىمالىي قىرغىقىغا جايلاشقان، شەيدۇللا كان، كەڭشۈە كان ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى بىر قانچە كانلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. گۇما ناھىيىسى بىلەن بولغان ئارىلىقى 500 كىلومېتىر. قاتنىشى نىسبەتەن قولايلىق. دېڭىز يۈزىدىن 4 مىڭ 200 مېتىر ئېگىز. ھاۋاسى شالاڭ ۋە سوغۇق؛ ئىككىنچىسى، تېرىق كان رايونى. سانجۇ تېغىنىڭ جەنۇبى ئېتىكى، قاراقاش دەريا سىنىڭ ئىككىنچى قىرغىقىغا جايلاشقان. تېرىق كان قاراداۋان كان ۋە ئۇلارنىڭ ئەتراپىدىكى بىرقانچە كانلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. دېڭىز يۈزىدىن 3500 مېتىر ئېگىز. تارىختىن بېرى قېزىلمىغان. كەڭلىكى 100 ~ 200 مېتىر، ئۇزۇنلۇقى 10 كىلومېتىردىن ئاشىدۇ. ئاساسلىقى، يېشىل قاشتېشى چىقىدۇ؛ ئۇچىنچىسى، خوتەن ناھىيىسى قاراڭغۇ تاغنىڭ جەنۇبىي، خان يايلاق دەريا سىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىدىكى قارلىق تاغقا يېقىن جايغا جايلاشقان كان رايونى. دېڭىز

يۇزىدىن 5 مىڭ مېتىر ئېگىز، تاشيولغا ئەڭ يېقىن مۇساپىسى 80 كىلومېتىر، كان ئۆزۈنلىقى 10 نەچچە كىلومېتىر. كەڭلىكى ئېنىق ئەمەس. بۇ بەلۋاغدىكى دەريا ئېقىنى تارىختىن بېرى قاشتېشى تىرىلىپ كەلگەن رايونلارنىڭ بىرى. قۇي يېغى رەڭگىدىكى ئاق قاشتېشى ۋە قارا قاشتېشى چىقىدۇ؛ تۆتىنچىسى، ئومشا كان رايونى. خوتەن ناھىيە قاشتېشى يېزىسى ئومشا كەنتىگە جايلاشقان. دېڭىز يۇزىدىن 4 مىڭ 200 مېتىر ئېگىز، تاشيولغا ئەڭ يېقىن مۇساپىسى 25 كىلومېتىر. قاتناش نىسبەتەن قۇلايلىق. كان قاتلىمىنىڭ ئۆزۈنلۇقى ئىككى كىلومېتىر. كەڭلىكى 100 نەچچە مېتىر؛ بەشىنچىسى، خانيۈت كان رايونى. چىرا ناھىيە نۇرى يېزىسى سايباغ دەريا‌سى ۋادىسىغا جايلاشقان. دېڭىز يۇزىدىن 3 مىڭ 200 مېتىر ئېگىز. تاشيولغا ئەڭ يېقىن مۇساپىسى 30 كىلومېتىر. قاتناش نىسبەتەن قۇلايلىق. بۇ كان قەدىمكى دەۋردىلا ئېچىلغان بولۇپ، خەنزۇچە تارىخىي ماتېرىياللاردا «تاغ» (塔克) دەپ خاتىرىلەنگەن؛ ئالتىنچىسى، ئالماس كان رايونى. ئالماس كان رايونىدا ئالماس كان، سېرىق قورام كان، جىغان قول ۋە بۇ كانلارغا يېقىن بىر قانچە كىچىك كانلار بار؛ يەتتىنچىسى، يىغلاڭغۇ كان رايونى. كېرىيە ناھىيە، ئاتچان يېزا پىشكە دەريا‌سىنىڭ ئوتتۇرا ئېقىنىغا جايلاشقان. دېڭىز يۇزىدىن 4 مىڭ 100 مېتىر ئېگىز، تاشيولغا ئەڭ يېقىن مۇساپىسى 40 كىلومېتىر. پىشكە دەريا‌سى بىلەن ئاتچان دەريا‌سى ئارىسىغا جايلاشقان بولۇپ، يەتتە چوڭ كان بار. لېكىن تاش سۈپىتى ئانچە ياخشى ئەمەس. كان قاتلىمىنىڭ ئۆزۈنلۇقى 5 كىلومېتىر، كەڭلىكى 10 ~ 100 مېتىرغىچە.

ئالتۇنتاغ بۆلىكى. بۇ تارىم ئويمانلىقىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى زور تاغ بۆلىكى بولۇپ، چىڭخەي، گەنسۇ ئۆلكىلىرىگىچە سوزۇلىدۇ. ئالتۇنتاغ بۆلىكىدىن ھازىرغىچە تېپىلغان قاشتېشى كانلىرى چەرچەن ناھىيىسى تەۋەسىگە جايلاشقان بولۇپ، جاڭگال سايىدىن غەربكە 60 كىلومېتىر، كەڭلىكى 15 كىلومېتىرلىق دائىرىدە. چوڭ كان رايونىدىن ئىككىسى بار بولۇپ، بىرى تاتلىق سۇ كان رايونى. بۇ چەرچەن ناھىيىسىنىڭ خادىلىق دەريا‌سىدىن باشلاپ تاتلىق سۇغىچە بولغان 25 كىلومېتىرلىق دائىرىگە جايلاشقان. ئىككى چوڭ قاشتېشى كانى بار. دېڭىز يۇزىدىن 4500 ~ 3500 مېتىر ئېگىز. قەدىمكى دەۋرلەردە ئېچىلغان كان ئىزلىرى بار. يەنە بىرى تاش سېپىن. بۇ چەرچەن ناھىيىسىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى

دەريادىن جاڭگالسايىنىڭ بېشىغىچە بولغان ۋادىغا جايلاشقان. تاش سېيىن كان ۋە جاڭگالساي كاندىن ئىبارەت ئىككى چوڭ كان بار. كان قاتلىمىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 10 نەچچە كىلومېتىر. كەڭلىكى يۈز نەچچە مېتىر. دېڭىز يۈزىدىن 4 مىڭ مېتىر ئېگىز بولۇپ، بۇ كاندىن يېشىل قاشتېشى چىقىدۇ.

كونىلاردا «ئاللانىڭ جامالىنى كۆرەي دېسەڭ تاغقا چىق» دېگەن گەپ بار. بۇ ئەقلىيە، تاغلىق رايونلاردا تەبىئەت ھاسىل قىلغان ئاجايىپ مۆجىزىلەرنىڭ بارلىقىنى كۆرسىتىپلا قالماي، يەنە تاغلارغا يوشۇرۇنغان قاشتېشى كەبى سۈزۈك، پارقىراق، قاتتىق، سىلىق ئېسىل تاشلارنىڭمۇ بارلىقىنى كۆرسىتىدۇ. قاراقۇرۇم تاغ تىزمىلىرى ئۆزىنىڭ ئېگىزلىكى، چوڭلۇقى ۋە كەڭلىكى بىلەنلا ئەمەس، ئەڭ مۇھىمى ئۇنىڭدا كۆمۈلۈپ ياتقان كان بايلىقلىرىنىڭ مولىلىقى بىلەن دۇنياغا مەشھۇردۇر. بۇ تاغلاردىن چىقىدىغان ھەقىقىي ساپ قاشتېشى «خوتەن قاشتېشى» ياكى «قاراقۇرۇم قاشتېشى» دېگەن ئورتاق نام بىلەن دۇنياغا مەشھۇردۇر.

قاشتېشى سودىسى ۋە يىپەك يولىنىڭ ئېچىلىشى

1. «قاشتېشى يولى» نىڭ بارلىققا كېلىشى

بۇنىڭدىن 6000 ~ 7000 يىللار ئىلگىرى يېڭى تاش قورال دەۋرىدىلا بارلىققا كەلگەن بۇ يول شىيا، شاڭ، جۇ، ئەمىنىيە يېغىلىق دەۋرى، چىڭ، خەن سۇلالىلىرىدىن تارتىپ تاكى تاڭ ھەتتا يۈەن، مىڭ، سۈڭ سۇلالىلىرىغا قەدەر خوتەن قاشتېشىنى جۇڭگونىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا، ئوتتۇرا ئاسىيا، غەربىي ئاسىيا، ياۋروپاغا قەدەر يەتكۈزۈپ، خوتەن قاشتېشىنى قەدىمىي مەدەنىيەت تارىخىدىكى مەشھۇر بۇيۇمغا ئايلاندۇرۇپ، دۇنياۋى شۆھرەتكە ئىگە قىلدى. بۇ قەدىمىي كارۋان يولى كېيىنچە يىپەك بۇيۇملىرى ۋە غەربنىڭ ئەينەك بۇيۇملىرى توشۇلىدىغان ئۇنىۋېرسال سودا يولى ۋە مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش يولى بولۇپ تەرەققىي قىلدى. 1860 - يىلىدىن باشلاپ جۇڭگوغا يەتتە قېتىم كېلىپ، بىر نەچچە يىل تۇرۇپ تەكشۈرۈش

ئېلىپ بارغان گېرمانىيىلىك ئېكسپېدىتسىيىچى خوپكىن دۆلىتىگە قايتقاندىن كېيىن، بەش تومۇق مەشھۇر ئەسەر «جۇڭگو» نى يازغان ۋە تۇنجى بولۇپ بۇ يولنى «يىپەك يولى» دەپ ئاتىغانىدى. ئۇ بۇ سودا، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش يولىنى «يىپەك يولى» دەپ ئاتاشتا پەقەت بۇ يول لىنىيىسى بويىدىكى قەدىمىي شەھەر خارابىلىرى، قەدىمىي ئىزلار، شۇنداقلا بۇ لىنىيە بويلىرىدىكى رايونلارنىڭ يىپەكچىلىك كەسپى ۋە سودىسىغا ئاساسلانغان. كېيىن سۈېن ھېدىن مۇشۇ يول لىنىيىسىنى ئاساس قىلىپ، ئېكسپېدىتسىيە ئېلىپ بېرىپ، «يىپەك يولى» دېگەن مەشھۇر ئەسىرىنى يازغان. بۇنىڭ بىلەن بۇ قەدىمىي يولنىڭ نامى «يىپەك يولى» دەپ ئومۇملاشقان. «يىپەك يولى» دەپ ئاتالغىلى ئاران بىر ئەسىردىن ئاشقان بۇ قەدىمىي يولنى خوتەن بوستانلىقى ۋە قاراقۇرۇم تاغ ئىتەكلىرىدە ياشىغان توخرىلار بىلەن ساكلار قاشتېشى سودىسى ئارقىلىق ئاچقاچقا، جۇڭگو ئېكسپېدىتسىيىچىلىرى ۋە مۇتەخەسسىسلىرى بۇ يولنى «قاشتېشى يولى» ياكى «قاشتېشى، يىپەك يولى» دەپ ئاتاش مۇۋاپىق، دەپ قارىماقتا. دېمىسىمۇ بۇ يول ھەقىقەتەنمۇ «قاشتېشى يولى»، خوتەن قاشتېشىنى توشۇشتىن ھاسىل بولغان يول ئىدى.

سەددىچىن سېپىلىنىڭ غەربىتكى باشلىنىش نۇقتىسى يۈمىنگۇەن ئەينى چاغلاردا ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە قاشتېشى 关门玉 يۆتكەشتىكى مۇھىم ئۆتكەل بولغاچقا، بۇ جاي خەن دەۋرىدە 玉门关 (玉 قاشتېشى، 门 قۇۋۇق، 关 ئۆتكەل) «قاش قۇۋۇق» دەپ ئاتالغان ۋە داڭ چىقارغان. بۇنىڭدىن خەن دەۋرىدە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە توشۇلىدىغان قاشتېشى ئويما بۇيۇملىرى ۋە قاشتېشىنىڭ نۇرغۇن ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. يەنە كېلىپ، بۇ مۇھىم ئۆتكەلنىڭ «关门丝»، (يىپەك قۇۋۇق) بولماستىن 关门玉 دەپ ئاتىلىشى، خەن سۇلالىسى دەۋرىدىمۇ بۇ لىنىيىدە يەنىلا قاشتېشى توشۇش ئاساس قىلىنغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

ئەجدادلىرىمىز ئوخشاش بولمىغان جۇغراپىيىلىك شارائىتتا ياشاش جەريانىدا، تەبىئەتنى بويسۇندۇرۇشتىكى ئەڭ دەسلەپكى پايدىلىق قورالنى ياساشنى بىلدى. بۇ تاشلارنى يونۇش، سۈرۈش ئارقىلىق ياسالغان تاش قوراللار ئىدى. ئۇلار تۈرلۈك تاشلاردا قورال ياساش جەريانىدا، ئۆزى سىلىق ۋە قاتتىق، رەڭدار، پارقىراق قاشتېشىنى بايقىدى. قاشتېشىدا ياسالغان قوراللار ئىنتايىن قاتتىق، چىداملىق، كۆركەم، سىلىق، پارقىراق بولغاچقا كىشىلەر قەلبىدە

قاشتېشىنىڭ گۈزەللىكىگە بولغان دەسلەپكى قىزىقىشى، ئىنتىلىشى، ھەۋىسى ۋە گۈزەللىك قارىشى پەيدا بولدى. بۇنىڭ بىلەن قاشتېشى باشقا تاشلاردىن ئالاھىدە پەرقلەندۈرۈلۈپ، تەدرىجىي ھالدا قاشتېشىدىن غەيرىي ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرى، جۇملىدىن تۇرمۇش بۇيۇملىرى ۋە زىننەت بۇيۇملىرى ياسىلىشقا باشلىدى.

تاش قورال دەۋرىدىلا قاشتېشىنىڭ خاسىيىتىنى بايقىغان ۋە بىلگەن خوتەنلىكلەر دەسلەپتە دەريادىن تىرىلگەن قاشتاشلىرىدىن قورال ۋە تۇرمۇش بۇيۇملىرى ئويۇپ ئىشلەتتى، ئويغان بۇيۇملىرىنى خوشنا ئەللەرگە سوغا قىلىشتى، باشقا نەرسىلەرگە ئالماشتۇرۇشتى. بۇنىڭ بىلەن خوتەن قاشتېشىنىڭ نامى چىقىپ، خوشنا ئەللەردە خوتەن قاشتېشىغا قىزىقىش، تەلپۈنۈش، ئىنتىلىش، ھەۋەس قىلىش كۈچەيىپ، خوتەن قاشتېشىغا ئېرىشىش ئارزۇلىرىدا بولدى. خوتەن قاشتېشىدا ئويۇلغان ئىسىل بۇيۇملار قولدىن قولغا ئۆتۈپ، يىراق ئەللەرگىمۇ تارقالدى ۋە شۆھرەت قازاندى. بۇ پۈرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن خوتەنلىكلەر دەسلەپ قاشتېشى ئويما بۇيۇملىرىنى خوشنا ئەللەرگە كۆپلەپ يۆتكەپ سېتىش ياكى باشقا نەرسىلەرگە ئالماشتۇرۇشتەك سودا شەكلىنى بەرپا قىلدى. كېيىنچە قاشتېشىدىن تۇرلۈك سەنئەت بۇيۇملىرى، زىننەت بۇيۇملىرى ئويۇپ باشقا ئەللەرگە يۆتكەپ، تەدرىجىي ھالدا قاشتېشى يۆتكەش ئاساس قىلىنغان كارۋان يوللىرىنى ئاچتى، زورايتتى ۋە ئۇزارتتى. خوتەن قاشتېشىنىڭ تەرەپ-تەرەپكە يۆتكىلىشى، باشقا ئەللەردە شۆھرەت قازىنىپ، ياخشى بازار تېپىشى خوتەنلىكلەرنىڭ قاشتېشىغا بولغان ئېھتىياجىنى ھەسسىلەپ ئاشۇرۇۋەتتى. دەريادىن سۈزۈۋالىدىغان قاشتېشى ئېھتىياجىنى قاندۇرالمىدى. يەنە كېلىپ خوتەندىكى باشقا پارچە بوستانلىقلاردىمۇ قاشتېشى قىزغىنلىقى كۆتۈرۈلۈپ، ھەر قايسى ئېقىنلاردىن قاشتېشى ئىزدەش ئومۇملاشتى. ئۇلار تاشلارنىڭ كېلىش مەنبەسى تاغ ئىكەنلىكىنى بىلگەچكە، قاشتېشىنىڭ مەنبەسىنى تاغلاردىن ئىزدەپ، ئاخىرى قاشتېشى كانلىرىنى بايقىدى ۋە قېزىشقا كىرىشتى. بۇنىڭ بىلەن قېزىلغان قاشتاشلىرىدىن تۇرلۈك نەرسىلەرنى ئويۇشقا ئادەم كۈچى، بولۇپمۇ ھۈنەرۋەنلەر يېتىشمەي، پىششىقلاپ ئىشلەنمىگەن قاشتاشلىرىمۇ شۇ پېتى سىرتقا يۆتكىلىشكە باشلىدى. قاشتېشى يۆتكەيدىغان كارۋانلارنىڭ كۆپىيىشى، يول ئۇستىدە بۇلاڭچىلىق قاراقچىلارنىڭ كۆپىيىشى بىلەن كارۋان يوللىرىدا بىخەتەرلىك مۇھىم مەسىلە بولۇپ قالدى. خوتەنلىكلەر بۇنىڭ بىلەن قاشتېشى يۆتكەشنى

توختىتىپ قويمىدى، ئەكسىچە كارۋانلار باشقا يۆنىلىشلەردىن يول ئېچىپ، سودا دائىرىسىنى يەنمۇ زورايتتى. خەن دەۋرىگە كەلگەندە، ئىچكىرى ئۆلكىلەردىن سودىگەرلەر خوتەنگە كېلىپ، قاشتېشى سېتىۋېلىپ يۆتكەپ كېتىش بارلىققا كەلدى ۋە تېز راۋاج تاپتى. بۇنىڭ بىلەن خەن ئىلىدىن كەلگەنلەرنىڭ مالىلىرىنى بۇلايدىغان قاراقچىلار، ئوغرىلار، ھەتتا قەبىلىلەر پەيدا بولۇپ، قاشتېشى توشۇلىدىغان يولنىڭ خاتىرجەملىكى بۇزۇلدى ۋە قاشتېشى يۆتكەشكە توسقۇنلۇق پەيدا قىلدى. «غەربىي يۇرت قوروقچى بەگ مەھكىمىسى» قاشتېشى كارۋانلىرىنىڭ بىخەتەرلىكىنى قوغدىدى، كارۋانلار بۇلاڭ - تالاڭغا ئۇچرىسا، يەرلىك قەبىلە ئاقساقاللىرى بىلەن ئالاقىلىشىپ، مالىلىرىنى قايتۇرغۇزۇپ بەردى. خەن ئىلىدىن كەلگەن كارۋانلارنى پاناھلىققا ئېلىپ، مەھكىمىنىڭ دەڭلىرىگە چۈشۈردى، مالىلىرىنى ساقلاپ بەردى. بۇ ھال خەن ئىلىگە قاشتېشى يۆتكەشنى ياخشى كاپالەتكە ئىگە قىلدى. بۇنىڭ بىلەن راۋان، بىخەتەر بولغان قەدىمىي «قاشتېشى يولى» بارلىققا كېلىپ، كېيىنكى دەۋرلەردىكى «يىپەك يولى» دەپ ئاتالغان قەدىمىي كارۋان يولى لىنىيىسىنى ئاچتى.

قەدىمىي قاشتېشى كارۋان يولىنىڭ ئېچىلىشى ۋە تەرەققىي قىلىشى بىلەن، خوتەن قاشتېشى ئويۇملىرى ۋە خوتەن قاشتېشى بىراق رايونلارغا، جۈملىدىن ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونلىرى، ئوتتۇرا ئاسىيا غەربىي ئاسىيا ۋە ياۋروپالارغىچە ئاپىرىپ سېتىش تىجارىتى ۋەجىدىن خوتەننى مەركەز قىلىپ، شەرق، غەرب، شىمال ۋە شەرقىي جەنۇبتىن ئىبارەت تۆت لىنىيە بويىچە خوتەن قاشتېشىنى شەرق ۋە غەربتىكى ھەر قايسى ئەللەرگە توشۇيدىغان بەكمۇ بىراق مۇساپىلىق كارۋان يولى شەكىللەندى. بۇ يولنىڭ شەرق لىنىيىسى خوتەن بوستانلىقىنىڭ شەرقىي يۆنىلىشى بويىچە پىشامشان، كىرورەن ئارقىلىق چىڭخەي، دۇنخۇاڭ بىلەن ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە تۇتاشتى. چىڭخەي، گەنسۇ رايونلىرىدىن تېپىلغان ئاز بولمىغان خوتەن ئاق قاشتېشى بۇيۇملىرى بۇنىڭغا مىسال بولايدۇ. غەربىي لىنىيىسى يەكەن ئارقىلىق ياكى قەشقەر ئارقىلىق شەرققە ۋە غەربكە سوزۇلۇپ، شەرقى تەرىپى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە تۇتاشسا، غەربى تەرىپى غەربىي ئاسىيا، ئوتتۇرا ئاسىيا، ياۋروپالارغا تۇتاشتى. 3 - لىنىيىسى تاغ يوللىرى ئارقىلىق شىزاڭدىن ئۆتۈپ، ھىندىستان ۋە ئوتتۇرا شەرققە تۇتىشىپ ھازىرقى لاداخ يولىنىڭ شەكىللىنىشىگە ئاساس سالدى. پاكىستانىنىڭ تاكسىلا قەدىمىي شەھەر خارابىسىدىن تېپىلغان مىلادىيىدىن بىر ئەسىر

بۇرۇنقى قاشتېشى بۇيۇملىرى ۋە باغداد قاتارلىق رايونلاردىن تېپىلغان خوتەن قاشتېشى ئويما بۇيۇملىرى بۇنىڭغا ماددىي پاكىت بولالايدۇ. زاڭزۇ تىلىدا قاشتېشى «كخۇتان» دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ خوتەننىڭ قەدىمىي بىر نامى بولغان «كھوتان» سۆزىدىن قوبۇل قىلىنغان سۆز بولۇپ، لاداخ يولىنىڭ دەسلەپتە خوتەن قاشتېشى توشۇلىدىغان يول ئىكەنلىكىنى، زاڭزۇلارنىڭمۇ خوتەن قاشتېشىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. شىمالىي لىنىيە توغرىسىدا «تەكلىماكان قۇملۇقىنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتۈپ، كۇسەن ۋە ھازىرقى لوپنۇر ئارقىلىق ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە تۇتاشقان» دېگەن يەكۈن بولسىمۇ، كونكرېت ئورنى توغرىسىدا ھازىرغىچە ئېنىق يەكۈن چىقىرىلمىدى. شۇنداقتىمۇ، كېرىيە دەرياسىنىڭ قەدىمىي ئېقىنىنىڭ تەكلىماكاننىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئىككىگە ئايرىپ تۇرىدىغان تەبىئىي بوستانلىق ئىكەنلىكى ۋە بۇ بوستانلىقتا قەدىمىي شەھەر راباتلار، قەدىمىي مەھەللىلەرنىڭ كۆپ بولۇشىدەك ئەھۋاللارغا ئاساسلىنىپ، بۇ يولنى قەدىمىي كېرىيە دەرياسى بويىدىكى بوستانلىق ئارقىلىق، تەكلىماكان قۇملۇقىنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتۈپ، كۇسەنگە ياكى لوپنۇرغا بېرىپ، ئاندىن شەرق، غەرب ۋە شىمالغا سوزۇلىدىغان يول لىنىيىسى دېيىشكە بولىدۇ. قەدىمىي كېرىيە دەرياسى بويىدىكى تەبىئىي بوستانلىق ئارقىلىق كۇسەنگە ۋە ھازىرقى لوپنۇر ئەتراپىغا تۇتىشىدىغان بۇ يول توغرىسىدا ئېنىق يازما پاكىت يوق. لېكىن قەدىمىي كېرىيە دەرياسى قېنى بويىدىكى ئىپتىدائىي بوستانلىققا جايلاشقان قازاق، دەندان ئۆيلۈك، قارا دۆڭ، يۇمىلاق قۇم قەدىمىي شەھەر خارابىلىرى ۋە مىرسالى، مارجانلىق قاتارلىق قەدىمى رابات، مەھەللە ئىزلىرىدىن تاراپلىۋېتىلگەن قاشتېشى پارچىلىرى ۋە پارچە قاشتېشىنىڭ كۆپ ئۇچرىشى؛ كۇسەن، لوپنۇر ۋە شۇ ئەتراپىتىكى قەدىمىي خارابىلەردىن خوتەن قاشتېشىنىڭ كۆپ ئۇچرىشى بۇ دائىرىدە قەدىمىي قاشتېشى يولىنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. كېرىيە ناھىيىلىك قاشتاش كانىنىڭ سابىق باشلىقى، 40 يىللىق ھاياتىنى قاشتېشى قېزىش، سورتلا ئايرىش ئىشلىرى بىلەن ئۆتكۈزگەن پېشقەدەم تېخنىك مەتتوختى زىياۋۇدۇن مۇنداق پاكىت بېرىدۇ: 1973 - يىلى كېرىيە ناھىيىسىنىڭ قارىقىر يېزىسىدىن ئىككى ئوتۇنچى جاڭگالغا ئوتۇنغا بېرىپ، توشقان تۇتۇش ئۈچۈن بىر توشقان ئۇۋىسىنى كولاپ، بۇ يەردىن قارا كىگىزگە ئوراپ تىكىۋېتىلگەن، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن

70 ~ 80 سانتىمېتىر، ئۇستىنكى كەڭلىكى 25 سانتىمېتىر، ئاستىنكى كەڭلىكى 40 سانتىمېتىر، قېلىنلىقى 15 سانتىمېتىر ئەتراپىدا كېلىدىغان، ئۇستىگە قارامتۇل رەڭ بىلەن نومۇر سېلىنغان بىر پارچە ئاق قاشتېشى تېپىۋالغان. ئۇلار تاشنى ئېلىپ چىقىپ، ئوتتۇرىسىدىن ئىككى پارچە قىلىپ چىقىپ ئايرىشقان ۋە شۇ يىلى كېرىيە قاشتاش كانىغا ئېلىپ كېلىپ سانىقان. ئەينى چاغدا بۇ تاشنىڭ كېرىيە ئالماس كېنىنىڭ تېشى ئىكەنلىكى، قېزىلغىنىغا ئىنتايىن ئۇزۇن بولغانلىقى ئىسپاتلانغان. ئۇلار بۇ تاش قەدىمكى زامانداۋى توشۇلۇش جەريانىدا بىر كىم تەرىپىدىن يوشۇرۇپ قويۇلغان بولۇشى مۇمكىن، دەپ قارىغان. مېنىڭچە بۇ قاراش توغرا بولغان. چۈنكى بۇ تاش تېپىلغان يەر كېرىيە دەرياسىنىڭ قەدىمىي ئېقىنى بويىغا، دەندان ئۆيلۈك قەدىمىي شەھىرىنىڭ شىمالىغا توغرا كېلىدۇ. يەنە كېلىپ، كېرىيە دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىدا (مەيلى قەدىمكى ئېقىنى ياكى ھازىرقى ئېقىنى بولسۇن) قۇم، سېغىزدىن باشقا نەرسە يوق. تاش-شېغىل دېگەن نەرسىلەر ھازىرقى كېرىيە بوستانلىقىنىڭ تۆۋەن قىسمىغىمۇ بارالمايدۇ. قۇملۇق تەۋەسىدىكى قەدىمىي دەريا ئىزلىرىدىنمۇ تاش - شېغىل ئۇچرىتىلى بولمايدۇ. دېمەك، قەدىمكى دەندان ئۆيلۈك، قارادۆڭ، يۇمىلاق قۇم شەھەرلىرىگىمۇ تاغدىن قېزىۋېلىنغان ياكى دەريانىڭ يۇقىرى ئېقىنىدىن سۈزۈۋېلىنغان قاشتېشى يۆتكەپ كېلىنگەن، پىششىقلاپ ئىشلەنگەن ۋە بۇ جايلار ئارقىلىق كۆسەنگە، لوپنۇرغا، ئاندىن ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكلەرگىچە يۆتكەلگەن. ئۇرۇش مالىمانچىلىقى تۈپەيلىدىن، يۇمىلاق قۇم شەھىرىنىڭ ۋەيران بولۇشى، قۇم - بوران ئاپىتى تۈپەيلىدىن قارادۆڭ شەھىرى ۋە مارجانلىق قاتارلىق بوستانلىقلارنىڭ ۋەيران بولۇشى ۋە دەندان ئۆيلۈك شەھىرىنىڭ ۋەيران بولۇشى بىلەن، كېرىيە دەرياسىنى بويلاپ تەكلىماكاندىن كېسىپ ئوتتۇپ، كۆسەنگە بارىدىغان يول لىنىيىسى تەدرىجىي ئەمەلدىن قالغان.

«ئۆزبەكلەر تارىخى» دا مىلادىيىدىن 2 مىڭ نەچچە يىل بۇرۇنلا ئوتتۇرا ئاسىيادا خوتەن قاشتېشى بۇيۇملىرىنىڭ پەيدا بولغانلىقى خاتىرىلەنگەن. ياۋلىخوا 1933 - يىلى يازغان «غەربىي شىمال قاشتېشى تەتقىقاتى» ناملىق كىتابىدا، بابىلۇن، سۇرىيە قەدىمىي ئىزلىرىدىن خوتەن قاشتېشى بۇيۇملىرى تېپىلغانلىقىنى، ھەتتا ئوتتۇرا ئاسىيادىن تارتىپ ياۋروپادىكى دۆلەتلەردىن تېپىلغان تاش قورالالارغا قاشتېشى ئىشلىتىلگەنلىكى، بۇ تاشلارنىڭ خوتەن قاشتېشى

ئىكەنلىكىنى يازغان. دېمەك، خوتەن قاشتېشى قەدىمىي «قاشتېشى يولى» ئارقىلىق ئوتتۇرا شەرق، ئوتتۇرا ئاسىيا، غەربىي ئاسىيا ۋە غەرب ئەللىرىگىمۇ تارقالغان ۋە قىممەتلىك بۇيۇم قاتارىدا ئەتىۋارلانغان.

2. تارىخىي مەنبەلەردە خوتەن قاشتېشى

قەدىمىي ئۇدۇن ئىقتىساد، مەدەنىيەت قاتارلىق جەھەتلەردە گۈللەنگەن ۋە قاشتېشىدىن ئىبارەت قىممەتلىك كان بايلىقىغا ئىگە بولغان، غەربىي يۇرتتىكى كۆچلۈك خانلىق بولغاچقا، قەدىمىي سۇلالىلەرنىڭ زور دىققەت ئېتىبارىنى قوزغىغان. ئۇدۇن ھەققىدە ھەممىدىن بۇرۇن خاتىرە قالدۇرغان خەنزۇچە كلاسسىك ئەسەر «تارىخىي خاتىرىلەر» بولۇپ، ئۇنىڭدا، «ئۇدۇننىڭ غەربىدىكى دەريا غەربكە قاراپ ئاقىدۇ، شەرقىدىكى دەريا شەرققە قاراپ ئېقىپ، لوپنۇر كۆلىگە قۇيۇلىدۇ... قاشتېشى كۆپ چىقىدۇ» دەپ خاتىرىلەنگەن. بۇ كىتابتا يەنە خوتەن قاشتېشىنىڭ چىقىشى ھەققىدە تەپسىلىي خاتىرە قالدۇرۇلغان بولۇپ، «خەن ئەلچىسى دەريالارنىڭ مەنبەسى (باشلىنىش نۇقتىسى) گە باردى. دەريالار ئۇدۇندىن باشلىنىدۇ. بۇ تاغدىن قاشتېشى كۆپ چىقىدۇ، قېزىپ كېلىنىدۇ...» دەپ خاتىرىلىنىپ، خوتەن قاشتېشىنىڭ قاراقۇرۇم تاغلىرىدىن كېلىدىغانلىقىنى، شۇ دەۋردە كان ئېچىشمۇ بارلىققا كەلگەنلىكىنى، قېزىلغان قاشتېشىدىن خانلىق مۆھۈرى ئويىلىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بەرگەن. خەن سۇلالىسى دەۋردە ئۇدۇن ئەلچىلىرىنىڭ لېۋ خانىدانلىقىغا قاشتېشى تارتۇق قىلغانلىقى توغرىسىدا خاتىرە قالدۇرغان. «خەننامە» (汉书) دە: «پىشامشان ئىلىدىن قاشتېشى چىقىدۇ» دەپ خاتىرىلەنگەن. بۇ خاتىرىدە چەرچەن تاغلىرى ۋە كېرىيە تاغلىرىدىن چىقىدىغان قاشتېشى كۆزدە تۇتۇلغان بولسا كېرەك.

«تارىخىي خاتىرىلەر. جاۋ نەسەبنامى» (史记·赵世家) دا، «شاك سۇلالىسىدىن غۇز ئېتى، غۇز ئىتى ۋە قاراقۇرۇم قاشتېشىدىن ئىبارەت ئۇچ گۆھەر زادىلا چىقمايدۇ» دەپ پۇتۇلگەن. بۇ خاتىرىدىن مەلۇمكى، شاك سۇلالىسىدىن خەن سۇلالىسىغىچە بولغان تارىخىي جەريانداغ غۇزلارنىڭ جەك ئېتى ۋە ئوۋ ئىتى، خوتەننىڭ قاشتېشى

«ئۇچ گۆھەر» دەپ ئاتىلىپ، ئەتىۋارلانغان.

ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكتە يېزىق پەيدا بولغاندىن تارتىپ يېزىلغان كلاسسىك ئەسەرلەرنىڭ ھەممىسىدە دېگۈدەك خوتەن قاشتېشى تىلغا ئېلىنغان. بۇ تارىختا ئۆتكەن ھەر قايسى سۇلالىلەرنىڭ خوتەن قاشتېشىنى گۆھەر بىلىپ ئەتىۋارلىغانلىقى ۋە قەدىرلىگەنلىكىنىڭ دەلىلى.

خوتەن قاشتېشى قەدىمكى ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكتە ئەمەلدارلار، قۇلدارلار ۋە زەردارلار قاتتىق ئىنتىلىدىغان گۆھەر بولۇپ قالغاچقا، خوتەن قاشتېشىغا بولغان ئېھتىياج ۋە ئىنتىلىش ئېشىپ بارغانكى، پەسەيمىگەن. يېغىلىق دەۋرىدە ئۆتكەن ئاتاقلىق سىياسىئون گۇەن جوڭ ئۆزىنىڭ «گۇەنزى» دېگەن كىتابىنىڭ نۇرغۇن جايلىرىدا خوتەن قاشتېشىنى تىلغا ئېلىپ ئۆتكەن.

مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 256 - يىلى چىن ۋاڭ، جۇ سۇلالىسىنى يوقىتىپ، مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 221 - يىلى جۇڭگونى بىرلىككە كەلتۈردى. چىن تەيدى يەنىلا خوتەن قاشتېشىنى گۆھەر بىلىپ كەلدى. ئۇنىڭ باش ۋەزىرى لى سى ئۆزىنىڭ «تارىخىي خاتىرىلەر، لى سىنىڭ تەرجىمھالى» دېگەن كىتابىدا، «ھازىر خان ئالىيلىرى قارا قۇرۇم قاشتېشىغا ئېرىشىپ، گۆھىرى بار بولدى» دەپ يازغان.

شەرقىي سۇلالە دەۋرىدە بەنگۇ يازغان «خەننامە» دە خوتەن قاشتېشى چىقىدىغان جايلار تېخىمۇ كۆپ خاتىرىلەنگەن: «ساكارا ئول بەگلىكىدە (ھازىرقى يەكەن)... تۆموۇر تاغ بار. يېشىل قاشتېشى چىقىدۇ» «ئۇدۇننىڭ غەربىدىكى دەريا غەربكە قاراپ ئېقىپ، بالقاش كۆلىگە قۇيۇلىدۇ. شەرقتىكى دەريا شەرقتە ئېقىپ، لوپنۇرغا قۇيۇلىدۇ، ئېقىن بېشى (تاغ) دا قاشتېشى كۆپ» «پىشامشان دۆلىتى (يەرلىك نامى كىروران) دىن قاشتېشى چىقىدۇ». بۇ خاتىرىلەر مىڭ كىلومېتىردىن ئاشىدىغان قاراقۇرۇم تاغلىرى ۋە ئالتۇن تاغىدىن قاشتېشى چىقىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. بۇنىڭدىن 2000 نەچچە يىل بۇرۇن خاتىرىلەنگەن قاشتېشى چىقىدىغان جايلار ھازىرقى بىلەن ئاساسەن ئوخشاش.

كېيىنكى جىن دەۋرىدىكى جاڭ كۇڭاڭيى ۋە گاۋ جۇخۇينىڭ «سەپەر خاتىرىسى» دە، ئۇدۇن قاشتېشىنىڭ ئەھۋالى بىر قەدەر تەپسىلىي خاتىرىلەنگەن ھەمدە «ئۇدۇندا ئوچ دەريا بار، شەھەر شەرقىدە ئاق قاشتېشى دەريىسى، شەھەر غەربىدە كۆك قاشتېشى دەريىسى، ئۇنىڭمۇ غەربىدە قاراقاشتېشى دەريىسى بولۇپ، ھەممىسى

قاشتېشى بىلەن داڭلىقتۇر... (بۇ ئۇچ دەريانىڭ ھەممىسى) قاراقۇرۇمدىن باشلىنىدۇ، كىشىلەر كۆز پەسلىدە دەريادىن قاشتېشى سۈزىدۇ» دېيىلگەن. «سۈينامە» دە، ئۇدۇننىڭ «تاغلىرى كۆپ، قاشتېشى گۈزەل» دەپ خاتىرىلەنگەن بولسا، «كىتابلار جەۋھىرى، تاشقى ۋەزىرلەر تەزكىرىسى» دە سۇي خانى ۋېندىنىڭ كەيخۇاڭ 7 - يىلى (مىلادىيە 587 - يىلى) تۈركلەردىن دۇلان خاقان زىيارەتكە كېلىپ قاشتېشى ھاسا تەقدىم قىلغانلىقى، بۇ ھاسىنىڭ خوتەننىڭ مەھسۇلاتى ئىكەنلىكى خاتىرىلەنگەن.

تارىختا ئۆتكەن ھەر قايسى سۇلالىلەر دەۋرىدە ئۇدۇن دۆلىتى، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك بىلەن قويۇق مۇناسىۋەتتە بولغان. ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى سۇلالىلەرنىڭ خانلىرىغا تارتۇق قىلىنغان بۇيۇملار ئىچىدە قاشتېشى ۋە قاشتېشى بۇيۇملار كۆپ بولۇپ، بەزىدە بىرلا قېتىمدا مىڭ جىڭدىن ئارتۇق تارتۇق قىلىنغان. ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىن ئۇدۇنغا كەلگەن ئەلچىلەرمۇ نۇرغۇن قاشتېشى بۇيۇملىرى سېتىۋالغان. تاڭ دەۋرىدە خوتەندە قاشتېشى قېزىش ۋە قاشتېشى ئويمىچىلىقىنىڭ رونىق تاپقانلىقى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە ئايان ئىدى. «يېڭى تاڭنامە — غەربىي يۇرت تەزكىرىسى» دە: «دەريالاردىن قاشتېشى دەرياسى بار. كىشىلەر ئايدىڭدىمۇ پارقىرىغان جايلاردىن قاشتېشى تاپالايدۇ» دەپ يېزىلغان.

ئالىم، تىلشۇناس مەھمۇت قەشقىرى «تۈركى تىللار دىۋانى» دا «قاش» سۆزى توغرىسىدا توختىلىپ مۇنداق يازغان: «قاش — قاشتېشى. بۇ بىر خىل سۈزۈك تاش بولۇپ، ئاق ۋە قارا رەڭلەردە كۆرۈلىدۇ. بۇنىڭ ئېقىنى گۈلدۈرماممدىن، ئۇسسۇلۇقتىن ۋە چاقماق چېقىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئۈزۈككە كۆز قىلىدۇ. قاش ئۆگۈز خوتەن يورۇڭقاش دەرياسى دېيىلىدۇ. بۇ يەردىن سۈزۈك ئاق تاش چىققاچقا، دەريامۇ شۇ نام بىلەن ئاتالغان؛ قاراقاش ئۆگۈز قاراقاش دەرياسى دېيىلىدۇ. بۇ يەردىن سۈزۈك قاراتاش چىقىدۇ. بۇ تاشلار دۇنيانىڭ باشقا جايلىرىدىن چىقمايدۇ، پەقەت شۇ يەردىنلا چىقىدۇ.» «ئوتتۇرا ئاسىيا موغۇل تارىخى» نىڭ ئاپتورى مەھمۇت ھەيدەر كىتابىدا، «ئۇدۇندا ئىككى دەريا بولۇپ، قاراقاش دەرياسى ۋە يورۇڭقاش دەرياسى دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ ئىككى دەريادىن دۇنيادا ئاز تېپىلىدىغان قاشتېشى چىقىدۇ» دەپ يازغان.

ئىتالىيىلىك مەشھۇر سەيياھ ماركوپولو يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە (مىلادىيە 1271 - يىلى) «يېپەك يولى» نى بويلاپ شەرققە قىلغان

سەپىرىدە شىنجاڭدىن ئۆتكەن. ئۇنىڭ بۇ يەردە كۆرگەن ئاڭلىغانلىرى «ماركوپولونىڭ ساياھەت خاتىرىسى» گە كىرگۈزۈلگەن بولۇپ، قاشتېشى چىقىدىغان جايلار تەپسىلىي خاتىرىلەنگەن. «ئۇدۇن (Kotan, Khotan) نىڭ شەرقىدە يورۇقتاش دەريا‌سى بار. غەربىدە يېشىل قاش دەريا‌سى، ئۇنىڭمۇ غەربىدە قاراقاش دەريا‌سى بار. بۇ دەريالار قاراقۇرۇم تاغلىرىدىن باشلىنىدۇ» «قاشتېشى ئىككى خىل بولۇپ، بىر خىلى نىسبەتەن قىممەت، ئۇ دەريادىن چىقىدۇ. قاشتېشى قېزىش ئۈسۈلى كىشىلەرنىڭ دەريا ئېقىنىنى بويلاپ مەڑىيىت ئىزدىشىگە ئوخشاش؛ يەنە بىر خىلى ناچارراق بولۇپ، تاغدىن چىقىدۇ»، «پېئىن ئۆلكىسى (pein) ... مەركىزىي پېئىن دەپ ئاتىلىدۇ (ھازىرقى چىرا، كېرىيە ئەتراپلىرى). بىر دەريا بۇ ئۆلكىنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتىدۇ. دەريا قېنىدىكى قاشتېشىنىڭ زاپاس مىقدارى مول بولۇپ، ئۇنىڭدىن قارشىدون ۋە ياسىپ دەپ ئاتىلىدىغان قاشتېشى چىقىدۇ. چەرچەن ئۆلكىسى (CHAR CHAN)... ئۇنىڭدىكى بىر قانچە دەريادىنمۇ قاشتېشى ۋە سۈزۈك قاشتېشى چىقىدۇ. بۇ قاشتاشلىرىنىڭ كۆپ قىسمى قاراقىتان پېرىگە ئاپىرىپ سېتىلىدۇ. مىقدارى ئىنتايىن زور بولۇپ، بۇ ئۆلكىنىڭ ئەڭ چوڭ ئېكسپورت بۇيۇمى». ماركوپولو يازغان قاشتېشى چىقىدىغان جايلار ھازىرقى بىلەن ئوخشاش بولسىمۇ، لېكىن ھازىر چەرچەننىڭ بۇ دەريا ئېقىنلىرىدىن چىقىدىغان قاشتېشى ئىنتايىن ئازلاپ كەتكەن.

جۇڭگودا تۇنجى قېتىم مەخسۇس قاشتېشى بۇيۇملىرى يېزىلغان رەسىملىك كىتاب «قەدىمىي قاشتېشى سۈرەتلىرى» (古玉图) بولۇپ، جودېرۇن تەرىپىدىن يۈەن سۇلالىسى فۇيزۇڭ جېجىڭنىڭ تۇنجى يىلى (مىلادىيە 1341 - يىلى) يېزىلغان. بۇنىڭدىن باشقا، مارۇيىل يازغان «يازما ھۆججەتلەر ھەققىدە ئومۇمىي تەھسىل»، جۇزۇڭيى يازغان «جوڭيىڭ خاتىرىسى» قاتارلىق كىتابلاردىمۇ خوتەن قاشتېشى ۋە قاشتېشى ئويما بۇيۇملىرى توغرىسىدىكى بايانلار يېزىلغان.

مىڭ سۇلالىسىگە كەلگەندە، خوتەننىڭ قاشتېشى ئېچىش ئىشلىرى زور تەرەققىي قىلغان. تارىخىي ماتېرىياللارغا ئاساسلانغاندا غەرب ئەللىرى ئوردىغا ئېسىل قاشتېشى بۇيۇملىرى سوۋغا قىلغان. يەنە غەرب سودىگەرلىرى ئېچكىرى ئۆلكىلەرگە ئىزچىل تۇرده قاشتېشى بۇيۇملىرى ۋە قاشتېشى ئاپىرىپ سانغان. ئېچكىرى

ئۆلكىلەردىن خوتەنگە كېلىپ قاشتېشى ئېلىپ كەتكەن سودىگەرلەرمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. «مىڭ سۇلالىسى تارىخى» دا خاتىرىلىنىشىچە، غەربىي يۇرتتىكى ۋاقىتلىق دىۋان ۋازارىتى كۆپ قېتىم ئوردىغا قاشتېشى سوۋغا قىلغان. «يۇڭلېنىڭ 2 - يىلى (مىلادىيە 1404 - يىلى) ئەلچىلەر قاشتېشى سوۋغا قىلغان»، «جىڭ چىننىڭ 3 - يىلى (مىلادىيە 1452 - يىلى) 3 مىڭ 800 جىڭ قاشتېشى سوۋغا قىلىنغان... (جاۋابەن) ھەر ئىككى جىڭغا بىر تۇپ يىپەك بېرىلگەن». «يۇڭلېنىڭ 4 - يىلى (مىلادىيە 1406 - يىلى) ... قاشتېشى تەقدىم قىلغان» «20 - يىلى (مىلادىيە 1422 - يىلى) ئېسىل قاشتېشى تەقدىم قىلغان». ئۇدۇنداڭ قېزىلغان قاشتاشلىرى ئوردىغا ئۇلپان سۈپىتىدە تەقدىم قىلىنغاندىن سىرت ئۆز ئىلىدىمۇ ساقلىناتتى ھەم غەرب ئەللىرىگە يۆتكىلەتتى ياكى يەتكۈزۈلەتتى. XVI ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى ئۇدۇن خانىنىڭ ئانىسى ھاجى خېنىم ھەجدىن قايتىش سەپىرىدە (ھىندىستاندا) خىراجىتى تۈگەپ قېلىپ، ھىندىستاندىن جۇڭگوغا كېلىپ كەتكەن ئىيزوت جەمئىيىتىنىڭ مۇرتى بېنوئىت دېكۈن بىلەن كۆرۈشۈپ قەرز سورىغاندا، ئۇ ھاجى خېنىمغا 600 زىنجە ئالتۇن ئارىيەت بەرگەن. ھاجى خېنىم ئۇدۇنغا قايتقاندىن كېيىن دەرھال خەزىنىدىن ئالتۇننىڭ نەچچە ھەسسىگە باراۋەر قىممەتتە قاشتېشى ئاجرىتىپ، بېنوئىت دېكونغا ئەۋەتىپ بەرگەن. بۇنىڭدىن شۇ دەۋردە دۆلەت خەزىنىسىدە ساقلانغان قاشتېشىنىڭ ناھايىتى كۆپ ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

XVI ئەسىردە ئۆتكەن ئۇيغۇر تارىخشۇناس مىرزا ھەيدەر ئۆزىنىڭ «تارىخىي رەشىدىيە» دېگەن ئەسىرىدە، «ئۇدۇن دۇنيادىكى ئەڭ مەشھۇر شەھەرلەرنىڭ بىرى، لېكىن ھازىر پەقەت قاشتېشىنىڭلا نامى بار» دەپ يازغان. بۇنىڭدىن قارىغاندا XVI ئەسىرلەرگە كەلگەندە، ئۇدۇن شەھىرى دىنىي چەكلىمە ۋە ئىقتىسادىنىڭ ئاجىزلىشىشى، ئۇرۇش مالىمانچىلىقى قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن باشقا شەھەرلەرگە قارىغاندا خېلىلا كەينىدە قالغان بولسىمۇ، لېكىن خوتەن قاشتېشى يەنىلا ئۆز قىممىتىنى يوقاتمىغان ۋە نامى يەنىلا ئۇلۇغلىنىپ كەلگەن.

مىڭ سۇلالىسىدە ئۆتكەن ئۆلىمالاردىن لى شىجېننىڭ «ئۆسۈملۈكلەر قامۇسى»، (本草纲目) گۈينىڭچىننىڭ «مەۋجۇداتلاردىن مۇھىم كۆرسەتمىلەر» (博物要览)، ساۋجاۋنىڭ «قەدىمكى ئىشلار تەتقىقاتىدىن ئاساسلىق بايانلار» (格古要论)، شې

كۇننىڭ «ئالتۇن، قاشتېشى ھەققىدە تەرىپلەر» (金玉琐碎)، گاۋلىيەننىڭ «يەندىن چىڭغىچە ئىنئام پۇتۇكلىرى» (燕间清赏笺) قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىگە قەدىمىي دەۋر قاشتاشلىرى ۋە ئۇنىڭ شەكلى ئۇستىدە بەلگىلىك بايانلار كىرگۈزۈلگەن.

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى تارىخىي خاتىرىلەردە خوتەن قاشتېشىنىڭ سورتلىرى، چىقىدىغان جايلىرى قاتارلىقلار ئۇستىدە بىر قەدەر تەپسىلىي بايانلار بار. چىڭ دەۋرىدە ئۆتكەن چۇن يۈەننىڭ «غەربىي يۇرتتا كۆرگەن، ئاڭلىغانلىرىم» دېگەن ئەسىرىدە، «بۇ جاينىڭ دەريالىرىدىن قاشتېشى چىقىدۇ. چوڭلىرى تۇگمەن تېشىدەك، كۆزە كەمچىكىدەك، كىچىكلىرى مۇشتىتەك، كاشتاندەك بولىدۇ. بەزىلىرى 3 — 4 يۈز كۆرە كېلىدۇ. خىللىرىمۇ ئوخشاش ئەمەس، بۇلاردىن ئاق، كۆك، سېرىق، قىزىل ۋە قارىلىرى ئالىي سورتلارغا كىرىدۇ. قىزىل، سېرىق، قوي يېغى رەڭگىدىكى، سۇزۇك يېشىل قاشتاشلىرىنى تاپماق تېخىمۇ قىيىن» دەپ يازغان.

تاڭ دەۋرىدە ئۆتكەن مەشھۇر سەييياھ تاڭ شۈەنزاڭنىڭ «غەربكە ساياھەت خاتىرىسى» دېگەن ئەسىرىدە، «ھىسار دۆلىتى (ھازىرقى يېڭىسار) مىڭ چاقىرىمدىن ئۇزۇن... جەنۇبىدا دەريالار كۆپ، ھەر خىل قاشتېشى كۆپ چىقىدۇ. ئاق، قارا (توق يېشىل) يېشىل قاشتاشلىرى بار»، «قۇستانا دۆلىتى (ھازىرقى خوتەن) دىن ئاق قاشتېشى، قارا قاشتېشى چىقىدۇ» دەپ خاتىرىلەنگەن.

تاڭ دەۋرىدە ئۆتكەن شائىر دۇفۇ: «غەرب ئەلچىلىرى دۆۋە - دۆۋە گۆھەر (قاشتېشى) سوغا قىلىشسا، خاقانلار جاۋابەن يىپەك سوۋغا قىلىشار» دەپ يازغان.

بەش سۇلالە (كېيىنكى ياڭ، كېيىنكى تاڭ، كېيىنكى جىن، كېيىنكى خەن، كېيىنكى جۇ) دەۋرلىرىدىكى خاقانلارمۇ غەربىي يۇرت بىلەن قويۇق مۇناسىۋەتتە بولغان. «يىپەك يولى» ئارقىلىق توشۇلغان قاشتېشى ۋە قاشتېشى ئويما بۇيۇملىرى مەملىكىتىمىزنىڭ ھەر قايسى جايلىرىغىچە يېتىپ بارغان. سۇڭ سۇلالىسىغا كەلگەندە بۇ خىل مۇناسىۋەت يەنمۇ كۈچەيگەن. سۇڭ سۇلالىسى تارىخىدا، «ئۇدۇن دۆلىتى شەھىرىنىڭ شەرقىدە يورۇققاش دەريا (ئاق قاشتېشى دەريا)، غەربىدە يېشىلقاش دەريا (يېشىل قاشتېشى دەريا)، يەنمۇ غەربىدە قاراقاش دەريا (قارا قاشتېشى دەريا) بار بولۇپ، دەريالار قاراقۇرۇم تېغىدىن باشلىنىدۇ... ھەر يىلى كۆزدە كىشىلەر دەريادىن قاشتېشى سۈزىدۇ، بۇ قاشتېشى

سۈزۈش دېيىلىدۇ» دەپ خاتىرىلەنگەن ۋە غەربىي يۇرتتىكى بەگلىكلەرنىڭ سۇڭ دەۋرىدىكى خانلارغا تۇرلۇك قاشتېشى ئويما بۇيۇملىرى تەقدىم قىلغانلىقى توغرىسىدا تەپسىلىي خاتىرىلەر قالدۇرۇلغان.

يۇەن، مىڭ، چىڭ سۇلالىلىرىغا كەلگەندىمۇ «يىپەك يولى» ئارقىلىق ئېلىپ بېرىلىدىغان قاشتېشى سودىسى توختاپ قالمىغان. چىڭگىزخان، قۇبلەيخانلارمۇ خوتەن قاشتېشىنى گۆھەر ھېسابلاپ ئەتىۋارلىغان. يۇەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى ۋەزىر بويەن خوتەنگە كېلىپ بىر قۇدۇقتىن چىققان ئېگىزلىكى 3 ~ 4 چى، رەڭگى ئاق، يورۇقلۇقا تۇتسا ئىچكى قىسمىنى تولۇق كۆرگىلى بولىدىغان بىر ئاق قاشتېشى بۇتنى قولغا چۈشۈرۈپ، خانغا سۇنغان. يەنە ئېگىزلىكى 6 چى، كەڭلىكى 5 چى، ئۇزۇنلۇقى 17 تاپان كېلىدىغان بىر ئاق قاشتېشىنى قولغا چۈشۈرگەن.

يۇەن سۇلالىسىدە ئۆتكەن ئۇيغۇر شائىر مازۇچاڭ قاشتېشى سۈزۈش ۋە قاشتېشى سودىسى ئەھۋالىنى تەسۋىرلەپ، «دەريا ياقىلىرىدىكى سۈزۈك تاشلار تېگىشلەر شەرق ئېلى يىپەكلىرىگە» دەپ يازغان.

مىڭ سۇلالىسىدە دەۋرىدە يېزىلغان «كۇللى مۆجىزات» (天工开物) دېگەن كىتابتا، خوتەن قاشتېشى توغرىسىدا تەپسىلىي خاتىرىلەر قالدۇرۇلغان بولۇپ، خوتەندىكى قاشتېشى چىقىدىغان جايلار، دەريادىن تاش سۈزۈش ئەھۋاللىرى خاتىرىلەنگەندىن باشقا، خەلق ئارىسىدىكى قاشتېشى سودىسى ئەھۋالىمۇ خاتىرىلەنگەن. بۇ ھەقتىكى بايانلاردا قاراقۇرۇم ئېتىكىدە ئولتۇراقلاشقان يەرلىك ئاھالىلەرنىڭ قاشتېشىنى ھازىرقى گەنسۇنىڭ جاڭيې ۋە جيۇجۈەن دېگەن جايلىرىغا ئاپىرىپ ساتىدىغانلىقى، ئېچكىرى ئۆلكىلەردىكى قاشتېشى سودىگەرلىرىنىڭ بۇ يەرگە كېلىپ، قاشتېشى سېتىۋېلىپ بېيجىڭغا ئېلىپ بېرىپ، پىششىقلاپ ئىشلەيدىغانلىقى خاتىرىلەنگەن.

يۇقىرىقىلاردىن باشقا، يەنە بىر قىسىم تارىخىي كىتابلاردا خوتەن قاشتېشىدا ئويۇلغان تارىختىكى مەشھۇر بۇيۇملار خاتىرىلەنگەن بولۇپ، بۇلارنىڭ بىر قىسىملىرى ھازىرغىچە ساقلىنىپ كېلىنىۋاتىدۇ، يەنە بىر قىسىملىرىنىڭ ئىز - دېرىكى يوق. ئىز - دېرىكى نامەلۇم بولغان مەشھۇر قاشتېشى ئويما بۇيۇملىرى ئاساسلىقى تۆۋەندىكىلەر:

1. شەرقىي جۇ سۇلالىسى دەۋرىدىكى قاشتېشى تۆگە. مىڭ سۇلالىسىدا يېزىلغان «گۆھەرلەر خاتىرىسى» (宝棨记) دېگەن كىتابتا بۇ قاشتېشى تۆگىنىڭ شەرقىي جۇ سۇلالىسى لىڭ ۋاڭنىڭ 23 - يىلى (مىلادىيىدىن 549 - يىل بۇرۇن) غەربىي دىيارىدىن تەقدىم قىلغانلىقى، تۆگىنىڭ ئېگىزلىكى 5 چى ئىكەنلىكى خاتىرىلەنگەن.

2. ئاق قاشتېشى يولۋاس. جىن سۇلالىسى ۋاڭزى يىللىرىدا يېزىلغان «تەرمىلەردىن تەرمەچىلەر» (拾遗记) دا خاتىرىلىنىشىچە، چىن شىخۇاڭ «بۇلۇت سۇپىسى»نى قوپۇرغاندا غەربلىك ئويمىچى ئۇستا لى يى تەرىپىدىن ئويۇلغان.

3. قاشتېشى ئەجدەر قۇش.

4. شەرقىي جىن دەۋرىدىكى قاشتېشى بۇت. «قانۇنلار قامۇسى» (通典) دە خاتىرىلىنىشىچە، شەرقىي جىن تېيەندىنىڭ يى جاۋ 1 - يىلى (مىلادىيە 405 - يىلى) غەربىي دىيارىدىن تەقدىم قىلىنغان «قاشتېشى بۇتىنىڭ ئېگىزلىكى 4 چى 2 سۇڭ، رەڭگى پارقىراق»، ئەينى چاغدا بۇ بۇت «ئۇچ مۆجىزات» نىڭ بىرى ھېسابلانغان.

5. لياڭ دەۋرىدىكى قاشتېشى بۇت: «كىتابلار جەۋھىرى، تاشقى ۋەزىرلەر بۆلۈمى» (册府元龟·外臣部) دە خاتىرىلىنىشىچە، لياڭ سۇلالىسى ۋۇدى خانىنىڭ داتۇڭ 7 - يىلى (مىلادىيە 541 - يىلى) ئۇدۇن دۆلىتى تەرىپىدىن بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىشتا داڭ چىقارغان جەنۇبىي سۇلالە شاھىغا تەقدىم قىلىنغان.

6. قاشتېشى ھاسا. «كىتابلار جەۋھىرى، تاشقى ۋەزىرلەر بۆلۈمى» دە خاتىرىلىنىشىچە، بۇ ھاسا سۇي سۇلالىسى ۋېندى خانىنىڭ كەيخۇاڭ 7 - يىلى (مىلادىيە 587 - يىلى) تۈركلەر ئىلىدىكى دولان خاقان تەرىپىدىن گاۋزۇغا تەقدىم قىلىنغان بولۇپ، خوتەندە ئىشلەنگەن.

7. بۇتخانىدىكى قاشتېشى. «غەربكە ساياھەت خاتىرىسى» (大唐西域记) دە خاتىرىلىنىشىچە، كۇسەن خانلىقىدىكى بىر بۇتخانىدا «قاشتېشى بۇت بار بولۇپ، يۇزىنىڭ كەڭلىكى ئىككى چىدىن ئارتۇق. رەڭگى سارغۇچ ئاق، شەكلى دېگىز كەسلەنچۇكىدەك، ئۇستىدە بۇدساتۋانىڭ دەسسىگەن ئىزى بار. (ئىزنىڭ) ئۇزۇنلىقى 8 سۇڭ، كەڭلىكى 6 سۇڭغا يېقىن» دەپ خاتىرىلەنگەن.

8. قاشتېشى ئات. «كونا بەش دەۋر تارىخى» (旧五代史)

دا خاتىرىلىنىشچە، كېيىنكى تاڭ جۇڭزۇڭنىڭ تۆڭگۇاڭ 2 - يىلى (مىلادىيە 924 - يىلى) ئۇيغۇرلار ئىلىدىن بىر قاشتېشى ئات ھەدىيە قىلىنغان.

9. سۇڭ دەۋرىدىكى قاشتېشى ياستۇق. «سۇڭنامە» (宋书) دە خاتىرىلىنىشچە، چيەنلۇڭنىڭ 2 - يىلى (مىلادىيە 961 - يىلى) 12 - ئايدا ئۇدۇن دۆلىتى ئەلچى ئەۋەتىپ، بىر قاشتېشى ياستۇق سوۋغا قىلغان.

10. قاشتېشى ئىگەر - جابدۇق. «قاشنامە» (玉海) دە خاتىرىلىنىشچە، سۇڭ سۇلالىسى چيەندىنىڭ 3 - يىلى (مىلادىيە 965- يىلى) سۇڭ تەيزۇڭغا ئىدىقۇت خاقانى قاشتېشى ئىگەر - جابدۇق ھەدىيە قىلغان.

11. سۇڭ دەۋرىدىكى غايەت زور قاشتېشى. «يازما ھۆججەتلەر ھەققىدە ئومۇمىي تەھسىل» (文献通考) دا خاتىرىلىنىشچە، سۇڭ خۇيزۇڭ جىڭخېنىڭ 7 - يىلى (مىلادىيە 1117 - يىلى) ئۇدۇن دۆلىتىدىن بىر پارچە چوڭ قاشتېشىغا ئېرىشكەن بولۇپ، ئىككى چىدىن ئاشىدۇ. رەڭگى قويۇ يېغىنىڭكىدەك، خۇيزۇڭ ئۇنىڭدا بىر مۆھۈر ئويدۇرغان بولۇپ، مۇڭگۇزسىز ئەجدىھا ئويۇلۇپ تۇنقۇچ چىقىرىلغان. ئوقۇرنىڭ چوڭلۇقى 9 سۇڭ بولۇپ، گۆھەر دېگەن نام بېرىلگەن ۋە ئىلگىرىكى سۇلالىلەردىن قالغان يېغىۋېلىنغان سەككىز قاشتېشى مۆھۈر بىلەن قوشۇلۇپ، توققۇز گۆھەر دەپ ئاتالغان بولۇپ، بۇ مۆھۈر ئالدىنقى قاتاردا تۇراتتى.

12. يۇەن دەۋرىدىكى قاشتېشى بۇت. چىڭ دەۋرىدە يېزىلغان «گۇي شىن خاتىرىلىرى» (癸辛杂识) دا خاتىرىلىنىشچە، يۇەن دەۋرىدە (مىلادىيە 1264 - يىلى)، ۋەزىر بويەن ئۇدۇنغا كېلىپ، بىر قاشتېشى بۇتقا ئېرىشكەن. بۇتنىڭ ئېگىزلىكى تۆت چى، قويۇ مېيى رەڭگىدە.

13. يۇەن دەۋرىدىكى غايەت زور قاشتېشى. «جۇگىڭ خاتىرىلىرى» (辍耕录) دا خاتىرىلىنىشچە، يۇەن سۇلالىسىنىڭ ۋەزىرى بويەن ئۇدۇنغا كەلگەندە، «يەنە بىر پارچە ئاق قاشتېشىغا ئېرىشكەن. ئېگىزلىكى ئالتە چى، كەڭلىكى ئۈچ چى، ئۇزۇنلۇقى 17 قەدەم، ئېغىرلىقىنى مۆلچەرلەش مۇمكىن ئەمەس ئىدى». بۇ زور قاشتېشى بەلكى تاربختىكى ئەڭ چوڭ قاشتېشى بولسا كېرەك. قەدەم بىرلىكىنىڭ تاربختىكى ئۆلچىمى ئوخشاش ئەمەس. جۇ سۇلالىسىدا سەككىز چى بىر قەدەم ھېسابلانغان. چىن دەۋرىدە ئالتە چى بىر قەدەم

ھېسابلانغان. كېيىنچە بەش چى بىر قەدەم ھېسابلانغان. يۈەن سۇلالىسىدا قانداق ھېسابلانغانلىقى ئېنىق ئەمەس. ھازىرقى قەدەم ئۆلچىمى بىر قەدەم 65cm ھېسابلىنىدۇ. شۇ بويىچە ھېسابلىغاندا، قاشتېشىنىڭ ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 11 مېتىر كېلىدۇ. مۇشۇ ھەجىم بويىچە ھېسابلىغاندا، بۇ قاشتېشىنىڭ ئېغىرلىقى 80 ـ 90 توننا كېلىدۇ. شۇڭا ئەينى چاغدا بۇ قاشتېشىنىڭ ئېغىرلىقىنى مۆلچەرلىيەلمىگەن. ئەپسۇس، بۇ زور قاشتېشىنىڭ دېرىكى ئېنىق ئەمەس.

14. قاشتېشى ئات. «چىڭ سۇلالىسىدىكى غەيرىي رەسمىي تۈردىكى ئىشلاردىن كۆچۈرۈلمە» (清稗类钞) نىڭ 12 ـ جىلدىدا خاتىرىلىنىشىچە، چيەنلۇڭنىڭ 38 ـ يىلى (مىلادىيە 1781 ـ يىلى) باش مۇشاۋىر ئاگوي گاۋزۇڭنىڭ ئەمرىگە بىنائەن خوتەننىڭ گۈزەل قاشتېشىدىن قېزىپ، بىر قاشتېشى ئات ئويدۇرۇپ، ئوردىغا تاپشۇرغان (ئوردىغا يوشۇرۇپ قويغۇزغان) رەڭگى ئاق ھەم پارقىراق، ئۇزۇنلۇقى ئۈچ چىدىن ئارتۇق، ئېگىزلىكى تەخمىنەن 2 چى ئىدى. خې شىن (بۇ ئاتنى) باشقىلارغا ئوغرىلىتىپ ئەپكېلىپ، توقىلى يۈيۈنغاندا ئولتۇرۇپ دەم ئېلىشقا ئىشلەتكەن. جياچىڭنىڭ 4ـ يىلى (مىلادىيە 1799 ـ يىلى) خې شىنغا ئۆلۈۋېلىش جازاسى بېرىلىپ، مال ـ مۈلكى مۇسادىرە قىلىنغاندا، يەنە ئوردىغا قايتۇرۇپ كېلىنىپ، يۈەنمىڭيۈەنگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان. مىلادىيە 1860 ـ يىلى ئەنگلىيە، فرانسىيە بىرلەشمە قوشۇنى پايتەختكە بېسىپ كىرىپ يۈەنمىڭيۈەننى كۆيدۈرۈۋەتكەندە، بۇ قاشتېشى ئات ئەنگلىيىلىكلەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتكەن. كېيىن لوندون مۇزېيىغا قويۇلغان.

15. ئەۋلىيا سۇپىسى. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە سىشى تەيخۇنىڭ 60 ياشقا كىرگەنلىكىنى قۇتلۇقلاپ، فۇكۇن قاتارلىق ئالتە ۋەزىر تەقدىم قىلغان. ئەسلىي چوڭ ـ كىچىك ئالتە پارچە بولۇپ، ھازىر خان سارىيىدا ساقلىنىۋاتقىنى مۇكەممەل ساقلانغان بىر پارچىدىنلا ئىبارەت. ئەۋلىيا سۇپىسى پەلەمپەي شەكىللىك بولۇپ، ئالدىنىڭ كەڭلىكى 117cm، يېنىنىڭ كەڭلىكى 96cm، ئارقىسىنىڭ كەڭلىكى 83cm، ئالدىنىڭ ئېگىزلىكى 35cm، كەينىنىڭ ئېگىزلىكى 130 cm. سۇپىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئېرىق ئويۇلغان. ئىككى يېنى تەدرىجىي كۆتۈرۈلۈپ، مەنزىرە ئويۇلغان. ئالدى ھويلىغا «پەرىشتىلەر ماكانى»، «پەرىشتىلەرنىڭ باياشات زېمىنى»، سەككىز ئەۋلىيا، توڭزى قاتارلىق رىۋايەتلەر ۋە رىۋايەتلەردىكى پېرسوناژلار ئوبرازى

ئويۇلغان. ئەڭ ئۇستىگە ئوماي تۈرىدىغان «قاشتېشى كۆلى» ئويۇلۇپ، ئوماي قولىدا كۆڭۈل دەستىكىنى تۇتۇپ، غارنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئولتۇرغان. ئىككى يېنىدا ئىككى دېدەك تىك تۇرغان، غارنىڭ ئالدىدا ئۆمۈر پېشۋاسى، چىپار مارال، شاپتۇل سۈنۈپ تۇرغان ئاق مايمۇن، دەل - دەرەخ، گۈل - گىياھلار ئويۇلغان. ئوماي، ئۆمۈر پېشۋاسى، ئاق مايمۇن، سەككىز ئەۋلىيا قاتارلىقلار خوتەن ئاق قاشتېشىدا ئويۇلغان. باشقا مەنزىرىلەر تاغ، دەل - دەرەخلەر ئارچا تېشى، ھېقىق قاتارلىق كۆپ خىل ماتېرىياللاردىن ياسالغان.

يۇقىرىقىلار خوتەن قاشتېشىنىڭ ئويمىچىلىق ھۈنەر - سەنئىتىدە قانچىلىك مۇھىم ئورۇننى ئىگىلىگەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپلا قالماستىن، ھەر قايسى سۇلالىلەردە خوتەن قاشتېشىنىڭ قانچىلىك ئەتىۋارلانغانلىقى، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك مەدەنىيىتىگە قانچىلىك زور تەسىرلەرنى كۆرسەتكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

ئومۇمەن قىلغاندا، خوتەن قاشتېشى كەڭ قەدىمكى دەۋردىن باشلاپلا ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە كىرىپ، ئۇزاق تارىخىي جەريانلاردا قانچىلىغان سۇلالىلەر ئالماشقان بولسىمۇ، ئۆز قىممىتىنى ۋە شۆھرىتىنى ساقلاپ، تارىخ بەتلىرىدە مۇھىم ئورۇننى ئىگىلىگەن. ھەرقايسى سۇلالىلەرنىڭ «دۆلەت گۆھىرى» بولۇپ چەكسىز ئەتىۋارلانغان. ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك بىلەن تارىم ۋادىسىنى بىر - بىرىگە زىچ باغلاپ، ئىقتىساد، مەدەنىيەت، تېخنىكا ئالماشتۇرۇشتا تۈرتكىلىك رول ئوينىغان.

3. قەدىمكى ئىزلاردا خوتەن قاشتېشى

تارىم ۋادىسى، جۈملىدىن خوتەن رايونىدىكى كونا تاش قورالللار دەۋرىگە مەنسۇپ قەدىمىي ئىزلار ۋە خارابىلەردىن قاشتېشى بۇيۇملىرى ۋە قاشتېشى تارىشلىرىنىڭ كۆپ ئۇچرىشى بىزنى ماددىي پاكىتلار بىلەن تەمىن ئېتىدۇ.

شىنجاڭنىڭ يېڭى تاش قورالللار دەۋرىگە مەنسۇپ قاشتېشى تېپىلمىلار لوپنۇر رايونىدىن تېپىلغان بولۇپ، 1979 - يىلى كۆنچى دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىدىكى 42 قەدىمىي قەبرىدىن تېپىلغان جەسەتلەرنىڭ قول بېغىشى، بېلى، بوينى قاتارلىق ئەزالىرىغا

سېلىنغان قاشتېشى ۋە سۆڭەكتىن ياسالغان مارجانلار بايقالغان. مارجانلار ھېقىق، خوتەن قاشتېشى قاتارلىقلاردىن قىرىپ ياسالغان بولۇپ، نەنجىڭ يېنياڭ مەدەنىيەت ئىزىدىن تېپىلغان قاشتېشى مارجانلارنىڭ شەكلى بىلەن ئوخشاش. بۇنىڭدىن باشقا، قاشتېشى تاربشا تېپىلغان بولۇپ، شەكلى بالىغا ئوخشايدۇ. خوتەن قاشتېشىدىن ياسالغان، ئۇستى تەرىپىدە تۆشۈكى بار قەدىمىي قەبرە مەدەنىيىتى شۇنى ئاشكارىلايدۇكى، بۇ رايوندا خوتەن قاشتېشىنىڭ ئىشلىتىلگىنىگە ئەڭ ئاز دېگەندىمۇ 4 مىڭ يىلدىن ئاشقان. لوپنۇر رايونىدىكى كىرورەن قەدىمىي ئىزىدىن ئېكسپېدىتسىيىچىلەر يېڭى تاش قورال دەۋرىگە مەنسۇپ خېلى كۆپ قاشتېشى پالتا تاپقان. بۇ قاشتېشى پالتىلارنىڭ بەزىسى خوتەن ئاق قاشتېشىدا ياسالغان بولۇپ، ھازىرقى پالتىلار بىلەن تەڭ. تاشىنىڭ سۈپىتى سىلىق ۋە پارقىراق بولۇپ، بىسى خېلىلا ئۆتكۈر. بەزىلىرى خوتەن يېشىل قاشتېشىدا ياسالغان بولۇپ، چوڭ - كىچىكلىكى بىردەك ئەمەس. بىرسى 4.5×3.5～2.8×1.2 سانتىمېتىر، بىرسى 7×3.2～3.7×1 سانتىمېتىر. شەكلى مەملىكىتىمىزنىڭ باشقا جايلىرىدىكى قەدىمىي ئىزلاردىن تېپىلغان قاشتېشى پالتىلار بىلەن ئوخشاش. يۇقىرىقى تېپىلمىلارنىڭ ھەممىسى دېگۈلۈك، يونۇش، قىرىش، سۈرۈش ئۇسۇلى بىرلەشتۈرۈلۈپ، نىسبەتەن سىپتا ئىشلەنگەچكە، ئۇلار يېڭى تاش قورالىلار دەۋرىگە مەنسۇپ دەپ قارالدى. بۇ دەۋر، خۇاڭدى، يەندى، ئومەي رىۋايەتلىرىدىكى ۋاقىتلارغا توغرا كېلىدۇ. تاش قورالىلار دەۋرىدىلا «قاشتېشى يولى» نىڭ بارلىققا كېلىشى خوتەن قاشتېشىنىڭ ئىشلىتىلىشى، قورال ياسىلىش دەۋرىنىڭ ھەقىقەتەن ئۇزۇن ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

ياۋروپا، ئامېرىكا، ئاسىيادىكى بەزى دۆلەتلەردىن يېڭى تاش قورالىلار دەۋرىگە مەنسۇپ قاشتېشى قورالىرى تېپىلغان بولۇپ، نىسبەتەن ئىپتىدائىيلىرى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى سىبىرىيىدىكى ياقۇت (Yakut) رايونىدىن تېپىلغان قاشتېشى پالتا، قاشتېشى ھالقا قاتارلىقلار بولۇپ، خىمىيىلىك ئانالىز قىلىش ئارقىلىق، مىلادىيىدىن 4 مىڭ 880 يىل بۇرۇنقى دەۋرگە مەنسۇپ ئىكەنلىكى بېكىتىلدى.

ئەنگلىيە قاتارلىق بەزى ياۋروپا ئەللىرىدىكى قەدىمىي ئىزلاردىن قاشتېشى پالتا، قاشتېشى چوت (بېگەن)، قاشتېشى ئىسكىنە ۋە

قاشتېشى بېزەك بۇيۇملىرى تېپىلغان بولۇپ، يىل دەۋرى مىلادىيىدىن 3 مىڭ 200 يىل بۇرۇن ئىكەنلىكى بېكىتىلگەن. كانادادىن قاشتېشى پالتا، قاشتېشى شوتا تېپىلغان بولۇپ، يىل دەۋرى مىلادىيىدىن 2000 ~ 1500 يىللار بۇرۇن ئىكەنلىكى بېكىتىلگەن. ئوتتۇرا ئامېرىكىنىڭ ئولمېك (Olmek) مەدەنىيىتى ئىزىدىن قاشتېشى پالتا، قاشتېشى بېزەك بۇيۇملىرى تېپىلغان بولۇپ، يىل دەۋرى مىلادىيىدىن 1000 ~ 300 يىللار بۇرۇنقى دەۋر ئىكەنلىكى بېكىتىلگەن. لېكىن چەت ئەللەردە قاشتېشى (كاۋاش) قورالىرىنىڭ ئىشلىتىلىش يىل ۋاقتى ئۇزۇن ئەمەس، يىل دەۋرى بىردەك ئەمەس. تارقىلىشى نىسبەتەن ئاز.

ئوتتۇرا تۇزلەڭلىك رايوندا بولسا، يېڭى تاش قورال دەۋرىدىن باشلاپ تاكى بۈگۈنگە قەدەر ئىزچىل تۇرده خوتەن قاشتېشىنىڭ ئىشلىتىلىشى، تارقىلىشى كەڭ، ھەرقايسى دەۋرلەرگە مەنسۇپلىرى تولۇق. جۈڭگو قاشتېشىنىڭ تارقىلىشىنىڭ كەڭ، ئىشلىتىلىش ۋاقتىنىڭ ئۇزۇن، ھۇنەر - سەنئىتىنىڭ يۇقىرى بولۇشى قاتارلىق جەھەتلەردە دۇنيادا ئالدىنقى ئورۇندا تۇرىدۇ.

ئەڭ ئىپتىدائىي قاشتېشى بۇيۇمى جېجياڭ ئۆلكىسى يۈياۋ ناھىيىسى خېمۇدۇ مەدەنىيىتى ئىزىدىن (مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 5000 ~ 3300 يىللار) تېپىلغان. بۇ قەدىمىي ئىزدا تۆت مەدەنىيەت قاتلىمى بار بولۇپ، ئەڭ بۇرۇنقىسى 3 - 4 قاتلام (مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 5000 ~ 4000 يىل)، كېيىنكىسى 2 - 1 قاتلام (مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 4000 ~ 3000 يىل)، ئەڭ بۇرۇنقى 4 - قاتلامدىن قاشتېشىدا ياسالغان تاقاچاق (يېرىم دۆگىلەك قاشتېشى)، جۈپىتەك (جۈپلەشتۇرۇلگەن ئىككى پارچە قاشتېشى)، قاشتېشى نەيچە، قاشتېشى مارجان قاتارلىق 19 دانە بۇيۇم تېپىلغان. بۇلارنىڭ تاش سۈپىتى نىسبەتەن ناچار، ياسىلىشى قوپالراق.

جەمئىيەتنىڭ تەرەققىي قىلىشى، «قاشتېشى يولى» نىڭ ئېچىلىشى ۋە راۋاجلىنىشى بىلەن، ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكتە ئېلىپ بېرىلغان قاشتېشى بۇيۇملىرى كۆپىيىپ باردى. ئارخېئولوگىيىلىك ماتېرىياللىرىغا ئاساسلانغاندا، خوڭخې ۋادىسى، چاڭجياڭ ۋادىسى، لياۋخې ۋادىسى، خېيلۇڭجياڭ ۋادىسى، جۇجياڭ ۋادىسى ھەمدە شىزاڭ، چىڭخەي قاتارلىق رايونلاردىكى قەدىمىي ئىزلاردىن قاشتېشى بۇيۇملىرى تېپىلدى.

شىيا، شاڭ، جۇ سۇلالىلىرى دەۋرىدە ئوتتۇرا تۇزلەڭلىك رايونى

ئېيتىدائىي شەكىلدىكى تاش قوراللارنى ئىشلىتىشتىن، خوتەن قاشتېشىنى ئاساس قىلغان سىپتا تاش قورال دەۋرىگە كىردى. خېنەن ئۆلكىسىدىكى شيا سۇلالىسى دەۋرىگە مەنسۇپ بولغان يەنشى ئېرلىتۇ مەدەنىيەت ئىزىدىن تېپىلغان قاشتېشى بۇيۇملىرىدىن قىرلىق نەيچە، جۇپتەك، يەتتە تۆشۈكلۈك پىچاق قاتارلىقلار بار بولۇپ، ئىنتايىن نەپىس ئىشلەنگەن. ئېرلىتۇ مەدەنىيىتىنىڭ 1 - مەزگىلىگە ئوخشىشىپ كېتىدىغان لوياڭ شەھىرى سۇلى قەدىمىي ئىزىنىڭ 4 - مەدەنىيەت قاتلىمىدىن بىرنەچە قاشتېشى ئوتىغۇچ تېپىلغان. تراپېتسىيە شەكلىدىكى بۇ ئوتىغۇچنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۆشۈكى بار. ئۇزۇنلۇقى 9.7cm، كەڭلىكى 5.6cm، قېلىنلىقى 1cm.

1977 - يىلى ياڭجۇنىڭ تاۋگاڭ رايونىدىكى 16 قەدىمىي ئىز ۋە قەدىمىي قەبرىستانلىقلاردىن شيا سۇلالىسىغا (تەخمىنەن مىلادىيەدىن بۇرۇنقى XXI ئەسىردىن تەخمىنەن مىلادىيەدىن بۇرۇنقى XVI ئەسىرگىچە) مەنسۇپ خوتەن قاشتېشى ئويما بۇيۇملىرى تېپىلدى. 1931 - يىلى خېنەن ئەنياڭنىڭ شاۋتۇن كەنتىدىكى يىن سۇلالىسىغا مەنسۇپ قەبرىدىن كۆك قاشتېشى خۇنچا تېپىلدى. ئارخېئولوگىيىلىك دەلىللەشتىن قارىغاندا، بۇنىڭ خوتەن قاشتېشىدىن ئويۇلغانلىقى ئىسپاتلاندى. خېنەن ئۆلكىسىنىڭ ئەنياڭ يىشۇ فۇخاۋ قەدىمىي قەبرىستانلىقىدىن تېپىلغان شاڭ سۇلالىسى (تەخمىنەن مىلادىيەدىن بۇرۇنقى XVI ئەسىردىن مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 1066 - يىللىرىغىچە) دەۋرىدىكى يادىكارلىقلار ئارىسىدىن 750 تىن ئارتۇق قاشتېشى بۇيۇملىرى تېپىلغان بولۇپ، بۇنىڭ كۆپ قىسمى خوتەن قاشتېشىدا ئويۇلغان قاشتېشى بۇيۇملىرى ئىكەنلىكى ئىسپاتلاندى. 1966 - يىلى جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئارخېئولوگىيە ئورنى شاڭ سۇلالىسىنىڭ خاقانى ۋۇدىڭ ئەر - خوتۇنلارنىڭ قەبرىسىدىن 176 دانە قاشتېشى بۇيۇملىرىنى قېزىۋالدى. تەكشۈرۈش ئارقىلىق، بۇ بۇيۇملارنىڭ كۆمۈلۈپ يانقىنىغا 3 مىڭ يىلدىن ئاشقانلىقى، كۆپ قىسمىنىڭ خوتەن قاشتېشى ئىكەنلىكى بېكىتىلدى.

شاڭ سۇلالىسى دەۋرىگە مەنسۇپ بولغان 3 - 4 - قاتلىمىدىن تېپىلغان قاشتېشى بۇيۇملىرى ۋەكىل خاراكتېرلىك بولۇپ، ئوغاق، پىچاق قاتارلىق ئەمگەك قوراللىرى، خانتاختا، دەستەك قاتارلىق مۇراسىم بۇيۇملىرى، چوڭ تۆشۈكلۈك قوچاق قاتارلىق زىننەت بۇيۇملىرى ۋە چوڭ ئايپالتا، يالمان، دەستە شەكىللىك قورال

قاتارلىق جەڭ قوراللىرى تېپىلغان. بۇلارنىڭ ھەممىسى خوتەن قاشتېشىدا ياسالغان. شۇڭا شۇلالىسىنىڭ كېيىنكى مەزگىلىگە مەنسۇپ يېنشۇ مەدەنىيىتى ئىز (مىلادىيىدىن بۇرۇنقى XIV ، XI ئەسىرلەر) لىرىدىن، ئازادلىقتىن كېيىنكى قىسقىرىپ تەكشۈرۈشتىلا 1 مىڭ 200 دىن ئارتۇق قاشتېشى بۇيۇمى تېپىلغان بولۇپ، بۇنىڭدىن ئەڭ مۇھىملىرى 1976 - يىلى قېزىلغان فۇخاڭ قەبرىسىدىن تېپىلغان 755 دانە قاشتېشى بۇيۇمدۇر. بۇلار ئاساسلىقى خوتەن قاشتېشىدا ئويۇلغان. بۇ بۇيۇملاردىن پىچاق، جۇپتەك، يالمان، چوڭ تۆشۈكلۈك قوچاق، چەمبىرەكلىك غەلىتە قۇش، قوي يېغى قاتارلىقلار ئۇستىدە خىمىيىلىك ئانالىز ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق غەلىتە قۇش، قوي يېغى قاتارلىق ئۇچ بۇيۇمنىڭ سۇ تېشىدا، بىر قىسىملىرىنىڭ قاشتېشىدا ۋە كاۋاشتا ئويۇلغانلىقى بېكىتىلدى.

ئارخېئولوگلار شۇڭا سۇلالىسىغا تەۋە قاشتېشى بۇيۇملىرىنى؛ مۇراسىم بۇيۇملىرى جەڭ قوراللىرى ۋە قورال سايمان، بېزەكلىك بۇيۇملىرى دەپ ئۈچ چوڭ تۈرگە؛ يېنشۇ (يىن سۇلالىسى) دەۋرىگە مەنسۇپ قاشتېشى بۇيۇملىرىنى، مۇراسىم بۇيۇملىرى، مۇراسىم جابدۇقلىرى، قوراللار، تۇرمۇش بۇيۇملىرى، زىننەت بۇيۇملىرى، سەنئەت بۇيۇملىرى، ئارىلاشما بۇيۇملار دەپ ئايرىغان. بۇلار ئىچىدىكى خوتەن قاشتېشىدا ئويۇلغان سۇمۇرغ («C» شەكىللىك)، تۆگۈلۈپ يانقان ئەجدىھا ... مەرمەر بېلىق، ئەقىشلىك پالتا... قاتارلىق سەنئەت بۇيۇملىرى شاڭ، يىن دەۋرىدىكى مەدەنىيەتنى تەنقىق قىلىشتا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

غەربىي جۇ سۇلالىسىنىڭ قەبرىلىرى ئاساسلىقى شەنشى، خېنەن رايونلىرىغا مەركەزلەشكەن بولۇپ، بۇ قەبرىلەردىن قاشتېشىدا ئويۇلغان يالمان، پالتا، چوڭ ئايپالتا، پىچاق، خانتاختا، دەستەك، قوچاق، ھالقا، جۇپتەك، تومۇزغا، سۇمۇرغ، بېلىق، يولۋاس، كالا، قوڭغۇز، ئادەم ئوبرازىدىكى ھەيكەللەر... قاتارلىقلار تېپىلغان. بۇلارمۇ ئاساسەن خوتەن قاشتېشىدا ئويۇلغان. يۇقىرىقى تېپىلمىلار بىزگە، شاڭ، جۇ سۇلالىسىغا كەلگەندە قاشتېشى ئويمىچىلىق سەنئىتىنىڭ يەنمۇ تەرەققىي قىلغانلىقىنى، يېڭى تاش قورال دەۋرىگە قارىغاندا، ئىشلىتىلىش دائىرىسىنىڭ يەنمۇ زورايغانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

ئەمىنىيە - يېغىلىق دەۋرلىرىگە كەلگەندە، قاشتېشىنىڭ ئىشلىتىش ئەخلاقلىشىش، دىنىيلىشىش، سىياسىيلىشىش باسقۇچىغا

كىرگەن. بۇ دەۋرلەردە ئىنئام بېرىش، سوۋغا تەقدىم قىلىش قاتارلىقلاردا قاشتېشى ئەڭ ئېسىل بۇيۇم قىلىپ ئىشلىتىلگەن. قاشتېشى ئويمىچىلىق سەنئىتىمۇ زور دەرىجىدە يۇكسىلىپ، ئۆزگىچىلىك تۇسىنى ئېلىپ، ئاددىيلىشىش، كىچىكلىشىش، سىستېمىلىشىش ۋە يېڭىلىنىش دەۋرىگە كىرگەن. يېغىلىق دەۋرىگە مەنسۇپ تېپىلمىلاردىن دۇمباق شەكىللىك بېزەك، ئادەم ئوبرازىدىكى بېزەكلەر، سىرىق قاشتېشى بېزەك قاتارلىقلارنىڭ سەنئەتلىك سەۋىيىسى ئىنتايىن يۇقىرى بولغان.

چىن، خەن، ۋېي، جىن، جەنۇبىي، شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىدە بولسا، قاشتېشىنىڭ ئىشلىتىلىش ئورنى تېخىمۇ كېڭەيگەن. شەنشى ئۆلكىسى شىيەنياڭ شەھىرى خەنجياۋىن يېزىسىدىكى لېۋىجياگودىن قاشتېشىدا ئويۇلغان «خانىش مۆھۈرى» تېپىلغان بولۇپ، بۇ ھازىرغىچە تېپىلغان ئەڭ ئېپتىدائىي قاشتېشى مۆھۈر بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شەنشى ئۆلكىسى، شىيەنياڭ شەھىرى ۋېيلىڭ ئەتراپىدىكى قەدىمىي ئىزدىن قاشتېشىدا ئويۇلغان ئېيىق ۋە غەلىتە مەخلۇق تېپىلغان بولۇپ، ئىنتايىن نەپىس ئويۇلغان.

خەن دەۋرىگە مەنسۇپ قاشتېشى بۇيۇملاردىن قارىغاندا، ئۇ دەۋردە قاشتېشىدا كۆز قويۇلغان ئالتۇن بۇيۇملارنى ئىشلىتىش مودا بولغان. تېپىك بولغىنى جاڭجۇدىكى نەنيۆ خانىنىڭ قەبرىسىدىن تېپىلغان قاشتېشى بۇيۇملار بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدىكى يۇرۇشلەشكەن شەمشەرنىڭ تۆت يېرىگە قاشتېشىدىن كۆز قويۇلغان، يەنى تىغىگە كۆز قويۇلغان. دەستىسى بىلەن تىغى تۇتىشىدىغان جايغا قاشتېشى ھالقا ئورنىتىلغان. غىلاپقا ۋە غىلاپ پۈپۈكىگە قاشتېشى ئىشلىتىلگەن.

ۋېي، جىن، جەنۇبىي، شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىدە غەربىي دىيارداى يۇز بەرگەن ئۇرۇش مالىمانچىلىقى خوتەن قاشتېشىنىڭ سىرتقى رايونلارغا يۆتكىلىشىگە زور تەسىرلەرنى كۆرسەتتى. شۇڭا بۇ دەۋرلەرگە مەنسۇپ قاشتېشى تېپىلمىلار كۆپ ئەمەس. تېپىلغانلىرىنىڭ ئۇسلۇبىدىمۇ چوڭ ئۆزگىرىش يوق. پەقەت لياۋىنىڭ ئۆلكىسى بېي پياۋ ناھىيىسى بىكسوفۇ قەبرىسىدىن تېپىلغان بىر قاشتېشى جام ئەڭ ئالاھىدىسى ھېسابلىنىدۇ.

تاڭ دەۋرىدىكى قاشتېشى بۇيۇملىرىدا، يېڭى تەرەققىياتلار بارلىققا كەلگەن. ئوردىدا ئىشلىتىلىدىغان بۇيۇملاردا قىممەت باھالىق قاشتېشى زىننەت بۇيۇملىرى ئاساس، مۇراسىم بۇيۇملىرى قوشۇمچە

قىلىنغان. قاشتېشى بۇيۇملار سەنئەتلىككە قاراپ راۋاجلانغان. بۇ دەۋرگە مەنسۇپ قاشتېشى تېپىلمىلاردىن، سەككىز بەرگىلىك جام، ئارسلان، چۆگۈن تۇتۇپ تۇرغان ئادەمنىڭ ئوبرازى چۇشۇرۇلگەن بېزەك، ياپىلاق قەدەھ، توشقان تۇتقۇچلۇق ئەجدىھا، سۇمۇرغ، گۈل نەقىشلىك باسۇرۇق، بۇلۇتتا پەرۋاز قىلىۋاتقان پەرىزات، جۇپ سۇمۇرغ نەقىشلىك بېزەك، قاشتېشى ھەدىيە قىلىۋاتقان ئادەم ئوبرازى ئويۇلغان بېزەك تاختا قاتارلىقلار ئەڭ مەشھۇر.

سۇڭ سۇلالىسىغا مەنسۇپ قاشتېشى تېپىلمىلاردىن، شاخ گۈل (ئاستى نەپىس يوپۇرماقلىق، ئۇستىگە بىر گۈلنى مەركەز قىلىپ، سەككىز شاخ چىقىرىلغان. شاخ ئۇچىغا بىرىدىن سەككىز گۈل چىقىرىلغان بېزەك)، جۇپلىمە يۇمىلاق قۇتا، تۇنقۇچلۇق جام، يوپۇرماقلىق يۇمىلاق بېزەك، بۇغا ... قاتارلىقلار ئەڭ مەشھۇر.

يۈەن سۇلالىسىغا تەۋە قاشتېشى تېپىلمىلاردىن ئەجدىھا ۋە دېڭىز نەقىشلەنگەن سەنئەت بۇيۇمى، قۇش، سۇمۇرغ جەۋلانلىق ئەجدىھا، تۇنقۇچلۇق جام، ئادەمنىڭ شىر ئوينىتىش شەكلى ئويۇلغان بېزەك قاتارلىقلار ئەڭ مەشھۇر.

مىڭ سۇلالىسىغا تەۋە قاشتېشى تېپىلمىلاردىن، چانقىلى بولىدىغان ئەجدىھا نەقىشلىك كەمەر (جەمئىي 20 پارچە)، ئەۋلىيا سۈرىتى نەقىشلەنگەن ئاپتۇۋا، ياپقۇچلۇق ھەم تۇنقۇچلۇق قەدەھ، مۆھۈر، مۆڭگۈزسىز ئەجدىھا ئويۇلغان قەدەھ، قوش ئەجدىھا ئويۇلغان نەقىشلىك ئۆرە قەدەھ، بامبۇك نەيچە شەكىللىك قەدەھ... قاتارلىقلار ئەڭ مەشھۇر.

چىڭ سۇلالىسىغا كەلگەندە، مەملىكىتىمىزنىڭ قاشتېشى ئويمىچىلىق سەنئىتى يەنە بىر ئالتۇن دەۋرگە قەدەم قويغان. بۇ دەۋردە ئويۇلغان بۇيۇملار سەنئەتلىكىنىڭ يۇقىرىلىقى، نەپىسلىكى، تۈرىنىڭ كۆپلۈكى... قاتارلىق ھەر جەھەتلەردىن مەشھۇر. ئوردىدىكى بېزەك بۇيۇملار، تۇرمۇش بۇيۇملىرى ۋە سەنئەت بۇيۇملىرىنىڭ كۆپ قىسمى خوتەن قاشتېشىدا ئويۇلغان.

ئومۇمەن قىلغاندا، قەدىمىي ئىزلاردىن تېپىلغان قاشتېشى بۇيۇملار ۋە خان ئوردىسىدا ساقلانغان قاشتېشى بۇيۇملار روشەن دەۋر ئالاھىدىلىكى، سەنئەت ئالاھىدىلىكى، تۇتېم ئالاھىدىلىكى ۋە تۇرمۇش ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بولۇپ، بۇلار ئۇزاق تارىختىن بۇيان خوتەن قاشتېشىنىڭ ئوتتۇرا تۇزلەڭلىككە ئۇزۇلمەي كىرىپ تۇرغانلىقى، بۇ رايونىنىڭ مەدەنىيەت، ئىقتىساد، جۇملىدىن ئويما سەنئىتىنىڭ

راۋاجلىنىش ۋە گۈللىنىشىدە مۇھىم رول ئوينىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

4. قاشتېشىنىڭ قېزىلىشى

ئەجدانلىرىمىز قاشتېشىنى ئەڭ بۇرۇن دەريا - ئېقىنلاردىن بايقىغان. بايقىغاندىمۇ ئەڭ بۇرۇن يورۇقلىق دەرياسىدىن بايقىغان. شۇڭا بۇ دەريا تارىختا «قاشتېشى دەرياسى» دەپ ئاتىلىپ، نامى جاھانغا پۇر كەتكەن. يورۇقلىق ۋادىسىدا قاشتېشىنىڭ بايقىلىشى بىلەن، قەشقەردىن باشلاپ چەرچەنگە قەدەر ئارىلىقتىكى ۋادىلارغا جايلاشقان دەريا - ئېقىنلاردىن كەينى - كەينىدىن قاشتېشى بايقالغان. باشقا ئېقىنلاردىن چىقىدىغان قاشتېشى نىسبەتەن ئاز بولغاچقا ئېھتىياجنى قاندۇرالماي، دەريانىڭ باشلىنىش مەنبەسى بولغان تاغلاردىن قاشتېشى ئىزلەپ، قاشتېشى كانلىرىنى بايقىغان ۋە ئېچىپ پايدىلىنىشقا باشلىغان. بۇنىڭ بىلەن قاشتېشى ئىشلەپچىقىرىشتىكى دەرىجىدىن، سۈ تېگىدىن سۈزۈش، كەلكۇن پەسەيگەندە تېرىش ئۇسۇلىدىن باشقا، كاندىن قېزىش ئۇسۇلىمۇ بارلىققا كەلگەن. كېيىنچىرەك دەريا ئېقىنلىرىنى كولاپ قاشتېشى قېزىش ئۇسۇلىمۇ بارلىققا كەلگەن. قەدىمكى دەۋردىكى بۇ خىل ئۇسۇل ھازىرغا قەدەر داۋام قىلىپ كەلمەكتە.

قاشتېشى سۈزۈش دەريادا سۇ بار مەزگىلدە ئېلىپ بېرىلىدۇ. ئاساسلىق ئۇسۇلى: تاش سۈزگۈچىلەر يالاڭ ئاياغ بولۇپ، سۇغا كىرىپ، تاشلارغا دەسسەپ مېڭىپ، پۇت سېزىمىگە تايىنىپ قاشتېشى تېپىپ سۈزۈۋېلىشتىن ئىبارەت. قاشتېشى باشقا تاشلاردىن پەرقلىق ھالدا سىلىق بولغاچقا، سىلىسا ياكى دەسسەسە ماي سۈركەپ قويغاندەك بىر خىل سېزىم بېرىدۇ ھەم سىلىق بىلىنىدۇ. بۇ خىل ئۇسۇلدا ئەمالارمۇ قاشتېشى تاپالايدۇ.

قاشتېشى تېرىش. بۇ دەريا سۈيى تارتىلغان مەزگىلدە، يەنى كۈز پەسلىدىن باشلاپ، 2 - يىلى كەلكۇن پەسلىگىچە سۈيى قۇرۇغان ئېقىن ۋە دەريا بويلىرىدىن ئىزلەپ يۇرۇپ تېپىش ئۇسۇلىدۇر. بۇ ئۇسۇلدا ئاساسلىقى كۆزگە تايىنىدۇ. قاشتېشىئۆزگە چۈشكەن نۇرنى قايتۇرۇش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە. كۈندۈزى ئۇنىڭدىن قايتۇرغان نۇرنى پەرق ئەتكىلى بولمايدۇ، ئايدىڭ كېچىلىرى قاشتېشىغا ئاي نۇرى

چۇشسە، قاشتېشى پارقىرايدۇ. بۇ ئارقىلىق قاشتېشىنىڭ ئاسانلا بايقىغىلى بولىدۇ.

قاشتېشى قېزىش. بۇ تاغدىكى كانلاردىن قېزىش ۋە دەريا - ئېقىنلاردىن قېزىشتىن ئىبارەت ئىككى خىل بولىدۇ. دەريا - ئېقىنلاردىن قېزىشتا، ئېقىن ئورنى ياكى دەريا ئىچىنىڭ كولاپ قاشتېشى ئىزدەش بولۇپ، بۇرۇنقى زامانلاردا جوتۇ - رەندىلەر بىلەن تاش - توپا بوشىتىلىپ، كەتمەن، گۇرجەك بىلەن سىرتقا سۇرۇپ ئېتىپ قېزىلاتتى. ھازىرغا كەلگەندە توپا قېزىش ماشىنىسى، توپا ئىتتىرىش ماشىنىسى، توپا ئۇسۇش ماشىنىسى بىلەن قېزىش ئاساسىي ئورۇننى ئىگىلەيدۇ.

كان رايونىدىن قاشتېشى قېزىش. بۇ قاشتېشى كانلىرىنى ئادەم كۆچى بىلەن قېزىش ئۇسۇلىدۇر. بۇنىڭدا ئالدى بىلەن قاشتېشىنىڭ تومۇرى تېپىلىدۇ. قاشتېشى دەرەخ يىلتىزىغا ئوخشاش تاغ جىنىسلىرى ئارىسىغا سوزۇلغان بولىدۇ. بىر ئۇچى تېپىلسا، شۇ ئۇچىنى بويلاپ ئەتراپىنى بوشىتىپ داۋاملىق ئىچكىرىلەپ قېزىلىدۇ. بەزىلىرى تەبىئىي پارچىلىنىپ كەتكەن بولۇپ ئۆزلۈكىدىن ئاجراپ چىقىدۇ. بەزىلىرى مەلۇم دائىرىدە قېزىپ بولغاندىن كېيىن چېقىپ ئېلىنىدۇ. تۇمۇنىڭ بەزى جايلىرى ئىنچىكىلەپ كەتسە، بەزى جايلىرى تومىلىشىپ ئادەمنىڭ بېلىدەك، ھەتتا ئۇنىڭدىنمۇ چوڭ ھالەتكە يېتىدۇ. بەزى جايلاردا ياپىلاق شەكىلدە سوزۇلىدۇ. ئىلگىرى بۇ خىل كان ئېچىش ئۇسۇلى ئادەم كۆچى بىلەن جوتۇ، رەندە، گۇرجەك، كەتمەن ۋە لوم تۆمۇرلەر بىلەن قېزىلاتتى. يېقىنقى دەۋرلەرگە كەلگەندە، قاشتېشى تومۇرى ئەتراپىنى پارتلىتىپ قېزىش ئۇسۇلى بارلىققا كەلدى. بۇ خىل ئۇسۇل ئىنتايىن يامان ئۇسۇل بولۇپ، بىرىنچىدىن، مۇھىتنى قاتتىق بۇلغايدۇ؛ ئىككىنچىدىن، كان رايونىنى ۋەيران قىلىش خاراكتېرلىك بۇزىدۇ؛ ئۈچىنچىدىن، قاشتېشى تومۇرلىرىغا دەز كېتىپ، تاش سۇپىتىگە ئېغىر زىيان سالىدۇ.

كاندىن قاشتېشى قېزىش كۇز، قىش، ئەتىياز پەسىللىرىدە مۇمكىن بولمايدۇ. تاغنىڭ ھاۋاسى سوغۇق، ھاۋا شارائىتى، قار - مۇز كۆپ بولغاچقا، ھەر يىلى 4 - 5 ئايلار باشلاپ، 9 - 10 - ئايلارغىچە ئېلىپ بېرىلىدۇ. يامغۇرلۇق كۈنلەردىمۇ قازغىلى بولمايدۇ.

سۇ تېشىنىڭ كېلىش مەنبەسى تاغلاردىكى قاشتېشى كانلىرى بولۇپ، يامغۇر سۈيى ياكى سەلنىڭ كۆچى بىلەن كۆتۈرۈلگەن تاغ

جىنسلىرى بىلەن دەريانى چۇشۇپ، سۇنۇك ئىتتىرىش كۇچى بىلەن، دەريا سۇيى تىنچ ئاقىدىغان جايلارغىچە دوملاپ كېلىدۇ.

خوتەن رايونىدا دەريا - ئېقىنلاردىن قاشتېشى سۇزۇش ۋە تېرىش ئەڭ ئىپتىدائىي شەكىل بولۇپ، 10 مىڭ يىلدىن ئاشقان ۋە بىر قەدەر كەڭ ئومۇملاشقان. بۇ ئۇسۇل هازىرغىچە داۋام قىلىپ كېلىۋاتىدۇ. كېيىنكى جىن سۇلالىسى تەيەنخۇنىڭ 3 - يىلى (مىلادىيىنىڭ 938-يىلى) جاڭ گۇاڭيۇ، گاۋجۇخۇيلار خوتەنگە ئەلچىلىككە كەلگەن ۋە قاشتېشى سۇزۇش ئەھۋالىنى كۆرگەن. گاۋجۇخۇي «سەپەر خاتىرىلىرى» دىكى ئەسىرىدە، «هەر يىلى 5 ـ 6 - ئايلاردا كەلكۇن سۇيى كۆپىيىدۇ. قاشتېشى سۇ بىلەن ئېقىپ كېلىدۇ. قاشتېشىنىڭ ئاز - كۆپ كېلىشى، كەلكۇن سۇيى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. 7 ـ 8-ئايلاردا سۇ تارتىلىدۇ. بۇ چاغدا تاش ئېلىشقا بولىدۇ. بۇنى كىشىلەر تاش سۇزۇش دەپ ئاتايدۇ» دەپ يازغان. مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە يېزىلغان «كۇللى مۇجىزات» دېگەن كىتابقا يورۇقلاش ۋە يېشىلقاش دەريالىرىدىن قاشتېشى سۇزۇش تەسۋىرلەنگەن رەسىملەر قىستۇرۇلغان.

خوتەن قاشتېشى يۇقىرى قىممەت يارىتىدىغان بايلىق ۋە ئەتىۋارلىق بۇيۇم بولغاچقا، قەدىمكى دەۋرلەردە ئۇ «دۆلەت گۆھىرى» قىلىنىپ، دەريادىن قاشتېشى سۇزۇش ئىشلىرى ئۇدۇن هاكىمىيەتنىڭ ئىگىدارچىلىقىدا بولۇپ كەلگەن. بولۇپمۇ تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىن باشلاپ، دەريالاردىن قاشتېشى سۇزۇش دۆلەت قانۇنىغا كىرگۈزۈلۈپ، ئالدى بىلەن خانلىق گۇناھكارلارنى سېلىپ قاشتېشى سۇزۇش، ئاندىن كېيىن شەخسلەرنىڭ سۇزۇشىگە يول قويۇش تۇزۇمى يولغا قويۇلغان. تاش سۇزۇش مەزگىلىدە دەريا بويلىرىغا قاراۋۇلخانا تەسىس قىلىپ، قاراۋۇل قويۇپ، كىشىلەرنىڭ دەريانى كىرىشىنى چەكلىگەن. «سەپەر خاتىرىلىرى» دېگەن كىتابتا بۇ خىل ئەھۋال قەيت قىلىنىپ، «بۇ دۆلەتنىڭ قانۇنىدا ئەمەلدارلار قاشتېشى سۇزمەي تۇرۇپ، كىشىلەرنىڭ قاشتېشى سۇزۇشى مەنئى قىلىنغان» دەپ خاتىرىلەنگەن. «يېڭى بەش دەۋر تارىخى» دىمۇ ئوخشاشلا، «هەر يىلى كۇز پەسلىدە سۇ تارتىلىدۇ. خاقان (پادىشاھ) دەريادىن قاشتېشى سۇزىدۇ. ئاندىن پۇقرالار قاشتېشى سۇزۇش پۇرسىتىگە ئېرىشىدۇ» دەپ خاتىرىلەنگەن. بۇ دەۋرلەردە قاشتېشى سۇزۇش مەزگىلى يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، مۇراسىم ئۆتكۈزۈپ، ئالدى بىلەن خان قاشتېشى سۇزۇپ، ئاندىن پۇقرالارنىڭ تاش

ئىزدىشىگە يول قويۇلغان. بۇ خۇددى ھازىرقى دەۋردىكى «ھۇل سېلىش مۇراسىمى» «لېنتا كېسىش مۇراسىمى» قاتارلىقلارغا ئوخشاش مۇراسىم بولۇپ، يىلدا بىر قېتىم ئۆتكۈزۈلگەن.

قاشتېشى سۈزۈش ۋە تېرىشتە، ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى ئادەم سېلىپ سۈزدۈرگەن ۋە تەرگۈزگەن. تاپقان قاشتاشلىرى ھۆكۈمەت خەزىنىسىگە كىرگۈزۈلگەن. چىن دەۋرىدە جۇاڭ يۈەن يازغان «غەربىي دىياردا كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىم» دېگەن كىتابتا ئەينى چاغدىكى قاشتېشى سۈزۈش ئەھۋالىنى بايان قىلىپ: «دەريا تېگىدىكى چوڭ - كىچىك تاشلار گىرەلىشىپ تۈزلىشىپ كېتىدۇ. قاشتېشى شۇلارنىڭ ئارىسىدىن چىقىدۇ. قاشتېشى تېرىش قانۇنى بار بولۇپ، قاشتا بىر ئەمەلدار كۆزىتىدۇ. قاشقا يېقىن لاگېر (قاراۋۇلخانا) دا بىر ئەمەلدار كۆزىتىدۇ. پىشقان تاشچىلار تاش تېرىشكە بولىدۇ ياكى 30 كىشى بىر رەت بولۇپ، ياكى 20 كىشى بىر رەت بولۇپ دەريا ئىچىدە بىر - بىرىگە يانداشىپ مېڭىپ، ھەر بىر تاشقا دەسسەپ قەدەم ئالىدۇ. قاشتېشى بولسىلا تاشنى تەرگۈچىلەر دەسسەپلا بىلمۇالىدۇ- دە، تېرىيدۇ. (بۇ چاغدا) قىرغاقتىكى چېرىكلەر جاڭنى بىرنى ئۇرسا، ئەمەلدار كېلىپ ئۆتكۈزۈۋالىدۇ. تاشچى سۈدىن چىقىپ، ئۆتكۈزۈلگۈچى بىلەن (بىرگە) قاشتېشىنى تاپشۇرغىلى بارىدۇ». چاڭ سۇلالىسىدىكى فۇچاڭ بىر شېئىرىدا بۇ ئەھۋالنى ئوخشاشلا تەسۋىرلەپ، «غاز قانىتى بولۇپ مېڭىپ تۇزۇشۇپ سەپ، قاشتېشىنى بايقار سۈغا كىرىپ دەسسەپ. ياڭىرغاندا كالتەكلەنگەن جاڭ ئاۋازى، قاينار قىرغاق، مەھكىمىگە ئالار دېتلەپ». بۇلاردىن بىز چاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە قاشتېشى سۈزۈش تۈزۈمىنىڭ قانىتىلقىنىنى، چېرىكلەر قانۇقات مۇھاسىرىگە ئېلىپ، دەريادىكى قاشتېشىدىن ئىنبارەت بايلىقنى مەھكىمىگە ئۆتكۈزۈۋالىدىغانلىقىنى كۆرۈۋالالايمىز. چاڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى دەۋرلىرىدە، پۇقرالارنىڭ دەريادىن قاشتېشى سۈزۈشى قانىتىق مەنئى قىلىنغان. تارىخىي مەلۇماتلارغا قارىغاندا، دەريانىڭ ئىككى قىرغىقىغا 20 جايغا قاراۋۇلخانا قۇرۇلۇپ، قاشتېشى تەرگۈچىلەرنى تەكشۈرگەن. جىيا چىڭنىڭ 4- يىلى (مىلادىيە 1799 - يىلى) غا كەلگەندىلا، ئاندىن پۇقرالارنىڭ قاشتېشى سۈزۈشىگە ئاز - تولا يول قويۇلغان بولۇپ، ئەمەلدارلار سۈزۈپ، تېرىپ بولغاندىن كېيىن ياكى ئەمەلدارلار سۈزىدىغان، تېرىيدىغان دائىرىنىڭ سىرتىدا تېرىشكە يول قويۇلغان.

قەدىمكى يازما خاتىرىلەرگە ئاساسلانغاندا، قاشتېشى چىقىدىغان

دەريا - ئېقىنلار ئاساسلىقى يورۇڭقاش دەرياسى، يېشىلقاش دەرياسى (ھازىر ئىزى ئۆچۈپ كەتكەن)، قاراقاش دەرياسى، زەرەپشان دەرياسى، پوسكام دەرياسى، كېرىيە دەرياسى ۋە چەرچەن تەۋەسىدىكى دەريا - ئېقىنلار بولۇپ، ھازىرغا كەلگەندە، يورۇڭقاش دەرياسى ۋە قاراقاش دەرياسىدىن باشقا دەريا ئېقىنلاردىن چىقىدىغان قاشتېشى ئاساسەن تۈگىگەن.

قاشتېشى قېزىش. مىڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە دەريادىن چىقىدىغان قاشتېشىنىڭ ئازلاپ كېتىشى بىلەن دەريا تېگىنى ياكى دەريا قېنىدىكى تاشلىقلارنى كولاپ قاشتېشى قېزىش ئاساسىدا شەكىللەنگەن. چىڭ سۇلالىسىغا كەلگەندە يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلگەن. بۇ خىل ئۇسۇلدا قاشتېشى ئىزدەش يورۇڭقاش دەرياسىدا ئەڭ گەۋدىلىك بولۇپ، باشقا دەريا - ئېقىنلاردا ئىنتايىن ئاز بولغان. كېرىيە دەرياسىنىڭ باش ئېقىنىدىكى لۈش كەنتىدىن ئۆتىدىغان بۆلەكتىكى كونا ئېقىننى قېزىشمۇ خېلى بۇرۇنلا مەيدانغا كەلگەن. ھازىر يەنىلا يورۇڭقاش دەرياسى ۋادىسىدا ئەڭ گەۋدىلىك بولۇپ، بەزىلەر دەريا بويىدىكى تاشلىقنى سېتىۋېلىپ، شېغىل - قۇم تاسقاش مەيدانى قۇرۇش ئاساسىدا قاشتېشى ئىزدەۋاتىدۇ. ھەتتا تاغ ئارىسىدىمۇ دەريا قىنىنى كولاپ قاشتېشى ئىزدىگۈچىلەر ئۇچراپ تۇرىدۇ.

كاندىن قاشتېشى قېزىشنىڭ بارلىققا كەلگەن تارىخى دەريادىن سۈزۈشكە قارىغاندا كېيىنرەك بولۇپ، كەم دېگەندىمۇ 7 مىڭ يىلدىن ئاشقان. «مۇتيەنزى» دېگەن كىتابتا جۇمۇۋاڭ غەربىي دىيارغا كەلگەندە «قاراقۇرۇم تېغىغا چىقىپ، قاشتېشى قازغان» لىقى خاتىرىلەنگەن.

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىن باشلاپ خوتەن رايونى ۋە قاغىلىق چەرچەن رايونلىرىدىكى قاشتېشى كانلىرى (شۇ دەۋرلەرگىچە بايقالغانلىرى) تولۇق ئېچىلىپ، زور مىقداردا قاشتېشى قېزىلغان. ھەتتا مىڭ جىڭدىن ئاشىدىغان زور قاشتاشلىرى قېزىلىپ خان ئوردىسىغا ئېلىپ كېتىلگەن.

كاندىن قېزىلغان قاشتاشلىرىنى ئادەملەر يۈدۈپ ياكى ئېشەككە ئارتىپ ئېلىپ كېلىنەتتى. ھازىرمۇ قاتناش بارالايدىغان جايغىچە شۇ ئۇسۇلدا توشۇلىدۇ. غايەت زور تاشلارنى كاندىن ئېلىپ كېلىشتە، ئۇزۇن ئىككى تال ياغاچتا زەمبىل ياساپ، زەمبىلگە بېسىلغان قاشتېشىنى ئىككى ئېشەككە ئارتىپ ئېلىپ كېلىنەتتى. ئىككى ئېشەك

كۆتۈرەلمەيدىغانلىرىنى بىر قانچە ئېشەككە سۈرتتۈرۈپ ئېلىپ كېلىنەتتى. ئۇنىڭدىنمۇ چوڭلىرىنى قىش كىرىپ مۇز تۇتقاندا، تاغ يولىغا ئادەم كۆچى بىلەن سۇ چېچىپ مۇز تۇتقۇزۇپ، مۇز ئۈستىدە سىلدىرلىتىپ ئېلىپ كېلەتتى. بۇنداق تاشلارنى كان رايونىدىن ھارۋا قاتنىيالمىغۇدەك جايغا ئېلىپ كېلىش ئۈچۈن، نەچچە يۈز ئادەم نەچچە ئاي ۋاقىت سەرپ قىلاتتى. شۇڭا كان رايونىدىن قاشتېشى قېزىشتىكى ئەڭ جاپالىق ئىش قېزىلغان تاشلارنى كان رايونىدىن ئېلىپ كېلىش بولۇپ، يەنە كېلىپ كان رايونلىرىنىڭ ھاۋاسى شالاڭ، مۇھىتى ۋە شارائىتى ئىنتايىن ناچار بولغاچقا، كاندىن قاشتېشى قېزىشقا قاتۇرۇل، تېنى ساغلام ھەم چىدام - غەيرەتلىك كىشىلەر بولمىسا بولمايتتى. كان رايونىدا تۇرلۇك ھادىسىلەر تۇيۇقسىزدىن ئۆلۈم - يېتىم، زەخمىلىنىش ئىشلىرى ھەمىشە يۈز بېرىپ تۇراتتى.

5. قاشتېشى ئويمىچىلىق سايمانلىرى

قاشتېشى ئويمىچىلىقى ئىپتىدائىي دەۋرلەردە تاشنى تاشقا ئۇرۇپ يونۇش، سۈرۈش ئۇسۇلى ئارقىلىق ئېلىپ بېرىلغان بولسا، تۆمۈر قوراللار دەۋرىگە كەلگەندە، تۆمۈر قوراللار ئارقىلىق يونۇش، كېسىش، قىرىش ۋە سۈرۈش ئۇسۇللىرى بىرلەشتۈرۈلۈپ، نەپىس بۇيۇملارنى ئويۇشقا تەرەققىي قىلغان. ھازىرقى زامان قاشتېشى ئويمىچىلىقىمۇ يۇقىرىقى ئۇسۇللار ئاساسىدا كېسىش، يونۇش، قىرىش ۋە سۈرۈش ئۇسۇللىرىنى ئاساس قىلىدۇ. ئۇيغۇرلاردىكى قاشتېشى ئويمىچىلىقىدا ئاساس قىلىنىدىغان سايمانلار:

1. تىغ. بۇ قاشتېشىنى كېسىشكە ئىشلىتىدىغان ھەرە چىشلىق تىغ بولۇپ، ھەرە شەكىللىك ۋە چىشلىق چاق شەكىللىك ئىككى خىل بولىدۇ. ھەرە شەكىللىكى كىچىك دائىرىدىكى قۇلايسىز قىسمىنى كېسىشتە قول بىلەن ئىشلىتىدىغان تىغ ھېسابلىنىدۇ. چىشلىق چاق شەكىلدىكى يۇمىلاق تىغ چاق ئارقىلىق ئايلاندۇرۇلۇپ، نىسبەتەن چوڭ دائىرىنى كېسىشكە ئىشلىتىلىدۇ. ھەرە شەكىللىك تىغلارنىڭ چوڭلىرى 20 ～ 25 سانتىمېتىر ئەتراپىدا، كىچىكلىرى 4 ～ 5 سانتىمېتىر ئەتراپىدا، يۇمىلاق تىغنىڭ چوڭلىرىنىڭ دىئامېتىرى 15 ～ 20 سانتىمېتىر ئەتراپىدا، كىچىكلىرى تۈگمىچىلىك بولىدۇ.

2. ئىسكىنە. بۇ قاشتېشىنى يونۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان

سايمان بولۇپ، چوڭلۇقى ئۇزۇنلۇقى 15 ~ 20 سانتىمېتىر ئەتراپىدا، تىغ قىسمى (ئۇچى) نىڭ كەڭلىكى 1 سانتىمېتىر ئەتراپىدا، كىچىكلىرىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 5 ~ 6 سانتىمېتىر ئەتراپىدا، كەڭلىكى 0.8 سانتىمېتىر ئەتراپىدا بولىدۇ.

3. ئۇشكە. بۇ قاشتېشىدىن تۆشۈك، كاتەك ئويۇشقا ئىشلىتىلىدىغان سايمان بولۇپ، چاق ئارقىلىق ئايلاندۇرۇلۇپ ئىشلىتىلىدۇ. چوڭلۇقى ئۇزۇنلۇقى 20 ~ 30 سانتىمېتىر ئەتراپىدا، دىئامېترى 1 سانتىمېتىر ئەتراپىدا، كىچىكلىرى 3 ~ 4 سانتىمېتىرلىق مىخنىڭ چوڭلۇقىدا بولىدۇ.

4. ئېكەك. بۇ قاشتېشىنى سۇرۇپ سىلىقلاش ياكى سۇرۇپ ئويۇشقا ئىشلىتىلىدىغان سايمان بولۇپ، تۈز شەكىللىك ۋە يۇمىلاق شەكىللىك بولىدۇ. تۈز شەكىللىكلىرى قول ئارقىلىق سىلىقلاشقا ئىشلىتىلىدۇ. تۈزلىرىنىڭ چوڭلىرى 15 ~ 20 سانتىمېتىر، كىچىكلىرى 5 ~ 8 سانتىمېتىر ئۇزۇنلۇقتا بولىدۇ. ياپىلاق شەكىللىك، ئۇچ قىرلىق ۋە يۇمىلاق شەكىللەردە بولىدۇ. يۇمىلاق (چاقسىمان) ئېكەكنىڭ چوڭلىرىنىڭ دىئامېترى 8 ~ 10 سانتىمېتىر، كىچىكلىرى تۈگمىچىلىك بولۇپ، بىر يۈزى كۆپىنكە شەكىلدە بولىدۇ. گىرۋىكى ۋە كۆپىنكە يۈزى ئورتاق ئىشلىتىلىدۇ.

5. سىلىندىر شەكىللىك تىغ. بۇ قاچا بۇيۇملار (چەينەك، لوڭقا، چىنە... دېگەندەك) نىڭ ئىچىنى ئويۇشتا ئىشلىتىلىدىغان تىغ بولۇپ، چاق ئارقىلىق ئايلاندۇرۇلۇپ ئىشلىتىلىدۇ. قاشتېشى بۇيۇملىرىنىڭ ئىچى قىسمى بۇ تىغ ئارقىلىق چەمبەر شەكىلدە بەلگىلىك چوڭقۇرلۇقتا كېسىلگەندىن كېيىن، ئوتتۇرىسىدىكى قىسمىنىڭ تېگى سۇندۇرۇلۇپ ئېلىۋېتىلىدۇ. ئاندىن باشقا سايمانلار بىلەن ئىچكى قىسمى ئۆلچەملىك ئويۇلىدۇ. بۇ خىل قاچىلارنىڭ چوڭلىرىنىڭ دىئامېترى 10 سانتىمېتىر ئەتراپىدا، كىچىكلىرىنىڭ دىئامېترى 5 سانتىمېتىر ئەتراپىدا بولىدۇ.

نەقىش ئويۇشقا مەخسۇس ياسالغان كىچىك ئىسكىنە ۋە ئۇشكىلەر ئىشلىتىلىدۇ.

ئۇشكە ۋە يۇمىلاق تىغ، يۇمىلاق ئېكەكلەرنى ئايلاندۇرۇشتا ئىلگىرىكى زامانلاردا چاق كەشپ قىلىنغان بولۇپ، چاق مۇنتىزم ئىككى تاقاقتا بېكىتىلگەن بىر ھەرىكەتچان ئوق تانا ياكى تاسما ئارقىلىق ئادەم كۈچى بىلەن ئايلاندۇرۇلىدۇ. ئوقنىڭ بىر ئۇچىغا ئايلاندۇرۇپ ئىشلىتىلىدىغان ئۇسكۇنىلەر بېكىتىلىپ، قاشتېشى

ئويۇلىدۇ. بۇ ھازىرقى دەۋرلەردىمۇ ئىشلىتىلىۋاتقان قول بىلەن ھەرىكەتلەندۈرۈلىدىغان پىچاق چاقلىق يوغان چاقنىڭ قۇرۇلمىسى بىلەن ئوخشاش، كېيىنكى دەۋرلەردە بۇ چاق پۈت بىلەن دەسسەپ ئايلاندۇرۇلىدىغان ھالەتكە تەرەققىي قىلغان. چاق ئىجاد قىلىنىشتىن بۇرۇن، ئۇشكە يا شەكىللىك ئېغىلغەن ياغاچنىڭ ئىككى ئۇچىغا بىر يىپنى چىڭ باغلاپ، ئۇشكىنى يىپقا 1 ـ 2 يۆگەپ، ئۇشكىنىڭ تىغىنى تۆشۈك ئېچىلىدىغان ئورۇنغا توغرىلاپ، ئۇستىنى تۈتقۇچ ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش قاتتىق ۋە سىلىق، ئويۇقچىسى بار نەرسىلەر بىلەن تۈتۈپ تۇرۇپ، يا ياغىچىنى ھەرىكەتلەندۈرۈش ئارقىلىق ئۇشكىنى ئايلاندۇرۇپ تۆشۈك ئېچىش ئۇسۇلى قوللىنىلغان. بۇ كېيىنكى دەۋرلەردە سۇنۇپ كەتكەن چىنە ـ قاچىلارنى قاماشتا، ئالماس ئۇچلۇق ئۇشكە ئارقىلىق چىنىدىن تۆشۈك ئېچىش ئۇسۇلىغا تەرەققىي قىلغان.

كېسىش، تېشىش، قىرىش، سۈرۈش پائالىيەتلىرى جەريانىدا، تېغىنىڭ قىزىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن، سۇ قۇيۇپ تۇرۇپ ئىشلەش ئېلىپ بېرىلاتتى.

ھازىرقى زاماندىكى ئېلېكتىرلەشكەن قاشتېشى ئويۇش ماشىنىسىمۇ يۇقىرىقى ئۇسۇللار ئاساسىدا بارلىققا كەلگەن.

قاشتېشى ئويمىچىلىق سەنئىتى ۋە ئۇنىڭ ئوتتۇرا تۇرلەشكىلىكتىكى راۋاجى

1. قاشتېشى ئويمىچىلىقنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە بىر قىسىم بەدىئىي ئەسەرلەر

ئەڭ ئىپتىدائىي ئىنسانلار تەبىئەتنى، تەبىئەت ھادىسىلىرىنى، تەبىئەت قانۇنىيەتلىرىنى چۈشەنمىگەچكە، ئۇلاردا تەبىئەت ۋە جانلىقلار تەبىئەتتىن ھالقىغان ئىلاھىي كۈچ تەرىپىدىن يارىتىلغان، دېگەن ئاڭ پەيدا بولغان. ئۇلار بۇ ئىلاھىي كۈچنى تېپىش ئۈستىدە كۆپ ئىزدىنىپ، ئاخىر پۈتۈن يەر ـ جاھاننى يورۇتۇپ ۋە ئىللىتىپ تۇرغان قۇياشنى ئىلاھ دەپ بىلگەن ۋە ئۇنىڭغا چوقۇنغان.

بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىزمۇ ئەڭ بۇرۇن قۇياش ئېتىقادچىلىق دەۋرىنى باشتىن ئۆتكۈزگەن. قەدىمكى ئەجدادلىرىمىز تىلسىدا

«يۇمىلاق، دۇگىلەك» دېگەن سۆز «قو» دېيىلەتتى. شۇڭا يۇمىلاق نەرسىلەرنىڭ كۆپ قىسمىغا «قو» سۆزىنى يىلتىز قىلىپ تۇرۇپ ئىسىم ياسىغان. بۇ خىل تىل ئامىللىرى ھازىرمۇ تىلىمىزدا ساقلىنىپ كېلىۋاتىدۇ. مەسىلەن: قوغۇن، قوغاش (تۇگمەننىڭ سۇ چۈشىدىغان نۇرى) قوۋۇز (ئېغىز)، قۇلاق، قوۋۇرغا، قۇدۇق ... دېگەندەك. قۇياشمۇ يۇمىلاق بولغاچقا، ئۇنى «قۇياش» دەپ ئاتىغان. قۇياشقا تېۋىنىپ مال - چارۋىلىرىنىڭ تېز ئاۋۇشىنى تىلەپ، قوتانلارنى يۇمىلاق شەكىلدە ئېتىش بارلىققا كەلگەن ۋە «قوتان»، «قۇما» دېگەندەك ئاتالغۇلار بارلىققا كەلگەن. قۇياشنىڭ يەر يۈزىدىكى ھاسىلاتى دەپ قارالغان ئوتقا چوقۇنۇش بىلەن بىرگە، دەسلەپ ئادەتتىكى تاشلاردا، كېيىنرەك قاشتېشىدا يۇمىلاق (دۇگىلەك) بۇيۇم ئويۇپ، چوقۇنۇش ۋە تىل تۇمار قىلىپ ئېسىش ئادىتى شەكىللەنگەن.

ئەجدادلىرىمىزدا يەرنىڭ تۆت تەرىپى (غەرب، شىمال، شەرق، جەنۇب) ئۇقۇمى پەيدا بولغاندىن كېيىن، يەرگە قارىتا كرېست (+) بەلگىسى ۋە چاسا شەكىل (□) پەيدا بولغان. يەر بىلەن قۇياشنى بىرلەشتۈرۈپ چاسا شەكىلنىڭ ئىچىگە يۇمىلاق سىزىلغان بەلگىلەر ۋە شۇ شەكىلدە ئويۇلغان بۇيۇملار پەيدا بولغان. جياڭسۇ ئۆلكىسى ۋۇجىن ناھىيىسىدىكى قەدىمىي ئىزدىن تېپىلغان تۆت قىرلىق نەيچە، بۇنىڭ تىپىك مىسالى بولالايدۇ.

قۇياشنىڭ يەرنىڭ تۆت تەرىپىنى ئايلىنىش قانۇنىيىتى ئاساسىدا ئەگمە كرېست (卐) بەلگىسى ۋە ئىبادەت قىلىدىغان جايلار، ئۆزلىرى مۇقەددەس دەپ بىلگەن جايلارغا بۇ بەلگىلەرنى سىزىپ قويۇش ئادىتى بارلىققا كەلگەن. يەكەن، قاغىلىق، خوتەن رايونىدىكى قىياتاش رەسىملىرى ئارىسىدا بۇ خىل بەلگىنىڭ ئۇچرىشى بۇنىڭ تىپىك پاكىتى بولالايدۇ. كېيىن كىشىلەر ئېڭىدا، يەرنىڭ ئوستى تۆت تەرىپى ۋە يەرنىڭ ئاستى تۆت تەرىپى بولىدۇ، قۇياش كۈندۈزى يەرنىڭ ئوستى تۆت تەرىپىنى، كېچىسى ئاستى تۆت تەرىپىنى ئايلىنىدۇ، دېگەن ئۇقۇم پەيدا بولغان ۋە بۇ ئۇقۇمنى ئىپادىلەپ، (*) بەلگىسى پەيدا بولغان. بۇ بەلگە ئاساسىدا قۇياشنىڭ ئايلىنىش قانۇنىيىتى ئېچىلىپ، بۇ قانۇنىيەت ۋە يۇقىرىقى بەلگە ئاساسىدا ھارۋا چاقى كەشىپ قىلىنغان. چاقنىڭ مەركىزىگە ئوق بېكىتىلىدىغان بىر تۆشۈك قويۇش زۆرۈر بولغاچقا، قۇياشنىڭ سىمۋولى بولغان يۇمىلاق (چەمبەر) نىڭ ئوتتۇرىسىغا كىچىك تۆشۈك بەلگىسى قۇيۇش شەكىللىنىپ، قۇياش سۆزى ○ شەكلىدە تەسۋىرىي

يېزىقلاشتۇرۇلغان. بۇ يېزىق ئاساسىدا قوچاق (ئۆزى يۇمىلاق ھەم ياپىلاق، ئوتتۇرىسىدا تۆشۈكى بار) ئويۇلۇپ، قۇياشقا سىمۋول قىلىنىپ، تىل تۇمار قىلىش بارلىققا كەلگەن. قەدىمكى ئىزلاردىن كۆپلەپ تېپىلغان قۇياش ۋە چوڭ تۆشۈكلۈك قوچاقلار بۇنىڭغا مىسال بولالايدۇ ھەم شۇ ئاساستا، ھالقا، بىلەيزۈك، ئۈزۈك شەكىللىك بۇيۇملار ئويۇلۇپ، قول بېغىش ۋە بارماقلارغا سېلىپ يۈرۈش ئارقىلىق قۇياشقا تېۋىنىش ئادىتى شەكىللەنگەن.

يەرنىڭ سەككىز تەرىپىنى (يەر ئاستى ۋە ئۈستىدىكى) ئىپادىلەيدىغان (*) بەلگىسى ئاساسىدا، بۇنىڭغا قۇياشنى گىرەلەشتۈرۈپ، قىرلىق نەيچە (سىرتى سەككىز تەرەپلىك، ئوتتۇرىسى يۇمىلاق ئويۇلغان) ئويۇش سەنئىتى بارلىققا كەلگەن. قەدىمىي ئىزلاردىن تېپىلغان بۇ خىلدىكى نەيچىلەر بۇنىڭغا ماددىي پاكىت بولالايدۇ. ھازۇا چاقىنىڭ ئىجاد قىلىنىشى بىلەن، «قۇياش — ھازۇىدا ئولتۇرغان ئىلاھ. بىزگە كۆرۈنىدىغىنى ھازۇىنىڭ چاقى، ئىلاھ كۈندۈزى ئاسماندا مېڭىپ يەرنى يورۇتسا، كېچىسى يەرنىڭ تېگى بىلەن يەرنىڭ يەنە بىر چېتىگە ئۆتىدۇ. ئۇ يەر تېگىدىن ئۆتكۈچە جىن - ئالۋاستىلار بىلەن ئېلىشىپ، جەڭ قىلىدۇ» دېگەن ئەپسانە بارلىققا كەلگەن ۋە كېچىسى گۈلخان يېقىپ، قۇياشنىڭ كۆتۈرۈلۈشىنى تىلەپ گۈلخان ئەتراپىنى ئايلىنىپ ئۈسسۇل ئويناپ ئىبادەت قىلىش شەكلى بارلىققا كەلگەن. بۇ خىل ئادەت ئامېرىكىدىكى ئىندىئانلار ئارىسىدا يېقىنقى دەۋرگىچە داۋاملىشىپ كەلگەن. نېگىرلارنىڭ بەزى قەبىلىلىرىدە ھازىرمۇ داۋام قىلىۋاتىدۇ. بىزدە بولسا ئىبادەت ۋاقتى تەدرىجىي قىسقىراپ، 3 - ئاينىڭ 22-كۈنى ياكى 23 - كۈنى كېچە بىلەن كۈندۈز تېكىلىشىدىغان كېچىسى بۇ خىل ئىبادەتنى ئېلىپ بېرىش شەكىللىنىپ، ئەنئەنىۋى نورۇز بايرىمى شەكىللەنگەن. ئولتۇرۇش، مەشرەپلىرىمىزنىڭ كۈندۈزى ئەمەس، كېچىسى ئېلىپ بېرىلىشىمۇ شۇنىڭدىن قالغان ئادەتتۇر. دولان ئۇسسۇلى ۋە ساما ئۇسسۇلىدا چەمبىرەك ھاسىل قىلىپ، ئايلىنىپ ئويناش ئادىتىمۇ ئىپتىدائىي ئىبادەت شەكلىدىن ئۆزگىرىپ ساقلىنىپ قالغان شەكىلدۇر.

تارىم ۋادىسىدا ياشىغان ئىپتىدائىي قەبىلىلەرنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئويمىچىلىق سەنئىتى يۇقىرىقىدەك دىنىي ئەقىدە شەكلىدە بارلىققا كېلىپ، شۇ ئاساستا باشقا قورالالارنىمۇ ياساشقا ۋە ئويۇشقا تەرەققىي قىلغان. باشقا نەرسىلەر (بولۇپمۇ ياغاچ) دە ياسالغان ياكى ئويۇلغان

بۇيۇملار ئاسان بۇزۇلۇپ كەتكەچكە، تەبىئىي ھالدا قاشتېشىدا ياساش ۋە ئويۇشقا مەركەزلەشكەن.

قاشتېشى ئېتىقاد بۇيۇملىرىنى ئويۇش كونا تاش قوراللار دەۋرىدە بارلىققا كەلگەن بولسا، ئوتتۇرا تاش قوراللار دەۋرىگە كەلگەندە تۈرلۈك قوراللارنى ياساش ۋە ئويۇشقا تەرەققىي قىلغان. بولۇپمۇ ياغاچچىلىقتا زۆرۈر بولغان چوت، پالتا، ئىسكىنە قاتارلىق بۇيۇملار شۇ دەۋرلەردە ئەڭ قاتتىق بولغان قاشتېشى بىلەن ياسالغان. بۇنىڭغا ئەگىشىپ، پىچاق، ئورغاق، ئوتىغۇچ قاتارلىق تۇرمۇش بۇيۇملىرى ۋە دېھقانچىلىقتا ئىشلىتىلىدىغان قوراللارنى ئويۇشقا ۋە ئوق ئۇچى، يالمان قاتارلىق جەڭ قوراللىرىنى ئويۇشقا تەرەققىي قىلغان. يېڭى تاش قوراللار دەۋرىگە كەلگەندە، ئىلگىرىكى يۇنان ئۇسۇلىدا ياساشتىن سۈرۈش، قىرىش ئۇسۇلىغا تەرەققىي قىلىپ، تېخىمۇ سىپتا ۋە نەپىس بولغان بىزەك بۇيۇملىرى، تۇرمۇش بۇيۇملىرى ۋە جەڭ قوراللىرىنى ياساش بارلىققا كەلگەن.

«قاشنامە» «نەپىس رەسىملەر» (瑞应图)، «بابىبۇل يىلنامە»، «قومۇش پۈتۈك يىلناملىرى» (个个书纪年)، «دىۋان بەگلەر تەزكىرىسى» (尚书大传)، «كاتتىلار يوسۇنى» (大戴图)، «مۇتيەنزى تەزكىرىسى» قاتارلىق كلاسسىك كىتابلاردا ئوماينىڭ ئاق بۇلۇتقا مىنىپ كېلىپ، خۇاڭدىغا قاشتېشى ھالقا، قاشتېشى جۈپتەك تەقدىم قىلغانلىقى، شۇن دەۋرىدە يەنە قاشتېشى نەي تەقدىم قىلغانلىقى ھەققىدىكى رىۋايەتلەر خاتىرىلەنگەن. بۇ نەي توغرىسىدا «غەربىي پايتەخت خاتىرىسى» دا خەن گاۋزۇ (ليۇباڭ دەپمۇ ئاتىلىدۇ. مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 256 ـ 195 ـ يىللىرى) شيەنياڭ ئوردىسىدىكى ۋاقىتلىق مەھكىمە خەزىنىگە كىرىپ، «ئۇزۇنلۇقى ئىككى چى ئۈچ سۇڭ، 16 تۆشۈكلۈك، چالغاندا ھارۋا ـ ئاتلار تاغ ئورمانلىرىدا يۈرۈۋاتقانغا ئوخشاش ئاۋاز چىقىرىدىغان، ئۈستىگە ‹گۈزەل نەي› دېگەن خەت ئويۇلغان بىر قاشتېشى نەي تاپقان» لىقى خاتىرىلەنگەن. «جىن نامە، قانۇن تەزكىرىسى» دە: «خۇاڭدى پەرمان قىلىپ، قاشتېشى نەي ئويۇشنى بۇيرىغان. (ئۆزى) ئۇزۇن ئالتە تۆشۈكلۈك 12 كۈيلۈك ئىدى. شۇن دەۋرىگە كەلگەندە، ئوماي گۈزەل بىر نەي تەقدىم قىلغان. (بۇ نەي) قاشتېشىدا ئويۇلغان» دەپ خاتىرىلەنگەن.

بۇ خاتىرىلەردىن، خۇاڭدى، ياۋ، شۇن دەۋرىدىلا قاراقۇرۇم ئېتىكىدە قاشتېشى ئويمىچىلىقىدىن ئىبارەت يۇقىرى ماھارەتنىڭ بارلىققا كەلگەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

«قاشنامە» نىڭ 19 - جىلدىدا: «خۇاڭدىنىڭ ئوغلى شاۋگاۋ تەختكە چىققان 84 - يىلى ئوردىدا قاراقۇرۇم قاشتېشى بار بولسىمۇ، قاشتېشى ئۈستىلىرى (ئويمىچىلىرى) يوق ئىدى. جۇ سۇلالىسىغا كەلگەندە قاراقۇرۇم ئېتىكىدىن 35 نەپەر قاشتېشى ئۈستىسى كەلگەن» دەپ خاتىرىلەنگەن. دېمەك، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە مىلادىيەدىن بۇرۇنقى X ئەسىرلەرگە قەدەر قاشتېشى ئويمىچىلىقى تېخى شەكىللەنمىگەن. شۇ چېتى كەلتۈرۈلگەن قاشتېشىنى ئويۇشقا ئۇستا بولمىغاچقا، ئاخىر قاراقۇرۇم ئېتىكىدىكى قاشتېشى ئويمىچىلىقى گۈللەنگەن رايونلاردىن قاشتېشى ئويما ئۈستىلىرىنى تەكلىپ قىلغان. شۇ دەۋرلەردىن باشلاپ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە قاشتېشى ئويمىچىلىق سەنئىتى بارلىققا كېلىشكە باشلىغان. «جۇ ئىكراملىرى» دا خاتىرىلىنىشچە، «جۇ سۇلالىسى قاشتېشى ئويمىخانىسى قۇرۇپ، ئويمىچى ئۈستىلارنى تۈرغۈزغان ھەم ئالتە خىل رەڭدىكى قاشتېشىدىن مۇراسىم بۇيۇملىرى ئويدۇرغان. بۇ كىتابتا خاتىرىلىنىشچە، چىن شىخۇاڭ بۇلۇت سۈپىسىنى قوپۇرغاندا، «تەرەپ - تەرەپتىن قىممەتلىك ماتېرىياللارنى يىغدۇرغان. جاھاندىكى ماھىر ئۈستىلارنىڭ ھەممىسىنى چاڭئەنگە توپلىغان». غەربىي دىيارىدىكى كۇەن شاۋ دۆلىتى (宽胥国) قاشتېشى ئويۇشقا ئىنتايىن ماھىر بولغان لى يى ئىسىملىك بىر ئۈستىنى ئەۋەتكەن. ئۇ ئاق قاشتېشىدا خۇددى تىرىكتەك قىلىپ يولۋاس ئويغان. بۇ ھەقتە شۇنداق بىر ھېكايە تارقالغان: لېپى يى ئىككى يولۋاس ئويغان بولۇپ، قېچىپ كەتمىسۇن، دەپ كۆز چىقارمىغانكەن. چىن شىخۇاڭ بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ، باشقىلارغا بۇيرۇپ، ئىككى يولۋاشقا سىر بىلەن بىردىن كۆز تولۇقلىتىپتۇ... بۇ ئىككى يولۋاس قېچىپ كېتىپتۇ. بەزىلەر تاغدا ئىككى يولۋاس كۆرگەنلىكىنى، پەقەت بىردىن كۆزى بارلىقىنى مەلۇم قىلىشىپتۇ. چىن شىخۇاڭ ئادەم ئەۋەتىپ تەكشۈرتسە، راستتىنلا لېپى يى ئويغان يولۋاس ئىكەن، بۇ گەرچە بىر ئېپسانە بولسىمۇ، لېكىن غەربىي يۇرتتىن كەلگەن قاشتېشى ئويمىچىلىرىنىڭ ھۈنەردە كامالەتكە يەتكەنلىكىنىڭ بايانى. شۇنداقلا غەربلىك ئويمىچى ئۈستىلارغا ئېيتىلغان ئاپىرىن.

خەن دەۋرىدىمۇ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى قاشتېشى ئويمىچىلىرىنىڭ كۆپ قىسمى ۋە ئۈستىلىرى يەنىلا غەربىي دىيارىدىن بارغانلار بولۇپ، بۇنىڭ پاكىتى سۈپىتىنده غەربىي خەن سۇلالىسىغا مەنسۇپ بىر قەبرىدىن يۇكۇنۇپ ئولتۇرۇپ، ئالدىغا قالۇنغا ئوخشاش

بىر سازنى قويۇپ چېلىۋاتقان بىر ئادەمنىڭ ئاق قاشتېشىدا ئويۇلغان ھەيكىلى تېپىلغان. بۇ ھەيكەلنىڭ تېگىگە: «ئۇيغۇر قاشتاشچى ئۇستا ۋاڭ گۇڭيەننىڭ 19 - يىلى (维古玉人王公延十九年) دېگەن خەت ئويۇلغان. بۇنىڭ يىل دەۋرى مىلادىيە 7 - يىلىغا توغرا كېلىدۇ.

غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدە يېزىلغان «خۇەي نەنزى» (淮南子) دېگەن كىتابتا مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى VI ئەسىرلەردە ئۇدۇنلۇق قاشتاشچىلار ۋە ئويمىچىلارنىڭ قاشتېشىدىن ياسالغان ئات، تۆگە، ھالقا، نەي، سۇمۇرغ، شىر ... قاتارلىق بۇيۇملارنى ئېلىپ، ئوتتۇرا تۇزلەڭلىككە كەلگەنلىكى، ئۇلارنىڭ قاشتېشىدىن بۇيۇم ئويۇش، نەقىشلەشكە ئىنتايىن ماھىر ئىكەنلىكى بايان قىلىنغان. مىلادىدىن بۇرۇنقى VI ئەسىر شەرقىي جۇ سۇلالىسىغا توغرا كېلىدۇ. بۇ بايانلاردىن قارىغاندا، قاراقۇرۇم تېغى ئېتىكىدىن ئوتتۇرا تۇزلەڭلىككە مەخسۇس قاشتېشى ئويمىچىلىق ئىشلىرى ئۇچۇن بارغان ئۇستىلارنىڭ ئايىغى ئۇزۇلمىگەن. «تەرەپ - تەرەپلەر» دېگەن كىتابتا، چىن شىخۇاڭ ھونەرۋەن ئۇستىلارنىڭ ھەممىسىنى دېگۇدەك چاڭئەنگە توپلىغانلىقى، بۇلارنىڭ ئارىسىدا غەربىي يۇرتتىن بارغانلارنىڭ كۆپلۇكى، بولۇپمۇ خوتەندىن بارغان ئويمىچى، قاشتاشچى، رەسسام ۋە ھۈنەركارلارنىڭ سانىنىڭ ئاز ئەمەسلىكى قەيت قىلىنغان.

يۇقىرىقى ئەھۋاللارغا ئاساسلانغاندا، ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكتىكى يېڭى تاش قوراللار دەۋرىگە مەنسۇپ قەدىمىي ئىزلاردىن تېپىلغان ھەر خىل قاشتېشى بۇيۇملىرى ۋە جەجىياڭ ئۇلكىسىنىڭ يۇتاۋخې دەريا سى ۋادىسىدىكى دۇدۇ قەدىمىي ئىزىدىن تېپىلغان بۇنىڭدىن 6 - 7 مىڭ يىللار ئىلگىرىكى قوپالراق ئىشلەنگەن 19 پارچە ھەر خىل قاشتېشى بۇيۇمى؛ گۇاڭدۇڭنىڭ جۇيجياڭدىكى شىشا قەبرىستانلىقىدىن تېپىلغان بۇنىڭدىن 4 - 5 مىڭ يىللار بۇرۇنقى دەۋرگە مەنسۇپ 100 دىن ئارتۇق قاشتېشى بۇيۇم؛ غەربىي لياۋنىڭدىكى بۇنىڭدىن 5 مىڭ يىل بۇرۇنقى قىزىل تاغ مەدەنىيىتىگە تەۋە خارابىلەردىن؛ سەندۇڭدىكى داۋنكۇ مەدەنىيىتىگە تەۋە خارابىلەردىن؛ خېنەن لوياڭدىكى مول مەدەنىيەت يادىكارلىقى ئىزلىرىدىن؛ خۇنەن ئەنياڭدىكى قەدىمىي قەبرىلەردىن تېپىلغان قاشتېشى قورال، قاشتېشى بېزەك ۋە قاشتېشى بۇيۇملار، ئىشقىلىپ جۇ سۇلالىسىدىن بۇرۇنقى مەدەنىيەت خارابىلىرى ئىزلىرىدىن تېپىلغان قاشتېشى بۇيۇملارنىڭ ھەممىسى غەربىي دىيارىدا ياكى قاراقۇرۇم ئېتىكىدىكى ۋادىلاردا

ئويۇلغان دېيىشكە بولىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىنكى دەۋرلەرگە مەنسۇپ قاشتېشى بۇيۇملارنى، بولۇپمۇ، جۇ، جىن، خەن، ئۇچ پادىشاھلىق، جىن سۇلالىسىگە تەۋە بۇيۇملارنىڭمۇ كۆپ قىسمىنى قاراقۇرۇم ۋادىسىدا ئويۇلغان دېيىشكە بولىدۇ. چۈنكى ئۇ دەۋرلەردە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە بارغان ئۇستىلار ۋە ئۇلار يېتىشتۇرگەن شاگىرتلارنى ھەرقانچە كۆپ دېگەندىمۇ، يەنىلا تەبىئىي ھالدا قاشتېشى ماتېرىيالى كەمچىل بولۇشتەك شارائىتقا دۇچ كېلىدۇ. يەنە كېلىپ، قاراقۇرۇم ۋادىسىدىكى زور گۇللىنىش ۋە تەرەققىياتقا ئېرىشكەن قاشتېشى ئويمىچىلىق كەسپى، قاشتېشى ماتېرىيالىنىڭ شۇ پېتى سىرتقا چىقىپ كېتىشىنى چەكلەپ تۇرغان بولىدۇ. «مۇتيەنزى تەزكىرىسى» دېگەن كىتابتا، بۇگۈنكى خوتەن رايونى، يېڭىسار (羽陵)، يەكەن دەريالىسى (黑水) ئەتراپىدىكى ئاھالىلەرنىڭ مەخسۇس قاشتېشىچىلىقنى كەسىپ قىلغانلىقى، شۇنداقلا قاشتېشىچىلىق ئۇستىخانىلىرى (كارخانىلىرى) قۇرۇپ، ھەر خىل زىبۇ - زىننەت بۇيۇملىرى، ئادەم ۋە ھايۋان ئوبرازىدىكى ھەيكەل - قورچاقلار، كىيىم - كېچەك، چالغۇ ئەسۋاب، قىلىچ، شەمشەر دېگەندەك جەڭ قوراللىرى ياسايدىغانلىقى خاتىرىلەنگەن. مىلادىيىدىن مىڭ يىللار بۇرۇن شۇ دەرىجىدە تەرەققىي قىلغان قاشتېشى ئويمىچىلىق سەنئىتى جىن، خەن دەۋرلىرىدىن باشلاپ سۇڭ دەۋرلىرىگە قەدەر (خوتەنگە ئىسلام دىنى كىرگۈچە بولغان ئارىلىقتا) تېخىمۇ گۈللىنىپ، يۇكسەك دەرىجىدە تەرەققىي قىلغان.

«مۇتيەنزى تەزكىرىسى» دىكى بايانلارغا ئاساسلانغاندا، قاشتېشىدىن كىيىم ياساش ئەڭ بۇرۇن قاراقۇرۇم ۋادىسىدا بارلىققا كەلگەن. «يىلىن» (林意)، «شى ۋېي» (士纬) دېگەن كىتابلاردا، ئۇدۇن دۆلىتىدە قورال سايمانلار ۋە كىيىم - كېچەكلەر قاشتېشىدا ياسىلىدىغانلىقى، ئادەملىرى گۆھەردەك ئېسىل قاشتېشىدىن ھالقا، بىلەيزۈك، ساپاق سالىدىغانلىقى بايان قىلىنغان. ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە يېغىلىق دەۋرىنىڭ ئاخىرقى يىللىرى (مىلادىيىدىن 220 يىللار ئىلگىرى) پادىشاھ ۋە ئاقسۆڭەكلەردە قاشتېشى كىيىم كىيىش بارلىققا كەلگەن. ۋېي سۇلالىسى ۋېندى دەۋرىدە (مىلادىيە 220 ـ 227 - يىللىرى) بىكار قىلىنغان.

ئەينى دەۋردە قاشتېشى كىيىم قاشتېشىدا چوڭ - كىچىكلىكى، شەكلى بىر - بىرىگە ئوخشاش بولمىغان كىچىك پاپراقچىلارنى ياساپ، تۆشۈك ئېچىپ، ھەر خىل مېتال سىملار بىلەن بىر - بىرىگە چېتىپ

توقۇپ ياسالغان. بۇ خىل كىيىم قاراقۇرۇم ۋادىسىدا جەڭدە كىيىدىغان دوبۇلغا - ساۋۇتلارنى قاشتېشىدا ياساشقىچە تەرەققىي قىلىپ، تۇرمۇشقا سىڭىپ كىرگەن. ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكتە بولسا، يۇقىرى تەبىقىدىكىلەرنىڭ كېپىنى قىلىپ ئىشلىتىلگەن. بۇ خىل كىيىم ئۇچ تۇرلۇك بولۇپ، زەر يىپ (ئالتۇن يىپ) بىلەن توقۇلغىنى «زەر يىپلىق قاش كىيىم» دەپ ئاتىلىپ، خان - پادىشاھلارنى كېپەنلەشكە ئىشلىتىلگەن؛ كۈمۈش يىپتا توقۇلغانلىرى «كۈمۈش يىپلىك قاش كىيىم» دەپ ئاتىلىپ، كىچىك خانلىقلارنىڭ خانلىرى، بەگلىكلەرنىڭ پادىشاھلىرى، ئەڭ يۇقىرى تەبىقىدىكى ئاقسۆڭەكلەر، مەلىكىلەرنىڭ كېپەنلىكى؛ مىس يىپتا توقۇلغانلىرى «مىس يىپلىق قاش كىيىم» دەپ ئاتىلىپ، چوڭ ئاقسۆڭەكلەر، مەلىكىلەرنىڭ كېپىنى قىلىنغان.

1968 - يىلى خېنەن ئۆلكىسىنىڭ مەنچىڭ رايونىدىن غەربىي خەن سۇلالىسى جۇڭشەن چىڭ خانى لىيۇتىڭ ئەر - خوتۇنلارنىڭ قەبرىسىدىن ئىككى قۇر قاش كىيىم تېپىلىپ، دۇنيانى زىلزىلگە سالدى. بۇ مەملىكىتىمىزدە تۇنجى بايقالغان ۋە ئەڭ مۇكەممەل ساقلانغان قاش كىيىم بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ قاش كىيىملەر باش قاپ (جەسەتنىڭ بېشى سولىنىدىغان قىسمى)، چاپان، يەڭ، قولقاپ، شىم، ئۆتۈكتىن ئىبارەت ئالتە بۆلەككە بۆلۈنگەن بولۇپ، شەكلى ئادەم بەدىنىنىڭ شەكلى بىلەن ئوخشاش. «زەرىيىپلىق قاش كىيىم» گە چوڭ - كىچىك بولۇپ جەمئىي 2160 پارچە قاشتېشى، تەخمىنەن 700 گرام ئالتۇن ئىشلىتىلگەن. قاشتېشى ياپراقچىلارنىڭ ئەڭ چوڭىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 4.5 سانتىمېتىر، كەڭلىكى 3.5 سانتىمېتىر، ئەڭ كىچىكلىرىنىڭ ئۇزۇنلىقى 1.5 سانتىمېتىر، كەڭلىكى 1 سانتىمېتىر بولۇپ، قېلىنلىقى 0.2 ~ 0.35 سانتىمېتىر.

ئالىملار بۇ كىيىمنى خىمىيىلىك تەجرىبە قىلىش ۋە فىزىكىلىق ئانالىز قىلىش ئارقىلىق، بۇ كىيىمگە ئىشلىتىلگەن قاشتېشىنىڭ خوتەن قاشتېشى ئىكەنلىكىنى مۇئەييەنلەشتۇردى. باشتا كۆرسىتىپ ئۆتكەن قاشتېشى كىيىم توغرىسىدىكى يازما پاكىتلار ۋە قاراقۇرۇم ۋادىسىدىكى قاشتېشى ئويمىچىلىق سەنئىتىنىڭ تەرەققىيات ئەھۋالىغا، شۇنداقلا غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئوتتۇرا تۇزلەڭلىك قاشتېشى ئويمىچىلىق سەنئىتىنىڭ تېخى ئەمدى تەرەققىي قىلىش باسقۇچىدا تۇرۇۋاتقان ھالىتى... قاتارلىقلارغا ئاساسلىنىپ، بۇ قاش

كىيىملەر ئۇدۇن ئىلىدە ياسىلىپ، ئوتتۇرا تۇزلەڭلىككە ئېلىپ بېرىلغان، دېگەن يەكۈننى چىقىرىشقا بولىدۇ.

خېنەن ئۆلكىسى دېڭشەن ناھىيىسىدىكى جۇڭشەن مۇڭاك خان لىيۇچاڭ (شەرقىي خەن سۇلالىسى) نىڭ خەزىنىسىدىن بىر قاشتېشى توسۇق تېپىلغان بولۇپ، توسۇق ئەينى نەپىس نەقىشلەپ ئويۇلغان ئىككى پارچە قاشتېشى كىشەك (تۇۋرۇك) كە ئاستى - ئۈستى قىلىپ ئىككى پارچە نەقىشلىق قاشتېشى تاختاي ئورنىتىپ ياسالغان. ئۈستىدىكى تاختاينىڭ ئۈستى ئوتتۇرىسىغا چازا قۇرۇپ ئولتۇرغان شاھزادە، ئاستى ئوڭ سولغا يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان ئىككى ئايال، ئەتراپىغا سۈمۈرغ، قۇش، بابىرا كىيىك، ئۆردەك، ھايۋانلار ئويۇلغان. ئاستىدىكى تاختايغا ئوتتۇرىسىدا خانىش ئولتۇرغان، بېشىنىڭ ئىككى تەرىپىگە كۈن، ئاي، ئىككى يېنىغا يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان ئىككى ئايال، ئەتراپىغا تاشپاقا، يىلان، ئېيىق قاتارلىقلار ئويۇلغان. ئارخېئولوگلار بۇ توسۇقتىكى ئادەم، ھايۋان، قۇشلارنىڭ بىر گەۋدە قىلىنىپ، كىرىشتۇرۇپ ئويۇلغان مەنزىرىسىگە ئاساسەن، ئاستىدىكى تاختايغا ئويۇلغىنى رېۋايەتلەردىكى ئوماي (西王母) دېگەن ھۆكۈمنى چىقارغان. دېمىسىمۇ بۇ مەنزىرە «مۇتيەنزى تەزكىرىسى» قاتارلىق بىر قاتار كلاسسىك ئەسەرلەردە يېزىلغان ئوماي ھەققىدىكى رېۋايەتلەرگە بەك ئوخشىشىپ كېتىدۇ. بۇ ئوماي ياشىغان قاراقۇرۇم تېغى تەۋىرلەنگەن ئويما ئىكەن، ئۇ ھالدا، بۇنىڭ قاراقۇرۇم ۋادىسىدا ياشىغۇچى ئۇستىلار قەدىمىي رېۋايەتلەر ئاساسىدا ئويۇپ چىققان دېيىشكە بولىدۇ. بۇ ئادەم، مەنزىرە ۋە جانلىقلار گىرەلەشتۇرۇپ ئويۇلغان، رېۋايەت تەۋىرلەنگەن قاشتېشى ئويما گۆھەردۇر.

«لىيزى، تاڭنىڭ سوئالى» (列子汤问) دېگەن كىتابتا: «جۇڭاك غەربتىكى تۇرالار (رۇڭلار) (西戎) ئىلىگە بارغاندا، تۇرالار قارا قۇرۇم شەمشىرى ھەدىيە قىلغان بولۇپ، بۇ قاشتېشى شەمشەر خۇددى لاينى كەسكەندەك كېسەتتى» دەپ خاتىرىلەنگەن. بۇنىڭدىن ئوتتۇرا تۇزلەڭلىككە ئاۋۋال قاشتېشى بۇيۇملىرى، ئاندىن پىششىقلاپ ئىشلەنمىگەن قاشتېشى، ئاندىن قاشتېشى ئويما سايمانلىرى كىرگەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

تاڭ دەۋرىدە خوتەن ۋادىسىدىكى (يېڭسار، يەكەنلەر مۇشۇنىڭ ئىچىدە) قاشتېشى ئويمىچىلىق سەنئىتى ئالتۇن دەۋرگە كىرگەن. بۇ دەۋردە ئويۇلغان بۇيۇملار ئېتىقاد نۇقتىسىدىن بۇددا دىنىي

رىۋايەتلىرى ئەكس ئەتتۇرۇلگەن بۇيۇملار، بۇت، مۇئەككەل، ئىلاھلارنىڭ ھەيكەللىرى ئويۇلغان بولسا، سەنئەت نۇقتىسىدىن تۇرلۇك بىزەكلەردە ئادەم ۋە ھايۋانلار، قۇشلار، ھاشاراتلار ئوبرازىدىكى ھەيكەللەر ئويۇلغان. تۇرمۇش نۇقتىسىدىن زىرە (قۇلاققا سالىدىغان ھالقا، مۇنچاق)، بىلەيزۈك، ئۈزۈك، گۆھەر بىزەك... قاتارلىق زىننەت بۇيۇملىرى، تۇرمۇش نۇقتىسىدىن قاچا - قۇچا، چۆگۈن، قەدەھ، لوڭقا، ھاۋانچا، چىراغ قاتارلىقلار ئويۇلغان. «يېڭى تاڭنامە» نىڭ 221 - جىلدىدا «دىزۈك ئىچكى تەمىراتلىقى جۇرۇيۇنى شىئەنگە بېرىپ (شۇ يەر ئارقىلىق) ئۇدۇندىن قاشتېشى ئېلىپ كېلىشكە بۇيرىغان» جۇرۇيۇ خوتەندىن «خانتاختىدىن بىرنى، چۈلۈڭ بېزىكىدىن بەشنى، قاشتېشى ياستۇقتىن بىرنى، كەمەر بېزەكتىن 300 نى، چاچ قىسقۇچتىن 40 نى، پەرداز قۇتىسىدىن 30 نى، بىلەيزۈكتىن 10 نى، دەستىدىن ئۇچنى، مارجاندىن 100 جىنىڭ ھەمدە باشقا قىممەتلىك بۇيۇملارنى ئېلىپ كەلگەن». بۇ خاتىرىلەردىن تاڭ دەۋرىدە خوتەن قاشتېشى ئويمىچىلىق سەنئىتىنىڭ يۇكسەك دەرىجىدە تەرەققىي قىلغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە جۇڭگونىڭ ئىقتىسادى تەرەققىي قىلىپ، مەدەنىيىتى زور دەرىجىدە گۈللەنگەن. باشقا ئەللەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى قويۇقلاشقان. «قاشتېشى يولى» دىكى سودا، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش كۆپ خىللىشىش ۋە گۈللىنىش دەۋرىگە كىرگەن. بۇنىڭغا ماس ھالدا تارىم ۋادىسىدىمۇ زور گۈللىنىش ۋە تەرەققىياتلار بارلىققا كەلگەن. ئوتتۇرا ئاسىيا، غەربىي ئاسىيا ۋە ياۋروپا ئەللىرى بىلەن بولغان سودا - ئالاقە تېخىمۇ كۆچەيگەن. بۇ تەرەققىياتلارغا ماس ھالدا قاشتېشى ئويمىچىلىق سەنئىتىمۇ گۈللىنىپ ۋە راۋاجلىنىپ، يېڭى مەدەنىيەت ۋە باشقا ئەللەرنىڭ مەدەنىيىتى ئەكس ئەتتۇرۇلگەن ئويما بۇيۇملار بارلىققا كەلگەن. تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئويۇلغان چۆگۈن تۇتۇپ تۇرغان ئادەم ئوبرازى ئويۇلغان چاسا قاشتېشى بېزەك خوتەن ئاق قاشتېشىدا ئويۇلغان، ئادەمنىڭ كۆز چانىقى چوڭقۇر، بۇرنى ئۇزۇن، قاڭشارلىق، چېچى ئۇزۇن ھەم بۇدرە، مۇرىسىگە پىلاش ئارتىۋالغان بولۇپ، تەنتەقاتچىلار «بۇ پارسلارنىڭ ئوبرازى» دەپ قارىماقتا. دېمەك، بۇ ئويما خوتەننىڭ غەربىي ئاسىيا ئەللىرى بىلەن بولغان قويۇق مۇناسىۋىتىنى ئەكس ئەتتۇرۇپ بېرىدۇ.

بۇ دەۋردە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكىنىڭ قاشتېشى ئويمىچىلىق سەنئىتىمۇ زور دەرىجىدە راۋاجلانغان. خان - پادىشاھلار ئوردىغا

ئۇستىلارنى تەكلىپ قىلىپ، خوتەندىن كەلتۈرگەن قاشتاشلىرىدا ھەر خىل بۇيۇملارنى ئويدۇرغان. شەھەرلەردىمۇ قاشتېشى ئويمىچىلىق دۇكانلىرى بارلىققا كەلگەن.

شىنجاڭغا بولۇپمۇ خوتەن رايونىغا ئىسلام دىنى كىرگەندىن كېيىن، بۇت ئويۇش، ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ ئوبرازىغا ھەيكەل ئويۇش ھەتتا جانلىقلارنىڭ سۈرىتىنى نەقىشلەشمۇ دىنىي چەكلىمىگە ئۇچرىغانلىقتىن، قاشتېشى ئويمىچىلىق سەنئىتى تۈرمۇش بۇيۇملىرى، بېزەك بۇيۇملىرى، زىننەت بۇيۇملىرى ۋە لوڭقا، قاچا-قۇچىغا ئوخشاش سەنئەت بۇيۇملىرىنى ئويۇشقا يۈزلەنگەن. ھازىر شىنجاڭ مۇزېيىدا ساقلىنىۋاتقان قەشقەردىن تېپىلغان ئۇچ تۇمشۇقلۇق (ئېغىزلىق) ئاق قاشتېشى چىراغ ئۆزگىچە ئۇسلۇبتا ئويۇلغان سەنئەت بۇيۇمى بولۇپ، خوتەننىڭ ئاق قاشتېشىدا ئويۇلغان. بۇ چىراغ ئۈزۈنلۇقى 13.5 سانتىمېتىر، ئېگىزلىكى 8.12 سانتىمېتىر، ئۇستى قوغۇن شەكىللىك ئويۇلغان بولۇپ، ئەتراپىدا 12 تىلىمچە چىقىرىلغان. ئاستىدا ئۇچ تۇمشۇق (پىلىك چىقىرىلىدىغان ئېغىز) چىقىرىلغان. چىراغنىڭ ئۇستىگە يېپ ئۆتكۈزىدىغان يۇمىلاق تۆشۈك ئېچىلغان. يېنىغا «ھىجرىيە 492 - يىلى» دېگەن خەتلەر ئويۇلغان. بۇ يىلنامە مىلادىيە 1099 - 1098 - يىللىرىغا، يەنى قەشقەرنى مەركەز قىلىپ قۇرۇلغان قاراخانىلار دەۋرىگە توغرا كېلىدۇ. بۇ پاكىتتىن قاراخانىلار دەۋرىدىكى قاشتېشى ئويمىچىلىق سەنئىتىنىڭ يۈزلىنىشى ۋە تەرەققىياتىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

مىلادىيە 968 - يىلى قاراخانىلارنىڭ ھۆكۈمرانى مۇسا ئارسلانخان ئىسلام دىنىنى دۆلەت دىنى دەپ جاكارلاپ، شۇ چاغدا يەنىلا بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىۋاتقان ئۇدۇنغا قارشى غازات نامى بىلەن ئۇرۇش قوزغىدى. قاراخانىلارنىڭ باشقا رايونلارغا قارىتا ئۇرۇش قوزغىمايى، ئەڭ دەسلەپتە خوتەنگە قارشى ئۇرۇش قوزغىشىدىكى سەۋەب، ئارىلىقنىڭ نىسبەتەن يېقىن بولۇشىلا ئەمەس، ئەڭ مۇھىمى خوتەن قاشتېشىدىن ئىبارەت بىباھا بايلىق كانى ئىدى. ئۇرۇش نەچچە 10 يىل داۋام قىلىپ، ئاخىرى خوتەن رايونى قاراخانىلار تەرىپىدىن «بويسۇندۇرۇلۇپ»، ئىسلامىيەتكە قەدەم قويدى. 40 يىلدىن كېيىن، خوتەن بۇددىستلىرى قاراخانىلار دۆلىتىنىڭ ئىچكى مالىمانچىلىقىدىن پايدىلىنىپ ئىسيان كۆتۈردى. بۇ ئىسيانىنىڭ كېلىپ چىقىشىدىكى سەۋەب ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلماسلىق ئىدى. چۈنكى بۇ دىن مىڭ يىل بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىپ شەكىللەنگەن بارلىق

مەدەنىيەتلەرنى چەتكە قاقاتتى ۋە چەكلەيتتى. ھەتتا جانلىقلار ئوبرازىدا ھەيكەل، نەقىش ئويۇشمۇ چەكلىمىگە ئۇچرايتتى. بۇ ھال خوتەننىڭ ئۇزاق تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا شەكىللەنگەن ھۇنەر - سەنئىتى ۋە مەدەنىيىتىنى بوغۇپ قويغاچقا، يەرلىك ئاھالە ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىشتىن باش تارتىپ، ئەسلىدىكى ئېتىقادىغا يېنىۋالدى. قاراخانىلارنىڭ شۇ دەۋردىكى سۇلتانى يۈسۈپ قادىرخان ئۆزى بىۋاستە قوشۇن تارتىپ كېلىپ، مىڭ يىلدىن كۆپرەك ھۆكۈم سۈرگەن ئۇدۇن ۋېيسارا خانلىقىنى ئۇزۇل - كېسىل يىمىرىپ، خوتەن رايونىنى تۈركچىلەشتۈردى. بۇ ھال خوتەن قاشتېشى ئويمىچىلىق سەنئىتىنى مەلۇم جەھەتتىن (جانلىقلار ئوبرازىنى يارىتىش جەھەتتىن) چەكلىمىگە ئۇچرانقان بولسىمۇ، لېكىن ئويمىچىلىق سەنئىتى ئىسلام مەدەنىيىتىگە قاراپ تەرەققىي قىلدى ۋە راۋاجلاندى. لېكىن ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلمىغان باشقا رايونلاردا بۇددا مەدەنىيىتى قاشتېشى ئويمىچىلىقى داۋاملىق تۈردە تەرەققىي قىلۇەردى. «قۇجۇ خانلىقىغا ئەلچىلىككە بېرىش خاتىرىسى» دېگەن كىتابتا، «بەشبالىق ھۇنەرۋەنلىرى چۆھر... قاشتېشى ئويمىچىلىققا ماھىر» دەپ خاتىرىلەنگەن. يۇەن سۇلالىسىغا كەلگەندە ھازىرقى شىنجاڭ بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىۋاتقان مۇڭغۇللار تەرىپىدىن ئىستىلا قىلىنىپ، بۇددا دىنىي مەدەنىيىتى قاشتېشى ئويمىچىلىق سەنئىتى قايتىدىن باش كۆتۈردى. بۇ دەۋردە بەشبالىق ۋە خوتەن رايونى يۇەن سۇلالىسىغا قاشتېشى ئولپان تۆلىگەندىن باشقا، قاشتېشى ئويما بۇيۇملىرىنى ھەدىيە قىلىپ تۇردى. يۇەن شىزۇ مىلادىيە 1274 - يىلى پەرمان چۈشۈرۈپ، قاشتېشىنى قازغۇچىلار ۋە تەرگۈچىلەرنىڭ ئالۋان- سېلىقىنى بىكار قىلىۋەتتى. بۇنىڭ بىلەن قاشتېشى قازغۇچى ۋە تەرگۈچىلەر بارغانسېرى كۆپىيىپ، قاشتېشى قېزىش ۋە ئويمىچىلىق ئىشلىرى يەنە بىر قېتىم يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلدى.

ئىسپانىيىلىك دىپلومات ۋە ساياھەتچى كلاۋىيرنىڭ 1582 - يىلى نەشر قىلىنغان «تىمۇر ئوردىسىغا ئەلچى بولۇپ بېرىش خاتىرىسى» (خەنزۇچە تەرجىمە نۇسخىسى «كلاۋىرنىڭ شەرققە ئەلچى بولۇپ بېرىش خاتىرىسى») دە: «خوتەندىن چىقىدىغان قىممەتلىك مالالارنى سەمەرقەنت شەھىرىدىن تاپقىلى بولىدۇ. خوتەننىڭ قاشتېشى ئويۇش ۋە كۆز قويۇش ھۇنەرۋەنلىرى ھۇنەرگە ئىنتايىن ماھىر بولۇپ، دۇنيانىڭ ھەرقانداق يېرىدىن تېپىلمايدۇ» دەپ يازغان. بۇ ئەسەردە دېيىلگەن ئەھۋاللار XV ئەسىردىكى ئىشلار بولۇپ، بۇنىڭدىن XV

ئەسىردىكى خوتەن قاشتېشى ئويمىچىلىق سەنئىتىنىڭ يۇكسەك دەرىجىدە تەرەققىي قىلغانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

لېكىن شۇنىمۇ كۆرۈش كېرەككى، تاڭ دەۋرىدىن ئېتىبارەن ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە تېز تەرەققىي قىلغان ۋە گۈللەنگەن قاشتېشى ئويمىچىلىق سەنئىتى خوتەن رايونىنىڭ قاشتېشى ئويمىچىلىق سەنئىتىگە مۇئەييەن ئەكس تەسىر كۆرسەتكەن. يەنى، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە داڭلىق قاشتېشى ئويمىچى ئۇستىلارنىڭ كۆپلەپ مەيدانغا كېلىشى بىلەن، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە مال توشۇشتا قاشتېشى ئويما بۇيۇملىرىنى ئاساسى قىلىشتىن تەدرىجىي ھالدا قاشتېشىنى يۆتكەش ئاساسىي ئورۇنغا ئۆتۈپ، خوتەن، قەشقەر رايونلىرىدا تازا يۇكسەلگەن قاشتېشى ئويمىچىلىق سەنئىتى چېكىنىشكە قاراپ يۈزلەندى. سۇڭ، يۈەن، مىڭ سۇلالىلىرىغا كەلگەندە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى قاشتېشى ئويمىچىلىق سەنئىتى زور دەرىجىدە يۇكسىلىپ، سۈجۇ، يانجۇ، بېيجىڭ، شاڭخەي قاتارلىق رايونلاردا مەخسۇس قاشتېشى ئويمىچىلىق كارخانىلىرى بارلىققا كەلدى. چىڭ سۇلالىسىغا كەلگەندە غەربىي دىيارنىڭ قاشتېشى ئويما بۇيۇملىرىغا بولغان ئېھتىياج ئەڭ تۆۋەن پەللىگە چۈشۈپ، قاشتېشىنىڭ ئۆزىگە بولغان ئېھتىياج ئەڭ يۇقىرى پەللىگە چىقتى. ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى داڭلىق ئويمىچى ئۇستىلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئوردىغا يىغىلىپ، مەخسۇس قاشتېشى ئويمىچىلىقى بىلەن شۇغۇللاندى. بۇنىڭ بىلەن تارىم ۋادىسىدىكى قاشتېشى ئويمىچىلىق سەنئىتى خارابلىشىشقا قاراپ يۈزلەندى.

ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە جۇ سۇلالىسى دەۋرىدە غەربىي يۇرتتىن بارغان ئويمىچى ئۇستىلار بىلەن باشلانغان قاشتېشى ئويمىچىلىقى ئۇچ مىڭ يىللىق تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا يوقلۇقتىن بارلىققا كېلىپ، ئازلىقتىن كۆپەيىپ، تار دائىرىدىن كەڭ دائىرىگە تەرەققىي قىلىپ، يۇكسەك دەرىجىدىكى تەرەققىياتلارغا ئېرىشتى. ھەرقايسى سۇلالىلەردە دەۋر روھى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ئاز بولمىغان قاشتېشى سەنئەت بۇيۇملىرى بارلىققا كەلدى. ھەرقايسى سۇلالىلەرنىڭ خانلىرى خوتەن قاشتېشىنى گۈھەر بىلىپ قاتتىق ئەتىۋارلىشى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە قاشتېشى ئويمىچىلىق سەنئىتىنىڭ تېز راۋاجلىنىشىغا تۈرتكە بولدى.

ھەرقايسى سۇلالىلەردە بارلىققا كەلگەن ئەڭ نادىر قاشتېشى ئويما بۇيۇملىرىدىن ھازىرغىچە يېتىپ كەلگەنلىرى تۆۋەندىكىچە:

1. قارچىغا نەقىشلىك باش بېزەك: بۇ خان ئوردىسىدا ساقلىنىۋاتقان شاڭ سۇلالىسىغا مەنسۇپ باش بېزەك بولۇپ، ئۆزگىچە ئۇسلۇبتا ئويۇلغان. ئۇستىگە بىر قارچىغا ئىككى ئادەمنىڭ بېشىنى قامالالاپ تۇرغان نەقىش چۈشۈرۈلگەن. خوتەننىڭ سەيۋەرەڭ قاشتېشىدا ئويۇلغان.

2. ئەجدىها نەقىشلىك كۆك قاشتېشى تاقىچاق: بۇ خان ئوردىسىدا ساقلانغان غەربىي جۇ سۇلالىسىغا مەنسۇپ تاقىچاق بولۇپ، خوتەننىڭ كۆك قاشتېشىدا ئويۇلغان. ئىككى ئۇچىغا كىچىك تۆشۈك ئېچىلغان. ئاغزىنى چوڭ ئېچىپ ئوت پۈركۈۋاتقان ئىككى ئەجدىها نەقىشلەنگەن.

3. ئاق قاشتېشى ئەجدىها بېزەك: بۇمۇ خان ئوردىسىدا ساقلانغان ئەمىنىيە دەۋرىگە مەنسۇپ بېزەك بولۇپ، خوتەننىڭ ئاق قاشتېشىدا ئومۇمىي گەۋدىسى «3» شەكىللىك ئويۇلغان، ئوتتۇرىسىدىكى ئەگمىگە بىر تۆشۈك ئېچىلغان، ئەجدىها ئېغىزى چوڭ ئېچىپ تۇرغان، قۇيرۇقى يۆگمەچ، قىزىق يېرى، ئۇنىڭ قۇيرۇق قىسمىغا قونۇپ ئولتۇرغان بىر قۇش ئويۇلغان.

4. كۆپ بۆلەكلىك ئاق قاشتېشى بېزەك: بۇ خۇبىي ئۆلكىسى سۇيشەن ناھىيىسىدىكى زىك خۇينىڭ قەبرىسىدىن تېپىلغان. بۇ يېغىلىق يىللىرىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدىكى زىك بەگلىكىنىڭ خاقانى جۇينىڭ قەبرىسى بولۇپ، مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 433 - يىللىرى ياكى ئۇنىڭدىن سەل كېيىنرەك دەپنە قىلىنغان بۇ قەبرىدىن 300 دىن ئارتۇق قاشتېشى بۇيۇمى تېپىلغان بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە كۆپ بۆلەكلىك قاشتېشى بېزەك ئويۇلۇش سەنئىتىنىڭ يۇقىرىلىقى، نەپىسلىكى بىلەن ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدۇ. بېزەكنىڭ ئۇزۇنلۇقى 48.5 سانتىمېتىر، ئېگىز يېرى 8.5 سانتىمېتىر، خوتەننىڭ ئېسىل ئاق قاشتېشىدا ئويۇلغان بەش بۆلەك، 26 ئوگە بولۇپ، بىر - بىرىگە چېتىلغان شەكىلدە ئويۇپ چىقىرىلغان. ھەر بىر بۇلۇڭى يەنە بەش پارچە قىلىپ، ھەربىرىچان قىلىپ ئويۇلغان. ھەر بىر بۇلۇڭىنىڭ يۇنىلىشى، نۇسخىسى بىر - بىرىگە ئوخشىمايدۇ.

5. ئەجدىھالىق جۇپلىمە قوچاق: بۇ خان ئوردىسىدا ساقلانغان يېغىلىق دەۋرىگە مەنسۇپ قوچاق بولۇپ، خوتەننىڭ قاشتېشىدا ئىككى پارچە تاقا شەكىللىك قىلىپ ئوتتۇرىسىدىكى تۆشۈككە بىر ئەجدىها ئويۇلغان بولۇپ، ئەجدىهاسى ئىككى بۆلەككە بۆلۈنگەن. جۇپلەشتۇرۇلسە قوچاق يۇمىلاق ھالەتكە كېلىدۇ. ئەجدىهالەر پۇتۇنلىنىدۇ.

دىئامېتىرى 6.7 سانتىمېتىر، قېلىنلىقى 0.4 سانتىمېتىر.

6. ئاق قاشتېشى چىراغ: بۇ خان ئوردىسىدا ساقلانغان يېغىلىق دەۋرىگە مەنسۇپ ئويما بۇيۇم بولۇپ، خوتەننىڭ سۇس يېشىل (سەيۋە رەڭ) قاشتېشىدا ئويۇلغان. ئېگىزلىكى 12.8 سانتىمېتىر، بىر پارچە تاشتىن ئويۇلۇپ بىرلەشتۈرۈلگەن. ئۈستى چىراغ تەخسىسىنىڭ ئوتتۇرىسىغا چوقچىيىپ تۇرغان بەش بەرگىلىك گۈل ئويۇلغان. تەخسە گىرۋىكىگە چىرايلىق تولاشما نەقىش چۈشۈرۈلگەن. ئوتتۇرا قىسمىدىكى چىراغ دەستىسى بىر بوغۇملۇق قىلىنىپ، ئىككى بۆلەك ئايرىلىپ، ئوخشىمىغان شەكىللەردىكى نەقىشلەر چۈشۈرۈلگەن. ئاستى شەكلى دۇم كۆمتۈرۈلگەن تەخسىسىمان، ئۈستىگە بۇلۇت شەكىللىك نەقىشلەر ئويۇلغان.

7. غەربىي خەن سۇلالىسىغا مەنسۇپ زەر بېلىق قاشتېشى (باشتا سۆزلەپ ئۆتۈلگەن).

8. تۇلپار مىنگەن ئەۋلىيا: بۇ غەربىي خەن سۇلالىسىغا مەنسۇپ قاشتېشى ئويما بۇيۇم بولۇپ، خوتەننىڭ قوي مېيى رەڭگىدىكى ئاق قاشتېشىدا ئويۇلغان. تۇلپار بۇلۇتلار ئارا چېپىۋاتقان شەكىلدە، ئۈستىگە ئۇزەڭگۈگە دەسسىگەن هالدا تۇلپارنىڭ چۇلۇۋۇرىنى تۇتۇپ ئولتۇرغان بىر ئەر ئويۇلغان.

9. غەلىتە مەخلۇق: بۇ شەنشى ئۆلكىسى شىيەنياڭ شەهىرى ۋېيلىڭ ئەتراپىدىن تېپىلغان بولۇپ، خوتەننىڭ ئاق قاشتېشىدا ئويۇلغان. خەن سۇلالىسى دەۋرىگە مەنسۇپ، بۇ رېۋايەتلەردىكى تۆت پۇتلۇق، سۇت ئەمگۈچى هايۋان ئوبرازىدا، مۇڭگۈز ۋە دۇمبىلىرى قىزىل، ئىنتايىن جانلىق ئويۇلغان.

10. ئەجدىها نەقىشلىك قوچاق: بۇ خېبېيىنىڭ دېڭشەن ناهىيىسىدىكى جۇڭشەنمۇ خانىنىڭ قەبرىسىدىن تېپىلغان، خەن سۇلالىسىغا مەنسۇپ بۇيۇم. قورچاقنىڭ ئۈستى تەرىپىگە بىر مۇڭگۈزلۇك ئەجدىها بىلەن، بىر مۇڭگۈزسىز ئەجدىهانىڭ بىر چەمبىرەكنى چىنەپ تۇرغان هالىتى ئويۇلغان. قورچاقنىڭ ئىككى يېنىغىمۇ بىر مۇڭگۈزلۈك، بىر مۇڭگۈزسىز ئەجدىها ئويۇلغان. قورچاقنىڭ گىرۋىكى ۋە ئوتتۇرىسىدىكى تۆشۈك ئەتراپىدىن پەۋاز قويۇلۇپ، ئىككى پەۋاز ئارىسىغا ئىنتايىن رەتلىك قىلىپ توپچا چىقىرىلغان. ئېگىزلىكى 90 سانتىمېتىر، قورچاقنىڭ دىئامېتىرى 24.4 سانتىمېتىر، قېلىنلىقى 1.1 سانتىمېتىر.

11. سۇمۇرغ نەقىشلىك جام: بۇ ئەسلىي چىڭ ئوردىسىدا

ساقلانغان. هازىر خان سارىيدا. بۇ خەن دەۋرىگە مەنسۇپ ئەڭ نەپىس بۇيۇم بولۇپ، خوتەننىڭ ساغۇچ قاشتېشىدا ئويۇلغان. سېلىندىر شەكىللىك، ئېگىزلىكى 3. 12 سانتىمېتىر، ئېغىزىنىڭ دىئامېترى 9. 6 سانتىمېتىر، ياپقۇچلۇق، ياپقۇچىنىڭ ئوتتۇرىسىغا بىر تۇنقۇچ ئويۇلۇپ، ئەتراپىغا ئۇچ دانە قوي بېشى ئويۇلغان. جام گەۋدىسى ئۇچ بۆلەككە بۆلۈنگەن، سۇمۇرغ ۋە بۇلۇت شەكىللىك نەقىشلەر ئىشلەنگەن. ئوتتۇرا قىسمىغا بۇلۇتسىمان هالقا شەكىللىك تۇنقۇچ چىقىرىلغان.

12. ئاق توشقان: بۇ شەنشى ئۆلكىسىدىكى لى جىڭشۇننىڭ قەبرىسىدىن تېپىلغان بولۇپ، خوتەن ئاق قاشتېشىدا ئويۇلغان. سۇي سۇلالىسىغا مەنسۇپ بۇ قەبرىدىن تېپىلغان قاشتېشى بۇيۇملار خېلى كۆپ، هەممىسى خوتەن ئاق قاشتېشىدا ئويۇلغان. ئىنتايىن نەپىس، جانلىق ئىشلەنگەن.

13. ئۇچۇۋاتقان پەرى: چىڭ ئوردىسىدا ساقلانغان بۇ بېزەك، تاڭ دەۋرىگە مەنسۇپ. بۇ بۇددا دىنىدىكى ئۇچىدىغان پەرىزات ئوبرازى ئەكس ئەتتۇرۇلگەن، يەنى بىر پەرىزات ئۇچۇۋاتقان، كىيىملىرى شامالدا يەلپۇنۇۋاتقان شەكىلدە ئويۇلغان. پەرىزاتنىڭ ئاستىغا نۇرغۇن بۇلۇت ئويۇلغان. قىزىل مىڭ ئۆي تام رەسىملىرىدىكى ئۇچۇۋاتقان پەرىزاتلار ئوبرازى بىلەن ئوخشاش.

14. قۇش سۇمۇرغ بېزەك: بۇ خان ئوردىسىدا ساقلانغان گۈل، قۇش نەقىش ماسلاشتۇرۇپ خوتەن ئاق قاشتېشىدا ئويۇلغان بېزەك بولۇپ، تاڭ دەۋرىگە مەنسۇپ ئويما. ئىككى سۇمۇرغ سۇ لەيلىسى ئۈستىدە بىر - بىرىگە جىپسلىشىپ قاراپ تۇرغان. قانات-قۇيرۇقلىرى هەر خىل نەقىشلەر بىلەن گىرەلىشىپ كەتكەن شەكىلدە ئويۇلغان.

15. گۆهەر تەقدىم قىلىۋاتقان ئادەم: بۇ خان ئوردىسىدا ساقلانغان تاڭ سۇلالىسىغا مەنسۇپ كەمەر بېزەك بولۇپ، خوتەن ئاق قاشتېشىدا ئويۇلغان. تۆت چاسا قاشتېشىنىڭ يۈزىگە چېچى ئۇزۇن ۋە بۇدرە، كۆز چانقى چوڭقۇر، قاڭشارلىق، ئۈستىگە پەرىجە يېپىنغان، پۇتىغا ئۆتۈك كىيگەن بىر ئەر يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ، تەخسىگە سېلىنغان شاپتۇل شەكىللىك بىر گۆهەرنى سۇنۇۋاتقان هالەت ئويۇلغان.

16. سەككىز بەرگىلىك گۈل شەكىللىك جام: بۇ 1970 - يىلى شەنشى ئۆلكىسى شىئەن شەهىرى خېجىيا كەنتىدىن تېپىلغان.

خوتەننىڭ قوي مېيى رەڭگىدىكى ئاق قاشتېشىدا ئويۇلغان تاڭ دەۋرىگە مەنسۇپ قاچا. ئاغزىنىڭ دىئامېترى 10 ـ 5.5 سانتىمېتر، ئېگىزلىكى 3.5 سانتىمېتر، ئومۇمىي گەۋدىسىگە سەككىز تىلىمچە چىقىرىلىپ، ئېغىزى سەككىز بەرگىلىك گۈل شەكلىدە ئويۇلغان. ئەتراپىغا گۈل نۇسخىلىرى نەقىشلەنگەن.

17. ئاق قاشتېشى شىر: بۇ خان ئوردىسىدا ساقلانغان تاڭ دەۋرىگە مەنسۇپ ئويما بولۇپ، قوي مېيى رەڭگىدىكى خوتەن ئاق قاشتېشىدا ئويۇلغان. ئوڭغا ئېتىلىش ئالدىدىكى يەر بېغىرلاپ دىققەت بىلەن كۆزىتىۋاتقان هالىتىدە ئويۇلغان. يايلىرى ئۇزۇن هەم بۇدرە بولۇپ، تەبىئىي ۋە جانلىق ئويۇلغان.

18. يانقان بۇغا: بۇ بېيجىڭ شەهىرىدىكى چىڭ ئوردىسى ئەمەلدارى سۈئېتونىڭ بوۋاق قىزى دەپنە قىلىنغان قەبرىدىن تېپىلغان بولۇپ، سۇڭ سۇلالىسى دەۋرىگە مەنسۇپ، خوتەن كۆك قاشتېشىدا ئويۇلغان بۇيۇم. ئېگىزلىكى 6.5 سانتىمېتر، ئۇزۇنلۇقى 10.6 سانتىمېتر، بېشىنى تىك كۆتۈرۈپ، يېتىۋاتقان بۇغىنىڭ ئوبرازى ئويۇلغان.

19. ئەجدىها تۇنقۇچلۇق جام: بۇ خان ئوردىسىدا ساقلانغان، خوتەن كۆك قاشتېشىدا ئويۇلغان جام بولۇپ، تاڭ دەۋرىگە مەنسۇپ. جامنىڭ ئېگىزلىكى 7.3 سانتىمېتر، ئېغىزىنىڭ دىئامېترى 14 سانتىمېتر، گەۋدىسىگە سەككىز تىلىمچە چىقىرىلغان ۋە نەقىشلەنگەن. بىر يېنىغا ئەجدىها ئويۇلۇپ، تۇنقۇچ چىقىرىلغان.

20. بەش قۇش سۈرەتلىك سېۋەت: بۇ خان ئوردىسىدا ساقلانغان خوتەن ئاق قاشتېشىدا ئويۇلغان، سۇڭ سۇلالىسىغا مەنسۇپ سەنئەت بۇيۇمى. سېۋەت سىلىندىر شەكىللىك، پورەكلەپ ئېچىلغان مودەن گۈللەر ئارىسىدا بىر توز، ئوك يېنىدا تاش ئۇستىدە ئاق تۇرنا، تاش ئاستىدا تاش كامىرىدىن بېشىنى چىقىرىپ تۇرغان قىرغاۋۇل، توغرا قاراپ تۇرغان ئاققۇتان، مودەنگۈلنىڭ سول تەرەپ ئۇستىدە بىر لاچىن پەسكە چۈشۈۋاتقان، ئۇنىڭ ئۇستى تەرىپى گۈل شېخى ۋە ياپراق بولۇپ، گۈل ۋە قۇش بىر ـ بىرىگە گىرەلىشىپ كەتكەن. ئىنتايىن يۇقىرى ماهارەت بىلەن ئويۇلغان.

21. «باهار سۈيى» بېزەك: بۇ خان ئوردىسىدا ساقلانغان جىن (金) سۇلالىسى دەۋرىگە تەۋە بېزەك بولۇپ، خوتەننىڭ كۆك قاشتېشىدا «باهار سۈيى» نامىلىق رەسىم ئاساسىدا ئويۇلغان. نىلۇپەر ئۆڭي ئارىسىغا بىر چوڭ ياۋا غاز يوشۇرۇنغان، ئۇستىدە بىر لاچىن

پەسكە قاراپ شۇڭغۇۋاتقان. قۇشلار بىلەن نىلۇپەر شاخلىرى ۋە يوپۇرماقلىرى گىرەلىشىپ كەتكەن بىر مەنزىرە ئويۇلغان.

22. ئاپتاپپەرەس جام: بۇ خان ئوردىسىدا ساقلانغان يۇەن سۇلالىسىغا تەۋە سەنئەت بۇيۇمى بولۇپ، خوتەن ئاق قاشتېشىدا ئويۇلغان. ئېگىزلىكى 4.2 سانتىمېتىر، چەمبىرەك دىئامېترى 8.5 سانتىمېتىر، ئاپتاپپەرەس بىلەن مېيخۇا گۈلىنىڭ ئوبرازى بىرلەشتۇرۇلگەن. جام ئاپتاپپەرەس شەكلىدە بولۇپ شېخىدىن تۇنقۇچ چىقىرىلغان. جامنىڭ ئىچىگە مېيخۇا گۈلى ئويۇلغان.

23. شىر ئوينىتىۋاتقان ئادەم ئويۇلغان كەمەر بېزەك: بۇ يۇەن سۇلالىسىغا مەنسۇپ كەمەر بېزەك بولۇپ، خوتەن ئاق قاشتېشىدا جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى ئويۇنى — شىر ئوينىتىش ئويۇنى تەسۋىرىي ئويۇلغان.

24. ھالقا تۇنقۇچلۇق قەدەھ: بۇ بېيجىڭ شەھىرى چىڭ سۇلالىسى خانلىق زەرەتكاھلىقىدىكى سۇئېتتۇنىڭ بوۋاق قىزى كۆمۈلگەن قەبرىدىن تېپىلغان، مىڭ سۇلالىسىغا مەنسۇپ بۇيۇم بولۇپ، خوتەن كۆك قاشتېشىدا ئويۇلغان. سىلىندىر شەكىللىك، ئېگىزلىكى 10.5 سانتىمېتىر، ئېغىزىنىڭ دىئامېترى 6.8 سانتىمېتىر، ئېغىزى ياپقۇچلۇق. ياپقۇچىنىڭ ئوتتۇرىسىغا يۇمىلاق تۇنقۇچ، ئەتراپىدا ئۈچ دانە يېتىۋاتقان شىر ئويۇلغان. گىرۋەكىگە بۇلۇت نەقىشلىرى چۈشۈرۈلگەن. رومكىنىڭ سىرتقى يۈزىگە نەپىس نەقىشلەر چۈشۈرۈلگەن. ھالقا شەكىللىك تۇنقۇچ چىقىرىلغان. رومكا ئاستىغا شىر پۇتى شەكىللىك ئۈچ بارماق چىقىرىلغان.

25. كۆك قاشتېشى چۆگۈن: بۇ خان ئوردىسىدا ساقلانغان مىڭ سۇلالىسىغا مەنسۇپ چۆگۈن، خوتەن كۆك قاشتېشىدا ئويۇلغان. چۆگۈن ئېغىز ياپقۇچىنىڭ ئۈستىگە «ئۆمۈر ئىلاھى» ئويۇلغان. يېنىغا بىر بۇغا ئويۇلغان. چۆگۈن گەۋدىسىنىڭ ئىككى تەرىپى (قورساق قىسمىنىڭ ئالدى - كەينى) گە «سەككىز ئەۋلىيا» نىڭ سۈرىتى نەقىشلەنگەن، تۇنقۇچىغا ئەجدىھا نەقىشلەنگەن. جوغىسىغا ھايۋان بېشى نەقىشلەنگەن. چەيچىكى ھەر خىل نەقىشلەر بىلەن بېزەلگەن ھەم « 珠 » خېتى ئويۇلغان.

26. ئەجدىھا نەقىشلىك كەمەر بېزەك: خان ئوردىسىدا ساقلانغان مىڭ سۇلالىسىغا مەنسۇپ بۇ كەمەر بېزەك، خوتەن قوي مېيى رەڭلىك ئاق قاشتېشىدا ئويۇلغان. جەمئىي 20 پارچە، 10 پارچىسى چوڭ چاسا شەكىللىك، ئالتە پارچىسى يۇرەك شەكىللىك، تۆت پارچىسى

كىچىك چاسا شەكىللىك بولۇپ، ھەممىگە ئەجدىھا سۈرىتى ئويۇلغان.

27. «دايۇنىڭ سۇ تىزگىنلىشى» ناملىق زور ئويما: بۇ خان ئوردىسى مۇزېيىدا ساقلىنىۋاتقان زور ئويما بولۇپ، ئېغىرلىقى 5 مىڭ 350 جىڭ. چېگىلۇڭنىڭ 46 - يىلى (مىلادىيە 1781 - يىلى) بىدىن چېگىلۇڭنىڭ 52 - يىلى (مىلادىيە 1787 - يىلى) غىچە بولغان ئالتە يىلدا ئويۇلغان. 10 مىڭ سەردىن ئارتۇق كۈمۈش خەجلەنگەن. 100 مىڭ ئادەم قېتىم ئەمگەك كۈچى ئىشلىتىلگەن. ياۋ زامانىسىدا (بۇنىڭدىن 5 مىڭ يىللار ئىلگىرى) ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە ھەر يىلى كەلكۇن ئاپىتى يۈز بېرىپ، پاراكەندىچىلىك سالغان. ياۋ، يۈنىڭ دادىسى گۇننى سۇنى تىزگىنلەشكە بۇيرىغان. گۇن توققۇز يىل سۇ تىزگىنلەش بىلەن مەشغۇل بولغان بولسىمۇ، يەنىلا مەغلۇپ بولغان. گۇن ئاخىرى تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەپ، قەبىلىلەرنى سەپەرۋەر قىلىپ، توغان سېلىش ئارقىلىق 10 - يىلى نەتىجە قازانغان. بۇ ئىش تىللاردا داستان بولۇپ، تا ھازىرغىچە رىۋايەت قىلىنىپ كېلىنىۋاتىدۇ. بۇ ئويما دەل يۈنىڭ دادىسى چوڭ يۈ (دايۇ) نىڭ سۇ تىزگىنلەش ئەمگىكى تەسۋىرلەنگەن، سۇڭ سۇلالىسى دەۋرىدە سىزىلغان «دايۇنىڭ سۇ تىزگىنلىشى» ناملىق رەسىمگە ئاساسەن ئويۇلغان.

28. «شاخادان توققۇز پېشۋا» ناملىق زور ئويما: بۇ خان ئوردىسى مۇزېيىدا ساقلىنىۋاتقان زور ئويما بولۇپ، چېگىلۇڭنىڭ 51- يىلى (مىلادىيە 1786 - يىلى) ياڭجۇلۇق ئۇستىلار تەرىپىدىن ئويۇلغان. ئېغىرلىقى 832 كىلوگرام، ئېگىزلىكى 145 سانتىمېتىر، كەڭلىكى 90 سانتىمېتىر، ئايلانىمىسى 275 سانتىمېتىر. تاڭ دەۋرىدە ئۆتكەن، پېشى 70 تىن ھالقىغان توققۇز نەپەر شائىر زاھىتلىق يولىنى تۇتۇپ، خېنەن ئۆلكىسى لوياڭ شەھىرى لوڭمېن ئەتراپىدىكى شياڭشەن تېغىدا تۇرمۇش كەچۈرگەن. بۇ ئويمىدا دەل ئاشۇ توققۇز نەپەر پېشۋانىڭ تاغدىكى تۇرمۇشى تەسۋىرلەنگەن.

29. توققۇز ئەجدىھا كوزا: بۇ چىڭ ئوردىسىدا ساقلانغان بۇيۇم بولۇپ، ھازىر خان سارىيى مۇزېيىدا. خوتەننىڭ قارا (توق پېشىل) قاشتېشىدا ئويۇلغان بولۇپ، ئېغىرلىقى 2 مىڭ كىلوگرام، ئەسلىي تاشنىڭ شەكلىنى ساقلاپ قېلىش ئاساسىدا، سىرتقا توققۇز ئەجدىھا ۋە دېڭىز، بۇلۇت نەقىشلىرى چۈشۈرۈلگەن. ئېگىزلىكى 134 سانتىمېتىر، ئېغىزىنىڭ ئەڭ چوڭ دىئامېتىرى 117 سانتىمېتىر، چېگىلۇڭنىڭ 41 - يىلى (مىلادىيە 1776 - يىلى) ئويۇشقا باشلىنىپ، چېگىلۇڭنىڭ 44 - يىلى (مىلادىيە 1778 - يىلى) تاماملانغان. ئۇچ

يېرىم يىل ۋاقىت سەرپ قىلىنغان. 9 مىڭ 847 سەر كۈمۈش خەجلەنگەن.

30. چىنار سايدىكى ھۆرقىز: بۇ خان ساريىي مۇزبىيىدا ساقلىنىۋاتقان بىزەك بولۇپ، چىەنلۇڭنىڭ 38 - يىلى (مىلادىيە 1773 - يىلى) سۇجۇلۇق ئۇستىلار تەرىپىدىن خوتەن ئاق قاشتېشىدا ئويۇلغان. چىنار ئويۇپ ئېشىپ قالغان قاشتېشىدا يۇمىلاق غار چىقىرىلىپ، غارنىڭ ئوتتۇرىسىغا يۇمىلاق ئىشىك ئويۇلغان. ئىشىكنىڭ ئىككى قانىتى يېرىم ئاي شەكىللىك ئويۇلۇپ، ئوتتۇرىسىدىن يوچۇق ئېچىپ قىيا ئوچۇق شەكىلدە ئويۇلغان. ئىشىكنىڭ ئىچىگە ۋە سىرتىغا بىرىدىن ئىككى ھۆرقىز ئويۇلغان. ئۆڭكۇر ئېغىزىنىڭ ئوڭ تەرىپىگە بۇك - باراقسان ئۆسكەن چىنار ئويۇلغان.

31. راۋاقلىق كېچە: بۇ چوڭ ۋە كىچىك ئىككى كېمە بولۇپ، خوتەن كۆك قاشتېشىدا ئويۇلغان. چوڭ كېمىنىڭ ئالدى - كەينىگە ئۆرە تۇرغان ئۇچ كىشىنىڭ ھەيكىلى، كىچىك كېمىگە بىر قېيىقچى ئويۇلغان. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىگە مەنسۇپ.

يۇقىرىقىلاردىن باشقا يەنە كۆپ بەرگىلىك ئېغىز ياپقۇچلۇق چىنە، ياقۇت كۆز قويۇلغان چىنە، ئۇچ قوي قاتارلىق ئويمىلار چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئويۇلغان ئەڭ نادىر ئەسەرلەر ھېسابلىنىدۇ. بولۇپمۇ 180 تال قىزىل ياقۇتتا كۆز قويۇپ نەقىشلەنگەن قوي مېيى رەڭلىك ئاق قاشتېشىدا ئويۇلغان چىنە ئىنتايىن نەپىس ئىشلەنگەن بولۇپ، ئەينى چاغدا چىەنلۇڭخان قايماق چاي ئىچىشكە ئىشلەتكەن.

يۇقىرىقى ئويمىلار جۇ سۇلالىسىدىن چىڭ سۇلالىسىغىچە بولغان جەريانىدا ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى قاشتېشى ئويمىچىلىق سەنئىتىنىڭ يۇكسەك دەرىجىدە تەرەققىي قىلغانلىقى ۋە راۋاجلانغانلىقىنىڭ نامايەندىسى بولۇپلا قالماستىن، ھەرقايسى دەۋرلەردىكى ئىقتىساد، مەدەنىيەتنىڭ تەرەققىياتىنى ئەكس ئەتتۇرۇپ بېرىدىغان جانلىق نامايەندە.

2. ياڭجۇ قاشتاشچىلىقى ۋە خوتەن قاشتېشى

قەدىمىي «قاشتېشى يولى» ئارقىلىق ئىچكىرى رايونلارغا توشۇلغان خوتەن قاشتېشى ۋە قاشتېشى ئويما بۇيۇملىرى بېيجىڭ، شاڭخەي، تيەنجىن، ياڭجۇ قاتارلىق رايونلاردا ياخشى بازار تاپقان ۋە

بۇ رايوننىڭ قاشتېشى ئويمىچىلىقىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ۋە گۈللىنىشىدە مۇھىم رول ئوينىغان. گەرچە جياڭسۇ ئۆلكىسىنىڭ ياڭجۇ رايونىدىن قاشتېشى چىقمىسىمۇ، لېكىن ياڭجۇلۇقلار خوتەن قاشتېشىنى خام ماتېرىيال قىلىپ، قاشتېشى ئويمىچىلىق سەنئىتى بىلەن داڭ چىقارغان. خان ئوردىسىدا ساقلىنىۋاتقان قاشتېشى ئويما بۇيۇملىرىنىڭ كۆپ قىسمىنى ياڭجۇلۇق ئۇستىلارنىڭ ئويغانلىقى مەلۇم. چېيەنلۇڭخان شىنجاڭدىن كەلتۈرۈلگەن غايەت چوڭ قاشتاشلىرىدىن «دايۇنىڭ سۇنى تىزگىنلىشى» قاتارلىق چوڭ ئويمىلارنى ئويۇشقا مەخسۇس ياڭجۇلۇق ئۇستىلارنى تەكلىپ قىلغان.

1977 - يىلى ياڭجۇ تاۋگاڭدىن يېڭى تاش قورال دەۋرىگە مەنسۇپ تاش قورال، ساپال بۇيۇم، قاشتېشى بۇيۇملىرى بار قەدىمىي ئىز ۋە پۇقرالار قەبرىستانلىقىدىن 16 سى بايقالغان ۋە قېزىلغان. بۇ يەرلەردىنمۇ ئاز بولمىغان خوتەن قاشتېشى ئويما بۇيۇملىرى تېپىلغان.

1949 - يىلىدىن كېيىن ياڭجۇدىن قېزىۋېلىنغان قەدىمىي قېزىلمىلار ئارىسىدا خەن دەۋرىگە مەنسۇپ مەدەنىي يادىكارلىقلار نىسبەتەن كۆپ بولۇپ، قاشتېشى ئويما بۇيۇملىرىدىن ياڭجۇنىڭ خەن دەۋرىدىكى قاشتېشى ئويمىچىلىقىنىڭ يەنمۇ راۋاج تاپقانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. قاشتېشى بۇيۇملىرىدىن، ئادەتتىكى زىننەت بۇيۇملىرى، قاشتېشى بىلەيزۈك، قاشتېشى ھالقىلار، قاشتېشى كېپىنەك، تۆشۈكلۈك قاشتاش (ياپىلاق، يۇمىلاق، ئوتتۇرىسىدا تۆشۈكى بار بۇيۇم) تىلتۇمار قاتارلىقلار بار. 1980 - يىلى ياڭجۇنىڭ غەربىي شىمالىدىكى گاۋيوۋ كۆلىنىڭ غەربىدىكى خەن دەۋرى قەبرىسى — غەربىي خەن پادىشاھى ۋۇدىنىڭ شاھزادىسى لىيۇشۇنىڭ قەبرىسىدىن قېزىۋېلىنغان مەدەنىي يادىكارلىقلار ئارىسىدا چوڭ تۆشۈكلۈك قاشتاشتىن ئۈچ دانە تېپىلغان بولۇپ، چوڭىنىڭ دىئامېتىرى 21.8 سانتىمېتىر، ئىككىلا يۈزىگە نەقىش ئويۇلغان. چوڭ تۆشۈكلۈك قاشتاشنىڭ دىئامېتىرى 13.4 سانتىمېتىر بولۇپ، نەپىس نەقىشلەر ئويۇلغان. ياڭجۇ مۇزېيىدا ساقلىنىۋاتقان مىڭ سۇلالىسى دۆردە ئويۇلغان «ئالتە بۇرجەكلىك نىلۇپەر چۆگۈن»، «ياپىلاق ئەجدىھا نەقشلىك ئاق قاشتېشى ھالقا» خان سارىيى مۇزېيىدا ساقلىنىۋاتقان «دايۇنىڭ سۇنى تىزگىنلىشى» قاتارلىق ئالتە زور ئويما بۇيۇم، «تاغدىكى كۆزلۈك سەيلە»، «شادىمان توققۇز پېشۋا»، «قىزىل سۇپىدا باھار سەھەرى» يېشىل قاشتاشتا ئويۇلغان «پەلەك ئەجدىھا لوڭقىسى» قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى خوتەن قاشتېشىدا ئويۇلغان.

بۇلارنى ئويۇشتىمۇ ياڭجۇلۇق ئۇستىلار ئاساسلىق رول ئوينىغان.

كىشىلەرنىڭ «خوتەننىڭ قاشتېشى، ياڭجۇنىڭ ھۇنىرى» دېگىنى بىكار ئەمەس، «ئاق قاشتېشى ئېلىپ ياڭجۇغا بار» دېگىنى مۇبالىغە ئەمەس. ياڭجۇ قاشتېشى ئويمىچىلىق زاۋۇتى قۇرۇلغان 46 يىلدىن بېرى، خوتەن قاشتېشىنى ئاساسىي ماتېرىيال قىلىپ، مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدا 50 نەچچە كىلوگراملىق خوتەن ئاق قاشتېشىدا ئويغان «ئارچا»، «ياچىۋەك ۋە يېسۇبلەك»، «مىڭ بۇت ئىلى» قاتارلىق نادىر ئويما سەنئەت بۇيۇملىرى بىلەن زور شۆھرەت قازانغان.

1983 - يىلى ئويۇلغان «مىڭ بۇت ئىلى» نامىلىق ھەيكەلگە ئىشلىتىلگەن ئاق قاشتېشى كېرىيىنىڭ لوش كان رايونى ئالماس كاندىن چىققان بولۇپ، ئېغىرلىقى 944 جىڭ، سۇپىتى ئەڭ ياخشى. يەنە كېرىيىنىڭ ئاق قاشتېشى ئىشلىتىلىپ ئويۇلغان «گۆھەر مۇنار» نامىلىق ئەسەر 1973 - يىلى مەملىكەت بويىچە مۇنەۋۋەر ھۇنەر-سەنئەت بۇيۇمى مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن. 1985 - يىلى «نادىر ھۇنەر-سەنئەت بۇيۇمى» بولۇپ باھالىنىپ جۇڭگو ھۇنەر - سەنئەت مۇزېيىغا ئېلىپ كېتىلگەن.

3. ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكتە قاشتېشى قىزغىنلىقى

ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكتە قاشتېشىغا ئىنتىلىش، خوتەن قاشتېشىنى ئەتىۋارلاش، قەدىرلەش خۇاڭدى، يەندى دەۋرىدىن باشلانغان. شۇڭا بۇ دەۋردە ئومۇمىي سېھرلەشتۇرۇلۇپ، «ئەرشتىن چۈشكەن» قىلىپ تەسۋىرلىنىپ، «ئەجدىھا تاشپاقىنىڭ قاشتېشى تەقدىم قىلىشى» دېگەن رىۋايەت بارلىققا كەلگەن. ئوتتۇرا تۇزلەڭلىككە يەتكۈزۈلگەن قاشتېشى بۇيۇملىرىنىڭ كۆپىيىشى، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ ئوردىدا ئىشلىتىلىشى ۋە ئىنتايىن قەدىرلىنىشى، قاشتېشى ھەققىدىكى سۆز - چۆچەكلەرنىڭ ئاۋام ئارىسىغا تارقىلىشى ... قاتارلىقلار خوتەن قاشتېشىنى ئاۋام پۇقرا قەلبىدە سېھرىي تۇسكە ئىگە قىلىپ، ببباھا گۆھەر سانلىدىغان ئەتىۋارلىق بۇيۇم بولۇپ قالغان. يېڭى تاش قورالالار دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىگە كەلگەندە ئوردا ئەمەلدارلىرى ۋە قۇلدارلار، ئاقسۆڭەكلەرمۇ قاشتېشى بۇيۇملىرىغا ئېرىشىشتىن سىرت، پۇلدارلار ۋە بايلارمۇ قاشتېشى بۇيۇملىرى ۋە قاشتېشىغا

ئېرىشكەن. تاش قورال دەۋرىنىڭ بارلىققا كېلىشى بىلەن، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە قاشتېشى قىزغىنلىقى قوزغىلىپ، خوتەن قاشتېشى ۋە قاشتېشى قوراللىرى، قاشتېشى بۇيۇملىرىنىڭ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە كۆپلەپ يۆتكىلىشىگە سەۋەب بولغان. جۇ سۇلالىسىغا كەلگەندە جۇمۇڭاڭ شۇنچە يىراق جايدىن ئالايتەن قاشتېشى ماكانى بولغان قاراقۇرۇم تېغى ئېتىكىدىكى ۋادىلارغا كېلىپ، قاشتېشى چىقىدىغان تاغ ۋە دەريا - ئېقىنلارنى زىيارەت قىلىپ كەتكەن.

«تارىخىي خاتىرىلەر، شيا سۇلالىسى ھەققىدە قىسسە» دە: «ئۇچ خەۋپ ئۆتۈپ كېتىپ، ئۇچ مياۋ (三苗) تەرتىپكە سېلىندى... (خۇلار)، ئېسىل قاشتېشى، تاش مارجان، ئېسىل تاش (琅玟) ھەدىيە قىلدى» دەپ خاتىرىلەنگەن (بۇ يەردە دېيىلگەن ئۇچ مياۋ قەبىلىسى كېيىنكى دەۋردىكى چاڭلارنىڭ ئەجدادلىرى بولۇپ، شىنجاڭ، گەنسۇ، چىڭخەي، شىزاڭلاردىكى چاڭلار بىلەن ئۇرۇقداش)، بۇ خاتىرىدىن شيا، شياڭ، جۇ سۇلالىلىرى دەۋرىدە قاشتېشى بۇيۇملىرى خاس قاراقۇرۇم ۋادىسىدىكى ئەللەرنىڭ باشقا ئەللەرگە، جۈملىدىن ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى سۇلالىلەر خانلىرىغا ھەدىيە قىلىدىغان بۇيۇمى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى تارىم ۋادىسىغا يېقىن رايونلاردا ياشىغان باشقا قەبىلە، ئەللەرنىڭمۇ ئەڭ ئېسىل سوۋغىتى بولۇپ قالغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

شاڭ سۇلالىسىنىڭ 23 - خاقانى ۋۇدىنىڭ خانىشى، 24 - خاقانى زۇكاڭ، 25 - خاقانى زوجيالارنىڭ قەبرىسىدىن قاشتېشى بۇيۇملارنىڭ ئىنتايىن كۆپ چىقىشى، ئۇلارنىڭ يۇقىرى سالاھىيىتىنى كۆرسىتىپ بەرسە، يەنە بىر جەھەتتىن شاڭ سۇلالىسىنىڭ كېيىنكى دەۋرلىرىدىكى قاشتېشى قىزغىنلىقىنىڭ خېلىلا يۇقىرى ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. خۇددى گومورو ئەپەندى: «جۇڭگو تارىخى» دېگەن ئەسىرىدە ئېيتقاندەك، «شاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى قاشتېشى ھۇنەر-سەنئىتى يۇقىرى سەۋىيىگە يەتكەن. قۇلدارلاردىن تارتىپ ئاقسۆڭەكلەرگىچە مەيلى ئەر ياكى ئايال بولسۇن ھەممىسى قاشتېشى بېزەك سالاتتى، يەنە قاشتېشىدا ئويۇلغان مۇراسىم بۇيۇملىرىنى ئىشلىتەتتى، يەنى خان تاختا، دەستەك، قورچاق، قىرلىق نەيچە تۇرىدىكى بۇيۇملار ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ئاقسۆڭەك سالاھىيىتىنى نامايان قىلاتتى. قاشتېشى بۇيۇملار كۆپ، يەنە ئويۇلۇشى سىپتا، نەپىس بولغان سەنئەت بۇيۇملىرىمۇ بار ئىدى».

«جۇ ئىكراملىرى» (同礼) دىكى خاتىرىلەرگە قارىغاندا، جۇ

سۇلالىسى دەۋرىدە خان ئوردىسىدىكى بايلىقلارنىڭ تۇگەپ كېتىشىگە قارىماي، قاشتېشى بۇيۇملىرىنى ئەكىلىۋەرگەندىن سىرت، يەنە نۇرغۇن غەربلىك قاشتېشى ئويمىچى ئۇستىلىرى خام ماتېرىيال ئېلىپ كېلىپ ئوردىدا ياساپ سانقان. شۇڭا «جۇ ئىكرامىلىرى» دېگەن كىتابتا «قاشتاشچى» (玉人)، «ئويمىچى» (雕人) دېگەن مەخسۇس سەھىپىلەر ئېچىلغان. بۇ خاتىرىلەر ۋە باشتا سۆزلەپ ئۆتكەن جۇمۇۋاڭنىڭ قاراقۇرۇم ۋادىسىغا بارغانلىقى، جۇ سۇلالىسى دەۋرىدىكى قاشتېشى بۇيۇملىرىغا مۇناسىۋەتلىك يازما خاتىرىلەر ۋە تېپىلمىلار قاتارلىقلاردىن جۇ سۇلالىسى دەۋرىدە قاشتېشى قىزغىنلىقىنىڭ قانچىلىك يۇقىرى دولقۇن قوزغىغانلىقىنى كۆرۈۋالماق قىيىن ئەمەس.

ئەمىنىيە - يېغىلىق دەۋرلىرى جۇڭگو تارىخىدا قۇللۇق تۈزۈمىدىن فېئودالىلىق تۈزۈمگە ئۆتۈشتەك زور ئۆزگىرىش يۈز بەرگەن دەۋر. بۇ دەۋردە مەرىپەت گۈللىنىپ، قاشتېشى بۇيۇملىرى ئەخلاقلىشىش، دىنىيلىشىش، سىياسىيلىشىشتەكى نەزەرىيە مەيدانغا كەلگەن. قاشتېشى بۇيۇملىرى تەرەققىياتىدىمۇ زور ئۆزگىرىش بولغان. خوتەن قاشتېشىنىڭ ئېچىلىشى ۋە قېزىلىشىدىمۇ زور ئۆزگىرىش بولغان. بۇ دەۋردە خوتەن قاشتېشى سوۋغا - سالام ئىشلىرىدىكى ئەڭ ئېسىل بۇيۇم بولۇپ قالغان. قەدىمىي يازما يادنكارلىقلاردا قاشتېشى تەقدىم قىلىش ئارقىلىق ئۇرۇش - ئىسيانلارنى تىنچىتقان، قاشتېشى ئارقىلىق كەڭچىلىككە ئېرىشىش، قاشتېشى ئارقىلىق ئەمەل - مەنسەپكە ئېرىشىشتەك نۇرغۇن ئەھۋاللار بايان قىلىنغان. قاشتېشىغا بولغان ھەۋەس ۋە ئىنتىلىش ئېشىپ بارغانكى، قىلچە سۇسلاشمىغان. بۇ دەۋردە ئۆتكەن نۇرغۇن كاتتا ئۆلىمالار قاشتېشى ئۇستىدە تەتقىقات ئېلىپ بېرىشنى باشلىغان بولۇپ، ئۇلار قاشتېشىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى چىقىش قىلىپ، خوتەن قاشتېشىنىڭ «خاسىيىتى» ئۇقۇمىنى بارلىققا كەلتۈرگەن. سىياسىئون گۇەنجۇڭ، ئۆلىما كۇڭزى قاتارلىقلار ئۆز ئەسەرلىرىگە قاشتېشىنىڭ «خاسىيىتى» گە دائىر مەزمۇنلارنى كىرگۈزگەن. بۇنىڭ بىلەن قاشتېشىنىڭ 11 خاسىيىتى، توققۇز خاسىيىتى، بارلىققا كېلىپ ۋە كەڭ تارقىلىپ، پۈتكۈل جەمئىيەت تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنىپ، قاشتېشى بۇيۇملىرى يىمىرىلمەس مەنىۋى تۈۋرۈك بولۇپ قالغان. يېغىلىق دەۋردە سۇلى پادىشاھ جاۋ خۇبۇنغا يازغان خېتىدە، ئەگەر چىن بەگلىكى لەشكەر تارتىپ شەنشىنىڭ شىمالىي قىسمىغا ھۇجۇم قىلىپ، شەنشىدىن خېبېيغا

ئۆتۈشتىكى مۇھىم ئۆتكەل بولغان خېڭشەن، غاز قوۋۇق ۋادىلىرىنى كونترول قىلسا، قاراقۇرۇم قاشتېشى قاتارلىق گۆھەرلەرگە ئېرىشىشتىن غەم قىلىشىنىڭ ھاجىتى يوقلۇقىنى يازغان. دېمەك، بۇ دەۋردىكى ئۇرۇشنىڭ مۇھىم مەقسىتىنى «قاشتېشى يولى» دىكى ئۆتكەللەرنى ئىگىلەپ، خوتەن قاشتېشىنىڭ ئۆز خانىدانلىقلىرىغا كىرىشنى كاپالەتكە ئىگە قىلىشتىن ئىبارەت بولغان.

بۇ دەۋردە «ئالىيجانابلار جەتەردىن خالىي بولۇشتا، قاشتېشىنى تەندىن ئېلىۋەتمىگەي» دېگەن گەپنى بويىچە، ئېسىلزادىلەرنىڭ ھەممىسى بېشىدىن-ئايىغىچە قاشتېشى بېزەك سېلىپ، يول يۈرگەندە جىلدىرلىتىپ مېڭىشقان. بۇ ھال «يوسۇننامە» (礼记) دە تەسۋىرلىنىپ، «چىركەنلەر گەدەپ قىلىپ قول باغلار، پۇتلىرىنى قاقار، ئۇندىن جىلدىرلىغان سادالار چىقار» دەپ خاتىرىلەنگەن.

چىن، خەن دەۋرلىرىگە كەلگەندە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى قاشتېشى قىزغىنلىقى يەنىمۇ يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلگەن. شەرقىي خەن دەۋرىدە ۋېي خوڭ يازغان «خەن ئەملىدارلىرىنىڭ كونا رەسمىيەتلىرى» (汉官旧仪) دېگەن كىتابتا، خەن دەۋرىدە «خانىنىڭ ئالتە قاشتېشى مۆھۈرى بار. ھەممىسى ئاق قاشتېشى. مۆڭگۈزسىز ئېجدىھادىن تۈنقۇچ چىقىرىلغان»، «خانىنىڭ قاشتېشى مۆھۈرىگە ئالتۇندىن بولۇاس تۈنقۇچ چىقىرىلغان»، «جىندىن بۇرۇن، كىشىلەر ئالتۇن، كۈمۈش، مىس، كەزىكىدان مۆڭگۈزى، پىل چىشىدا ياسالغان چاسا مۆھۈرلىرىگە لېنتا باغلاپ ئېسىۋالاتتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى ياخشى ئىدى. خەن سۇلالىسىدىن بېرى مەنچۇر ئۆزى يالغۇز قاشتېشى مۆھۈر ئىشلىتەتتى. ۋەزىر - ۋۇزرالار ئىشلىتىشكە ھەددى ئەمەس ئىدى» دېگەن خاتىرىلەر قالدۇرۇلغان. بۇ، قاشتېشىدا ئويۇلغان مۆھۈرنىڭ خان - پادىشاھلارنىڭ سىمۋولى ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

خەن دەۋردە يېزىلغان مەملىكىتىمىز تارىخىدىكى ئەڭ بۇرۇنقى ۋە ئەڭ مۇكەممەل تارىخىي ئەسەرلەر «تارىخىي خاتىرىلەر» ۋە «خەننامە» لەردە خوتەن ھەققىدىكى خاتىرىلەرنىڭ قالدۇرۇلۇشى، خوتەن قاشتېشى بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك. خەن سۇلالىسىنىڭ خوتەن بىلەن يېقىن مۇناسىۋەت ئورنىتىشىمۇ يەنىلا قاشتېشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. خەنزۇچە يازما يادىكارلىقلاردا يەكەن، خوتەن قاتارلىق جايلاردىكى شەھەر دۆلەتلىرى شۇ جايدا ئويۇپ ياسالغان ئاز بولمىغان نەپىس قاشتېشى بۇيۇملارنى خان ئوردىسىغا تەقدىم قىلغان. بۇلاردىن

هازىرغىچە مەلۇم بولغانلىرى «شاپتۇل تىزىلغان پەتنۇس» ، «مۇز رەڭلىك پەتنۇس» ، «ئۇچقۇر ئەجدىها» ، «چالغۇ ئەسۋاب» قاتارلىقلار بار. بۇ دەۋردە قاشتېشىنى، بولۇپمۇ خوتەن قاشتېشىنى «سېھىرلىك بۇيۇم» دېگەن قاراشلارمۇ بارلىققا كەلگەن ھەم بۇ ھەقتە ئەپسانىلارمۇ بارلىققا كەلگەن. «لەھەت خاتىرىلىرى» (洞冥记) دە، غەربىي دىيارىدىكى «ئىلاھە» خەن ۋۇدى بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۇنىڭغا قاشتېشى چاچ قىسقۇچ تەقدىم قىلغانلىقى، خەن ۋۇدى ئۇنى خانىشى جاۋ جېيۇگە ھەدىيە قىلغانلىقى، كېيىن بۇ قاشتېشى چاچ قىسقۇچنىڭ بىردىنلا ئاق قالماچقا ئۆزگىرىپ ئۇچۇپ كەتكەنلىكىدەك ئەپسانە خاتىرىلەنگەن. گەرچە بۇ بىر ئەپسانە بولسىمۇ، لېكىن خەن ۋۇدىنىڭ خوتەن قاشتېشى بۇيۇملىرىغا بولغان چەكسىز ئىنتىلىشى ۋە خوتەن قاشتېشى بۇيۇملىرىنىڭ گۈزەللىكىگە بولغان زوقىنى ئىزھار قىلىپ بېرىدۇ.

بۇ دەۋرلەردە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە بارلىققا كەلگەن خوتەن قاشتېشى قىزغىنلىقىنى تارىم ۋادىسىدىكى قاشتېشى قىزغىنلىقىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ. تارىم ۋادىسىدىكى شەھەر دۆلەتلىرى ۋە كۆچمەن چارۋىچى قەبىلىلەر ئارىسىدىمۇ قاشتېشى قىزغىنلىقى ئەۋجىگە چىقىپ، «قاشتېشى يولى» نىڭ گۈللىنىشى، راۋاجلىنىشى ۋە تەرەققىي قىلىشىنى ئىلگىرى سۈرگەنىدى. نېيە خارابىسىدىن تېپىلغان تارىشا پۈتۈكلەر ئىچىدە ئالتە پارچە تارىشا پۈتۈكتە خانلىقلارنىڭ، خانىشلارنىڭ ۋە خانزادىلارنىڭ ئۆزئارا مارجان تاش (قاشتېشى) ھەدىيە قىلىشقانلىقى خاتىرىلەنگەن. بۇنىڭدىن بىرسىدە، چاممۇ (چەرچەن) خانلىقىنىڭ خانىشىغا ھەدىيە قىلغانلىقى ئېنىق خاتىرىلەنگەن. قالغانلىرىدا قايسى خانلىقتىن قايسى خانلىققا ھەدىيە قىلىنغانلىقى ئېنىق ئەمەس. ئالىملار بۇ تارىشا پۈتۈكلەردە ئىشلىتىلگەن يېزىقنى ئاساسەن، بۇ تارىشا پۈتۈكلەر غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرىگە توغرا كېلىدۇ، دەپ قارىماقتا. دېمەك، مىلادىيىنىڭ ئالدى - كەينىدىكى دەۋرلەردە تارىم ۋادىسىدا قاشتېشى قىزغىنلىقى يەنىلا يۇقىرى دولقۇندا تۇرۇۋاتقان بولۇپ، «قاشتېشى يولى» دىكى قاشتېشى سودىسىنىڭ راسا گۈللىنىشىگە ئاساسىي سەۋەب بولغان.

خەن دەۋرىدە تازا گۈللەنگەن «قاشتېشى يولى» دىكى قاشتېشى سودىسى، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى قاشتېشى قىزغىنلىقىنىڭ يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلىشىدە تۈرتكىلىك رول ئوينىغان. خەن ۋۇدىنىڭ

«قاش قوۋۇق» نى بەرپا قىلىپ مۇھىم ئۆتكەل قىلىشى ۋە «غەربىي يۇرت قوۋۇقچى بەگ مەھكىمىسى» قۇرۇپ، چېرىك تۇرغۇزۇپ، قاشتېشىنىڭ ئوتتۇرا تۇزلەڭلىككە كۆپلەپ كىرىشىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىشى، ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكتە قاشتېشى قىزغىنلىقىنىڭ يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلگەنلىكىنى چوڭقۇر شەرھلەپ بېرىدۇ.

«تارىخىي خاتىرىلەر» دىكى بايانلارغا ئاساسلانغاندا، خەن ۋېندى دەۋرىدە (مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 179 ـ 159 ـ يىللىرى) «بىرى خانلىق ئىبادەتخانىسىنىڭ كىرىش ئېغىزى ئالدىغا قويۇلغان قاشتېشى ھالقىنى ئوغرىلىۋالغان، (ئوغرى) تۇتۇلغاندىن كېيىن، ۋېندى غەزەبلىنىپ، قاتتىق جازالىغان». كىچىككىنە بىر قاشتېشى ھالقىنىڭ خانلارنىڭ مۇقەددەس ئىبادەتخانىسىغا قويۇلۇشى، قاشتېشى ھالقىنى ئوغرىلاش ئىشىنىڭ تارىخقا يېزىلىشى، بۇ دەۋرلەردە قاشتېشى بۇيۇملىرىنىڭ نەقەدەر ئەتىۋارلانغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

تەرىقەتچى گېخۇڭ «كىمىياگەرلىك» (抱朴子) دېگەن كىتابىدا، «ئالتۇن بىلەن قاشتېشى ئۆلگۈچىنى (جەسەتنى) چىرىتمەيدۇ» دەپ يازغان. بۇ خىل ئەقىدە ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكتە خېلى بۇرۇنلا بارلىققا كەلگەن بولۇپ، بۇ ئەقىدىنىڭ تەسىرى بىلەن خانلارنىڭ، يۇقىرى تەبىقىدىكى ئەمەلدار ـ ئاقسۆڭەكلەرنىڭ جەسىتىگە ئالتۇن بۇيۇملار بىلەن قاشتېشى بۇيۇملارنى بىرگە دەپنە قىلىش بارلىققا كەلگەن. خوتەن قاشتېشىدا «زەر بېلىق قاشتېشى كىيىم» ياسىلىپ، پادىشاھلارنىڭ كېپىنى قىلىشمۇ شۇ ئەقىدىنىڭ تەسىرىدىن بولغان.

ۋېي، جىن، جەنۇب، شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىدە غەربىي دىيارىدا يۈز بەرگەن ئۇرۇش مالىمانچىلىقى «قاشتېشى يولى» دىكى قاشتېشى سودىسىغا مۇئەييەن تەسىرلەرنى كۆرسىتىپ، ئوتتۇرا تۇزلەڭلىككە يۆتكىلىدىغان قاشتېشىنىڭ مىقدارى زور دەرىجىدە ئازىيىپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكتىكى خوتەن قاشتېشى قىزغىنلىقىغا تەسىر كۆرسىتەلمىگەن. سۇي، تاڭ سۇلالىلىرىغا كەلگەندە، ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكتىكى قاشتېشى قىزغىنلىقى قايتىدىن ئەۋج ئېلىپ، خوتەن قاشتېشىنىڭ ئوتتۇرا تۇزلەڭلىككە كۆپلەپ يۆتكىلىشىنى بارلىققا كەلتۈرگەن. ئۇنىڭدىن باشقا خان ـ پادىشاھلار خوتەن رايونىغا ئەلچى ئەۋەتىپ، كۆپ مىقداردا قاشتېشى بۇيۇملىرى ئالدۇرۇپ كەلگەن. «يېڭى تاڭنامە» دە خاتىرىلىنىشىچە، دېزۇڭ

ئىچكى ئەمىر ئامبىلى جۇ رۇيۇنى ئۇدۇنغا بېرىپ قاشتېشى بۇيۇمى ئېلىپ كېلىشكە بۇيرىغان. جۇرۇيۇ نۇرغۇن قىممەتلىك قاشتېشى بۇيۇملىرى ئېلىپ كەلگەن. ئۇ بۇلارنىڭ بىر قىسمىنى يۇتۇۋېلىش غەرىزىدە خانغا قاشتېشى بۇيۇملارنىڭ بىر قىسمىنى يول ئۈستىدە ياشقىلار ئوغرىلىۋالدى، دەپ يالغاندىن مەلۇم قىلغان. بۇ ئىش ئاشكارىلانغاندىن كېيىن، جۇرۇيۇ ئېنجۇغا پالىنىپ ئۆلتۈرۈلگەن.

قەدىمكى سۇلالىلەردە قاشتېشى ئىشلىتىش توغرىسىدا بەلگىلىمە ۋە خاتىرىلەر تۇرغۇزۇلغان. بەزى سۇلالىلەردە قاشتېشى بۇيۇملىرى ئەمەلدارلارنىڭ مەنسەپ - مەرتىۋىسىگە ئاساسەن ئىشلىتىش بەلگىلەنگەن بولسا، بەزى سۇلالىلەردە پۇقرالارنىڭ قاشتېشى ئىشلىتىشى ۋە ئېلىپ سېتىشى چەكلىمىگە ئۇچرىغان. تاڭ دەۋرىدىكى مازۇڭ يازغان «سەنئەت گۈلزارى» دېگەن كىتابتا: «خوتەن قاشتېشىنى بېزەك قىلمىغانلار، ئوردىدىكى كاتتىلار زىياپىتىگە ئىشتىراك قىلالمايدۇ» دېيىلگەن.

خوتەن قاشتېشىدا ئويۇلغان بۇيۇملار خەلق ئارىسىدا سېھىرلەشتۈرۈلۈپ، سىرلىق بۇيۇمغا ئايلاندۇرۇپ قويۇلغان. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى «مېھماندارچىلىقتىكى پاراڭلار» (客窗闲话) دېگەن كىتابتا، قاشتېشى چاشقان ھەققىدىكى رىۋايەت خاتىرىلەنگەن: تاڭ سۇلالىسىنىڭ تەيزۇڭ يىللىرىدا ئۇدۇن دۆلىتى تەقدىم قىلغان بىر قاشتېشى چاشقان ئۇرۇش مالىمانچىلىقى تۈپەيلىدىن يوقاپ كېتىپتۇ. كېيىن بىر كىشى، جاڭ فامىلىلىك بىر شېكەر سانتۇچىغا بىر تاش چاشقانىنى ئېلىپ كېلىپ شېكەرگە تېگىشىپ بېرىشنى ئېيتىپتۇ. جاڭ بۇ تاش چاشقانىنى يۈز مىسقال شېكەرگە تېگىشىپ، ئۆيىگە ئېلىپ كېلىپ قارىسا بۇ چاشقان ئىنتايىن سىلىق ۋە پارقىراق، ئىككى كۆزى قىزىل بولۇپ، نۇر چېچىپ تۇرغان بىر قاشتېشى چاشقان ئىكەن. جاڭ ناھايىتى خۇشال بولۇپ، بۇ قاشتېشى چاشقانىنى يۇقىرى باھادا ساتماقچى بولۇپتۇ. بىر كەسىپ ئەھلى جاڭغا بۇ چاشقانىنىڭ ھەقىقىي قاشتېشىدا ئويۇلغان چاشقان ئىكەنلىكىنى، 5 يۈز سەر ئالتۇنغا يارايدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. شۇ چاغدا يۇرتىغا قايتقان بىر ئەمەلدار كەڭ تۇرە قىممەت باھالىق بۇيۇملارنى يىغىۋاتقانىكەن. ئۇ بۇ چاشقانىنى كۆرۈپ، سېتىۋالماقچى بولۇپ ئۆيىگە ئەكەلدۇرۇپتۇ ۋە زىياپەت تەييارلاپ، بۇ چاشقانغا ئېرىشكەنلىكىگە تەنتەنە قىلىپتۇ. كەچتە ئۇ بۇ چاشقانىنى ئۈستەل ئۈستىگە تىزىپ قويۇپ، چىراغ يورۇقى ئاستىدا تاماشا قىپتۇ. قاراڭغۇ چۈشكەندىن كېيىن، چاشقان قىزىل

نۇر چېچىپ، بارغانسېرى نۇرى كۈچىيىشكە باشلاپتۇ. 12 - جىسەك ۋاقتى بولغاندا، چاشقان ئۆڭ ئىچىنى ئايدىڭدەك يورۇتۇۋېتىپتۇ. ئەمەلدار ئادەم ئەۋەتىپ چاشقاننىڭ باھاسىنى سورىغانىكەن، سودىگەر جاڭ ھولۇقۇپ كېتىپ، بەش يۈز سەر ئالتۇن دەيمەن دەپ 50 مىڭ سەر ئالتۇن دەپ تاشلاپتۇ. ئەمەلدار كۈلۈپ تۇرۇپ، 50 مىڭ سەر ئالتۇن بولسا ھېچ گەپ ئەمەس. لېكىن پۈشايمان قىلمىسلا بولدى، دەپتۇ. كېيىن تەكشۈرۈش ئارقىلىق، بۇ چاشقاننىڭ يوقاپ كەتكەن قاشتېشى چاشقان ئىكەنلىكى ئايدىڭلىشىپتۇ. گەرچە بۇ ئەپسانە تۇسىنى ئالغان رىۋايەت بولسىمۇ، لېكىن بۇ رىۋايەتتىن شۇ دەۋردىكى خوتەن قاشتېشى ئويمىچىلىقىنىڭ يۇقىرى سەۋىيىسىنى ۋە ئونتۇرا تۇزلەشكىلىكتىكى كىشىلەرنىڭ قاشتېشىغا بولغان چوقۇنۇشىنىڭ نەقەدەر كۈچلۈك ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

بولۇپمۇ جەن، خەن، سۇي، تاڭ سۇلالىلىرى مەزگىللىرىدە غەربىي يۇرتلۇق سودىگەرلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەي، قاشتېشى ئويما بۇيۇملىرى ۋە قاشتېشىنى ئەكىلىۋېرىپ، ئوردا مالىيىسىنى قەرزگە بوغۇپ، پالەچ ھالغا چۈشۈرۈپ قويغان. شۇڭا مىلادىيە 714 - يىلى تاڭ سۇلالىسىنىڭ خەزىنىگە مەسئۇل ۋەزىرى لىيۇزې (柳泽) تاڭ شۇەنزۇڭغا: «ئىلگىرىكى خانلىقلار قاشتېشىغا بېرىلىپ كېتىپ، خەزىنىسى قۇرۇقدىلىپ قالغاچقا گۇمران بولدى. (بىزنىڭمۇ) خەزىنىمىز قۇرۇقدىلىپ خەتەرلىك ھالەتتە تۇرغاچقا، ئادەم ئالدايدىغان غەلىتە قاشتېشى ئەۋجىگە چىقتى. كەمىنلىرى پەرمان چۈشۈرۈپ، قاشتېشى ئالغان - سانقانلارنى قاتتىق جازالىغايلا ...» دېگەن («كىتابلار جەۋھىرى» (册府元龟) 546 - جىلد). بۇ بايانىدىن قارىغاندىمۇ تاڭ سۇلالىسى ۋە ئۇنىڭدىن ئىلگىرىكى سۇلالىلەرنىڭ ئوردا خەزىنىسىنىڭ قۇرۇقدىلىپ كېتىشىگىمۇ قارىماي قاشتېشى بۇيۇم سېتىۋېلىشى، بۇ دەۋرلەردىكى خوتەن قاشتېشى قىزغىنلىقىنىڭ قانچىلىك دەرىجىدە يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلگەنلىكىنى، خوتەن قاشتېشىنىڭ نەقەدەر قىممەتلىك، ئەتىۋارلىق بۇيۇم ئىكەنلىكىنى، خوتەن قاشتېشىغا چوقۇنۇش ئېڭىنىڭ نەقەدەر كۈچلۈك ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

خوتەن قاشتېشىغا بولغان بۇ خىل قىزغىنلىق كېيىنكى سۇلالىلەردىمۇ ئىزچىل داۋام قىلغان. ئوردا ۋە ئەمەلدارلار ئارىسىدىكى خوتەن قاشتېشى قىزغىنلىقى ئاۋام پۇقرالار ئارىسىدىمۇ زور تەسىر پەيدا قىلغان. بەزى چوڭ شەھەرلەردە مەخسۇس قاشتېشى

بۇيۇملىرى بازىرى مەيدانغا كەلگەن. مەسىلەن، سۇڭ سۇلالىسى دەۋرىدە خاڭجۇدا بارلىققا كەلگەن «يەتتە گۆھەر بازىرى» دىكى ئاساسلىق گۆھەر بولسا خوتەن قاشتېشى ئويما بۇيۇملىرى ئىدى. «ئۇچ پادىشاھلىق ھەققىدە قىسسە» «سۇ بويىدا» قاتارلىق كلاسسىك رومانلاردىنمۇ خوتەن قاشتېشىغا بولغان قىزغىنلىقنىڭ سىماسىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. بۇلاردىن باشقا سۇڭ، يۈەن، مىڭ، چىڭ سۇلالىلىرىدە يېزىلغان تارىخىي كىتابلار، شېئىرىي ئەسەرلەر ۋە رومانلارنىڭمۇ ھەممىسىدە دېگۈدەك خوتەن قاشتېشى ھەققىدىكى خاتىرىلەر، بايانلار ۋە ھېكايەتلەر بار. خوتەن قاشتېشىنىڭ چىقىش ئورنى، خوتەن قاشتېشىنىڭ خانلارغا سوۋغا قىلىنىش ئەھۋالى قاتارلىقلاردىن باشقا، داڭدار ئويمىچىلار، قاشتېشى ئويما بۇيۇملىرىنىڭ تەزكىرىسى قاتارلىق خاتىرىلەرمۇ بار. بۇلار ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكتىكى خوتەن قاشتېشى قىزغىنلىقىنىڭ ئىزچىل داۋاملىشىپ كەلگەنلىكىنىڭ يازما پاكىتلىرىدۇر.

بولۇپمۇ چىڭ سۇلالىسى چېيەنلۇڭ (1736 ـ 1796 ـ يىللار) دەۋرىدە خوتەن قاشتېشى قىزغىنلىقى تارىختىكى ئەڭ يۇقىرى سەۋىيىگە يەتكەن بولۇپ، بۇ دەۋرلەردە قېزىلغان خوتەن قاشتېشىمۇ مىقدار جەھەتتىن تارىختىن بۇيانقى ئەڭ يۇقىرى رېكوردتنى يارىتقان. بۇ دەۋردە قېزىلغان ۋە خان ئوردىسىغا ئېلىپ كېتىلگەن قاشتېشىنىڭ مىقدارى كىشىنىڭ ئەقلىنى لال قىلىدۇ. بۇنىڭدىن ئىلگىرى ۋە كېيىنكى دەۋرلەردىمۇ ئۇنداق زور كۆلەمدە قاشتېشى قېزىش زادىلا كۆرۈلۈپ باقمىغان ۋە كۆرۈلۈپ باقمىدى. شۇ دەۋرلەردە شىنجاڭ خەلقىگە بالايىئاپەت ئېلىپ كەلگەن 1 ـ چوڭ يېغىلىق «قاشتېشى يېغىلىقى» بولسا، 2 ـ چوڭ يېغىلىق «جىگدە يېغىلىقى» ئىدى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ كېيىنكى دەۋرلىرىدە، مالىيە ـ ئىقتىسادىنىڭ ئاجىزلىشىشى، چەت ئەل تاجاۋۇزچىلىرىنىڭ ئۇرۇش پاراكەندىچىلىكى، چىڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ چىرىكلىشىشى، ئەپيۇندىن ئىبارەت بۇ زەھەرنىڭ يامراپ كېتىشى... قاتارلىق بىرقاتار ئەھۋاللار ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكتىكى خوتەن قاشتېشى قىزغىنلىقىنى زور دەرىجىدە سوۋۇتۇپ، قاشتېشى ئوبوروتىنى تۆۋەن باسقۇچقا چۈشۈرۈپ قويدى. بۇنىڭ بىلەن خوتەن رايونىدىكى بەزى قاشتېشى كانلىرى تاشلىنىپ قالدى ياكى شەخسلەرنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتتى.

ئازادلىقتىن كېيىن، خوتەن رايونىدا دۆلەت ئىگىلىكىدىكى قاشتېشى كان ئىدارىلىرى ۋە ئويمىچىلىق كارخانىلىرى قۇرۇلۇپ،

قاشتېشى قېزىش ۋە ئويمىچىلىق ئىشلىرى قايتىدىن ھاياتىي كۈچكە ئىگە بولغان. ياڭجۇ، بېيجىڭ، شاڭخەي، سۇجۇ ... قاتارلىق جايلاردا دۆلەت ئىگىلىكىدىكى قاشتېشى ئويمىچىلىق كارخانىلىرى قۇرۇلۇپ، قاشتېشى ئويمىچىلىق سەنئىتى كەسپلىشىش يولىغا كىرگەن بولسىمۇ، لېكىن كىشىلەرنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى تۆۋەن، ئىقتىسادىي ئاساسى ئاجىز بولغاچقا، قاشتېشىغا ئىنتىلىشتىن كۆرە، قورساق تويغۇزۇشقا، خاتىرجەملىككە ئىنتىلىش ئاساسىي ئورۇندا تۇرۇپ كەلدى. ئويۇلغان قاشتېشى بۇيۇملىرىنى ئېكسپورت قىلىش ئاساسىي ئورۇندا تۇردى. 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتنىڭ 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، ئىقتىسادنىڭ تەرەققىي قىلىشى، خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىنىڭ ئۈزلۈكسىز ئۆسۈشىگە ئەگىشىپ، خوتەن قاشتېشى قىزغىنلىقى قايتىدىن قوزغىلىپ، خوتەن قاشتېشى ئېھتىياجىنى قاندۇرالماسلىقتەك ھالەت شەكىللەندى. قەدىمكىلەرنىڭ «قاشتېشى كىشىنى بالايىئاپەتتىن ساقلايدۇ» دېگەن قارىشى قايتىدىن باش كۆتۈرۈپ، قاشتېشى بېزەك سېلىش، بۇلاپكا، كەمەر بېزەك ئېسىش مودا بولدى. بولۇپمۇ ئەرلەرنىڭ مۇنكىز - نەكىرلەرنىڭ چىرايى شەكىلىدە ئويۇلغان كەمەر بېزەك ئېسىشى، بۇلاپكا ئېسىشى، ئاياللارنىڭ مارجان، بىلەيزۈك سېلىشى كەڭ ئومۇملاشتى. خوتەن قاشتېشى سەنئەت بۇيۇملىرىمۇ ياخشى بازار ۋە يۇقىرى باھا تاپتى. خوتەن قاشتېشى ئويما بۇيۇملىرىنىڭ مودا بولۇشىغا ئەگىشىپ، خوتەن قاشتېشىنىڭ كىشىلەرنى بالايىقازالاردىن ئامان ساقلاپ قالغانلىقى توغرىسىدىكى ھازىرقى زامان رىۋايەتلىرىمۇ كۆپىيىپ باردى. يەنى، پالانى يەردە يۈز بەرگەن ئايروپىلان چۈشۈپ كېتىش ھادىسىسىدە ئۇچ ئادەم ئامان قاپتۇ. بۇ ئايروپىلاندىكى 120 كىشىدىن پەقەت مۇشۇ ئۇچ كىشىنىڭلا خوتەن قاشتېشى بېزەك بۇيۇمى بار ئىكەن. پوكۇنى يەردە پويىز رېلىستىن چىقىپ كېتىش ھادىسىسىدە ئامان قالغان 65 كىشىنىڭ ھەممىسىدە خوتەن قاشتېشى بېزەك بۇيۇمى بار ئىكەن. پالانى يەردە ھاڭغا چۈشۈپ كەتكەن بىر ئاپتوبۇستا يەتتە كىشىلا ھايات قاپتۇ. ئاپتوبۇستىكى 30 كىشى ئىچىدىن پەقەت مۇشۇ يەتتە كىشىلا قاشتېشى بېزەك تاقىغانىكەن ... دېگەندەك رىۋايەتلەر كىشىلەرنىڭ قاشتېشىغا ئىنتىلىش، قاشتېشىغا چوقۇنۇش ئىدىيىسىنى ھەسسىلەپ ئاشۇرۇپ، خوتەن قاشتېشى قىزغىنلىقىنى بارغانسېرى يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈۋاتىدۇ.

شۇنىمۇ كۆرۈش كېرەككى، بىر قىسىم مەككار تىجارەتچىلەر

خوتەن قاشتېشىنىڭ مودا بولۇش پۇرستىدىن پايدىلىنىپ، كاۋاشتا ئويۇلغان ياكى ئىچكىرى ئۆلكىلەرنىڭ كاۋاشلىرىدا ئويۇلغان بۇيۇملارنى «خوتەن قاشتېشى» ماركىلىق قاپلارغا قاچىلاپ سېتىپ، كىشىلەرنى ئالداۋاتىدۇ. بۇ ھال قاشتېشى بازارلىرىدا راست بىلەن ساختىنى ئايرىغىلى بولمايدىغان ھالەتنى شەكىللەندۈرۈپ قويدى.

ئۇزاق تارىخىي دەۋرلەردىن بېرى، ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكتە ئىزچىل داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان خوتەن قاشتېشى قىزغىنلىقى ئوتتۇرا تۇزلەڭلىك مەدەنىيىتىنىڭ تەرەققىياتى ۋە راۋاجلىنىشىغا زور تەسىرلەرنى كۆرسەتتى. ئويمىچىلىق سەنئىتىدىن باشقا، ئىدېئولوگىيە ساھەسىدىمۇ مۇئەييەن تەسىرلەرنى پەيدا قىلدى. خەنزۇ تىلى يېزىقشۇناسلىق نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، خەنزۇ تىلىدىكى قاشتېشى (玉) خېتى «پادىشاھ» (王) خېتىگە تاج ياكى بېزەك مەنىسىدە بىر چېكىت قوشۇش ئاساسىدا بارلىققا كەلگەن. بۇ قاشتېشىنىڭ خان - پادىشاھلارنىڭ ئەتىۋارلىق بۇيۇمى ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بەرسە، تەڭ قىممەتلىك بۇيۇملارنىڭ نامىنى بىلدۈرىدىغان خەتلەر 玉 (قاشتېشى) خېتى ئارقىلىق تۇزۇلگەن. مەسىلەن: 宝 (گۆھەر)، 国 (دۆلەت)، 钰 (گۆھەر) دېگەنلەرگە ئوخشاش. قاشتېشى خانلارغا خاس، خان - پادىشاھلارنىڭ ئەتىۋارلىق گۆھىرى دېگەن ئۇقۇم بويىچە قاشتېشىدا ياسالغان بۇيۇم ۋە قاشتېشىغا مۇناسىۋەتلىك نۇرغۇن نەرسىلەرنى بىلدۈرىدىغان خەتلەرگە پادىشاھ مەنىسىدىكى 王 خېتى قوشۇپ تۇزۇلگەن. مەسىلەن:

قاشتېشى ھالقا 环	قاشتېشى خانتاختا 珽、珽
ئېغىزلىق 玲	تاقاچاق 璜
مارجان 珠	قاشتېشى مونچاق، زىرە 珥
جۇپتەك 琚	يولۇاس 琥
ئاسترونومىيىدە ئىشلە-	نەي 琯
تىدىغان يوغان قوچاق	ھالقا 瑗、璩
瑗、珙、瑄	كومزەك 璨
قاشتېشى قىرلىق نەيچە 琼	قۇلاققا قىسىدىغان قاشتېشى
دەستەك 璋	瑱

گۈزەل قاشتېشى دېگەن مەنىسىدىمۇ ئاز بولمىغان خەتلەر

تۇزۇلگەن. مەسىلەن: 璐 ، 琰 ، 琨 ، 珲 ، 玫 ، 瑾 ، 瑰 ، 珏 ، 玥 ، 璠 ، 琼 ، 珙 ، 琳 ، 璇 ، 琦 ، 瑶 ، 璐 ، 琎 دېگەندەك.

قاشتېشىنىڭ خىللىرى، تۇرلىرىمۇ خەنزۇ تىلىدا نۇرغۇن سوتلارغا ئايرىلغان. مەسىلەن:

璜 ، 琯 ، 玢 ، 玱 ، 琇 ، 珣 ، 琦 ، 珝 ، 琯 ، 琚 ، 瑶 ، 璲 دېگەنگە ئوخشاش.

قاشتېشىغا ئوخشاپ كېتىدىغان باشقا تاشلار ۋە قاشتېشىدىن كېيىن تۇرىدىغان ئەتىۋارلىق تاشلارغىمۇ 王 خېتى يان بۆلەك قىلىنىپ ئىسىم ياسالغان. مەسىلەن: 玏 ، 璀 ، 珼 ، 珼 ، 瑛 ، 玖 ، 璞 ، 珣 دېگەندەك.

بۇلاردىن باشقا، قاشتېشىنى يونغاندا، كەسكەندە، بىر - بىرىگە ئۇرغاندا چىقىدىغان ۋە قاشتېشى بېزەكلەر بىر - بىرىگە تەگكەندە چىقىدىغان ئاۋازلارغىمۇ 王 خېتى يان بۆلەك قىلىنىپ، ئىملىق سۆزلەر تۇزۇلگەن.

قاشتېشى بۇيۇمى سېلىش، ئېسىشلارغىمۇ ئوخشىمىغان خەتلەر تۇزۇلگەن. مەسىلەن: 玎、玱、玏、璐、玲、玾

قاشتېشى جۇلالىغاندا چاچىدىغان نۇرغىمۇ 王 خېتى يان بۆلەك قىلىنىپ سۆز ياسالغان. مەسىلەن: 瑛、璟、玓

قاشتېشى بۇيۇملىرى سېلىش (تاقاش) ، ئېسىشلارغىمۇ ئوخشىمىغان خەتلەر تۇزۇلگەن. مەسىلەن: 王肖、王弟、王已

بۇلاردىن باشقا قاشتېشىنىڭ خالى (قاشتېشىدىكى قارا چېكىت) 玷 ، قاشتېشىدىكى تەبىئىي سىزىقچىلار 王编 ، قاشتېشىغا ئۆتكۈزۈلىدىغان رەڭلىك شويىنا (لېنتا) 王噪 دەپ ئاتالغان. يامغۇر تىلەشكىمۇ مەخسۇس قاشتېشىدىن جابدۇق ياسىلىپ، ئۇستىگە ئەجدىها سۈرىتى نەقىشلىنىپ ئىشلىتىلگەن. بۇ بۇيۇم 珑 دەپ ئاتالغان.

ئومۇمەن قىلغاندا، خەنزۇ يېزىقىدىكى 王 خېتى «قاشتېشى» مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان يان بۆلەك بولۇپ قالغان. بۇ يان بۆلەك ئارقىلىق تۇزۇلگەن خەتلەردىن «پادىشاھ، خان» دېگەن مەنە چىقمايدۇ.

يۇقىرىقىدەك بىرقاتار ئەھۋاللار كىشىلەر ئېڭىدا خوتەن قاشتېشىنى سېھرىي كۈچكە ئىگە خىسلەتلىك بۇيۇم دېگەن ئاڭنى شەكىللەندۈرۈپ، قاشتېشى قىزغىنلىقنىڭ ئىزچىل داۋام قىلىشىغا سەۋەب بولغان. رىۋايەتلەردىكى ئاي پەرىسى چاڭئېنىڭ يېقىن ھەمرىيى ئاق توشقان «قاشتېشى توشقان (玉兔)» دەپ تەسۋىرلىنىپ، كېيىنچە بۇ سۆز «ئاي» دېگەن كۆچمە مەنىدە ئىشلىتىلگەن. قاشتېشىنى ئۇلۇغلاش نۇقتىسىدىن «ئاسمان خۇداسى» 玉皇大帝 دەپ ئاتالغان. پادىشاھلار ۋە يۇقىرى تەبىقىدىكىلەرنى ئىززەتلەپ ساقلىق سورىغان ۋە تىلىگەندە، «قاشتېشى تەنلىرى» (玉体) دەپ ئاتاش ئومۇملاشقان. قەدىمكى دەۋرلەردىكى بېرىش - كېلىشلەردە قاشتېشى بىلەن يىپەك ئاساسلىق سوۋغات بۇيۇمى بولغاچقا، بۇ ئىككى نەرسە بىرلەشتۈرۈلۈپ 帛玉 دەپ ئاتالغان (帛 bo يىپەك).

«قىزىل راۋاقتىكى چۈش» رومانىدا تەسۋىرلەنگەن «ئاسمان ياماشقا ئىشلىتىلگەن تاش» قاشتېشىنى كۆرسىتىدۇ. «ئاسمان ياماشقا يارىماي زېمىنغا تاشلىۋېتىلگەن تاش» كېيىن لىن دەييۈ بىلەن جيا باۋيۈ بولۇپ تۆرلىپ «قاشتېشى چىشلەپ تۈگۈلغان» قىلىپ تەسۋىرلەنگەن. بۇلارنىڭ ھەممىسى قاشتېشى قىزغىنلىقى سەۋەبلىك كېلىپ چىققان.

قىسقىسى، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە بۇنىڭدىن 4 - 5 مىڭ يىللار ئىلگىرى پەيدا بولغان خوتەن قاشتېشى قىزغىنلىقى تاكى ھازىرغا قەدەر ئىزچىل داۋاملىشىپ كېلىۋاتىدۇ. بۇ قىزغىنلىق خوتەن قاشتېشىنىڭ يەنمۇ كەڭ ئېچىلىشى ۋە تەرەققىي قىلىشىغا تۈرتكىلىك رول ئوينىغان ۋە داۋاملىق شۇنداق بولغۇسى.

4. چىەنلۇڭ خان ۋە خوتەن قاشتېشى

مىلادىيە 1816 - يىلى ئەيشىنجۇرۇ نۇرخاچ تەرىپىدىن قۇرۇلغان كېيىنكى جىن سۇلالىسى مىلادىيە 1636 - يىلى بەگلىك نامىنى چىڭ (清) غا ئۆزگەرتتى. مىلادىيە 1644 - يىلى ئۆتكەلدىن ئۆتۈپ، مىڭ سۇلالىسىنى يوقىتىپ، چىڭ خانىدانلىقىنى تىكلىدى. مىلادىيە 1662 - يىلى كاڭشى تەختكە چىققاندىن كېيىن، قانۇن -

تۆزۈملەرنى ئىسلاھ قىلىپ، دۆلەت ئىقتىسادىنى گۈللەندۈردى. چىەنلۇك (ئەيشىنجۇرو خوجىلى، 1711 ـ 1799 ـ يىلىغچە ياشىغان، 1736 ـ يىللىدىن 1795 ـ يىلىغچە خان بولغان) تەختكە چىققان دەۋرلەر چاك سۇلالىسىنىڭ ئىقتىساد، مەدەنىيىتى تازا گۈللەنگەن دەۋرلەر بولۇپ، ھازىرقى شىنجاڭدىكى بەگلىكلەرنىڭ ھەممىسنى ئۆزىگە بەيئەت قىلدۇرغانىدى.

چاك سۇلالىسى ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەندىن كېيىنمۇ، ئوردىدا ۋە پۇقرالار ئارىسىدا خوتەن قاشتېشى يەنىلا ئەتىۋارلىق بۇيۇم بولۇپ كەلگەن. پادىشاھلار ئىلگىرىكى سۇلالىلەردىن قالغان قاشتېشى ئويما بۇيۇملىرىنى ئوردىغا يىغىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، غەربىي يۇرتتىن كۆپلەپ قاشتېشى ۋە قاشتېشى ئويما بۇيۇملىرىنى كىرگۈزگەن.

چىەنلۇك تەختكە چىققاندىن كېيىن، ئۇنىڭ خوتەن قاشتېشىغا بولغان ھەۋىسى ۋە قىزغىنلىقى ھەسسىلەپ ئېشىپ بارىدى. ئۇ جۇڭغارىيەدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىغىنى تىنچىتىپ، تارىم ۋادىسىدىكى چوڭ ـ كىچىك بەگلىكلەرنى ئۆزىگە بەيئەت قىلدۇرۇپ، شىنجاڭنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ، بۇ رايونلاردىمۇ ئۆز ھاكىمىيىتىنى يۈرگۈزۈپ، خوتەن قاشتېشىنىڭ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە ۋە خان ئوردىسىغا كۆپلەپ كىرىشىگە ئاساس سالدى. شۇ دەۋرلەردە شىنجاڭ رايونى خان ئوردىسىغا خوتەن قاشتېشى ئۆلپان تۆلىگەندىن باشقا، چىەنلۇك يەنە خوتەن رايونىغا ئەمەلدار ئەۋەتىپ قاغىلىق ۋە خوتەندە خان ئامبال مەھكىمىسى قۇرۇپ، مەخسۇس قاشتېشى قازدۇرۇپ، ئوردىغا يۆتكىدى. مىلادىيە 1761 ـ يىللىرى خان ئامبال (办事大臣) گاۋۇيۇ خوتەن رايونىغا كېلىپ، بارلىق قاشتېشى چىقىدىغان ئېقىنلار ۋە كان رايونلىرىدىن كەچ كۆلەمدە قاشتېشى قازدۇردى. يەقەت يۈرۈكقاش دەرياسىغىلا دەسلەپ 10 مىڭ گۇناھكارنى يىغىپ، قاشتېشى قازدۇرغاندىن كېيىن ئادەم كۈچى يېتىشمەي، دېھقانلارنى ھاشارغا تۇتۇپ، 30 مىڭ ئادەم ئۈچ يىل ۋاقىت سەرپ قىلىپ، يۈرۈكقاش دەرياسى ۋادىسىنى ئومۇمىيۈزلۈك كولاپ، قاشتېشى قازدى. مىردايى كاندا يىل بويى ئۈچ مىڭ ھاشارچى ئۆكسىمەي قاشتېشى قازدى. كېرىيە ناھىيىسىدىكى ئالماس كاندا يىل بويى ئوتتۇرىچە 1 مىڭ 200 ھاشارچى قاشتېشى قازدى. بۇلاردىن باشقا قاراقاش دەرياسى، يەكەن دەرياسى، يېڭىسار دەرياسى، كېرىيە دەرياسى، چەرچەندىكى ئالتۇنتاغ قاشتېشى كان رايونى، گۇمىدىكى سانجۇ كان رايونى ... قاتارلىق جايلاردىمۇ ھاشارچىلار يىل بويى

قاشتېشى قېزىش بىلەن مەشغۇل بولدى. مانا بۇ، خوتەن ۋە يەكەن رايونىدىكى كەڭ خەلقە نۇرغۇن بالايىئاپەت ۋە جەبىر - جاپالارنى كەلتۈرگەن «قاشتېشى يىغىلىقى» بولۇپ، بۇ يىغىلىق چېيەنلۇڭنىڭ 25 - يىلى (مىلادىيە 1761 - يىلى) دىن جياچىڭنىڭ 17 - يىلى (مىلادىيە 1813 - يىلى) غىچە ئۇدا 52 يىل داۋام قىلدى. بۇ جەريانداۋ يۇرۇڭقاش دەرياسى ۋادىسىدا 5 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم، 20 مىڭدىن ئارتۇق ئات - ئۇلاغ ئۆلدى. مىردايى كانىدا 3 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم، 50 مىڭدىن ئارتۇق ئات - ئۇلاغ ئۆلدى.

بۇ دەۋرلەردە قېزىلغان قاشتېشىنى ئېلىپ كېتىدىغان خان ئامبال، ۋەزىرلەر ۋە لەشكەرلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىدى. قاشتېشى قېزىشتىن باشقا، قېزىلغان تاشلارنى خان ئوردىسىغا يەتكۈزۈپ بېرىش ئۇنىڭدىنمۇ جاپالىق ئىش ئىدى. بۇ ۋەزىپىمۇ يەنىلا پۇقرالارنىڭ بېشىغا كېلىپ، قاشتېشى توشۇش يولىدا ئۆلگەن ئادەم، ئات - تۆگىلەر ھەددى - ھېسابسىز ئىدى. مىلادىيە 1776 - يىلى قاغىلىقتىكى مىردايى كاندىن تۇڭرۇكسىمان غايەت زور بىر پارچە قاشتېشى قېزىلغان بولۇپ، ئېغىرلىقى ئون تونىدىن ئاشاتتى. بۇ تاشنى كان رايونىدىن قاغىلىققا يۆتكەپ كېلىش ئۈچۈن، ئۈچ يېزىدىن يىغىلغان 10 مىڭدىن ئارتۇق ھاشارچى تاڭ - تاڭ سوغۇق قىشتا تاغ يوللىرىغا سۇ چېچىپ مۇز تۇنقۇزۇپ، تاشنى مۇز ئۈستىدە سىرغىتىپ ئىتتىرىپ ئېلىپ ماڭدى. يېرىم يولغا كەلگەندە، تاش بىر ئازگالغا دومىلاپ كېتىپ، ئوتتۇرىسىدىن ئىككى پارچە بولۇپ چېقىلىپ كەتتى. گاۋۇپۇ بۇ سەۋەنلىك ئۈچۈن تاشنى يۆتكەشكە مەسئۇل بولغان ئىككى نەپەر سانغۇننىڭ بېشىنى ئالدى ھەمدە تاشنىڭ بىر پارچىسىنى شۇ ئازگالغا كۆمدۈرۈۋېتىپ، بىر پارچىسىنى داۋاملىق ئېلىپ ماڭدى. 10 مىڭ كىشىنىڭ ۋە نۇرغۇن ئات - ئۇلاغلارنىڭ ئۈچ ئايغا يېقىن جاپالىق ئەمگىكى ئارقىلىق، ئالتە تونىدىن ئاشىدىغان بىر پارچە قاشتېشى قاغىلىققا ئېلىپ كېلىندى. بۇ تاشنى خان ئوردىسىغا ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن 300 ئات - ئۇلاغ، 100 دىن ئارتۇق ئادەم ئىشقا سېلىنىپ، كۈنلۈكى بەش چاقىرىمدىن 7 ~ 8 چاقىرىمغىچە يول يۈرۈپ، ئۈچ يىلدا خان ئوردىسىغا يەتكۈزۈلدى. يول بويى ئۆلگەن ئات - ئۇلاغلارنىڭ ئورنىغا ئات - ئۇلاغ، ئادەمنىڭ ئورنىغا ئادەم سەپلەندى. چېيەنلۇڭ خان بۇ تاشنى كۆرۈپ ئىنتايىن خۇشال بولدى ۋە ياڭجۇدىن ئۇستا ھۈنەرۋەنلەرنى تەكلىپ قىلىپ، 10 مىڭ سەردىن ئارتۇق كۈمۈش خەجلەپ، مىلادىيە 1781 - يىلىدىن

1787 - يىلىغىچە ئالتە يىل ۋاقىت سەرپ قىلىپ، «دايۇنىڭ سۇنى تىزگىنلىشى» ناملىق زور ئويمىنى ئويدۇردى. كېيىن چىەنلۇڭ خان بۇ ئويمىغا بېغىشلاپ نەزمە يازدى. بۇ ئويمىنىڭ ئېغىرلىقى 5 مىڭ 350 كىلوگرام، ئېگىزلىكى 224 سانتىمېتىر، كەڭلىكى 96 سانتىمېتىر بولۇپ، دۇنيا بويىچە بىردىنبىر ئەڭ چوڭ قاشتېشى ئويمىدۇر.

بۇ دەۋردە خوتەن تەۋەسىدىلا ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ 10 دىن ئارتۇق ئورۇندىن نۇقتىلىق قاشتېشى قېزىلغان. «بامبۇك راۋاقتىكى ئەبجەش خاتىرىلەر» (竹亭杂记个个) دېگەن كىتابتا، بەش ئورۇن خاتىرىلىنىپ، «خوتەندە قاشتېشى چىقىدىغان ئۇچ جاي بار. ئۇلار، يۇرۇڭقاش، قاراقاش، ساڭگۇشۇيا桑谷树雅 (قايسى جاي ئىكەنلىكى ئېنىق ئەمەس. 圭哈琅 دىن خاتىرىلەنگەن. قاراڭغۇ تاغ بولسا كېرەك 塔克 تاغ دەپ خاتىرىلەنگەن. ھازىر چىرا ناھىيىسىنىڭ نۇرى يېزىسى تەۋەسىدە دېيىلىدۇ) . پەقەت يۇرۇڭقاش ۋە قاراقاشتىلا ھەقىقىي قاشتېشى چىقىدۇ» دېيىلگەن. «غەربىي دىيار ئېقىن خاتىرىلىرى» دېگەن كىتابتا: «چىەنلۇڭنىڭ 26 - يىلى (مىلادىيە 1761 - يىلى) شەرق غەربتىكى ئىككى دەريا ۋە قاراڭغۇ تاغ(哈朗归山) دىن ھەر يىلى ئەتىياز ۋە كۈز پەسلىدە قاشتېشى قېزىلغان. 48 - يىلى (مىلادىيە 1783 - يىلى) ساڭگۇشىيادىن قاشتېشى قېزىش قوشۇلدى، 52 - يىلى (مىلادىيە 1878 - يىلى) ئەتىيازدا قېزىش توختىتىلدى» دەپ خاتىرىلەنگەن. بۇلار ئاساسلىقى دەريادىن قاشتېشى قېزىش نۇقتىلىرىدۇر. يەنە لوپ ناھىيىسىنىڭ چوڭ قومات ۋە كىچىك قومات (ھازىرقى قومات پاششىيىم) دىكى چۆلدىنمۇ توپا - تاشلارنى قېزىپ، قاشتېشى كولانغان. بۇ يەردىن ئەڭ ئېسىل بولغان قوي مېيى رەڭگىدىكى ئاق قاشتېشى قېزىلغان. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئۆتكەن شائىر شىياۋشيۇك بىر شېئىردا ئىزاھلاپ مۇنداق يازغان: «خوتەن شەھىرىنىڭ شەرقىي جەنۇبى (شەرقىي شىمال بولۇشى كېرەك ئىدى) دىن 60 چاقىرىم نېرىدا كىچىك قومات بار. يەنە 60 چاقىرىم نېرىسىدا چوڭ قومات بار. بۇ ئىككى ئورۇندىن سىرتقى پوستى چىلانغاندەك قىزىل ئاق قاشتېشى (قوي مېيى رەڭگىدىكى) چىقىدۇ. چۆلنى كولاپ قېزىلىدۇ» .

شۇ دەۋرلەردە، كان رايونىدىن قاشتېشى قازىدىغان ھاشارچىلار ۋە لەشكەرلەرنىڭ يېيىشى ئۈچۈن يۇرت - يۇرتقا ئاشلىق، مال - چارۋا ئالۋان قويۇلغان. يىغىلغان مال - چارۋىلار كان رايونى ئەتراپىدىكى

ياخشى يايلاقلارنى ئىگىلەپ بېقىلغان. شۇڭا مىرداي كان جايلاشقان رايوندىكى چوڭ يايلاق، كېرىيەدىكى ئالماس كان جايلاشقان رايوندىكى چوڭ يايلاق، خوتەن ناھىيىسىنىڭ قاراڭغۇ تاغنىڭ جەنۇبىدىكى چوڭ يايلاق «خان يايلاق» دەپ ئاتالغان. ھازىرمۇ شۇ نام بىلەن ئاتىلىۋاتىدۇ.

بۇ 52 يىل جەريانىدا قېزىلغان قاشتېشىنىڭ سانى ئېنىق ئەمەس. ئارخېئولوگلار ۋە تارىخچىلار: «ئوتتۇرا ھېسابلەن ھەر يىلى 4 مىڭ جىڭدىن ئارتۇق قاشتېشى قېزىلغان. ئوردىغا جەمئىي 200 مىڭ جىڭدىن ئارتۇق قاشتېشى يۆتكەلگەن دەپ مۆلچەرلىمەكتە. ئوردىغا ئۆتكۈزۈلگەن قاشتېشىنىڭ مىقدارى توغرىسىدا شۇ دەۋرلەردە يېزىلغان بىرقانچە كىتابقا تەپسىلىي سان - سىپىرلار خاتىرىلەنگەن. يەنى، «غەربىي يۇرت ئېھتىن خاتىرىلىرى» دا خاتىرىلىنىشىچە، ھەر يىلى ئوردىغا يۆتكەلگەن قاشتېشى 4 مىڭ جىڭ ئەتراپىدا بولغان. يۇقىرىقى كىتاب ۋە داۋگۇاڭنىڭ 1 - يىلى كۆچۈرۈلگەن خاتىرىلەردىكى مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، بۇ جەريانىدا ئوردىغا يۆتكەپ كېلىنگەن خوتەن قاشتېشىنىڭ سان مىقدارى تۆۋەندىكىدەك:

ۋاقتى (چېھنلۇڭنىڭ)	سانى	مىقدارى
25 - يىلى (1760 - يىلى)	120 پارچە	
36 - يىلى (1771 - يىلى)	12 پارچە	4040 جىڭ
37 - يىلى (1772 - يىلى)	52 پارچە	4092 جىڭ
41 - يىلى (1776 - يىلى)	6 پارچە	20 مىڭ جىڭدىن ئارتۇق
44 - يىلى (1779 - يىلى)	18143 پارچە	9 مىڭ جىڭدىن ئارتۇق
45 - يىلى (1780 - يىلى)	1 پارچە	
49 - يىلى (1984 - يىلى)	800 پارچە مۆھۈرلۈك 80 دانە	4752 جىڭ
55 - يىلى (1790 - يىلى)	72 پارچە	
(جياجىڭنىڭ) 4 - يىلى (1799 - يىلى)	3 پارچە	چوڭى 10 مىڭ جىڭدىن ئارتۇق، كىچىكى 3 مىڭ جىڭدىن ئارتۇق
11 - يىلى (1806 - يىلى)	2132 پارچە	3446 جىڭ 13 سەر
14 - يىلى (1809 - يىلى)	1956 پارچە	4033جىڭ 13 سەر 3 مىسقال 9 پۇڭ
17 - يىلى (1812 - يىلى)		2 مىڭ جىڭ
18 - يىلى (1813 - يىلى)	1240 پارچە	2058 جىڭ 2 سەر 6 مىسقال

بۇ قاشتاشلارنىڭ ھەممىسىدە دېگۈدەك ھەر خىل بۇيۇملار

ئويۇلغان بولسىمۇ، كېيىنكى دەۋرلەردە كىچىكرەكلىرى ھەر خىـ
سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئوردىدىن چىقىپ كەتكەن. چوڭلىرى ۋ
ئەتىۋارلىقلىرى ئوردىدا ساقلىنىپ قالغان.

تارىخىي مەنبەلەرگە ئاساسلانغاندا، چيەنلۇڭ خان دەۋرىد
يۇرۇڭقاش دەرياسىدىن نۇقتىلىق ھالدا سۇ تېشى قېزىش بىلەر
بىرگە، قاراقاش دەرياسى، زەرەپشان دەرياسى ۋە كېرىيە
دەريالىرىدىنمۇ سۇ تېشى ئىزلەنگەن (قېزىش - كولاش ئېلىپ
بېرىلمىغان). كان رايونلىرىدىن قاشتېشى قېزىشقا ناھايىتى زور كۈ
سەرپ قىلىنغان. بۇ دەۋردە ئالتە ئورۇندىكى كان نۇقتىلىق قېزىلغان
بولۇپ، بۇلار، تاشقورغان ناھىيىسىدىكى داتۇڭ قاشتېشى كانى
قاغىلىق ناھىيىسىدىكى مىرداي قاشتېشى كانى، گۇما ناھىيىسىدىكى
كەڭشېۋە قاشتېشى كانى، كېرىيە ناھىيىسىدىكى ئالماس قاشتېشى
كانى، چەرچەن ناھىيىسىدىكى تاتلىق سۇ قاشتېشى كانى ۋە چەرچەن
ناھىيىسىدىكى تاشېيىن قاشتېشى كانى ئىدى. بۇ كانلاردا شۇ دەۋرد
قاشتېشى قېزىلغان ئۆڭكۈر - ئازگاللار ھازىرغىچە ساقلىنىپ
كەلمەكتە.

چيەنلۇڭ ۋە جياچىڭ يىللىرىدا ئويۇلغان زور ئويمىلارنىڭ
قاشتېشى ماتېرىياللىرى ئاساسلىقى كان رايونلىرىدىن قېزىۋېلىنغان.
ھازىرغا قەدەر ساقلىنىپ كەلگەن، باشتا سۆزلەپ ئۆتكەن بىر قىسىم
ئويما بۇيۇملىرىدىن باشقا يەنە تۆۋەندىكى زور ئويمىلار ئىنتايىن
مەشھۇر:

1. «كۈزدىكى تاغ سەيلىسى» ناملىق زور ئويما. خوتەن كۆك
قاشتېشىدا چيەنلۇڭنىڭ 31 - يىلى (1766 - يىلى) ياڭجۇلۇق
ئۇستىلار تەرىپىدىن ئويۇلغان. بەش يىل ۋاقىت، 20 ~ 30 مىڭ
ئادەم قېتىم، 3 مىڭ سەردىن ئارتۇق كۈمۈش سەرپ قىلىپ
ئويۇلغان. ئېگىزلىكى 130 سانتىمېتىر، ئەڭ كەڭ جايى 34
سانتىمېتىر، ئەڭ قېلىن جايى 20 سانتىمېتىر.

2. «P ئەجدىھالىق كۇب». چيەنلۇڭنىڭ 41 - يىلى
(1776 - يىلى) خوتەندىن ئېلىپ كېلىنگەن ئالتە پارچە چوڭ
قاشتېشىنىڭ بىرىدە ئويۇلغان. ماتېرىيالى كۆك قاشتېشى. ئەسلىي
ئېغىرلىقى 4 مىڭ جىڭ. كۇبنىڭ ئېگىزلىكى 134 سانتىمېتىر،
ئېغىزىنىڭ دىئامېتىرى 117 سانتىمېتىر. 1776 - يىلى 6 - ئايدا
ئويۇشقا باشلىنىپ، 1779 - يىلى دېكابىردا پۈتكەن. 9 مىڭ 800

سەر كۆموش سەرپ قىلىنغان.

3. «بۇلۇت ئەجدىھا نەقىشلىك كۇب». ئىشلەتكەن قاشتېشىنىڭ ئەسلى ئېغىرلىقى 4 مىڭ جىڭ. 1776 - يىلى 6 - ئايدىن 1780 - يىلى 10 - ئايغىچە ئىشلىنىپ 4 يىلدا پۈتكەن. كۇبنىڭ ئېگىزلىكى 2 چى، كەڭلىكى 4 چى، ئىچىنىڭ ئېگىزلىكى 2 چى 5 سۇڭ.

4. «ئۆمۇر تېغى». ئىشلىتىلگەن ئەسلى قاشتېشىنىڭ ئېغىرلىقى 3 مىڭ جىڭ، 1777 - يىلى ئويۇشقا باشلىنىپ، 1780 - يىلى 10 - ئايدا پۈتكەن. 4 يىل ۋاقىت كەتكەن.

5. «قىزىل سۇپىدا باھار مەنزىرىسى». ئەسلى قاشتېشى مىردای كانىدىن كەلتۈرۈلگەن، ئېغىرلىقى تەخمىنەن 3 مىڭ جىڭ. 1777 - يىلى ئويۇشقا باشلىنىپ، 1780 - يىلى ئۆكتەبىردە پۈتكەن.

6. «شادىمان توققۇز پېشۋا». ماتېرىيالى خوتەن كۆك قاشتېشى. ئېگىزلىكى 145 سانتىمېتىر، ئەڭ كەڭ جايى 90 سانتىمېتىر، ئەڭ چوڭ ئايلانىمىسى 275 سانتىمېتىر، چىەنلۇڭنىڭ 51 - يىلى (1786 - يىلى) ياڭجۇلۇق ئۇستىلار تەرىپىدىن ئويۇلغان.

7. «دايۇنىڭ سۇنى تىزگىنلىشى». مىردای كانىدىن ئېلىپ كېلىنگەن غايەت زور قاشتېشىدا ئويۇلغان. چىەنلۇڭنىڭ 45 - يىلى (1780 - يىلى، ئوردىغا كەلتۈرۈلگەن. 46 - يىلى فېۋرالدا لايىھىلىنىپ، مايدا ياڭجۇغا ئېلىپ بېرىلىپ ئويۇشقا باشلانغان. 53 - يىلى (1788 - يىلى) تاماملانغان.

7. «دېڭىز ئېتى» ئەسلى قاشتېشىنىڭ ئېغىرلىقى 800 جىڭدىن ئارتۇق، جياچىڭنىڭ 2 - يىلى (1797 - يىلى) ئويۇلۇشقا باشلىنىپ، 3 -يىلى 30 - ئاۋغۇست پۈتكەن.

يۇقىرىقى زور ئويمىلارنىڭ قاشتېشى ماتېرىيالى خوتەن، قاغىلىق رايونلىرىدىن ئات - ئۇلاغ كۇچى ۋە ئادەم كۇچىگە تايىنىپ، خان ئوردىسىغا نەچچە يىلدا يەتكۈزۈلگەن. «غەربىي دىيار ئېقىن خاتىرىلىرى» دېگەن كىتابتا خاتىرىلىنىشىچە، جياچىڭنىڭ 4 - يىلى (1799 - يىلى) يەنە مىردای كانىدىن ئۇچ پارچە چوڭ قاشتېشى قېزىۋېلىنغان بولۇپ، بىر پارچىسى كۆك قاشتېشى، ئېغىرلىقى 10 مىڭ جىڭدىن ئارتۇق. يەنە بىرى سۇس كۆك (ئاققا مايىل) قاشتېشى، ئېغىرلىقى 8 مىڭ جىڭ. يەنە بىرى ئاق قاشتېشى، ئېغىرلىقى 3 مىڭ جىڭدىن ئارتۇق ئىدى. بۇ ئۇچ پارچە تاشنى

يەكەندىن چىڭ ئوردىسىغا ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن نۇرغۇن ئات - ئۇلاغ ۋە ئادەم كۈچى سەرپ قىلىنىپ، مىڭ بىر جاپا - مۇشەققەتلەر بىلەن خۇشۇت ناھىيىسىنىڭ ئۇششاقتال يېزىسىغا كەلگەندى. جيا خانىدىن قاشتېشىنى يۆتكىمەسلىك توغرىسىدا پەرمان كەلگەن (ئېھتىمال چىيەنلۇڭ خانىنىڭ ۋاپاتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولسا كېرەك). بۇنىڭ بىلەن بۇ ئۈچ پارچە قاشتېشى ئۇششاقتالدا تاشلىۋېتىلگەن. لېكىن زېشۇي شىنجاڭغا پالىنىپ كېلىپ، داۋگۇاڭنىڭ 50 - يىلى (1845 - يىلى) يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ، بۇ قاشتاشلىرىنى كۆرگەن ۋە «ئۆتكەن ئىشلار خاتىرىسى» (乙巳日记) دا: «ئۇششاقتالغا كەلگەندە... بۇ يەردە ئۈچ پارچە قاشتېشى بار، ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، چىيەنلۇڭ دەۋرىدە خوتەندىن ئوردىغا تاپشۇرۇشقا ئېلىپ كېلىنگەن بولۇپ، بۇ يەرگە كەلگەندە يۆتكەشكە ئامال بولمىغان. خان ئەمىر قىلىپ يۆتكىمەسلىكنى بۇيرىغاندا، مۇشۇ يەردە قالدۇرۇپ قويۇلغان...» دەپ يازغان. گۇاڭشۇي يىللىرىدا شىبۇخۇ جەنۇبىي شىنجاڭنى ئىدارە قىلغاندا، بۇ يەردىن ئۆتۈپ، بۇ ئۈچ پارچە قاشتېشىنى تېما قىلىپ نەزمە يازغان. XX ئەسىرنىڭ باشلىرىدا شې بىن بۇ يەردىن ئۆتكەندە، پەقەت قىپقالغان بىرپارچە كۆك قاشتېشىنىلا كۆرگەن. بۇ ئۈچ پارچە قاشتېشىنىڭ قانداق يوقالغانلىقى ھازىرغىچە ئېنىق ئەمەس.

مىلادىيە 1761 - يىلى باشلانغان قاشتېشى يېغىلىقى مىلادىيە 1813 - يىلىغىچە 52 يىل داۋام قىلغان. جياچىڭ يىللىرىدا، بولۇپمۇ چىيەنلۇڭ خان ۋاپات بولغاندىن كېيىنكى 14 يىلدا ھەرھالدا خېلىلا بېسىققان. بۇ جەريانداغى خوتەن، يەكەن رايونلىرىدا قاشتېشى يىغىلىقىغا قارشى ھەر خىل ھەربىكەتلەر ئېلىپ بېرىلغان بولسىمۇ، ھەممىسى ھەر خىل يوللار بىلەن بېسىقتۇرۇلغان.

چىيەنلۇڭ خان دەۋرىدە قېزىلغان ۋە ئوردىغا توشۇلغان قاشتېشىنىڭ سان مىقدارى جەھەتتىن تارىختا مىسلى كۆرۈلۈپ باقمىغان. چىيەنلۇڭ خان خوتەن قاشتېشىغا شۇ قەدەر ھېرىسمەن ئىدىكى، ئاش - تاماق يەيدىغان قاچىلىرى مەي - شاراب قەدەھلىرى ۋە بېزەكلىرىگىچە ئاساسلىقى خوتەن قاشتېشىدا ئويۇلغان بۇيۇملاردىن بولغان. «داۋۇنىڭ سۇنى تىزگىنلىشى» گە بېغىشلاپ ئىككى قېتىم نەزمە يازغان. «باھار سۇپىسىدىكى تاغ سەيلىسى» گە بېغىشلاپ بىر قېتىم نەزمە يازغان. ئۇ يەنە «قاشتېشى قېزىش» ناملىق زور ئويمىنىڭ كەينى تەرىپىگە

ئۆز قەلىمى بىلەن بېغىشلىما يېزىپ ئويدۇرغان. چيەنلۇك خان 53-يىلى (1788 - يىلى) ئويدۇرغان، ئېغىزىنىڭ دىئامېتىرى 24 سانتىمېتىر، ئېگىزلىكى 8.6 سانتىمېتىرلىق چوڭ قاشتېشىنى چىننىڭ ئەتراپىغا، ئۆزىنىڭ بىر پارچە شېئىرىنى ۋە ئۆز ئىزاھاتىنى ئويدۇرغان.

چيەنلۇڭنىڭ 22 - يىلى (مىلادىيە 1757 - يىلى) جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىدىن ئامۇرسانا قوزغىغان قوزغىلاڭ بېسىقتۇرۇلغاندىن كېيىن، بىرپارچە نەزمە يېزىپ، ئوردىدا ساقلىنىۋاتقان چوڭ قاشتېشى لېگەننىڭ ئىچىگە ئويۇشقا بۇيرىغان (بۇ لېگەن خوتەننىڭ يېشىل قاشتېشىدا ئويۇلغان بولۇپ دىئامېتىرى 3.65 سانتىمېتىر، ئېغىرلىقى تەخمىنەن 15 كىلوگرام، ھازىر خان ئوردىسى مۇزېيىدا ساقلىنىۋاتىدۇ). شېئىردا بۇ لېگەننىڭ كېلىش مەنبەسى ئىزاھلانغان.

چيەنلۇڭنىڭ 43 - يىلى (مىلادىيە 1778 - يىلى) گاۋپۇيەركەننىڭ خان ئامبالىلىقىغا تەيىنلىنىپ، قاشتېشى قېزىشقا ۋە يۆتكەپ كېلىشكە مەسئۇل قىلىنغان. ئۇ قازدۇرغان قاشتاشلارنى ئوردىغا تولۇق ئۆتكۈزمەي، سۈجۇلۇق سودىگەر جاۋ لۇن بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، سۈجۇغا يۆتكەپ، قاشتېشى بۇيۇم ئويدۇرۇپ، 120 مىڭ سەر كۆمۈش پايدا ئالغان. ئۇنىڭ بىلەن بىرگە چوڭ - كىچىك قاشتېشىدىن 100 پارچىدىن ئارتۇقىنى جۇڭشەنگە يوشۇرۇپ قويغان. شەنشى، گەنسۇ رايونلىرىغا 4 مىڭ جىڭدىن ئارتۇق قاشتېشىنى ئوغرىلىقچە يۆتكىگەن. بۇ ئىش خانغا مەلۇم قىلىنغاندىن كېيىن، چيەنلۇڭ خاننى قاتتىق غەزەپلەندۈرگەن. ئۇ بۇ دېلونى قاتتىق تەكشۈرۈپ سۈرۈشتۈرۈشنى ئەمىر قىلغان. گاۋپۇنىڭ ھاممىسى چيەنلۇڭ خاننىڭ ئەتىۋارلىق خانىشى، گاۋپۇنىڭ بوۋىسى، دادىسى، تاغىسى قاتارلىقلار ئوردىدىكى ئەمەلدارلار بولسىمۇ، ئۇ بېشىنىڭ چېپىلىشىدەك تەقدىرىدىن قۇتۇلالمىغان. بۇ دېلوغا چېتىشلىق بولغان شەنشى، گەنسۇ، جياڭنەن، جياڭشى ئۆلكىلىرىنىڭ ئىككى باش ۋالىيسى ۋە شەنشى، سەنشى، سۈجۇنىڭ ئۇچ باش مۇپەتتىشى قاتارلىق ئەمەلدارلارمۇ جازالانغان.

بۇ دەۋردە، گەرچە كان رايونلىرى قاتتىق قامال قىلىنىپ، قېزىلغان قاشتېشى ئومۇميۈزلۈك ئىدىتىلىنىپ ئوردىغا يۆتكەلگەن بولسىمۇ، لېكىن پۇقرالار ئارىسىدا قاشتېشى سودىسى يەنىلا

داۋاملاشقان. بۇنى چىەنلۇك خان ئۆزىمۇ ئېتىراپ قىلغان.

چىەنلۇك دەۋرىدىكى قاشتېشنى قىزغىنلىقى ۋە زور مىقدارداقېزىلغان ۋە ئوردىغا يۆتكەلگەن قاشتېشى ئىچكىرى ئۆلكىلىرىدىكى ئىشلەمچىلەر ۋە بايلىق ئىزدىگۈچىلەرنى قاتتىق قىزىقتۇرغان. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، بايلىق ئىزدەش، قاشتېشقا ئېرىشىش مەقسىتىدە يەكەن، خوتەن رايونلىرىغا كەلگەن ئىشلەمچى ۋە بايلىق ئىزدىگۈچىلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىگەن. ئاز بىرقىسمى قاشتېشقا ئېرىشكەن بولسىمۇ، مۇتلەق كۆپ قىسمى قاشتېشقا ئېرىشەلمەي قۇرۇق قول قايتقان ياكى يۇرتقا قايتالماي، بۇ رايونلاردا ماكانلىشىپ قالغان. يۇرۇقلاش دەرياسى بويىدىكى خوتەن - بۇيا ناھىيىلىنىڭ 30 كىلومېتىرلىق لىنىيىسىدىكى بىر قورام تاشقا «ئۇلۇغ چىڭ داۋگۇاڭنىڭ 21، 22 - يىللىرى شەنشىنىڭ شىنجۇ ئايمىقى شۇاڭباۋ كەنتىدىن ژاڭ يۇۋدې بۇ يەردە مۇشەققەت تارتتى» دېگەن خەنزۇچە خەت ئويۇلغان. بۇ خەتنىڭ يىلنامىسى مىلادىيە 1842 -، 1843 - يىلىدۇر. خەتنىڭ مەزمۇنىدىن قارىغاندا بايلىق ئىزلەپ ياكى خوتەن قاشتېشىغا ئېرىشىش ئۈچۈن بۇ يەرگە كەلگەن بىر خەنزۇنىڭ مۇشكۈلاتلارغا ۋە قىيىنچىلىقلارغا ئۇچرىغانلىقى مەلۇم.

قاشتېشى تەتقىقاتى ۋە ھازىرقى زامان قاشتاشچىلىق مۇۋەپپەقىيەتلىرى

1. قاشتېشى تەتقىقاتىدىن ئۈچۈرلار

ئېلىمىزدە قاشتېشنى تەتقىق قىلىش ئەڭ بۇرۇن ئەمىنىيە دەۋرىدىلا باشلانغان بولۇپ، بۇ دەۋرىدىكى ئۆلىمالار ۋە ئالىملار قاشتېشىنىڭ فىزىكىلىق خۇسۇسىيەتلىرىگە ئاساسلىنىپ، «قاشتېشىنىڭ 11 خاسىيىتى» «قاشتېشىنىڭ توققۇز خاسىيىتى» «قاشتېشىنىڭ بەش خاسىيىتى» دېگەندەك يەكۈنلەرنى چىقىرىپ، ئۆز ئەسەرلىرىگە كىرگۈزگەن، تارىختىن بېرى خوتەنگە كەلگەن سەيياھلار، ئەلچىلەر ۋە ئۆزى كېلەلمىسىمۇ، خوتەن قاشتېشىنىڭ ئەھۋالىنى ئاڭلىغان ئۆلىمالار خوتەن قاشتېشى چىقىدىغان رايونلار،

چىقىش ئەھۋالى، سورتلىرى... قاتارلىقلار ئۇستىدە ئوخشىمىغان دەرىجىدە خاتىرە قالدۇرغان. تاڭ سۇلالىسىدىن ئېتىبارەن بۇ ھەقتىكى خاتىرىلەر تېخىمۇ تەپسىلىي بولغان. بولۇپمۇ مىڭ، چىڭ سۇلالىلىرى دەۋرىدە يېزىلغان «كۇللى مۆجىزات»، «غەربىي يۇرتتا كۆرگەن-ئاڭلىغانلىرىم»، «غەربىي دىيار ئېقىن خاتىرىلىرى»، «شىنجاڭغا ساياھەت خاتىرىلىرى»... قاتارلىق بىر قاتار كىتابلار ۋە چىڭ دەۋرىدە يېزىلغان «شىنجاڭ تەزكىرىسى»، «لوپ ناھىيە يېزا تەزكىرىلىرى»... قاتارلىق يەرلىك تەزكىرە كىتابلىرىدا بۇ ھەقتە تېخىمۇ تەپسىلىي، سىستېمىلىق خاتىرىلەر قالدۇرۇلغان. لېكىن، ئۇ دەۋرلەردە پەن تەتقىقات تەرەققىياتى، بولۇپمۇ مەملىكىتىمىزنىڭ تەبىئەت، گېئولوگىيە تەتقىقاتى تۆۋەن باسقۇچتا تۇرغاچقا، قاشتېشىنىڭ خىمىيىلىك تەركىبى توغرىسىدا تەتقىقات ئېلىپ بېرىش مۇشكۇل ئىش ئىدى.

چەت ئەللەردە قاشتېشىنىڭ كان قاتلىمى ئەھۋالى ۋە خىمىيىلىك تەركىبلىرى توغرىسىدىكى ئىلمىي تەتقىقات خېلى بۇرۇنلا باشلانغان. C خاۋۇي 1801 - يىلى قاشتېشىنىڭ تېرمونت مەدەنىيىتى گۈرۇپپىسى، ئامپىخبولى ئائىلىگە تەۋە ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئامپىخبولى گرېكچە سۆز بولۇپ، «كۆپ بىرىكمىلىك» «ئېنىق بولمىغان» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. كېيىنكى دەۋرلەردە چەت ئەل ئالىملىرى چەت ئەللەردىكى كان رايونلىرىدىن چىقىدىغان كاۋاشلار ئۇستىدە مەخسۇس تېمىدا خىمىيىلىك تەكشۈرۈش ۋە ئانالىز تەجرىبىلىرىنى ئېلىپ بېرىپ، خىمىيىلىك تەركىبلىرى ئۇستىدە بىر قەدەر تەپسىلىي ۋە مۇكەممەل ماتېرىياللارغا ئېرىشتى.

1809 - يىلى A.M فىنلايسۇن يېڭى زېلاندىيەدىكى كاۋاش كان ئۇستىدە ئېلىپ بارغان ئىلمىي تەتقىقات نەتىجىلىرىنى ئېلان قىلىپ، كاۋاشنىڭ تەركىبى ئۇستىدىكى قاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. تەتقىقاتچى E. كولكوۋسكى 1906 - يىلى ئىتالىيەدىكى ياۋروپا بويىچە ئەڭ چوڭ بولغان كاۋاش كان ئۇستىدە ئېلىپ بارغان ئىلمىي تەتقىقات نەتىجىسىنى ئېلان قىلدى ۋە بۇ رايوندىكى كاۋاشنىڭ ھاسىل بولۇشىدىكى فىزىكىلىق، خىمىيىلىك شارائىتلارنى تەپسىلىي شەرھىلىدى. 1935 - يىلى J.F. ئۇرنېر فىنلايسۇننىڭ قاراشلىرىنى تولۇقلاپ يېڭى مەزمۇنلارنى قوشتى. 1966 - يىلى كولبىمان كاۋاشنىڭ خىمىيىلىك تەركىبى ئۇستىدىكى يېڭى تەتقىقات

نەتىجىلىرىنى ۋە ھاسىل بولۇشىدىكى تېمپېراتۇرا شارائىتلىرى ئۈستىدىكى قاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويىدى. 1979 - يىلى S.F لې مىڭ بۇ قاراشلارنى تېخىمۇ چوڭقۇر ئىسپاتلىدى. 1984 - يىلى J بېك يېڭى زېلاندىيە كاۋاشلىرىنىڭ بەلگىلىك تېمپېراتۇرا ۋە بېسىم ئاستىدا ھاسىل بولىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويىدى.

كانادا ۋە ئامېرىكىدىكى كانلاردىن چىقىدىغان كاۋاشلار ئۈستىدە 1936 - يىلى پېلىپىس ۋە خسلار بىر قەدەر سىستېمىلىق تەتقىقات نەتىجىلىرىنى ئوتتۇرىغا قويىدى. 1951 - يىلى چېستېرمان كالىفورنىيە شتاتى مارىن ناھىيىسى كان رايونىدىكى كاۋاشنىڭ ھاسىل بولۇشىدىكى ماددىي ئاساللار ئۈستىدە تەتقىقات نەتىجىلىرىنى ئېلان قىلدى. كرېپپېن كالىفورنىيە شتاتى ماردانجۇ رايونى كانلىرىدىن چىقىدىغان كاۋاشلار ئۈستىدىكى تەتقىقات نەتىجىلىرىنى ئېلان قىلدى. 1962 - يىلى خوللاند كانادانىڭ كولومبىيەدىكى كالا رايونلىرىدىن چىقىدىغان كاۋاشلار ئۈستىدىكى ئىلمىي تەتقىقات نەتىجىلىرىنى ئېلان قىلدى. كولمان كالىفورنىيە قاتارلىق جايلاردىكى كاۋاش كانلىرى ۋە كاۋاشلار ئۈستىدە يەنمۇ چوڭقۇر تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ، 1967 - يىلى تەتقىقات نەتىجىلىرىنى ئېلان قىلدى.

لېكىن، قاراقۇرۇم ۋادىسىدىن چىقىدىغان خوتەن قاشتېشىنىڭ گېئولوگىيىلىك ئەھۋالى، خىمىيىلىك تەركىبى... قاتارلىقلار ئۈستىدە تاكى يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغۇچە بولغان ئارىلىقتا مەخسۇس تېمىدا تەكشۈرۈپ - تەتقىق قىلىش ئېلىپ بېرىلمىغان بولۇپ، كان رايونلىرى ۋە قاشتېشى چىقىدىغان رايونلار ئۈستىدە پەقەت يۈزەكى تەكشۈرۈشلا ئېلىپ بېرىلىپ، تونۇشتۇرۇش خاراكتېرلىك ئەسەرلەرلا يېزىلدى.

XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا رۇسىيىنىڭ گېئولوگىيە تەكشۈرۈش ئەترىتى قاراقۇرۇم تاغ تىزمىلىرى ئۈستىدە تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، يەككە كان بەلۋېغىنى تەكشۈرۈپ بېكىتتى. يەنە زەرەپشان دەرياسىنىڭ ئوتتۇرا ئېقىنى، تىزناپ دەرياسى، شەيدۇللا، قاراقاش دەرياسى، قاراڭغۇ تاغ، لوش تاغ، توققۇز داۋان، ئاستىن تاغدىن ئىبارەت بۇ يەتتە قاشتېشى بەلۋېغىنىڭ مەدەن تەركىبى ۋە قاشتاشلىرىنىڭ خىمىيىلىك تەركىبى ئۈستىدە دەسلەپكى قەدەمدە تەكشۈرۈپ ئېنىقلاش ئېلىپ باردى.

ئازادلىقتىن كېيىن، قاراقۇرۇم رايونىدا كان بايلىقلىرىنى

قىدىرىپ تەكشۈرۈش خىزمىتىنىڭ چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ، خوتەن قاشتېشى ئۇستىدە ئېلىپ بېرىلىدىغان تەتقىقاتمۇ چوڭقۇرلاپ باردى. بىرقانچە قېتىم مەخسۇس قاشتېشى بەلۋاغلىرىنى گېئولوگىيىلىك قىدىرىپ تەكشۈرۈش ئەترەتلىرى قاراقۇرۇم تاغلىرىدا ئومۇميۈزلۈك ۋە سىستېمىلىق تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، قىممەتلىك ماتېرىياللارغا ئىگە بولدى. خوتەن قاشتېشىنىڭ خىمىيىلىك، مىنېرالىق تەركىبلىرى ئۇستىدە سىستېمىلىق ئېنىقلاش ئېلىپ بېرىلدى ۋە خوتەن قاشتېشى توغرىسىدا ئاز بولمىغان ئىلمىي ئەسەرلەر يېزىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە خوتەن قاشتېشى ۋە قاشتېشى بۇيۇملىرىنىڭ تارىخى ئۇستىدىمۇ ئاز بولمىغان تەتقىقات ئەسەرلىرى يېزىلدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە، جاڭ ۋۇنجى يازغان: «جۇڭگو قاشتېشى بۇيۇملىرىنىڭ دەۋر تارىخى» لىياڭ يۇڭمىڭ يازغان «ياقوت ۋە قاشتېشى»، جاۋ يۇڭكۇي يازغان «قاشتېشى ھەققىدە چۈشەنچە»، يالڭ فەنجۇ قاتارلىقلار يازغان «شىنجاڭ ياقوتى ۋە قاشتېشى»، ۋاڭ فۇچۈەن يازغان «ياقوت ھەققىدە ئومۇمىي بايان»، بېيجىڭ خان ساريىي مۇزېيى تۈزگەن «قەدىمىي قاشتېشى جەۋھەرلىرى»، جاۋ يۇڭكۇي يازغان «جۇڭگو قاشتېشى ھەققىدە ئومۇمىي بايان» ... قاتارلىقلارنى كۆرسىتىش مۇمكىن. بولۇپمۇ تاڭ يەنلىڭ، چېن ياۋجاڭ، جياڭ رېنخۇا قاتارلىقلار تۈزگەن «جۇڭگو خوتەن قاشتېشى» نامىلىق ئەسەردە خوتەن قاشتېشى ئۇستىدە نىسبەتەن سىستېمىلىق، ئەتراپلىق ۋە چوڭقۇر تەتقىقات ئېلىپ بېرىلغان بولۇپ، بۇ، خوتەن قاشتېشى تەتقىقاتىدىكى نىسبەتەن مۇپەسسەل يېزىلغان نادىر ئەسەر ھېسابلىنىدۇ.

ئازادلىقتىن كېيىن، خوتەن رايونى ۋە قاغىلىق، چەرچەن ناھىيىلىرىدە قاشتېشى ئويمىچىلىق كارخانىلىرى قۇرۇلغاندىن سىرت، بېيجىڭ، تيەنجىن، شاڭخەي، ياڭجۇ، سۇجۇ ... قاتارلىق چوڭ شەھەرلەردىمۇ دۆلەت ئىگىلىكىدىكى مەخسۇس قاشتېشى ئويمىچىلىق كارخانىلىرى قۇرۇلۇپ، مەملىكىتىمىزنىڭ قاشتېشى ئويمىچىلىق سەنئىتى يۇكسەك پەللىگە كۆتۈرۈلدى. بۇنىڭ بىلەن مەملىكىتىمىز، بۇگۈنكى زامان قاشتېشى ئويمىچىلىق سەنئىتىدە يېڭى قىياپەت بىلەن دۇنيادىكى ھەرقايسى ئەللەرنىڭ ئالدىنقى قاتارىدىن ئورۇن ئالدى. قاشتېشى ئويمىچىلىق سەنئىتى مەملىكىتىمىزنىڭ ئۇزاق تارىخىي دەۋرلەردىن قالغان مەدەنىيەت ئەنئەنىسى ئاساسىدا،

جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ مىللىي ئەنئەنىسى ۋە مەدەنىيەت ئېڭىنى مۇجەسسەملەپ، ئەقىل - پاراسىتىنى نامايان قىلىپ، دۇنيا سەھنىسىدە چاقناپ تۇرغان مەرۋايىتقا ئايلاندى.

بولۇپمۇ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتنىڭ 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان، مەملىكىتىمىزنىڭ قاشتېشى ئويمىچىلىق سەنئىتىدە يېڭى يۈكسىلىشلەر بارلىققا كەلدى. خوتەن قاشتېشىنى خام ماتېرىيال قىلغان دۇنياۋى مەشھۇر قاشتېشى ئويما ئەسەرلىرى بارلىققا كەلدى.

2. يېڭىدىن ئىجاد قىلىنغان بىر قىسىم قاشتېشى ئويما ئەسەرلىرى

1. «مىڭ بۇت ئىلى» ناملىق زور ئويما. بۇ يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ئويۇلغان ئەڭ چوڭ قاشتېشى ئويما بۇيۇمى بولۇپ، خوتەننىڭ قاراڭغۇ تاغدىن قېزىۋېلىنغان ئېغىرلىقى 972 كىلوگرام، ئېگىزلىكى 80 سانتىمېتىر، قېلىنلىقى 45 سانتىمېتىرلىق قاشتېشىدىن ياڭجۇ قاشتېشى ئويمىچىلىق زاۋۇتى ئويغان. 1986 - يىلى لايىھىلىنىپ، 1989 - يىلى يىل ئاخىرىدا ئويۇپ تاماملانغان.

2. بەش مۇنار. 1965 - يىلى ياڭجۇ قاشتېشى ئويمىچىلىق زاۋۇتى ئويۇپ تاماملىغان. ھازىر دۆلەت تەرىپىدىن مۇنەۋۋەر ئەسەر قاتارىدا ساقلىنىۋاتىدۇ. بۇ ئەسلىي كېرىيە ناھىيىسىنىڭ ئالماس كانىدىن قېزىۋېلىنغان ئاق قاشتېشى بولۇپ، ئويمىنىڭ ئېگىزلىكى 140 سانتىمېتىر، كەڭلىكى 130 سانتىمېتىر، ئوتتۇرىسىدىكى بىر مۇنار ئېگىز، قالغان تۆت مۇنار تەڭ. مۇنار ھۈجرىلىرىنىڭ سىرتىغا 196 دانە كىچىك قۇش ئويۇلغان. چوڭ مۇنارنىڭ ئالدىغا بىر ئىسرىقدان، ئوچاقنىڭ ئىككى يېنىغا ئىككى شىر چىقىرىلغان. مۇنارلار قاشتېشى بىلەن ئويۇلغان زەنجىر بىلەن چېتىلغان. پۈتۈن ئويما قىزىل ياغاچ سۇپىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان.

3. گۆھەر مۇنارلىق ئىسرىقدان. بۇ ياڭجۇ قاشتېشى ئويمىچىلىق زاۋۇتى 1972 - يىلى ئويغان نادىر ئەسەر بولۇپ، 1973- يىلى مەملىكەتلىك 1 - نۆۋەتلىك قاشتېشى ئويما بۇيۇملىرىنى باھالاش يىغىنىدا مۇنەۋۋەر ئەسەر بولۇپ باھالانغان. 1981 - يىلى ياپونىيەدە

كۆرگەزمە قىلىنغاندا «ئېسىل مېۋە» دېگەن شەرەپ بىلەن دۇنياغا مەشھۇر بولغان. ھازىر دۆلەت تەرىپىدىن ساقلىنىۋاتىدۇ. بۇ چەرچەن كان رايونىدىن قېزىلغان ئاق قاشتېشى بولۇپ، ئويما ئېگىزلىكى 86 سانتىمېتىر، ئاستى قىسمى ئۇچ پۈتلۈق داڭقان شەكىللىك ئىسرىقدان، ئۈستى بەش قەۋەتلىك مۇنار، مۇنارنىڭ ئۈستىدىن ئاستىغچە جەمئىي 128 دانە ھالقا ئويۇلغان بولۇپ، ھالقىنىڭ چوڭلۇقى پۈرچاقچىلىك كېلىدۇ.

4. ئەجدىھا ئىسرىقدان. بېيجىڭ قاشتېشى ئويمىچىلىق زاۋۇتى 1959 - يىلى ئويغان. قەدىمىي ئۇسلۇب ئاساس قىلىنغان بولۇپ، ئەجدىھا، سۇمۇرغ، شىر، گۈل ... قاتارلىقلار ئارقىلىق ئىسرىقدانغا تونقۇچ، قۇلاق چىقىرىلغان. خوتەن ئاق قاشتېشىدا ئويۇلغان.

5. تۆت بۆلەكلىك گۈللۈك ئىسرىقدان. بېيجىڭ قاشتېشى ئويمىچىلىق زاۋۇتى ئويغان. تونقۇچ، قۇلاق، ھالقا ۋە نەقىشلىرى ئىنتايىن نەپىس بولۇپ، خوتەننىڭ سۇس كۆك قاشتېشىدا ئىنتايىن يۇقىرى ماھارەت بىلەن ئويۇلغان.

6. قۇش ئەجدىھانىڭ مارجان تالىشىشى. بېيجىڭ قاشتېشى ئويمىچىلىق زاۋۇتى خوتەن ئاق قاشتېشىدا ئويغان. ئىككى قۇلاقلىق جام شەكىللىك ئويما بولۇپ، جام ئىچىگە قۇش ئەجدىھانىڭ مارجان تالىشىش سۈرىتى ئويۇلغان. ئىككى تونقۇچمۇ ئەجدىھا ئويمىسى ئارقىلىق چىقىرىلغان.

7. گۈللۈك ئىسرىقدان لوڭقا. بېيجىڭ قاشتېشى ئويمىچىلىق زاۋۇتى خوتەن ئاق قاشتېشىدا ئويغان. پۈت، تونقۇچ، قۇلاقلىرى گۈل ياپرىقى شەكلىدە چىقىرىلىپ، گۈل نۇسخىلىرى بىلەن نەقىشلەنگەن.

8. گۈللۈك لوڭقا. شاڭخەي قاشتېشى ئويمىچىلىق زاۋۇتى خوتەن ئاق قاشتېشىدا ئويغان. 1980 - يىلى مەملىكەت بويىچە گۈزەل سەنئەت بۇيۇملىرىنى باھالاشتا 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشكەن. لوڭقىدا جۇخۇا گۈلى ئاساسىي تېما قىلىنىپ، مېيخۇا گۈلى، بامبۇك، كەترەن گۈللىرى بىرىكتۈرۈلۈپ، لوڭقىنىڭ گەۋدىسىنى ئوراپ تۇرغان، لوڭقا ئۈستىگىمۇ ھالقىپ چىققان شەكىلدە ئويۇلغان.

9. «قىزىل بۇت». بۇ شاڭخەي قاشتېشى ئويمىچىلىق زاۋۇتى ئويغان مۇنەۋۋەر ئەسەرلەرنىڭ بىرى بولۇپ، 1981 - يىلى يېنىك سانائەت مىنىستىرلىقىنىڭ مۇكاپاتلىشىغا ئېرىشكەن. خوتەننىڭ ئاق

قاشتېشىدا ئويۇلغان. ئويمىنىڭ پروتوتىپى «چيۇ رەنكي ھەققىدە قىسسە» دىكى پېرسۇناژ بولۇپ، بۇ مەلىكە ئاساسي گەۋدە قىلىنغان. شۇڭا بۇ ئويما كىشىلەر تەرىپىدىن «قاشتېشى مەلىكە» دەپ ئاتالغان.

10. بەش قوي. شاڭخەي قاشتېشى ئويمىچىلىق زاۋۇتى ئويغان نادىر ئەسەر بولۇپ، خوتەننىڭ سۈس كۆك قاشتېشىدا ئويۇلغان. قۇيرۇق قىسمىغا سېرىق قاشتېشى ئارىلاشتۇرۇلغان. سېرىق رەڭلىك كېپىنەك ئويۇلغان.

يۇقىرىقىلار خەلقئارا ئويمىچىلىق ساھەسىدە شۆھرەت قازانغان مۇنەۋۋەر ئەسەرلەردۇر. بۈگۈندىن باشقا، خەلقئارا بازارلاردا زور شۆھرەتكە ئېرىشىپ، چەت ئەللەردە ساقلىنىۋاتقان مۇنەۋۋەر ئەسەرلەرمۇ ئاز ئەمەس.

تولۇق بولمىغان ستاتىستىكا مەلۇماتىغا ئاساسلانغاندا، ھازىر مەملىكىتىمىز بويىچە قاشتېشى ئويمىچىلىق كەسپىي بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كەسپىي خادىم (ئويمىچىلىق كارخانىلىرىدىكىلەر ۋە يەككە تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار) 100 مىڭ كىشىدىن ئاشىدىكەن. بۇمۇ مەملىكىتىمىز قاشتېشى ئويمىچىلىق سەنئىتىنىڭ جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىۋاتقانلىقىنىڭ كونكرېت ئىپادىسى.

بۈگۈنكى زامان خوتەن قاشتاشچىلىقىنىڭ ئاساسي ئەھۋالى

خوتەن قاشتېشى سودىسى ۋە ئويمىچىلىق ئىشلىرى تاكى 1956 يىلىغىچە يەككە ئىگىلىك شەكلىدە داۋاملىشىپ كەلگەنىدى. 1930. 1940 - يىللاردا خوتەن شەھىرى ھېيتگاھ دەرۋازىسىدا ئولتۇرۇشلۇق سىدىقئاخۇن تاشچى قاشتېشى ئويمىچىلىق ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانغان. تاش قازغۇچىلار ۋە دەريادىن تاش ئىزدىگۈچىلەر تاپقان قاشتېشى ئاساسەن شۇ ئۈستىنىڭ قولىدا پىششىقلاپ ئىشلەنگەن ۋە سېتىلغان. ئۇنىڭ ئويمىچىلىق كارخانىسىدا 20 - 30 ئويمىچى ئۈستىلار ۋە شاگىرتلار يىل بويى ئايرىلماي ئىشلىگەن. 1930 يىللاردا ئۇنىڭ ھۈنىرى تازا روناق تېپىپ، چوڭ زېمىنداردىن ئايلانغا ۋە شۇ يۇرتقا ئاقساقال بولغان. ھازىرقى قاشتېشى ئويمىچىلىق ئۈستىلىرىنىڭ كۆپ قىسمى شۇ كىشىدىن ھۈنەر ئۆگەنگەن شاگىرتلا

ياكى ئۇنىڭ شاگىرتلىرىنىڭ شاگىرتلىرىدۇر. خوتەن ناھىيە گۇجەن دەرۋازىسىدا ئولتۇرۇشلۇق داڭلىق قاشتېشى ئويمىچى ئۇستىسى نايىپ ھاجىمۇ سىدىقئاخۇن تاشچىنىڭ شاگىرتلىرىنىڭ بىرى. نايىپ ھاجى ۋە ئۇنىڭ پەرزەنتلىرى ھازىرمۇ قاشتېشى ئويمىچىلىق كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتىدۇ.

ئازادلىقتىن كېيىن، يەنى 1956 - يىلى ۋىلايەتلىك تاشقى سودا ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، قاشتېشى سېتىۋېلىش ۋە سېتىش كەسپى بۇ ئىدارىنىڭ خىزمەت دائىرىسىگە كىرگۈزۈلگەن. بۇنىڭ بىلەن شەخسلەرنىڭ قاشتېشى ئېلىپ - سېتىش، يۆتكەش ئىشلىرىغا خاتىمە بېرىلىپ، بۇ ئىشلار كوللېكتىپ ئىگىلىكىگە ئۆتكەن. 1960 - يىلى قول سانائەت باشقارمىسى قارمىقىدا 2 - يېنىك سانائەت ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، قاشتېشى سېتىۋېلىش ۋە سېتىش كەسپى بۇ ئورۇنغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەن. بۇ ئورۇن 1961 - يىلىدىن باشلاپ قاشتېشى سېتىۋېلىش ۋە سېتىش كەسپىنى رەسمىي يولغا قويغان. بېيجىڭ شەھىرىدىن كەلگەن قاشتېشى تېخنىكى سۇڭ خۇيشەن سېتىۋېلىشقا، ئابدۇقادىر ئاخۇن كان ئېچىشقا مەسئۇل بولغان. ئابدۇقادىر ئاخۇن ئەجدادلىرىدىن باشلاپ ئەۋلادمۇ ئەۋلاد قاشتېشى قېزىش ۋە دەريادىن قاشتېشى تېرىش كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگۈچىلەرنىڭ بىرى ئىدى. ئۇ ئازادلىقتىن بۇرۇن سىدىقئاخۇن تاشچىغا نەچچە يىل شاگىرت بولۇپ، قاشتېشى ئويمىچىلىقىنى ئۆگەنگەن ۋە سىدىقئاخۇن تاشچىنىڭ قولىدا ئىشلىگەن. ئازادلىقتىن كېيىن ھەربىي سەپكە قاتنىشىپ، 1958 - يىلى ھەربىيلىكتىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، قول سانائەت باشقارمىسىدا ۋە 2 - يېنىك سانائەت ئىدارىسىدا ئىشلەپ، قاشتېشى سودىسى ئىشلىرىغا مەسئۇل بولغان. 1964 - يىلى ئۇنىڭ ئوغلى روزىتوختى ئابدۇقادىرمۇ شۇ ئورۇنغا خىزمەتكە قاتناشقان. ئاتا - بالا 30 دىن ئارتۇق ئىشچىنى باشلاپ، تېخنىك جاڭ ۋۇرۇنىڭ يېتەكچىلىكىدە قاراڭغۇ تاغدىكى ئومىشا كان رايونىدا قاشتېشى قازغان. 1966 - يىلىغا كەلگەندە، مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى باشلىنىپ، قاشتېشى قېزىش ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان. پەقەت ئېلىپ-سېتىش كەسپىلا قالغان. 1970 - يىلى قاشتېشى كانى رەسمىي تاقالغان. كان ئىشچىلىرىنىڭ بىر قىسمى يۇڭچىلىق كارخانىسى (موچاڭ) غا، بىر قىسمى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى شىركىتىگە، بىر قىسمى مېۋە - چېۋە پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتىغا، بىر قىسمى

پاختا توقۇمىچىلىق زاۋۇتىغا تارقىتىۋېتىلگەن. 1978 - يىلى سۇ خۇيشەن دەم ئېلىشقا چىقىپ، يۇرتىغا قايتقاندىن كېيىن، روزىتوختى ئاخۇننى پاختا توقۇمىچىلىق زاۋۇتىدىن قايتۇرۇپ كېلىپ، قاشتېشى سېتىۋېلىش ۋە سورتلاش ئىشلىرىغا مەسئۇل قىلغان. ھازىر ئۇ «خوتەن ۋىلايەتلىك ھۇنەر سەنئەت چەكلىك شىركىتى» نىڭ مۇئاۋىن دىرېكتورى. ئۇنىڭ بىر ئوغلى ۋە بىر قىزى شۇ شىركەتنىڭ قاشتېشى ئويمىچىلىق سېخىدا ئويمىچى ئۇستا بولۇپ ئىشلەۋاتىدۇ.

1999 - يىلى 2 - يېنىك سانائەت ئىدارىسىنىڭ قاشتېشى كارخانىسى ياڭجۇ قاشتېشى ئويمىچىلىق كارخانىسى بىلەن بىرلىشىپ، «خوتەن ۋىلايەتلىك ھۇنەر سەنئەت چەكلىك شىركىتى» قۇرغان ۋە شىركەت قارمىقىدا 20 يۇرۇش زامانىۋى ئويمىچىلىق ماشىنىسىغا ئىگە ئويمىچىلىق سېخى قۇرۇلغان. بۇ سېخقا يەرلىك ئۇستىلار ۋە ياڭجۇلۇق ئۇستىلاردىن يىگىرمە نەچچىسى تەكلىپ قىلىنغان ۋە شاگىرت ئىشچىلار قوبۇل قىلىنغان. ئۇلار ئويۇپ چىققان تۇرلۇك قاشتېشى سەنئەت بۇيۇملىرى خوتەن رايونى ۋە ئىچكىرى ئۆلكىلەردە ياخشى بازار تاپقان. 1999 - يىلى پايتەخت خەلق سارىيى خوتەن زالىنى ېزىش ئۈچۈن ئاق قاشتېشىدا ئويۇلغان «داپ ئۇسۇلى» ناملىق چوڭ تام ېزىكى مۇشۇ سېختا ئويۇلغان. كېيىنچە شۇ چاغدىكى ئۇستىلارنىڭ كۆپ قىسمى يەككە ئىگىلىك بىلەن شۇغۇللىنىش ئۈچۈن بۇ ئورۇندىن ئايرىلغان بولۇپ، ھازىر بۇ سېختا توققۇز نەپەر يەرلىك ئويمىچى ئۇستا، ياڭجۇدىن تەكلىپ قىلىنغان بىر نەپەر لايىھىلىگۈچى، بىر نەپەر مېخانىك ۋە بىرنەپەر مەمۇرىي باشقۇرغۇچى بار.

خوتەندىكى قاشتېشى سېتىۋېلىش نۇقتىسى ۋە كېرىيىدىكى قاشتېشى سېتىۋېلىش نۇقتىسىنىڭ سانلىق مەلۇماتلىرى ئاساسلانغاندا، 1790 - 1980 - يىللاردا قېزىۋېلىنغان ۋە دەريادىن تېپىلغان قاشتېشىنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە مىقدارى تەخمىنەن 30 تونا، ئەتراپىدا، خوتەن رايونىدا پىششىقلاپ ئىشلىنىش مىقدارى تەخمىنەن 10 تونا ئەتراپىدا بولغان. 1983 - يىلىدىن 1988 - يىلىغىچە سېتىلغان چىقارغان قاشتېشى ئەڭ تۆۋەن بولغاندا 15 تونىدىن ئازلاپ كەتمىگەن، ئەڭ يۇقىرى بولغاندا 100 تونىغا يەتكەن. كېيىنكى ناھىيىسىدىلا ئەڭ يۇقىرى بولغاندا 50 تونىغا يەتكەن.

ئازادلىقتىن كېيىن خوتەن رايونىدىن قېزىلغان ئەڭ ئېسىل

چوڭ قاشتاشلىرىمۇ نىسبەتەن كۆپ بولغان. تولۇق بولمىغان مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدا داڭ چىقارغان ئەڭ ئېسىل قاشتاشلار تۆۋەندىكىچە:

1. 190 كىلوگراملىق كېرىيە ئاق قاشتېشى: 1963 - يىلى كېرىيە ئالماس كانىدىن قېزىلغان ۋە شۇ يىلى ياڭجۇ قاشتېشى ئويمىچىلىق زاۋۇتىغا سېتىپ بېرىلگەن.

2. 170 كىلوگراملىق كېرىيە ئاق قاشتېشى: 1963 - يىلى كېرىيە ئالماس كانىدىن قېزىلغان ۋە شۇ يىلى شاڭخەي قاشتېشى ئويمىچىلىق زاۋۇتىغا سېتىپ بېرىلگەن.

3. 178 كىلوگراملىق كېرىيە ئاق قاشتېشى: 1976 - يىلى كېرىيە ئالماس كانىدىن قېزىلغان ۋە شۇ يىلى «ماۋجۇشى خاتىرە سارىيى» غا ئەۋەتىلگەن.

4. 249 كىلوگراملىق كېرىيە ئاق قاشتېشى: 1978 - يىلى كېرىيە ئالماس كانىدىن قېزىلغان ۋە بېيجىڭ قاشتېشى ئويمىچىلىق زاۋۇتىغا سېتىپ بېرىلگەن.

5. غايەت زور خوتەن يېشىل قاشتېشى: بۇ قاشتېشى جۇڭگو گېئولوگىيە مۇزېيىدا ساقلىنىۋاتقان بولۇپ، چوڭلۇقى 0.60×0.90×1.78 مېتىر. ئېغىرلىقى 1 مىڭ 848 كىلوگرام. قېزىلغان ۋاقتى ئېنىق ئەمەس.

6. 159 كىلوگراملىق خوتەن ئاق قاشتېشى: 1976 - يىلى خوتەن ناھىيە ئاق چۆگە مۇزلۇقىنىڭ نەچچە يۈز مېتىر ئاستىدىكى قاتلىمىدىن تېپىلغان. بېيجىڭ قاشتېشى ئويمىچىلىق زاۋۇتىغا سېتىپ بېرىلگەن.

7. 472 كىلوگراملىق خوتەن ئاق قاشتېشى: 1980 - يىلى 7 - ئايدا خوتەن ناھىيە قاراتاغنۇ تاغ ئاق چۆگە تاغ ئىدىرىدىن مەتىنياز غوجاق تەرىپىدىن تېپىلغان. 1981 - يىلى 100 گە يېقىن ئىشچى-خىزمەتچى سەپەرۋەر قىلىنىپ، 18 كۈندە قاشتېشى يېزىسىغا ئېلىپ كېلىنگەن. 1982 - ياڭجۇ قاشتېشى ئويمىچىلىق زاۋۇتىغا سېتىپ بېرىلگەن. بۇ يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن تېپىلغان ئەڭ چوڭ، ئەڭ ئېغىر ۋە ئەڭ ئېسىل قاشتېشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

1980 - يىللىرىدىن باشلاپ قاشتېشى بازىرى قويۇپ بېرىلگەندىن كېيىن، ئىچكىرى ئۆلكىلەردە يەككە ئىگىلىكتىكى قاشتېشى ئويمىچىلىق كارخانىلىرىنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە كۆپىيىشىگە

ئەگىشىپ، ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە قاشتېشى يۆتكەپ ساتىدىغان ۋە ئىچكىرى ئۆلكىلەردىن كېلىپ قاشتېشى ئېلىپ كېتىدىغان يەككە تىجارەتچىلەر كۆپەيىپ، يەرلىك قاشتېشى كارخانىلىرىغا قاشتېشى سېتىپ بەرگۈچىلەر ئازلاپ كەتتى. بۇ ھال قاشتېشى ئىشلەپ چىقىرىش مىقدارىنى ستاتىستىكا قىلغىلى بولمايدىغان ھالەتنى شەكىللەندۈرۈپ قويدى. شۇنداقتىمۇ، قاشتېشى كانلىرىنى ھۆددىگە ئېلىپ قاشتېشى قېزىپ ياكى مەخسۇس قاشتېشى ئېلىپ سېتىش تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ بېيىغان مىليونىرلار ئۇزلۇكسىز كۆپەيدى. كېرىيە ناھىيە قاشتاش كان ئىدارىسىنىڭ ئىشچىسى مەتمىمىن نىياز كان ھۆددە ئېلىپ بېيىغانلارنىڭ تىپىك مىسالى. قاراقاش ناھىيە سايباغ يېزا كۆكتېرەك كەنتىدىكى دېھقان ئابدۇغوپۇر جېلىل قاشتېشى ئىزدەش، قېزىش، ئېلىپ سېتىش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىپ بېيىغانلارنىڭ تىپىك مىسالى. «خوتەن گېزىتى» 2003- يىلى 4- ئاينىڭ 22 - كۈنىدىكى سانىغا بېسىلغان «قاشتېشىدىن ھاللانغان ئەزىمەت» سەرلەۋھىلىك خەۋەرگە ئاساسلانغاندا، ئابدۇغوپۇر جېلىل 1990 - يىلىدىن باشلاپ ئۆز كەنتىدىكى 50 دېھقانىنى تەشكىللەپ، يورۇققاش، قاراقاش دەريالىرىدىن قاشتېشى قېزىش بىلەن شۇغۇللىنىپ بېيىغان. 1997. يىلىدىن باشلاپ ئۇنىڭ يىللىق كىرىمى 100 مىڭ يۈەندىن ئېشىپ كەتكەن. 2002 - يىلى 220 مىڭ يۈەنگە تۆت دانە توپا ئىتتىرىش ماشىنىسى سېتىۋېلىپ، يورۇققاش دەرياسى ساھىلىدىن يەنە سېتىۋېلىپ، 1300 دىن كۆپرەك ئادەم ئىشلەيدىغان، ماشىنىلاشقان قاشتېشى قېزىش كارخانىسى قۇرغان. بۇ كارخانىدا ئىشلىگۈچىلەر يىلىغا 5 مىڭ يۈەندىن 10 مىڭ يۈەنگىچە ساپ كىرىم كىرگۈزۈپ بېيىغان. يەنە شۇ كەنتتىن ئابدۇللاخۇن 17 ئادەم بىلەن بىر گۇرۇپپا بولۇپ قاشتېشى ئىزدەپ، 2002 - يىلى بىر يىل ئىچىدىلا 100 مىڭ يۈەنگە قاشتېشى سېتىقان. سايباغ يېزا توزاقچى كەنتىدىن ئىمىن ماخمۇت 50 ئادەم بىلەن بىر گۇرۇپپا بولۇپ قاشتېشى ئىزدەپ، سېتىپ، 2002 - يىلى بىر يىلدىلا 150 مىڭ يۈەن كىرىم قىلغان.

خوتەن قاشتېشىنىڭ تەرەققىياتىنى يەنمۇ ئىلگىرى سۈرۈش ئىلمىي ئۇسۇلدا ئېچىش دائىرىسىنى كېڭەيتىش، مەھسۇلات مىقدارىنى ۋە مەھسۇلات سۈپىتىنى ئاشۇرۇش، شۇنداقلا خوتەن قاشتېشى كا رايونلىرىنىڭ بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىشىنىڭ، بۇلغىنىشىنىڭ ئالدى

ئېلىش ئۈچۈن، يەرلىك ھەر دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت تارماقلىرى مەركەزنىڭ كان بايلىقلىرىنى ئېچىش ۋە پايدىلىنىش توغرىسىدىكى قانۇن - نىزاملىرى، ئاپتونوم رايوننىڭ كان بايلىقلىرى ۋە قاشتېشى بايلىقلىرىنى، كان رايونلىرى باشقۇرۇش توغرىسىدىكى بەلگىلىمە ۋە سىياسەتلىرى ئاساسىدا، قاشتېشى كان رايونلىرىنى باشقۇرۇش، قوغداش، قاشتېشى قېزىش ۋە پايدىلىنىش ئىشلىرى توغرىسىدا بىر قاتار بەلگىلىمە ۋە سىياسەتلەرنى تۈزۈپ ۋە يولغا قويۇپ، قاشتېشىنىڭ ئىلمىي ئۇسۇلدا قېزىلىشى، كان رايونلىرىنىڭ بۈزغۇنچىلىققا، بۇلغىنىشقا ئۇچرىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش جەھەتلەردە ئاز بولمىغان خىزمەتلەرنى ئىشلىدى ۋە ئۇنۇملۇك قوغداش تەدبىرلىرىنى قوللاندى.

قاشتېشى بازارلىرىنى يەنمۇ كېڭەيتىش، قاشتېشى سودىسىنى يەنمۇ جانلاندۇرۇش، خوتەن قاشتېشىنى تەشۋىق قىلىش، سىرتقى رايونلارغا تونۇشتۇرۇش ئۈچۈن، ھەر خىل شەكىلدىكى نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. بولۇپمۇ، 2001 - يىلى خوتەن ۋىلايىتىدە ئېچىلغان مەملىكەتلىك قاشتېشى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنىڭ خوتەن قاشتېشىنى سىرتقى رايونلارغا تونۇتۇشتىكى رولى ۋە ئەھمىيىتى بىر قەدەر زور بولدى. بۇ يىغىنغا مەملىكىتىمىزدىكى ئاتاقلىق قاشتېشىشۇناسلار، تارىخشۇناسلار، ئارخېئولوگلار قاتناشقاندىن باشقا، ھەرقايسى ئۆلكە، شەھەرلەردىن مۇناسىۋەتلىك مۇتەخەسسىسلەر ۋە چەت ئەلدىن تەكلىپ قىلىنغان مۇتەخەسسىسلەرمۇ قاتناشتى. يىغىندا خوتەن قاشتېشىنىڭ تارىخى، قاشتېشى مەدەنىيىتى ۋە خوتەن قاشتېشىنىڭ قىممىتى قاتارلىق مەسىلىلەر مۇھاكىمە قىلىندى ۋە ھازىرغىچە تالاش - تارتىش قىلىنىۋاتقان بەزى كونكرېت مەسىلىلەر بىرلىككە كېلىندى. خوتەن قاشتېشى توغرىسىدا يېزىلغان بىر قاتار ئىلمىي ماقالىلەر ئوقۇلدى ۋە مۇھاكىمە قىلىندى. بۇنىڭ بىلەن خوتەن قاشتېشىغا بولغان چۈشەنچە يەنمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇلدى.

خوتەن قاشتېشىنىڭ يەنمۇ كەڭ تونۇلۇشىغا ئەگىشىپ، خوتەن قاشتېشىنىڭ باھاسىمۇ ئۆزلەپ باردى. قاشتېشى باھاسىنىڭ ئۆسۈشىگە ئەگىشىپ، دەريا - ئېقىنلاردىن، قەدىمىي ئېقىن ئىزلىرىدىن قاشتېشى قازغۇچىلار ۋە قاشتېشى ئىزدىگۈچىلەرمۇ كۈنسايىن كۆپىيىپ كەتتى. كەلكۈن پەسلىدىن كېيىن يورۇقتاش

دەريادىن قاشتېشى ئىزدىگۈچىلەر نەچچە مىڭ كىشىگە يېتىدۇ. قاشتېشى قېزىش ۋە قاشتېشى سودىسى ئارقىلىق بېيىغانلار دەريا بويلىرىنى سېتىۋېلىپ، شېغىل تاسقاش بىلەن قاشتېشى ئىزدەشنى ئاساس قىلغان مەيدانلارنى قۇرۇپ، كۆلەملەشكەن ئىگىلىكلەرنى بەرپا قىلدى. يۇقىرىقى ئەھۋاللارغا ئاساسلىنىپ، خوتەننىڭ يېللىق قاشتېشى ئىشلەپ چىقىرىش مىقدارى 80 - يىللاردىكى سەۋىيىنى ساقلاپ كەلدى ياكى ئېشىپ كەتتى، دېيىشكە بولىدۇ.

ھازىر خوتەن شەھىرىدە مەخسۇس قاشتېشى سودىسى بازىرى بارلىققا كەلگەندىن باشقا، كەسىپلەشكەن قاشتېشى ئويما بۇيۇملىرى ياگىزىنلىرى ۋە سودا سارايلىرى، يەككە ئىگىلىكتىكى قاشتېشى ئويمىچىلىق دۇكانلىرى ۋە كارخانىلىرى بارلىققا كېلىپ، خوتەن قاشتېشىنىڭ ئوبوروت قىلىنىشى ۋە پىششىقلاپ ئىشلىنىشىگە پايدىلىق شارائىتلار بارلىققا كەلدى.

ئاخىرقى سۆز

نەچچە مىڭ يىللاردىن بېرى قېزىپ پايدىلىنىپ كېلىنىۋاتقان خوتەن قاشتېشى بۇگۈنكى دەۋرگە كەلگەندە يەنىلا ئىنتايىن يۇقىرى قىممەت يارىتىۋاتىدۇ. مەملىكىتىمىز قاشتاشچىلىقىنىڭ جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىشىغا ماددىي ئاساس ئېلىپ كېلىۋاتىدۇ. ئازادلىقتىن كېيىن، خوتەن رايونىدا قاشتېشى چىقىدىغان ناھىيىلەردە قاشتاش كان ئىدارىلىرى، قاشتېشى سودىسى ۋە ئويمىچىلىقى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كارخانىلار قۇرۇلۇپ، خوتەن قاشتاشچىلىقىنىڭ قايتا گۈللىنىشى ۋە راۋاجلىنىشىغا ئاساس سېلىندى. لېكىن قاشتېشى قېزىش ئۇسۇلى يەنىلا بۇرۇنقى قالاق ھالەتتە تۇرىۋەردى. بولۇپمۇ 1990 - يىللىرىدىكى شەخسلەرنىڭ كان قېزىش ئۇسۇلى تېخىمۇ قوپاللىشىپ، پارتلاتقۇچ دورا بىلەن پارتلىتىپ قېزىپ، تاش سۇپىتىگە ئېغىر زىيانلارنى سالدى. پۇل ئۈچۈن ھەممىنى قىلىش ئېڭىنى ئۆزلىرىگە يۇقتۇرۇۋالغان نادان كىشىلەر، قاشتېشى قېزىش قائىدىسىگە خىلاپ ھالدا كان رايونلىرىنى قالايمىقان پارتلىتىپ، قالايمىقان قېزىپ، قېزىۋالغان قاشتېشىنىڭ قىممىتىدىن نەچچە ھەسسە ئارتۇق چىقىرىپ تازىلىمىسا بولمايدىغان دەرىجىدە

بۇزۇۋەتتى ۋە ۋەيران قىلدى. كان رايونىنىڭ مۇھىتىنى ئېغىر دەرىجىدە بۇلغۇۋەتتى. مانا بۇ پۇلپەرەسلىكنىڭ ئەۋلادلارغا قالدۇرغان زىيىنى.

ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش سىياسىتى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، زامانىۋى قاشتېشى ئويمىچىلىق ھۈنەر سەنئىتى زور تەرەققىياتلارغا ئېرىشتى. خوتەندە ۋە كېرىيە ناھىيىسىدە قاشتېشى ئويمىچىلىق زاۋۇتلىرى قۇرۇلۇپ، مەھسۇلاتلىرى ئىچكىرى ئۆلكىلەر ۋە چەت ئەللەردە ياخشى بازار تاپتى. مەخسۇس قاشتېشى ۋە قاشتېشى ئويما بۇيۇملىرى بازارلىرى بارلىققا كەلدى. بۇلار خوتەن قاشتاشچىلىقىنىڭ تەرەققىياتى ۋە ئىستىقبالى ئۈچۈن پائال رول ئوينىغۇسى.

خوتەن قاشتېشى ئۆزىنىڭ ئۆزۈن تارىخى، رەڭدار، پارقىراقلىقى، سەنئەتلىكلىكى ۋە گۈزەللىكى بىلەن «ھەقىقىي قاشتېشى» دېگەن شەرەپلىك نامغا ئېرىشكەن. مول مەنبەسى ۋە كۆپلۈكى جەھەتتىن ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدۇ. خوتەن قاشتېشىدا ئويۇلغان سەنئەت بۇيۇملىرى ياۋروپا، ئامېرىكا، شەرقىي ۋە جەنۇبىي ئاسىيالاردا ياخشى بازار تاپقان ھەم مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشكەن. خوتەن قاشتېشى «دۆلەت تېشى» قىلىپ بېكىتىلىشكە كۆرسىتىلگەن ئالتە خىل تاش ئىچىدە رىقابەت كۈچى ئەڭ زور تاش بولۇپ، بېكىتىلىش ئېھتىماللىقى ئەڭ يۇقىرى. ئەگەر خوتەن قاشتېشى «دۆلەت تېشى» قىلىپ بېكىتىلسە، خوتەن قاشتېشىنىڭ باھاسى ھەسسىلەپ ئۆسۈپ، ئۇنىڭ ئىستىقبالى تېخىمۇ پارلاق بولۇپ، خوتەنگە كەلتۈرىدىغان شان - شەرىپى ۋە بايلىقى نەچچە ھەسسە ئېشىپ كەتكۈسى.

2002 - يىلى دېكابىردىن 2003 - يىلى مارتقىچە كېرىيە - خوتەندە يېزىلدى.

پايدىلانمىلار

1. تاڭ يەنلىك، چىن باۋجاڭ، جياڭ رېنخۇا «جۇڭگو خوتەن قاشتېشى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، تەيۋەن يەر شارى نەشرىياتى، 1994 - يىلى خەنزۇچە نەشرى.

2. «جۇڭگو جۇغراپىيىسى» ژۇرنىلى، 2001 -، 2002 - يىللىق سانلىرى.

3. «ئۇيغۇرچە - خەنزۇچە دۇنيا تارىخى لۇغىتى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1994- يىلى نەشرى.

4. ئۆمەرجان نۇرمۇھەممەت «خوتەن قاشتېشى توغرىسىدا» خوتەن ئالىي سىفەن تېخنىكومى ئىلمىي ژۇرنىلى، 1991 - يىلى 1 - سان.

5. ئابلىز مۇھەممەت سايرامى «خوتەن قاشتېشى ھەققىدە» ئىشچىلار ۋاقىت گېزىتى 1993 - يىلى، 9 - ئۆكتەبىر سانى.

6. مەھمۇت قەشقىرى «تۈركى تىللار دىۋانى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1980 - يىلى نەشرى.

7. لى يىنپىڭ «بۇددا ئېلى ـــ ئۇدۇن» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1995 - يىل نەشرى.

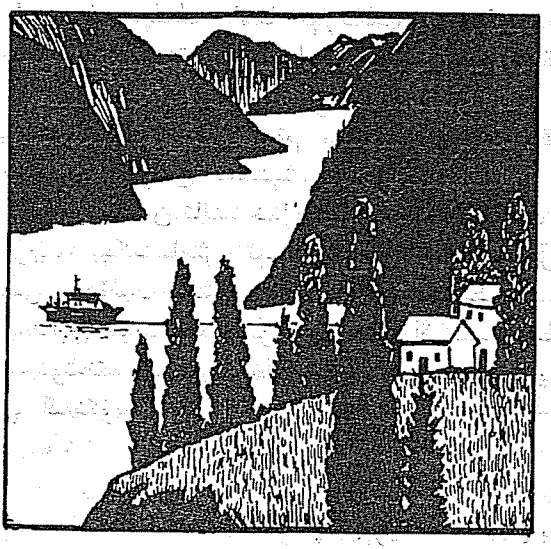

مۇھەممەتئىمىن سابىر
توختىنىياز تۇرسۇن

خوتەن گىلەمچىلىكى①

خوتەن يىپەك يولىنىڭ جەنۇبىي لىنىيىسىگە جايلاشقان، ئۇزۇن تارىخقا ۋە شانلىق مەدەنىيەت ئەنئەنىسىگە ئىگە قەدىمىي جايلارنىڭ بىرى. بۇ مۇنبەت زېمىندا ياشىغۇچى قەدىمكى ئەجداتلىرىمىز بۇيۇك تارىم مەدەنىيىتىنىڭ ياراتقۇچىلىرى سۈپىتىدە يىراق قەدىمكى دەۋرلەردىن باشلاپ ئەقىل - پاراسىتىگە تايىنىپ، ئۆز رايونىنىڭ تەبىئىي ئەۋزەللىكىدىن تولۇق پايدىلىنىپ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، باغۋەنچىلىكنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئاساسىدا، يۇڭ توقۇمىچىلىق، گىلەمچىلىك، كىگىزچىلىك، يىپەك، پاختا توقۇمىچىلىق، كۇلالچىلىق، مېتالچىلىق، كۆن - بۇلغارچىلىق، ياغاچچىلىق، ھەيكەلتاراشلىق، مەتبەئچىلىك، قەغەزچىلىك، رەسساملىق، نەققاشچىلىق، ناخشا - ئۇسسۇل، كەشتىچىلىك، ئويمىچىلىق، تېبابەتچىلىك، پورۇخ ياساش قاتارلىق ھەر خىل ئىگىلىك ۋە قول ھۈنەر - سەنئىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ، دۇنيا مەدەنىيەت خەزىنىسىگە «يىپەكچىلىك» «قاشتېشى ئويمىچىلىقى» «گىلەمچىلىك» قاتارلىق جەھەتتە ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقان.

گىلەمچىلىك قول ھۈنەر سەنئىتىنىڭ بىر تۈرى بولۇپ، ئۇنىڭ مەھسۇلاتى بولغان گىلەم بىر تەرەپتىن، ئېستېتىك قىممەتكە ئىگە بەدىئىي سەنئەت بۇيۇمى ھېسابلانسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئىقتىسادىي قىممەتكە ئىگە ئىشلەپچىقىرىش بۇيۇمى

---

① بۇ ماقالىنىڭ، مەلۇماتلاردىن خۇلاسە، خوتەن گىلەمچىلىكىنىڭ تارىخىي تەرەققىياتى، خوتەن گىلىمىنىڭ تۈرلىرى، زىلجا گىلەمىنىڭ نۇسخا تۈرلىرى، رەڭ تۈرلىرى ۋە ئالاھىدىلىكى، خوتەن گىلىمىنىڭ نەقىشچىلىكى، خوتەن گىلىمىنىڭ سەنئەت قىممىتى ۋە ئىستېمال قىممىتى، رەڭ ۋە بوياقچىلىق، تۇھىكار گىلەمچىلەر شەجەرىسى قىسىملىرىنى مۇھەممەتئىمىن سابىر، خوتەن گىلەمچىلىكىنىڭ بارلىققا كېلىشى، گىلەم خام ئەشيالىرى ۋە سايمانلىرى، گىلەم توقۇش تېخنىكىسى قاتارلىق قىسىملىرىنى توختىنىياز تۇرسۇن يازغان.

ھېسابلىنىدۇ.

گىلەم، كېگىز، پالاز، تەڭلىمات ۋە تېرە - خۇرۇمدىن ئىشلەنگەن كىيىم - كېچەك قاتارلىق بۇيۇملارنىڭ ئىجادچىلىرى قەدىمكى تارىم ۋادىسى بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيا يايلاقلىرىدا چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئۇنىڭ يۇڭىدىن پايدىلىنىپ گىلەم توقۇش ئىشلىتىشنى ئىجاد قىلغان كېيىنكى ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ئېتنىك تەركىبىنى شەكىللەندۈرگەن قەدىمكى ئەجدادلىرىمىز، بۇنىڭدىن نەچچە مىڭ يىللار ئىلگىرىلا چارۋىچىلىق ئىگىلىكىنىڭ راۋاجلىنىشى ئەگىشىپ، قوي يۇڭىنى خام ئەشيا قىلىش ئارقىلىق رەڭدار كۆركەم، يەرلىك ئالاھىدىلىككە ئىگە گىلەم توقۇشنى كەشپ قىلغا ھەم توقۇش ھۈنەر-سەنئىتىنى ئۆزلۈكسىز مۇكەممەللەشتۈرۈش بىلە بىللە، مول گىلەم مەدەنىيىتىنى شەكىللەندۈرگەن.

خوتەن گىلەمچىلىكى ئەمگەكچان، ئەقىل - پاراسەتلىك خوتەن خەلقىنىڭ جاپالىق ئەمگىكىنىڭ مول مېۋىسى بولۇپ، ئۇ قەدىمدىن ھازىرغىچە ئۇستىلارنىڭ شاگىرتلىرى ئۆگىتىشى ئارقىلىق ئەۋلادمۇئەۋلاد داۋاملىشىپ نۇسخ تۈرلىرى، رەڭ نەقىشلىرى، نەپىسلىكى جەھەتلەردە بېيىپ ئۆزلۈكسىز تەرەققىي قىلىپ كەلمەكتە.

خوتەن گىلەمچىلىكىنىڭ بارلىققا كېلىشى

خوتەن گىلەمچىلىكىنىڭ بارلىققا كەلگەن دەۋرى، تەرەققىيات جەريانلىرى ھەققىدە مۇكەممەل مەلۇمات يوق. لېكىن ئەپسانە رىۋايەتلەردە، يازما مەنبەلەردە ۋە ئارخېئولوگىيىلىك قېزىش داۋامىدا بايقالغان ماددىي بۇيۇملاردا بۇ ھەقتىكى ئۇچۇر، مەلۇماتلار ئەمەس. شۇڭا بۇ مەسىلىنىڭ پېشىمىنى مۇشۇ جەھەتلەردىن ئىزدەش توغرا كېلىدۇ.

1. خوتەن گىلەمچىلىكى توغرىسىدا ئەپسانە - رىۋايەتلەر

خوتەن گىلەمچىلىكى ناھايىتى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە بولۇپ،

بۇنىڭدىن ئىككى مىڭ يىل بۇرۇنلا كەڭ تۇرده راۋاجلانغانلىقى توغرىسىدا تارىخىي خاتىرىلەر ۋە ئەپسانە - رىۋايەتلەر بار.

خوتەن گىلەمچىلىكىنىڭ پەيدا بولۇش، تەرەققىي قىلىش تارىخى توغرىسىدا خەلق ئارىسىدا، گىلەم ئەسلىدە يورۇقلاشتىكى گۈلەمخان ئىسىملىك بىر قىزنىڭ ئىجادىيىتى ئىكەنلىكى ۋە شۇ مۇناسىۋەت بىلەن شۇ قىزنىڭ نامىغا گۈلەم (ئاستا - ئاستا «گىلەم» گە ئۆزگەرگەن) دەپ ئاتالغانلىق ھەققىده «گىلەمچىلىك پىرى نەقشۇەن پىرىم ئەپسانىسى» «خوتەن گىلىمى — گۈلەم ئەپسانىسى» «ياڭاق ھەققىده يېڭى رىۋايەت» قاتارلىقلارغا ئوخشاش ئەپسانە، رىۋايەتلەر ئەسىرلەردىن بېرى تارقىلىپ كەلمەكته. ئەپسانە، رىۋايەتلەر بەدىئىي توقۇلمىنىڭ ياردىمى بىلەن ئەسلىي مەنىسىدىن زور دەرىجىده پىراقلاپ كەتكەچكە تارىخىي پاكىت ئورنىغا دەسستىشكە بولمىسىمۇ، لېكىن خوتەن گىلەمچىلىكىنىڭ پەيدا بولۇش، تەرەققىي قىلىش تارىخى توغرىسىدا بىزنى مۇھىم يېپ ئۇچى بىلەن تەمىنلەيدۇ.

گىلەمچىلىك پىرى نەقشۇەن پىرىم ئەپسانىسى: ①

بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا، خوتەندىكى يۇرۇققاش دەريا‌سى بويى باھار تۇسىگە چۆمگەن بىر كۈندىكى چۈش ۋاقتىدا، يۇزىدىن نۇر يېغىپ تۇرىدىغان ئاپئاق ساقاللىق بىر بوۋاي قوش قاناتلىق دۇلدۇلغا مىنىپ، ئاسماندىن كىشىلەر ئارىسىغا چۈشۈپتۇ. ئۇ مىنگەن دۇلدۇلنىڭ ئىگىرىگە رەڭگارەڭ نۇر چېچىپ تۇرىدىغان چىرايلىق گىلەم سېلىنغان، بۇ بوۋاي ئەرشتىكى گىلەمچىلىك پىرى بولۇپ، ئىنسانلارغا گىلەمچىلىك ھۈنىرىنى ئۆگىتىشكە چۈشكەنىكەن (كېيىنگە كەلگەنده كىشىلەر بۇ گىلەمچىلەر پىرىنى نەقشۇەن پىرىم دەپ ئاتىغان)، شۇ ۋاقىتتا بۇ يۇرتتا گۈزەل بىر قىز بولۇپ، ئىسمى «گۈلەمخان» ئىكەن. گۈلەمخان بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، سەممىي نىيەت بىلەن نەقشۇەن پىرىنى ئۆزىگە ئۇستاز تۇتۇپتۇ، قىزچاق ناھايىتى تىرىشچان بولۇپ، جاپالىق مەشىق قىلىش ئارقىلىق گىلەم توقۇش ھۈنىرىنى ئوبدان ئىگىلىۋاپتۇ. ھۈنەرنى ئىگىلەپ بولغان كۈنى، نەقشۇەن پىرىم خوشلاشماستىلا بۇلۇت يېرىپ ئەرشكە يېنىپتۇ. گۈلەمخان ئۆمۈر بويى گىلەم توقۇپ، ئۇستازىنىڭ شەپقىتىگە جاۋاب قايتۇرۇپتۇ ۋە كېيىنكىلەرگە ھۈنىرىنى ئۆگىتىپتۇ. كېيىنكى كىشىلەر گۈلەمخاننىڭ ئۆمۈر بويى ھۈنەردىن قول ئۈزمىگەنلىكىنى ۋە بۇ ھۈنەرنى باشقىلارغا ئۆگىتىپ قويغان تۆھپىسىنى خاتىرىلەش ئۈچۈن بۇز يىپنى ئۆرۈش، يۇڭ يىپنى ئارقاق

قىلىپ توقۇلغان بۇ سېلىنجىغا «گىلەم» دەپ ئات قويۇپتۇ[3].

خوتەن گىلىمى — گۈلەم ئەپسانىسى: خوتەن پادىشاھىنىڭ گۈلەم ئىسمىلىك بىر قىزى بار ئىكەن. ئاشۇ قىز ھەر خىل كەشتىلەرنى توقۇشنىلا ئەمەس، ھەتتا قۇشلارنىڭ تىلىنمۇ بىلىدىكەن. بىر كۈنى بۇ قىزنىڭ دادىسى ئۆز ۋەزىرلىرى بىلەن دەريا بويىدا تاماشا قىلىۋاتقاندا، بىر قۇشنىڭ باشقا قۇشلارغا ئوخشىمايدىغان ئاۋازدا سايرايدىغانلىقىنى ئاڭلاپتۇ. بۇنىڭغا ئەجەبلەنگەن شاھ ۋەزىرلىرىدىن: «بۇ قۇش نېمە دەپ سايراۋاتىدۇ؟ قۇشنىڭ تىلىنى كىم بىلىدۇ؟» دەپ سوراپتۇ، ۋەزىرلەر بۇ قۇشنىڭ تىلىنى ئۇنىڭ قىزى بىلىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن قىزنى چاقىرىپ سوراپتۇ. شاھنىڭ قىزى، يەنى مەلىكە «بۇ قۇش ئايال كىشى شاھنىڭ گاداي قىلىۋېتىشى ۋە شۇنداقلا گادايىنى شاھ قىلىۋېتىشىمۇ مۇمكىن دەپ سايراۋاتىدۇ» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. بۇ جاۋابنى ئاڭلاپ شاھ غەزەپلىنىپتۇ - دە، بىر گادايىنى چاقىرىپ، ئۇنىڭغا قىزىنى يالتلاپ قىلىپ، «مانا ئەمدى ئۇنى سەن شاھ قىلىپ باق» دەپ ئۇلارنى چۆلگە ھەيدىۋېتىپتۇ.

گاداي چۆلدىن ئوتۇن توشۇپ بازارغا ئەكىلىپ ساتىدىكەن. تاپقان پۇلىغا ھەر كۈنى يېپ سېتىۋېلىپ ئايالغا ئەكىلىپ بېرىدىكەن. گۈلەمخان ئېرى ئەكىلىپ بەرگەن يېپتىن ھەر خىل كەشتىلەر توقۇيدىكەن. ئېرى ئۇنى بازارغا ئاپىرىپ ساتىدىكەن. ئۇ پەيدىنپەي گىلەم توقۇشنى ئۆگىنىۋېلىپ ئاجايىپ چىرايلىق، جۇلالىق گىلەم توقۇشنى توقۇپتۇ. ئېرى بۇ گىلەملەرنى سېتىپتۇ. شۇنداق قىلىپ گىلەملەرنى توقۇپتۇ. ئېرى بۇ گىلەملەرنى سېتىپتۇ. شۇنداق قىلىپ ئۇلار كاتتا باي بولۇپ كېتىپتۇ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە، بۇرۇنقى گادا ئۆزى ئوتۇن ئاپىرىپ سانقان شاھەرگە پادىشاھ بوپتۇ.

بىر كۈنى گۈلەمخان دادىسىنى مېھمانغا چاقىرتىپتۇ. شۇ چاغ ئۇنىڭ ئېرى شاھلىق سەلتەنىتى بىلەن قېينىتاتىسىنى قوبۇل قىپتۇ. شاھ ئەل - جامائەت ئالدىدا، قىزى توقۇغان بۇ گىلەمگە ئۇنىڭ نامى بېرىپتۇ، شۇندىن باشلاپ خوتەن گىلەملىرىنىڭ ئايرىم تۈرلىرى گۈلەمخانىنىڭ نامى بىلەن «گۈلەم گىلىمى» دەپ ئاتالغانىكەن.

ياڭاق ھەققىدە رىۋايەت: ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ياڭاق دەسلەپتە قاراقۇرۇم تاغلىرىنىڭ ئارىسىدا تۇرىدىغان ئىلاھىي ئانىنىڭ خاسىيەتلىك مېۋىسى ئىكەنمىش. قەدىمكى ئۇدۇن دۆلىتى (ھازىرقى خوتەن) دە ئامانتۇر ئىسىملىك بىر يىگىت بولغانىكەن. ئۇنىڭ ئاتا

ئۇدۇن دۆلىتىدىكى ئابرۇيلۇق خالۋاپ بولۇپ، تۇرلۇك - تۈمەن نۇسخىلاردا گىلەم توقۇيدىكەن، پادىشاھ ئۇنىڭغا گىلەم توقۇش ھۈنەر-سەنئىتىنى كېيىنكىلەرگە ئۆگىتىپ، ئۇدۇن گىلەمچىلىكىنىڭ ئەۋلادىتىن ئەۋلادقا مىراس قالدۇرۇشنى ئەمىر قىلىپتۇ. ئامانتۇرنىڭ ئانىسى پادىشاھنىڭ ئەمرىنى بىجا كەلتۈرۈش ئۈچۈن قاتتىق ئىشلەپتۇ، ئەمما ئۇزاققا قالماي چارچاپ ھالىدىن كېتىپتۇ - دە، ئاغرىپ يېتىپ قاپتۇ. گىلەم توقۇشنى باشقىلارغا ئۆگىتىش ئىشى بولسا ئورۇندالماي قېلىۋېرىپتۇ. يىراق - يېقىندىن تەكلىپ قىلىپ كەلگەن داڭلىق تېۋىپلارنىڭ ھەممىسى، پەقەت قاراقۇرۇم تېغىنىڭ ئېچكىرىسىدىكى ئىلاھىي ئانىنىڭ خاسىيەتلىك مېۋىسىلا ئامانتۇرنىڭ ئانىسىنىڭ كېسىلىنى ساقايتالايدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. ئەپسۇسكى ئىلاھىي ئانىنىڭ خاسىيەتلىك مېۋىسىنى ئادەمزاتنىڭ ئۇزۇشى مەنئى قىلىنغانىكەن. ئىلاھىي ئانا ھەر كۈنى ئىككى قاۋۇل دېۋىنىڭ خاسىيەتلىك مېۋە دەرىخىنى قوغداشقا ئەۋەتىدىكەن، ئەگەر ئادەتتىكى كىشىلەر ئۇ يەرگە بارسا، خاسىيەتلىك مېۋىنى ئالالمايلا قالماستىن، ھەتتا ئۆز جېنىنىمۇ ساقلاپ قالالمايدىكەن. ئۇدۇن پادىشاھى ئامانتۇرنىڭ ئانىسىنىڭ ئېغىر ئەھۋالدا قالغانلىقىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، قاراقۇرۇم تاغلىرىنىڭ ئارىسىغا بېرىپ خاسىيەتلىك مېۋىنى ئېلىپ كېلىلىگەن كىشىنى ئۇدۇننىڭ كېيىنكى پادىشاھى قىلىپ بەلگىلەيدىغانلىقى ھەققىدە پەرمان جاكارلاپتۇ. ئامانتۇر پەرمانىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، قاراقۇرۇم تاغلىرىنىڭ ئارىسىغا بېرىپ ئاشۇ خاسىيەتلىك مېۋىنى ئېلىپ كېلىپ ئانىسىنى ۋە ئۇدۇن گىلىمىنى قۇنقۇزۇپ قېلىشقا بەل باغلاپتۇ، ئۇنىڭ بۇ ئىشنى قىلماقچى بولۇشتىكى مەقسىتى، ھەرگىزمۇ پادىشاھلىق تاجۇ تەختىگە ئېرىشىش ئەمەس ئىكەن.

ئامانتۇر يولغا چىقىشتىن ئىلگىرى يۇرۇقاش دەرياسىغا بېرىپ، دەريا تېگىدىن ئىنتايىن ئۆتكۈر بولغان بىر زۇلپىقارنى ئېلىپ چىقىپتۇ، ئاندىن كېيىن قاراقۇرۇم تېغىغا قاراپ مېڭىپتۇ. ئامانتۇر يەتتە كېچە - كۈندۈز يول يۈرۈپ مەنزىلگە يېتىپ كەپتۇ ۋە ئىلاھىي ئانىنىڭ دۇنياسىنى بىلەن ئۇچ كېچە- كۈندۈز ئېلىشىپ، ئۇلارنى يەڭگەندىن كېيىن ئۇدۇل خاسىيەتلىك مېۋە دەرىخىنىڭ يېنىغا كەپتۇ... دەل شۇ چاغدا، ئىلاھىي ئانا ئامانتۇرنىڭ ئالدىدا پەيدا بوپتۇ ۋە ئامانتۇرنىڭ ئىلاھىي قانۇنغا خىلاپلىق قىلغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنى ئۆلۈمگە مەھكۇم قىلىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. ئامانتۇر ئىلاھىي

ئانىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ قويۇپ، تولىمۇ خورسىنىغان هالدا مۇنداق دەپتۇ.

ـ ئەي شاپائەتلىك ئىلاهىي ئانا، مېنىڭ ئانام ئۇدۇن خانلىقىنىڭ گىلەمچىلىك هۈنەر ـ سەنئىتىنى باشقىلارغا ئۆگىتىۋاتاتتى. هازىر ئۇ كېسەل بولۇپ قېلىپ هاياتى ئېغىر خەۋپ ئىچىدە تۇرۇۋاتىدۇ. بۇ ئالەمدە كىشىلەرنىڭ هەممىسى سىزنى پۈتۈن ئانىلارنىڭ روهى دېيىشىدىكەن. هۆرمەتلىك ئىلاهىي ئانا، ئەگەر سىز مېنىڭ ئورنۇمدا بولغان بولسىڭىز قانداق قىلاتتىڭىز؟ سىز مېنى شۇ تاپتا ئۆلۈمگە هۆكۈم قىلسىڭىز مەيلى، لېكىن مەن خىسلەتلىك مېۋىنى ئانامغا ئاپىرىپ بېرىپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئۆلتۈرسىڭىز، مەن ئانامنىڭ قوتۇلدۇرۇۋېلىشىم، ئۇدۇن گىلەمچىلىكىنى قوتۇلدۇرۇۋېلىشىم كېرەك! ئەگەر تەلىپىمنى قوبۇل قىلمىسىڭىز، ئۆلۈمگە كۆزۈم يۇمۇلمايدۇ!

ئامانتۇرنىڭ بۇ تەسىرلىك سۆزلىرى، ئىلاهىي ئانىنى چوڭقۇر ئويغا سالىتۇ. ئۇ چوڭقۇر خورسىنىپ قويغاندىن كېيىن، قوللىرىنى پولاڭلىتىپ خاسىيەتلىك مېۋە دەرىخىنى ئامانتۇرغا تاپشۇرۇپ كۆزدىن غايىپ بوپتۇ. ئامانتۇرمۇ بۇ دەرەخنى ئېلىپ يۇرتىغا قايتىپتۇ. مانا شۇنىڭدىن باشلاپ هېلىقى خاسىيەتلىك مېۋە دەرىخى خوتەن دېيارىدا يەرلىشىپتۇ ۋە ئاينىشقا باشلاپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن كىشىلەر ياڭاقنى ئىتتىنپاقلىق ۋە مېهىر ـ مۇهەببەتنىڭ سىمۋولى دەپ قارايدىغان بوپتۇ. ④

2. خوتەن گىلەمچىلىكىگە ئائىت تارىخىي يازما مەلۇماتلار

ئېلىمىزنىڭ قەدىمكى تارىخىي خاتىرىلىرىدىن «قەدىمنامە» نىڭ بىر قىسمى بولغان «يۈيگۈڭ» «جۇنامە ژاڭ شەرهى» «ئىزاهنامە» قاتارلىق تارىخىي خاتىرىلەردە تارىم ئاهالىسىنىڭ گىلەمچىلىكى توغرىسىدا خاتىرىلەر قالدۇرۇلغان.

ئېلىمىزنىڭ تارىخىي كىتابلىرىدا گىلەم «تادىك» دەپ خاتىرىلەنگەن. خەن سۇلالىسى دەۋرىدە ياشىغان شۇي شىن يازغان «ئىزاهنامە» دە، «چۈيشۇ، تادىك دېگەنلەر... تەڭلىمات، گىلەم تېپىدىكى مالدۇر» ⑤ دېيىلگەن. «قەدىمنامە» نىڭ بىر قىسمى بولغان

«يۇيگۇك» دېگەن كىتابتا، «تارىم ئاھالىسىنىڭ گىلەمچىلىك هۇنىرىنى خېلى بۇرۇنلا ئىجاد قىلغانلىقى» خاتىرىلەنگەن بولسا، «جۇنامە، ۋاڭ خۇي شەرھى» دە بايان قىلىنىشىچە، «شاڭ سۇلالىسىنىڭ ۋەزىرى يى يىننىڭ پەرمانى بىلەن غەربتىكى قۇرۇم قاتارلىق جايلار باج - خىراج ئورنىدا هەر يىلى شاڭ سۇلالىسىنىڭ قۇلدارلىرىغا يۇڭ توقۇلما ماللار بېرىپ كەلگەن[6]» دەپ خاتىرىلەنگەن.

«قەدىمكى نەغمىلەر، گەنسۇنىڭ غەربىگە ساياھەت» دە، «مېهمان تۇر ئۆيگە باشلىنىدۇ، زىلچا سېلىنىدۇ»[7] دېيىلگەن؛ «ئۇچ رايوننىڭ خانلىق خەرىتىسى، تۇڭەنچە ئوردا» دېگەن كىتابتا، «يەرگە زىلچا - پالازلار سېلىنغان»[8] دېيىلگەن. نىيە خارابىسىدىن تېپىلغان قارۇشتى يېزىقىدىكى تارىشا پۇتۇكلەردىمۇ «خوتەن گىلىمى» دېگەن ناملار خاتىرىلەنگەن.[9] سىماچىيەننىڭ «تارىخىي خاتىرىلەر، شيا خانلىرى تەزكىرىسى» دە، «كۆنچىلىك قىلىدىغان، يۇڭدىن رەخت توقۇيدىغان، كوئېنلۇن، شىجىڭ، چۇسۇ، غەربىي روڭلار قاتارلىق غەربتىكى ئەللەرنىڭ هەممىسى يۇنىڭ كۆرسەتكەن خىزمىتىدىن مەمنۇن بولۇپ، ئۆز كەسپىلىرى بىلەن شۇغۇللاندى»[10] دەپ يېزىلغان. «شىنجاڭنىڭ خەرىتىلىك تەزكىرىسى» دە: چىڭ دەۋرىدە خوتەننىڭ هۆكۈمرانلىرى خان ئوردىسىغا تارتۇق قىلىش ئۈچۈن گىلەم ئاپارغانلىقى خاتىرىلەنگەن. بېيجىڭدىكى خان ساريىي مۇزېيخانىسىدا، خوتەننىڭ «ئانار گۈلى» «چاچما گۈل» نۇسخىلىق گىلەملىرى ساقلانماقتا[11].

شۇ نەرسىگە دىققەت قىلىش كېرەككى، يۇقىرىقى خاتىرىلەردە تىلغا ئېلىنغان، «غەربتىكى قاراقۇرۇم، كوئېنلۇن» دېگەن ئىسىملار ئەسلىدە بىر جايىنىڭ ئىككى خىل ئاتىلىشى بولۇپ، هازىرقى كۇندە «كوئېنلۇن» دەپ ئاتىلىۋاتقان تاغلارنى ئەجدادلىرىمىز قەدىمدە «قۇرۇم تاغلىرى» دەپ ئاتايتتى. «قۇرۇم» ئەسلىدە تۇركچە نام بولۇپ، كېيىنچە خەنزۇ يېزىقىدا «昆仑» دەپ يېزىلغان. قاراقۇرۇم بولسا «喀喇昆仑» دەپ يېزىلغان. مەهمۇد قەشقەرى «تۇركى تىللار دىۋانى» دا «قۇرۇم تاغ» نى «قۇرۇم قاشلىق تاغ»[12] دەپ يازغان. «قۇرۇم قاشلىق تاغ» كېيىنكى مەزگىللەردە «كوئېنلۇن» دەپ ئاتالغان بولسىمۇ، لېكىن قاراقۇرۇم تاغلىرى يەنىلا ياۋروپا تىللىرىدا ئۆزگەرتىلمەي تۇرك تىلىدىكى ئەسلىي ئاتالغۇسى بويىچە «قاراقۇرۇم» دەپ ئاتىلىپ كەلمەكتە. تارىختىن بېرى يۇرۇڭقاش

دەرياسى بىلەن كېرىيە دەرياسىنىڭ ئارلىقى «قۇرۇم تاغلىرى» دەپ ئاتالسا، يەكەن دەرياسى بىلەن قاراقاش دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىدىكى تاغلاردىن غەربىي چېگرىغىچە بولغان تاغلار «قاراقۇرۇم تاغلىرى» دەپ ئاتالغانىدى. قەدىمكى خەنزۇچە، تۈركچە تارىخىي يازما مەنبەلەردە «كوئېنلۇن» «قۇرۇم» دەپ ئاتالغان جايلارنىڭ بۈگۈنكى خوتەن (ئۈدۈن) ئىكەنلىكىنى جۈڭگو ۋە چەت ئەللەردىكى ئالىملار ئېتىراپ قىلماقتا. بۇنىڭدىن مەلۇمكى، خوتەننىڭ يۇڭ مەھسۇلاتلىرىدىن پالاز، گىلەم، كىگىز، چەكمەن قاتارلىقلار جۈڭگونىڭ شيا سۇلالىسى دەۋرىدە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە ئېلىپ بېرىلغان.

3. خوتەن گىلەمچىلىكىگە ئائىت ئارخېئولوگىيىلىك مەلۇماتلار

يېقىنقى يىللاردىن بۇيان خوتەن رايونىدا ئېلىپ بېرىلغان ئارخېئولوگىيىلىك قىدىرىپ تەكشۈرۈشتە قولغا كەلگەن گىلەم ئەۋرىشكىلىرى ۋە تارىخىي پۈتۈكلەر، تارىم ۋادىسى جۇملىدىن خوتەن گىلەمچىلىكىنىڭ ئۇزۇن تارىخقا ئىگە ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىماقتا.

«كۆنچى دەرياسى» نىڭ تۆۋەن ئېقىنىدىكى قەدىمكى قەبرىستانلىقتىن تېپىلغان يۇڭدىن ئىشلەنگەن پالاس تۆت مىڭ يىللىق تارىخقا ئىگە بولۇپ، بۇ خارابىلىقتىن تېپىلغان پالاس شەك-شۇبھىسىزكى، مەملىكىتىمىز بويىچە ئەڭ بۇرۇن ئىشلەنگەن گىلەم ئەۋرىشكىسى ھېسابلىنىدۇ.[13]

1959 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق مۇزېينىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ ئارخېئولوگىيە ئەترىتى تۇنجى قېتىم تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ جەنۇبى قىرغىقىدىكى نىيە خارابىسىدا ئارخېئولوگىيىلىك قېزىش، تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى. ئۇلار بۇ قېتىملىق قېزىشتا بىر پارچە گىلەم ئەۋرىشكىسى بايقىغان. ئۇ 25 - 220 - يىللار ئارلىقىدىكى دەۋرگە مەنسۇپ بولۇپ، ئېلىمىزنىڭ ئارخېئولوگىيىلىك قېزىش ئىشلىرىدا بايقالغان ئەڭ قەدىمكى گىلەم ئەۋرىشكىسى، شۇنداقلا دۇنيا بويىچىمۇ ئەڭ قەدىمكى گىلەم ھېسابلىنىدۇ[14]. 1980 - يىلى 12 ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق مۇزېيىدىن سابىت ئەخمەت، ئەخمەت رېشىت قاتارلىق يولداشلار بۇ خارابىنى ئىككىنچى قېتىم قىدىرىپ

تەكشۇرگەن. تەكشۇرۇش جەريانىدا قۇمۇش، بورا، تېرە، كىگىز، پالاس، گىلەملەرگە ئوراپ كۆمۈلگەن رەتسىز قويۇلغان جەسەتلەرنى تاپقان. بۇ يەردىن تېپىلغان بىر جەسەتكە ئورالغان گىلەم توقۇلۇش جەھەتتە ئالاھىدە بولۇپ، خۇددى چىبەرقۇنقا ئوخشاش بىر يولى مويلۇق، بىر يولى مويسىز، موينىڭ ئۇچى كېسىلمەي، لۆڭگە مويغا ئوخشاش ئىلمەك ھالىتىدە توقۇلغان، بۇ گىلەم توقۇلۇش تېخنىكىسى ۋە سۇپىتىدىن قارىغاندا، گىلەمنىڭ قوپاللىقى، توقۇلۇش تېخنىكىسىنىڭ ئاددىيلىقى بىلەن يىل - دەۋر جەھەتتە، بۇ خارابە ئەترافىدىن 1959 - يىلى تېپىلغان مىلادىيە III ئەسىرگە تەئەللۇق گىلەمگە قارىغاندا خېلى ئىلگىرى تۇرىدۇ®. 1995 - يىلى 10- ئاينىڭ 2 - كۈنىدىن 11 - ئاينىڭ 2 - كۈنگىچە جۇڭگو - ياپونىيە نىيە خارابىسىنى بىرلەشمە تەكشۇرۇش ئېلىپ بارىدى. بۇ قېتىمقى تەكشۇرۇشتە 3- نومۇمىيۇزلۇك تەكشۇرۇش ئېلىپ بارىدى. بۇ قېتىمقى تەكشۇرۇشتە 3- نومۇرلۇق قەبرىنى رەتلەش بىلەنلا ھەيران قالارلىق نەتىجىگە ئېرىشكەن. 3 - نومۇرلۇق تاۋۇت تاختايلاردىن ئۇزۇنچاق تۆت چاسا قىلىپ ياسالغان بولۇپ، ئۇزۇنلۇقى 2.30 مېتىر، كەڭلىكى 0.90 مېتىر، ئېگىزلىكى 0.915 مېتىر كېلىدۇ. تاۋۇت ياغاچ مىخلار بىلەن مىخلاپ قۇراشتۇرۇلغان. تاۋۇت تاختايلىرى تۆتاشتۇرۇلغان جايلىرىغا سېغىز لاي سۈۋاپ، تاۋۇت ئىچىگە قۇم، توپا كىرىشتىن ساقلىغان، تاۋۇت ئەترافىغا 15 سانتىمېتىر كەڭلىكتە بۇغداي پاخلى، تېرىق پاخلى قويغان، تاۋۇت ئۈستىگە ئىككى پارچە رەڭلىك يۇڭ گىلەم يېپىلغان بولۇپ، ئەڭ ئۈستىدىكى گىلەم چىغ يوللۇق توقۇلغان، ئۇزۇنلۇقى 2.36 مېتىر، كەڭلىكى 1.76 مېتىر كېلىدۇ. بۇنىڭ ئاستىدىكى گىلەم رەڭدار گىلەم بولۇپ، ئۇچ بۇلۇڭ ئىچىگە ئادەم شەكلى توقۇلغان. گىلەم ئۇزۇنلۇقى 2.90 مېتىر، كەڭلىكى 1.26 مېتىر كېلىدۇ. گىلەم خېلى ياخشى ساقلانغان، رەڭلىرىمۇ ئۆچمىگەن. بۇ شىنجاڭدىن تېپىلغان قەدىمكى گىلەملەر ئىچىدىكى ئەڭ چوڭ گىلەم ھېسابلىنىدۇ.®

1984 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق مۇزېيى مەدەنىي يادىكارلىقلار ئورنىدىكى يولداشلار سامپۇل قەدىمىي قەبرىستانلىقىدا ئارخېئولوگىيىلىك قىدىرىپ تەكشۇرۇش ئېلىپ بارىدى. قىدىرىپ تەكشۇرۇش جەريانىدا قەبرىستانلىقتىن ياغاچتىن ياسالغان ھەر خىل بۇيۇملار، ساپال بۇيۇملار، يۇڭ توقۇلمىلاردىن تىكىلگەن كىيىم - كېچەك، ھەر خىل ھەر رەڭدىكى رەخت، گىلەم، كىگىز، يۇڭ

پالاس، شايى، مەشۇت، ئوقيا، ئوق، مىس ئەينەك، ئۇرچۇق، يىك تۆمۇر ئورغاق، ياغاچ گۈرجەك، تارغاق، سۈزگۈچ، يەلپۈگۈچ، ھا قاتارلىق ماددىي بۇيۇملارنى تاپقان. يۇقۇ توقۇلمىلار ئىچىدە پالا گىلەملەر خېلى كۆپ، پالاسلار ئۆز رەڭگىدە سىدام توقۇلغان بولۇپ جەسەتلەرنى يۆگەش ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن. گىلەملەر رەڭدار توقۇلغا بولۇپ، تۆت خىلغا بېتىدۇ. ئېگەر - توقۇم توقۇلغان ھالەت كۆمۈلگەن M16 نومۇرلۇق ئات ئېگىرىنىڭ ئۇستىگە 6.5×73cm چوڭلۇقتىكى گىلەم يېپىلغان. گىلەمنىڭ تۆت بۇرجىك چوڭچىلىرى بار. بۇ يادىكارلىقلار مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى I ئەسىردىن مىلادىيە III ئەسىرگىچە بولغان دەۋرلەرگە تەئەللۇ يادىكارلىقلار بولۇپ، روشەن دەۋر خۇسۇسىيىتى ئەنئەنىۋى مىللىي ئالاھىدىلىك گەۋدىلەنگەن. بۇ گىلەملە قەدىمكى ئۇدۇن گىلەمچىلىك تارىخىنى تەتقىق قىلىشتا قىممەتلىك ماتېرىيال ھېسابلىنىدۇ. [17]

قارۇشتى يېزىقىدىكى 222 - نومۇرلۇق ھۆججەتتە مۇندا خاتىرىلەنگەن، «بەش شى adini ئۇرۇق تېرىغىلى بولىدىغان بىر پار akri يەرنى يەنە بىر بۆلەك تېرىغىلى بولىدىغان بەش شىadini يەر بىر كىشىگە تەقدىم قىپتۇ. تەقدىم قىلغۇچى 10 مول قىممىتىدىكى بىر پارچە يىرىك گىلەمدىن ئىبارەت رەھمەت سوۋغىسىغا ئې بولىدۇ» [18]. 432 - نومۇرلۇق ھۆججەتتە، «مەلۇم بىر چاغدا، خانىش بۇ جايغا كەلگەندە بىر تىللا سوراپتۇ، بۇ جايدا ئالتۇن بولمىغاچقا مەن قاتارلىقلار ئالتۇن ئورنىغا 13 غېرىچ ئۇزۇنلۇقتىكى بىر گىلەمنى بەردۇق» [19] دېيىلگەن. 579 - نومۇرلۇق ھۆججەتتە، «1 مىلما 10 ش ئۇرۇق تېرىغىلى بولىدىغان بىر پارچە يەرنى سېتىپ ھەققىگە 12 مول يارايدىغان، 13 غېرىچ ئۇزۇنلۇقتىكى بىر گىلەمنى ئاپتۇ» دېيىلگەن. 592 - نومۇرلۇق ھۆججەتتە: «بىر قىزنى سېتىپ ئۇنى ھەققى ئۈچۈن 30 مولغا يارايدىغان بىر توگە ۋە بىر پارچە ئۇدۇ گىلىمگە ئېرىشىپتۇ» [20] دېيىلگەن.

ئارخېئولوگىيىلىك قېزىش - تەكشۈرۈش خىزمىتى داۋامىدا ھ خىل پالاس، گىلەم ياكى ئۇلارنىڭ پارچىلىرى تېپىلغ جايلار نىيە خارابىسى ۋە سامپۇل قەدىمكى قەبرىستانلىق بىلەنلا چەكلەنمەيدۇ. تارىم ۋادىسىدىكى خېلى كۆپ جايلاردىك قەدىمكى خارابە ۋە قەبرىستانلىقلاردىنمۇ شۇ خىلدىكى توقۇ بۇيۇملار بايقالدى.

«كۇچا، خوتەن، مارالبېشى، نىيە قاتارلىق جايلاردىكى قەدىمكى قەبرىلەر ۋە خارابىلەردىن نۇرغۇن گىلەم پارچىلىرى تېپىلغان. بۇلار ئىچىدە گىلەمنىڭ بىرقەدەر روشەن خۇسۇسىيەتلىرىگە ئىگە بولغىنى، خوتەن ۋىلايىتى نىيە خارابىلىقىدىن تېپىلغان گىلەم ئەۋرىشكىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ». ②

ھازىر ئەنگلىيەنىڭ لوندون شەھىرىدىكى ۋىكتورىيە ۋە ئالبوت مۇزېيلىرىدا ساقلىنىۋاتقان تېۋىتلىق گىلەم ئەۋرىشكىلىرى لوپنۇر ۋادىسىدىن تېپىلغان بولۇپ، تارىخى 2 مىڭ يىلدىن ئاشىدۇ. ③

4. مەلۇماتلاردىن خۇلاسە

يۇقىرىدا بىز تارىم ۋادىسى جۇملىدىن خوتەنىنىڭ قەدىمكى دەۋرىدىكى گىلەمچىلىك تارىخى توغرىسىدىكى تارىخىي يازما مەلۇماتلار ۋە ئارخېئولوگىيىلىك بايقاشلار ھەققىدىكى مەلۇماتلار بىلەن تونۇشۇپ ئۆتتۇق. بۇ مەلۇماتلار تەمىنلىگەن ئۇچۇر ۋە پاكىتلاردىن، مۇنداق ئۇچ مەسىلىنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋالالايمىز:

1. گىلەمچىلىكنىڭ بارلىققا كەلگەن ماكانى مەسىلىسى. يۇقىرىقى نەقىل ئېلىنغان بايانلاردىن مەلۇمكى، مەملىكىتىمىزنىڭ قەدىمكى يازما مەنبەلىرىدە يۇڭ توقۇلما ماللار، گىلەم، پالاس قاتارلىقلارنىڭ «غەربتىكى ئەللەر» «غەربتىكى قۇرۇم قاتارلىق جايلار» دىن كېلىدىغانلىقى ئېنىق قەيت قىلىنغان. ئارخېئولوگىيىلىك قېزىشلاردا كۆنچى دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىدىكى قەدىمقى قەبرىستانلىق، سامپۇل قەدىمكى قەبرىستانلىقى، نىيە خارابىسى، كۇچا، مارالبېشى قاتارلىق جايلاردىن قەدىمكى دەۋرگە تەئەللۇق نۇرغۇن گىلەم (ياكى گىلەم پارچىلىرى) تېپىلغان. نىيە خارابىسىدىن تېپىلغان خېلى كۆپ يازما ۋەسىقىلەردە، گىلەم توغرىسىدا مەلۇماتلار قالدۇرۇلغان. بۇ پاكىتلار گىلەمچىلىكنىڭ قەدىمكى تارىم ۋادىسىدا (جۇملىدىن خوتەندە) بارلىققا كەلگەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ.

2. گىلەمچىلىكنىڭ بارلىققا كەلگەن دەۋرى مەسىلىسى. يۇقىرىدا نەقىل كەلتۈرۈلگەن بايانلاردا «شىا خانلىرى تەزكىرىسى» دە، «...يۇڭدىن رەخت توقۇيدىغان كوئېنلۇن... قاتارلىق غەربتىكى ئەللەر...» «غەربتىكى قۇرۇم قاتارلىق جايلار... شاڭ سۇلالىسىنىڭ

قۇلدارلىرىغا يۈك توقۇلما ماللار بېرىپ كەلگەن» دېيىلگەن. بۇ يەر تىلغا ئېلىنغان شيا سۇلالىسى بۇنىڭدىن 4 مىڭ 200 يىل بۇرۇنقى دەۋردىن 3 مىڭ 700 يىل بۇرۇنقى دەۋرلەرگىچە داۋام قىلغان. شاڭ سۇلالىسى بولسا، بۇنىڭدىن 3 مىڭ 700 يىل بۇرۇنقى دەۋردىن مىڭ 100 يىل بۇرۇنقى دەۋرگىچە ھۆكۈم سۈرگەن. دۆلىتىمىزنىڭ مۇشۇ دەۋرگە ئائىت ئەھۋاللار ئەكس ئەتتۈرۈلگەن كېيىنكى دەۋردىكى خاتىرىلىرىدە، غەربتىكى قۇرۇم تارىم ۋادىسىدىن چىقىدىغان پالاۋ قاتارلىق يۈك توقۇلمىلارنىڭ ئەينى دەۋردە شيا، شاڭ سۇلالىلىرىگە يۆتكەپ بېرىلغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ. بۇ ئەھۋال «كۆنچى دەريا سىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىدىكى قەدىمكى قەبرىستانلىقتىن 4 مىڭ يىللىق تارىخ ئىگە يۈك پالاس تېپىلغان» لىقى توغرىسىدىكى ئارخېئولوگىيىلىك ماددىي پاكىتقا ماس كېلىدۇ.

لېكىن، يۇقىرىقى نەقىللىك بايانلاردا يەنە، «4 مىڭ يىللىق تارىخقا ئىگە يۈك پالاس... شەك - شۇبھىسىزكى، مەملىكىتىمىز بويىچە ئەڭ بۇرۇن ئىشلەنگەن گىلەم ئەۋرىشكىسى ھېسابلىنىدۇ» مىلادىيىدىن بۇرۇنقى III ئەسىردىن مىلادىيىدىن كېيىنكى ئەسىرگىچە بولغان دەۋرگە تەئەللۇق نىيە خارابىسىدىن تېپىلغا «گىلەم ئەۋرىشكىسى» «گىلەمنىڭ بىر قەدەر روشەن خۇسۇسىيەتلىرىگە ئىگە»، «ئەنگلىيە مۇزېيلىرىدا ساقلىنىۋاتقان تۈتىلىق گىلەم ئەۋرىشكىلىرى لوپنۇر ۋادىسىدىن تېپىلغان بولۇپ تارىخى ئىككى مىڭ يىلدىن ئاشىدۇ» دېگەن بايانلاردا سۆز بىرىدە «گىلەم» ئۇستىدە بارسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ بارلىققا كەلگەن تارىخ ھەققىدە ۋاقىت پەرقى ئىنتايىن چوڭ بولغان 4 مىڭ يىل، 2 مىڭ يىل دېگەن ئىككى خىل ۋاقىت ئۇقۇمى ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. بۇنداق زىددىيەتلىك سان ئۇقۇمىنىڭ بارلىققا كېلىشىگە ھەم تۇر ئۇقۇمى ھەم خاس ئۇقۇم بولغان «گىلەم» دېگەن سۆزنىڭ جايىغا قوللىنىلمىغانلىقى سەۋەب بولغان.

ئۇيغۇر گىلەمچىلىكىدە ئىشلەپچىقىرىلىدىغان گىلەملەر زىل گىلەم ۋە سۇر گىلەمدىن ئىبارەت ئىككى چوڭ تۈرگە بۆلۈنىدۇ. زىل گىلەم تۈتىلىق توقۇلىدۇ. سۇر گىلەملەر تۈتىتسىز توقۇلىدۇ. سۇر گىلەم بەزى جايلاردا «پالاس» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. زىلچا گىلەمنىڭ ئەڭ ئومۇملاشقان تۈرى بولۇپ، ئېغىز تىلىدا ئادەتتە قىسقارتىلىپ «گىلەم» دېيىلىدۇ. لېكىن، ئىلمىي ئەسەرلەردە قاتتىق پەرقلەندۈرۈپ قوللىنىش زۆرۈر بولغان بۇ ئاتالغۇلار ھەرخىل

سەۋەبلەردىن سەھۋەن قوللىنىلىپ قويۇلغانلىقتىن يۇقىرىقى زىددىيەتلىك ۋاقىت ئۇقۇمى كېلىپ چىققان. بىز يۇقىرىقى بايانلاردىكى مۇجمەللىكلەرنى تۆۋەندىكىچە، «4 مىڭ يىللىق تارىخقا ئىگە يۇڭ پالاس... مەملىكىتىمىز بويىچە ئەڭ بۇرۇن ئىشلەنگەن سۇر گىلەم (تۆۋەتسىز گىلەم) ئەۋرىشكىسى ھېسابلىنىدۇ» «لوپنۇردىن تېپىلغان زىلچا گىلەم (تۆۋەتلىق گىلەم) ئەۋرىشكىلىرىنىڭ تارىخى 2 مىڭ يىلدىن ئاشىدۇ» دېگەن شەكىلگە كەلتۈرسەك، مەسىلە ئۆز ئۆزىدىن ئايدىڭلىشىدۇ. دېمەك، خوتەننى ئۆز ئىچىگە ئالغان تارىم ۋادىسىدا سۇر گىلەم ئىشلەپچىقىرىش 4 مىڭ يىللىق، زىلچا گىلەم ئىشلەپچىقىرىش 2 مىڭ يىلدىن ئارتۇق تارىخقا ئىگە. خۇددى «ياڭرىدى ھەرياندا ساز» دېگەن كىتابتا كۆرسىتىلگەندەك، «خوتەن خەلقى 2 مىڭ يىل بۇرۇنلا قوي يۇڭى ئاساسىي خام ئەشيا قىلىنىدىغان چىرايلىق، رەڭدار، ئۆزگىچە نۇسخىلاردىكى زىلچا گىلەم توقۇشقا ماھىر ئىدى». ②

3. گىلەمچىلىك تېخنىكىسىنىڭ باشقا جايلارغا تارقىلىشى. خوتەندە شۇنداقلا تارىم ۋادىسىدا گىلەمچىلىك بارلىققا كېلىپ نۇرغۇن ئەسىرلەر ئۆتكەندىن كېيىن، ئاندىن باشقا جايلارغا تارقالغان. بۇ ھەقتە «ئۇيغۇر گىلەمچىلىك تارىخى ھەققىدە تەھلىل» ناملىق ماقالىدىكى مۇنۇ بايانلار بۇ مەسىلىنى ناھايىتى ئېنىق يورۇتۇپ بەرگەن، «شىنجاڭنىڭ قەدىمكى ئائىت گىلەملىرى توقۇلۇشى جەھەتتىن پۈختا بولۇپلا قالماستىن، يەنە رەڭلەرنىڭ ماسلاشتۇرۇلۇشى ۋە نەقىش - ببزەك ئالاھىدىلىكلىرى ئۆزگىچە، شۇ سەۋەبتىن ئەينى دەۋردىكى شەرق - غەرب يېپەك يولى سودىسىدا، شىنجاڭنىڭ يەرلىك گىلەملىرى ئەڭ مۇھىم ئىقتىسادىي بۇيۇم ھېسابىدا چەت ئەللەرگە چىقىرىلغان. بۇ گىلەملەر غەرب ۋە شەرققە ئېلىپ بېرىلىپ سېتىلىش بىلەن بىللە، شۇ رايونلارنىڭ يۇڭ توقۇمىچىلىق ئىشلىرى تەرەققىياتىغا تەسىر كۆرسەتتى، گىلەمچىلىكنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە تۈرتكە بولغان.

ئىرانىنىڭ پاجىكەنت ئوردىسىدا VI ~ VIII ئەسىرلەرگە تەۋە تام گىلىمى ساقلانغان بولۇپ، گىلەمنىڭ توقۇلۇشى، رەڭ، نەقىش ئالاھىدىلىكىدىن قارىغاندا، ئۇ شىنجاڭ گىلەملىرى بىلەن ئوخشاش ياكى مەنبەداشتۇر. يەنە تاكى يۇەن دەۋرىگە كەلگۈچە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى (ھازىرقى ئۆزبېكىستان تەۋەسى) سەمەرقەند شىنجاڭ گىلەملىرىنىڭ يېپەك يولى ئوستىدىكى ئالماشتۇرۇلۇش، سېتىلىش

مەركىزى بولۇپ كەلگەن. مانا شۇنداق كەڭ كۆلەملىك ئالماشتۇرۇش جەريانى ئارقىلىق، شىنجاڭ گىلەملىرى پارس گىلىمى، تۈرك مەنلەرنىڭ بۇخارا گىلىمى ئۇچۇن ئىجاد قىلىنىش ئاساسى بولۇپ بەرگەن. تېخىمۇ گەۋدىلىكى شۇكى، شەرقىي جىن (317ـ 420 يىللار) دەۋرىدىن ئىلگىرى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە گىلەم توقۇش ھۈنەرى ۋە گىلەم يوق بولۇپ، شۇ دەۋرلەردىن كېيىن بۇ تېخنىكا ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە كېڭەيتىلگەن ۋە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكنىڭ شەرت شارائىتىغا ماس ھالدا سۇجۇ ـ خاڭجۇ ئۇسلۇبىدىكى نېپىز تېۋىتلىق يىپەك گىلەمنىڭ ئىجاد قىلىنىشىغا بىۋاسىتە سەۋەب بولغان كېيىنكى ئەھۋاللاردا ھەم پارس گىلەمچىلىكى ۋە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك گىلەمچىلىكى ئۆز نۆۋىتىدە رايونمىزغا تەسىر كۆرسىتىپ گىلەمچىلىك تېخنىكىسىنىڭ يەنمۇ يۇكسىلىشى ۋە كۆپ خىللىششىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. بۇنى، سەل كېيىنرەك دەۋرگە تەۋە قەبرە ـ خارابىلەردىن تېپىلغان خەنزۇچە خەتلەر چۈشۈرۈلگەن يۈك توقۇلمىلار ۋە گىلەملەر، شۇنداقلا ئىران ئۇسلۇبىدىكى ئەنئەنىۋى گىلەملەر ئىسپاتلايدۇ». ®

خوتەن گىلەمچىلىكىنىڭ تارىخىي تەرەققىياتى

1. ئەجدادلارنىڭ تۆھپىسى

خوتەندە گىلەمچىلىكنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە تەرەققىي قىلىشى تەسادىپىي ئەمەس ئىدى. ئەجدادلىرىمىز ئۆز جايىنىڭ مول خام ئەشيا بايلىقىدىن پايدىلىنىپ بارلىققا كەلتۈرگەن پالاس ـ گىلەملەر ئۇرۇشتىن گىرە ئېچىپ، ئارقاق ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق توقۇلاتتى. ئۇلار مىلادىيىدىن خېلى ئۇزۇن زامانلار ئىلگىرىلا تەبىئىي رەڭلىك پالاس توقۇشتىن بىر قەدەم ھالقىپ، بوياق رەڭدار يوللۇق پالاس ۋە گۈللۈك پالاس توقۇشنى بارلىققا كەلتۈرگەنىدى. نىيە خارابىسى ۋە سامپۇل قەدىمكى قەبرىستانلىقىدىن تېپىلغان گىلەم ئەۋرىشكىلىرىنىڭ ئاساسلانغاندا، شۇ دەۋرلەردە 8 ـ 10 خىل رەڭدە يىپ بوياش يولغا قويۇلغانلىقى ۋە رەڭدار سۈرەت چۈشۈرۈلگەن يۈك توقۇلمىلار

ئىشلەپچىقىرىلغانلىقى مەلۇم. دېمەك، رەڭدار پالاس، گۈللۈك پالاس ۋە رەختلەرنى توقۇش تېخنىكىسى شۇنداقلا بويۇمچىلىق تېخنىكىسى زىلچا گىلەم توقۇش تېخنىكىسىنىڭ بارلىققا كېلىشىگە ماددىي ئاساس يارىتىپ بەرگەن.

مىلادىيىنىڭ ئالدى - كەينىدە بۇددا دىنىنىڭ خوتەندە ئەۋج ئېلىشىغا ئەگىشىپ، لاي ياكى گەجدىن ھەر خىل بۇت، ھايۋان، ئۇچار قۇشلارنىڭ ھەيكىلىنى ياساش، ياغاچ بۇتلارنى ئويۇش، مېتال بۇتلارنى قويۇش، تام - تورۇسلارغا قاپارتما ياكى توز بەتلىك شەكىللەردە بۇدساتۋا ھەيكەللەرنى چىقىرىش، سىزىش قاتارلىقلار بىلەن خاراكتېرلەنگەن تەسۋىرىي سەنئەت گۈللەنگەنىدى. شۇ چاغلاردا خېلى يۇقىرى بەدئىي سەۋىيىگە يەتكەن ئادەم، ھايۋان، قۇش، بۇت، تەبىئىي مەنزىرە قاتارلىقلارنى تەسۋىرىي سەنئەت ئارقىلىق ئىپادىلەش تېخنىكىسى، زىلچا گىلەم توقۇمىچىلىقىنىڭ بارلىققا كېلىشىگە بەدئىي سەنئەت ئاساسى ھازىرلاپ بەرگەن.

ئەجدادلىرىمىز ياشاپ، كۆپىيىپ كەلگەن بوستانلىقلارنىڭ بىپايان قۇم بارخانلىرى ۋە دەشت - چۆللەر قورشاۋىدا تۇرۇشتەك تەبىئىي رېئاللىق ئاساسىدا شەكىللەنگەن دەل - دەرەخ، گۈل - چېچەكلەرنى سۆيۈش، ئۇنى يېشىللىقنىڭ، ھاياتلىقنىڭ بەلگىسى دەپ تونۇشتەك پسىخىك ئاڭ، زىلچا گىلەم توقۇمىچىلىقىنىڭ بارلىققا كېلىشىگە ئىدىيىۋى ئاساس يارىتىپ بەرگەن. مانا شۇنداق ماددىي، بەدئىي، ئىدىيىۋى ئامىللارنىڭ يۇغۇرۇلۇشى نەتىجىسىدە زىلچا گىلەم توقۇش تېخنىكىسى بارلىققا كەلگەن.

زىلچا گىلەمنىڭ ئەڭ دەسلەپكى نۇسخىلىرى ئانچە كۆپ بولمىغان. پېشقەدەم گىلەمچى ئۇستىلارنىڭ ئېيتىشىچە، زىلچا گىلەمنىڭ كەلكۈن، يۇلتۇز، شام، ئانارگۈل قاتارلىق نۇسخىلىرى ئەڭ ئىپتىدائىي نۇسخىلار ھېسابلىنىدۇ. خەلق ئىچىدىكى رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە، گىلەم توقۇش تېخنىكىسى نەقىشۋەن پىرىمدىن تارقالغان بولۇپ، ئۇنىڭ نۇرغۇن شاگىرتلىرى بار ئىكەن. ئۇ گىلەمنى شۇنداق ئىتتىك توقۇيدىكەنكى، شاگىرتلىرى ئۇنىڭ قانداق توقۇغىنىنى بىلەلمەي، كۆز ئىشارىسى بىلەن توقۇۋاتامدۇ ياكى قولى بىلەنمۇ دەپ تەڭجۇپلىنىدىكەن. بىر كۈنى ئۇنىڭ شاگىرتلىرى ئېنىق كۆرۈۋېلىش ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئولىشىۋاپتۇ. شاگىرتلىرىنىڭ سەۋرسىزلىكىگە ئاچچىقلانغان نەقىشۋەن پىرىم «ئۆزۈڭگىمۇ قىلدىڭ، ماڭىمۇ قىلدىڭ» دەپ لاس تېۋىتنى دەريا‌غا ئېتىپتۇ - دە، غايىپ

بوپتۇ. لاس تىۋىت دەريا كەلكۈندە بىر ئېگىزلەپ، بىر پەسىيە دولقۇنلاپ ئېقىپ كېتىپتۇ. شاگىرتلار چالا قالغان گىلەمگە قارا توقۇش ئۈسۈلىنى ئۆگىنىۋاپتۇ ۋە ئۇنى پۈتكۈزۈپتۇ ھەم بۇ گىلەم «كەلكۈن نۇسخا گىلەم» دەپ ئاتاپتۇ. بىراق، ئۇلارنىڭ سەۋرسىزلىكى تۈپەيلى، گىلەم سودىسى دەريا كەلكۈندەك بىر ئېگىزلەپ، بىر پەسلەپ تۇرىدىغان بوپقاپتۇ. گەرچە بۇ بىر رىۋايەت بولسىمۇ، قىلچە ئاساسى يوق دېگىلى بولمايدۇ. كۆپ ساندىكى پېشقەدەم گىلەمچى ئۇستىلار، كەلكۈن نۇسخا گىلەمنىڭ زىل گىلەمنىڭ ئەڭ قەدىمىي نۇسخىسى دەپ ھېسابلايدۇ.

يۇلتۇز نۇسخا گىلەمگە چەكسىز ئاسمانىنى قاپلىغان يۇلتۇزلار سىماسى نەقىش قىلىپ چۈشۈرۈلىدۇ. يۇلتۇزلارنى ئۇلۇغلاش، قۇياش ۋە ئاينى ئۇلۇغلاش شامان دىنىدىكى ئېتىقاد ئوبيېكتى ئىكەنلىگى ئېنىق. بۇددا ئېتىقادى ھۆكۈم سۈرگەن دەۋرلەردە يۇلتۇز ئوبرازىنى گىلەم نەقىشىدە ئىپادە قىلىنىشى، ئەجدادلىرىمىزنىڭ قەلبىدە كۈچلۈك يالقۇنجىغان بۇرۇنقى ئېتىقادىغا سېغىنىش ھېسسىياتىنى تەسۋىرىي سەنئەت ۋاستىسى ئارقىلىق ئىپادىلىنىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

شام نۇسخا گىلەمدە، تۇرۇسقا ئېسىلغان قەندەلدە يېنىپ تۇرغان شام نۇرى ئاساسىي گۈل قىلىنىدۇ. يەنە بەزى گىلەملەرنىڭ كانارىسىغا قاتار تىزىلغان شام ئوبرازى چۈشۈرۈلىدۇ ۋە بۇ خىل كانارا «شام چىراغ كانارا» دېيىلىدۇ. بۇ خىل نۇسخىنىڭ كېلىپ چىقىشى ئانەشپەرەسلىك ئېتىقادى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇشى مۇمكىن.

ئانار گۈل نۇسخا گىلەمنىڭ گۈل نەقىشلىرىدە، ئانار دەرىخى مېۋىسى ئاساسىي گۈل ئېلېمېنتى قىلىنىدۇ. بۇ ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئەينى زامانىدىكى ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالىيىتى ۋە ئانارنى ئۇلۇغلاش قارىشىنىڭ تەسۋىرىي سەنئەت ئارقىلىق ئىپادىلىنىشىدىن باشقا نەرسە ئەمەس.

مىلادىيىنىڭ دەسلەپكى چاغلىرىغا خاس زىلچا، گىلەملەرنىڭ توقۇلۇش سۈپىتى خېلى ياخشى بولۇپ، ھازىرقى تۆۋەن دەرىجىلىك گىلەملەردىن ئانچە پەرقلەنمەيتتى. 1959 - يىلى نىيە خارابىسىدىن تېپىلغان زىلچا گىلەم پارچىسىنىڭ ئۇرۇش - ئارقاق قېلىنلىقى 30 قاتار ئەتراپىدا بولۇپ، ھازىرمۇ خەلق ئىچىدە توقۇلۇپ بازارغا سېلىنىدىغان ئادەتتىكى گىلەملەرنىڭ ئۇرۇش - ئارقاق زىچلىقى 30 قاتار (يەنى 360 قاتار ئۇرۇش × 360 قاتار ئارقاق / كۋادرات

مېتىر) توقۇلىدۇ. بۇ گىلەم پارچىسىدىكى نەقىش نۇسخىلىرىنىڭ رەڭلىرى ھېلىھەم ئىنتايىن ئوچۇق، ئېنىق ساقلانغان. گۈل نۇسخىلىرىنىڭ قۇرۇلمىسى، رەڭلەرنى ماسلاشتۇرۇش ئۇسلۇبى ھازىرقى زامان خوتەن گىلەملىرىگە ئوخشايدۇ.

زىلچا گىلەم دەسلەپ بارلىققا كەلگەن دەۋرلەردىلا چۈشەك گىلەم ۋە تام گېلىمى قاتلىپ ئىشلىتىلىشتىن سىرت، ئىگەر قېپى قاتلىشقا ئىشلىتىلگەن. نېمە خارابىسىدىن چىققان تاريشا پۈتۈكلەردىكى خاتىرىلەرگە ئاساسلانغاندا، گىلەم ئۆز ۋاقتىدا خەلق ئارىسىدىكى سودا- سېتىق، ئېلىم - بېرىم ئىشلىرىدا خېلى كەڭ ئىشلىتىلگەن بولۇپ، بۇ زىلچا گىلەمنىڭ ئەينى دەۋردە ھۆكۈمرانلار تەبىقىسىدىلا ئەمەس، ئاۋام خەلق ئىستېمالىدىمۇ خېلى ئومۇملاشقانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە خوتەننىڭ يۈك توقۇمىچىلىقى تەرەققىي قىلغان، مەھسۇلاتلىرىنىڭ سەۋىيىسى بىر قەدەر يۇقىرى بولۇپ، كىگىز ۋە گىلىمى ناھايىتى داڭلىق ئىدى. بولۇپمۇ گىلىمى ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە ئېچكىرىدىكى رايونلارغا يۆتكەپ سېتىلغان.

پاختا نۇسخىلىق گىلەمنىڭ كانارا گۈللىرىگە ۋە ئىچ گۈللىرىگە بىرەدەك كېۋەزنىڭ غول، شاخ، يوپۇرماق، چېچەك ۋە ئېچىلغان غوزىكىنىڭ شەكىللىرى نەقىش قىلىنىدىغانلىقى، گۈل ئىلھىمىنتلىرىنىڭ ئاز، نەقىش قۇرۇلمىسىنىڭ ئاددىيراق بولىدىغانلىقىغا قاراپ، بۇ خىل نۇسخىنى شۇ دەۋرلەردە بارلىققا كەلگەن دېيىشكە بولىدۇ.

قاراخانىيلار دەۋرىدە، خېلى ئۇزاققا سوزۇلغان تىنچلىقنىڭ ئورنىتىلىشى، ئىجتىمائىي ئىگىلىكنىڭ ھەرقايسى ساھەلىرى، جۈملىدىن گىلەمچىلىكنىڭ تېخىمۇ تەرەققىي قىلىشىنى ئىلگىرى سۈرگەن. بۇ مەزگىللەردە بىر جەھەتتىن گىلەم توقۇش تېخنىكىسى تارىم ۋادىسىدىكى ھەرقايسى جايلاردا ئومۇملىشىپ، ئىجتىمائىي ئىگىلىكنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمىغا ئايلانغان. «قول ھۈنەرۋەنچىلىكى قاراخانىيلارنىڭ ئىگىلىكىدە ناھايىتى مۇھىم ئورۇن تۇتاتتى... گىلەم مەھسۇلاتىنىڭ سانى ۋە سۈپىتىمۇ ناھايىتى يۇقىرى ئىدى. قەشقەر، خوتەن، يەكەنلەردە رەڭگى ۋە نۇسخىسى ناھايىتى گۈزەل گىلەملەر توقۇلاتتى.» يەنە بىر جەھەتتىن، بۇ تارىخىي دەۋرلەردە، ئىسلام دىنىغا بولغان ئېتىقاد گىلەمچىلىك ئىشلەپچىقىرىشىدا ئەكس ئەتتى. مەخسۇس دىنىي ئېھتىياج ئۈچۈن

ئىشلەپچىقىرىلىدىغان جايناماز نۇسخا گىلەم مۇشۇ دەۋرلەردە بارلىققا كەلگەن دېيىشكە بولىدۇ.

يەكەن سەئىدىيە خانلىقى دەۋرىدە قول ھۈنەرۋەنچىلىك يۇكسەك دەرىجىدە تەرەققىي قىلغان، جۈملىدىن گىلەم توقۇش سەنئىتى ئالاھىدە تەرەققىي قىلغانىدى. بۇ دەۋردىكى سودا پائالىيەتلىرىدە ئىچكى بازارلاردىن سىرتقا كېڭىيىش يۈزلىنىشى بارلىققا كەلگەن بولۇپ، شەرقتە ئىچكى ئۆلكىلەر، ھەتتا دېڭىز بويىرىغىچە، غەربتە ئوتتۇرا ئاسىيا، شۇنداقلا تىبەت، ھىندىستان، ئافغانىستان، كەشمىر، شىمالدا موڭغۇللار بىلەن زىچ سودا ئالاقىسى يولغا قويۇلغانىدى. شىنجاڭنىڭ كان مەھسۇلاتلىرى، بۆز توقۇلمىلار، گىلەم، كىگىز قاتارلىقلار ئىچكى رايونلارغا يۆتكەپ سېتىلاتتى. ئۇ يەرلەردىن تاۋار - دۇردۇن، فارفۇر قاچىلار كەلتۈرۈلەتتى. ئۇلار ئافغانىستان، ئوتتۇرا ئاسىيا قاتارلىق جايلارغا ئالتۇن، تۆمۈر مىس، پاختا ۋە يىپەك توقۇلمىلار، شۇنداقلا زىلچا گىلەم، كىگىز قاتارلىق مەھسۇلاتلار يۆتكەپ بېرىلىپ سېتىلاتتى. ئۇ جايلاردىن دورا - دەرمەك، ئەتىر قاتارلىق بۇيۇملار يۆتكەپ كېلىنەتتى.

ئۇلار گىلەملىرىنىڭ ئۆزىگە خاس سەنئەت ئالاھىدىلىكى مۇشۇ دەۋرلەردە خوتەن گىلەمچىلىكىگە تەسىر كۆرسەتكەن بولۇشى ۋە ئۇلار تەرەپتىكى سودىنىڭ تېخىمۇ جانلىنىشىنى نىشان قىلىپ، ئۇلار خەلقىنىڭ ئېستېتىك ئېھتىياجىغا ماس ھالدا خوتەندە «ئۇلار نۇسخا گىلەم سورتى بارلىققا كەلگەن بولۇشى مۇمكىن.

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە، بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئوتتۇرا ۋە ئاخىرقى مەزگىللىرىدە خوتەن گىلەمچىلىكى مەيلى مەھسۇلات مىقدارى ياكى نۇسخا، رەڭ تۈرى جەھەتتىن بولمىسۇن، تېخىمۇ يۇقىرى تەرەققىياتقا باسقۇچىغا كىردى. 1908 - يىلىدىكى مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا، شۇ يىللاردا خوتەندە «يىلىغا 700 مىڭ داندىن ئارتۇق خام (ماتا)، 7 مىڭ پارچىدىن ئارتۇق زىلچا گىلەم، 78 مىڭ پارچىدىن ئارتۇق كىگىز ئىشلەپچىقىرىلغان» ①. چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرا، ئاخىرقى مەزگىللىرىدە خوتەندە گىلەمچىلىك ئىشلەپچىقىرىشى زور تەرەققىياتقا ئېرىشكەن، ھەر يىلى سىرتقا سېتىلىدىغان خوتەن زىلچا گىلەم نەچچە ئون مىڭ كۋادرات مېتىرغا يەتكەن. توقۇش ھۈنەر سەنئىتىدىمۇ يېڭى يۇكسىلىش بولغان ②. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە خوتەن گىلەمچىلىكىدە ئىككى جەھەتتە بىر قەدەر روشەن تەرەققىيات بولدى. ئۇنىڭ بىرى، ئوبراز نۇسخا ۋە مەنزىرە نۇسخا گىلەملىرىنىڭ بارلىققا

كېلىشى، يەنە بىرى، سانائەت بويۇملىرىنىڭ كىرگۈزۈلۈشى ۋە گىلەم يېپ بويۇقچىلىقىدا قوللىنىلىشى بىلەن خاراكتېرلەندى.

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە گەرچە شىنجاڭدا كۆپ قېتىم تەپرەقچىلىك، بۆلۈنمچىلىك ئۇرۇشلىرى يۈز بەرگەن بولسىمۇ، مەنچىڭ ھۆكۈمىتى ئۇلارنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا باستۇرۇپ، ئۇنۇملۇك باشقۇرۇشنى يولغا قويدى. خوتەن خەلقىنىڭ ئىچكىرىدىكى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلمايدىغان ھەر مىللەت خەلقى بىلەن ئۇچرىشىشى ئازقىسىدا، ئىچكى ئۆلكىلەر بىلەن شىنجاڭنىڭ سودا ئالاقىسى كۆپەيدى. خوتەن گىلەمچىلىرى ئىچكى ئۆلكىلەردىكى خەلقنىڭ رەخت، ئەدىيال قاتارلىق توقۇلمىلار، ئۈي - ئىمارەت نەقىشلىرى، فارفۇر قاچا نەقىشلىرىدە ئادەم ۋە ھايۋانلار ئوبرازىنى ئىپادىلەشنى ياخشى كۆرىدىغانلىقىدىن ئىبارەت پسىخىكىلىق ئالاھىدىلىكىنى بايقىدى. مۇشۇنداق ئازقا كۆرۈنۈش ئاستىدا مەنزىرىلىك جايلار ۋە شۇ مەنزىرە ئىچىدىكى ئۇچار قۇش، ھايۋانلارنىڭ ئوبرازى ئەكس ئەتتۈرۈلىدىغان مەنزىرە نۇسخا گىلەم توقۇش بارلىققا كەلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، خان - پادىشاھلارنىڭ باش سۈرىتى چوڭ‌ئۇلگەن ئوبراز نۇسخا (ئېيتىشلارغا قارىغاندا، خوتەن گىلەمچىلىكىدە توقۇلغان ئەڭ دەسلەپكى ئوبراز نۇسخا گىلەمگە چېنىلۇڭ خانىنىڭ سۈرىتى توقۇلغانىكەن) گىلەم بارلىققا كەلدى. جانلىقلارنىڭ سۈرىتىنى سىزىشنى قاتتىق گۇناھ بىلىدىغان ئىسلام دىنى ئەقىدىلىرىگە چىن ئىخلاس قىلىدىغان گىلەمچى ئۇستىلار، بۇ خىل گىلەملەرنى ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن توقىغان بولماستىن، بەلكى مەنچىڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ بۇيرۇتمىسى ۋە بېسىمى ئاستىدا توقۇغانلىقى ئېنىق. شۇنداقتىمۇ، گىلەمنىڭ بۇ ئىككى خىل تۈرى بەربىر بارلىققا كەلدى ۋە بارا - بارا بېيىپ، ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل تۈرىدىغان گىلەم نۇسخىلىرى بولۇپ شەكىللەندى.

مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، 1850 - يىللاردىن باشلاپ، رۇسىيە، ئەنگلىيە دائىرىلىرى شىنجاڭدا بەزى ئىقتىسادىي ئىمتىيازلارغا ئىگە بولۇۋالدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ سانائەت رەختلىرى، دورا ماتېرىياللىرى قاتارلىقلارنى كىرگۈزۈپ قىممەت باھادا سېتىش ھېسابىغا، شىنجاڭدىن يۇڭ، تېرە، يېپەك قاتارلىق خام ئەشيالار ۋە گىلەم، كىگىز قاتارلىق يەرلىك مەھسۇلاتلارنى سېتىۋالاتتى. شۇ دەۋرلەردە خوتەنگىمۇ سانائەت بويۇم ماتېرىياللىرى كىرگۈزۈلۈشكە باشلىدى ®. يەرلىك خەلق تىلىدا «پەرەڭ رېڭى» دەپ ئاتالغان بۇ خىل

سانائەت بويىچىلىرىنىڭ تۈرى كۆپ، ئوچۇقلۇق دەرىجىسى يۇقىرى بولۇپ، ئۇنىڭ گىلەم يىپ بويىچىلىقىدا قوللىنىلىشى، خوتەن گىلەمچىلىرىنىڭ رەڭدارلىقىنى ئاشۇرۇش، سۈپىتىنى ئۆستۈرۈشتە كۆرۈنەرلىك رول ئويناندى.

شۇنداق قىلىپ چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرلىرىغا كەلگەندە، خوتەن گىلەمچىلىكىدە كەلكۈن نۇسخا، پاختا نۇسخا، يۈلتۈز نۇسخا، شام نۇسخا، چاچما نۇسخا قاتارلىق قەدىمىي مىللىي نۇسخىلارمۇ، مەنزىرە نۇسخا، ئوبراز نۇسخا قاتارلىق غەيرىي ئىسلام ئىدىئولوگىيىسىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان نۇسخىلارمۇ بولغان، تەبىئىي بويىچە ماتېرىياللىرىمۇ، سانائەت بويىچە ماتېرىياللىرىمۇ ئىشلىتىلىدىغان ھالەت بارلىققا كېلىپ، خوتەن گىلەمچىلىكى مەيلى نۇسخا تۈرلىرى ياكى رەڭ تۈرلىرى جەھەتتە بولسۇن، ئىلگىرىكى بىلەن سېلىشتۇرغىلى بولمايدىغان يېڭى سەۋىيىگە يەتتى. 1898 - يىلىدىن 1914 - يىلىغىچە قەشقەردە 17 يىل تۇرغان ئەنگلىيىلىك كاتارىن ماكارتنېي خانىم بۇ ھەقتە مۇنداق يازىدۇ: «ھەر خىل كەشتىلەر، زىلچا گىلەملىرىمۇ كامالەتكە يەتكەن ماھارەت بىلەن ئىنتايىن نەپىس ئىشلەنگەن. مانا بۇلار ھەر تەرەپنىڭ تەسىرىنى كۆپ تەرەپتىن ئەكس ئەتتۈرگەن. مەسىلەن، جۇڭگونىڭ ئوتتۇر تۈزلەڭلىكى، ھىندىستان، پارس ۋە يۇنانىنىڭ تەسىرى. دەرۋەقە، كىشىلەر مۇشۇ قەدىمكى مەدەنىي يادىكارلىقلارغا قارايلا جۇڭگو شىنجاڭدا ئىلگىرى ناھايىتى يۇقىرى دەرىجىدە تەرەققىي قىلغان مەدەنىيەتنىڭ بولغانلىقىنى قىياس قىلالايدۇ®...»

جۇڭخۇا مىنگو دەۋرىدىكى خوتەن گىلەمچىلىكىنىڭ ئەھۋالىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدىغان تەپسىلىي سانلىق مەلۇماتلارغا ئىگە ئەمەسمىز. شۇنداقتىمۇ، بىزگە مەلۇم بولغان قىسمەن مەلۇماتلاردىن، بۇ دەۋردە خوتەن گىلەمچىلىكى داۋاملىق تەرەققىي قىلغان دېگەن خۇلاسىگە كېلىشكە بولىدۇ. 1938 - يىلى ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتى خوتەن گىلەم كارخانىسىغا گىلەمچىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن، 15 مىڭ يۈەن قەرز مەبلىغى بەرگەن®. بۇنىڭدىن شۇ چاغدا خوتەندە گىلەم كارخانىسى قۇرۇلغانلىقى ۋە ھۆكۈمەتنىڭ گىلەمچىلىككە ئەھمىيەت بېرىش قوللاش سىياسىتىنى يولغا قويغانلىقى مەلۇم بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە، مىنگونىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا، جۇڭگونىڭ شۇ چاغدىكى مەمۇرىي رايونلار خەرىتىسى چۈشۈرۈلگەن گىلەم توقۇلغان. بۇ خوتەن

گىلەمچىلىكىدە بارلىققا كەلگەن تۇنجى سىياسىي خاراكتېرداكى خاتىرە گىلەم ئەۋرىشكىسى ھېسابلىنىدۇ.

2. خوتەن گىلەمچىلىكىنىڭ يېڭى باھارى

خوتەندە زىلچا گىلەم توقۇش بارلىققا كەلگەندىن تارتىپ ھازىرغىچە ئىنتايىن ئەگرى - توقاي تەرەققىيات جەريانىنى بېسىپ ئۆتتى. ئونلىغان ئەسىرلەر داۋامىدا، ئەمگەكچى خەلقىنىڭ ئەقىل - پاراسىتىنى جارى قىلدۇرۇشى ئارقىسىدا، مىنگونىڭ ئاخىرقى دەۋرلىرىگە كەلگەندە، خوتەن گىلىمىنىڭ گۈل نۇسخىلىرى جەھەتتە يەرلىك ۋە مىللىي ئالاھىدىلىكنى ئاساس قىلغان ھالدا، غەرب ۋە شەرقنىڭ بەزى سەنئەت شەكىللىرىنى قوبۇل قىلىپ ئۆزلەشتۈرۈش ئارقىلىق ئاساسىي جەھەتتىن مۇكەممەل نۇسخا تۈرلىرى شەكىللەندى. گىلەمچىلىك مۇشۇ رايوننىڭ ئىجتىمائىي ئىگىلىكىدە، ئېكسپورت بۇيۇملىرى ئىشلەپچىقىرىدىغان مۇھىم ساھەگە ئايلاندى ۋە «خوتەننىڭ ئۇچ گۆھىرى» نىڭ بىرى سۈپىتىدە، دۆلەت ئىچى- سىرتىدا شۆھرەت قازاندى. لېكىن، ئىنتايىن ئۇزاق تارىخىي مۇساپىدە، خوتەن گىلەمچىلىكى ئاتىدىن بالىغا مىراس قالدۇرۇش، ئۇستاز شاگىرتقا ئۆگىتىش يولى بىلەن داۋام قىلىپ كەلگەن. ئىگىلىك شەكلى جەھەتتە، ئائىلىلەرنى بىرلىك قىلغان يەككە ئىشلەپچىقىرىش ياكى نىمكار يالالاش تىپىدىكى كىچىك خۇسۇسىي گىلەمچىلىك ئىشخانىلىرىنى قۇرۇش ئاساس قىلىنغان بولۇپ، قىسمەن دەۋرلەردە ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى گىلەمچىلىك كارخانىلىرى قۇرۇلغان بولسىمۇ، بىر مەزگىلدىن كېيىن تاقىلىپ كەتكەنىدى.

يۇقىرىقىدەك ھەر خىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، خوتەن گىلەملىرىنىڭ يېڭى نۇسخا، يېڭى رەڭ تۈرلىرى، يېڭى شەكىل تۈرلىرىنى ئېچىش، توقۇش سۈپىتى، بوياش سۈپىتىنى ئۆستۈرۈش جەھەتتە مەخسۇس تەتقىقات بارلىققا كەلمىگەن بولۇپ، گىلەمچىلىكىنىڭ تەرەققىياتى ئاساسەن ئىستىخىيىلىك ھالەتتە داۋاملىشىپ كەلگەنىدى.

دۆلىتىمىزدە خەلق ھاكىمىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، خوتەن گىلەمچىلىكى مىسلى كۆرۈلمىگەن تەرەققىيات پۇرسىتىگە ئېرىشتى.

دۆلەت ئىلكىدىكى «خوتەن گىلەمچىلىك كارخانىسى» نىڭ قۇرۇلۇشى خوتەن گىلەمچىلىكىنىڭ مەھسۇلات تۈرى ۋە مەھسۇلات سۈپىتىنى ئۆستۈرۈشكە بېغىشلانغان ئىلمىي تەتقىقاتنىڭ باشلىنىشىدىن دېرەك بەرگەن بولسا، بۇ تەتقىقاتنىڭ 50 يىللىق ئىزچىل مۇساپىسى خوتەندە دۆلەت، كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى گىلەم كارخانىلىرىنىڭ ۋە ئائىلە گىلەمچىلىكىنىڭ جۈش ئۇرۇپ راۋاجلىنىشى، گىلەم سۈپىتىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشى، گىلەم مەھسۇلاتىنىڭ زور دەرىجىدە ئېشىشى ۋە گىلەمچىلىكىنىڭ خوتەن ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتىكى بەش چوڭ تۆھپىسىنىڭ بىرىگە ئايلىنىشى بىلەن تەتبىلەندى.

3. خوتەن گىلەمچىلىكىنىڭ پاراۋوزى — خوتەن گىلەم كارخانىسى

1950 - يىلى 15 - ئاپرېلدا «خوتەن ۋىلايەتلىك گىلەم كارخانىسى» قۇرۇلدى (ئۇ چاغدىكى ئورنى ھازىرقى ۋىلايەتلىك تاشقى سودا ئىدارىسىنىڭ ئورنىدىكى ئەخمەتتوختى ئەلەمنىڭ ھويلىسىدا بولۇپ، 1954 - يىلى 10 - ئايدا يۇرۇشقاش دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىكى ھازىرقى ئورنىغا كۆچكەن). دەسلەپ قۇرۇلغاندا 14 نەپەر ئىشچى بولۇپ، ئىمىن قاسىم زاۋۇت باشلىقى بولغانىدى.

كارخانا يېڭى قۇرۇلغان يىللاردا ئاساسەن 360 قۇرلۇق گىلەم توقۇلاتتى. نۇسخا تۈرى جەھەتتە ئەنئەنىۋى نۇسخىلاردىن ھالقىپ كېتەلمىگەنىدى. يىپ بوياشقا ئادەتتىكى كىسلاتاسىز سانائەت بوياقلىرى ئىشلىتىپ، قول مەشغۇلاتى بىلەن بويىلاتتى. شۇڭا، گىلەم تېۋىتى بىرقەدەر شالاڭ، گۈل نۇسخىلىرى كونىچە، بوياق تۈرى ئازراق ئىدى. توقۇش مەشغۇلاتىدىمۇ گىلەمچى ئۇستىلار ئېسىد ساقلىغان نۇسخا - ئەندىزە بويىچە توقۇلاتتى.

1950 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ، بۇ كارخا ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسىنى يېڭىلاش، گىلەم سۈپىتىنى ئۆستۈرۈشتە نۇرغۇن ئىجادىي خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. 1960 يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ بىرقەدەر ئىلغار بولغان كىسلاتالىز بوياق ئىشلىتىپ، پار ئارقىلىق يىپ بوياشنى يولغا قويدى. بۇنىڭ بىلەن بوياق يىپىنىڭ ئۆلچىمى بىرلىككە كەلتۈرۈلۈپ، يۇقى يىپلارن

ئېھتىياجغا ئاساسەن 500 خىلدىن ئارتۇق ئوخشىمىغان رەڭدە بويىاش ئىمكانىيىتى يارىتىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، بۇ خىل ئۇسۇلدا بويالغان يىپلار سۇ بىلەن يۇيۇلسىمۇ رەڭ تاراپ كەتمەيدىغان بولغاچقا، بويىاق ماتېرىيال رەڭگى خۇددى تەبىئىي بويىاقلار بىلەن بويالغاندەكلا ئۇزاققىچە ئۆچۈپ كەتمەيدىغان ھالەتكە كەلدى. بويىاق مەھسۇلات تۈرىنىڭ نەچچە يۈز خىلغا يېتىپ بېرىشى يېڭى نۇسخىلارنى لايىھىلەشكە كەڭ ئىمكانىيەت يارىتىپ بەرگەن بولسا، بويىاق سۈپىتىنىڭ ئۆسۈشى گىلەمنىڭ خېرىدارلىقىنى ئاشۇرۇشتا مۇھىم رول ئوينىدى.

1970 - يىللارنىڭ باشلىرىدىن تارتىپ، خەرىتىگە قاراپ گىلەم توقۇش تېخنىكىسى ئومۇملاشتۇرۇلدى. بۇنىڭ بىلەن گىلەم مەھسۇلاتلىرىنىڭ ئۆلچەملىك، كۆركەملىك بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىنىپ، سۈپەت - ساپاسى يېڭى سەۋىيىگە يەتكۈزۈلدى ھەمدە بۇيرۇتمىغا ئاساسەن توقۇلىدىغان زور مىقداردىكى مەھسۇلاتلارنى قىسقا ۋاقىت ئىچىدە ئورۇنلاپ بولۇشقا شارائىت يارىتىلىپ، بازار ئېھتىياجىغا لايىقلىشىش ئىشقا ئاشۇرۇلدى.

كارخانا قۇرۇلغاندىن كېيىنكى بىرقانچە ئون يىلدا، گىلەمنىڭ زىچلىقى ئۆزلۈكسىز ئۆستۈرۈلۈپ، 400 قاتارلىق، 450 قاتارلىق، 540 قاتارلىق، 720 قاتارلىق، 900 قاتارلىق گىلەم توقۇلىدىغان بولدى. بۇنىڭ بىلەن گىلەم تېگىنىڭ چىداملىقلىقى ئاشۇرۇلۇپلا قالماي، تېۋىت زىچلىقى زور دەرىجىدە ئېشىپ، گىلەم گۈل - نەقىشلىرىنىڭ تەبىئىيلىك ئۇنۇمى ئۆستۈرۈلۈپ، كۆركەملىكى ۋە جۇلاسى ئاشۇرۇلدى.

1980 - يىللاردىن باشلاپ يېڭى پۈتكەن گىلەملەرنىڭ تېۋىت يۇزىنى تاراپ يۇيۇش يولغا قويۇلدى. بۇنىڭ بىلەن تېۋىت يىپلارنىڭ تور - چىگىشلىرى يېشىلىپ، سۇبيېكتقا بېرىدىغان «چاچۇق يۇز» لۇك سېزىمى يوقىتىلىپ، سۈپىتى، خېرىدارلىقى تېخىمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈلدى.

ۋىلايەتلىك گىلەم كارخانىسى دەسلەپ قۇرۇلغان يىللاردا كارخانىدا، مەمۇرىيەتتىن ئۆزگە ئىشلەپچىقىرىش سېخىلا بار ئىدى. بۇز يىپ ئىگىرىش، يۇڭ يىپ ئىگىرىش، بويىاش، توقۇش مەشغۇلاتلىرى پۈتۈنلەي قول ئەمگىكى ئارقىلىق ئورۇنلىناتتى. ھازىر توقۇشتىن باشقا ئىش تەرتىپلىرى ماشىنا مەشغۇلاتى بىلەن ئورۇنلىنىدىغان بولدى. كارخانىدا تەسىس قىلىنغان لايىھەلەش

بۆلۈمىدىكى مۇتەخەسسىسلەر خوتەن گىلىمىنىڭ ئەنئەنىۋى نۇسخىلىرىنى ئاساس قىلغان ھالدا، ئىچكى ئۆلكىلەرنىڭ ۋە چەت ئەللەرنىڭ ئۆزگىچە نۇسخا - ئۇسلۇبتىكى گىلەملىرىنى تەتقىق قىلىش، ئىستېمالچىلارنىڭ يېڭى دەۋرىدىكى ئېستېتىك ئېھتىياجىنىڭ ئۆزگىرىش يۆنىلىشىنى ئىگىلەش ئاساسىدا، جاپالىق ئىزدىنىپ، خوتەن گىلىمىنىڭ يېڭى تۇر، يېڭى نۇسخىلىرىنى ئۇزلۇكسىز كۆپەيتتى.

ھازىر بۇ كارخانىدا ئىشلەپچىقىرىلىدىغان گىلەم مەھسۇلاتلىرى خام ئەشيا ماتېرىيالىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا قاراپ، ساپ يۇڭ گىلەم، يۇڭ - بۆز ئارىلاش گىلەم، ساپ پىپەك گىلەمدىن ئىبارەت ئۈچ تۈرگە؛ بوياق پەرقىگە قاراپ، سۈنئىي بوياق گىلەم ۋە تەبىئىي رەڭدار گىلەمدىن ئىبارەت ئىككى تۈرگە؛ سۈنئىي بوياق گىلەملەر بوياق ماتېرىيالىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا قاراپ، تەبىئىي بوياق ماتېرىياللىرىدا بوياپ توقۇلىدىغان گىلەم ۋە خىمىيىۋى (سانائەت) بوياقلىرىدا بوياپ توقۇلىدىغان گىلەمدىن ئىبارەت ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ. گىلەم شەكلىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا قاراپ، چاقماق شەكىللىك، پاراللېل تۆت تەرەپ شەكىللىك، ئېللىپس (تۇخۇمسىمان يۇمىلاق) شەكىللىك گىلەم تۈرلىرىگە بۆلۈنىدۇ. بولۇپمۇ، گىلەمنىڭ نەقىش، نۇسخا تۈرلىرىنى بېيىتىش جەھەتتىكى نەتىجىلەر تېخىمۇ گەۋدىلىك بولۇپ، خوتەن گىلىمىنىڭ ئەنئەنىۋى نۇسخىلىرىنى ساقلاپ قېلىش، ھەرقايسى نۇسخىلارنىڭ يانداش سورتلىرىنى كۆپەيتىش، يېقىنقى دەۋرلەردە بارلىققا كەلگەن مەنزىرە نۇسخا، ئوبراز نۇسخا، خاتىرە نۇسخا سورتلىرىنى تېخىمۇ بېيىتىش، مۇكەممەللەشتۈرۈش بىلەن بىللە، باشقا رايون، باشقا دۆلەتلەر گىلەمچىلىكىدىكى ئارتۇقچىلىقلاردىن ئۆزۈق ئېلىش، ماي بوياق رەسىم، جۇڭگوچە رەسىم، ئويما رەسىم ۋە بىناكارلىق نەقىشلىرىدىكى بەزى ياخشى ئۇسۇل، ياخشى ئۇسلۇبلارنى ئىجادىي ھالدا تەتبىق قىلىش ئارقىلىق خوتەن گىلىمىنىڭ غازى نۇسخا، ئىلھام نۇسخا، شاھمات نۇسخا قاتارلىق يېڭى نۇسخىلىرىنى كەشپ قىلدى. گىلەم مەھسۇلاتلىرىنىڭ چىداملىقلىقى، رەڭدارلىقى، بەدىئىي سەۋىيىسى، نەقىش نۇسخا تۈرلىرى جەھەتتە مىسلى كۆرۈلمىگەن گۈللىنىش ۋە يېڭى سەۋىيە بارلىققا كەلتۈرۈلدى. بۈلار خوتەن گىلىمىنىڭ مەملىكەت ئىچى ۋە خەلقئارادىكى نام - شۆھرىتىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇپ، خوتەن گىلىمىنىڭ ئىچكى - تاشقى بازارلاردىكى سودىسىنىڭ تېخىمۇ راۋان بولۇشىغا

ئاساس ياراتتى.

خوتەن گىلەم كارخانىسىنىڭ مەھسۇلاتلىرى 1958 - يىلىدىن ئېتىبارەن ئېكسپورت قىلىنىشقا باشلىغانىدى. ھازىر ئاسىيا، ئامېرىكا، ياۋروپا قىتئەلىرىدىكى 20 دىن ئارتۇق دۆلەت ۋە رايونغا ئېكسپورت قىلىنىدۇ. بۇ كارخانىنىڭ مەھسۇلاتلىرى تۇرلىرىنىڭ كۆپلۈكى بىلەنلا ئەمەس، سۈپىتىنىڭ يۇقىرىلىقى بىلەنمۇ ئىچكى - تاشقى بازاردا ئابرۇي - ئىناۋەت قازانىپ، ئىقتىساد، سودا تارماقلىرىنىڭ ياخشى باھاسىغا، ئىستېمالچىلارنىڭ قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى. 1983 - يىلى بېيجىڭدا ئۆتكۈزۈلگەن مەملىكەتلىك ئېكسپورت تاۋارلىرى ئىشلەپچىقىرىش بازلىرىنىڭ مەھسۇلات كۆرگەزمىسىدە ياخشى باھاغا ئېرىشىپ، تاشقى سودا ئىقتىساد مىنىستىرلىقىنىڭ شەرەپ گۇۋاھنامىسىغا ئېرىشتى. 1990 - يىلى 10 - ئايدا گۇاڭجۇدا ئۆتكۈزۈلگەن جۇڭگو سايامەت مالىلىرىنى سېتىۋېلىش بايرىمىغا قويۇلغان مەھسۇلاتلارنى سېلىشتۇرۇپ باھالاشتا، بۇ كارخانا ئىشلەپچىقارغان تەبىئىي رەڭلىك گىلەم كۆمۈش تۇلپار مۇكاپاتىغا، ئۆسۈملۈك بوياقلىرىدا بويىلىپ توقۇلغان گىلەم بىلەن ساپ يۇڭ (يۇڭ يىپ ئۇرۇش - ئارقاقلىق) گىلەملەر مۇنەۋۋەر تۇلپار مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

ئالاھىدە ئۆلچەم، ئالاھىدە ئۇسلۇبتىكى گىلەملەرنى ئىشلەپچىقىرىش — خوتەن گىلەم كارخانىسىنىڭ يەنە بىر ئۆزگىچىلىكى. بۇ كارخانا بىرقانچە ئون يىلدىن بۇيان پايتەخت خەلق سارىيى، خۇەيرىنتاڭ زالى، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق سارىيى شۇنىڭدەك نۇرغۇنلىغان رېستۇران، مېھمانسارايلارغا ھەر خىل ئۆلچەم، ھەر خىل تېپتىكى گىلەملەرنى ياكى تەسۋىرىي نۇسخا ئاسما گىلەملەرنى لايىھىلەپ توقۇپ بەردى. 1959 - يىلى بېيجىڭ خەلق سارىيىنىڭ شىنجاڭ زالى ئۈچۈن توقۇلىدىغان پول گىلىمىنى ئوچۇقچىلىققا قۇرۇلغان ياغاچ قۇرۇلمىلىق دۆكاندا 80 نەپەر ئىشچى ئىككى ئىسمېنا بولۇپ ئىشلەپ ئالتە ئايدا پۈتكۈزگەن بولۇپ، كۆلىمى 233 كۋادرات مېتىرغا يېتىدۇ. بۇ مەملىكىتىمىز بويىچە ئەڭ چوڭ پول گىلىمى ھېسابلىنىدۇ. 1992 - يىلى يەنە پايتەخت خەلق سارىيىنىڭ شىنجاڭ زالى ئۈچۈن «تەڭرىتاغ مەدھىيىسى» ناملىق 56.7 كۋادرات مېتىر كېلىدىغان 540 قاتارلىق چوڭ تېپتىكى تەسۋىرىي نۇسخا ئاسما گىلەم (بۇ گىلەم ھازىر دۇنيا بويىچە پۈتۈنلەي يۇڭ يىپتىن توقۇلغان، ئەڭ چوڭ تەسۋىرىي نۇسخا ئاسما گىلەم دەپ

قارىلىدۇ) ۋە بۇغدا كۆلى مەنزىرىسى چۈشۈرۈلگەن 540 قاتارلىق ئىللىپسسىمان مەنزىرە نۇسخا ئاسما گىلەم توقۇپ بەردى.

1997 - يىلى شاڭگاڭنىڭ ۋەتىنىمىز قوينىغا قايتىپ كەلگەنلىكىنى تەبرىكلەش يۈزىسىدىن ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە 540 قاتارلىق «تەڭرىتاغ شاتلىقى» ناملىق تەسۋىرىي نۇسخا ئاسما گىلەم، 1999 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن ئاۋمېتنىڭ ۋەتىنىمىز قوينىغا قايتىپ كەلگەنلىكىگە سوۋغا قىلىنىدىغان «قاناس كۆلى مەنزىرىسى» ناملىق تەسۋىرىي نۇسخا ئاسما گىلەم توقۇش ۋەزىپىسىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئورۇنلىدى. شۇ يىلى يەنە جۇڭگو كۇنمىڭ «خەلقئارا باغچا كۆرگەزمە يىغىنى» ھارپىسىدا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ۋە باشقا ئورۇنلارنىڭ بۇ يىغىنغا قاتناشتۇرۇش ئۈچۈن بۇيرۇنقان «بۇغدا كۆلى مەنزىرىسى» «كولدۇرما ئاۋازى» «سەككىز تۇلپار» «قاراقۇرۇمدىكى پادىچىلار ناخشىسى» قاتارلىق تەسۋىرىي نۇسخا گىلەملەرنى توقۇپ چىقتى. ئۇنىڭدىن باشقا، 1985 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق سارىيىغا 70 نەچچە كۆادرات مېتىرلىق، 1995 - يىلى قىزىلسۇ ئوبلاستلىق سايامەت ئىدارىسىگە 90 نەچچە كۆادرات مېتىرلىق، 1996 - يىلى شاڭخەي سايامەت ئىدارىسىگە 70 نەچچە كۆادرات مېتىرلىق، شۇ يىلى كورلا نېفىت قوماندانلىق شتابىنىڭ مەدەنىيەت مەركىزىگە 104 كۆادرات مېتىرلىق چوڭ گىلەملەرنى توقۇپ بەردى. بۇلار خوتەن گىلەمچىلىرىنىڭ ئەقىل - پاراسىتىنى، ۋايىغا يەتكەن ھۈنەر تېخنىكىسىنى شۇنداقلا خوتەن ئۇلايەتلىك گىلەم كارخانىسىنىڭ ناھايىتى يۇقىرى لايىھىلەش، ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارىنى تولۇق نامايان قىلىپ بەردى.

خوتەن گىلەم كارخانىسى 1970 - يىللاردا ئەڭ گۈللەنگەن دەۋرگە كىرگەن بولۇپ، 1979 - يىلى يىللىق گىلەم ئىشلەپچىقىرىش مىقدارى 76 مىڭ كۆادرات مېتىرغا يېتىپ، ھەممىسى دېگۈدەك ئېكسپورت قىلىنغان، يىللىق ئومۇمىي ئىشلەپچىقىرىش قىممىتى 7 مىليون 200 مىڭ يۈەندىن ئاشقانىدى.

1980 - يىللاردىن كېيىن، ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشنىڭ چوڭقۇرلىشىشىغا، بازار ئىگىلىكىنىڭ يولغا قويۇلۇشىغا ئەگىشىپ، يېزا - بازار كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى گىلەم كارخانىلىرى ۋە خۇسۇسىي، يەككە گىلەمچىلىك كەسپى جۇش ئۇرۇپ راۋاجلاندى. بۇ ئەھۋال، ئۇلايەتلىك گىلەم كارخانىسىنىڭ يېزىلاردىكى گىلەم

كارخانىلىرى ۋە يەككە گىلەمچىلەرگە تېخىمۇ كۆپ ئۇلچەملىك گىلەم توقۇش خەرىتىلىرى، خام ئەشيا، بوياق يىپ، تېخنىكا مۇلازىمەت قاتارلىق جەھەتلەردىن تەمىنلەش، يېتەكلەشنى كۈچەيتىشنى تەقەززا قىلدى. ۋىلايەتلىك گىلەم كارخانىسى بۇ يېڭى ئەھۋالغا ئاساسەن، ئىلگىرىكى نوقۇل ھالدا ئىشلەپچىقىرىش مىقدارىنى ئاشۇرۇشنى قوغلىشىدىغان خىزمەت ئۇسۇلىنى ئۆزگەرتىپ، بىر جەھەتتىن، يېزا ئاساسىي قاتلاملارغا مۇلازىمەت قىلىشنى كۈچەيتتى، يەنە بىر جەھەتتىن، خوتەن گىلىمىنىڭ يېڭى نۇسخا، يېڭى مەھسۇلاتلىرىنى ئېچىش، مەھسۇلات سۇپىتىنى ئۆستۈرۈش جەھەتتىكى تەنقىقات، لايىھەلەش خىزمىتىنى مۇھىم نۇقتا قىلىپ تۇتتى. قىسقىغىنە 20 يىل ۋاقىت ئىچىدە خوتەن گىلىمىنىڭ غازى نۇسخا، ئىلھام نۇسخا، شاھمات نۇسخا قاتارلىق يېڭى سورتلىرى بارلىققا كەلدى. پار ئارقىلىق گىلەم يۇيۇش، ئۆسۈملۈك بوياق ماتېرىياللىرىدا بويالغان ئەنئەنىۋى ئۇسۇلدىكى گىلەملەرنى توقۇش، ساياھەت خاتىرە گىلەملىرىنى لايىھەلەش، توقۇش ئۇتۇقلۇق ئىشقا ئاشۇرۇلدى.

خوتەن ۋىلايەتلىك گىلەم كارخانىسىنىڭ ئۆز تەرەققىياتىدا قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلىرىنىڭ زور ھەم پارلاق بولۇشىغا قارىماي، ئۇنىڭ خوتەن ۋىلايىتىدىكى كوللېكتىپ ئىگىلىك، خۇسۇسىي ئىگىلىكتىكى گىلەم كارخانىلىرى ۋە يەككە گىلەمچى ئائىلىلەرگە ئۇلگە كۆرسىتىش، يېتەكلەش جەھەتتىكى رولى ۋە تۆھپىسى تېخىمۇ چوڭ ۋە گەۋدىلىك ئورۇندا تۇرىدۇ. 50 نەچچە يىلدىن بۇيان، بۇ كارخانىنىڭ خام ئەشيا سۇپىتىنى ئۆستۈرۈش، بوياش تېخنىكىسىنى يېڭىلاش، گىلەم دوكانلىرىنى ئۆزگەرتىش، گىلەمنىڭ تەگ ۋە تىۋىت زىچلىقىنى ئاشۇرۇش، نۇسخا، رەڭ تۈرلىرىنى كەشپ قىلىش جەھەتتىكى ھەر بىر تۈرلۈك نەتىجىسى ئۇلارنىڭ شەخسىيەتسىز ھالدا ئۆتۈنۈپ بېرىشى، ئۇلگە كۆرسىتىشى ۋە خەرىتە، خام ئەشيا بىلەن تەمىنلىشى ئارقىسىدا پۈتۈن ۋىلايەتنىڭ گىلەمچىلىك ئىشلەپچىقىرىشىدا تەتبىقلىنىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ ھەر بىر قەدەم ئىلگىرىلىشى، پۈتۈن ۋىلايەتنىڭ ئاممىۋى گىلەمچىلىكىدە بىر يېڭى سەكرەش - ئۈزلەشنى بارلىققا كەلتۈردى. قىلچە ئىككىلەنمەي شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، خوتەن ۋىلايەتلىك گىلەم كارخانىسى پۈتۈن ۋىلايەت بويىچە 55 مىڭ كىشىلىك گىلەمچىلىك قوشۇنىنى يېتىشتۈرۈپ چىققانلىقى ھېلەن، مۇشۇ زور قوشۇنىنىڭ سەركەردە - پاراۋۇزى بولغانلىقى بىلەن، گىلەمچىلىكنى خوتەن ۋىلايىتىنىڭ

ئىقتىسادىي تەرەققىياتىدىكى بەش چوڭ تۈۋرۈك كەسىپىنىڭ بىرىگە ئايلاندۇرۇشتا غايەت زور تۆھپە قوشقانلىقى بىلەن شۆھرەتلىنىشكە، ئىپتىخارلىنىشقا مۇناسىپ، قەدىرلەش ۋە سۆيۈشكە تېخىمۇ مۇناسىپ!

4. ئەللىك بەش مىڭ كىشىلىك «تۈۋرۈك»

خوتەن ۋىلايىتىنىڭ گىلەمچىلىك ئىشلەپچىقىرىشى تارىختىن بۇيان خوتەن، قاراقاش، لوپ بوستانلىقىدا مەركەزلىك راۋاجلىنىپ كەلگەنىدى. گۇما، چىرا، كېرىيە، نىيە ناھىيىلىرىدە بىر قىسىم گىلەمچىلەر بولسىمۇ، مەھسۇلات مىقدارى ئىنتايىن چەكلىك ئىدى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغان 1955 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ئىشلەپچىقىرىلغان زىلچە گىلەم 19 مىڭ 155 كۋادرات مېتىر ئىدى. شۇنىڭدىن بۇيان ئىچكى - تاشقى بازارنىڭ ئۆزگىرىشى ۋە خىزمەتتىكى بەزى ئامىللار تۈپەيلىدىن گىلەمچىلىك ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي جەھەتتىن ئېيتقاندا، ئۇچ قېتىم تۆۋەنلەپ تۆت قېتىم ئۆرلەش جەريانىنى باشتىن كەچۈردى. يەنى يىللىق گىلەم مەھسۇلاتى ئەسلىدىكى ئاساستا ئۆرلەپ 1958 - يىلى، 1962 - يىلى ۋە 1977- يىلى ئايرىم - ئايرىم ھالدا 84 مىڭ 285 كۋادرات مېتىر، 46 مىڭ 117 كۋادرات مېتىر، 80 مىڭ 602 كۋادرات مېتىرغا يېتىپ، ئۇچ يۇقىرى پەللىنى ھاسىل قىلغان بولسا، 1959 - يىلى، 1965 - يىلى ۋە 1985 - يىلى ئايرىم - ئايرىم ھالدا 9 مىڭ 655 كۋادرات مېتىر، 8 مىڭ 949 كۋادرات مېتىر، 14 مىڭ 278 كۋادرات مېتىرغا چۈشۈپ قېلىپ، ئۇچ تۆۋەن پەللىنى ھاسىل قىلدى. 1985 - يىلىدىن كېيىن سانائەت، يېزا ئىگىلىكىنىڭ كەسىپ قۇرۇلمىسىنى ئۆزلۈكسىز تەڭشەپ بازار ئىگىلىكىگە ماسلاشتۇرۇش، نامراتلارنى يۆلەش سالمىقىنى ئاشۇرۇش، بايلىق ئەۋزەللىكىنى تاۋار ئەۋزەللىكى ۋە ئىقتىسادىي ئەۋزەللىككە ئايلاندۇرۇش ئۇسۇنىدە ئىزدىنىش داۋامىدا، خوتەن قويى ۋە خوتەن گىلەمچىلىكىنى نۇقتىلىق راۋاجلاندۇرىدىغان تۈر سۈپىتىدە تۇتۇش توغرىسىدىكى پىكىر يولى بارا- بارا ئايدىڭلاشتى. 1998 - يىلىدىن باشلاپ ۋىلايەت بۇ تۈرنى خوتەن ۋىلايىتىنىڭ ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇشتىكى بەش چوڭ تۈۋرۈك كەسىپىنىڭ بىرى قىلىشنى رەسمىي بېكىتتى. بۇ پىكىر يولى ۋە تەرەققىيات پىلان تۈرىنىڭ بېكىتىلىشى خوتەن گىلەمچىلىكىنىڭ

يېقىنقى يىللاردا چاپسان تەرەققىي قىلىشىدا زور تۈرتكىلىك رول ئويناندى.

ئەلۋەتتە شۇنىمۇ نەزەردىن ساقىت قىلىشقا بولمايدۇكى، 1970-يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا خەلقئارا ۋە ئىچكى بازاردا گىلەم سودىسىنىڭ جانلىنىشى خوتەن گىلىمىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرگەندى. ئىچكى - تاشقى سودا ئېھتىياجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن، شۇ يىللاردا ۋىلايەتنىڭ بىر تۇتاش ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە، چىرا، كېرىيە، گۇما قاتارلىق ناھىيىلەردە بىر بۆلۈك گىلەم كارخانىلىرى قۇرۇلغان. مۇناسىۋەتلىك تارماقلار ۋىلايەتلىك گىلەم كارخانىسىنى ئاساس قىلغان ھالدا بىر قىسىم پىشقەدەم گىلەمچى ئۇستىلار ۋە تېخنىكلارنى ئاجرىتىپ، بۇ ناھىيىلەرگە تېخنىكا تايانچلىقىغا يۆتكەپ، يۈزلىگەن شاگىرتلارنى يېتىشتۈرگەن، ۋىلايەتلىك گىلەمچىلىك تېخنىكا تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىپ بىر قىسىم نۆسخا لايىھىلەش، خەرىتە سىزىش خادىملىرى ۋە باشقۇرغۇچى خادىملارنى تەربىيىلىگەندى. بۇ خىزمەتلەر ئارقىلىق گىلەم توقۇش تېخنىكىسى ۋىلايەت بويىچە ئومۇملىشىپ، گىلەمچىلىك ئىشلەپچىقىرىشىغا كەڭ ئاممىۋى ئاساس سېلىنغانىدى. يېقىنقى يىللاردا گىلەمچىلىك نۆۋەتلىق راۋاجلاندۇرۇلىدىغان تۈۋرۈك كەسىپ قىلىپ تۇتۇلغاندىن كېيىن، ئەينى يىللاردا بەرپا قىلىنغان بۇ ئاممىۋى ئاساس ناھايىتى تېزلا ئۆز رولىنى جارى قىلدۇردى.

تېخنىمۇ مۇھىمى، ۋىلايەتلىك گىلەم كارخانىسىنىڭ تېخنىكا جەھەتتە يېتەكلىشى، خەرىتە، خام ئەشيا بىلەن تەمىنلەش، تەييار مەھسۇلاتلارنى سېتىش جەھەتتىكى ئەتراپلىق مۇلازىمىتى بۇ يىللاردا يېزا - بازار گىلەم كارخانىلىرى، خۇسۇسىي گىلەم كارخانىلىرى ۋە يەككە گىلەمچىلىك ئائىلىلىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىشىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە زور كۆچ بىلەن راۋاجلاندۇرۇشىدا ئىنتايىن مۇھىم رول ئويناندى.

2002 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىكى ستاتىستىكىلىق مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا، ھازىر خوتەن، قاراقاش، لوپ بوستانلىقىدا كوللېكتىپ ئىگىلىكتىكى 17 يېزا - بازار گىلەم كارخانىسى، 20 مىڭ 576 يەككە گىلەمچى ئائىلە بار بولۇپ، گىلەمچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان ئەمگەك كۈچى 55 مىڭ 54 نەپەرگە، شۇ يىللىق گىلەم مەھسۇلاتى 446 مىڭ كۋادرات مېتىرغا يەتتى. يىللىق مەھسۇلات ئالدىنقى يىلدىكىدىن 30 مىڭ كۋادرات مېتىر ئاشتى. ئىشلەپچىقىرىشقا

ئىشلىتىلىۋاتقان گىلەم دۇكىنى 24 مىڭ 533 كە (بۇنىڭ ئىچىدە پولات قۇرۇلمىلىق دۇكان 1687دانىگە) يەتتى. يەككە گىلەمچى ئائىلىلەر ئىچىدە 10 دىن پۇقىرى دۇكان بولغان، 30 دىن يۇقىرى ھۈنەرۋەن ئىشلەيدىغان، يىللىق مەھسۇلات مىقدارى 500 كۋادرات مېتىردىن ئاشىدىغان گىلەمچىلىك كەسپىي ئائىلىسى 61 گە يەتتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە 500 دىن ئارتۇق گىلەمچى ئۇستىنى خام ئەشيا بىلەن تەمىنلەپ، مەھسۇلاتنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ، ئىشقا قاراپ ھەق بېرىش يولى بىلەن تىجارەت قىلىدىغان، يىللىادارات مېتىرغا يېتىدىغان بىر قىسىم چوڭ كەسپىي گىلەمچى ئائىلىلەر بارلىققا كەلدى.

2002 - يىلىدىكى ستاتىستىكىغا ئاساسلانغاندا، ۋىلايەت بويىچە 20 مىڭ 576 گىلەمچىلىك ئائىلىسى بولۇپ، بۇ، ۋىلايەت بويىچە 338 مىڭ 480 يېزا ئىگىلىك ئائىلىسىنىڭ 6.07% نى، گىلەمچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىدىغان 55 مىڭ 54 نەپەر ئەمگەك كۈچى ۋىلايەت بويىچە 525 مىڭ 12 نەپەر يېزا ئىگىلىك ئەمگەك كۈچىنىڭ 10.48% نى، شۇ يىلى يارىتىلغان 98 مىليون 120 مىڭ يۈەن گىلەمچىلىك مەھسۇلات قىممىتى ئوخشاش مەزگىلدىكى 466 مىليون 400 مىڭ يۈەن سانائەت ئومۇمىي ئىشلەپ چىقىرىش قىممىتىنىڭ 21.03% نى تەشكىل قىلىدۇ. گىلەمچىلىك مەھسۇلات قىممىتى شۇ كەسىپتىكى ئەمگەك كۈچىگە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 1 مىڭ 782 يۈەندىن، ۋىلايەت بويىچە ھەر بىر يېزا ئىگىلىك نوپۇسىغا 68.29 يۈەندىن توغرا كېلىدۇ.

بۇ سانلىق مەلۇماتلار گىلەمچىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ ۋىلايىتىمىز يېزا ئىگىلىكىدىكى «قوشۇمچە كەسىپ»لىك ئورنىدا تۇپكى ئۆزگىرىش بولغانلىقىنى، يەنى «قوشۇمچە كەسىپ»لىك ئورنىدىن ھالقىپ ئاساسىي كەسىپلىك ئورنىغا ئۆتكەنلىكىنى، تۇۋرۇك كەسىپلىك ئورنىنىڭ دەسلەپكى قەدەمدە تىكلەنگەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. بۇ «تۇۋرۇك»نى تەشكىل قىلغۇچى 55 مىڭ كىشىلىك زور قوشۇن ئەمدى ۋىلايىتىمىزنىڭ ھاللىق جەمئىيەت بەرپا قىلىش سەپىرىدە تېخىمۇ گىگانت قەدەم بىلەن ئالغا باسىدۇ.

5. گىلەمچىلىكنىڭ كەلگۈسى تېخىمۇ پارلاق

خوتەن گىلەمچىلىكى پارلاق تەرەققىيات ئىستىقبالىغا ئىگە. خوتەن قويى ئىشلەپچىقىرىش بازىسى قۇرۇلۇشى ئاساس قىلىنغان

خوتەن قوي يۈڭى گىلەمچىلىك مەھسۇلاتلىرى كەسپىنى ئېچىشنى، بەش چوڭ ئېچىش كەسپىنىڭ بىرى سۈپىتىدە تۇتۇش بەلگىلەنگەنلىكى خوتەن گىلەمچىلىكىنىڭ يېڭى تەرەققىياتىغا سىياسەت، مەبلەغ، مۇلازىمەت جەھەتتە ئەۋزەل شارائىت ھازىرلاپ بېرىدۇ.

ۋىلايىتىمىزنىڭ تاغلىق رايون ۋە تۈزلەڭلىك رايونلىرىدا 2 مىليون 629 مىڭ گىكتار كۆلەملىك، 1 مىليون 800 مىڭ قويلۇق تەبىئىي يايلاق ۋە ئوتلاق بار. ۋىلايىتىمىزنىڭ دېھقانچىلىق رايونلىرىدا ھەر يىلى 5 مىليون 980 مىڭ تۇياق قوي سىغىمچانلىقىغا باراۋەر كېلىدىغان 2 مىليون 810 مىڭ تونىنا ئوت - چۆپ، يەم - بوغۇز ئىشلەپچىقىرىلىدۇ. 170 مىڭ تۇياق ئەتراپىدا خوتەن قويى بار. خوتەن قويىنىڭ نەسلىنى ياخشىلاش ۋە كۆپەيتىشتە خېلى كۈچلۈك تېخنىكا قوشۇنى ۋە ئاممىۋى ئاساس بار. بۇلار خوتەن گىلەمچىلىكىنى تېز سۈرئەتتە راۋاجلاندۇرۇشنى مول ماددىي ئاساس، تېخنىكا ئاساسى ۋە ئاممىۋى ئاساس بىلەن تەمىنلەيدۇ.

ۋىلايىتىمىزدە خېلى كۈچلۈك گىلەم مەھسۇلاتلىرىنى لايىھىلەش قوشۇنى، بىر بۆلۈك تايانچ كارخانىلار ۋە 50 نەچچە مىڭ كىشىلىك گىلەمچىلىك ئىشلەپچىقىرىش قوشۇنى بار. بۇلار خوتەن گىلىمىنىڭ سۈپىتىنى تېخىمۇ ئۆستۈرۈش، مەھسۇلات تۈر - نۇسخىلىرىنى بېيىتىش، مەھسۇلات مىقدارىنى ئاشۇرۇشتىن ئىبارەت ئېغىر ۋەزىپىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدۇ.

تىنچلىق ۋە تەرەققىيات ھازىرقى دۇنيانىڭ ئاساسلىق ئېقىمى، دۇنيا ئىقتىسادىنىڭ بىر گەۋدىلىشىشى، خەلقئارا ئىقتىساد - سودا ئىشلىرىنىڭ راۋاجلىنىشى، بولۇپمۇ مەملىكىتىمىزدە ئومۇميۈزلۈك ھاللىق جەمئىيەت قۇرۇش ئۇلۇغۋار قۇرۇلۇشىنىڭ يولغا قويۇلۇشى، غەربىي رايونىنى ئېچىش، گۈللەندۇرۇش ئىشلىرىنىڭ چوڭقۇر قانات يېيىشى، خوتەن گىلەمچىلىكىنىڭ جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىشىنى ياخشى ئىجتىمائىي مۇھىت ۋە كەڭ بازار بىلەن تەمىنلەيدۇ.

خوتەن ۋىلايىتىنىڭ ساياھەت بايلىقىنى تەكشۈرۈش داۋامىدا، خوتەن گىلىمى تەكشۈرۈش، باھالاشقا قاتناشقان مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ئەتراپلىق تەكشۈرۈشى ئارقىلىق 80.7 يۇقىرى نومۇر بىلەن ۋىلايىتىمىزدىكى بىرىنچى تۈركە كىرىدىغان ساياھەت بايلىقى بولۇپ باھالاندى. شۇنداقلا ۋىلايىتىمىزنىڭ 2015 - يىلىغىچە بولغان ساياھەتچىلىكنى تەرەققىي قىلدۇرۇش پىلانىدا نۇقتىلىق تۈر قىلىنىپ، خوتەن شەھەر ئەتراپى مەنزىرىلىك ساياھەت رايونى قۇرۇش

تۇردە ساياھەت قىلىش، مال سېتىش مەخسۇس تۇرى قىلىپ ئېچىش بېكىتىلدى. ۋىلايەتلىك ساياھەتچىلىك ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى خوتەن گىلىمىنىڭ تونۇلۇش دەرىجىسىنى تېخىمۇ ئۆستۈرۈش، سېتىش يوللىرىنى كېڭەيتىشتە مۇھىم رول ئوينايدۇ.

يۇقىرىدا بايان قىلىنغان پايدىلىق پۇرسەت ۋە ئامىللارنىڭ ئۇنۇمىرسال رولى، ئومۇميۈزلۈك هاللىق جەمئىيەت بەرپا قىلىش سەپىرىدە خوتەن گىلىمىنىڭ مەسئۇلات سۈپىتى ۋە مىقدارىنىڭ زور دەرىجىدە ئۆسۈشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. «ئۇچ گۆھەر»نىڭ بىرى بولغان خوتەن گىلەمچىلىكى هەقىقىي تۇردە ۋىلايەتىمىزدىكى كۇچلۇك كەسىپكە، چوڭ كەسىپكە، تۇغرۇك كەسىپكە ئايلانغۇسى.

خوتەن گىلىمىنىڭ تۇرلىرى

بۇ يەردە ئالدى بىلەن «گىلەم» دېگەن سۆزگە ئېنىقلىما بېرىشكە توغرا كېلىدۇ. ئۇيغۇر تىلىدا «گىلەم» دېگەن سۆز «توقۇلما سېلىنجا» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. خەلقىمىز تەرىپىدىن ئىشلەپچىقىرىلىدىغان ۋە ئىشلىتىلىدىغان توقۇلما سېلىنجىلار ماتېرىيال پەرقىگە قاراپ ئۇچ خىلغا بۆلۈنىدۇ ۋە خاس نامىلار بىلەن ئاتاپ پەرقلەندۈرۈلىدۇ.

جاۋا گىلەم: بۇ، پۈتۈنلەي يۇڭ يىپنى ئۇرۇش - ئارقاق قىلىپ توقۇلىدىغان گىلەم بولۇپ، سىدام، رەڭدار، رەڭدار يوللۇق ۋە گۈللۈك قاتارلىق هەر خىل نۇسخىلاردا توقۇلىدۇ. ئەمما، بىرەك تىۋىت چىقىرىلمايدۇ. خەلق تىلىدا «جاۋا گىلەم» دېگەن خاس نام بىلەن ئاتاپ پەرقلەندۈرۈلىدۇ.

بۆز گىلەم: بۇ، پۈتۈنلەي بۆز يىپنى ئۇرۇش - ئارقاق قىلىپ توقۇلىدىغان گىلەم بولۇپ، نۇسخىلىرى جاۋا گىلەمگە قارىغاندا كۆپ، گۈل - نەقىشلىرى كۆركەم بولسىمۇ، لېكىن ئوخشاشلا تىۋىت چىقىرىلمايدۇ. خەلق تىلىدا «بۆز گىلەم» دېگەن خاس نام بىلەن ئاتاپ پەرقلەندۈرۈلىدۇ.

زىلچا گىلەم: بۇ، چەم يۈزى بۆز ئۇرۇش - ئارقاقتىن توقۇلىدىغان، توقۇش داۋامىدا ئوڭ يۈزىگە يۇڭ يىپتىن ياكى يىپەك يىپتىن تىۋىت چىقىرىلىدىغان گىلەم بولۇپ، ئۇنىڭ نەقىش نۇسخا تۇرلىرى، رەڭ خىللىرى ئالدىنقى ئىككى خىل گىلەمدىن خېلىلا

كۆپ، جۇلاسى زىيادە، شۇنداقلا چىداملىق كېلىدۇ. ئۇ، گىلەملەرنىڭ سەر خىلى بولۇپ، «زىلچا گىلەم» دېگەن خاس نام بىلەن ئاتىلىدۇ. «زىلچا» — «زىل سېلىنجا» دېگەن سۆزدىن كېلىپ چىققان بولۇپ، «سۇپەتلىك، نەپىس سېلىنجا»، «تۇتۇتلىق گىلەم» دېگەن مەنىنى بىلدۇرىدۇ.

گىلەملەر ئوڭ يۇزىدە تۇتۇت بولۇش - بولماسلىقتىن ئىبارەت نەقىش هاسىل قىلغۇچى ۋاستە پەرقىگە قاراپ، سۇر گىلەم ۋە تۇتۇتلىق گىلەم دەپ ئىككى تۈرگە ئايرىلىدۇ. سۇر گىلەملەرنىڭ گۇل نەقىشلىرى ئۆرۈش - ئارقاق يېپلاردىن بۇاستە هاسىل قىلىنىدۇ. زىلچا گىلەملەرنىڭ گۇل - نەقىشلىرى بولسا، ئۆرۈش - ئارقاقتىن بۇاستە هاسىل قىلىنماستىن، ئۆرۈش يېپلارغا يوڭ يېپنى «&» شەكلىدە يۆگەپ تۇتۇت چىقىرىش ئارقىلىق هاسىل قىلىنىدۇ. بۇ ئالاهىدىلىكنى هېسابقا ئالغاندا «زىلچا گىلەم» دېگەن سۆز «تۇتۇتلىق نەپىس گىلەم» دېگەن مەنىنى بىلدۇرىدۇ.

يېقىنقى بىر قانچە ئون يىلدىن بۇيان، سۇر گىلەملەرنىڭ مەهسۇلات مىقدارى ۋە ئىستېمال مىقدارىنىڭ زور دەرىجىدە ئازىيىشى، زىلچا گىلەملەرنىڭ پۈتۈن خەلق تۇرمۇش ئىستېمالىدا چاپسان ئومۇملىشىشى ئارقىسىدا، كۆپلىگەن كىشىلەر گىلەمنىڭ جاۋا گىلەم، بۆز گىلەم دېگەن تۇرلىرىنىڭ بارلىقىنى بىلمەيدىغان هالەتكە يەتتى. «گىلەم» دېگەن سۆزنى «زىلچا گىلەم» دېگەن خاس مەنىدە چۈشىنىدىغان بولدى. نەتىجىدە «گىلەم» دېگەن تۇر ئۇقۇمى كۆپلىگەن كىشىلەرنىڭ ئېڭىدا «زىلچا گىلەم» دېگەن مەنىنى ئاڭلىتىدىغان خاس ئۇقۇمغا ئايلىنىپ، «گىلەم» نىڭ هەم تۇر ئۇقۇمى، هەم خاس ئۇقۇمى بولۇش هالىتىنى شەكىللەندۈردى هەم شۇنداق قوللىنىلىدىغان بولدى. ئارخېئولوگىيە، ئېتنوگرافىيە، ئېتمولوگىيىگە ئائىت مەخسۇس ئەسەر - ماقالىلەردە يۇقىرىقى سۆزلەرنى دەل جايىدا قوللىنىش ئىنتايىن مۇهىم ئەلۋەتتە. بۇ ماقالىدە ئۇقۇمى خاتالىقى يۈز بەرمەسلىك شەرتى ئاستىدا، «گىلەم» ئىبارىسىنى «زىلچا گىلەم» مەنىسىدا قوللىنىمىز.

1. زىلچا گىلەمنىڭ تۈرلىرى

زىلچا گىلەم ماتېرىيال پەرقىگە قاراپ ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ:

يىپەك گىلەم: يىپەك گىلەم خام ئەشيا پەرقىگە قاراپ بۆز ئۇرۇش - ئارقاق، يىپەك تېۋىتلىق گىلەم ۋە ساپ يىپەك گىلەمدىن ئىبارەت ئىككى خىلغا ئايرىلىدۇ. گۈل - نەقش نۇسخىلىرى جەھەتتە يىپەك گىلەمنى، زىلچا گىلەمنىڭ خالىغان نۇسخىسىدا توقۇش مۇمكىن. بىراق باھاسى بەك يۇقىرى (ھەر كۋادرات مېتىرى ئۇچ مىڭ يۈەن ئەتراپىدا) بولغاچقا، ئانچە كۆپ توقۇلمايدۇ.

يۈڭ زىلچا گىلەم: ئۇرۇش - ئارقىقى بۆز يىپتىن، تېۋىتى يۈڭ يىپتىن توقۇلىدۇ. ئادەتتىكى ئەھۋالدا «زىلچا گىلەم» ياكى «گىلەم» دەپلا ئاتىلىدۇ.

شەكىل پەرقىگە قاراپ، چاسا (تىك تۆت بۇلۇڭ شەكىللىك) گىلەم، ئۇزۇن (پاراللېل تۆت تەرەپلىك شەكىللىك) گىلەم، تۇخۇمسىمان (ئېللىپىس شەكىللىك) گىلەم، غەيرىي نورمال (مەسىلەن، ناپانچا شەكىللىك گىلەم، تۆشۈكلۈك) گىلەم، تۆشۈكلۈك چەمبىرەك گىلەم قاتارلىقلارغا بۆلۈنىدۇ. ھازىر توقۇلۇۋاتقان گىلەملەرنىڭ چوڭ - كىچىكلىك ئۆلچىمىلا 200 خىلدىن ئاشىدۇ.

زىچلىق دەرىجىسىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا قاراپ، 360 قاتارلىق گىلەم، 450 قاتارلىق گىلەم، 540 قاتارلىق گىلەم، 720 قاتارلىق گىلەم، 900 قاتارلىق گىلەم دېگەن تۇرلەرگە بۆلۈنىدۇ (بۇ يەردىكى قاتار دېگەن سۆز گىلەمنىڭ ھەر بىر مېتىر كېڭلىكىدىكى يۇزىگە تارتىلغان ئۇرۇش يىپ سانىنى كۆرسىتىدۇ. بىر مېتىر كېڭلىكتە قانچە قاتار ئۇرۇش بولسا، بىر مېتىر ئۇزۇنلۇققىمۇ شۇنچە قاتار تېۋىت چىگىلىدۇ. مەسىلەن، 360 قاتارلىق گىلەمنىڭ ھەر بىر كۋادرات مېتىرىغا 129 مىڭ 600 دانە تېۋىت چىگىلىدۇ. 900 قاتارلىق گىلەمنىڭ ھەر بىر كۋادرات مېتىرىغا بولسا 810 مىڭ دانە تېۋىت چىگىلىدۇ. دېمەك، گىلەمنىڭ قاتار سانى قانچە كۆپ بولسا، چەم يۇزى شۇنچە پىششىق، تېۋىتى شۇنچە زىچ، چىدامليقلىقى شۇنچە يۇقىرى، كۆركەملىكى شۇنچە زىيادە بولىدۇ).

خام ئەشيالىرىنىڭ رەڭلىنىش مەنبەسىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقىغا قاراپ، تەبىئىي رەڭدار گىلەم ۋە بوياق رەڭدار گىلەم دېگەن ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

تەبىئىي رەڭدار گىلەم. ئۇ ئاق، قارا، بۆز، چىلان بۆز، كۆكۈش، كۈلرەڭ قاتارلىق تەبىئىي رەڭ تۈرلىرى بويىچە ئايرىم ئىگىرىپ تەييارلانغان تەبىئىي رەڭلىك يۈڭ يىپلاردىن گۈل ھاسىل

قىلىنىدىغان گىلەم بولۇپ، بۇ خىل گىلەملەر رەڭگى ئۆڭمەسلىك، ساددا، سالاپەتلىك بولۇشتەك ئەۋزەللىكلەرگە ئىگە.

بوياق رەڭدار گىلەم. ئۇ بوياپ تەييارلانغان يۇڭ يىپ ئارقىلىق گۈل - نەقىش ھاسىل قىلىنىدىغان گىلەم تۇرى بولۇپ، بوياق ماتېرىيالىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا ئاساسەن يەنە ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

بىرى، تەبىئىي بوياق رەڭدار گىلەم. تېۋىت يىپلىرى ئۆسۈملۈك بوياق ماتېرىياللىرى، مىنېرال بوياق ماتېرىياللىرى، ياسالما بوياق ماتېرىياللىرى، ۋاستىلىق بوياق ماتېرىياللىرى قاتارلىق تەبىئىي ماتېرىياللار ئارقىلىق بويىلىدۇ. بۇ خىل گىلەملەر رەڭ تارىماسلىق، ئۆڭمەسلىك، ساددا، ئېسىل سۈپەت بولۇش قاتارلىق ئەۋزەللىكلەرگە ئىگە. لېكىن، بوياق تۈرى ئاز، قېنىق، شوخ رەڭلەردە بوياش قىيىن بولۇش، رەڭ تەكشىلىكى ئاجىز بولۇش قاتارلىق يېتەرسىزلىكلىرىمۇ بار.

يەنە بىرى، خىمىيىۋى بوياق رەڭدار گىلەم. تېۋىت يىپ خىمىيىۋى بوياقلار (سانائەت بوياقلىرى) ئارقىلىق بويىلىدۇ. خىمىيىۋى بوياقلار كىسلاتاسىز بوياقلار ۋە كىسلاتا ۋاستىلىق بوياقلار دېگەن ئىككى چوڭ تۈرگە بۆلۈنىدۇ: گىلەم كارخانىلىرىدا ئومۇمەن، كىسلاتالىق بوياقلار ئىشلىتىلىدۇ. خەلق ئىچىدە ھەر ئىككى خىل بوياق ئىشلىتىلىدۇ. خىمىيىۋى بوياقلارنىڭ تۈرى كۆپ، ھەر خىل ئۆلچەمدە ئىشلىتىش، ئارىلاشتۇرۇپ تەڭشەش ئارقىلىق 4 ـ 5 يۈز خىل ئوخشىمىغان رەڭلىك يىپلارنى بويىغىلى بولىدۇ. رەڭ قېنىقلىقى، شوخلۇقى ياكى سۇس - ئاجىزلىقىنى كۆزلىگەن مەقسەتكە لايىق بويىغىلى بولىدۇ. رەڭ تەكشىلىكى ياخشى، توقۇلغان گىلەم نەقىشلىرى سۈپەتلىك، كۆركەم بولىدۇ. لېكىن كىسلاتاسىز بوياقلارنى ئىشلىتىش مۇڭلۇق بولمىسا، رەڭ تاراپ كېتىش، ئۆڭۈپ كېتىش ئەھۋاللىرىدىن ساقلانغىلى بولمايدۇ. كىسلاتا ۋاستىلىق بوياق ئارقىلىق پاردا بويالغان يىپتىن توقۇلغان گىلەملەر بۇنداق يېتەرسىزلىكلەردىن خالىي بولۇپ، بۇ خىل گىلەملەر ئەڭ سۈپەتلىك ھېسابلىنىدۇ.

2. زىلچا گىلەمنىڭ تۈزۈلۈشى

زىلچا گىلەملەر قايسى تۈردىكى گىلەم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر،

بىر دەك تىك بۆلەكلەر ۋە توغرا بۆلەكلەردىن تۈزۈلىدۇ.

تىك بۆلەكلەر: زىلچا گىلەم تىك يۇنىلىشتە تەگلىك ۋە تىۋىتتىن ئىبارەت ئىككى قەۋەتتىن تۈزۈلىدۇ. يەنى گىلەمنىڭ ئۈستىخان ۋە مۇسكۇللىرىنى تەشكىل قىلغۇچى ئۇرۇش - ئارقاق يىپلار ئۆز ئارا گىرەلىشىپ تەگلىكنى ھاسىل قىلىدۇ ۋە تىۋىت يىلتىزىنى تۈتۈپ تۇرىدۇ. تەگلىككە يۇڭ ياكى يىپەك يىپتىن تىۋىت چىگىش ئارقىلىق چىقىرىلىدىغان گۈل - نەقىشلەرنى ھاسىل قىلغۇچى «قاش - كىرپىك» لەر ئۈست يۈز، يەنى تىۋىت يۈزنى ھاسىل قىلىدۇ. گىلەمنىڭ تەگلىك يۈزى (تەتۈر يۈزى) كۆن چەمگە ئوخشاش قاتتىق، مەزمۇت بولغاچقا، «چەم يۈز» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

توغرا بۆلەكلەر: زىلچا گىلەمنىڭ بەت يۈزى قىرغاقتىن مەركەزگە قاراپ چۈچا، كۆگاپ، زەيلىك، كانارا ۋە ئىچى گۈلىدىن ئىبارەت بەش بۆلەكتىن تۈزۈلىدۇ. لېكىن بۇ مۇتلەق ئەمەس، گىلەم نۇسخا تۈرىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقىغا قاراپ، توغرا بۆلەكلەر سانىمۇ پەرقلىق بولىدۇ. بەزى گىلەملەر ئۈچ بۆلەكتىن تۈزۈلسە، بەزىلىرى تۆت ياكى بەش بۆلەكتىن تۈزۈلىدۇ.

چۈچا: گىلەمنىڭ ئىككى بوي قىرغىقىدىكى كۆگاپ سىرتىغا چىقىپ تۇرىدىغان ئۇرۇش ئۈچلىرىدىن چىقىرىلىدىغان لەپلىمە قىسمى بولۇپ، ئادەتتە 5 ـ 15سانتىمېتىر ئۇزۇنلۇقتا بولىدۇ. كۆگاپ ئۆرۈمىسىنى چۈۋۈلۈپ كېتىشتىن ساقلاش، گىلەمگە زىننەت بېرىش رولىنى ئويناىدۇ.

كۆگاپ: گىلەمنىڭ ئىككى بوي قىرغىقىدا چۈچا يىلتىزى بىلەن زەيلىك ئوتتۇرىسىغا ئۆرۈش بىلەن ئارقاقتىنلا توقۇپ چىقىرىلىدىغان تىۋىتسىز تەگلىك قىسمى بولۇپ، بوي كەڭلىكى 2 ـ 4 سانتىمېتىر بولىدۇ. تىۋىتنىنى مۇھاپىزەت قىلىش، چۈۋۈلۈپ كېتىشتىن ساقلاش رولىنى ئويناىدۇ.

زەيلىك: گىلەمنىڭ ئىككى باشتىكى كۆگاپ ۋە ئىككى يان قىرغاق بىلەن كانارا ئارىلىقىدىكى گۈل - نەقىش چىقىرىلمايدىغان قىسمى بولۇپ، كەڭلىكى 2 ـ 5 سانتىمېتىر ئەتراپىدا بولىدۇ. زەيلىك، گىلەم تىۋىت يۈزىنىڭ تەگلىك رەڭگىدە توقۇلىدۇ. ئۇ، گىلەمنىڭ كۆگاپ بىلەن كانارا ئوتتۇرىسىدىكى ئۆتكۈنچى بەلۋاغ بولۇپ، ئاق رەڭلىك كۆگاپ بىلەن خىلمۇ خىل رەڭدار گۈللەر بىلەن تولغان كانارىنى بىر - بىرىگە ماسلاشتۇرۇش، سۈبېكتتىكى تاسادىپىيلىق تۈيغۇسىنى پەسەيتىش رولىنى ئويناىدۇ.

كانارا: گىلەمنىڭ زەيلىك قىسمى بىلەن ئىچ گۇل قىسمىنى ئايرىپ تۇرغۇچى بۆلەك بولۇپ، ئىككى چېتى رەڭدار سىزىقلار بىلەن رامكىلىنىپ، ئوتتۇرىسىغا گۇل نەقىشلەر چىقىرىلىدۇ. مۇنداقچە ئېيتقاندا، كانارا ئىچ گۇل بىلەن زەيلىكنى ئايرىپ تۇرغۇچى نەقىشلىك رامكىدۇر.

ئىچ گۇل: بۇ گىلەمنىڭ كانارا قورشاۋىدىكى مەركىزىي قىسمىنى كۆرسىتىدۇ. گىلەم نەقىشلىرىدىكى ئاساسىي گۈللەر مۇشۇ بۆلەككە چۈشىدىغان بولغاچقا «ئىچ گۇل» دېيىلىدۇ. نەقىشلىك گىلەملەرنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ نۇسخا نامى، ئىچ گۇل قىسمىدىكى ئاساسىي گۈلنىڭ نامى ياكى ئىچ گۇل قىسمىنىڭ نەقىش شەكلى نامى بىلەن ئاتىلىدۇ. ئىچ گۇل قىسمىدىكى دەرھال كۆزگە چېلىقىدىغان ئاساسىي گۈللەر «ئايگۈل» دەپ ئاتىلىدۇ.

3. زىلچا گىلەمنىڭ نۇسخا، رەڭ تۇرلىرى ۋە ئالاھىدىلىكى

خوتەن گىلىمى «خوتەننىڭ ئۇچ گۆھىرى»نىڭ بىرى سۈپىتىدە يۇقىرى شۆھرەتكە ئىگە بولۇپ، دۆلەت ئىچى - سىرتىدا خېلى داڭقى بولسىمۇ، ئۇنىڭ نۇسخا، رەڭ تۇرلىرى ۋە ئالاھىدىلىكى ھەققىدىكى تەنقىداتلار تولىمۇ يېتەرسىز بولۇپ كەلدى. مۇشۇ تېمىدىكى تەنقىداتقا بېغىشلانغان ساناقلىقلا ئەسەر، ماقالىلەردىمۇ بۇ جەھەتتىكى قاراشلار تېخى بىرلىككە كەلمىدى. تەنقىداتچىلارنىڭ بەزىلىرى خوتەن گىلىمىنىڭ نۇسخىلىرىنى ئانارگۈل نۇسخا، چاچما نۇسخا، كەلكۇن نۇسخا، بەش چېچەك نۇسخا، شام نۇسخا، ئىران نۇسخا، ئەدىيال نۇسخا، قەدىم نۇسخا قاتارلىق سەككىز ئاساسىي تۈرگە ئايرىيدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا ئادەم ئوبرازى، تەبىئىي مەنزىرىلەر چۈشۈرۈلگەن خىللىرىمۇ بار دەپ كۆرسىتىش بىلەن كۆپايىلىنىدۇ[8]. گىلەمچىلىك ھەققىدىكى تۇنجى مەخسۇس ئەسەر «خوتەن گىلەمچىلىكى» دە: گىلەم نۇسخىلىرى كەلكۇن نۇسخا، چاچما نۇسخا، ئانارگۈل نۇسخا، پاختا نۇسخا، بەش چېچەك نۇسخا، شام نۇسخا، ئىران نۇسخا، ئەدىيال نۇسخا، لوڭقا نۇسخا، يۇلتۇز نۇسخا، جاينامار نۇسخا قاتارلىق 11 ئاساسىي تۈرگە بۆلۈنىدۇ، دەپ بايان قىلىنىدۇ ۋە مەنزىرە نۇسخا، ئارغىماق نۇسخا، ئالبان نۇسخا قاتارلىق باشقا نۇسخا تۈرلىرىمۇ بار

دەپ كۆرسىتىلىدۇ[1].

بۇ تەتقىقاتلار گەرچە قەدىرلىك بولسىمۇ، گىلەم نۇسخىلىرىنىڭ قەدىمىي ۋە ئەنئەنىۋى نۇسخىلىرى توغرىسىدىكى قاراش بىر دەك بولمىغانلىقى، شۇنداقلا گىلەم نۇسخىلىرىنىڭ يېقىنقى دەۋرلەردىكى تەرەققىياتى كىشىلەرنى بۇ ھەقتە تېخىمۇ ئىزدىنىشكە ئۇندەيدۇ.

يېقىنقى دەۋردىن بۇيان، بولۇپمۇ يېقىنقى يىللاردا ئىجتىمائىي تەرەققىيات ۋە تۇرمۇش سەۋىيىسىنىڭ ئۆسۈشى، كىشىلەرنىڭ گۈزەللىك قارىشى ۋە ئېستېتىك ئېھتىياجىنىڭ ئۆزگىرىشى ۋە كۆچىيىشى قاتارلىق سەۋەبلەر ئارقىسىدا، خوتەن گىلىمىنىڭ نۇسخا، رەڭ تۈرلىرى بارغانسېرى بېيىدى، خوتەن گىلىمىنىڭ ھازىرقى ئاساسىي نۇسخا تۈرلىرى، يانداش تۈرلىرى، رەڭ تۈرلىرىنى تۆۋەندىكىچە بۆلۈشكە بولىدۇ.

كەلكۈن نۇسخا

كەلكۈن نۇسخا گىلەم رىۋايەتلەردىكى ئۇچۇرلار ۋە پېشقەدەم گىلەمچىلەرنىڭ قەيت قىلىشچە، گىلەم نۇسخىلىرىنىڭ تۇنجىسى ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ گۈل شەكلى دولقۇن ياساپ بۆژغۇنلىنىپ ئېقىۋاتقان كەلكۈن سۈيىگە تەقلىد قىلىنىپ بارلىققا كەلتۈرۈلگەنلىكى، شۇنداقلا گىلەم سودىسىنىڭ ئۇلۇغ كەلكۈن سۈدەك راۋان بولۇشىنى تىلەش ئىستىكى ئەكس ئەتتۈرۈلگەنلىكى ئۈچۈن مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان.

كەلكۈن نۇسخىلىق گىلەمنىڭ چوڭ - كىچىكلىكىگە قاراپ بىر قانچە يول كانارا چىقىرىلىدۇ. ئەڭ كىچىك گىلەملەردە بىرلا كانارا بولسا پەۋقۇلئاددە چوڭ گىلەملەردە 10 يولغىچە كانارا ئەقىلىرى بولىدۇ (بۇ قائىدە گىلەمنىڭ باشقا تۈرلىرى ئۈچۈنمۇ ئورتاق). ئىچ گۈل ئەقىلىرىدە گىلەم بويىغا قىيپاش يۇنلۇشتە داۋاملاشقان پەلەمپەي شەكىللىك رەڭدار يوللاردىن ھاسىل بولغان چاقماق (مۇنتىزم تۆت تەرەپلىك) نەقىش شەكلىدىن ئايگۈل ھاسىل قىلىنىدۇ (بۇنداق چاقماق شەكىللىك ئايگۈل كەسىپ تىلىدا «ياغلىق»، «ياغلىقگۈل» دەپ ئاتىلىدۇ). ئايگۈلنىڭ تۆت چوققىسى گىلەمنىڭ بويى ۋە توغرا كانارىلىرىغا تىرىكىلىدۇ. ھەر بىر ئايگۈلنىڭ مەركىزىگە تۆت يوپۇرماق، تۆت غۇنچە شەكلىدىن تۈزۈلگەن گۈل گۈرۈپپىسى چۈشىدۇ. بۇ گۈل «غازاڭ گۈل» دېيىلىدۇ. ئۇ بۇلدۇقلاۋاتقان كەلكۈن قاينىمىنىڭ چوققىسىنى ئىپادىلەيدۇ. پەلەمپەي شەكىللىرى

بولسا دولقۇن سىزىقلىرىنى ئىپادىلەيدۇ.

كەلكۇن نۇسخا گىلەمنىڭ ئىچ گۇل قىسمىدىكى ئايگۇل سانىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقى سەۋەبلىك بىر ئايگۇللۇك، ئىككى ئايگۇللۇك، ئۈچ ئايگۇللۇك، بەش ئايگۇللۇك، سەككىز ئايگۇللۇك بالچۇق نۇسخا ئۆزگىرىشلىرى ھاسىل بولىدۇ.

بىر، ئىككى، ئۈچ ئايگۇللۇك كەلكۇن نۇسخا گىلەملەردە، ئايگۇللەر گىلەم بويىغا بىر يول، بىر دەۋر ياكى بىر يول ئىككى دەۋر ياكى بىر يول ئۈچ دەۋر قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. بەش ۋە سەككىز ئايگۇللۇك گىلەملەردە بولسا، ئايگۇللەر ئىككى يول ئىككى دەۋر ياكى ئىككى يول ئۈچ دەۋر قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ.

كەلكۇن نۇسخا گىلەم كونا (قەدىمىي) كەلكۇن نۇسخا ۋە ئۆركەش كەلكۇن نۇسخا دەپ تەڭداش مۇناسىۋەتتىكى ئىككى يانداش نۇسخىغا بۆلۈنىدۇ. يۇقىرىدا بايان قىلىنغان شەكىللەر كونا كەلكۇن نۇسخىغا خاس ئالاھىدىلىكلەرنى كۆرسىتىدۇ. ئۆركەش كەلكۇن نۇسخا گىلەم نەقىشلىرىدە ئايگۇللەرنىڭ قىيپاش يۆنىلىشلىرى تەرەپ سىزىقلىرى پەلەمپەي شەكىلدە بولماستىن، بەلكى تۈتاش ياكى سىزىقلاردىن ھاسىل قىلىنىدۇ. يايى ئويمىنىنىڭ ئىچىگە ئىلمەك سىزىقلار ۋە توچكا گۇللەر چىقىرىلىدۇ. بۇ شەكىل كەلكۇن ئۆركەشلىرىدىن ھاسىل بولغان بۆزغۇننى ئىپادىلەيدۇ. شۇڭا ئۆركەش كەلكۇن نۇسخا دېيىلىدۇ. باشقا جەھەتلەردە كونا كەلكۇن نۇسخىدىن پەرقلەنمەيدۇ. ئۆركەش كەلكۇن نۇسخا گىلەم، كونا كەلكۇن نۇسخىغا قارىغاندا كۆركەم بولىدۇ.

ئۆركەش كەلكۇن نۇسخا گىلەمنىڭ كەشىپ قىلىنغان ۋاقتى ئۇزاق ئەمەس. بۇ نۇسخىنى 1951 - يىلى خوتەن ۋىلايەتلىك گىلەم كارخانىسىنىڭ باشلىقى ئىمىن قاسىم، سابىق ۋالىي نەبىجان يۈسۈپنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە لايىھىلەپ توقۇپ چىققان. شۇڭا، خەلق ئىچىدە بۇ خىل گىلەم بەزىدە «ۋالىي كەلكۇن نۇسخا» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

كەلكۇن نۇسخا گىلەملەرنىڭ تەگلىك رېڭى ھال، قوڭۇر رەڭلەردە بولىدۇ.

كەلكۇن نۇسخا گىلەم سۇنى، ھاياتلىقنى ئۇلۇغلاش ئاساسىدا كېلىپ چىققان بولۇپ، ئەجدادلارنىڭ قەدىمكى دەۋرلەردىلا سۇنىڭ بوستانلىق ۋە ھاياتلىقنىڭ جېنى ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتكەنلىكى ۋە بۇ خىل ئاڭنى ئوبرازلاشتۇرغانلىقىنىڭ مەھسۇلى.

يۇلتۇز نۇسخا

يۇلتۇز نۇسخا گىلەم بىرەك كانارلىق توقۇلىدۇ. ئىچ گۇل قىسمى گىلەم بويىغا ۋە ئېنىگە تىك يۆنىلىشلىك سىزىقلار ۋە قىيپاش يۆنىلىشلىك گېئومېتىرىيىلىك سىزىقلارنى چىقىرىش، تىك سىزىق ۋە قىيپاش سىزىقلار كېسىشكەن تۆت چىلەك (*) نۇقتىلارغا چوڭ يۇلتۇزگۇل، تىك سىزىقلار كېسىشكەن چىلەك (+) نۇقتىلارغا ئارا يۇلتۇزگۇل، سىزىقلار ئارىسىدىكى بوشلۇقلارغا كىچىك يۇلتۇز گۇل شەكىللىرىنى چىقىرىش ئارقىلىق ھاسىل قىلىنىدۇ. گۇل شەكلى تۆت تەرەپكە داۋاملىشىدىغان تەكشى بەتلىك نەقىش شەكلىدە بولۇپ، گىلەمنىڭ ئۆلچىمىگە ئاساسەن خالىغانچە چوڭايتقىلى ياكى كىچىكلەتكىلى بولىدۇ.

يۇلتۇز نۇسخا گىلەمنىڭ ئىچ گۇل قىسمى پايانسىز ئاسمانىي، ئۇنىڭدىكى يۇلتۇز گۇللەر بولسا سانسىز يۇلتۇزلار ئاسمان سەتھىدە جىمىرلاپ نۇر چېچىپ تۇرغان ئايدىڭ كېچە مەنزىرىسىنى ئىپادىلەيدۇ. بۇ قەدىمكى ئەجدادلىرىمىزنىڭ قۇياش، ئاي، يۇلتۇزلارغا ئىلاھ سۈپىتىدە سېغىنىش، ئۇلارنىڭ قارارگاھى بولغان كۆكنى ئۇلۇغلاش ئارقىسىدا كېلىپ چىققان قەدىمىي نۇسخىلارنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ.

يۇلتۇز نۇسخا گىلەمدە پوررەڭ تەگلىك رەڭ قىلىنىدۇ.

شام نۇسخا

شام نۇسخا گىلەملەرمۇ كانارلىق توقۇلىدۇ. ئىچ گۇل قىسمىدا غەيرىي مۇنتىزم ئالتە تەرەپلىك شەكلىدە ئايگۇل چىقىرىلىدۇ. ئايگۇل مەركىزىگە مۇنتىزم تۆت تەرەپلىك شەكلىدە قەندەل ئوبرازى چىقىرىلىپ، قەندەلدە يورۇق يېنىپ تۇرغان تۆت دانە چوڭ چىراغ، سەككىز دانە شام شەكلى چىقىرىلىدۇ. ئايگۇل مەركىزىنىڭ سىرتىدىكى بوشلۇققا چاقماق، توچكا، تۆت پەرە شەكىللىك كىچىك گۇللەر چىقىرىلىدۇ. ئىچ گۇل قىسمىنىڭ تۆت بۇرجىكىگە بۇرجەك گۇللەر چىقىرىلىدۇ.

بۇ نۇسخىنىڭ گۇللىرى چىراغ، شاملار يېنىپ تۇرغان ئۆينىڭ تورۇسغا تەقلىد قىلىش ئاساسىدا بەلگىلىنىدە دەرىجىدە مۇبالىغەلەشتۇرۇش ئارقىلىق ھاسىل قىلىنغان بولۇپ، بۇ شەكىل

ماھىيەتتە ئەجدادلىرىمىزنىڭ قەدىمكى دەۋرلەردىكى قاراڭغۇلۇق ۋە زۇلمەتتىن پاناھلىنىش ئۈچۈن ئوتنى، يورۇقلۇقنىڭ ئۇلۇغلاش، يورۇقلۇقنى ياخشىلىق، ئامانلىق، ئادىللىقنىڭ بەلگىسى دەپ بىلىشتەك ئىپتىدائىي ئېتىقادىنىڭ سەنئەت ۋاستىسى ئارقىلىق ئەكس ئەتتۈرۈلۈشىدۇر.

شام نۇسخا گىلەم ئىنتايىن قەدىمىي نۇسخىلارنىڭ بىرى بولۇپ، نىل كۆك (شوخ كۆك)، كۆك رەڭلەر تەگلىك رەڭ قىلىنىدۇ.

ئانارگۈل نۇسخا

ئانارگۈل نۇسخىلىق گىلەم ئانار دەرىخىنىڭ شاخ، چېچەك، مېۋە، غۇنچىلىرىنىڭ شەكلى ئاساسلىق گۈل نەقىش قىلىنغان نۇسخا بولۇپ، نەقىشلىرىدىكى بەزى پەرقلەر سەۋەبىدىن چۈلۈك ئانار نۇسخا ۋە شاخ ئانار نۇسخىدىن ئىبارەت تەڭداش مۇناسىۋەتتىكى ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ. بىردەك كانارلىق توقۇلىدۇ. كانارا گۈللىرى ھەر خىل گۈل ئېلىپمېنتلىرىدىن تۈزۈلىدۇ. بەزى كانارلارغا ئانارنىڭ شاخ - يوپۇرماق، غۇنچە، مېۋىلىرى شەكلى چۈشۈرۈلىدۇ. بەزى كانارلارغا باشقا گۈل نەقشلەر چىقىرىلىدۇ.

ئىچ گۈل قىسمىدا بىر دانە لوڭقىغا سېلىنغان ئانار شېخى ئاساسىي غول قىلىنىپ، ئۇنىڭ ئوستىگە رەت - رەت يان شاخلار، غۇنچە، يوپۇرماق، ئانار مېۋىسى قاتارلىقلار چۈشۈرۈلگەن شەكىل بىر نەقىش گۈرۈپپىسى قىلىنىدۇ. مانا شۇ نەقىش گۈرۈپپىسى ئىچ گۈل قىسمىغا ئىككى يول، ئىككى دەۋر قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. 1 - ۋە 2 - دەۋردىكى لوڭقا، گىلەمنىڭ ئىككىنچى باش تەرىپىگە كەلتۈرۈلۈپ، شاخ ئۈچلىرى گىلەم ئۈزۈن بويىنىڭ ئوتتۇرا سىزىقىغا قارىتىلىدۇ.

چۈلۈك ئانار نۇسخىلىق گىلەمدە، يوپۇرماق، غۇنچە، چېچەكلەر كۆپرەك بولۇپ، ئانار دەرەخلىرى باراقسان كۆكلىگەن، گۈل - غۇنچىلار پورەكلەپ ئېچىلغان، ئانار دەرىخى مېۋە تۈتۈشقا باشلىغان ياز مەزگىرسىنى ئىپادىلەيدۇ.

شاخ ئانار نۇسخىلىق گىلەم گۈللىرىدە بولسا، ئانارنىڭ شاخ شەكىللىرى، چوڭ - چوڭ مېۋە شەكىللىرى كۆپرەك، يوپۇرماقلىرى ئازراق بولىدۇ. بۇ نۇسخا مول ھوسۇللۇق كۆز پەسلىنى ئىپادىلەيدۇ.

ئانارگۈل نۇسخىلىق گىلەمنىڭ ئىچ گۈل قىسمىدا، ئانارغا مۇناسىۋەتسىز گۈل نەقشلەر چىقىرىلمايدۇ. بۇ نۇسخا

ئەجدادلىرىمىزنىڭ بىۋاسىتە ئىشلەپچىقىرىش ئەمەلىيىتىدىن ئۆرنەك ئېلىش ئاساسىدا شەكىللەنگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ قەدىمكى دەۋرلەردىلا ئانارنىڭ نۇرغۇن كېسەللەرگە شىپا بولىدىغان دورىلىق خۇسۇسىيىتىنى، غازاڭ ۋە شۆپۈكلەرنى بويياق ماتېرىيالى قىلىشقا بولىدىغانلىقىنى بايقىغانلىقىنى، ئانارنى بىرقەدەر يۇقىرى ئىقتىسادىي ئۈنۈم بېرىدىغان، مېۋىسى شىپالىق بولغان خاسىيەتلىك دەرەخ، دەپ قارىغانلىقىنى ۋە ئانار ئۆستۈرۈشكە ئەھمىيەت بىلەن قارىغانلىقىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ.

ناھايىتى قەدىمىي نۇسخا بولغان ئانارگۈل نۇسخىلىق گىلەم نەقىشلىرىدە، لوڭقا شەكلى قوللىنىلغانلىقى ئەجدادلىرىمىزنىڭ بۇرۇندىن تارتىپ لوڭقا - تەشتەكلەردە مەنزىرە دەرەخلىرى ۋە گۈل ئۆستۈرۈش ئادىتىنىڭ بولغانلىقىنى ئىپادىلەيدۇ.

ئانارگۈل نۇسخىلىق گىلەمنىڭ گۈل نۇسخىسى خالىغانچە كېڭەيەلەيدىغان تەكشى بەتلىك نەقىش بولۇپ، تولۇقلىما گۈللەر يوق دېيەرلىك. ئۇ، كىشىگە جىمجىتلىق، ئېغىر - بېسىقلىق ۋە قانائەت تۇيغۇسى بېرىدۇ. ئانارگۈل نۇسخىلىق گىلەملەردە شوخ كۆك ۋە كۆك رەڭلەر تەگلىك رەڭ قىلىنىدۇ.

پاختا نۇسخا

پاختا نۇسخىلىق گىلەم كېۋەزنىڭ شاخ، يوپۇرماق، چېچەك ۋە غوزەكتە ئېچىلغان پاختا شەكىللىرى ئاساسىي گۈل نەقىش قىلىنغان نۇسخا بولۇپ، كانارلىق توقۇلىدۇ. ئىچ گۈل قىسمىدا بىردىن ئۈچكىچە ئايگۈل بولىدۇ. ئايگۈللەر تەڭداش مۇناسىۋەتتە (چوڭ - كىچىكلىكى ئوخشاش) بولۇپ، غەيرىي مۇنتىزىم ئالتە تەرەپلىك شەكىلدىن تۈزۈلىدۇ. ئالتە تەرەپلىك شەكىلنىڭ تەرەپلىرى پەلەمپەي شەكىلدە چىقىرىلىپ، ئۇستىگە كېۋەزنىڭ چېچەك، يوپۇرماق شەكىللىرى نەقىش قىلىنىدۇ. ئايگۈلنىڭ مەركىزىدە كېۋەز چېچىكى، ئۇنىڭ ئەتراپىدا كېۋەزنىڭ شاخ، يوپۇرماق، چېچەك شەكىللىرىدىن تۈزۈلگەن سەپلىمە نەقىشلەر بولىدۇ. ئايگۈل سىرتىدىكى بوش ئورۇنلارمۇ پۈتۈنلەي كېۋەزنىڭ پۈتۈن تۈپ كۆرۈنۈشىدىن تۈزۈلگەن گۈل شەكىللىرى بىلەن تولدۇرۇلىدۇ. قىسقىسى، ئىچ گۈل قىسمىدا كېۋەزگە مۇناسىۋەتسىز ھېچقانداق گۈل نەقىش بولمايدۇ. بۇ خىل گىلەمنىڭ كانارا قىسمىدا قانچە يول كانارا نەقىش بولمىسۇن، چوقۇم بىر يول پاختا كانارا بولىدۇ. ئۇنىڭ نەقىشلىرى كېۋەزنىڭ شاخ،

يوپۇرماق، چېچەك ۋە ئېچىلغان پاختىدىن تەركىب تاپىدۇ ۋە باشقا كانارا يوللىرىدىن بىر ھەسسە كەڭ بولۇپ، يېتەكچى ئورۇندا تۇرىدۇ.

پاختا نۇسخا گىلەمنىڭ نەقش شەكىللىرى ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئەمەلىيىتىدىن كەلگەن بولۇپ، بۇ نەقىشلەر مەزمۇن جەھەتتىن پاختىنىڭ ئەينى زامان ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىشىدا ئىنتايىن مۇھىم ئورۇندا تۇرىدىغانلىقىنى، شۇنداقلا كېڭەز ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ كەڭ ئومۇملاشقانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. بۇ خىل گىلەمنىڭ كۆرۈنۈشى باراقسان ئۆسكەن ۋە ھۆپپىدە ئېچىلغان پاختىزارلىقنى ۋە مول ھوسۇل خۇشاللىقىنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ. پاختا نۇسخا گىلەمدە ئال رەڭ، تەگلىك رەڭ قىلىنىدۇ.

بەش چېچەك نۇسخا

بەش چېچەك نۇسخا گىلەملەردە ھەر خىل گۈللەر ۋە دەرەخ، زىرائەتلەرنىڭ چېچەكلىرى گۈل نەقش ئىلھىمىنتى قىلىنىدۇ. كانارلىق توقۇلىدۇ. ئېچ گۈل قىسمىغا ھەر خىل گۈل ياكى دەرەخلەرنىڭ شاخ، يوپۇرماق، غۇنچە، گۈل - چېچەك شەكىللىرىنى مۇڭاپىق تەرتىپتە ئورۇنلاشتۇرۇش ئارقىلىق گۈل گۇرۇپپىلىرى ھاسىل قىلىنىدۇ. بۇ بىر قەدەر ئەركىن نۇسخا بولۇپ، شەكىل ئۆزگىرىشلىرى كۆپ، تۈت تەرەپكە كېڭىيەلەيدىغان تۈز بەتلىك نەقش ئۇسۇلى بويىچە قۇراشتۇرۇلىدىغان قەدىمىي گىلەم نۇسخىسى.

بەش چېچەك نۇسخا شەكىل جەھەتتىن، ھەر خىل گۈللەر ۋە چېچەكلەر ھۆپپىدە ئېچىلغان گۈلزارلىقنى ئۆزىگە ئەنداز قىلغان بولۇپ، ھاياتىي كۈچ ۋە جۇشقۇنلۇققا تولغان باھار پەسلىنى ئەسلىتىدۇ. مەزمۇن جەھەتتىن، ئەجدادلىرىمىزنىڭ گۈل ئۆستۈرۈشكە، باغۋاران يېتىشتۇرۇشكە خۇشتارلىقى، ھاياتنى، تەبىئەتنى قىزغىن سۆيىدىغان روھىي ھالىتىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ.

بەش چېچەك نۇسخا گىلەملەردە ئال، شوخ كۆك، كۆك ياكى قارا رەڭلەر تەگلىك رەڭ قىلىنىدۇ.

چاچما نۇسخا

چاچما نۇسخا گىلەم گۈللىرى كانارا نەقىشلىرى ۋە ئېچ گۈل نەقىشلىرىدىن تەركىب تاپىدۇ. ئېچ گۈل نەقىشلىرى بۇرجەك گۈل، ئايگۈل ۋە سەپلىمە گۈللەردىن ئىبارەت ئۈچ يۇرۇش گۈللەردىن

هاسىل قىلىنىدۇ.

بۇرجەك گۈللەر كانارىنىڭ تۆت ئىچكى بۇرجىكىگە ئوخشاش شەكىلدە چۇشۇرۇلىدۇ ۋە كۆپىنچە گېئومېترىيىلىك نەقىشلەردىن تۈزۈلىدۇ. ئايگۈللەرمۇ كۆپىنچە يۇمىلاق، چاقماق، غەيرىي مۇنتىزم ئالتە تەرەپلىك قاتارلىق گېئومېترىيىلىك شەكىللەردىن رامكا هاسىل قىلىنىپ، ئۇنىڭ ئىچىگە گۈل - گىياھ ئۆرنەكلىك ياكى گېئومېترىيىلىك نەقىشلەرنى چىقىرىش ئارقىلىق هاسىل قىلىنىدۇ. گىلەمنىڭ چوڭ - كىچىكلىكى ئوخشاش بولمايدىغانلىقتىن، ئايگۈل سانىمۇ بىردىن ئون نەچچىگىچە بولىدۇ. شۇنداقلا ئايگۈللەرنىڭ چوڭ-كىچىكلىك پەرقىنىڭ ئاساسەن، چوڭ ئايگۈل، كىچىك ئايگۈل دەپ ئايرىلىدۇ. ئايگۈللەرنىڭ گىلەم يۈزىگە ئورۇنلاشتۇرۇلۇش ئۇسۇلى ئوخشاش بولمايدىغانلىقتىن، بۇ خىل نۇسخا «تەڭ چاچما نۇسخا» ۋە «ئارىلاش چاچما نۇسخا» دېگەن ئىككىسى يانداش نۇسخا تۈرىگە بۆلۈنىدۇ.

تەڭ چاچما نۇسخا گىلەملەردە قانچە ئايگۈل بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇلار ئوخشاش چوڭلۇقتا، ئوخشاش شەكىلدە ۋە تەڭداش مۇناسىۋەتتە بولىدۇ ھەمدە ئىچ گۈل قىسمىغا سىممېترىك هالەتتە ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. ئارىلاش چاچما نۇسخا گىلەملەردە، چوڭ ئايگۈل ۋە كىچىك ئايگۈل ئايرىمىسى بولىدۇ، گىلەم يۈزىدە قانچە ئايگۈل بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئۇلارنىڭ بىرسى چوڭ ئايگۈل بولۇپ، گىلەمنىڭ دەل مەركىزىگە چۈشىدۇ. كىچىك ئايگۈللەر چوڭ ئايگۈلنى چۆرىدەپ، سىممېترىك هالەتتە ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ ۋە بېقىنىش مۇناسىۋىتىدە بولىدۇ.

چاچما نۇسخا گىلەملەرنىڭ ئايگۈللىرى ئارىلىقىدىكى بوش ئورۇنلار، ئۆرنەكلىك گۈل - گىياھ شەكىللىرى ۋە گېئومېترىيىلىك شەكىللەردىن تۈزۈلگەن ھەر خىل چوڭلۇقتىكى ئۇششاق گۈللەرنى سىممېترىك هالەتتە ئورۇنلاشتۇرۇش ئارقىلىق تولدۇرۇلىدۇ.

چاچما نۇسخا گىلەم خوتەن گىلەملىرىنىڭ جانلىقلىقى ئەڭ كۆچلۈك بولغان نۇسخىلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، ئايگۈللەرنىڭ شەكلى ئوخشاش بولماسلىقى سەۋەبلىك ئون نەچچە يانداش نۇسخىغا بۆلۈنىدۇ. بەزى تەتقىقاتچىلار «ئالبان نۇسخا» دەپ ئاتىلىۋاتقان گىلەمنى، گىلەمنىڭ بىر خىل مۇستەقىل نۇسخىسى دەپ قارايدۇ. بۇ خىل گىلەم 1950 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا بارلىققا كەلگەن بولۇپ، ئۇنىڭ ئايگۈللىرى تەقرىبىي غەيرىي مۇنتىزم ئالتە تەرەپلىك شەكلىدە

بولىدۇ. ئادەتتە ئۇچ ئايگۈللۈك بولۇپ، چوڭراق بولغان بىرسى گىلەم مەركىزىگە چۈشىدۇ ۋە مەركىزىي ئايگۈل بولىدۇ. قالغان ئىككىسى كىچىكرەك بولۇپ، مەركىزىي ئايگۈلنىڭ ئىككى بوي تەرىپىگە چۈشۈپ، بېقىنىش مۇناسىۋىتىنى ھاسىل قىلىدۇ. مۇشۇ ماھىيەتلىك خۇسۇسىيىتىگە ئاساسەن، ئۇنى مۇستەقىل گىلەم ئائىلىسىگە مەنسۇپ بولغان «چاچما ئالبان نۇسخا» دەپ ھېسابلاش كېرەك.

چاچما نۇسخا گىلەملەر خوتەن گىلىمىنىڭ ئەڭ قەدىمىي نۇسخىلىرىنىڭ بىرى ۋە ئۇزلۇكسىز ئۆزگىرىپ، تەرەققىي قىلىپ كەلگەن تۈرى ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ قەدىمىي تۈرلىرىنىڭ بىرى بولغان «چاچما تۆڭلۈك نۇسخا» سىدا، تۆت كۇزلۇك تۆڭلۈك شەكىلى چىقىرىلغان يۇمىلاق شەكىللىك چوڭ ئايگۈل مەركىزىي قىسمىغا، ئۇنىڭدىن كىچىكرەك بولغان ئالتە ئايگۈل ئۇنىڭ ئىككى بوي تەرىپىگە سىممېترىك ھالەتتە ئورۇنلاشتۇرۇلغان. بۇ ئايگۈللەرنىڭ يۇمىلاق شەكىللىرى بىزگە قەدىمكى ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئوتتۇرىسىدىن تۆڭلۈك قويۇلىدىغان يۇمىلاق چېدىر ئۆيلىرىنى ئەسلەتسە، بۇ چېدىرلارنىڭ بىر مەركەزلىك تەڭسىز چاچما ھالەتتە ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى «خوجايىن سارىيى» مەركەزدە تۇرىدىغانلىقى، «يۇقىرا چېدىرلىرى» ئۇنىڭ ئەتراپىغا جايلىشىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. «چاچما ئانار نۇسخا» گىلەمىمۇ خېلى قەدىمىي چاچما نۇسخا گىلەم تۈرى بولۇپ، ئۇنىڭ ئايگۈللىرى يۇمىلاق ھويلىلىق ياغاچ قورۇلمىلىق ئۆينى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. مەركىزىي ئايگۈلنىڭ تۆت تەرىپىگە ھەر بىرسى بەشتىن چوڭ مېۋە بەرگەن تۆت تۈپ ئانار دەرىخى سەپلىمە نەقىش قىلىنغان. يەنە ئالتە يۇمىلاق ھويلىلىق ياغاچ ئۆي شەكلى، مەركىزىي ئايگۈلنىڭ ئىككى بوي تەرىپىگە سىممېترىك ھالدا ئورۇنلاشتۇرۇلغان. بۇ خىل ئايگۈل شەكلى بىزگە، ئەجدادلىرىمىزنىڭ چېدىر ئۆيلەردە ياشاشتىن تەرەققىي قىلىپ، ياغاچ قورۇلمىلىق ئۆيلەرگە ماكانلاشقان دەۋر ئارقا كۆرۈنۈشىنى ئەسلەتسە، سەپلىمە ئانارگۈل شەكىللىرى ئاشۇ دەۋرلەردىمۇ ھويلا ئەتراپلىرىدا ئانارلىق باغلار بارلىقىنى، ئانار دەرىخىنىڭ ناھايىتى ئەتىۋارلىنىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

ئومۇمەن ئېيتقاندا، چاچما نۇسخا گىلەمنىڭ يانداش تۈرلىرى كۆپ، گۈل شەكىللىرى مول، ئىپادىلەيدىغان مەزمۇن دائىرىسى كەڭ. چاچما نۇسخا گىلەملەردە ھال رەڭ تەگلىك رەڭ قىلىنىدۇ.

جايناماز نۇسخا

جايناماز نۇسخا گىلەم دىنىي ئېھتىياج ئۈچۈن ئىشلەپچىقىرىلىدىغان گىلەم تۈرى بولۇپ، قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا بارلىققا كەلگەن دېيىشكە بولىدۇ. بۇ نۇسخىدىكى گىلەملەر كانارىلىق توقۇلسىمۇ، كانارا يوللىرى ئاز ۋە تارراق بولىدۇ. چوڭ - كىچىكلىكىگە قاراپ بىر مېھرابلىق، ئۈچ مېھرابلىق، تۆت مېھرابلىق قاتارلىق نۇسخا ئۆزگىرىشلىرى بولىدۇ. ئەڭ چوڭلىرى يەتتە مېھرابلىق توقۇلىدۇ. مېھراب سانى ئىككىدىن كۆپ بولغاندا ئىچ گۈل قىسمى تەڭ بۆلەكلەرگە بۆلۈنۈپ، توغرا بۆلمە كانارا چىقىرىلىدۇ. ئاندىن ھەر بىر بۆلمىنىڭ تۆتتىن ئۈچ قىسمى بوش قالدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەگمە سىزىقلىق ياكى تۇتاش يايى سىزىقلىق مېھراب چوققىسى چىقىرىلىدۇ. مېھراب ئەگمىسىنىڭ سىرتىدىكى ئورۇنلارغا گۈل - گىياھ نەقىشلىري چىقىرىلىدۇ. مېھراب ئىچىگە ھېچقانداق نەقىش چىقىرىلماي تەگلىك رەڭدە توقۇلىدۇ. بۆلمە كانارا چىقىرىلىش ۋە ھېچقانداق جانىۋار ئوبرازى ئىشلىتىلمەسلىك — جايناماز نۇسخا گىلەمنىڭ تۈپ ئالاھىدىلىكى.

جايناماز نۇسخا گىلەمدە ئال، قىزىل، كۆك، سېغىزرەڭ قاتارلىقلار تەگلىك رەڭ قىلىنىدۇ.

ئىران نۇسخا

ئىران نۇسخا گىلەم گۈللىرى كانارا نەقىشلىرى ۋە ئىچ گۈل نەقىشلىرىدىن تۈزۈلىدۇ. نەقىش ئېلېمېنتلىرى ۋە نەقىش ئورۇنلاشتۇرۇش ئۇسۇلىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا ئاساسەن، ئىران نۇسخا ۋە قالماق ئىران نۇسخا دېگەن ئىككى يانداش نۇسخىغا بۆلۈنىدۇ.

ئىران نۇسخا گىلەمدە كانارىلار كۆپرەك، كانارا يوللىرى تارراق بولىدۇ. ئىچ گۈل قىسمىدا بۇرجەك نەقىشلەر بولمايدۇ. ئىچ گۈل نەقىشلىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشىدا گىلەم بويى ۋە توغرىسىغا يۆنەلگەن تۈز سىزىقلارنىڭ كېسىشىشى ئارقىلىق تىك تۆت تەرەپلىك چاقماقلار ھاسىل قىلىنىدۇ. تىك ۋە توغرا سىزىقلارنىڭ كېسىشكەن نۇقتىلىرىغا تۆت پەرە (تۆت قۇلاق) شەكىللىك گۈللەر چىقىرىلىدۇ. قىزىل ۋە ئال رەڭلەر تەگلىك رەڭ قىلىنىدۇ.

قالماق ئىران نۇسخا گىلەمدە، كانارا يوللىرى ئازراق بولىدۇ. لېكىن، كانارا يولى كەڭ چىقىرىلىدۇ. ئىچ گۈل قىسمىدا ئىككى

قەۋەتلىك قالماق ئۇرانچى گۈل نەقىشلىرىدىن تەركىب تاپقان غەيرىي مۇنتىزم سەككىز تەرەپلىك گۈللەر ئايگۈل قىلىنىپ، ئىككى يول توّت دەۋر ھالىتىندە ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. ئۇلار ئارىسىدىكى بوشلۇقلارغا تىك توّت تەرەپلىك يۇلتۇز تىزما گۈللەر سەپلىمە نەقىش قىلىنىدۇ. ھال ۋە مەللە رەڭلەر تەگلىك قىلىنىدۇ.

يۇقىرىقى ئىككى خىل گىلەم نۇسخىسىدا پەقەت ئىككى خىلدىنلا گۈل گۇرۇپپىسى بار. گېئومېترىيىلىك شەكىللەر ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ. تۇزۇلۇشى ئاددىي، بۇ ئالاھىدىلىكلەردىن ئۇلارنىڭ خېلى قەدىمىي نۇسخىلار ئىكەنلىكى مەلۇم بولىدۇ.

مەلۇماتلارغا قارىغاندا، بۇ خىل گىلەملەر پارس خەلقىنىڭ ئېستېتىك قىزىقىشىغا ماسلاشقان ھالدا ئىران گىلەملىرىگە تەقلىد قىلىپ توقۇلغان. ئىچكى ئىستېمالدىن سىرت، غەربىي ئاسىيا تەرەپلەرگە سېتىلغان.

لوڭقا نۇسخا

لوڭقا نۇسخا گىلەملەر تەشتەكتە گۈل ئۆستۇرۇشنى ئارقا كۆرۈنۈش قىلىپ بارلىققا كەلگەن. ئومۇمەن ئۈچ يول كانارا چىقىرىلىدۇ. 1 ـ، 3 ـ يول كانارلىرى تار ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. 1ـ يولى كۆپىنچە ئىزما كانارا، 3 ـ يولى كۆپىنچە چېچەك تىزما كانارا بولىدۇ. 2 ـ كانارىسى كەڭ بولۇپ، شاخ، يوپۇرماق، غۇنچە، گۈللەردىن تۇزۇلگەن ئىككى يانغا داۋام قىلغۇچى مۇدەنگۈل كانارا قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. بەزى ھاللاردا ئۈچ ئالقان شەكلى، يېسۇبلەك، قوش ئانار، شاخ ـ چېچەك قاتارلىق مۇستەقىل نەقىش شەكىللىرىنى تىزما كانارا قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلغانلىرىمۇ بار. ئىچ گۈللىرىدە چوڭ ـ كىچىكلىكى، نەقىشلىرى ھەر خىل بولغان لوڭقا، تەشتەك، كوزىلاردا ئۆستۈرۈلگەن ھەر خىل گۈل شەكىللىرى مۇستەقىل نەقىش قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. لوڭقا، تەشتەكلەرنىڭ كۆپىنچىسى پىستە پاچاق، ئېگىزلىكى ھەر خىل بولغان تەشتەكپايغا قويۇلغان ھالەتتە بولىدۇ.

لوڭقا نۇسخا گىلەملەردىكى گۈل نەقىشلەرنىڭ قېلىپلاشقان ئەندىزىسى يوق. بەزىلىرىدە 4 ـ 5 تەشتەك ـ لوڭقا چىقىرىلسا، بەزىلىرىدە 10 نەچچە لوڭقا ـ تەشتەك گۈل چىقىرىلىدۇ. بەزىلىرىگە قوڭغۇراق، پانۇس، يېسۇبلەك شەكىللىرى تەشتەك گۈللەر

ئارىسىدىكى بوشلۇقلارغا سەپلىمە نەقىش قىلىپ چىقىرىلىدۇ. بەزىلىرىگە ئۈچار قاناتلار ئوبرازى سەپلىمە گۈل قىلىنىدۇ. بۇ خىل گىلەملەردە ئال، شوخ كۆك، ھاۋا رەڭلەر تەگلىك رەڭ قىلىنىدۇ.

لوڭقا نۇسخا گىلەم گۈل - نەقىشلىرى، خەنزۇ خەلقىنىڭ ئېستېتىك قىزىقىشى ۋە تۇرمۇش ئادەتلىرىنى ئىنچىگە كۆزىتىش ئاساسىدا ئىجاد قىلىنغان بولۇپ، كۇچلۇك شەرق مەدەنىيىت تۇسىگە ئىگە. شۇڭا بۇ خىل گىلەملەر خەنزۇ خەلقىنىڭ قارشى ئېلىشىغا ئېرىشكەن. بۇيرۇتمىغا ئاساسەن توقۇلغان بەزى گىلەملەرگە «خوتەن خاتىرىسى» دېگەن خەنزۇچە خەتلەر نەقىش قىلىنغان.

ئەدىيال نۇسخا

ئەدىيال نۇسخا گىلەم كونا گىلەمنى ياشارتىش، تەقلىد قىلىش ئاساسىدا 1951 - يىلى كەشىپ قىلىنغان. گەرچە تارىخى قىسقا بولسىمۇ، لېكىن ئەنئەنىۋى نۇسخىلاردىن ئالاھىدە پەرقلىنىدىغان روشەن ئۆزگىچىلىكى ۋە كۆركەملىكى بىلەن خوتەن گىلەملىرىنىڭ سەرخىل نۇسخىسىغا ئايلاندى. شۇنداقلا قىسقىغىنە ۋاقىت ئىچىدە ئۇنىڭ بىرقانچە خىل يانداش نۇسخىسى بارلىققا كېلىپ، ئەڭ بازارلىق مەھسۇلات بولۇپ قالدى.

ئەدىيال نۇسخا گىلەمنىڭ ئەڭ دەسلەپكى نۇسخىسى پالاس ئەدىيال بولۇپ، كانارىسى يوق. تۆت بۇرجەككە قىزىلگۈل، ئاق ئەتىرگۈل، يوپۇرماقلاردىن تۇزۇلگەن بۇرجەك گۈللەر چىقىرىلىدۇ. گىلەمنىڭ تېۋىت تەرەپ قىرغىقىدا رەڭلىك يوپۇرماقلار ئارىسىدىن ئاندا - ساندا كۆزگە چېلىقىدىغان تۆت دانە ئۇزۇن پاكار تەشتەك كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ ۋە بۇرجەك گۈللەر بىلەن قوشۇلۇپ كانارا ئورنىنى ئىگىلەيدۇ. بۇ تەشتەكلەرنىڭ دەل ئوتتۇرىسىدىن ئۆسۈپ چىققان يېشىل يوپۇرماقلىق شاخلار ئىككى يانغا قايرىلىپ، قارشى تەرەپتىكى شاخ ئۇچىغا يېقىن يەردە تۇگەيدۇ. يېشىل شاخلاردىن ھاسىل بولغان ئەگرى سىزىقلىق موكىسىمان يېشىل بەلۋاغ ئىچ گۈل بىلەن قىرغاق گۈللەر ئارىسىدا چېگرا ھاسىل قىلىدۇ. ئىچ گۈل قىسمىغا بىرلا ئايگۈل چىقىرىلىدۇ. بۇ ئايگۈل ئۇچ خىل رەڭلىك ئالتە دانە چوڭ مودەنگۈل ۋە ئۇلار ئارىسىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان يوپۇرماق، غۇنچە، چېچەكلەردىن تۇزۇلگەن بولۇپ، شەكلى ئېللىپسقا مايىل بولىدۇ. كۆرۈنۈشى خۇددى چوڭ بىر دەستە گۈلنى ئۇستىدىن كۆزەتكەندەك تۇيغۇ بېرىدۇ.

پارچە سەپلىمە گۈللەر بولمايدۇ، قىزىل، ئال رەڭلەر تەگلىك رەڭ قىلىنمىدۇ.

ئەدىيال نۇسخا گىلەمنىڭ پالاس ئەدىيال تۈرى بارلىققا كەلگەندىن كېيىن، بىرقانچە ئون يىل ئىچىدە ئۇنىڭ پەتنۇس ئەدىيال، گىجىم ئەدىيال، شاخ ئەدىيال، مەغىز ئەدىيال، بۆرەك ئەدىيال، كارىۋات ئەدىيال قاتارلىق ياندىش نۇسخىلىرى بارلىققا كەلدى. بۇ نۇسخىلارنىڭ ئورتاقلىقى شۇكى، بۇلارنىڭ كۆپ قىسمىدا كانارا سىزىقلىرى بولمايدۇ. گېئومېترىيىلىك شەكىللەر بولمايدۇ. يوپۇرماق ۋە گۈل ياپراقلىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئىككى خىلدىن ئارتۇق رەڭدار يىپلار بىلەن توقۇلغاچقا، يوپۇرماق ۋە گۈل ياپراقلىرىنىڭ ئوك - تەتۈر يۈزى، كۇنگەي، تەسكەي تەرەپلىرى روشەن رەڭ پەرقىگە ئىگە قىلىنىپ، كۇچلۇك ستېرېئولۇق رەڭ تۈيغۇسى ئىپادىلىنىدۇ. رەڭلەرنىڭ قېنىقلىقى يۇقىرى، شوخ، كىشىگە خۇددى تۇرلۇك - تۇمەن گۈللەر ھۇپپىدە ئېچىلغان گۈلزارلىققا كىرىپ قالغاندەك ئازادىلىك ۋە خۇشاللىق ئاتا قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ پەرقى شۇكى، پەتنۇس ئەدىيال نۇسخىنىڭ گىرۇپكىدە بىر قاتار تار يوللۇق سېرىق چاقماق تىزما كانارا چىقىرىلىدۇ. ئايگۈل شەكلى بەئەينى پەتنۇسقا ئوخشايدۇ. شۇڭا پەتنۇس نۇسخا دېيىلىدۇ (بۇ خىل ئەدىيال خوتەن ناھىيىسىنىڭ باغچى بازىرىدا بارلىققا كەلگەچكە، «باغچى نۇسخا ئەدىيال» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. مودەنگۈل ئاساسىي گۈل ئېلىمېنتى قىلىنغاچقا، ئەسلىي نۇسخا ئىسمىنى بىلمەيدىغانلار «مودەن ئەدىيال نۇسخا» دەپمۇ ئاتايدۇ). ھال رەڭ ۋە گۈش رەڭلەر تەگلىك رەڭ قىلىنمىدۇ.

گىجىم ئەدىيال نۇسخىدا، پەتنۇس شەكلى تۆت بۇرجەككە مايىل شەكىلدە بولىدۇ. ئىچ گۈللەر بىلەن ياقا گۈللەر گۈل ۋە يوپۇرماقلىق شاخلار ئارقىلىق ئايرىلىپ تۇرىدۇ. گۈش قىزىل رەڭ تەگلىك رەڭ قىلىنمىدۇ.

شاخ ئەدىيال نۇسخا گىلەمدە، ياقا گۈللەر بىلەن ئىچ گۈللەر شاخ شەكلى ئارقىلىق ئايرىلىپ تۇرىدۇ. مۇشۇ پاسىل ئايرىغۇچى شاخ شەكلىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقى سەۋەبلىك شاخ نۇسخا گىلەم يەنە «قارا شاخ ئەدىيال نۇسخا» ۋە «قۇرۇق شاخ ئەدىيال نۇسخا» دېگەن ئىككى بالچۇق تۇرگە ئايرىلىدۇ. قارا شاخ زىچ يوپۇرماقلار بىلەن قاپلانغان بولۇپ، بۇك - باراقسانلىق يار پەسلىنى؛ قۇرۇق شاخ يوپۇرماقسىز بولۇپ، كەچكۈز مەنزىرىسىنى ئەكس ئەتتۇرىدۇ. ھال

رەڭ تەگلىك رەڭ قىلىنىدۇ.

مەغەز ئەدىيال نۇسخا گىلەمدە، مودەنگۇل تىزمىلىرىدىن كانارا ئورنىغا ياقا گۇل ھاسىل قىلىنىدۇ. ئىچ گۇلنىڭ بۇرجەك تەرەپلىرىگە مودەنگۇل ئارىسىدىن چىقىپ تۇرغان مەغەز گۇل غۇنچە - چېچەك شەكىللىرى چىقىرىلىدۇ. ئال رەڭ تەگلىك رەڭ قىلىنىدۇ.

بۆرەك ئەدىيال نۇسخا گىلەمدە، كانارا ئورنىغا مودەنگۇل، شاخ، يوپۇرماقلاردىن تۇزۇلگەن نەقىش چىقىرىلىدۇ. ياقا گۇل بىلەن ئىچ گۇل ئارىسىغا تۆت بۇرجەكتىن ئىككى يانغا سوزۇلغان كىچىك سۆگەت يوپۇرماقلىق شاخلاردىن پەتنۇس گىرۇكى ھاسىل قىلىنىدۇ. 12 دانە چوڭ مودەنگۇل ۋە غۇنچە - يوپۇرماقلاردىن ئايگۇل ھاسىل قىلىنىدۇ. ئايگۇل سىرتى تىزما گۇللەردىن تۇزۇلگەن بۆرەك شەكلىنى ھاسىل قىلىدۇ.

بۇ نۇسخىدا مەللە رەڭ ۋە ھال رەڭلەر تەگلىك رەڭ قىلىنىدۇ.

كارىۋات ئەدىيال نۇسخا گىلەم قوش كىشىلىك كارىۋات چۇشكى قىلىش ئۈچۈن مەخسۇس لايىھىلەنگەن بولۇپ، ئۆلچىمى 2×1.5cm بولىدۇ. تاق كانارلىق توقۇلىدۇ. مودەنگۇل تىزما نەقىشلىرىدىن تۇزۇلگەن مودەن كانارا چىقىرىلىدۇ. ئىچ گۇل قىسمىدا تۆت بۇرجەككە مودەنگۇل شەكىللىرىدىن تۇزۇلگەن قىيپال گۇل چىقىرىلىدۇ. مەركىزىي قىسمىغا مودەنگۇل شەكلى ئاساس قىلىنغان مودەن ئايگۇل نەقشى چىقىرىلىدۇ.

مودەن كانارا، مودەن قىيپال گۇل، مودەن ئايگۇللۇك بولۇش ھەمدە ئۆلچىمى مۇقىم بولۇش كارىۋات ئەدىيال نۇسخا گىلەمنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكى ھېسابلىنىدۇ.

كارىۋات ئەدىيال نۇسخا گىلەمدە ھال رەڭ ۋە ئەترەڭلەر تەگلىك رەڭ قىلىنىدۇ.

مەنزىرە نۇسخا

مەنزىرە نۇسخا گىلەملەر تامغا ئېسىپ ئۆي زىننەتلەش مەقسىتىدە لايىھىلەپ توقۇلغان نۇسخا تۈرى بولۇپ، ئادەتتە ئاددىي سىزىقلىق رامكا كانارا ياكى بىر - ئىككى تار يوللۇق نەقش كانارا چىقىرىلىدۇ. بەزىلىرى پۈتۈنلەي كانارسىز توقۇلىدۇ. بۇ خىل نۇسخىدا كانارا نەقشلىرىگە ئېتىبارسىز قارىلىشى ئىچ گۇل قىسمىدىكى ئاساسىي مەنزىرە كۆرۈنۈشىنى گەۋدىلەندۈرۈشنى مەقسەت قىلىدۇ. ئاساسىي

گۇل - نەقىشلىرىنى لايىھەلەشتە، مەشھۇر تەبىئىي گۈزەل جايلارنىڭ مەنزىرىسى ئۆرنەك قىلىنىپ، تۈرلۈك تەسۋىرىي سەنئەت ۋاستىلىرى ئارقىلىق تەبىئەت گۈزەللىكىنى ئەكس ئەتتۈرۈش ئاساس قىلىنىدۇ.

گۇل - نەقىشلەرنى ھاسىل قىلىشتا، گېئومېترىيىلىك شەكىللەردىن تۈزۈلگەن گۇللەر ۋە تەبىئەتتىن ئابستراكتسىيىلەپ ئېلىنغان پارچە - پۈرات ھاسىلەن گۇللەر ئىشلىتىلمەيدۇ. تاغ - ئېدىر، دەريا، كۆل، شاقىراتما، ئورمانزارلىق، گۇللۇك، چىمەنزارلىق قاتارلىق ھەقىقىي ياكى خىيالەن تەبىئەت مەنزىرىسى بىر پۈتۈن ھالەتتە ئەكس ئەتتۈرۈلىدۇ. ئادەم، ھايۋان، قۇشلار ئوبرازى چېقىرىلمايدۇ. بۇ خىل گىلەملەرنىڭ بارلىققا كەلگەن دەۋرى ھەققىدە ئېنىق مەلۇماتلار يوق.

مەنزىرە نۇسخا گىلەملەردە تەبىئەت گۈزەللىكى خېلى ئەينەن ئەكس ئەتتۈرۈلىدىغانلىقى ئۈچۈن، كىشىگە ئۆزىنى خۇددى ئىنتايىن گۈزەل تەبىئىي سەيلىگاھتا تۇرۇۋاتقاندەك يېنىكلىك ۋە ئازادىلىك تۇيغۇسى بەخش ئېتىدۇ.

ئوبراز نۇسخا

ئوبراز نۇسخا گىلەملەرنىڭ نەقىشلىرىدە ئادەم، ھايۋان، ئۇچار قۇشلار ئوبرازىنى ئەكس ئەتتۈرۈش ئاساس قىلىنىدۇ. بەزىلىرى كانارىسىز، بەزىلىرى ئاددىي سىزىق كانارلىق توقۇلىدۇ. بەزىلىرى نەقىش كانارلىق توقۇلسىمۇ، كانارنىڭ ئىگىلىگەن كۆلىمى چوڭ بولمايدۇ. بۇ نۇسخا ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ئوبراز ئوبېيېكتنىڭ ئوخشاش بولماسلىقىغا ئاساسەن، تەسۋىرىي ئوبراز نۇسخا ۋە ھەقىقىي ئوبراز نۇسخا دېگەن ئىككى يانداش نۇسخا تۈرىگە بۆلۈنىدۇ.

تەسۋىرىي ئوبراز نۇسخا گىلەمدە، تاغ، ياياق، ئورمان، دەريا، كۆل، قۇم بارخانلىرى قاتارلىق تەبىئىي مەنزىرىلەر ئارقا كۆرۈنۈش قىلىنىدۇ. ئۇسسۇل ئويناۋاتقان، سەپەر قىلىۋاتقان، ئەمگەك قىلىۋاتقان ئادەملەر، ئوچۇۋاتقان قۇش، سۇ ئۈزۈۋاتقان غاز - ئۆردەك، ئوتلاۋاتقان بۇغا - مارال، ئارام ئېلىۋاتقان ياكى ئوۋ ماربلاۋاتقان شىر، يولۋاس، قۇملۇقتا كېتىۋاتقان تۆگە كارۋىنى قاتارلىقلار تەسۋىرلىنىدۇ. بۇ نۇسخىدا ئادەم ۋە ھايۋانلار ئوبرازىنى يارىتىش ئاساس قىلىنىدۇ. تەبىئىي مەنزىرە كۆرۈنۈشلىرى ئوبرازىنى گەۋدىلەندۈرۈشكە خىزمەت قىلىدۇ. بەزى ماتېرىياللاردا تىلغا

ئېلىنغان 49 جانۋار، 56 جانـــۋار، تاغ، سۇ، دەرەخ، گۈل چۈشۈرۈلگەن مەنزىرە نۇسخا، يولۋاس، شىر قاتارلىقلارنىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن نۇسخا، ئارغىماق نۇسخا قاتارلىق گىلەملەر ھەممە خەلق ئىچىدە «تۇرنا نۇسخا» دەپ ئاتىلىۋاتقان گىلەملەر ماھىيەت جەھەتتىن ئېيتقاندا مۇستەقىل نۇسخا تۇرلىرى بولماستىن، بەلكـــى مۇشۇ تەسۋىرىي ئوبراز نۇسخا تۇرىگە مەنسۇپ بولغان بالىچۇق نۇسخىلاردۇر.

تەسۋىرىي ئوبراز نۇسخا گىلەملەرنىڭ بارلىققا كەلگەن دەۋرى ھەققىدە ئېنىق مەلۇماتلار يوق. شۇنداقتىمۇ، خەلق ئارىسىـــدا ساقلىنىۋاتقان تۇرنا سۈرەتلىك كونا گىلەملەرنىڭ ئۈپراش ئەھۋالىغا قاراپ، بۇ خىل نۇسخىنىڭ بارلىققا كەلگىنىگە ئىككى يۈز يىل ئەتراپىدا بولغانلىقىنى پەرەز قىلىشقا بولىدۇ. يېقىنقى بىرقانچە ئون يىلدا بۇ نۇسخىنىڭ تەرەققىياتى خېلى تېز بولدى. شىر، يولۋاس، بۇغا، ئۇچار قۇشلارنىڭ ئوبرازى چۈشۈرۈلگەن گىلەملەر؛ يېقىنقى يىللاردا يەنە سەككىز ئارغىماق، تۆگە، مۇشۇكئېيىق قاتارلىقلارنىڭ ئوبرازى يارىتىلغان گىلەملەر بارلىققا كەلدى.

1992 - يىلى خوتەن ۋىلايەتلىك گىلەم كارخانىسى مەشھۇر رەسسام، پروفېسسور غازى ئەمەت پايتەخت خەلق سارىيىنىڭ شىنجاڭ زالى ئۈچۈن لايىھىلىگەن چوڭ كۆلەملىك تەسۋىرىي ئوبراز نۇسخا بەدىئىي گىلەمنى توقۇپ چىققاندىن كېيىن، بۇ گىلەمدىكى ئايرىم سۈژىتلارنى يەككە گىلەم قىلىپ توقۇپ چىقتى. بۇلار ئىچىدە بىر ئەرنىڭ داپ تەڭكەش قىلىشى بىلەن ئۇسسۇل ئويناۋاتقان ئايالنىڭ ئوبرازى چۈشۈرۈلگەن «داپ ئۇسسۇلى» ناملىق گىلەم؛ قۇملۇقتىكى دەريا بويىدا داپ، راۋاب چېلىپ ئېشەككە مىنىپ كېتىۋاتقان ئۈچ ئەرنىڭ ئوبرازى چۈشۈرۈلگەن «دەريا بويىدا مۇزىكا ئاۋازى» ناملىق گىلەم؛ بىر تاۋۇزنى بېشىغا ئېلىپ، بىر تاۋۇزنـــى قولتۇقلاپ كېتىۋاتقان ئاپئاق ساقاللىق بوۋاي ئوبرازى چۈشۈرۈلگەن «تاۋۇزچى بوۋاي» ناملىق گىلەم؛ سۇت سېغىۋاتقان ئايال ۋە موزايلىق كالا ئوبرازى چۈشۈرۈلگەن «سۇت سېغىش» ناملىق گىلەم قاتارلىقلار ھەم مەشھۇر رەسسام غازى ئەمەتنىڭ كامالەتكە يەتكەن يۈكسەك بەدىئىي ماھارىتىنى، ھەم خوتەن گىلەمچىلىرىنىڭ ۋايىغا يەتكەن ھۈنەر - تېخنىكىسىنى ئۆزىگە مۇجەسسەم قىلغان بولۇپ، بۇ گىلەملەردە ئىپادىلەنگەن ئۆزگىچە مىللىي ئالاھىدىلىك، قويۇق يەرلىك پۇراق ۋە تويۇنغان مىللىي ئۇسلۇب كىشىنى مەھلىيا قىلـــىپلا قالماي،

ئىختىيارسىز ھالدا «ئاپىرىن» دېگۈزىدۇ. تۆرىلىش بىلەنلا خېرىدارلىق بولۇپ كەتكەن بۇ بىر يۇرۇش گىلەملەر خوتەن گىلەمچىلىكىنىڭ بەدىئىي سەنئىتە سەۋىيىسىنى بىراقلا يۇقىرى كۆتۈرۈپلا قالماي، ئوبراز نۇسخا گىلەمنىڭ ھەقىقىي تۇرمە خوتەن گىلەملىرىنىڭ مۇستەقىل ئوبراز نۇسخا سورتىغا بولۇپ شەكىللەنگەنلىكىنىڭ بەلگىسى بولۇپ قالدى.

ھەقىقىي ئوبراز نۇسخا گىلەملەردە تارىختا ئۆتكەن ھەقىقىي مەشھۇر شەخسلەرنىڭ ئوبرازىنى يارىتىش ئاساس قىلىنىدۇ. ئومۇمەن كانارا نەقىشلىرى چىقىرىلمايدۇ ياكى ئاددىي سىزىق كانارىلارلا چىقىرىلىدۇ. تەگلىكى كۆپىنچە سۇس رەڭلەردە بولۇپ، ئاساسىي ئوبرازنى گەۋدىلەندۇرۇشكە ماسلاشتۇرۇلىدۇ. بۇنداق گىلەملەر روشەن دەۋر ئالاھىدىلىكىگە ۋە كۇچلۇك سىياسىي خاھىشچانلىققا ئىگە. مەسىلەن، ئېيتىشلارغا قارىغاندا چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرلىرىدە چېيەنلۇڭ خانىنىڭ سۇرىتى چۇشۇرۇلگەن گىلەم توقۇلغانىكەن. مىنگو دەۋرىدە ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ، سۇن جۇڭشەن، جياڭ جېشى، شىڭ شىسەي قاتارلىق كىشىلەرنىڭ ئوبرازى يارىتىلغان گىلەملەر توقۇلغان. زامانىۋى خەۋەر، ئالاقە ئىشلىرى دۇنياغا كەلمىگەن ئۇ دەۋردە خوتەن گىلەمچىلىرىنىڭ يۇقىرىقى شەخسلەرنىڭ ئۆزىنى ئەمەس، سۇرىتىنى كۆرگەن بولۇشمۇ مۇمكىن ئەمەس. ئېغىر زۇلۇم - كۇلپەت ئىچىدە ياشاۋاتقان ئەمگەكچىلەرنىڭ جياڭ جېشى، شىڭ شىسەي قاتارلىق شەخسلەرگە چوڭقۇر مۇھەببىتى بولۇشى تېخىمۇ مۇمكىن ئەمەس ئەلۋەتتە. مۇشۇنداق ئەھۋالدا ئاشۇ گىلەملەرنىڭ توقۇلۇشى يەرلىكتىكى ھۆكۈمران دائىرىلەرنىڭ يۇقىرىغا ياخشىچاق بولۇپ سىياسىي دەسمايە توپلاش ئۈچۈن سۇرەت تەمىنلەپ ۋەزىپە بېرىشى، ئەمگەكچى خەلقنىڭ بۇنى ھۇنەر قىلىپ جان بېقىش ئۈچۈن توقۇغانلىقى ئۆز-ئۆزىدىن ئېنىق.

يېقىنقى ئەللىك يىلدىن بۇيان، ستالىن، ماۋزېدۇڭ، دېڭ شياۋپىڭ، جياڭ زېمىن قاتارلىق داھىيلارنىڭ ئوبرازى يارىتىلغان گىلەملەر توقۇلدى. بۇ گىلەملەرگە ئەمگەكچى خەلقنىڭ ئاشۇ داھىيلارغا بولغان چوڭقۇر مېھرى - مۇھەببىتى سىڭدۈرۈلگەن.

كۇچلۇك دەۋر خاراكتېرى ۋە سىياسىي تۇسكە ئىگە بولغان بۇ خىل گىلەملەر گەرچە كۆپلەپ ئىشلەپچىقىرىلمىسىمۇ، لېكىن يۇقىرى ماتېرىيال قىممىتى ۋە ساقلاش قىممىتىگە ئىگە.

خاتىرە نۇسخا

خاتىرە نۇسخا گىلەملەر چوڭ - چوڭ تارىخىي ۋەقەلەر ۋە تارىخىي پاكىتلارنى ئىپادىلەشكە بېغىشلانغان گىلەم تۈرى بولۇپ، گۈل - نەقىشلىرى ۋە يارىتىلىدىغان ئوبراز جەھەتتە مۇقىم ئەندىزە بولمايدۇ. بۇ خىل نۇسخىدىكى گىلەملەر سىياسىي خاتىرە نۇسخا گىلەم ۋە شەخسىي خاتىرە نۇسخا گىلەم دېگەن ئىككى يانداش تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

سىياسىي خاتىرە نۇسخا گىلەملەر دۆلەتنىڭ چوڭ سىياسىي ئىشلىرىنى خاتىرلەش ئۈچۈن توقۇلىدىغان گىلەم بولۇپ، مۇئەييەن، چوڭ تارىخىي پاكىتلارنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. مەسىلەن، مىنگونىڭ ئاخىرقى دەۋرلىرىدە توقۇلغان «جۇڭگونىڭ مەمۇرىي رايونلار خەرىتىسى» ناملىق گىلەمدە جۇڭگونىڭ شۇ چاغدىكى دۆلەت، ئۆلكە چېگرىسى ۋە ئۆلكە ئىسىملىرى توقۇپ چىقىرىلغان. 1997 - يىلى شياڭگاڭنىڭ ۋەتىنىمىز قوينىغا قايتىپ كەلگەنلىكىنى خاتىرلەش ئۈچۈن، شياڭگاڭ ئالاھىدە مەمۇرىي رايون ھۆكۈمىتىگە تەقدىم قىلىنغان خاتىرە گىلەمدە شىنجاڭدىكى 13 ئاساسىي مىللەتكە ۋەكىللىك قىلىدىغان 13 كىشىنىڭ ئۈسسۇل ئويناپ، شياڭگاڭنىڭ ۋەتەن قوينىغا قايتىپ كەلگەنلىكىگە قىزغىن تەنتەنە قىلىۋاتقان ئوبرازى يارىتىلغان؛ 1999 - يىلى ئاۋمېن ئالاھىدە رايون ھۆكۈمىتىگە تەقدىم قىلىنغان «قاناس كۆلى مەنزىرىسى» ناملىق گىلەمدىمۇ، ئاۋمېننىڭ ۋەتەن قوينىغا قايتىپ كەلگەنلىكىدىن ئىبارەت چوڭ سىياسىي تارىخىي پاكىتنى خاتىرلەش مەقسەت قىلىنغان.

بۇ خىل گىلەملەر ئاساسەن كانارلىق، قىسمەنلىرى كانارىسىز توقۇلىدۇ. كانارا كۆلىمى كىچىكرەك بولىدۇ. ئىچ گۈل قىسمىغا ئاساسىي تېما بىلەن مۇناسىۋەتسىز بولغان سەپلىمە گۈللەر چىقىرىلمايدۇ.

شەخسىي خاتىرە نۇسخا گىلەملەر شەخسلەرگە مۇناسىۋەتلىك تارىخىي پاكىتلارنى خاتىرلەش ئۈچۈن توقۇلىدىغان گىلەم بولۇپ، خوتەندە بىر مەزگىل تۇرغان، خىزمەت قىلغان ياكى ساياھەتكە كەلگەن كىشىلەرنىڭ ئۆز ھاياتىدىكى خوتەنگە مۇناسىۋەتلىك بولغان مۇشۇ خىل پاكىتنى خاتىرلەش مەقسىتىدە توقۇلىدۇ. بۇ خىل گىلەملەرنىڭ گۈل نەقىشلىرىگە قارىتا مۇقىم ئەندىزە يوق. شۇ كىشىلەر تەلەپ قىلغان نۇسخىدا توقۇلىدۇ. كۆپىنچە «خوتەن خاتىرىسى» دېگەن خەتلەر

نەقش قىلىنىدۇ.

خوتەنگە ساياھەتكە كېلىدىغان ئىچكى - تاشقى ساياھەتچىلەرنىڭ كۆپىنىشىگە ئەگىشىپ، ئۇلارنىڭ خاتىرە بۇيۇملىرىنى سېتىۋېلىش ئېھتىياجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن، ۋىلايەتلىك گىلەم كارخانىسى «خوتەن خاتىرىسى» ياكى «خوتەندە توقۇلدى» دېگەندەك خەتلەر نەقش قىلىنغان كىچىك خاتىرە گىلەملەرنى ئىشلەپچىقىرىپ بازارغا سالدى. بۇ خىل گىلەملەرگە كۆپىنچە تۆگە، تاۋۇزچى بوۋاي، مۇشۇكئېيىق قاتارلىق ئوبرازلار چىقىرىلىدۇ. بۇ خىل خاتىرە گىلەملەر ساياھەتچىلەر ياقتۇرىدىغان خاتىرە بۇيۇمى ھېسابلىنىدۇ. كانارا تۇزۇلۇشى يۇقىرىقىغا ئوخشاش بولىدۇ.

غازى نۇسخا

بۇ نۇسخا 1992 - يىلى بارلىققا كەلگەن بولۇپ، كانارىلىق توقۇلىدۇ. ئەڭ سىرتقى كانارا سىزىقىدىن زەيلىككە قارىتىلغان شەددە كىرپىك چىقىرىلىدۇ. كانارا يوللىرى بىر نەچچە قاتار بولۇپ، ئوتتۇرىدىكى بىرسى كەڭ يوللۇق، قالغانلىرى تار يوللۇق بولىدۇ. كەڭ يولى بادام كانارا بولۇپ، شاخ، يوپۇرماق، چېچەكلەردىن تۇزۇلىدۇ ۋە چېچەكلەر ئارىسىغا قارشى يۆنىلىشلىك بىر جۈپ بادام شەكلى چىقىرىلىدۇ. ئىچ گۈل قىسمىدا، تۆت بۇرجەككە گېئومېتىرىيىلىك قىيپال (بۇرجەك) گۈل نەقشى، گىلەم مەركىزىگە سەككىز ياپراق شەكىللىك قەندەل نەقشى چۈشىدۇ. قەندەلدە ئىككى قەۋەتكە بۆلۈنگەن 16 چىراغ شەكلى بولىدۇ. قەندەل شەكىللىك چوڭ ئايگۈلنىڭ تۆت تەرىپىگە بىردىن تۇتاش بەرگىلىك، قارشى يۆنىلىشلىك جۈپ ئانار، قوش يوپۇرماق، تۆت غۇنچە ۋە گىجەك شەكىللىرىدىن تۇزۇلگەن كىچىك ئايگۈل سىممېترىك ھالدا ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ، ئايگۈللەرنىڭ سىرتىدىكى بوشلۇقلار ھەر خىل سەپلىمە گۈللەر ئارقىلىق تولدۇرۇلغان.

غازى نۇسخا گىلەمنىڭ ئۇچ خىل روشەن ئالاھىدىلىكى بار: بىرىنچىدىن، سىرتقى كانارا سىزىقىدىن زەيلىككە قارىتىپ كىرپىك نەقش چىقىرىش ئۇيغۇرلارنىڭ گۈللۈك كىگىز، زەدىۋال نۇسخىلىرىدا كۆپ قوللىنىلىدىغان ئۇسۇل بولسىمۇ، گىلەم نەقشلىرىدە ھازىرغىچە قوللىنىلمىغان. غازى نۇسخا گىلەمدە بۇ بوشلۇق تولدۇرۇلغان بولۇپ، زەيلىككە كىرپىك نەقش چىقىرىلسا،

زەيلىك رېڭى بىلەن كانارا رېڭى ئوتتۇرىسىدىكى رەڭ پەرقى كىچىكلەيدۇ. رەڭ ماسلىقى تېخىمۇ تەبىئىي، يېقىملىق بولىدۇ؛ ئىككىنچىدىن، دوپپا، شاتۇار، زەدبۇال نەقىشلىرىدە كۆپ قوللىنىلىدىغان بادامگۈل شەكلىنى ئۆزگەرتىپ قىلىپ، بەدىئىي پىششىقلاش ئارقىلىق بادامگۈل كانارا نەقشىنى لايىھىلەپ، گىلەم كانارلىرىنىڭ يېڭى بىر تۈرى بولغان بادامگۈل كانارا بارلىققا كەلتۈرۈلگەن؛ ئۇچىنچىدىن، ھازىرقى دەۋردىكى ئۆي تورۇس بېزەكچىلىك شەكىللىرى ۋە كۆزكەم قەندەل چىراغ شەكلى بەلگىلىك ئۆزگەرتىش ۋە بەدىئىي پىششىقلاش ئارقىلىق گىلەم گۈل نەقشىگە ئايلاندۇرۇلۇپ، بېزەكچىلىك - نەقشىگەرلىكنىڭ ھەرقايسى تۈرلىرى ئارىسىدىكى ئۆز ئارا ئۆرنەك ئېلىش، بىر - بىرىنى ئىلگىرى سۈرۈش رولىنى نامايان قىلىپلا قالماي، يەنە گىلەم گۈل نەقىشلىرىنىڭ ئومۇمىي كۆرۈنۈشىدە دەۋر تۈسى گەۋدىلەندۈرۈلگەن.

غازى نۇسخا گىلەمنىڭ گۈل نەقشلىرى يېڭىچە، شەكىللىرى نەپىس، رەڭلەرنىڭ ماسلاشتۇرۇلۇشى يېقىملىق، كۆرۈنۈشى كۆركەم بولۇپ ئىنتايىن خېرىدارلىق، بۇ نۇسخىنى مەشھۇر رەسسام غازى ئەمەت لايىھىلىگەن، خوتەن ۋىلايەتلىك گىلەم كارخانىسى ئىشلەپچىقارغان. بۇ كارخانىدىكى ئىشچىلار غازى ئەمەتنىڭ ئۇيغۇر گىلەمچىلىكىدىكى نۇسخا تۈرلىرى، بولۇپمۇ بەدىئىي سەنئەت تۈرىدىكى گىلەم نۇسخىلىرىنىڭ موللىششى، مۇكەممەللىششىگە سىڭدۈرگەن ئەجرى ۋە مول تۆھپىسىگە مىننەتدارلىق بىلدۈرۈش يۈزىسىدىن بۇ خىل گىلەم نۇسخىسىغا «غازى نۇسخا گىلەم» دەپ نام قويغان.

ئىلھام نۇسخا

ئىلھام نۇسخا گىلەم 1993 - يىلى لايىھىلەپ ئىشلەپچىقىرىلغان بولۇپ، كانارلىق توقۇلىدۇ. كانارا نەقشلىرى ئومۇمەن ئۇچ يول بولۇپ، ئىككى چەت يوللىرى تاراق، ئوتتۇرا يول كەڭرەك ئورۇنلاشتۇرۇلغان ۋە بادام كانارا نەقشلىرى چىقىرىلغان. بادام كانارا گۈللىرى بادام دوپپا تالاسنىڭ بەدىئىي پىششىقلانغان شەكلى ۋە ئۇنىڭ ئۈستىگە چىقىرىلغان قارشى يۆنىلىشلىك قوش بادام شەكلىدىن تەركىب تاپىدۇ. بۇ گۈل گۈرۈپپىسى بادامگۈل دېيىلىدۇ. كانارا يولىدىكى قوشنا بولغان بادامگۈللەرنىڭ ئوتتۇرىسىغا تولداما گۈل

شەكلى ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ، ئىككى تەرەپكە كېڭىيىدىغان بۇ شەكىللەر قوشۇلۇپ بادامگۈل كانارىنى تەشكىل قىلىدۇ.

ئىچ گۈل قىسمىنىڭ تۆت بۇرجىكىگە گېئومېتىرىيىلىك شەكىللەردىن تۇزۇلگەن قەيپال گۈل، گىلەم مەركىزىگە گېئومېتىرىيىلىك شەكىللەر ۋە ئالتە خىل گۈل - چېچەك ئىلىمېنتلىرىدىن تۇزۇلگەن مۇرەككەپ قۇرۇلمىلىق تەقرىبىي پەتنۇس شەكىللىك ئايگۈل، ئۇنىڭ ئىككى يېنىغا تۆتاش گەۋدە، قارشى يۆنىلىشلىك قوبۇبە شەكلى چۈشۈرۈلگەن. قوبۇبە گەۋدىسىگە پەنجىرە، ئانار، تولداما گۈل قاتارلىق گۈللەر نەقىشلەنگەن، ئايگۈل سىرتىدىكى بوشلۇقلار چاتما يۇلتۇزگۈل، تۆت پەرەگۈل قاتارلىق سەپلىمە گۈللەرنى سىممېترىك ئورۇنلاشتۇرۇپ نەقىشلەنگەن.

ئىلھام نۇسخا گىلەملەر ئىستېمالچىلارنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشكەن بازىرى ئىتتىك مەھسۇلات ھېسابلىنىدۇ. ئىلھام نۇسخا گىلەم 1993-يىلى ۋىلايەتلىك گىلەم كارخانىسى لايىھىلەش بۆلۈمىنىڭ مەسئۇلى ئىلھام جۇمە تەرىپىدىن لايىھىلەنگەن بولغاچقا، «ئىلھام نۇسخا گىلەم» دەپ ئاتالغان.

شاھمات نۇسخا

شاھمات نۇسخا گىلەم شاھمات تاختىسىنىڭ بەت يۈزى ئۆرنەك قىلىنغان گىلەم نۇسخىسى بولۇپ، سايا‌ھەتچىلىكنىڭ تەرەققىياتىغا ماسلىشىش ئۈچۈن 1990 - يىللاردا ۋىلايەتلىك گىلەم كارخانىسى لايىھىلەش بۆلۈمىدىكى خادىملار تەرىپىدىن لايىھىلەنگەن. بۇ خىل گىلەملەرگە نەقىش كانارا چىقىرىلماي، پەقەت ئاددىي سىزىق كانارا چىقىرىلىدۇ. ئىچ گۈل قىسمىغا خەلقئارا شاھمات، جۇڭگوچە شاھمات ۋە قورشاۋ شاھمات تاختىلىرىنىڭ كاتەكچە سىزىقلىرى ئۆز ئەينى چىقىرىلىدۇ. خەلقئارا شاھمات تاختىسى ئۆرنەك قىلىنغانلىرىنىڭ كاتەكچە رەڭلىرى قارا ۋە ئاق رەڭدە چىقىرىلىدۇ. قالغان ئىككى تۈرىنىڭ كاتەكچىلىرى تىك ۋە توغرا يۆنىلىشلىك رەڭلىك سىزىقلار بىلەن ئايرىلىدۇ. باشقا نەقىشلەر چىقىرىلمايدۇ.

شاھمات نۇسخا گىلەملەر سايا‌ھەتچىلەرنىڭ خاتىرە بۇيۇمى سېتىۋېلىش ئېھتىياجى كۆزدە تۇتۇپ لايىھىلەنگەن بولۇپ، ئادەتتە 0.5×0.5 مېتىر ئۆلچەمدە توقۇلىدۇ. شۇنداقلا ئۇنى يەكدۇئان (بىر كىشىلىك ساپا) چۈشەك گىلىمى قىلىشقىمۇ بولىدۇ.

شاھمات نۇسخا گىلەملەردە تۆگە رەڭ، قايماقرەڭ، سېغىزرەڭ، ئاچ ھاۋارەڭ قاتارلىق سۇس رەڭلەر تەگلىك رەڭ قىلىنىدۇ. بۇ، خېلى بازار تاپقان گىلەم نۇسخىسى ھېسابلىنىدۇ.

كېپىنەك نۇسخا

كېپىنەك نۇسخا گىلەم ئۇچ قاتار كانارلىق توقۇلىدۇ. ئىككى چەت كانارىسى تىزما كېپىنەك شەكىللىرىدىن تۈزۈلگەن كېپىنەك كانارىدىن، ئوتتۇرا كانارىسى تىزما بەشپەرە گۈل كانارا نەقىشلىرىدىن تەركىب تاپىدۇ. ئىچ گۈلى قىسمىنىڭ مەركىزىگە ئىككى خىل شەكىل ئۆزگىرىشلىك مودەنگۈل تىزمىسىدىن تۈزۈلگەن مودەن ئايگۈل نەقىش، ئۇنىڭ تۆت بۇرجەك تەرىپىگە بىرىدىن سىممېترىك جايلاشقان كېپىنەك شەكلى نەقىش قىلىنىدۇ.

بۇ نۇسخا، كېپىنەكلەر پەرۋاز قىلىپ يۈرگەن گۈللۈك باغ مەنزىرىسىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. نەقىش ھاسىل قىلىدىغان رەڭ تۈرى ئاز بولۇش ۋە ئەترەڭ تەگلىك توقۇلۇش بۇ نۇسخىنىڭ تەسۋىرىي ئوبراز نۇسخا گىلەمدىن پەرقلىنىدىغان تۈپ پەرقى ھېسابلىنىدۇ.

يۇقىرىدا بايان قىلىنغان يەرلىك نۇسخىلاردىكى گىلەملەردىن باشقا، 40 نەچچە يىلدىن بۇيان، ئېكسپورت ئېھتىياجىغا ئاساسەن، يۇقىرى دەرىجىلىك تاشقى سودا تارماقلىرى، ئىمپورت - ئېكسپورت تارماقلىرى تەمىنلەپ بەرگەن خەرىتە بويىچە توقۇلۇپ كېلىۋاتقان گىلەم نۇسخىلىرى 30 خىلدىن، بۇلارنىڭ تەگلىك رەڭ ئۆزگىرىشلىرى 120 خىلدىن ئاشىدۇ. بۇلار ئىچىدىن تۆت خىل نۇسخىدىكى گىلەم يەرلىك ئىستېمالچىلارنىڭ ياقتۇرۇشىغا ئېرىشىپ، بازارلىق مەھسۇلاتقا ئايلىنىپ، يەرلىك گىلەم نۇسخىسى بولۇپ قالدى. بۇ گىلەملەرگە ھازىرغىچە مەخسۇس نام قويۇلمىغان بولۇپ، گىلەم كارخانىسىدىكى تېخنىكلار ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئۇلارنى يېپ رېڭىنىڭ نومۇرىغا ئاساسەن 202 - نومۇرلۇق گىلەم، 222 - نومۇرلۇق گىلەم، 395 - نومۇرلۇق گىلەم، 546 - نومۇرلۇق گىلەم دېگەندەك لايىھە نامى بويىچە ئاتايدۇ. تاۋار نامىنى بىلمىگەن ئىستېمالچى ئامما بولسا ھەر كىم ئۆزى خالىغان نام ياكى «ئاۋۇ گىلەم» «ماۋۇ گىلەم» دېگەندەك مۇجمەل ناملار بىلەن ئاتاپ كېلىۋاتىدۇ. بۇ تۆت خىل نۇسخىدىكى گىلەم كۆك، مەللە، ئەترەڭ تەگلىك توقۇلىدۇ.

بۇ خىل گىلەملەرگە مۇۋاپىق تاۋار نامى بېكىتىش كۆز ئالدىمىزدا ئىزدىنىشكە تېگىشلىك خىزمەت ھېسابلىنىدۇ.

يەنە شۇنى كۆرسىتىپ ئۆتۈش كېرەككى، خوتەن گىلەملىرىنىڭ نۇسخىلىرى، قېرىنداش نۇسخىلىرى، بالچۇق نۇسخىلىرى، رەڭ تۈرلىرى ھەققىدە ھازىرغىچە تەشكىللىك، ئومۇميۈزلۈك، چوڭقۇر تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلغىنى يوق. ئەمەلىيەتتە خەلق تەرىپىدىن ئىجاد قىلىنىپ، تاۋار بازىرىغا سېلىنغان قېرىنداش ۋە بالچۇق نۇسخىلار تۈرى خېلى كۆپ. بۇ ماقالىدە ئاپتور قۇرىبى يەتكەن دائىرىدە تەكشۈرگەن ئەھۋاللارغا ئاساسەن نۇسخا، رەڭ تۈرلىرى بايان قىلىندى.

خوتەن گىلەملىرىنىڭ يېقىنقى يىللاردا ئىجاد قىلىنغان «ئېزىز نۇسخا»، «ئاپتۇۋا نۇسخا» شۇنىڭدەك تېخى نامى بېكىتىلمىگەن بەزى يېڭى نۇسخىلىرىمۇ بار. بۇلار ئىستېمالچىلار تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىنمىدۇ، يوق، ئايرىم نۇسخا بولۇپ شەكىللىنەلمىدۇ، يوق؟ يەنە كۆزىتىشكە توغرا كېلىدۇ.

خوتەن گىلىمىنىڭ نەقىشچىلىكى

تۈرمۇشتا ئىشلىتىلىدىغان ھەر خىل بۇيۇم، ئۆسكۈنە، ئەسلىھەلەرنى زىننەتلەش خاراكتېرىنى ئالغان بارلىق شەكىللەر نەقىش دېيىلىدۇ. نەقىشلەر تەكشى بەتلىك نەقىش، ئابىيوملۇق نەقىش، ياغاچ ئويما نەقىش دېگەن ئۇچ چوڭ تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

بۇلارنىڭ ئىشلىتىلىدىغان ئورنى ۋە ھۈنەر - سەنئەت تېخنىكا ئۇسۇلى ئوخشىمايدۇ. ھەممىسىنىڭ ئۆزلىرىگە خاس ئالاھىدىلىكلىرى ۋە ئارتۇقچىلىقلىرى بولىدۇ. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئەڭ كۆپ ئىشلىتىلىدىغىنى تەكشى بەتلىك نەقىش شەكلى بولۇپ، تۈرمۇشتا ئىشلىتىلىش دائىرىسى ناھايىتى كەڭ. مەسىلەن، گىلەم، ھەر خىل ئىلمە توقۇلما بۇيۇملار، ئۆي - ئىمارەت، ئۆي جاھازىلىرى، كىيىم-كېچەك، ھەر خىل تاۋارلارنىڭ ماركىلىرى ۋە كىتاب - ژۇرنال... قاتارلىقلارنى زىننەتلەشكە ئىشلىتىلىدۇ. ئابىيوملۇق نەقىش ۋە ياغاچ ئويما نەقىشلەر تاش ئويمىچىلىق، پىل چىشى ئويمىچىلىقى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، بۇلار بىناكارلىق، مەتبەئەچىلىك ۋە ھەر خىل فارفۇر ھۈنەر - سەنئەت بۇيۇملىرىنى

زىننەتلەشتە ئىشلىتىلىدۇ.

نەقىشتە مىللىي ئالاھىدىلىك ۋە يەرلىك خۇسۇسىيەت بولىدۇ. ھەرقايسى مىللەتلەر ئۆزلىرىنىڭ تۇرمۇش ئالاھىدىلىكى ۋە مىللىي ئۆرپ - ئادەتلىرىگە ئاساسەن ئۆزلىرى ياخشى كۆرگەن نەرسىلەرنى نەقىش ئارقىلىق ئىپادىلەيدۇ. مەسىلەن، ئۇيغۇرلار ئەتىرگۈل، قىزىلگۈل، بادام، ئانار، ئالما، ئۈزۈم، پاختا... قاتارلىقلارنى ياخشى كۆرىدۇ؛ خەنزۇلار كېپىنەك، ئەجدىھا، شەپەرەڭ، داچەن پۇل، ئەتىرگۈل، نىلۇپەر، يولۋاس، توز، جۇيخۇا گۈل... قاتارلىقلارنى ياخشى كۆرىدۇ؛ خۇيزۇلار مودەنگۈل قاتارلىقلارنى ياخشى كۆرىدۇ. شۇڭلاشقا، ئۇلارنىڭ نەقىش ئۆرنەكلىرى باشقا بارلىق سەنئەتلەرگە ئوخشاشلا تۇرمۇشتىن كەلگەن بولۇپ، ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ مىللىي ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن نەقىشلىرىمۇ پەرقلەر بولىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، ھەر خىل دىنلارمۇ نەقىشلەرگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن، ئىسلام دىنىدىكى مىللەتلەر ئادەم ۋە ھايۋانات قاتارلىق جانلىق نەرسىلەرنىڭ سۈرىتىنى نەقىشلەرگە كىرگۈزۈشنى ياخشى كۆرمەيدۇ. ئۇلارنىڭ نەقىش سەنئىتىدە ھايۋانلارنىڭ شەكىللىرى ئىپادىلەنسىمۇ، كۆزى ئىپادىلەنمەيدۇ. لېكىن، بۇ خەلقىمىز ئىسلام دىنى ئېتىقادىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىنكى ئەھۋال بولۇپ، ئۇنىڭدىن ئىلگىرى ئادەم ۋە ھەر خىل ھايۋانلارنىڭ سۈرەتلىرىنى ئۆزگەرتىپ نەقىشلەشتۈرۈپ، ھەر خىل تۇرمۇش بۇيۇملىرى ۋە ئۆي - ئىمارەتلەرنى زىننەتلەشكە ئىشلەتكەن. ئىسلام دىنى تارقىلىپ كىرگەندىن كېيىن، بۇ خىل نەقىش شەكىللىرى بۇزۇلۇپتىلگەن ۋە شەكلى ئۆزگەرتىلىپ ئىشلىتىلگەن بولسىمۇ، ئاسارئەتىقىلەردە ۋە ھەر خىل تۇرمۇش بۇيۇملىرىدا ھازىرغا قەدەر ساقلىنىپ كەلگەنلىرىمۇ بار.

1. گىلەم گۈل نەقىشلىرى توغرىسىدا چۈشەنچە

نەقىش تۇرمۇشتىن كېلىدۇ ۋە تۇرمۇش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ. تەبىئەت دۇنياسىدىكى تۈرلۈك نەرسىلەر، ئۆزىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىش قانۇنىيەتلىرىگە ئاساسەن مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. نەقىش رېئال تۇرمۇشتىكى تەسىرلىك ئوبرازلارنىڭ ئالاھىدە بولغان، گۈزەل قىسمى تاللىۋېلىنىپ، ھەر خىل سەنئەت شەكلى بىلەن ئۆزگەرتىلىپ

تېخىمۇ گەۋدىلەندۈرۈلۈپ، بىزەپ كۆرسىتىش ئۇسۇلى ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كېلىدۇ. ئۆزگەرتىشنىڭ مەقسىتى، نەقىش بۇيۇملىرىنى ئىشلەپ چىقىرىش ئۇچۇندۇر. شۇڭا، نەقىشكە ئۆزگەرتىشتىكى مەقسەت نۇسخا جەھەتتىكى گۈزەل بولۇش ۋە جانلىق بولۇش ئۇچۇنلا ئەمەس، بەلكى تۇرمۇشتىن يۇقىرى تۇرىدىغان سەنئەت ئۇنۇمىگە ئىگە بولۇش، ئىشلەپ چىقىرىش ئەمەلىيىتىگە زىچ بىرلەشكەن، ھەر خىل ھۇنەر - سەنئەت بۇيۇملىرىغا مۇۋاپىق، گۈزەل، كۆركەم، ھېسسىيات بېرىدىغان قىلىپ ماسلاشتۇرۇش ئۇچۇندۇر.

نەقىشكە ئۆزگەرتىشنىڭ جەريانى ئەمەلىيەتتىن سىزىش، ئىلغاپ ئېلىش، ئومۇملاشتۇرۇش ۋە ئىشلىتىشكە مۇۋاپىقلاشتۇرۇشتىن ئىبارەت. «ئۆزگەرتىش» دېگەنلىك، نەقىشلەشتۇرۇش، زىننەتلەشتۇرۇش، تۈزەشتۇرۇش دېگەنلىكتۇر. ئەمەلىيەتتىن ئايرىلغان ھالدا خالىغانچە ئۆزگەرتمەسلىك كېرەك. ھەرقانداق نەرسىنىڭ ئالاھىدىلىكى بويىچە پەرقلەندۈرۈپ ئىپادىلەپ بېرەلەيدىغان مۇھىم قىسمىنى ساقلاپ قېلىش ياكى تېخىمۇ گەۋدىلەندۈرۈش ئاساسىدا ئۆزگەرتىش لازىم.

نەقىشكە ئۆزگەرتىش ئادەتتە رېئاللىقنى تەسۋىرلەپ ئۆزگەرتىش، شەكىل ئۆزگەرتىپ تەسۋىرلەش دەپ ئىككى خىل بولىدۇ.

رېئاللىقنى تەسۋىرلەپ ئۆزگەرتىشتە، ئوبرازلارنى ئەمەلىيەتتىن سىزىش ئاساس قىلىنىدۇ. بۇنىڭدا مۇۋاپىق قۇراشتۇرۇش، ناچىرنى چىقىرىۋېتىپ، ئوبرازدىكى گۈزەل، ئالاھىدە بولغان قىسمىنى ساقلاپ قېلىش، تېخىمۇ گەۋدىلەندۈرۈپ بېزەپ كۆرسىتىش مۇھىم نۇقتا قىلىنىدۇ.

شەكىل ئۆزگەرتىپ تەسۋىرلەش، بۇ ئەمەلىيەتتىن سىزىشقا ئوخشىمايدۇ. بۇنىڭدا ئەمەلىيەتتىن سىزىلغان رەسىملەردىن پايدىلىنىپ، شەكلى ئۆزگەرتىلىپ رەتلەپ زىننەتلىنىدۇ. تەبىئىي ئوبرازلارنىڭ پۈت - قولىنى چۈشەپ قويۇش بۇزۇپ تاشلىنىپ، ھەر خىل ھەل قىلىش ئۇسۇللىرى ۋە ئىپادىلەش ئۇسۇللىرىنى قوللىنىپ، يۈرەكلىك ھالدا شەكىل يارىتىپ پىششىقلاپ ئىشلەش تەلەپ قىلىنىدۇ.

خوتەن گىلىمىنىڭ ھەرقايسى نۇسخىلىرىدا ئومۇمەن كانارا نەقىشلىرى ۋە ئىچ گۈل نەقىشلىرىدىن ئىبارەت ئىككى يۈرۈش گۈل نەقىش سىستېمىسى بولىدۇ. كانارا نەقىشلىرى گىلەمنىڭ تۆت

تەرىپىنى قورشاپ تۇرغان كانارا سىزىقلىرى ۋە بۇ سىزىقلار ئوتتۇرىسىدا ھاسىل بولغان كانارا يوللىرىغا چۈشۈرۈلگەن گۈل نەقشلەردىن تەركىب تاپىدۇ. ھەربىر پارچە گىلەمنىڭ كانارا كۆلىمى بىلەن ئىچ گۈل كۆلىمى مۇناسىۋەتكە ئىگە. كىچىك گىلەملەردە ئادەتتە بىرلا كانارا يولى بولىدۇ. گىلەم چوڭ بولغانسېرى كانارا يوللىرىمۇ كۆپىيىدۇ. كۆپ كانارلىق گىلەملەردە، كانارا يوللىرىدىكى نەقىشلەر تەكرارلانمايدۇ. تەكرارلاش زۆرۈر بولسا، سىممېترىك ھالەتتە تەكرارلىنىدۇ (يەنى يانداش بولغان ئىككى كانارنىڭ گۈللىرى چوقۇم يەڭگۈش چۈشىدۇ)، ھەربىر كانارا يولىدىكى نەقش يەككە گۈل ئىلىمىنتلىرىدىن تەركىب تېپىشمۇ، بىرقانچە گۈل ئىلىمىنتىدىن ھاسىل قىلىنىشىمۇ مۇمكىن. لېكىن بۇلارنىڭ تەكرارلىقى قانۇنىيەتلىك بولۇپ، ھەربىر كانارا يولى تاللىۋېلىنغان نەقش نۇسخىسىنىڭ ئىككى تەرەپكە داۋاملىشىشى ئارقىلىق ھاسىل قىلىنىدۇ.

يۇقىرىدا گىلەم نۇسخىلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىگە بېغىشلىغان بايانلىرىمىزدا، نەقش سىستېمىسىنى تەشكىل قىلغۇچى گۈل شەكىللىرىدىن بىرمۇنچىسىنىڭ نامىنى ئاتاپ ئۆتكەنىدۇق. ئەمەلىيەتتە، نەقش تۈزۈشتە قوللىنىلىدىغان گۈل ئىلىمىنتلىرى ئۇنىڭدىن خېلىلا كۆپ بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئىجتىمائىي مەۋجۇدىيەت ۋە ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى ھەر خىل ئوبيېكت، ھەر خىل شەكىل، ھەر خىل قىياپەتلەردىن ئۆرنەك ئېلىش، ئۇلارغا تەقلىد قىلىش، ئۆزگەرتىپ قۇراشتۇرۇش، چېتىش، گۈرۈپپىلاش قاتارلىق ۋاستىلەر ئارقىلىق بەدىئىي پىششىقلاپ بارلىققا كەلتۈرۈلگەن. گىلەم نەقشچىلىكىدە نەقش ھاسىل قىلغۇچى ئاددىي گۈل ئىلىمىنتلىرىنى (شەكىللىرىنى) بارلىققا كەلتۈرۈشتە ئۆرنەك قىلىنغان ۋە شۇ ئاساستا بارلىققا كەلتۈرۈلگەن گۈل ئىلىمىنتلىرىنى تۆۋەندىكىچە كۆرسىتىش مۇمكىن:

ئادەم ئەزالىرى ئۆرنەك قىلىنىپ ھاسىل قىلىنغان گۈللەر: كۆزگۈل، كىرپىك گۈل.

تۇرمۇش بۇيۇملىرى ئۆرنەك قىلىنىپ ھاسىل قىلىنغان گۈللەر: ئارغامچاگۈل، زەنجىرگۈل، ئۆرمەگۈل، ئاچقۇچگۈل، ئۆزەڭگەگۈل، ئىلمەككۈل، شامگۈل، چىراغگۈل، لوڭقاگۈل، ئىزمىگۈل، ياغلىقگۈل، پەتنۇسگۈل.

ئېتىقادقا ئائىت بۇيۇملار ئۆرنەك قىلىنىپ ھاسىل قىلىنغان گۈللەر: تۇمارچە گۈل، شەددىگۈل.

ھايۋان، ھاشارات، ئۇچار قۇشلار ئۆرنەك قىلىنىپ ھاسىل قىلىنغان گۈللەر: ئات، تۆگە، كالا، بۇغا، ئېشەك، شىر، يولۋاس، پىلان، قالىغاچ، قۇشقاچ، خوراز، تۇرنا قاتارلىقلارنىڭ ئوبرازى ياكى ئۇلارنىڭ ھەربىكەت شەكلى، كۆرۈنۈش شەكلىگە تەقلىد قىلىنغان پىلان باغرى گۈل، قالىغاچگۈل، قۇشقاچ ئىزى گۈل، خوراز قۇيرۇقى گۈل، ئۆمۈچۈكگۈل، كېپىنەكگۈل قاتارلىقلار.

دەرەخ، مېۋە، ئۆسۈملۈكلەر ئۆرنەك قىلىنىپ ھاسىل قىلىنغان گۈللەر: يۆگىمەچگۈل، ئانارگۈل، ئالمىگۈل، مىدىقگۈل، بادامگۈل، پاختىگۈل، قۇموشگۈل، يوپۇرماقگۈل، غازاڭگۈل، گىنجەكگۈل.

گۈل چېچەكلەر ئۆرنەك قىلىنىپ ھاسىل قىلىنغان گۈللەر: قىزىلگۈل، ئەتىرگۈل، ئانارگۈل، مودەنگۈل، تولداماگۈل، غۇنچىگۈل، چېچەك.

ئاسمان جىسىملىرى، تەبىئەت ھادىسىلىرى ئۆرنەك قىلىنىپ ھاسىل قىلىنغان گۈللەر: ئايگۈل، يۇلتۇزگۈل، بۇلۇتگۈل، كەلكۈنگۈل.

گېئومېترىيىلىك شەكىللەر ئۆرنەك قىلىنىپ ھاسىل قىلىنغان گۈللەر: چېكىت، تاق سىزىق، قوش سىزىق، چىلەكگۈل (+)، ئۈچ چىلەكگۈل (*)، تۆت چىلەكگۈل (*)، قىيپالگۈل (تىك بۇلۇڭلۇق ئۈچ بۇلۇڭ شەكىللىك)، چاقماقگۈل (تىك تۆت بۇلۇڭ شەكىللىك)، دەرەۋزەگۈل، شاۋكاگۈل، ئونىكىدىن باشقا پاراللېل تۆت تەرەپلىك، بەش تەرەپلىك، ئالتە تەرەپلىك، سەككىز تەرەپلىكلەرنىڭ مۇنتىزم ۋە غەيرىي مۇنتىزم شەكىللىرى، يايى، چەمبەر شەكىللىرى.

باشقا مىللەت خەلقلىرىنىڭ گۈل شەكىللىرىدىن قوبۇل قىلىنغان گۈللەر: قالماقگۈل، قالماق ئۇرانچى گۈل، پانۇسگۈل، ئالقانگۈل قاتارلىقلار.

يۇقىرىقىلار گىلەم نەقىشلىرىنى تۇزۇشتىكى ئاددىي گۈل ئېلېمېنتلىرى بولۇپ، ئەمەلىي مەشغۇلاتتا بۇلارنىڭ بەزىسى يەككە ھالەتتە ئىشلىتىلىدۇ. كۆپىنچىسىنىڭ بىر قانچە خىل شەكىل ئۆزگىرىشلىرى بولىدۇ. مەسىلەن، تۇمارچە گۈل بالىلارنىڭ بوينىغا

ئېسىپ قويۇلىدىغان ئۇچ بۇرجەكلىك كۆز تۇمارىدىن ئۆرنەك ئېلىپ ھاسىل قىلىنغان بولۇپ، يەككە نەقىش قىلىپ قوللانغاندا «تۇمارچە گۈل» دەيىلىدۇ. ئەگەر ئۇنىڭ تەرەپ سىزىقلىرى قوش سىزىقلىق بولسا «قوش تۇمارچە» دەيىلىدۇ. تۇمارچە شەكىللەر قاتار تىزىلسا «تىزما تۇمارچە گۈل»، ئۇنىڭ سىزىقلىرى قوش بولسا «تىزما قوش تۇمارچە گۈل» دەيىلىدۇ. بىر خىل رەڭدىكى تىزما تۇمارچىنىڭ چىش ئۇچلىرى يەنە بىر خىل رەڭدىكى تىزما تۇمارچىنىڭ چىش ئارىسىدىكى بوشلۇقلىرىغا كىرگۈزۈپ گۈرۈپپىلانسا، «چىشلەشمە تۇمارچە»؛ ئەگەر ئۇلار قوش سىزىقلىق بولسا، «چىشلەشمە قوش تۇمارچە» دەيىلىدۇ. ئەگەر تۇمارچە تىزما ئۇچلىرى كانارا سىرتىغا قارىتىپ سېلىنسا، «تۇمارچە كىرپىك» دەيىلىدۇ. ھەر خىل رەڭدىكى تۇمارچە گۈللەر يەنە رەڭ تۇرى بويىچە ئاتىلىدۇ. شۇنداق قىلىپ ئاددىيغىنە تۇمارچە گۈل ئېلىمېنتتىن ھەر خىل شەكىلدىكى نەچچە ئون خىل گۈل ھاسىل قىلىنىدۇ. چېچەك گۈلنىڭ تاق چېچەك، قوش چېچەك، ئۇچ چېچەك... سەككىز چېچەك دېگەندەك كۆپ خىل ۋاريانتلىرى بولىدۇ. بۇلار پەقەت شەكىل ۋاريانتلىرى بولۇپ، ئۇ شەكىللەر قىزىل، ئال، سېرىق، كۆك، يېشىل دېگەندەك ھەر خىل رەڭ ئۆزگىرىشلىرىگە ئىگە قىلىنىش ئارقىلىق ھەربىر خىل يەككە گۈل ئېلىمېنتلىرىدىن ئون نەچچە ياكى نەچچە ئون خىل رەڭدار گۈللەر ھاسىل قىلىنىدۇ.

گىلەم نەقىشلىرىنى بارلىققا كەلتۈرۈشتە كۆپىنچە ھاللاردا يەككە گۈل ئېلىمېنتلىرىنى يەككە تىزىش، جۈپلەپ تىزىش، دەستىلەپ تىزىش، قارىمۇ قارشى تىزىش، چاسا تىزىش، يىلان باغرى تىزىش، قايچىلاپ تىزىش، ھالقىلاپ تىزىش، نۆۋەتلەشتۈرۈپ تىزىش، كىرىشتۈرۈش قاتارلىق ئۇسۇللار ئارقىلىق گۈل گۈرۈپپىلىرى ھاسىل قىلىنىدۇ. ھەر خىل گېئومېتىرىلىك شەكىللەر بىلەن گۈل - گىياھ ئۆرنەكلىك شەكىللەر بىر - بىرىگە كىرىشتۈرۈلگەن، ھەر خىل رەڭلەر بىر - بىرىگە تەبىئىي ماسلاشتۇرۇلغان بۇ خىل گۈل شەكىللىرى، گىلەمنىڭ بەلگىلىك قىسىملىرىغا مۇئەييەن تەرتىپ، رېتىم بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، نەقىش سىستېمىسى ھاسىل قىلىنىدۇ. كەلكۈن نۇسخا گىلەمنى مىسالغا ئالساق، ئۇنىڭ ئايگۈلى بىر - بىرىگە قاتمۇقات ھالقىلانغان پەلەمپەي شەكىللىك يانتۇ يۆنىلىشلىك سىزىقلاردىن تەركىب تاپقان تەك تۆت بۇلۇڭ شەكلىدە

بولىدۇ. ئۇنىڭ مەركىزىي قىسمىدا چېلەك (+) شەكلىدە چېتىلغان تۆت غۇنچە گۈل يەنە شۇ شەكلىدە چېتىلغان تۆت يوپۇرماق بىلەن دەستىلەپ تىزىلغان گۈل گۈرۈپپىسىنى ھاسىل قىلىدۇ. سەككىز گۈل ئېلىمېنتىدىن تۈزۈلگەن بۇ شەكىل «غازاڭگۈل» دېيىلىدۇ. ئۇنىڭ سىرتىنى قاتمۇ قات ئوراپ تۇرغان تۆت بۇلۇڭ شەكىللىرىنىڭ گەۋدىسىگە نۇرغۇن ئۇششاق گۈللەر نەقىش قىلىنغان بولۇپ، بۇلارنىڭ ھەربىرسى ئۆز ئالدىغا بىر گۈل گۈرۈپپىسىنى ھاسىل قىلىدۇ. مۇشۇ بىر نەچچە گۈل گۈرۈپپىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان تېگى تۆت بۇلۇڭ شەكىللىك نەقىش سىستېمىسى «ياغلىقگۈل» دېيىلىدۇ.

2. خوتەن گىلىمىنىڭ كانارا نەقىلىرى

كانارا گۈللەر يۇقىرىقى ئۇسۇل ۋە قانۇنىيەتلەر بويىچە ھاسىل قىلىنىدۇ ۋە ھەربىر كانارا بىر نەقىش سىستېمىسى بولۇپ شەكىللىنىدۇ ھەمدە شۇ نەقىش سىستېمىسىدا ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدىغان گۈل نامى بىلەن ئاتىلىدۇ. كۆپرەك قوللىنىلىدىغان كانارا نەقىشلىرى، مىدىق كانارا، قالىغاچ كانارا، يىلان باغرى كانارا، لەيلى - مەجنۇن كانارا، شاۋكا كانارا، دەرەۋزۇن كانارا، ئارغامچا كانارا، تۇمارچە كانارا، قوش تۇمارچە كانارا، چىشلەشمە تۇمارچە كانارا، زەنجىر كانارا، ئىزما كانارا، چېكىت كانارا، پاختا كانارا، ئۆرمە كانارا، مودەن كانارا، چاقماق كانارا، قۇشقاچ ئىزى كانارا، ئاچقۇچ كانارا، ئۆزەڭگە كانارا، سەكرەتمە كانارا، چېچەك كانارا، شەددە كانارا، چىشلەشمە شەددە كانارا، ئانار كانارا، چوڭ مەنپۇ كانارا، چاقماق مەنپۇ كانارا، ئىلمەك كانارا، قارماق كانارا، شاخ كانارا، قوشچېچەك كانارا، بۇلۇت كانارا، تولداماگۇل كانارا، چوڭ (كىچىك) غۇنچە كانارا، ئانارگۇل كانارا، چېكىت زەنجىر كانارا، قۇموش كانارا، يۇلتۇز كانارا، ئالما كانارا، بادام كانارا، كىرپىك كانارا، قالماقگۇل كانارا، قالماق ئىران كانارا قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

كۆپ كانارلىق گىلەملەردە كانارا نەقىشلىرىنىڭ قانداق ماسلاشتۇرۇپ ئىشلىتىشتە مۇئەييەن قانۇنىيەت يوق. گىلەم نۇسخىسى ۋە تۇرىگە ئاساسەن تاللاپ ئىشلىتىلىدۇ. لېكىن يانداش كانارلارنىڭ

نەقىشلىرى چوقۇم يەڭگۈش بولۇشى كېرەك. كانارا نەقىشلىرى بە ئىچ گۈل نەقىشلىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشىدا بولسا كۆپىنچە ھالا ماسلىق مۇناسىۋەت بار. مەسىلەن، ئانار نۇسخا گىلەمنىڭ كانارى چوقۇم بىر يول ئانار كانارا ياكى ئانارگۈل كانارا چىقىرىلىدۇ. پا نۇسخا گىلەمگە چوقۇم بىر يول پاختا كانارا چىقىرىلىدۇ. غازى نۇ بىلەن ئىلھام نۇسخا گىلەمگە چوقۇم بىر يول بادام كانارا چىقىرىلى ئىران نۇسخا ۋە قالماق ئىران نۇسخا گىلەمگە بىر يول قالماق كا ياكى قالماق ئىران كانارا چىقىرىلىدۇ. باشقا نۇسخىلاردىكى گىلەملەردىمۇ كانارلارنىڭ بىرسىگە ئىچ گۈل قىسمىدىكى ئاساس نەقىش شەكلى ياكى نەقىش مەزمۇنىغا ماس بولغان كانارا نەقى چىقىرىلىدۇ. بۇلار گىلەم توقۇشتىلا ئەمەس، گىلەم لايىھىلەشتە دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك قائىدىدۇر.

3. خوتەن گىلىمىنىڭ ئىچ گۈل نەقىشلىرى

خوتەن گىلىمىنىڭ ئىچ گۈل نەقىشلىرى گىلەمدىكى ئاساس ئورۇندا تۇرىدىغان گۈل نەقىش سىستېمىسى بولۇپ، ئىچ گۈ نەقىشلىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى كۆپ ئۆزگىرىشلىك خۇسۇسىيەت ئىگە. بەزى گىلەملەرنىڭ ئىچ گۈل قىسمىدا ئاساسىي نەقىش قوشۇمچە نەقىشلەر بولىدۇ. مەسىلەن، چاچما نۇسخا گىلەمردە بە ياكى بىرقانچە ئاساسىي گۈل بولۇپ، بۇنداق گۈللەر «ئايگۈل دېيىلىدۇ. قوشۇمچە گۈللەر بوشلۇقنى تولدۇرۇپ ئايگۈلنى گەۋدىلەندۈرۈشكە خىزمەت قىلىدۇ. بۇ خىل گىلەملەر گۈللىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇلۇشىدىكى مۇشۇ ئالاھىدىلىككە ئاساسەن «چاچما نۇسخا دەپ ئاتىلىدۇ.

بەزى گىلەملەرنىڭ ئىچ گۈللىرىنى تەشكىل قىلغۇچى گۈل گۈرۈپپىلىرى تەڭداش مۇناسىۋەتتە ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ ياكى گۈل نەقىشلەرنىڭ چوڭ - كىچىكلىكى ھەر خىل بولسىمۇ، ھەممىسى بىرخىل ئوبرازنى ئىپادىلەيدۇ. بۇنداق گىلەملەر گۈل نەقىش ھاسىل قىلىشتا ئۆرنەك قىلىنغان شەيئىنىڭ نامى بىلەن قوشۇپ ئاتىلىدۇ. پاختا نۇسخا گىلەم، يۇلتۇز نۇسخا گىلەم، ئانارگۈل نۇسخا گىلەم، لوڭقا نۇسخا گىلەم قاتارلىقلار مۇشۇ تۈرگە كىرىدۇ.

خوتەن گىلىمىنىڭ رەڭ تۈرى ئۆزگىرىشى تېخىمۇ كۆپ. رەڭ تۈرى ئۆزگىرىشى ئومۇمەن ئىككى خىل ئۇسۇل ئارقىلىق ئەملگە ئاشىدۇ. بىرى تەگلىك رەڭنى ئۆزگەرتىش ئۇسۇلى، بۇنىڭدا مەلۇم بىر خىل نۇسخىدىكى گىلەمنىڭ تەگلىك رېڭىنى (گىلەمنىڭ زەيلىك قىسمى ۋە ئېچ گۈل قىسمىدىكى گۈل نەقىش چىقىرىلمايدىغان جايلىرىنىڭ رېڭىنى) ئۆزگەرتىش ئارقىلىق رەڭ تۈرى ھاسىل قىلىنىدۇ. بىر خىل نۇسخىدىكى گىلەمنىڭ تەگلىك رېڭىنى قىزىل، توق قىزىل، ئاچ قىزىل، سېغىز رەڭ، قايماق رەڭ، كۈلرەڭ، ئاچ كۆك، زۆتىنە قاتارلىق ھەر خىل رەڭدە توقۇش مۇمكىن. بۇنداق ئەھۋالدا گۈللەرنىڭ رەڭگىدە مۇناسىپ ئۆزگىرىشلەر بولسىمۇ، گىلەم نۇسخىسى شەكلى (يەنى ئاساسىي گۈل شەكلى) دە ئۆزگىرىش بولمايدۇ. مەسىلەن، لوڭقا نۇسخا گىلەمنىڭ تەگلىك رەڭگىنى خالىغان رەڭدە توقۇش مۇمكىن. شۇنداقتىمۇ توقۇلۇپ چىققان مەھسۇلات ئوخشاشلا لوڭقا نۇسخا گىلەم بولىدۇ. يەنە بىرى، گۈل رەڭگىنى ئۆزگەرتىش ئۇسۇلى، بۇنىڭدا گۈل نەقىش شەكىللىرىنى ھەر خىل رەڭدار يېپلارنى گۇرۇپپىلاپ ئىشلىتىش ئارقىلىق، ئوخشاش بولمىغان رەڭلەردىن ئوخشاش بىرخىل ئوبراز ياكى گۈل نۇسخىسىنى ھاسىل قىلىش مۇمكىن.

يۇقىرىقىلارنى يىغىنچاقلىغاندا، خوتەن گىلىمى ھازىر ئىشلەپ چىقىرىلىۋاتقان 18 خىل ئاساسىي نۇسخا تۈرىگە مەنسۇپ بولغان 22 قېرىنداش (يانداش) نۇسخا، توققۇز بالچۇق نۇسخا، 103 خىل رەڭ تۈرىدە توقۇلىدۇ. ئەمدى بۇلارنى خوتەن گىلىمىنىڭ ساپ يۇڭ گىلەم ۋە يۇڭ، بۆز ئارىلاش گىلەم دېگەن ئىككى خىل چەم تۈرى، تەبئىي رەڭدار گىلەم ۋە بوياق رەڭدار گىلەم دېگەن ئىككى خىل رەڭ مەنبەسى پەرقى، تەبئىي بوياقلار بىلەن بوياش ۋە خىمىيىۋى بوياقلار بىلەن بوياشتىن ئىبارەت ئىككى خىل بوياق ماتېرىيال پەرقى، 360 قاتاردىن 900 قاتارغىچە بولغان بەش خىل زىچلىق پەرقىنى قوشۇپ ھېسابلىغىنىمىزدا، خوتەن گىلەملىرىنىڭ مەھسۇلات تۈر، نۇسخا، رەڭ خىللىرى تۆت مىڭ خىلدىن ئاشىدۇ.

مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلار تەمىنلىگەن خەرىتە، ئۆلچەملەر بويىچە توقۇلىۋاتقان 30 نەچچە خىل نۇسخا تۈرى ھەمدە ھەر خىل گىلەملەرنىڭ توقۇلۇش شەكلى ۋە ئۆلچىمىنىڭ 200 خىلدىن

ئاشىدىغانلىقىنى ھېسابقا ئالغاندا، خوتەندە توقۇلىدىغان گىلەملەرنى تۈر، ئۆلچەم، نۇسخا، رەڭ خىللىرى تېخىمۇ كۆپ بولىدۇ.

قوشۇمچە جەدۋەل: **خوتەن گىلىمىنىڭ سىستېما سخىمىسى**

نۇسخا،رەڭ ئۆزگىرىشلىرى / نۇسخا نامى	قېرىنداش نۇسخىلار	بالچۇق نۇسخىلار	تەگلىك رەڭ ئۆزگىرىشلىرى: تەگلىك رەڭ نامى	ر تۈ سا
كەلكۈن نۇسخا	كونا كەلكۈن نۇسخا ئۆركەش كەلكۈن نۇسخا		ئال تەگ، كۆك تەگ	1
يۇلتۇز نۇسخا			پوررەڭ، مەللەرەڭ تەگ	2
شام نۇسخا			شوخ كۆك، كۆك تەگ	2
ئانارگۈل نۇسخا	چۈلۈك ئانارگۈل نۇسخا شاخ ئانارگۈل نۇسخا		ئال، شوخ كۆك، كۆك، سېرىق تەگ	8
پاختا نۇسخا			ئال تەگ	1
بەشچېچەك نۇسخا			ئال، شوخ كۆك، كۆك، قارا تەگ	4
جايناماز نۇسخا			ئال، قىزىل، كۆك، سېغىز رەڭ تەگ	4
ئىران نۇسخا	ئىران نۇسخا قالماق ئىران نۇسخا		ئال، سېرىق، مەللەرەڭ تەگ	6
چاچما نۇسخا	تەڭ چاچما نۇسخا	چۈلۈك ئانار چاچما ئالما، ئانار، قىيپال چاچما چاقماق چاتما چاچما	يېشىل، كۆك، ئال، مەللە رەڭ تەگ	28
	ئارىلاش چاچما نۇسخا	شاخ ئانار چاچما قوچقىراق ئايگۈل چاچما ئالبان چاچما		
لوڭقا نۇسخا		ئۇرۇش قىيپال چاچما	ئال، شوخ كۆك، ھاۋارەڭ تەگ	3
مەنزىرە نۇسخا			بۇ ئۈچ خىل نۇسخىدىكى گىلەملەردە رەڭ تۈرى بەك كۆپ بولۇپ، 50ـ60 خىلدىن يۇقىرى رەڭدار يىپلار بىلەن توقۇلىدۇ. شۇڭا مۇئەييەن تەگلىك رەڭ بولمايدۇ.	5
ئوبراز نۇسخا	تەسۋىرىي ئوبراز نۇسخا ھەقىقىي ئوبراز نۇسخا			
خاتىرە نۇسخا	سىياسىي خاتىرە نۇسخا شەخسىي خاتىرە نۇسخا			

نۇسخا نامى / نۇسخا،رەڭ ئۆزگىرىشلىرى	قېرىنداش نۇسخىلار	بالچۇق نۇسخىلار	تەگلىك رەڭ ئۆزگىرىشلىرى	
			تەگلىك رەڭ نامى	رەڭ تۇرى سانى
ئەدىيال	پالاس ئەدىيال		يېشىل، قىزىل، ئال تەگ	13
	پېتروس ئەدىيال		كۆشرەڭ، ئال تەگ	
	گىنجىم ئەدىيال		گۆش قىزىل تەگ	
	مەغەز ئەدىيال		ئال تەگ	
نۇسخا	شاخ ئەدىيال	قارا شاخ ئەدىيال	ئال تەگ	
		قۇرۇق شاخ ئەدىيال		
	بۆرەك ئەدىيال		مەللەرەڭ، ئال رەڭ تەگ	
	كارژان ئەدىيال		ئال رەڭ، ئەترەڭ تەگ	
غازى نۇسخا			كۆك، ھاۋا رەڭ، ئال، مەللە، ئاچ ھاۋا رەڭ	5
ئىلھام نۇسخا			ئەترەڭ، ئالرەڭ تەگ	2
شاھمات نۇسخا	خەلقارا شاھمات نۇسخا		تۆگە رەڭ، قىلىاق رەڭ، سېغىزرەڭ، ئاچ ھاۋارەڭ، ئاچ كۆلرەڭ تەگ	15
	جۇڭگوچە شاھمات نۇسخا			
	قورشاۋ شاھمات نۇسخا			
كېپىنەك نۇسخا			ئەترەڭ تەگ	1
18	22	9		103

خوتەن گىلىمىنىڭ سەنئەت قىممىتى ۋە ئىستېمال قىممىتى

تەبىئەت گۈزەللىكىنى ئەنداز قىلغان خوتەن گىلىمىنىڭ بارلىققا كېلىشىنىڭ ئۆزىلا بىر خىل مەدەنىيەت ھادىسىسى ئىدى. خوتەن گىلىمى ئىككى مىڭ يىلدىن ئارتۇق تارىخىي تەرەققىياتى جەريانىدا ئۆزىدە ئىپادە قىلىنغان مەزمۇن، بەدىئىي گۈزەللىك، نۇسخا، رەڭ تۈرلىرى، گۈل نەقىش شەكىللىرى، ئىشلەپ چىقىرىش كۆلىمى ۋە مىقدارى جەھەتلەردە ئۆزلۈكسىز تاۋلىنىپ، پىششىقلىنىپ ۋە ئۆسۈپ خوتەننىڭ «ئۇچ گۆھىرى» نىڭ بىرىگە ئايلاندى. بۇ ئۆزاق تەرەققىيات جەريانى ئۆز ماكانىدا ئوبيېكتتىن سوبيېكتقا ئۆتۈش ۋە سۇبيېكتتىن

ئوبيېكتقا ئۆتۈش جەريانى، شۇنداقلا دۆلەت، رايونلار، مىللەتلەر مەدەنىيەت تارقىتىش جەريانى ۋە مەدەنىيەت قوبۇل قىلىش جەر بولۇپ خاراكتېرلەندى.

1. گىلەمگە مۇجەسسەملەنگەن مەدەنىيەت - سەنئەت

خوتەن گىلىمىنىڭ نۇسخا ۋە گۈل نەقىش ئالاھىدىلىكلىر مەلۇمكى، ئۇ ئۆزىدە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ نۇرغۇن مەدەنىي قاتلاملىرىنى ئەكس ئەتتۈرگەن:

كەلكۈن نۇسخا گىلەمدە ئىپادىلەنگەن كەلكۈن مەنزىرىسى، پا نۇسخا گىلەمدە ئىپادىلەنگەن كېۋەز ئوبرازى، ئانارگۈل نۇ گىلەمدە ئىپادىلەنگەن ئانار ئوبرازى قاتارلىقلار ئوبيېكتىپ جەھەتت ئەينى زاماندىكى تارىم ئېكىنچىلىك مەدەنىيىتىنىڭ ئىخ تەسۋىرلىنىشى بولسا، سوبيېكتىپ جەھەتتىن بۇلار ئەينى دەۋرد ئەجدادلىرىمىزنىڭ سۇنى ھاياتلىقنىڭ، بوستانلىقنىڭ جان تومۇ دەپ ئۇلۇغلاش، دېھقانچىلىق ۋە باغۋەنچىلىكنى ئىجتىمائى ئىگىلىكنىڭ مۇھىم تۈۋرۈكى دەپ قاراشتەك ئاڭ چۈشەنچىلىرىن نەقىشلىك خاتىرىسىدۇر.

بەش چېچەك نۇسخا، چاچما نۇسخا گىلەملەردە ئىپادىلەنگەن خىل ئۆسۈملۈك، گۈل - چېچەك ئوبرازلىرى ئەجدادلىرىمىزن قەدىمدىن تارتىپلا گۈل - گىياھ ئۆستۈرۈشكە ھېرىسمەن بولۇشت ئوبيېكتىپ رېئاللىقىنىڭ ئىنكاسى بولسا، بۇ ئوبرازلارنى مۇبال قىلىپ قايتا يارىتىشتىكى ئۇستاتلىقى ۋە ماھىرلىقى ئۇلارنى تەبىئەتنى، گۈزەللىكنى سۆيۈش، گۈزەللىك يارىتىشقا زوقم بولۇشتەك ئېستېتىك ئېڭىنىڭ ئىنكاسىدۇر. يېقىنقى دەۋرلە بارلىققا كېلىپ ۋە چاپسان بېيىپ خوتەن گىلەملىرىنىڭ گۈلتاجىس ئايلانغان ئەدىيال نۇسخا گىلەملەردىكى يۈكسەك گۈزەللىك ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئاشۇ گۈلخۇمارلىقى ۋە گۈزەللىك يارىتىشتى قانائەتسىزلىكىنىڭ بۇگۈنكى دەۋردىكى يارقىن نامايەندىسىدۇر.

گىلەم نەقىشلىرىدىكى كۆپلىگەن، ھايۋانلار، قۇشلار ئوبرازى ھايۋان ئەزالىرى نامى بىلەن ئاتالغان گۈل نەقىش ناملى ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئەينى زاماندىكى چارۋىچىلىق مەدەنىيىتى ۋە ياۋ

هايۋان، ئۇچار قۇش، هاشاراتلار بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنىڭ ئوبيېكتىپ سۇرەتلىنىشى بولسا، بۇنداق سۇرەتلەش ئۇلارنىڭ هايۋانلار، قۇشلار، هاشاراتلارنى تەبىئەت زەنجىرىنىڭ بىر هالقىسى، ئىنسانلارنىڭ هەمراهلىرى، دوستى دەپ قاراشتەك سۇبيېكتىپ تونۇشنىڭ خاتىرىسى بولۇپ ئىپادىلەندى.

يۇلتۇز نۇسخا، شام نۇسخا، جايناماز نۇسخا گىلەملەر ۋە ئايگۇل، بۇلۇتگۇل دېگەندەك نەقىش نامىلرى بىر جەهەتتىن، ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئەينى دەۋردىكى ئاسمان جىسىملىرى، تەبىئەت هادىسىلىرىگە بولغان سادىدا تونۇشىنى ئىپادىلىگەن بولسا؛ يەنە بىر جەهەتتىن، ئۇلارنىڭ ئوخشاش بولمىغان دەۋردىكى ئېتىقاد چۈشەنچىلىرى، ئېتىقاد ئوبيېكتلىرى ۋە ئېتىقاد ئادەتلىرىنىڭ ئەينەن خاتىرىسى بولۇپ ئىپادىلەندى.

لوڭقا نۇسخا، مەنزىرە نۇسخا، ئىران نۇسخا گىلەملەردە ئەينى دەۋردىكى قاتتىق ئېتىقاد تەقىپلىرىگە قارىماي هايۋان، ئۇچار قۇش ئوبرازلىرىنىڭ ئىپادە قىلىنغانلىقى، شۇنداقلا تەقىپلىنىش دائىرىسىگە كىرمەسمۇ، ئۆز ماكانى ۋە تۇرمۇش ئادەتلىرىگە يات بولغان نەقىش شەكىللىرىنىڭ قوبۇل قىلىنغانلىقى، يېپەك يولىنىڭ مۇهىم تۇگۇنى بولغان بۇ ماكاندا ياشىغان ئەجدادلىرىمىزنىڭ شەرق ۋە غەربتىكى هەرقايسى مىللەتلەر بىلەن بولغان سودا مۇناسىۋىتىنى راۋاجلاندۇرۇشنى، بۇ سودىدا ئۆزلىرىگە يات بولسىمۇ، ئاشۇ خەلقلەر ياخشى كۆرىدىغان ئۆزگىچە نۇسخىدىكى مەهسۇلاتلارنى ئىشلەپ چىقىرىشنىلا ئەمەس، شەرق ۋە غەربتىكى قەدىمىي مەدەنىيەت ئوچاقلىرىدىكى خەلقلەرنىڭ ئېسىل مەدەنىيىتىدىن ئوزۇق ئېلىشنى، پايدىلىق تەركىبلەرنى قوبۇل قىلىپ، ئۆز مەدەنىيىتىنى بېيىتىشنى هەم هېچقاچان چەتكە قاقمىغانلىقىنى، رايونلار، مىللەتلەر ئارا دوستلۇق، ئىناقلىقنى قەدىرلەپ كەلگەنلىكىنى ئىپادىلەپ بەردى.

يېقىنقى ۋە هازىرقى دەۋردە ئىجاد قىلىنىپ ۋە مۇكەممەللىشىپ كېلىۋاتقان مەنزىرە نۇسخا، خاتىرە نۇسخا، تەسۋىرىي ئوبراز نۇسخا گىلەملەردە يارىتىلغان تەبىئىي مەنزىرە، هايۋان، ئادەم ئوبرازلىرى ئاساسىي سۇژىت قىلىنغان بەدىئىي كۆرۈنۈشلەر مىلادىيىدىن كېيىنكى 1 - ئىرادا ئەجدادلىرىمىز تەرىپىدىن هەيكەل، تام سىزما، گەچ ۋە ياغاچ ئويما شەكىللىرىدە ئىجاد قىلىنىپ، ۋايغا يەتكۈچە گۈللەنگەن، ئەمما 2 - ئىرانىڭ بېشىدا ئېتىقادنىڭ ئالمىشىشى بىلەن خۇددى تاغلار ئۆرۈلۈپ، يەر كۆمتۇرۇلگەندەك شىددەت بىلەن ۋەيران قىلىنغان

تەسۋىرىي سەنئەت گۈزەللىكىنىڭ 3 - ئىراغا ئاتلاش بوسۇغىسىدا باشقىچە ۋاستە ۋە ئۆزگىچە قىياپەت بىلەن قايتا جىلۋە قىلغانلىقىنىڭ شاھىدى بولدى.

دۇنياغا كەلگىنىگە تېخى تولۇق 10 يىل توشمىغان غازى نۇسخا، ئىلھام نۇسخا گىلەملەرنىڭ شۇنچە تېزلا خەلقنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشىپ، بازىرى ئېتتىك مەھسۇلاتقا ئايلىنىشى ئەجدادلىرىمىزدىن بىزگە ئۇدۇم بولۇپ قالغان سەنئەت سۆيەرلىكىنىڭ، گۈزەللىككە ھېرىسمەنلىكىنىڭ، ئىجادچانلىقىنىڭ، دەۋر تەرەققىياتىغا ماس ئىلگىرىلەشتەك سەزگۈرلۈكىنىڭ يېڭى نامايەندىسىدۇر.

مانا بۇلار، قەدىمكى ئەجدادلىرىمىزدىن بىزگە يېتىپ كەلگەن مول مەدەنىيەت دۇردانىلىرىنىڭ خوتەن گىلەملىرىدىكى چۆكمىسى، جەۋھىرى ۋە جېنىدۇر. ھازىرقى زامان سانائەت مۇۋەپپەقىيەتلىرىنىڭ نەچچە مىڭ يىللاردىن بېرى جۇغلىنىپ، بېيىپ ئىگىلىكىنىڭ مۇھىم تەركىبى بولۇپ كەلگەن نۇرغۇن قول ھۈنەر تۈرلىرى ۋە قول ھۈنەر مەھسۇلاتلىرىنى ھەش - پەش دېگۈچە شاللاپ تاشلاپ قىلچە ئىزناسىنى قالدۇرماي، تارىخ مۇزىيىغا كىرگۈزۈۋەتكەن بىر دەۋردە، خوتەن گىلەمچىلىكىنىڭ ئاشۇنداق رەھىمسىز، ئەمما مۇقەررەر بولغان ھالاكەتلىك ئاقىۋەتكە يولۇقمىغانلىقى، ئەكسىچە تەقلىد قىلىپ ئىشلەنگەن سۈنئىي تالا گىلەملەر، شۇنداقلا «V» شەكىللىك تېۋىت چىگىش ئۇسۇلىدا توقۇلغان ئىلمەك توقۇلما سانائەت گىلەملىرىنى شاللىنىش بوسۇغىسىغا قىستاپ بېرىپ، ئۆزىنىڭ چەكسىز ھاياتىي كۈچىكە ئىگە ئىكەنلىكىنى نامايان قىلالمىشىدىكى «مەخپىي سىر» — خوتەن گىلەملىرىدىكى ئاشۇنداق ئۇزلۇكسىز گۈزەللىككە ئىنتىلىش، گۈزەللىك يارىتىش، ئارقىدا قېلىشنى خالىماسلىق، سىرتتىن كەلگەن مەدەنىيەتنىڭ ھەرقانداق ئىلغار تەركىبلىرىنى قوبۇل قىلىپ، ئۆزلەشتۈرۈپ، ئۆزىگە خاس ئۇسلۇب ۋە ئېستېتىك ئىجادىيەت يولى بىلەن ئۆزىنى ئۇزلۇكسىز مۇكەممەللەشتۈرۈپ، دەۋر بىلەن تەڭ ئىلگىرىلەش روھىنى نامايان قىلىدىغان سەنئەت گۈزەللىكى بولغانلىقىدۇر.

2. گىلەمدىن تارقالغان مەدەنىيەت - سەنئەت

خوتەن گىلىمىنىڭ نەقىش ئالاھىدىلىكى توغرىسىدىكى بايانلاردىن

شۇنى ھېس قىلىشىمىز قىيىن ئەمەسكى، گىلەم گۇل نەقىشلىرى گەرچە تەبىئەت ۋە جەمئىيەتتىكى رېئال ئوبيېكتلارنى ئۆرنەك قىلىش ئارقىلىق بارلىققا كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ ئۆرنەكلىك ئوبيېكتلارنىڭ ئەينەن كۆچۈرۈلمىسى ياكى ئاددىيلا تەقلىد قىلىنىشى ئەمەس. پاراسەتلىك ۋە ئەمگەكچان ئەجدادلىرىمىز ئۆرنەكلىك ئوبيېكتلارنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىش، چوڭقۇر پىكىر يۈرگۈزۈش، ئۇلاردىن تەبىئىي گۈزەللىكنى ئەڭ ياخشى ئىپادە قىلالايدىغان شەكىللەرنى ئابستراكتسىيىلەپ ئېلىش، ئاندىن بەدىئىي تەپەككۇر، مۇبالىغە ۋە فانتازىيە ۋاسىتىلىرى ئارقىلىق، بۇ ئاددىي شەكىل (ئېلىپبېنت) لەرنى قايتا قۇراشتۇرۇپ ۋە ھەر خىل بوياقلارنى ۋاسىتە قىلىپ ئۇلارنى تەبىئەت گۈزەللىكى ۋە تۇرمۇش گۈزەللىكىدىن ھالقىغان غايىۋى سەنئەت گۈزەللىكى دەرىجىسىگە كۆتۈرگەن.

خوتەن گىلىمى بارلىققا كەلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئۆزىگە خاس يۇقىرى بەدىئىي سەنئەت قىممىتى ئالدى بىلەن ئۆزىنىڭ ئانا ماكانىدا ۋە ھەغداسى بولغان خەلقنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشىدا ئەسلىي مۇددىئادىن ھالقىغان بىر مۇنچە مەدەنىيەت ھادىسىلىرىنى بارلىققا كەلتۈردى. زىلچا گىلەم شۇبھىسىزكى، سۇپا ۋە كارىۋاتلارغا چۈشەك قىلىنىدىغان جاۋا گىلەم ۋە بۆز گىلەم توقۇمىچىلىقى ئاساسىدا تەرەققىي قىلىپ بارلىققا كەلگەن. ئۇنىڭ دەسلەپ كەشپ قىلىنىشىدىكى مەقسەت، سۇپا چۈشەكلىرىنىڭ سۇيىتىنى ئۆستۈرۈشتىن ئىبارەت ئىدى. لېكىن ئۇنىڭغا مۇجەسسەملەنگەن بەدىئىي گۈزەللىك ئاپىرىدە قىلغان ئۇنۇم ئەسلىي مەقسەتتىن كۆپ ئېشىپ كەتتى:

گىلەمدە ئىپادىلەنگەن بەدىئىي گۈزەللىك ئۇنىڭ سۇپا - كارىۋاتتىن ھالقىتىپ، ئايۋان - سارايلارنىڭ تاملىرىغا ئېسىلىدىغان ئۆي زىننەت بۇيۇمىغا ئايلاندۇردى.

بۇ گۈزەللىك ئۇنىڭ، ئەڭ خېرىدارلىق سودا تاۋىرىغا ئايلاندۇردى.

بۇ گۈزەللىك ئۇنى ئەزىز مېھمانلارغا كۆرسىتىلىدىغان ئالىي ھۆرمەتنىڭ يۇقىرى چېكى بولغان پايانداز غا ئايلاندۇردى.

بۇ گۈزەللىك ئۇنى، ئەڭ ئېسىل سوۋغات بۇيۇمىغا، خاتىرە بۇيۇمىغا ئايلاندۇردى.

بۇ گۈزەللىك ئۇنى، ئىگەر يۇزلۈكى، توقۇم يۇزلۈكى، قۇشقۇن بېغى، نۇقتا بېغى سۇپىتىدە، مېنىڭ ئۇلاغلىرىنىڭ ئەڭ ئېسىل

زىننەت بۇيۇمىغا ئايلاندۇردى.

بۇ گۈزەللىك، خۇرجۇن، توۋرا قاتارلىق ئادەتتىكى خۇرجۇن قاچىلارنى نادىر گۈزەل سەنئەت بۇيۇمىغا ئايلاندۇردى.

بۇ گۈزەللىك، ئۇنى ئاللىقاچان ئىزى ئۆچكەن قەدىمىي تەسۋىرى سەنئەتنىڭ، بەدىئىي سەنئەت ئەسىرى سۈپىتىدە قايتا تىرىلىشىگە زېمىن ھازىرلاپ بەردى.

بۇ گۈزەللىك، خەلقىمىزنىڭ ئالەم بوشلۇقىدا پەرۋاز قىلىش كائىناتنىڭ سىرلىرىنى بىلىش، مۇراد - مەقسەتلىرىگە يېتىش توغرىسىدىكى فانتازىيىلىك چۆچەكلىرىدە، ئۇنى، ھاۋا قاتلىمى قورالىغا ئايلاندۇردى ۋە شۇ ئاساستا بارلىققا كەلگەن «ئۇچار گىلەم» قاتارلىق چۆچەكلەر ئەڭ مەپتۇنكار چۆچەكلەر قاتارىدا كەڭ تارقالدى. شۇنداقلا «گىلەمچى يىگىت» «گۈلەمخان ۋە گىلەم» قاتارلىق كۆپلىگەن چۆچەك، رىۋايەتلەرمۇ گىلەمگە باغلانغان ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرى سۈپىتىدە كەڭ تارقالدى.

بۇ گۈزەللىك ئۇنى، ئەجدادلارنىڭ ئەۋلادلارغا قالدۇرىدىغان ئەڭ ياخشى مەنىۋى مىراس بۇيۇمىغا ئايلاندۇرۇپ، ئەۋلادمۇئەۋلاد گىلەمچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىشتەك ئۇدۇمنى شەكىللەندۇردى.

بۇ گۈزەللىك، يۇڭ بازىرى، يىپ بازىرى، بوياق ماتېرىياللىرى بازىرى، گىلەم بازىرى قاتارلىق گىلەمگە باغلانغان بازار مەدەنىيىتى قاتلىمىنى شەكىللەندۇردى.

بۇ گۈزەللىك، گىلەم كەشتە، گىلەم دوپپا قاتارلىق گىلەملەرنى مەنبە قىلغان ئىككىلەمچى سەنئەت ئىنشلەپ چىقىرىش تۈرلىرىنى بارلىققا كەلتۈردى.

يەنە مۇشۇ گۈزەللىك، بۇگۈنكى كۈندە گىلەم يۇيۇش تىجارىتىدىن ئىبارەت يېڭى بىر مۇلازىمەت كەسپىنى ئاپىردە قىلدى.

تەبىئەت رېئاللىقى، تۇرمۇش رېئاللىقى ۋە ئەينى زامان ئېتىقاد چۈشەنچىلىرىدىن تالالىۋېلىنىپ گىلەمگە مۇجەسسەملەنگەن مەدەنىيەت، كىرىش تېپىدىكى مەدەنىيەت بولغان بولسا، بۇنىڭدىن ھاسىل بولغان سەنئەت قىممىتى ئۇنى يەنە، چىقىش تېپىدىكى مەدەنىيەتكە ئايلاندۇرۇپ، ئۆز ھەغدالىرىنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشى مەنىۋى ھاياتىدا يۇقىرىقىدەك بىر قاتار يېڭىلىقلارنى بارلىققا كەلتۈرۈپلا قالماي، رايونلار، مىللەتلەر ئارا بولىدىغان مەدەنىيەت سەنئەت ئالماشتۇرۇشقىمۇ ئىجابىي تەسىر كۆرسەتتى.

پايتەخت خەلق سارىيىغا ئېسىلغان بېزەك گىلەم، شاڭگاڭ

ئاۋمېن رايونلىرىنىڭ ۋەتەن قوينىغا قايتىپ كەلگەنلىكىگە سوۋغا قىلىنغان گىلەملەرنى ئەڭ ئالىي سوۋغات بۇيۇمى، ئەڭ ئېسىل زىننەت بۇيۇمى دېمەي مۇمكىنمۇ؟ ھۆكۈمەت ئورگانلىرىنىڭ بىنا - ئىشخانىلىرىدىن تارتىپ مېھمانساراي، رېستۇرانلارنىڭ ياسىداق خانىلىرىغا سېلىنغان پول گىلىمى، كاردور - پەشتاقلاردىكى پايانداز گىلەملەرگىچە، ياتاقلىق ئاپتوبۇسلارنىڭ ئاران يېرىم مېتىر كەڭلىكتىكى ئارىلىق يوللىرىدىن تارتىپ، ئايروپىلان، پاراخوتلارنىڭ ئىچىگە سېلىنغان پايانداز گىلەم، مېنىك ئۇلاغلىرىنىڭ ئۇچىسىدىن كۆچۈپ، دۈۋان (ساپا) چۈشكى، پىكاپ چۈشكى، موتسىكلىت، ۋېلىسىپىتلەرنىڭ ئىگەر قېپىغا ئايلانغان گېلەملەرگىچە ... مانا شۇلارنىڭ ھەممىسىنى چىقىش تېپىدىكى، تارقىلىش تېپىدىكى، ئاكتېپ تەسىر كۆرسىتىش، ئېھتىياج بولۇش تېپىدىكى مەدەنىيەت دېمەي مۇمكىنمۇ؟!

يېقىنقى 10 ~ 20 يىلدا بازارغا سېلىنغان سۈنئىي تالا زىلچا گىلەم، ئىلمەك توقۇلما زىلچا گىلەم، گۈللۈك ۋە سىدام سۈنئىي تالا بۇدۇر گىلەم قاتارلىق سانائەت گېلىمى ئىشلەپ چىقىرىشنىڭ بارلىققا كېلىشىدە، ھېچبولمىسا ئۇلارنىڭ گۈل نەقىش، سەنئەت ئۇسلۇبىدا خوتەن گىلىمى ئېھتىياج بولغان دېمەي مۇمكىنمۇ؟

1973 - يىلى شىزاڭ ئاپتونوم رايونىنىڭ ئالىي ۋىلايەتتىدىن كەلگەن بەش ئەر، ئۈچ ئايال شاگىرت ئالىي ئىكرام بىلەن كۆتۈلۈپ، ئۈچ ئاي ئىچىدە گىلەمچىلىك تېخنىكىسى ئۆگىتىپ قويۇلدى. ئاندىن ئاۋۇتئاخۇن، ئوبۇلقاسىمئاخۇن، سادىرئاخۇن ئۇستاملار ئۇلار بىلەن بىللە ئالىي ۋىلايىتىگە بېرىپ، دۇكان قۇرۇپ يەنە ئۈچ ئاي ئۆگىتىپ قويۇپ قايتىپ كەلدى.

1966 - يىلىدىن 1976 - يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا خوتەن ۋىلايەتلىك گىلەم كارخانىسى ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ، ئۇرۇمچى، غۇلجا، كۇيتۇن، ئالتاي، كورلا، كۇچا، ئاقسۇ، قەشقەر، يەكەن، پوسكام، قاغىلىق قاتارلىق جايلاردىكى ئالاقىدار تارماق ۋە كارخانىلارنىڭ تەلەپ ۋە تەكلىپى بويىچە ئونلىغان ماھىر ئۇستىلارنى ئاجرىتىپ، شۇ يەرلەرگە ئەۋەتىپ، ئۇلار ئۈچۈن يۈزلىگەن شاگىرتلارنى تەربىيىلەپ بەردى. شۇ جايلاردا يېڭى بىر كەسىپنىڭ بارلىققا كېلىشىگە، نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ ئىشقا ئورۇنلىشىغا شارائىت ھازىرلاپ بەردى.

1988 - يىلى كلارك ئەپەندىنىڭ ياۋروپا ئەللىرىدە قارشى

ئېلىشقا ئېرىشكەن شەرق ئۇسلۇبىدىكى خوتەن گىلىمىنىڭ توقۇ
ھۈنەر - سەنئىتىنى نەق مەيداندا كۆرسىتىپ بېرىش توغرىسىدىكى
تەكلىپىگە ئاساسەن، قاراقاش ناھىيىلىك گىلەم كارخانىسىدا
بائىمەخان ئەنگلىيەگە بېرىپ ماھارەت كۆرسەتتى ۋە
ئېكسكۇرسىيىچىلەرنىڭ ئاپىرىن ئوقۇشىغا ئېرىشتى.

ساياھەتچىلىكنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ ھەر يىلى
كۆپلىگەن چەت ئەللىك ساياھەتچى مېھمانلار ۋە ئىچكى مېھمانلا
ۋىلايەتلىك گىلەم كارخانىسىنى، خوتەن گىلەم بازىرىنى ساياھەت
ئېكسكۇرسىيە قىلىۋاتىدۇ ھەمدە خاتىرە گىلەملەرنى سېتىۋېلى
كېتىۋاتىدۇ.

بۇلارنىڭ ھەممىسى گىلەم مەھسۇلاتىنىڭ تارقىلىش
دائىرىسىنىڭ كېڭىيىۋاتقانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ. ئەلۋەتتە، خوتەن
گىلەمچىلىكىدە باشقا جاي، باشقا مىللەتلەرنىڭ ئىلغار مەھسۇلاتىنى
ئۆگىنىش، مېغىزىنى قوبۇل قىلىپ پايدىلىنىش ئۇزۇق ئېلىش
جەريانىمۇ ئىزچىل داۋاملىشىپ كەلدى.

1966 - يىلى ۋىلايەتلىك گىلەم كارخانىسىنىڭ ئۈچ نەپە
تېخنىك خادىمى تېخنىكا شەھىرىگە بېرىپ، كىسلاتالىق سانائەت
بويىقلىرىنى تەكشەش، ئىشلىتىش، پار ئارقىلىق يۇڭ يىپ بوياش
تېخنىكىسىنى ئۆگىنىپ كەلدى. شۇنىڭ بىلەن گىلەم يىپلىرىنىڭ
رەڭگۇاسى، رەڭ خىللىرى ۋە گىلەم سۈپىتىدە سەكرەش
خاراكتېرلىك ئىلگىرىلەش بولدى.

1981 - يىلى باشقا جايلارنىڭ ئىلغار تېخنىكا ۋە ئۇسكۇنىلىرى
كىرگۈزۈلۈپ، پۈتكەن گىلەملەرنى يۇيۇش، تاراش ئارقىلىق
سۈپەتلەش ھۈنەر - سەنئىتى يولغا قويۇلدى.

1970 - يىللاردا باشقا جايلارنىڭ 540، 720، 900 قاتارلىق
يۇقىرى زىچلىقتىكى گىلەم توقۇش تېخنىكىسى قوبۇل قىلىنىپ
ئومۇملاشتۇرۇلدى.

1950 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ، چەت ئەللىك
سودىگەرلەرنىڭ مال زاكاز قىلىش توختىمى بويىچە يۇقىرى دەرىجىلىك
باشقۇرغۇچى تارماقلار تەمىنلىگەن گىلەم نۇسخا خەرىتىلىرى بويىچا
باشقا دۆلەت، باشقا مىللەت خەلقلىرى ياقتۇرىدىغان نۇسخا،
ئۇسلۇبتىكى گىلەملەرنى توقۇش يولغا قويۇلغانىدى. كېيىن بۇنداق
نۇسخىلارنىڭ بەزىلىرى بارا - بارا يەرلىك گىلەم نۇسخىلىرىغا ئايلىنىش
يۈزلىنىشىنى ئىپادىلىدى. بولۇپمۇ بۇ خىل گىلەملەردىكى سۈس

رەڭلەرنى بىر - بىرىگە ماسلاشتۇرۇپ توقۇش ئارقىلىق كىشىگە ئازادلىك، يېنىكلىك، ئارامبەخشلىك تۇيغۇسى بەخش ئېتىدىغان نۇسخا، رەڭ ئالاھىدىلىكى ئۆز جايىمىزدىكى بىر بۆلۈك ئىستېمالچىلارنىڭ ياقتۇرۇشىغا ئېرىشتى.

يېقىنقى يىللاردىن بۇيان تېخنىكا گىلەملىرىنىڭ گۈل نۇسخا ئۇسلۇبىنى ئۆزلەشتۇرۇپ توقۇلغان گىلەملەرمۇ ئاستا - ئاستا بازار تېپىپ رايونىمىزنىڭ گىلەم مەدەنىيىتىنى بېيىتتى.

تاشلىنىپ قالغان ئەنئەنىۋى ئىشلەپ چىقىرىش ئۇسۇللىرى ئۇستىدە قايتا ئويلىنىپ، كونىدىن يېڭىلىق يارىتىش تەدبىرلىرىنىڭ قوللىنىلىشى ئارقىسىدا، 1990 - يىلىدىن باشلاپ تەبىئىي بويياق ماتېرىياللىرىدىن پايدىلىنىپ بويالغان يىپ بىلەن گىلەم توقۇش ۋە تەبىئىي رەڭدار يۇڭ يىپلاردىن ئەسلىي رەڭ گىلەم توقۇش ئۇسۇلى بىلەن توقۇپ چىقىلغان يۇقىرى زىچلىق، يېڭى نۇسخىلاردىكى گىلەملەر، يېقىنقى ئون يىلدا ئىجاد بولغان غازى نۇسخا قاتارلىق گىلەملەر خوتەن گىلىمىنىڭ سورتلىرىنى بېيىتىش، سۇپىتىنى ئۆستۈرۈش، بازىرىنى راۋانلاشتۇرۇشتا مۇھىم رول ئوينىدى. بۇ نۇسخىلار ئىزچىل بازىرى ئىتتىك مەھسۇلات بولۇپ كېلىۋاتقان ئەدىيال نۇسخا گىلەملەر، چاچما نۇسخا گىلەملەر ۋە كەلكۇن نۇسخا گىلەملەر بىلەن بىرلىكتە خوتەن گىلىمىنىڭ ئاساسىي سورتلىرىغا، كوزىر مەھسۇلاتلىرىغا ئايلىنىش باسقۇچىدا تۇرماقتا. نەقىش تۇزۇلۇشى ئاددىي، بۇگۈنكى زامان مەدەنىيىتى - سەنئىتى ئېڭى بىلەن پەرقى چوڭ بولغان شام نۇسخا، يۇلتۇز نۇسخا، بەشچېچەك نۇسخا، ئىران نۇسخا گىلەملەر يېڭىچە ئېستېتىك ئۆلچەم ۋە رەھىمسىز بازار رىقابىتى داۋامىدا بارا - بارا ئاجىزلىشىپ، خوتەن گىلىمىنىڭ ئاساسىي سورتى بولۇشتىن قالدى. ئىشلەپچىقىرىش، ئوبوروت مىقدارى جىددىي ئازىيىپ، شاللىنىش سىنىقىغا دۇچ كەلمەكتە.

گىلەم مەدەنىيىتىدىكى بۇنداق قوش يۆنىلىشلىك ئالماشتۇرۇش، ناچىرىنى شاللاپ، ياخشىسىنى قوبۇل قىلىش ھادىسىسىنىڭ ھېلىمۇ داۋاملىشىۋاتقانلىقى باشقا رايون، باشقا ئەل مەدەنىيەتلىرىگە ئاكتىپ تەسىر كۆرسىتىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۆزىمىزنىڭ گىلەم مەدەنىيىتىمىزنىڭمۇ توختاۋسىز تاۋلىنىپ بېيىپ، ئۆسۈپ بېرىۋاتقانلىقىنى نامايان قىلدى.

3. خوتەن گىلىمىنىڭ ئىستېمال قىممىتى

خوتەن گىلىمى يۇقىرى سەنئەت قىممىتىگە ئىگە بولۇش بىلله، يۇقىرى ئىستېمال قىممىتىگە ئىگە. خوتەن گىلىمى يەرلىك قوي يۇڭىنى خام ئەشيا قىلىپ توقۇلىدۇ. بۇ خىل يۇ رەڭ ئېلىش، رەڭ تۇتۇش ئىقتىدارى ياخشي، قائىدە بويىچە بوي زىيادە رەڭدار، پارقىراق بولىدۇ. ئۇزۇنغىچە ئۆڭۈپ كەتمەيد

نەملىككە، چىرىتىشكە چىداملىقلىقى يۇقىرى، كۆپ قې يۇيۇپ تازىلاپ ئىشلىتىلسىمۇ چىرىپ كېتىش، تارىلىپ كېت مەسىلىسى يۇز بەرمەيدۇ. ئېلاستىكىلىقى ياخشى، بېسى سۇركىلىشكە چىداملىق، ئاسان ئۇپراپ كەتمەيدۇ. تۇيۇت چىگ «&» شەكىللىك تۇيۇت چىگىلىدىغان بولغاچقا، تۇيۇتنى سۇغۇرۇ كەتمەيدۇ. قىسمەن جايلىرى يىرتىلىپ كەتسىمۇ گىلەم چۇۋۇلۇ تارىلىپ كەتمەيدۇ. «ئەسكى گىلەم يەتتە مىراسقا چۇشەر» د ئۇيغۇر خەلق ماقالىدا، خوتەن گىلەملىرىنىڭ چىداملىقلىقى جايىدا ئەكس ئەتتۇرۇلگەن بولۇپ، ھەرگىز ئاشۇرۇۋېتىلگەن ئەمە

ئىشلىتىلىش دائىرىسى كەڭ، بازار ئىستىقبالى ياخشى، ئۇ ئۇستىگە سورتلىرى، رەڭ خىللىرى كۆپ، ھەر خىل ئېستې ئىستېمال ئېھتىياجىغا ماس كېلىدىغان تۇرلىرى بولۇپلا قالماي سۇ دەرىجىسى تۇپەيلىدىن ئالىي دەرىجىلىك گىلەملەر بىلەن تۆ دەرىجىلىك گىلەملەرنىڭ باھا پەرقى خېلى چوڭ، بۇ ھال ئا ئىستېمال تەلىپىگىمۇ، تۆۋەن ئىستېمال تەلىپىگىمۇ ماس كېلى يەرلىك ئۇسلۇب، مىللىي ئالاھىدىلىكى كۈچلۈك بولغان نۇسخىلار، ئېكسپورت ئۆلچىمى بويىچە توقۇلغان نۇسخىلارمۇ، ھەر خى شەكىلدىكى ئەملىي ئىشلىتىلىدىغان گىلەملەرمۇ، بەدىئىي سەن قىممىتى يۇقىرى بولغان تام ئاسما گىلەملەرمۇ، ھەتتا كىچى ھەجىملىك خاتىرە بۇيۇم ھېسابلىنىدىغان گىلەملەرمۇ بار. بۇ ھال ، خىل مىللەت، ھەر خىل رايوندىكى كىشىلەرنى ئۆزىنىڭ ئارزۇ ئىستەكلىرى بويىچە كەڭ تاللاش ئىمكانىيىتى بىلەن تەمىن ئېتىد

يۇقىرىقىلارنى يىغىنچاقلىغاندا، خوتەن گىلىمىدە يەرلىك پۇرا مىللىي خاسلىق ۋە مىللىي ئۇسلۇب گەۋدىلەندۇرۇلگەن بولۇ قالماي، شەرق ۋە غەربنىڭ مەدەنىيەت ئامىللىرى قوبۇل قىلىنغا ھەر خىل مەدەنىيەت تىپىغا تەۋە خەلقلەرنىڭ ئېستېتىك ئۆلچىمى

ئۇيغۇن كېلىدىغان نۇسخىلارنى ئىشلەپ چىقىرىشقىمۇ ئەھمىيەت بېرىلگەن. خوتەن گىلىمىنىڭ ئىزچىل تەرەققىي قىلالىشى، ھەقىقىي تۇرده خوتەننىڭ «ئۇچ گۆھىرى» قاتارىغا كىرەلىشى، بۇگۈنكى جىددىي بازار رىقابىتىدە پۈت تىرەپ تۇرالىشى مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئالماشتۇرۇشنىڭ ئىزچىللىقىنى ساقلىغانلىقىدىن، سىرتقا مەدەنىيەت تارقىتىش بىلەن بىللە سىرتتىن ئىلغار مەدەنىيەت ئامىللىرىنى ئۆزلۈكسىز قوبۇل قىلىپ، ئۆزىنى بېيىتىپ، مۇكەممەللەشتۇرۇپ كەلگەنلىكىدىن بولغان. بۇ خوتەن گىلەمچىلىكىنىڭ كەلگۈسى ئۈچۈنلا ئەمەس، خوتەننىڭ پۈتكۈل ئىگىلىكىنى گۈللەندۈرۈش ئۈچۈنمۇ ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. قاتاللىقىنى بۇزۇپ تاشلاپ، چىقىرىشمۇ، كىرگۈزۈشمۇ بولغان، يېڭىلىق يارىتىشمۇ، ناچىرىنى شاللاپ چىقىرىشمۇ بولغان قوش لىنىيىلىك مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشنى كۈچەيتىپ، ئۆز ئالاھىدىلىكىمىز ۋە ئەۋزەللىكىمىزنى ھەقىقىي تونۇغان، يەر شارىلىشۇاتقان دۇنياۋى ئىقتىساد شارائىتىدىكى بازار ئىگىلىكىگە ھەقىقىي ئۇيغۇنلاشقاندىلا، خوتەننىڭ پۈتكۈل ئىگىلىكى تېخىمۇ گۈللەپ ياشنايدۇ.

گىلەم خام ئەشيالىرى ۋە سايمانلىرى

گىلەم — پاختا يىپ بىلەن يۇڭ يىپ مۇۋاپىق نىسبەتتە بىرلەشتۇرۇپ ئىشلىتىلىپ، پاختا يىپلارنى ئاساسىي ئۇستىخان، يۇڭ يىپلارنى مۇسكۇل قىلغان ھالدا يۇڭ يىپنى پاختا يىپقا تۇتۇت قىلىپ باغلاش ئارقىلىق توقۇلىدىغان ئىنچىكە، نەپىس قول ھۈنەر - سەنئەت مەھسۇلاتى بولۇپ، خوتەن قوي يۇڭى ۋە پاختىسى ئۇنىڭ ئاساسلىق خام ئەشياسى قىلىنىدۇ.

1. خوتەن قويى ۋە يۇڭ يىپ

«خوتەن قويى» ئۇزۇن تارىخقا ئىگە قەدىمىي قوي نەسلى ھېسابلىنىدۇ.

خوتەننىڭ قەدىمكى زامان ئوۋچىلىق، چارۋىچىلىق مەدەنىيىتىنى بىرقەدەر روشەن ئەكس ئەتتۇرۇپ بېرىدىغان ماتېرىيال — قىيا تاش

سۈرەتلىرىدىكى ئۆڭچىلىق، چارۋىچىلىققا دائىر كۆرۈنۈشلەر بولۇ خوتەن ۋىلايىتىدىكى گۈما ناھىيىسىنىڭ جەنۇبىي قىسمى ۋە غەر جەنۇبىدىكى كوئېنلۇن تېغى ئارىسىدىكى جىلغىلاردا ئىپتىدائى ئۆڭچىلىق دەۋرىدىن تارتىپ، ھايۋانلارنى قولغا ئۆگىتىش دەۋ قەدەر بولغان ئۇزۇن تارىخىي دەۋردىكى ئۆڭچىلىق، چارۋىچىل ئىجتىمائىي پائالىيىتى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن قىيا تاش سۈرەتلە بايقالدى. ئۇلار، سانجۇ قىيا تاش سۈرەتلىرى، كىيىك تۇز قىيا سۈرەتلىرى ۋە كەڭ غاز قىيا تاش سۈرەتلىرىدىن ئىبارەت. س قىيا تاش سۈرەتلىرىدە، تەنھا بىر ئۆڭچىنىڭ ئوقياسىنى مەلۇم ھايۋ چەنلەپ ئوق ئۇزگەن ھالەتتىكى كۆرۈنۈشى بىلەن بىر نەقابل ئادەمنىڭ ئاتنى يېتىلەپ مېڭىۋاتقان ھالەتتىكى كۆرۈنۈشى ۋە ئادەمنىڭ ئاتقا مىنىپ كېتىۋاتقان كۆرۈنۈشى سۈرەتلەنگەن. ق تاشتىكى نەقابلانغان ئادەمنىڭ ئاتنى يېتىلەپ كېتىۋاتقان ھالەتت رەسىمى بىلەن، بىر مالچىنىڭ ئىتنى يېتىلەپ كېتىۋاتقان ھالەتت رەسىمى ئەجدادلىرىمىزنىڭ ياۋا ئاتلارنى ئوۋلاپ تۇتۇپ ق كۆندۈرۈپ ئۇلاغ ئورندا سەپەردە، ئوۋدا، مال بېقىشتا، يۈك توشۇ ۋە يول يۈرۈشلەردە ئىشلىتىپ قاتناش ئېھتىياجىنى قامدىغانلىقى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ.

كىيىك تۇز قىيا تاش سۈرىتىدە، ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ ئوخش بولمىغان يەتتە خىل ھالەتتىكى كۆرۈنۈشى سىزىلغان بولۇپ، ب سۈرەتلەردە ھايۋانلارنىڭ سەزگۈر، شاش، ياۋايى خۇسۇسىيەتل ماھىرلىق بىلەن ئىپادىلەنگەن بولسا، بەزى سۈرەتلەردە ئادەملەر ھەر خىل ھەرىكەتلەرنى قىلىپ تۇرغان قىياپەتتىكى كۆرۈنۈشل ماھىرلىق بىلەن سىزىلغان. كەڭ غاز قىيا تاش سۈرىتىدە، ئاساس بىر تاغ تېكىسىنىڭ قوتانغا كىرىۋاتقان ھالىتى، قوتانىنىڭ ئالدىد ئىككى دەريانىڭ باش تەرىپىدە ئوتتۇرىسىدا ئۇچ دانە تاغ تېكىسى ئوتلاۋاتقان ھالىتى تەسۋىرلەنگەن. بۇ سۈرەت ھايۋانلارنى ق ئۆگىتىپ ئۆي ھايۋانلىرىغا ئايلاندۇرۇش دەۋرىنىڭ مەھسۇلى بولۇ ئەجدادلىرىمىزنىڭ دەسلەپكى قەدەمدىكى ئىپتىدائىي ئوۋچىلىقتە قەدەممۇقەدەم ئىلگىرىلەپ چۆپخور ياۋايى ھايۋانلارنى تۇتۇپ ق ئۆگىتىش، كۆندۈرۈش ۋە بېقىپ كۆپەيتىش ئارقىلىق چارۋىچە ئىگىلىكىنى يۈكسەلدۈرگەنلىكىنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ[2].

ئۇزۇن مۇددەتلىك شەرق، غەرب ئوتتۇرىسىدىكى ئىقتىس ئالاقە جەريانىدا سىرتنىڭ ياخشى سورتلىرىنى ئۇزلۇكسىز قو

قىلىش، ئۇزاق مۇددەتلىك تەبئىي تاللىنىش ۋە تەرەققىيات ئارقىلىق، خوتەن قويىنىڭ يەرلىك ئېكولوگىيىلىك شارائىتقا ماسلىشىش ئىقتىدارى ھازىرلىنىپ، پەندىنپەي بۇگۈنكى «خوتەن قويى» دىن ئىبارەت بۇ ئېسىل نەسىل شەكىللەنگەن.

قوي خوتەننىڭ ئاساسلىق ئۆي چارۋىسى بولۇپ، تاغلىق، چارۋىچىلىق رايونلىرى ۋە تۈزلەك كەنتلەردە بېقىلىدۇ. ئۇ ئۇيغۇر خەلقى بېقىپ ئادەتلەنگەن ۋە ياخشى كۆرىدىغان ئۆي چارۋىسى ھېسابلىنىدۇ. قوي قەدىمدىن بۇيان يەرلىك خەلقنىڭ گۆش، سۈت مەنبەسى، كىيىم- كېچەك ۋە توقۇمىچىلىق ئىشلىرىنىڭ مۇھىم خام ئەشيا مەنبەسى، شۇنداقلا بىر ئائىلىنىڭ باي - نامراتلىقىنى ئۆلچەيدىغان بەلگىلەردىن بىرى بولۇپ كەلدى.

خوتەن قويى قۇرغاقچىلىق، ئىسسىق ۋە تېمپېراتۇرىدىكى كۇچلۇك ئۆزگىرىشكە بەرداشلىق بېرەلەيدىغان، ھەر خىل ئوت - چۆپ بىلەن باققىلى بولىدىغان، تاغ ۋە چۆل - جەزىرىدە ھايات كەچۈرەلەيدىغان ئالاھىدىلىككە ئىگە. مۇشۇنداق ئارتۇقچىلىقلىرى بولغاچقا، خوتەن ۋىلايىتىنىڭ ئاساسلىق قوي نەسلىگە ئايلانغان.

خوتەن قويى، خوتەن يۇڭى ۋە خوتەن گىلىمى خوتەن ۋىلايىتىنىڭ ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇشتىكى ئەۋزەللىك بولۇپ، ئۇلارنى راۋاجلاندۇرۇش خوتەن خەلقىنى بېيىتىشنىڭ بىر مۇھىم يولى ھېسابلىنىدۇ. شۇڭلاشقا، خوتەن قويى، خوتەن ۋىلايىتىنىڭ چارۋىچىلىق ئىگىلىكىدە مۇھىم ئورۇننى ئىگىلەيدۇ.

نىيە خارابىسىدىن تېپىلغان خوتەن گىلىمى پارچىلىرىنىڭ خام ئەشياسى خوتەن قويىنىڭ يېرىم يىرىك يۇڭى بولۇپ، بۇنىڭدىن شەرقىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدىلا خوتەندە يېرىم يىرىك يۇڭلۇق قوي بېقىلىدىغانلىقى چىقىپ تۇرىدۇ.

خوتەن قويىنىڭ تېنى سەل كىچىك بولسىمۇ، لېكىن مەزمۇت كېلىدۇ. كۆپ ھاللاردا ئاساسىي گەۋدىسىنىڭ رەڭگى ئاق، باش قىسمى ۋە تۆت پۇتىنىڭ رەڭگى باشقا رەڭدە بولىدۇ. خوتەن قوي يۇڭى ئاساسلىقى ئىنچىكە يۇڭ، ئىككى تىپلىق يۇڭ ۋە يېرىك يۇڭ دەپ ئايرىلىدۇ ھەمدە ئاز ساندىكى قىلچاڭ يۇڭمۇ بولىدۇ. ئۇنىڭ يۇڭى بۇدرە، ئۇزۇن، تالاسسىنىڭ ئېلاستىكىلىقى كۇچلۇك، سوزۇلۇشقا چىداملىق كېلىدۇ. يۇڭنىڭ ئاقلىق دەرىجىسى ياخشى، پارقىراق، ساپ يۇڭ نىسبىتى يۇقىرى بولۇپ، ساپ يۇڭ بېرىش نىسبىتى ئادەتتە 70% چامىسىدا بولىدۇ.

خوتەن قوي يۇڭنىڭ تەركىبىدە 90% مۇڭگۈزسىمان ماد بولۇپ، ئۇنىڭ تەركىبىدە 40% ئەتراپىدا كاربون بولىدۇ. قوي يۇڭ تالالىرىدىكى مۇڭگۈزسىمان ماددا مولېكۇلىلىرى 18 ~ 21 خ ئامىنو كىسلاتالىرىدىن تۈزۈلگەن بولۇپ، مۇرەككەپ، يۇقىر مولېكۇلىلىق بىرىكمىلەردىن ئىبارەت.

خوتەن قوي يۇڭلىرىنىڭ تالالىرى مېتىس قوي يۇڭلىرىنى تالالىرىدىن تومراق، ئېلاستىكىلىقى ياخشى، سۇركىلىشچىداملىق، شەكلى تۈز، پارقىراق بولۇپ ئاسان سۇنمايدۇ تەركىبىدىكى ماي مىقدارى مېتىس قوي يۇڭلىرىغا قارىغاندا ئازراق تەخمىنەن 8 ~ 9 پرسەنت ئەتراپىدا بولىدۇ. شۇڭلاشقا رە سۇمۇرۇش ئىقتىدارى ۋە تۇتۇپ تۇرۇش خۇسۇسىيىتى كۈچلۈك.

بۇ خىل يۇڭدا توقۇلغان بۇيۇملارنىڭ تىۋىتى ياتمايدۇ ئېلاستىكىلىقى كۈچلۈك، سىلىق، نەپىس بولىدۇ. شۇڭلاشقا خوتە قويىنىڭ يۇڭى گىلەم، ئۇزۇن تالالىق يۇڭ توقۇلما بۇيۇملىرى گۈللۈك يۇڭ ئەدىيال ۋە سوكنو توقۇشتىكى يارىملىق خام ئەش ھېسابلىنىدۇ. خوتەن گىلىمىنىڭ داڭلىق بولۇشىدا توقۇش ھۈنەر سەنئىتى، مىللىي ئۇسلۇب قاتارلىق جەھەتلەردىكى ئالاھىدىلىكلەردە سىرت، خوتەن قويىنىڭ يۇڭىدا توقۇلغانلىقىمۇ ئۇنىڭدىكى بىر مۇھ ئامىل ھېسابلىنىدۇ.

خوتەن قوي يۇڭلىرى قىرقىۋېلىنىدىغان پەسلگە قاراپ يازلە يۇڭ، كۈزلۈك يۇڭ ۋە چىلگە يۇڭدىن ئىبارەت ئۈچ خىلغا بۆلۈنىدۇ

كۈزلۈك يۇڭ 54 ـ 56 ـ نومۇرلۇق تالالارغا توغرا كېلىدۇ يۇڭنىڭ ئىچكى نوكشى كىچىك بولىدۇ، ئاسان كۆي چۈشمەيدۇ.

يازلىق يۇڭ تالالىرى كۈزلۈك يۇڭ تالالىرىغا قارىغاندا ئىنچە بولۇپ، 60 ـ 64 ـ نومۇرلۇق تالالارغا توغرا كېلىدۇ. ئىچكى نوكشى چوڭ، يۇمشاق، ئېلاستىكىلىقى ناچار، مازدەك ئاس پىششىقلىشىپ قالىدۇ. چىلگە يۇڭ ھەر خىل خۇسۇسىيەت جەھەت ئوتتۇراھال بولىدۇ. شۇڭا چىلگە يۇڭ ۋە يازلىق يۇڭلار كۆپىنە كېگىز ئېتىشكە ئىشلىتىلىدۇ. يازلىق يۇڭلاردىن ئىشلەنگ بۇيۇملارغا ئاسان كۆيە چۈشىدۇ.

گىلەم تىۋىتى يىپى: بۇرۇن گىلەمگە كۆپىنچە قولدا ئىگىرىلگ كۈزلۈك يۇڭ يىپ ئىشلىتىلەتتى. يېقىنقى يىللاردىن بېرى گىل يۇڭ يىپلىرى ماشىنا ئارقىلىق ئىگىرىش ئېھتىياجى

مۇۋاپىقلاشتۇرۇلۇپ 70% يازلىق يۇڭغا 30% كۈزلۈك يۇڭ ئارىلاشتۇرۇپ ئېتىپ يۇمشىتىلىپ، سۈپەتلىك يۇڭ يىپ ئىشلەپ چىقىرىلىپ، گىلەم ماتېرىيالى قىلىپ ئىشلىتىلمەكتە.

يۇڭنى قولدا ئىگىرىپ گىلەم توقۇغاندا، ئۇنى بىرلا ئادەم ئىگىرمىگەنلىكى ئۈچۈن، توم - ئىنچىكىلىكى بىر خىل بولماي قالىدۇ، تەكشى - سىلىق چىقمايدۇ، ئېشىم قېتىم سانى ئوخشاش بولمايدۇ. شۇڭا گىلەم سۈپىتىگە مەلۇم تەسىر يەتكۈزۈپ، گىلەم تىۋىتلىرىنىڭ زىچلىقى تەكشى بولماسلىق، بىر پارچە گىلەمنىڭ مەلۇم جايلىرىنىڭ تىۋىتلىرى زىچ، مەلۇم جايلىرىنىڭ تىۋىتلىرى شالاڭ بولۇپ قېلىش ئەھۋاللىرى يۈز بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن نەقىشلىرىنىڭ شەكىللىرىگىمۇ مەلۇم دەرىجىدە تەسىر يېتىدۇ ھەمدە كۆپ ئېشىم بېرىپ ئىگىرىلگەن يىپلار تۈپەيلىدىن تىۋىتلىرىنىڭ تۇرۇش ھالىتى تەكشى - سىلىق بولماسلىق، گىلەم قېلىنلىقى بىردەك بولماسلىق، گىلەم يۈزىگە ياۋا يۇڭ (ئەركەك قىل) پەيدا بولۇپ قېلىش ئەھۋاللىرى يۈز بېرىدۇ.

ھازىر كۆپىنچە ماشىنىدا ئىگىرىلگەن زاۋۇت يۇڭ يىپىدا گىلەم توقۇلغاچقا، بۇ خىل يىپلارنىڭ توم - ئىنچىكىلىكى بىر خىل، يىپ چىۋىقى تەكشى، سىلىق، ئېشىلىپ ئىگىرىلىشى ئوخشاش بولۇشتەك ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە بولۇپ، بۇنداق يىپ بىلەن گىلەم توقۇغاندا، مەھسۇلات سۈپىتى يۇقىرى بولىدۇ. گىلەم تىۋىتلىرىنىڭ زىچلىقى تەكشى، تىۋىتلىرى چېچىلىپ تۇرىدۇ. تىۋىتلىرىنىڭ ئېلاستىكىلىقى ياخشىلىنىپ، تىۋىتلىرى ئاساسەن پۈكلىشىۋالمايدۇ. گىلەم ئالدى يۈزىدە ياۋا يۇڭ، ئۆسەك تىۋىت، تۈگۈلۈۋالغان تىۋىت ئۇچرىمايدۇ. شۇنىڭ بىلەن گىلەم يۈزى پارقىراپ، قېلىنلىقى تەكشى بولۇپ، نەقىشلىرىنىڭ شەكىللىرى تېخىمۇ كۆركەم كۆرۈنىدۇ. ھازىر زاۋۇت يۇڭ يىپلىرى بىلەن گىلەم توقۇش ئومۇملاشقاچقا، ئالىي سورتلۇق گىلەملەر پۈتۈنلەي زاۋۇت يۇڭ يىپلىرىدا توقۇلماقتا.

پاختا يىپ. گىلەمنىڭ ئۇستىخان قىسمى پاختا يىپتا توقۇلىدىغان بولۇپ، گىلەم ئارقاق، ئۈرۈشلىرى ئۈچۈن بالدۇر ئېچىلغان، ئاق، پاكىز پاختىدىن يىپ ئىگىرىپ ئىشلىتىلىدۇ. بۇرۇن پاختا يىپلار قولدا ئىگىرىلىپ ئۈرۈش، ئارقاق قىلىناتتى. 1950 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن كېيىن پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىلىرىدا ئىگىرىلگەن 21 - نومۇرلۇق ۋە 10 - نومۇرلۇق تالالىق پاختا يىپلار ئۈرۈش، ئارقاق قىلىنىدىغان بولدى. بۇ خىل زاۋۇت يىپلىرىنى

ئۇرۇش، ئارقاق قىلىپ ئىشلىتىپ گىلەم توقۇغاندا گىلەمنىڭ چىداش مۇددىتى تېخىمۇ ئۇزۇن، سۈپىتى تېخىمۇ ياخشى بولىدۇ.

2. گىلەم ماتېرىياللىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەش ئۇسۇللىرى

يۇڭ يىپ پىششىقلاپ ئىشلەش: يۇڭلارنىڭ ھەممىسى گىلەم توقۇش ئۈچۈن مۇۋاپىق كېلىۋەرمەيدۇ. شۇڭا گىلەم يۇڭ يىپلىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەشتىن بۇرۇن، سورتلىرى بويىچە تۇرلەرگە ئايرىش كېرەك، ئۇنداق قىلىنمىسا يىپلارنى بوياش مەزگىلىدە قىيىنچىلىق تۇغۇلىدۇ، گىلەم سۈپىتىگە ئېغىر تەسىر يېتىدۇ. شۇڭلاشقا يۇڭلارنى ئىنچىكىلىك بىلەن تۇرلەرگە ئايرىپ، بىر - بىرىگە ئارىلاشتۇرماي ئېتىپ يۇمشىتىپ، تۇرلىرى بويىچە ئايرىم - ئايرىم پىششىقلاش ئىگىرىش كېرەك.

قوي يۇڭلىرى رەڭگى جەھەتتىن ئاق، قارا، بوز، قىزغۇچ بوز كۆك، كۈلرەڭ، قارامتۇل بوز قاتارلىق رەڭ تۇرلىرىگە ئايرىلىدۇ. كۈزلۈك يۇڭنى چاقتا ئىگىرگەندە، يازلىق يۇڭغا قارىغاندا ئاسا ئىگىرىلىدۇ. يىپ چۈۋىقى تەكشى - سىلىق چىقىدۇ.

قولدا ئىگىرىدىغان يازلىق ۋە كۈزلۈك يۇڭلارنى ئايرىم - ئايرىم ئېتىپ يۇمشىتىپ، يىپ ئىگىرىپ ئىشلىتىشنى تەشەببۇس قىلىشتىكى سەۋەب شۇكى، كۈزلۈك يۇڭنىڭ ئىچكى نوكشى كىچىك بولغىنى ئۈچۈن، بويىغاندا سۇنى ئازراق شۇمۇرىدۇ. شۇڭلاشقا، رەڭ ئېلىشى ئاستا بولىدۇ. يازلىق يۇڭ بۇنىڭ ئەكسىچە، سۇنى كۆپ شۇمۇرىدۇ رەڭنى تېز ئالىدۇ.

گىلەم توقۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان يۇڭ يىپلار ھەرۋاقىت ئىككى نەخ قىلىپ ياندۇرۇلۇپ كالۇۋ (گىرەلىك پىلتە) قىلىنىش ھەمدە پىلتە ھالقىسى ئىچىدىن يىپ بىغى ئۆتكۈزۈپ، چىگىش قويۇلۇشى لازىم.

ئۇرۇش پىششىقلاپ ئىشلەش: ئۇرۇش پىششىقلاپ ئىشلەشتىكى بەش كىچىك كالۇۋ بۆز يىپىنى پىيىككە سېلىپ، مەلۇم يىراقلىقتا ئايرىم - ئايرىم بەش بۆلەك رەتلەپ، ھەممىسىنىڭ ئۇچلىرىنى تېپىپ

چاق ئارقىلىق بىر قۇمۇشقا تۇرغۇلىدۇ. ئىشلەتمەكچى بولغان ئۇرۇش يېپلىرى يۇقىرىقى ئۇسۇل بويىچە قۇمۇشلارغا پۈتۈنلەي تۇرغۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، چاق ئارقىلىق نورمال پىششىقلىقتا توقۇلىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن بەش نەخ پىششىقلاپ، تولانغان ئۇرۇشتىن ئۇچى بىرلەشتۈرۈلۈپ يەنە بىر قېتىم توقۇلىدۇ. شۇنىڭغا ئالاھىدە دىققەت قىلىش كېرەككى، بەش نەخ پىششىقلىغان چاغدا چاق تانىپى يېڭە تۇغدە گىرە ھاسىل قىلمىغان ھالدا قۇرۇپ توقۇلىدۇ، بۇ خىل توقۇلاش «ئوڭ توقۇلاش» دەپ ئاتىلىدۇ. ئىككىنچى قېتىم بەش نەخلەپ تولانغان ئۇرۇشتىن ئۇچى بىرلەشتۈرۈلۈپ چاق تانىپى يېڭە تۇغدە گىرە ھاسىل قىلىپ قۇرۇپ توقۇلىدۇ، بۇ خىل توقۇلاش «تەتۈر توقۇلاش» دەپ ئاتىلىدۇ. ھەر ئىككى قېتىملىق توقۇلاش ئوڭ توقۇلاپ قويۇلسا ياكى ئوخشاشلا تەتۈر توقۇلاپ قويۇلسا، ئىككىنچى قېتىم توقۇلغان ئۇچ بىرلىشىش بىر - بىرىگە ئوبدان يېپىشىپ كېتەلمەي ئۇزۇلۇپ تېپىشىدۇ.

ئارقاق پىششىقلاپ ئىشلەش: ئارقاق پىششىقلاپ ئىشلەشتە، ئۇرۇش يېپلىرى قۇمۇشقا تۇرۇش ئۇسۇلى بويىچە مۇۋاپىق مىقداردا تەخلەپ، خامراق توقۇلاپ ياكى تولىماي گىرەلىك پىلتە قىلىپ ئارقاق پىششىقلاپ ئىشلىنىدۇ.

3. گىلەم ماتېرىياللىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەش سايمانلىرى

گىلەم ماتېرىياللىرىنى ئىشلەپ چىقىرىشقا لايىقلاشتۇرۇپ پىششىقلاش ئۇچۇن، پاختا ۋە يۇڭلارنى يۇمشىتىش (ئېتىش)، ئىگىرىش، نەخلەپ ئۇرۇش، تولاش، گىرە قىلىپ ياندۇرۇش، توپلاش قاتارلىق بىرقانچە باسقۇچلاردىن ئۆتكۇزۇشكە توغرا كېلىدۇ. بۇ باسقۇچلار ئادەم كۈچىدىن باشقا، پىششىقلاپ ئىشلەش سايمانلىرىنىڭ ۋاستىسى ئارقىلىق پىششىقلىنىدۇ. پىششىقلاپ ئىشلەش سايمانلىرى ئۆز باسقۇچلىرىدا بەلگىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە. ئەگەر قايسى سايمان كەمچىل بولسا، شۇ سايمان ئېھتىياجلىق بولغان باسقۇچ مەلۇم چەكلىمىگە ئۇچرايدۇ. گىلەم ماتېرىياللىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەش

جەريانى ھۇنەر تۈرى بويىچە تۈرگە ئايرىلغاندا، ئانقۇچى، چاقچى، بوياقچىدىن ئىبارەت ئۈچ خىل ھۇنەرۋەنلەرنىڭ قولىدىن ئۆتكەندىن كېيىن گىلەم ماتېرىيالى پىششىقلىنىپ، توقۇنچى ھۇنەرۋەنى گىلەمچىنىڭ قولىغا ئۆتۈش جەريانىدىن ئىبارەت. ھازىرقى زامان گىلەمچىلىكىدە يۈك يىپلارنىڭ تەكشى ۋە ياخشى رەڭ ئېلىشى ئۈچۈن، يۈك تەركىبىدە مەلۇم ساندىكى ماي تەركىبى قالدۇرۇلۇپ ئارتۇق مای تەركىبلىرى ۋە توپا - چاڭلار چىقىرىۋېتىلىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن يۈڭلار ئېتىپ يۇمشىتىلىشتىن ئىلگىرى ماشىنا ئارقىلىق سوپۇن پاراشوكىد يۇيۇلىدۇ. ئاندىن قۇرۇتۇش ماشىنىسى بىلەن قۇرۇتۇلۇپ، يۈك ئېتىش ماشىنىسىدا ئېتىلىپ، يىپ ئىگىرىش ماشىنىسىدا ئىگىرىلىدۇ. پاختا يىپلار مەخسۇس پاختا ئېتىش ۋە پاختا يىپ ئىگىرىش ماشىنىلىرى ئارقىلىق ئىگىرىلىپ گىلەم ماتېرىيالىنى قىلىنىدۇ. يەرلىك ئۇسۇل بويىچە گىلەم ماتېرىياللىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەشتە، ئاتا - بوۋىلىرىمىز قەدىمدىن تارتىپ تۇۋەندىكى بىر يۇرۇش سايمانلارنى ئىشلىتىپ كەلگەن.

يۈك، پاختا ئېتىش دۇكىنى: يۈك، پاختا ئېتىش دۇكىنى ئانقۇچىلىق دۇكىنى دېيىلىدۇ. بەزى جايلاردا «ياتاق» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئۇ، يۈك ۋە پاختىلارنى ئىشلىتىش ئېھتىياجىنى مۇڭاپىقلاشتۇرغۇچى ئۇسكۇنە بولۇپ، ئۇنىڭدا يۈك ياكى پاختىنى ئېتىپ يۇمشاقلىق بولىدۇ. ئانقۇچىلىق دۇكىنى پۈتۈنلەي ياغاچتىن ياسىلىدۇ. تۈزۈلۈشى ئاددىي، ئىشلىتىلىشى قولايلىق بولۇپ، شەكلى ئىلگەك يېڭنىگە ئوخشايدۇ. يۈك ياكى پاختا ئېتىشتا، دۇكان زەي قىسمىنى يۈك ياكى پاختىغا تەگكۈزۈپ تۇرۇپ، مەخسۇس ياسالغان ئانقۇچىلىق توقمىقى بىلەن زەيگە ئۇرۇش ئارقىلىق زەينى تىترىتىپ ئېتىپ يۇمشىتىش مەقسىتىگە يەتكىلى بولىدۇ. زەي ئۆچكە يا كىيىك تېرىسىدىن تاسما تىلىپ بىر نەچچە كۈن سۇغا چىلا يۇمشىتىپ، تۆت قات قىلىپ ئۈچ مىللىمېتىر تومۇقتا تولا قۇرۇتقاندىن كېيىن ئىشلىتىلىدۇ. ئانقۇچىلىق توقمىقى چىلان ياكى ئۆرۈك ياغىچىدىن ياسىلىدۇ.

يىپ ئىگىرىش ئۇسكۇنىلىرى: بۇ، يىپ ئىگىرىدىغان ماشىنىسى ۋە ئاتا - بوۋىلىرىمىز قەدىمدىن تارتىپ ئىشلىتىپ كېلىۋاتقان يىكچاق قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. ھازىر يىپلار ماشىنا

ئارقىلىق ئىگىرلىسىمۇ، گىلەم سورتلىرىنىڭ قۇر زىچلىقى ئېھتىياجىغا قاراپ ئۆرۈش، ئارقاق پىششىقلاپ ئىشلەش ئۇچۇن يىپ تۇرۇش، تولاش قاتارلىق باسقۇچلاردا يەنىلا يىكچاقتىن ئايرىلىپ كېتەلمەيدۇ. چاق ئوقى تۆمۇر چۈقتىن ياسىلىشتىن باشقا، بارلىق قىسمى ياغاچتىن ياسىلىدۇ. چاقنىڭ قوشۇمچە بۆلىكى بولغان يىك ۋە تۇرۇكلەر يۇلغۇن ياغىچىدىن قىرىپ ياسىلىدۇ. يىك پاختا يىپ ئىگىرىشتە، ئۆرۈش - تولاشتا ئىشلىتىلىدۇ. تۇرۇك يۇڭ يىپ ئىگىرىشتە، قومۇشقا يىپ تۇرۇشتە ئىشلىتىلىدۇ.

پىنىك: بۇ، ئۆرۈش، ئارقاق پىششىقلاپ ئىشلەشتە، زاۋۇت يىپ پىلتىسىنى كەيدۇرۇپ، رەتلەپ، يىپلارنى تەخلەپ بىرلەشتۇرۇپ قومۇشقا تۇرۇشتە ئىشلىتىلىدىغان قۇرۇلما بولۇپ، يىپ ئىگىرىش چاقىغا ئوخشايدۇ. ئەمما پىنىكنىڭ ئىككى قانات ئارلىقى 65cm ئەتراپىدا بولىدۇ. ئەگەر ئىككى قەۋەتلىك پىنىك بولسا 50cm ئەتراپىدا بولىدۇ. بۇنىڭ قانات ئۆزۈنلۇقى يىپ پىلتىسىنىڭ چوڭلۇقى بويىچە ئۆلچەملىك هالدا ياسالغاچقا، ئادەتتە قانات ئۇزۇنلۇقى 47cm كېلىدۇ. بىر تەرىپى تۆت قانات، بىر پۈتۈن پىنىك سەككىز قانات قىلىپ ياسىلىدۇ، ئىككى تەرەپ قاناتلىرى ئارلىقىدىكى ئوق دىئامېتىرى تۆت سانتىمېتىر ئەتراپىدىكى ياغاچ بولۇپ، ئوق ئىككى ئۇچى مەركىزىگە قالپىقى ئېلىۋېتىلگەن مىخ قېقىلىپ ئوق بېشى قىلىنىدۇ. قاناتلارنى سالغاندىن كېيىن ئوق بېشى قاناتلاردىن 2cm سىرتىغا چىقىپ تۇرۇشى كېرەك. پىنىك ئاستى قۇرۇلمىسى تاپانلىق ۋە چاقنى كۆتۈرۈپ تۇرغۇچى پاچاقلاردىن تۇزۇلگەن. تاپانلىق ياغاچىنىڭ كۆرۈنۈشى چىلەك (+) شەكلىدە بولىدۇ. ئىككى قەۋەتلىكلىرىنىڭ پاچاق شەكلى قارا دوسكىنىڭ پۈتى شەكلىدە ياسىلىدۇ. پىنىك قاناتلىرى بىر نەچچە تال ئۆرۈشلەردىن ئېشىلگەن يىپ بىلەن يىلان باغرى شەكلىدە چېتىپ مۇقىملىنىدۇ.

تەپىلە: بۇ، يىپلارغا گىرە هاسىل قىلىپ پىلتىلەش قۇرۇلمىسى بولۇپ، ئۇ پەقەت ئارقاق يىپلارنى گىرە هاسىل قىلىپ پىلتىلەشكە ئىشلىتىلىدۇ. تەپىلىنى ئىشلىتىپ ئارقاق پىلتىلىگەندە ئىش ئۈنۈمى يۇقىرى، سۈرئىتى تېز بولىدۇ. لېكىن يۇڭ يىپ پىلتىلەشكە ئانچە مۇۋاپىق ئەمەس. شۇڭلاشقا، يۇڭ يىپلارنى بىر-

بىرىدىن مەلۇم بىراقلىقتا قوزۇق قېقىپ ياكى يىپ پىلتىلەش تايىق ياساپ پىلتىلەش لازىم.

رەڭ ۋە بوياقچىلىق

ھەممىگە مەلۇمكى، ھەرقانداق توقۇلما بۇيۇم رەڭدە ئايرىلالمايدۇ. رەڭ تاۋارلارنىڭ ھۆسنىنى كۆركەملەشتۈرۈ كىشىلەرنى ئۆزىگە جەلپ قىلىدۇ، ئەمما كىشىلەرنىڭ رەڭگە بولغ قىزىقىشى ئوخشاش بولمايدۇ. مەسىلەن، بەزىلەر شوخ رەڭنى ياخش كۆرسە، بەزىلەر تۈتۈق رەڭنى ياخشى كۆرىدۇ، يەنە بەزىلەر قېنى رەڭنى ياخشى كۆرسە، يەنە بەزىلەر سۇس رەڭنى ياخشى كۆرىد بەزىلەر قىزىل رەڭنى ياخشى كۆرسە، بەزىلەر كۆك رەڭنى يا يېشىل رەڭنى ياخشى كۆرىدۇ. شۇڭا، بوياقچىلىق ھەر خى توقۇلمىلار ۋە يىپلارنى بوياپ رەڭدارلىققا ئىگە قىلىش، كىشىلەرن ھەر خىل رەڭدار ۋە گۈللۈك مەھسۇلاتلارغا بولغان ئېھتىياجى قاندۇرۇش ئاساسىدا كېلىپ چىققان. بوياقچىلىققا ئىشلىتىلىدىغ ئاساسىي بوياق رەڭ تۈرلىرى قىزىل، كاۋا چېچىكى، سېرىق يېشىل، كۆك، زەڭگەر، سۆسۈن قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولىدۇ لېكىن ئۇلارنى ئوخشاش بولمىغان ئۆلچەم ۋە نىسبەتتە قوشۇ ئارىلاشتۇرۇش ئارقىلىق، كۆپلىگەن رەڭ خىللىرىنى ھاسىل قىل تۇرمۇش بۇيۇملىرىنىڭ رەڭ تۈرلىرىنى كۆپەيتىپ، كىشىلەرنىڭ ر خۇشتارلىق ئېھتىياجى قاندۇرۇلىدۇ.

بوياقچىلىق گىلەمچىلىك قول ھۈنەر سەنئىتىدە ئىنتايىن مۇھ ئەھمىيەتكە ئىگە. گىلەم يۈڭ يىپ ۋە پاختا يىپ قاتارلىقلار بىل توقۇلىدىغان، چىداش مۇددىتى بىرقەدەر ئۇزۇن، ئەۋلادتىن ئەۋلا قالىدىغان ئائىلە تۈرمۇش بۇيۇمى بولۇپ، ھەر خىل گۈل نەقىش بىلەن بېزىلىدۇ. گۈل ۋە نەقىشلەرنى گەۋدىلەندۈرۈش ئۈچۈن رەڭ ئايرىلىش مۇمكىن ئەمەس.

يۈڭ بوياقچىلىقى: بۇ، يۈڭ ۋە يۈڭ مەھسۇلاتلىرىنى بوي كەسپىنى كۆرسىتىدۇ. يۈڭ بوياقچىلىقىنى بويىلىدىغان ماتېرى پەرقىگە قاراپ، يۈڭ بوياقچىلىقى (مەسىلەن، كىگىزچىلى

ئىشلىتىلمىدىغان ياپىلىق يۇڭ بويىاش)، يۇڭ پىشۇرما مەھسۇلاتلار بويىاقچىلىقى (مەسىلەن، سىدام رەڭدار كىگىز بويىاش)، يۇڭ يىپ بويىاقچىلىقى (مەسىلەن، جاۋا گىلەم، زىلچا گىلەم يىپلىرى، خىپچە توقۇلما يىپلىرىنى بويىاش) ۋە يۇڭ رەخت بويىاقچىلىقى دېگەندەك تۆت تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ. بويىاقچىلىق ئۇسۇلى جەھەتتە، يىپەك ۋە بۆز مەھسۇلاتلار بويىاقچىلىقىدىكىگە ئوخشاش چىگمە بويىاق، چىغرىق باسما بويىاق، قېلىپ باسما بويىاق ئۇسۇللىرى قوللىنىلمايدۇ. كۆپ قىسىم مەھسۇلاتلار قاينىتما بويىاق ئۇسۇلىدا، ئازراق بىر قىسمى چىلىما بويىاق (سوغۇق بويىاق) ئۇسۇلىدا بويىلىدۇ. پەقەت باسما بويىاق كىگىز لا تامغا باسما بويىاق ئۇسۇلىدا بويىلىدۇ. مۇنداقچە ئېيتقاندا، يۇڭ بويىاقچىلىقى يىپەك ۋە بۆز بويىاقچىلىقىغا قارىغاندا ئاسان ۋە ئاددىي بولۇپ، مەلۇم بىر خىل رەڭ تەڭشەش - بويىاش ئۇسۇلى ئارقىلىق يۇڭ، كىگىز، يۇڭ يىپ ياكى يۇڭ رەختنىڭ ھەرقانداق بىر خىلىنى بويىاشقا بولىدۇ. شۇ سەۋەبتىن يۇڭ بويىاقچىلىقىنىڭ مەخسۇلىشىش ئالاھىدىلىكى گەۋدىلىك ئەمەس. ئەنئەنىۋى قول ھۈنەرۋەنچىلىكتە كىگىزچى، توقۇمىچى، گىلەمچى ئۇستىلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئېھتىياجلىق خام ئەشيانى ئۆزى بويىاپ ئىشلىتەلەيدۇ.

يۇڭ بويىاقچىلىقى بويىاق ماتېرىيالى پەرقىگە قاراپ، تەبىئىي بويىاقتا بويىاش ۋە سانائەت بويىاقلىرىدا بويىاشتىن ئىبارەت ئىككى خىل بولىدۇ. گەرچە يۇڭ بويىلىلار بويىاق يۇڭ، بويىاق كىگىز، بويىاق يۇڭ يىپ ۋە بويىاق يۇڭ رەخت قاتارلىق تۈرلەرگە بۆلۈنسىمۇ، لېكىن بۇلار يۇقىرىقى ئىككى خىل ئۇسۇلدا بويىلىدۇ.

1. ئەنئەنىۋى يۇڭ بويىاقچىلىقىدا ئىشلىتىلىدىغان ماتېرىيال ۋە سايمانلار

ئەنئەنىۋى يۇڭ بويىاقچىلىقىدا تۇخۇمەك ئۇرۇقى، تۇخۇمەك چېچىكى، ئوردان يىلتىزى، زىرىق يىلتىزى، ئۇجمە پورى، ياڭاق پورى، جىگدە قوۋزىقى، كېۋەز شاكىلى، سامان، ياڭاق پوستى، داۋا، ئانار پوستى قاتارلىق ئۆسۈملۈك بويىاق ماتېرىياللىرى، زاك، زەمچە قاتارلىق مىنېرال بويىاق ماتېرىياللىرى ۋە نىل ئېرىتمىسى

ئىشلىتىلىدۇ. شاخار ياكى سوپۇن ئاقارتقۇچى، تازىلىغۇچى قوشۇمچە خۇرۇچ قىلىنىدۇ (بۇلارنىڭ خۇسۇسىيىتى ۋە ئالاھىدىلىكى مۇشۇ كىتابتىكى «خوتەن يىپەكچىلىكى» دېگەن ماقالىدە تونۇشتۇرۇلغاچقا بۇ يەردە قايتا بايان قىلىنمايدۇ). قازان، يىكچۆپ، كاسا، قەنە ئىدىش، سوقا قاتارلىق سايمانلار ئىشلىتىلىدۇ.

يىكچۆپ: كىچىك نوغۇچ بولۇپ، بوياقنى سىلىنغان يىپنى ئۆرۈش، يىپ سۈزۈشكە ئىشلىتىلىدۇ.

قازان: ئادەتتىكى چوڭ چۆيۈن قازان، تەبىئىي بوياش ماتېرىياللىرىنى قاينىتىشقا ئىشلىتىلىدۇ.

كاسا: چوڭ ياغاچ كاسا (ئولاق، تەخنە)، بويالغان يىپلارنى سۈزۈك سۇدا يۇيۇپ چايقاشقا ئىشلىتىلىدۇ.

قەنە: ئىككى تال ياچاق ئارقىلىق قازان ئۈستىگە توغرىنىتىلغان ياغاچ، ئۇنىڭ يان يۈزىگە بىر مۇنچە ياغاچ قوزۇق ئورنىتىلىدۇ. قازاندىن سۈزۈۋېلىنغان يىپلارنى ئىلىپ قويۇپ سۈيىنى سارقىتىشقا ئىشلىتىلىدۇ.

ئىدىش (كۆپ): ساپالدىن ياسالغان چوڭ قاچا بولۇپ، نەم ئېرىتمىسى تەييارلاشقا ئىشلىتىلىدۇ.

سوقا: شال ئاقلايدىغان قول سوقىسىغا ئوخشىشىدۇ. تەبىئىي بوياقلارنى سوقۇپ يۇمشىتىشقا ئىشلىتىلىدۇ.

ئەنئەنىۋى يۇڭ يىپ بوياش مەشغۇلاتى: بۇ مەشغۇلاتنى تەييارلىق باسقۇچى ۋە بوياش باسقۇچىدىن ئىبارەت ئىككى باسقۇچ ئارقىلىق ئورۇندىلىدۇ.

تەييارلىق باسقۇچى: بۇ باسقۇچتا يىپ كالۇۋ قىلىش، كالۇۋ بېغى چىگىش (شاخنەكلەش)، ئاقارتىش، قاتتىق - يېرىم بوياقلارنى يۇمشىتىش قاتارلىق ئىشلار ئىشلىنىدۇ.

يىپ كالۇۋ قىلىش: بۇنىڭدا يىڭ ۋە قوموشلارغا تۇرۇلگەن يۇا يىپلار بوياشقا لايىقلاشتۇرۇلىدۇ. كالۇۋ قىلىشتا گىرەلىك كالۇ قىلىش ۋە يۇمىلاق كالۇۋ قىلىشتىن ئىبارەت ئىككى خىل ئۇسۇ قوللىنىلىدۇ.

گىرەلىك كالۇۋ قىلىش: تۈز يەرگە ئۆزئارا ئارىلىقى 0cm قىلىپ ئىككى تال قوزۇق قېقىلىدۇ. يىپ ئۈچىي A قوزۇق مۇقىملاشتۇرۇلىدۇ. يىپ چۈۋۈلۈپ B قوزۇق سول يېنىدا

ئۆتكۈزۈلگەندىن كېيىن، سىرتىدىن ئايلاندۇرۇپ كەينىگە قايتۇرۇلىدۇ. A قوزۇقنىڭ ئوڭ يېنىدىن ئۆتكۈزۈلۈپ، سىرتىدىن ئايلاندۇرۇلۇپ، B قوزۇقنىڭ سول يېنىدىن ئۆتكۈزۈپ ئايلاندۇرۇلۇپ كەينىگە قايتۇرۇلىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىنكى مەشغۇلات مۇشۇ تەرتىپتە داۋاملىشىدۇ. بۇنىڭدا ئىككى تال قوزۇققا يۆگەلگەن يىپلار قوزۇق ئوتتۇرىسىدا گىرەلىشىپ «8» شەكلىنى هاسىل قىلىدۇ.

يۇمىلاق كالۇڭ قىلىش: يۇڭ يىپ A، B ئىككى قوزۇقنىڭ سىرتىدىن بىر خىل يۆنىلىشتە يۆگىلىدۇ. يىپ يۆگىمىسى ئىللىپس شەكلىنى هاسىل قىلىدۇ.

گىرەلىك كالۇڭ قىلىش مەشغۇلاتى قىينىراق بولسىمۇ، لېكىن يىپلارنى يۇيۇش ۋە قاينىتىپ بوياش، ئۆرۈپ - چۆرۈش داۋامىدا چىگىشلىشىپ قېلىشتىن ساقلانغىلى بولىدۇ. چىگىشلىشىپ قالايمىقانلىشىپ كەتكەن تەقدىردىمۇ گىرە نۇقتىسىدىن ئەڭ سىرتقى گىرە يىپىنى ۋە يىپ ئۇچىنى تېپىش ئاسان بولىدۇ. يۇمىلاق كالۇڭ قىلىش مەشغۇلاتى ئاسانراق بولسىمۇ، ئەمما يۇيۇش، بوياش داۋامىدا يىپ ئاسانلا چىگىشلىشىپ قالىدۇ. يىپ ئۇچىنى تېپىش قىيىن. شۇڭا، كۆپ مىقداردىكى يىپلارنى بوياشتا گىرەلىك كالۇڭ قىلىنىدۇ.

هەربىر كالۇڭ يىپ مىقدارى ئادەتتە 0.5 ~ 1 كىلوگرام ئەتراپىدا بولىدۇ، ئەمما بۇ مۇتلەق ئەمەس. مەسىلەن، بىر پارچە زىلچا گىلەمگە كەم دېگەندە 8 ~ 10 خىل، كۆپ بولغاندا 20 ~ 30 خىل رەڭلىك يىپ ئىشلىتىلىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە تەگلىك يىپ مىقدارى ئەڭ كۆپ بولىدۇ. بەزى رەڭلىك يىپلارنىڭ ئىشلىتىلىش مىقدارى 2 — 3 سەر، هەتتا ئۇنىڭدىنمۇ ئاز بولىدۇ. شۇڭا، ئىشلەپ چىقىرىغان بۇيۇمنىڭ گۈل نۇسخا تۇرى ۋە رەڭ تۇرى ئالدىنئالا بېكىتىلىپ، هەرقايسى رەڭ تۇرىدە بويىلىدىغان يىپلار مىقدارى بويىچە ئايرىم كالۇڭ قىلىنىدۇ.

كالۇڭ بېغى چىگىش، كالۇڭ قوزۇقلىرىغا يۆگەپ كالۇڭ قىلىنغان يىپلار قوزۇقتىن چىقىرىلغاندىن كېيىن، بىر تەرەپ هالقىسى ئىچىدىن 8 — 10 قات يىپ هالقىلاپ ئۆتكۈزۈلۈپ كالۇڭ بېغى چىقىرىلىدۇ. كالۇڭ بېغى كالۇڭ هالقىسىنى هالقىلاپ تۇرسىمۇ چاك بوغۇۋەتمەيدۇ. كالۇڭ بېشىدىكى يىپلار كالۇڭ بېغى ئىچىدە ئەركىن چېچىلالايدۇ. بۇ ئۇسۇلدا كالۇڭ بېغى باغلاش كالۇڭ بېغى

چىگىش ياكى شاخىنەكلەش دەپ ئاتىلىدۇ. كالۇ بېغى چىگىشتىكى مەقسەت، كالۇ يىپلىرىنىڭ بويىش داۋامىدا قالايمىقانلىشىپ كېتىشىدىن ساقلىنىش ۋە يىپ سۈزۈش، قۇرۇتۇشتا نوغۇچ ۋە قەنەگ ئېسىشقا قولايلاشتۇرۇشتىن ئىبارەت. كالۇ بېغىنى چىگ بوغماي بوشلۇق قويۇپ چىگىشتىن مەقسەت، باغ ھالقىسى ئىچىدىكى يىپنىڭ بويىق بىلەن تولۇق ئوچرىشىشى، ئالا - بۇلماچ بولۇپ قالماي تەكشى بويىلىشىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈندۇر.

ئاقارتىش. ئاقارتىشتا بويىلىدىغان يۇڭ يىپنى يۇيۇپ تەركىبىدىكى ياغ، كىر، داغلارنى تازىلاپ، رەڭ ئېلىش، رەڭ توتۇش ئىقتىدارىنى ئاشۇرۇش مەقسەت قىلىنىدۇ. يۇڭ يىپلارنى ئاقارتىش ئۈچ خىل ئۇسۇل قوللىنىلىدۇ.

شاخاردا ئاقارتىش: قازانغا ئاقارتىلىدىغان يىپ تولۇق چۆككۈدەك سۇ قۇيۇپ شاخار سېلىنىدۇ. شاخار بىلەن يىپنىڭ نىسبىتى 1: ئەتراپىدا بولىدۇ. قازان قاينىپ شاخار ئېرىگەندە يىپ سېلىنىپ (شاخار قالدۇقلىرى سۈزۈۋېتىلسە تېخىمۇ ياخشى) 20 ــ 30 مىنۇت قاينىتىلىدۇ. ئاندىن سۈزۈۋېلىنىپ، سىقىپ پاكىز سۇدا تەكرار چايقاپ شاخار قالدۇقى تولۇق تازىلىنىدۇ (شاخار تولۇق تازىلانمىسا يىپ چۈرۈكلىشىپ كېتىدۇ).

پاتلاپ ئاقارتىش: قازانغا سۇ قۇيۇپ 4: 100 نىسبەتتە قونا ئۈنى چېلىنىدۇ. ئۈستىگە يۇڭ يىپ سېلىنىپ 20 ــ 30 مىنۇت قاينىتىلىدۇ، ئاندىن سۈزۈپ سىقىپ پاكىز يۇيۇلىدۇ.

يۇيۇپ ئاقارتىش: ئاقارتىلىدىغان يىپ سۈزۈك سۇدا كىر سوپۇنى (ھازىر پاراشوك سوپۇن ئىشلىتىلىدىغان بولدى) ئوبدان مۇجۇپ يۇيۇلىدۇ. ئاندىن سۈزۈك سۇدا تەكرار چايقاپ سوپۇن قالدۇقى چىقىرىپ تاشلىنىدۇ (ياپمىلىق يۇڭ، كىگىز قاتارلىقا ئاقارتىلمايدۇ).

بويىق ماتېرىياللىرىنى يۇمشىتىش: ئوردان يىلتىزى، تۇخۇم ئۇرۇقى، ئۇجمە پورى، ياڭاق پورى، ياڭاق پوستى، ئانار پوستى قاتارلىقلار سوقىدا سوقۇپ ئۇششاقلىنىدۇ. جىگدە قوۋزىقى كىچىك چاناپ ئۇششاقلىنىدۇ. زىرىك يىلتىزىنىڭ ئەڭ سىرتقى پوستى قىرىپ توپا - ئەخلەتلەر تازىلىنىدۇ ۋە ئۇششاق چانىلىدۇ. ئالدىن ماقالىدە بايان قىلىنغان ئۇسۇل بويىچە نىل ئېرىتمىسى تەييارلىنىدۇ

بۇ باسقۇچتا يەنە قازان، كاسا قاتارلىق سايمانلار يۇيۇپ تازىلاپ تەقلىنىدۇ.

بوياش باسقۇچى: قىزىل بوياش: يۇڭ بويالمىلارمۇ يىپەك يىپنى قىزىل بوياش ئۇسۇلىدا كونا قىزىل بوياق ۋە بۇزغۇندىن پايدىلىنىپ قىزىل بويىلىدۇ (ئەمما بوياق ماتېرىيالى بىلەن خام ئەشيا نىسبىتى ۋە بوياش ئۇسۇلى ھەققىدە ئىشەنچلىك ماتېرىيال تېپىلمىدى).

ھال رەڭ بوياش: قازانغا يىپ تولۇق چۆككۈدەك سۇ قۇيۇلىدۇ. بويىلىدىغان يىپ مىقدارىغا قاراپ 1:5 نىسبەتتە (5 جىڭ يۇڭ يىپ ئۈچۈن 1 جىڭ) ئوردان يىلتىزى سېلىنىپ ئىككى سائەت ئەتراپىدا قاينىتىلىدۇ. ئاندىن ئوردان تېرىپلىرى سۇزۇۋېلىنىپ، يۇڭ يىپ ۋە مەلۇم مىقدارىدا زەمچە سېلىنىپ بىر سائەتچە قاينىتىلىدۇ. سۇزۇپ سۇيى سارقىتىلغاندىن كېيىن سۇزۇك سۇدا چايقاپ، يېيىپ قۇرۇتۇلىدۇ.

جىگەر رەڭ بوياش: يۇڭ يىپ بىلەن ئوردانىنىڭ نىسبىتى 3:10 بولىدۇ. قالغان جەھەتلىرى ھال رەڭ بوياشنىڭكىگە ئوخشاش. ھال رەڭ بويالغان يىپنى ئازراق ئانار پوستى ۋە قىزىل رەڭ ئېرىتمىسىدە قىسقا ۋاقىت قاينىتىش ئارقىلىقمۇ جىگەر رەڭ بويىغىلى بولىدۇ.

پور رەڭ بوياش: 10 جىڭ يۇڭ يىپ بوياش ئۈچۈن 2 جىڭ ئۇجمە پورى ياكى ياڭاق پورى سېلىنىپ، ئىككى سائەتچە قاينىتىلىدۇ. تېرىپلىرى سۇزۇۋېلىنىپ، يۇڭ يىپ ۋە 2 ~ 3 سەر زەمچە سېلىنىدۇ. ئاندىن 40 ~ 50 مىنۇت قاينىتىلىپ سۇزۇپ چايقىغاندىن كېيىن قۇرۇتۇلىدۇ.

سېرىق بوياش: قازانغا يىپ چۆككۈدەك سۇ قۇيۇپ 1:5 نىسبەتتە تۇخۇمەك ئۇرۇقى ياكى تۇخۇمەك چېچىكى سېلىنىپ بىرسائەتچە قاينىتىلىدۇ. ئاندىن يۇڭ بويالما بىلەن بىر سەرچە ئەتراپىدا توغرىغا سېلىنىپ 40 مىنۇت قاينىتىلىدۇ ۋە سۇزۇپ چايقاپ قۇرۇتۇلىدۇ. زىرىق يىلتىزىنى قاينىتىپ تەييارلانغان بوياق سۇيۇقلۇقى ئارقىلىقمۇ سېرىق بويىغىلى بولىدۇ.

ئەترەڭ بوياش: جىگدە قوۋزىقى ياكى كېۋەز شاكىلى قاينىتىلىپ، بوياق سۇيۇقلۇقى تەييارلىنىدۇ (تەپسىلاتى مەلۇم

ئەمەس) .

قايماق رەڭ بوياش: ساماننى قاينىتىپ بوياق سۈيۈقلۇقى تەييارلىنىدۇ (تەپسىلاتى مەلۇم ئەمەس) .

ناۋات رەڭ بوياش: 1: 10 ياكى 1: 15 نىسبەتتە تۇخۇما چېچىكى قاينىتىلىپ بوياق سۈيۈقلۇقى تەييارلىنىدۇ. باشقا ئىشتەرتىپى سېرىق بوياشنىڭكىگە ئوخشاش.

سېدە چېچىكى رەڭگىدە بوياش: سېرىق بوياش ئۈسۈلىدە تەييارلانغان تۇخۇمەك سېرىق بوياق سۈيۈقلۇقىغا ئاز مىقدارda يۇلغا داۋىسى ياكى ئانار پوستىدىن تەييارلانغان داۋا سۈيى قوشۇلىدۇ. باشقىش تەرتىپى سېرىق بوياشنىڭكىگە ئوخشاش.

يېشىل بوياش: تۇخۇمەك چېچىكىدە سېرىق بويالغان يا بويالما، نىل ئېرىتمىسىگە مەلۇم ۋاقىت چىلاپ قويۇلىدۇ. ئېرىتمە تۇرغۇزۇلغان ۋاقتىنىڭ ئۇزۇن - قىسقا بولۇشىغا قاراپ (كونكرېت ۋاقتى ئېنىق ئەمەس) ، يېشىل، مايسىرەڭ، ئاچ مايسىرەڭلەر بويىلىدۇ.

ماش رەڭ بوياش: بويىلىدىغان يۇڭ بويالمىلار ئاۋۋال ئۈ پوستىدىن قاينىتىپ تەييارلانغان داۋا ئېرىتمىسىدە داۋىلىنىدۇ، ئاندا كاتاپ (كاتاپ — بۇغداي ئۇنى چېلىنغان سۇغا مەلۇم نىسبەتتە ئا تۇزى ۋە تۇمۇر سېلىنىپ، ئېچىتىلىپ تەييارلىنىدىغان داتلىق سۈيۈقلۇق. بۇ ياسالما بوياق بولۇپ، قارا بوياشتا ئىشلىتىلىدىغان سېلىنىپ سوغۇق بوياق ئۈسۈلىدا بويىلىدۇ. ماش رەڭ بوياشنىڭ يەنە بىر ئۈسۈلى مۇنداق: بويالما يېرىم سائەت ئەتراپ نىل ئېرىتمىسىگە سېلىنىپ سوغۇق بوياق ئۈسۈلىدا ئاچ ھاۋادا بويىلىدۇ. ئاندىن سېرىق بوياش ئۈسۈلىدا تۇخۇمەك رەڭگە سېلىپ يېرىم سائەتچە قاينىتىلىدۇ. تۇخۇمەك رەڭگە سېلىنغان توغرا مىقدارىنىڭ ئاز - كۆپ بولۇشى، نىل ئېرىتمىسىدە تۇرغۇزۇلغان ۋاقتىنىڭ ئۇزۇن - قىسقا بولۇشىغا قاراپ، توق ماش رەڭ، ھەر رەڭ، ئاچ ماش رەڭلەردە بويىلىدۇ.

ھاۋا رەڭ بوياش: بويالما نىل ئېرىتمىسىگە سېلىنىپ سوغۇق بويىلىدۇ. ئېرىتمىدە 15 سائەتچە تۇرغۇزۇلسا توق نىل رەڭ (زۆتىنە)، بەش سائەتچە تۇرغۇزۇلسا ھاۋا رەڭ، 0.5 — 1 سائەت تۇرغۇزۇلسا ئاچ ھاۋا رەڭ بويىلىدۇ. نىل ئېرىتمىسىدە بويالما

يىپ، رەخت قاتارلىقلارنى ئېرىتمىدىن ئالغاندىن كېيىن ئوبدان سىقىپ، ئاندىن دەرھال يېيىش كېرەك، يەنى يىپلارنى تال - تال يېيىش، كىگىز، رەخت قاتارلىقلارنى تولۇق ئېچىپ يېيىش كېرەك. بولمىسا بويالما رەڭگى ئالا - بۇلىماچ بولۇپ قالىدۇ.

مەللە رەڭ (تۆگە رەڭ) بوياش: ياڭاقنىڭ قۇرۇتۇلغان كۆك پوستى سوقۇپ قاينىتىلىپ ئېرىتمە تەييارلىنىدۇ ۋە قايناتما بوياق تەييارلىنىپ بويىلىدۇ.

قارا بوياش: يۇلغۇن داۋىسى، ئانار پوستى ۋە زاك بىرلىكتە سوقۇلۇپ بوياق ئېرىتمىسى تەييارلىنىپ قايناتما بوياق قىلىنىدۇ (تەپسىلاتى مەلۇم ئەمەس، بۇنىڭدىن باشقا داۋا بىلەن كاتاپتىن پايدىلىنىپمۇ قارا بوياش مۇمكىن).

يۇقىرىدا يۇڭ بويالمىلارنى بوياشنىڭ 20 خىلدىن ئارتۇق ئۇسۇلى تونۇشتۇرۇلدى. ئەمەلىيەتتە ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى بوياقچىلىقىدا بوياق رەڭ تۈرى يۇقىرىقىلار بىلەنلا چەكلەنمەيدۇ. بوياق ماتېرىيالىنىڭ مىقدارىنى كۆپەيتىش ياكى ئازايتىش، بوياش ۋاقتىنى ئۇزارتىش ياكى قىسقارتىش ئارقىلىق يەنە بىر مۇنچە رەڭ تۈرى ھاسىل قىلىنىدۇ. بەزى ھاللاردا بوياق سۈيۇقلۇقىنى تەكرار ئىشلىتىش ئارقىلىقمۇ بەزى رەڭ تۈرى ھاسىل قىلىنىدۇ. مەسىلەن، ھال رەڭ بويالما بويالغان بوياق سۈيىنى قايتا ئىشلىتىش ئارقىلىق سۇس قىزىل رەڭ؛ سېرىق بويالما بويالغان بوياق سۈيىنى قايتا ئىشلىتىش ئارقىلىق سۇس سېرىق بويالمىلارنى بويىغىلى بولىدۇ.

بوياش سۈپىتىنىڭ قانداق بولۇشى بوياق سۈپىتى بىلەن بىۋاسىتە مۇناسىۋەتلىك. ئوخشاش تۈردىكى بوياق ماتېرىيالىنىڭ چىقىش ئورنى، يىغىۋېلىنغان ۋاقتى قاتارلىقلار ئوخشاش بولمىسا، تەركىبىدىكى بوياق ماددىسىنىڭ مىقدارىمۇ پەرقلىق بولىدۇ. بۇ ئەنئەنىۋى ئۇسۇلدا يۇڭ بويالمىلارنى بويىغاندا ئوخشاش نىسبەتلىك بوياق سۈيۇقلۇقىدا ھەرقېتىمدا بويالغان بويالمىنىڭ رەڭ قېنىقلىقى تامامەن ئوخشاش بولۇپ كېتەلمەسلىكىگە سەۋەب بولىدۇ. شۇڭا بويالمىلار (بولۇپمۇ زىلچا گىلەمنىڭ تەگلىك تىۋىت يىپى) ھامان ئېھتىياجلىق مىقداردىن ئارتۇقراق مىقداردا بويىلىدۇ.

بوياش سۈپىتى يەنە ماتېرىيال سۈپىتى، ۋاقىت، تېمپېراتۇرا، قوشۇمچە خۇرۇچ قاتارلىقلارغىمۇ خېلى زور دەرىجىدە باغلىق بولىدۇ. كۈزگى يۇڭنىڭ رەڭ ئېلىشى ئاستا، يازغى يۇڭنىڭ رەڭ ئېلىشى تېز

بولىدۇ. ئاق يۈك ھەرقانداق رەڭنى ياخشى ئالىدۇ. بۆز، كۈل رەڭ، كۆكۈش يۈڭلار سۇس رەڭلەرنى ياخشى ئالمايدۇ. شۇڭا، ئەنئەنىۋى بويىاقچىلىقتا يازغى يۈك، كۈزگى يۈڭلار ئايرىم - ئايرىم ئېگىرلىپ، ئايرىم بويىلىدۇ. ھەر خىل تەبىئىي رەڭلىك يۈڭلار ئايرىم - ئايرىم ئېگىرلىدۇ. بوز رەڭلىك يۈڭلار پور رەڭ، جىگەر رەڭلەردە؛ كۈل رەڭ، كۆكۈش يۈڭلار رەڭ قېنىقلىقى يۇقىرى بولغان رەڭلەر ياكى قارا رەڭلەردە بويىلىدۇ. ھەرخىل ئۇسۇللاردىن پايدىلىنىپ ئاقارتىش، بويىاق ئېرىتمىسىگە زەمچە، توغرىغا قاتارلىقلارنى قوشۇش ئارقىلىق رەڭ ئېلىش، رەڭ تۇتۇش ئىقتىدارى ئاشۇرۇلىدۇ. قېنىق بويىلىدىغان بۇيۇملارنى ئۇزاقراق، سۇس بويىلىدىغان بۇيۇملارنى قىسقىراق ۋاقىت قاينىتىش ئارقىلىق بويىاق قېنىقلىقى تىزگىنلىنىدۇ. بەزى بويالمىلار بويىاقتىن ئېلىپ سىقىلغاندىن كېيىن، بەزىلىرى يېيىپ قورۇتۇلغاندىن كېيىن سۇزۇك سۇدا يۇيۇپ چايقىلىپ رېڭى تۇراقلاشتۇرۇلىدۇ.

ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى بويىاقچىلىقىدا يۈك چەكمەننىڭ رەڭ تۇرى ئەڭ ئاز، زىلچا گىلەمدە رەڭ تۇرى ئەڭ كۆپ بولۇپ، ھەرقانداق قېنىق ۋە سۇس رەڭلەرنىڭ ھەممىسى ئىشلىتىلىدۇ، رەڭ تۇرى 30 خىلدىن ئاشىدۇ.

يېقىنقى زامان سانائىتىدىكى تەييار بويىاقلارنىڭ ئۇيغۇر قول ھۈنەر بويىاقچىلىقىدا ئىشلىتىلىشى، رەڭ تۇرىنىڭ پەيدىنپەي تولۇقلىنىشى ئارقىسىدا، ئۆسۈملۈك بويىاق ماتېرىياللىرىدىن پايدىلىنىپ، يۈك يىپ بويىاش ھازىر ۋىلايەتلىك گىلەم كارخانىسىدىن باشقا جايلاردا ئەمەلدىن قالدى. بويىاقچى ئۇستىلار سانائەت بويىاقلىرى بىلەن قول ھۈنەر بويىاقچىلىقىنى بىرلەشتۇرۇپ، سانائەت بويىاقلىرى ئارقىلىق يەرلىك ئۇسۇلدا يۈك، يۈك يىپ ۋە يۈك مەھسۇلاتلارنى بويىاشنىڭ بىرقەدەر قېلىپلاشقان ئۇسۇلىنى بارلىققا كەلتۈردى.

2. يۈك بويىاقچىلىقىغا ئىشلىتىلىدىغان سانائەت بويىاقلىرى ۋە سايمانلار

يۈك يىپ بويىاشقا ئىشلىتىلىدىغان سانائەت تەييار بويىاقلىرى كىسلاتا ۋاستە قىلىنمايدىغان بويىاقلار ۋە كىسلاتا ۋاستە قىلىنىدىغان بويىاقلار دەپ ئىككى خىل بولىدۇ. كىسلاتا ۋاستىلىق بويىاقلار كىسلا

ئىشلەتمىسە بولمايدىغان بويالار بولۇپ، بۇ خىل بويالارغا مۇۋاپىق مىقداردا كىسلاتا قوشۇلمىسا يۇڭ يىپ بويالغىنى ياخشى ئىچمەيدۇ. شۇڭا يۇڭ يىپلارنىڭ كىسلاتالىق ماددىلارنى ئۆزىگە تارتىش خۇسۇسىيىتىدىن پايدىلىنىپ رەڭلەرنىمۇ بىرلىكتە سىڭدۈرۈپ بويىش ئۇسۇلى قوللىنىلىدۇ. ئادەتتىكى رەڭلەرگە كىسلاتا قوشۇلمىسىمۇ يۇڭ يىپلار رەڭنى ياخشى ئىچىۋېرىدۇ. بۇ خىل رەڭلەرنىڭ ئوچۇق، شوخ بويىلىش ئالاھىدىلىكى بار. لېكىن نەرسىلەرگە يۇقۇپ قېلىش، تاراپ كېتىشكە ئوخشاش يېتەرسىزلىكلىرىمۇ بار. شۇڭلاشقا، كۇنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن رەڭلەر بارا - بارا ئەسلىي رەڭنى يوقىتىپ قويۇش ئەھۋالى كۆرۈلىدۇ. بۇ خىل يېتەرسىزلىكلەرنى رەڭگە قوشۇمچە ماتېرىياللارنى قوشۇپ بويىش ۋە يۇڭ يىپلارنى رەڭ بىلەن قاينىتىش ۋاقتىنى ئۇزارتىش ئارقىلىق تۇزەتكىلى بولىدۇ، بولۇپمۇ زەڭگەر، زۆتىنە، كۆك رەڭلەرنى ئىشلىتىپ زۆتىنە، كۆك، ھاۋارەڭ، يېشىل، جىگەررەڭ قاتارلىق رەڭلىك يۇڭ يىپلارنى بويىغاندا قوشۇمچە ماتېرىياللارنى ۋاستە قىلىش ئارقىلىق بويىشقا ئەھمىيەت بېرىش لازىم. رەڭ بىلەن يىپلارنىڭ قاياناش ۋاقتىمۇ ئۇزۇنراق بولۇشى كېرەك. ئادەتتىكى رەڭلەرگە كىسلاتالىق ۋە ئىشقارلىق تەركىبى بار نەرسىلەرنى قوشۇپ يۇڭ يىپ بويىشقىمۇ بولىدۇ. بۇ خىل ئۇسۇل بىلەن بويىغاندا رەڭلەرنىڭ يۇقۇش، ئۆز رەڭگىنى ساقلىيالماسلىق قاتارلىق يېتەرسىزلىكلەرنى تۇزىتىپ كەتكىلى بولىدۇ. لېكىن ئادەتتىكى رەڭلەرگە كىسلاتا قوشۇپ بويىپ توقىغان گىلەملەرنى خىمىيىلىك ئۇسۇل بىلەن يۇيۇشقا بولمايدۇ. چۈنكى گىلەمنى يۇيغان ۋاقىتتا، بويالغان رەڭلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك چىقىپ كېتىدۇ ۋە ئۆزئارا ئارىلىشىپ گىلەمنىڭ بارلىق قىسىملىرىنى ئالا - بۇلماچ قىلىپ قويىدۇ. شۇڭا بۇنداق كىسلاتا ۋاستىسىز بويالغان پەقەت ئادەتتىكى يۇيۇلمايدىغان گىلەملەرنىڭ يىپلىرىنى بويىشقىلا ئىشلىتىلىدۇ.

بازارغا سېلىنىدىغان تاۋارلارنىڭ سۈپىتىگە قاتتىق تەلەپ قويۇلۇۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە، ئەڭ ياخشىسى كىسلاتا ۋاستىلىق بويالغانلىرىنى ئىشلىتىش كېرەك. بۇنداق بويالغىنى ئىشلەتكەندە، بويالغان سۈپىتى ياخشى بولىدۇ، گىلەم ھۆل بولۇپ قالسىمۇ، يۇيۇلسىمۇ رەڭ تاراپ كەتمەيدۇ. بازاردىكى سېتىلىش باھاسىمۇ يۇقىرىراق

بولىدۇ.

يۇڭ يىپ بويىاقچىلىقىدا سانائەت تەييار بويىاقلىرىدىن شاپتۇل چېچىكى، سېرىق، قىزىل، زۇتىنە، پوررەڭ، قارا رەڭ قاتارلىقلار كۆپرەك ئىشلىتىلىدۇ. بۇلاردىن ئەڭ مۇھىم بولغىنى، شاپتۇل چېچىكى، سېرىق، زەڭگەر، زۇتىنە رەڭلەر. ئۇنىڭدىن قالسا كاۋا چېچىكى، قارا رەڭلەر. مۇشۇ بىرقانچە خىل رەڭ بولسىلا، ئۇلارنى ھەر خىل مىقداردا قوشۇپ تەڭشەش ئارقىلىق ھەر خىل رەڭلەرنى ھاسىل قىلغىلى بولىدۇ. مەسىلەن، شاپتۇل چېچىكى رەڭ بىلەن سېرىق رەڭ قوشۇلسا، كاۋا چېچىكى رەڭ ھاسىل بولىدۇ. شاپتۇل چېچىكى رەڭنىڭ مىقدارى كۆپەيتىلسە قىزىل رەڭ ھاسىل بولىدۇ. سېرىق رەڭ بىلەن زەڭگەر رەڭ قوشۇلسا يېشىل رەڭ ھاسىل بولىدۇ.

بۇنىڭدىن باشقا، زەمچە، كىسلاتا، سوپۇن پاراشوكى قاتارلىق قوشۇمچە خۇرۇچلار، جىڭ، قازان، يىكچۆپ، داس، قەنە قاتارلىق سايمانلار ئىشلىتىلىدۇ.

زەمچە: بويالمىنىڭ رەڭ ئېلىش، رەڭ تۇتۇش ئىقتىدارىنى كۈچەيتىدۇ، پارقىرىتىپ جۇلاسىنى ئاشۇرىدۇ. ئادەتتە 1 كىلوگرام يىپ بويىاشقا 20 ~ 50 گرام زەمچە سېلىنىدۇ.

كىسلاتا: يەرلىك يۇڭ بويىاقچىلىقىدا سۇلفات كىسلاتاسى (H_2SO_4) ئىشلىتىلىدۇ. ئۇ، بويالمىنىڭ رەڭ سۈمۈرۈشىنى كۈچەيتىدۇ، رەڭ تۇراقلاشتۇرۇش رولىنى ئويناىدۇ. 1 كىلوگرام يۇڭ ياكى يۇڭ بۇيۇمنى بويىاشقا رەڭنىڭ ئاچ - توق بولۇش تەلىپىگە قاراپ 2 — 3 گرام كىسلاتا ئىشلىتىلىدۇ. كىسلاتانىڭ چىرىتىش خۇسۇسىيىتى كۈچلۈك بولغاچقا، ئۆلچەمدىن ئارتۇق ئىشلىتىشكە بولمايدۇ، شۇنداقلا ئاۋۇال كىسلاتانى قۇيۇپ، ئۈستىگە سۇ قۇيۇشقا بولمايدۇ. بەلكى كىسلاتانى قازان گىرۋىكىدىن ئاستا ساقىتىپ سۇغا قۇيۇش لازىم. بىراقلا تۆكۈپ قۇيۇلسا پارتلاش خەۋپى كېلىپ چىقىدۇ.

سوپۇن پاراشوكى: بۇ، ئادەتتىكى كىر سوپۇن پاراشوكى بولۇپ، يۇڭ ياكى يۇڭ بويالمىلارنى يۇيۇشقا ياكى بويىاش ۋاقتىدا بىرلىكتە سېلىشقا بولىدۇ. ئۇلارنىڭ تەركىبىدىكى ياغ، كىر - قاسماقلارنى تازىلاپ، رەڭ ئېلىش، رەڭ تۇتۇش ئىقتىدارىنى ئاشۇرىدۇ. پارقىرىتىدۇ.

يۇقىرىدىكى قوشۇمچە خۇرۇچلارنى ئايرىم ئىشلىتىشكىمۇ، 2 - 3 خىلنى قوشۇپ ئىشلىتىشكىمۇ بولىدۇ. ئەڭ ياخشىسى بويالمىنى ئاۋۋال سوپۇن پاراشوكىدا يۇيۇپ ئاقارتىش، بويىاش ۋاقتىدا زەمچە ياكى كىسلاتا ئىشلىتىش لازىم. ئۇنىڭ ئۇنۇمى ئەڭ كۆڭۈلدىكىدەك بولىدۇ.

تارازا: بويىاق، قوشۇمچە خۇرۇچ ۋە بويالمىلارنى ئۆلچەشكە ئىشلىتىلىدۇ. باشقا سايمانلار ئەنئەنىۋى بويىاقچىلىق سايمانلىرىغا ئوخشاش.

سانائەت بويىاقلىرى ئارقىلىق گىلەمنىڭ تېۋىت يېپلىرىنى بويىاشتا، يەرلىك ئۇسۇلدا قازاندا قاينىتىپ بويىاش ۋە بويىاقچىلىق ماشىنىسىدا پار ئارقىلىق بويىاش ئۇسۇلى قوللىنىلىدۇ. مەيلى قايسى خىل ئۇسۇلدا بويالسۇن، ھەر ئىككىسىدە ئوخشاشلا بىر خىل تېخنىكىلىق ئۆلچەم قوللىنىلىدۇ. ماشىنىدا بويىاش يەرلىك ئۇسۇلدا بويىاشقا قارىغاندا بىرقەدەر ئىلمىيرەك، ئىشەنچلىك ۋە سۈپەتلىك بولۇپ، سۇنىڭ مىقدارى ۋە تېمپېراتۇرىسىنى ئۆلچەش، باشقۇرۇش ۋە ئىشلەش مەشغۇلاتى بىرقەدەر ئوڭاي، بويىاش سۈرئىتى بىرقەدەر تېز بولىدۇ. ماشىنىدا پار ئارقىلىق بويالغانلىقتىن يۇڭنىڭ كېڭىيىپ، ئېسىلىشى ناھايىتى تېز بولۇپ، رەڭلەرنىڭ يۇڭنىڭ ئىچكى قىسمىغىچە سىڭىپ كىرىشىگە، يۇڭنىڭ رەڭنى ياخشى سۈمۈرۈۋېلىشىغا ئىنتايىن پايدىلىق شارائىت يارىتىلىدۇ.

شۇنداقتىمۇ، بۇ ئۇسۇلنى ھەممە گىلەمچى ئائىلىلەردە ئومۇملاشتۇرغىلى بولمايدۇ. شۇڭا، بويىاق سۈپىتى ياخشى بولغان كىسلاتا ۋاستىلىق بويىاق ئارقىلىق يۇڭ يىپ بويىاش ئۇسۇلى ۋە گىلەمچى ئائىلىلەردە ئەڭ كۆپ قوللىنىلىدىغان يەرلىك ئۇسۇلدا قازاندا قاينىتىپ بويىاش ئۇسۇلىنى بايان قىلىمىز.

3. سانائەت بويىاقلىرى ئارقىلىق يۇڭ يىپ بويىاش

سانائەت بويىاقلىرىدا يۇڭ بۇيۇملارنى يەرلىك ئۇسۇلدا بويىاشمۇ تەييارلىق باسقۇچى ۋە بويىاش باسقۇچىدىن ئىبارەت ئىككى باسقۇچلۇق

مەشغۇلات ئارقىلىق ئورۇندىلىدۇ.

تەييارلىق باسقۇچى: بۇ باسقۇچتا بوياشقا تېگىشلىك يۇڭ يىپلار ئۆز خىلى بويىچە رەتلىنىدۇ. ئېھتىياجلىق مىقدارى بويىچە ئايرىم ئۆلچەپ كالۇۋ قىلىنىدۇ ۋە يۇيۇپ ئاقارتىلىدۇ. بوياق ۋ قوشۇمچە خۇرۇچلار تەييارلىنىدۇ. سايمانلار يۇيۇپ تازىلىنىپ تەقلىنىدۇ.

بوياش باسقۇچى: سانائەت بوياقلىرىدا ئەنئەنىۋى ئۇسۇل بويىچە يۇڭ بۇيۇملارنى بوياشتا بىرەك قاينىتىما بوياق ئۇسۇلى قوللىنىلىدۇ ئاز بىر قىسىم بويالمىلار بىر خىللا بوياق ئېرىتمىسىدە قاينىتىپ بويىلىدۇ. كۆپ قىسمى ھەر خىل بوياقلار مەلۇم نىسبەتتە قوشۇپ تەييارلانغان ئېرىتمىگە سېلىش ئارقىلىق ياكى ئالدىنقى قېتىم بوياپ ئېشىپ قالغان بوياق ئېرىتمىسىگە قايتا سېلىش ئارقىلىق بويىلىدۇ رەڭگى بىر - بىرىگە يېقىنراق بولغان بويالمىلار ئارقا - ئارقىدىن بوياق سېلىپ ئېرىتمە تەڭشەش ئارقىلىق بويىلىدۇ.

سانائەت بوياقلىرىدا يۇڭ بويالمىلارنى بوياشتا بىرىنچى دەۋرىيلىك بوياش مەشغۇلاتى:

سېرىق بوياش: 90% سېرىق رەڭگە 10% كاۋا چېچىكى رەڭ قوشۇپ ئېرىتمە تەييارلىنىپ بويالما سېلىنىدۇ.

كاۋا چېچىكى رەڭ بوياش: 98% كاۋا چېچىكى رەڭگە 2% شاپتۇل چېچىكى رەڭ، 3% سېرىق رەڭ قوشۇپ ئېرىتمە تەييارلىنىپ بويالما سېلىنىدۇ.

جىگەر رەڭ بوياش: (1) 80% قىزىل رەڭ، 10% سېرىق رەڭگە 10% زۇتىنە رەڭ قوشۇپ ئېرىتمە تەييارلاپ بويىلىدۇ؛ (2) سېرىق بويالغان بويالما جىگەر رەڭ ئېرىتمىسىگە سېلىنىپ بويىلىدۇ بۇ ۋاقىتتا قازان پاكىز يۇيۇلۇپ، سۇ يەڭگۈشلىنىدۇ. ئاندىن ئىككىنچى دەۋرىيلىك بوياش مەشغۇلاتى باشلىنىدۇ.

زەڭگەر رەڭ بوياش: 100% زەڭگەر رەڭدە ئېرىتمە تەييارلىنىدۇ، رەڭ مىقدارى سەل ئازايتىلسىمۇ بولىدۇ.

مايسىرەڭ بوياش: زەڭگەر رەڭ بويالما بوياپ ئېشىپ قالغان سۇغا 70% سېرىق رەڭ قوشۇپ ئېرىتمە تەييارلىنىدۇ. يەنى زەڭگەر رەڭ بوياشتا 2 جىڭ يىپ ئۈچۈن 30 گىرام زەڭگەر رەڭ سېلىنغان بولسا، مايسىرەڭ بوياش ئۈچۈن قازاندىكى سۇغا

21 گرام (30g×70%=21g) سېرىق رەڭ قوشۇپ ئېرىتمە تەييارلىنىدۇ.

شوخ يېشىل رەڭ بويىاش: 40% سېرىق رەڭگە 60% زەڭگەر رەڭ قوشۇپ ئېرىتمە تەييارلىنىدۇ.

توق يېشىل رەڭ بويىاش: 40% سېرىق رەڭ، 58% زەڭگەر رەڭگە 2% قىزىل ياكى قارا رەڭ قوشۇپ ئېرىتمە تەييارلىنىدۇ.

ناسىزەڭ بويىاش: (1) 50% زەڭگەر، 20% سېرىق رەڭگە 30% كاۋا چېچكى رەڭ قوشۇپ بويىلىدۇ؛ (2) 100% ناسىزەڭدە بويىلىدۇ. بۇ ۋاقىتتا قازان پاكىز يۇيۇلۇپ، سۇ يەڭگۈشلىنىدۇ. ئۇچىنچى دەۋرىيلىك بويىاش مەشغۇلاتى باشلىنىدۇ.

زۇتىنە رەڭ بويىاش: 97% زۇتىنە رەڭگە 2% زەڭگەر رەڭ قوشۇپ بويىلىدۇ.

ھاۋا رەڭ بويىاش: زۇتىنە رەڭ بويىالما بويىلىپ، ئېشىپ قالغان ئېرىتمىگە 30 مىنۇت تىندۇرۇلغاندىن كېيىن ھاۋا رەڭ بويىلىدىغان بويىالما سېلىنىدۇ.

ئاچ ھاۋا رەڭ بويىاش: ھاۋا رەڭ بويىالمىنى بويىاپ ئېشىپ قالغان ئېرىتمىگە 20 — 30 مىنۇت تىندۇرۇلغاندىن كېيىن، ئاچ ھاۋا رەڭ بويىلىدىغان بويىالما سېلىنىدۇ.

قارا كۆك رەڭ بويىاش: ئاچ ھاۋا رەڭ بويىالمىنى بويىاپ ئېشىپ قالغان سۇغا 95% زۇتىنە رەڭ، 3% زەڭگەر رەڭ، 2% قارا رەڭ سېلىنىپ ئېرىتمە تەييارلىنىپ بويىالما سېلىنىدۇ. بۇ ۋاقىتتا قازان پاكىز يۇيۇلۇپ، سۇ يەڭگۈشلىنىدۇ. تۆتىنچى دەۋرىيلىك بويىاش مەشغۇلاتى باشلىنىدۇ.

توق شاپتۇل چېچكى رەڭ بويىاش: 80% شاپتۇل چېچكى رەڭدە بويىلىدۇ. يەنى 2 جىڭ ماتېرىيال بويىاش ئۇچۇن 8.0 سەر شاپتۇل چېچكى رەڭ سېلىنىپ ئېرىتمە تەييارلىنىدۇ.

ئاچ شاپتۇل چېچكى رەڭ بويىاش: توق شاپتۇل چېچكى رەڭ بويىالمىنى بويىاپ ئېشىپ قالغان سۇغا، ئاچ شاپتۇل چېچكى بويىلىدىغان بويىالما سېلىنىدۇ.

گۈش رەڭ بويىاش: (1) 95% شاپتۇل چېچكى رەڭگە 5% زۇتىنە رەڭ قوشۇپ بويىلىدۇ؛ (2) 95% شاپتۇل چېچكى رەڭگە 3% زۇتىنە، 2% قارا رەڭ قوشۇپ بويىلىدۇ؛ (3) خاسلا 100%

جىگەر رەڭ ئېرىتمىسىگە سېلىپ بويىلىدۇ. بۇ ۋاقىتتا قازان پاكى
يۇيۇلۇپ، سۇ يەڭگۈشلىنىدۇ. بەشىنچى دەۋرىلىك بوياش مەشغۇلاتى
باشلىنىدۇ.

پور رەڭ بوياش: (1) %80 سېرىق رەڭگە %8 شاپتۇل
چېچىكى، %10 پور رەڭ قوشۇپ بويىلىدۇ؛ (2) %95 كا
چېچىكى رەڭگە %5 قارا رەڭ قوشۇپ بويىلىدۇ.

توق پور رەڭ بوياش: (1) %75 كاۋا چېچىكى رەڭگە %0
شاپتۇل چېچىكى رەڭ، %5 زۇتىنە رەڭ قوشۇپ بويىلىدۇ؛ (2
سېرىق رەڭ بويالغان بويالما قىزىل رەڭ بوياپ ئېشىپ قالغا
ئېرىتمىگە سېلىپ بويىلىدۇ.

قارا رەڭ بوياش: %100 قارا رەڭدە ئېرىتمە تەييارلا
بويىلىدۇ.

يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن بوياقچىلىق ئۇسۇللىرىنى قوللىنىش
بويالما بىلەن بوياقنىڭ نىسبىتى: 2 جىڭ بويالما ئۈچۈن تەخمىنە
1 سەر بوياق بولسا بولىدۇ. رەڭنىڭ تەڭشىلىشى يۇقىرى
كۆرسىتىلگەن نىسبەت - ئۆلچەم بويىچە بولىدۇ. ھەربىر دەۋرىلە
بوياشتا شۇنىڭ دەۋر ئىچىدە قانچە خىل رەڭلىك بويالما بويالسۇن
قازاندىكى سۇنى يەڭگۈشلەش بىھاجەت، ئەمما، بىر دەۋرىلىك بويا
مەشغۇلاتى تۈگەپ، يەنە بىر دەۋرىلىك بوياش مەشغۇلاتى باشلانغا
چوقۇم سۇ يەڭگۈشلىنىدۇ.

ھەربىر دەۋرىلىك بوياش مەشغۇلاتىنىڭ بىرىنچى قېتىملى
باشلانغاندا، كېتەرلىك سۇنىڭ يېرىمى قازانغا قۇيۇلىدۇ. سۇ قىزى
تېمپېراتۇرىسى 50℃ ～ 60 قا يەتكەندە ئۆلچەم بويىچە تەييارلانغ
رەڭ سېلىنىپ قوچۇپ ئارىلاشتۇرۇلىدۇ. ئاندىن سۇنىڭ قالغ
يېرىمى قۇيۇلىدۇ. سۇ تېمپېراتۇرىسى تۆۋەنلەپ 30℃ ～ 40
چۈشىدۇ. بۇ ۋاقىتتا بويالما مىقدارىغا قاراپ كىسلاتا ياكى زەھ
ئۆلچەم بويىچە قازانغا قۇيۇپ ئېرىتىلىدۇ. ئاندىن بويالما سېلىنى
قوچۇپ ئارىسىغا تولۇق سۇ ئۆتكۈزۈلىدۇ ۋە بىر سائەت قاينىتىلىدۇ

---

① سائەت بوياقلىرىدا يەرلىك ئۇسۇل بىلەن يۇڭ مەھسۇلاتلىرى (جۈملىدىن يۇڭ يىپ
بوياشقا يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن بوياق تەڭشەشكە دائىر نىسبەت - ئۆلچەملەر يولداش ئابدۇ
تۇرسۇن يازغان «خوتەن گىلەمچىلىكى» دېگەن كىتابتىن ئېلىندى. بۇ يەردە دېئىلگەن «سەر»
ئۆلچەمدىكى سەر بولۇپ، 31.25 گرامغا باراۋەر كېلىدۇ. بەزى ھۈنەرۋەنلەر بۇ ئۆلچەم
ئۇشۇق بولۇپ قالغان دەپ قارايدۇ.

بۇ جەريانداا پات - پات ئۆرۈپ بېرىلىدۇ. ۋاقىت توشقاندا بويالما سۈزۈۋېلىنىپ سقىلىدۇ. سۈزۈك سۇدا چايقاپ سايە جايغا يېيىپ قۇرۇتۇلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئوچاقتىكى ئوت توختىتىلىپ، قازاندىكى ئېرىتمە مەلۇم ۋاقىت تېندۇرۇلىدۇ. ئېرىتمە سوۋۇپ، تېمپېراتۇرىسى 50℃ گەتراپىغا چۈشكەندە، ئىككىنچى قېتىملىق بويياش مەشغۇلاتى باشلىنىدۇ. قازانغا بويياق سېلىپ ئېرىتىلىدۇ، سۇ كۆپ خوراپ كەتكەن بولسا تولۇقلىنىدۇ. ئاندىن قوشۇمچە خۇرۇچ ۋە بويالمىلار سېلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىنكى مەشغۇلات يۇقىرىقى تەرتىپ بويىچە بولىدۇ.

بويالمىلار سانائەت بويياقلىرى ئارقىلىق يەرلىك ئۇسۇلدا بويالماقچى بولغاندا، ئىشلىتىشكە بولىدىغان رەڭ تۈرى يۇقىرىقىلار بىلەنلا چەكلەنمەيدۇ. يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەنلىرى بىرقەدەر قېنىق رەڭلەردۇر. بويالمىلار بۇنداق قېنىق رەڭلەردە بويىلىپ ئېشىپ قالغان سۇغا ئارقا - ئارقىدىن بىرقانچە خىل رەڭنى تولۇقلاپ سېلىپ رەڭگى ئاچ ۋە سۇس بويالمىلارنى بوياشقا بولىدۇ.

سانائەت بويياقلىرىدا يۇڭ بۇيۇملارنى بوياشتا ئىگىلەشكە تېگىشلىك بىر قانچە مۇھىم نۇقتا بار. بىرىنچى، ئاۋۋال بويالمىلارنى سوپۇن پاراشوكىدا يۇيۇپ كىر، داغلارنى تازىلاش، ئوبدان ئاقارتىش لازىم. بۇنىڭدا بويالمىنىڭ تەكشى رەڭ ئېلىشى، رەڭ تۇتۇش ئىقتىدارى كۆچىيىپ جۇلاسى ئاشىدۇ؛ ئىككىنچى، يازغى يۇڭ، كۈزگى يۇڭ ۋە يىپلارنى، رەڭلىك يۇڭ ۋە رەڭلىك يىپلارنى ئايرىم-ئايرىم تەييارلاش، ئايرىم بوياش لازىم؛ ئۈچىنچى، بوياق سۇيۇقلۇقىغا كىسلاتا ياكى زەمچە، ھېچبولمىغاندا سوپۇن پاراشوكىنى قوشۇش كېرەك؛ تۆتىنچى، بويالمىلارنى بوياق سۇيۇقلۇقىغا سېلىشتا بوياق سۇيۇقلۇقىنىڭ تېمپېراتۇرىسى بەك يۇقىرى بولماسلىقى، 30℃ ~ 40 گەتراپىدا كونترول قىلىنىشى كېرەك. چۈنكى، بويالما قىزىق سۇغا چۈشكەندە، سۇ بىلەن ئۈچراشقان قىسمى جىددىي كېڭىيىپ قېنىق رەڭ ئالىدۇ. رەڭ بىلەن كېيىنرەك ئۈچراشقان قات ئارىسى قىسىملىرى رەڭگە تويۇنالمايدۇ - دە، ئالا - بۇلماچ بولۇپ قالىدۇ؛ بەشىنچى، بوياق سۇيۇقلۇقىدا قاينىتىلىش ۋاقتى يېتەرلىك بولۇشى لازىم. خۇسۇسەن توق رەڭدە بويىلىدىغان بويالمىلارنى قاينىتىش ۋاقتى بىر سائەتتىن كەم بولماسلىقى كېرەك؛ ئالتىنچى، بويىلىپ

بولغان بويالمىنى سۈزۈك سۇدا چايقاپ بوياق قالدۇقلىرىنى چىقىرىۋېتىش زۆرۈر.

مۇشۇ بىر قانچە نۇقتىغا دىققەت قىلىنسا، سانائەت بوياقلىرىنى ئەۋزەللىكى تولۇق جارى قىلدۇرۇلۇپ، بويالمىنى رەڭ تارتمايدىغان ئۆچمەيدىغان، شوخ، جۇلالىق قىلىپ بويغىلى بولىدۇ.

گىلەم توقۇش تېخنىكىسى

گىلەم توقۇش ئۇچۇن، گىلەم توقۇشنىڭ بىر يۈرۈش تېخنىكىلىق تەلەپلىرى بىلەن پۈختا تونۇشۇشقا توغرا كېلىدۇ.

1. گىلەم توقۇش دۇكانلىرى ۋە ئۇلارنىڭ قۇرۇلمىسى

هازىر ئىشلىتىلىۋاتقان گىلەم توقۇش دۇكانلىرى ياغاچ دۇكا ۋە پولات دۇكان دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ.

ياغاچ دۇكان: بۇ خىل دۇكان پۈتۈنلەي ياغاچتىن ياسىلىدۇ ئۇنىڭ تۈزۈلۈشى ئاددىي بولۇپ، گىلەم توقۇغاندىن ئۆزگە پالاز تاغار، خۇرجۇن قاتارلىقلارنىمۇ توقۇشقا بولىدۇ.

ياغاچ دۇكان ئىككى گۇندا، ئىككى ياچاق هەمدە قۇلاق ياغچى توغرا بالداق، گۇلى ياغچى، كامال، خېپچى، قەنە، پەشتاختا تەڭۇاسقۇ، گىلەم ئۇرۇشلىرىنى چىگىتىشتا ئىشلىتىلىدىغان چوڭ كىچىك هەر خىل پانا قاتارلىقلاردىن تۈزۈلىدۇ.

پولات دۇكان: بۇ، ياغاچ دۇكاندىن پايدىلىنىپ ئۇنىڭ يېتەرسىزلىكلىرىنى تولۇقلاپ ئۆزگەرتىپ ياسالغان گىلەم توقۇش ئۇسكۇنىسى بولۇپ، ياغاچ دۇكانغا قارىغاندا تېخىمۇ زور ئەۋزەللىكلەرگە ئىگە. بۇنىڭدا دۇكان گۇندىلىرى ئېگىلمەيدۇ، سۇنۇپ كەتمەيدۇ. گىلەم ئۇرۇشلىرىنى چىگىتىش ۋە بوشىتىش ئوڭاي، توقۇپ يۇقىرى كۆتۈرۈلگەن گىلەمنىڭ ئۇرۇشلىرىنى بوشاتماستىن پەسەيتىشكە بولىدۇ. پولات دۇكاننىڭ يان شەكلى

«H» ھەرپىنىڭ يانتۇ كۆرۈنۈشىگە ئوخشاش بولۇپ، ئىككى پاچاق بىلەن تۆت دانە گۈندىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ ئىككىسى دۆكان قوش ياسىلىدۇ. بۇ، ئىككى گىلەم دۆكىنىنىڭ رولىنى ئويناىدۇ.

گىلەم توقۇش ئەسۋابلىرى

گىلەم توقۇشتا ئۇستىرا پىچاق، پەنجە، قايچا قاتارلىقلار ئىشلىتىلىدۇ. ئۇستىرا پىچاق تىۋىت چەكىكەندە يۇڭ يىپنى كېسىشكە، پەنجە ئارقاق ئالغاندا يەنى ئۇرۇش ئارىلىقىدىن ئارقاق ئۆتكۈزگەندە ئارقاقنى ئۇرۇپ پەسكە قېقىپ چىڭىتىشقا، قايچا گىلەم يۈزى تىۋىتىنى تەكشىلەشكە ئىشلىتىلىدۇ.

ئۇستىرا پىچاق: بۇ، پولاتتىن ياسالغان بولۇپ، ئېغىرلىقى تەخمىنەن 200g كېلىدۇ. كېسىدىغان تەرىپى يېرىم چەمبەر شەكلىدە بولىدۇ. ئۇستىرا پىچاقنىڭ كەينىسى 0.8cm تومىلۇقتا بولۇپ، ئۇستىرا بېشىدا يېرىم چەمبەرسىمان مۆڭگۈزى بار. تىۋىت كەسكەندە ئۇستىرا پىچاق ئۈچى ئېغىر بولغاچقا، كۆپ كۈچ سەرپ قىلمايلا ئۆزىنىڭ ئېغىرلىق توري بىلەن تىۋىت ئۈچى كېسىلىدۇ. ئۇستىرا پىچاق ياغاچتىن ساپلىنىدۇ.

پەنجە: پەنجە سېپى ۋە تاپىنى كۆپىنچە ئۆرۈك، ئۈجمە، چىلان، سۆگەت دەرەخلىرىنىڭ 80 گرادۇسلۇق بۇلۇڭ ھاسىل قىلىپ پۈتاق ئايرىلغان قىسمىدىن كېسىۋېلىنىپ يونۇپ ياسىلىدۇ. ئاندىن كېيىن پەنجە تاپان ئۈچىنىڭ ھەر 0.6cm ـ 0.5 ئارىلىقلىرى ھەرە بىلەن 3cm ـ 2 چوڭقۇرلۇقتا تارغاقسىمان تىلىنىپ، پولاتتىن ياسالغان پەنجە چىشلىرى كىرگۈزۈلۈپ، چىشلار چېقىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن پەنجە يان تەرىپىدىن مىخلىنىدۇ ھەمدە پەنجە چىشلىرىنىڭ پۇختا بولۇشى ئۈچۈن چىش تۈۋى ئەتراپى تاختا تۆمۈر بىلەن پۇختا قاپلىنىپ، ھەربىر چىش ئارىلىقى ئىچىگە قارىتىلىپ يۆگۈلۈپ چىش تۈۋى چىڭىتىلىدۇ. يەنە ئۇنىڭ ئۇستىدىن قېلىنراق تۆمۈر بىلەن قاپلاپ مىخلىنىدۇ. ئاخىرىدا ساپ قىسمى قالدۇرۇلۇپ، تاپانلىق قىسمى نېپىز تۆمۈر بىلەن قاپلاپ مىخلىنىدۇ.

قايچا: گىلەم توقۇشتا ئىشلىتىلىدىغان قايچىنىڭ شەكلى ئادەتتىكى قايچىلارنىڭ شەكلىگە ئوخشاپ كېتىدۇ، ئەمما گىلەم قايچىسىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 40cm ـ 35، قانىتىنىڭ كەڭلىكى 5cm

كېلىدۇ. قانىتىنىڭ ئوتتۇرىسى بىر ئاز ئويمان، قارشى تەرىپ
مۇناسىپ ھالدا دۇمباق بولۇپ، قايچىنى يەرگە قويغاندا ئوتتۇرىس
يەرگە تەگسىمۇ، تۇتقىسى ۋە ئۇچى يەردىن سەل - پەل كۆتۈرۈلۈ
تۇرىدۇ. چۈنكى بۇ خىل قايچا ئىشلىتىلگەندە بىر قولدا تۇتقىسى
يەنە بىر قولدا ئۇچى تۇتۇلۇپ تىۋىت كېسىلىدۇ.

2. گىلەم توقۇشتىكى تېخنىكىلىق تەلەپلەر

360 قۇرلۇق گىلەملەرنىڭ تېخنىكىلىق تەلەپلىرى

بۇ، قول بىلەن توقۇلغان m/360 (مېتىر) قۇرلۇق تۆۋە
سورتلۇق، ئېكسپورت قىلىنىدىغان گىلەم ئۆلچىمىدىن ئىبارەت.
بۇ خىل گىلەملەر چىداملىق بولۇپ، ئۆي، تىياتىرخان
مېھمانخانا، مەجلىسخانا، ماشىنا، پاراخوت، ئايروپىلان قاتارلىقلار
ۋە يەرگە سېلىشقا مۇۋاپىق كېلىدۇ. m/360 (مېتىر) قۇرلۇ
گىلەملەر قولدا ئىگىرىلگەن يۇڭ يىپ بىلەن ياكى زاۋۇت يۇڭ يىپ
بىلەن توقۇلۇپ، خىمىيىلىك ئۇسۇل بىلەن يۇيۇلىدىغان گىلەم
يۇيۇلمايدىغان گىلەم دەپ ئىككى خىل بولىدۇ. بۇ ئىككى خىل
گىلەمنىڭ تېخنىكىلىق تەلەپلىرى ئوخشىمايدۇ. يەنى، يۇيۇلىدىغ
گىلەملەرنىڭ يۇيۇلغاندا قىسقىراپ كېتىشى نەزەردە تۇتۇلۇپ
يۇيۇلمايدىغان گىلەملەردىن ئۇزۇنراق ۋە كەڭرەك توقۇلىدۇ.

540 قۇرلۇق گىلەملەرنىڭ تېخنىكىلىق تەلەپلىرى

540 قۇرلۇق گىلەملەر ئۈچۈن توملۇقى 3.5 تالالىق زاۋۇ
يۇڭ يىپى ئىشلىتىلىدۇ. يىپ ئىگىرىش ئومۇمىي ئېشىـ
پەرقى 13ـ 10/cm12 ئېشىم، يىپ چىۋىقى تەكشى بولۇشى لازىـ
سىلىق ئىگىرىلگەن بىر نەخ يىپ ئىشلىتىلىدۇ.
ئۈرۈش ۋە ئارقاق ئۈچۈن 21 ـنومۇرلۇق تالالىق ئىنچىكە زاۋۇ
يىپى ئىشلىتىلىدۇ.

720 قۇرلۇق گىلەملەرنىڭ تېخنىكىلىق تەلەپلىرى

1) ئىنچىكە تالالىق ئاق يۇڭدىن 70% يازلىق يۇڭ، %
كۈزلۈك يۇڭ ئارىلاشتۇرۇپ زاۋۇتتا 16 ـ 10/cm14 ئېشىم بىر

ئىگىرىلگەن توملۇقى بەش تالالىق يۇڭ يىپ خىمىيىلىك ئۇسۇل بىلەن بويىاپ گىلەم ماتېرىيالى قىلىنىدۇ؛ 2) پاختا يىپ: ئۇرۇش ئارقاقلىرىغا 21 - نومۇرلۇق تالالىق زاۋۇت پاختا يىپى ئىشلىتىلىدۇ. ئۇرۇشى 3×3 تولانغان توققۇز نەخلىك يىپ بولۇشى، بىرقۇر تېۋىت ئارىلىقىدىن ئۆتكۈزۈلىدىغان ئارقاق 12=3+9 نەخ بولۇشى كېرەك. 3) 720 قۇرلۇق گىلەمنىڭ قېلىنلىقى 6.5mm بولىدۇ. يۇيۇش قىسمىنى قالدۇرۇش، 540 قۇرلۇق گىلەمنىڭ قىسقىراپ كېتىش قىسمىغا قوشۇش پرىنسىپلىرى بىلەن ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشاش بولىدۇ. باشقا تېخنىكىلىق تەلەپلەر 540 قۇرلۇق گىلەملەرنىڭكىگە ئوخشاش بولىدۇ.

ئۇرۇش تارتىش

ئۆرۈش تارتىشتىن بۇرۇنقى تەييارلىق: گىلەم توقۇشتىن ئاۋۋال ئۇرۇش تارتىشقا توغرا كېلىدۇ. ئۇرۇش تارتىشتىن بۇرۇن گىلەم دۇكىنىنى توقۇماقچى بولغان گىلەمنىڭ كەڭلىكى ۋە ئۇزۇنلۇقىغا مۇۋاپىلاشتۇرۇپ، گىلەمنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقىدىن 90 ـ 80 cm ئارتۇق ئۇرۇش قالدىغان قىلىپ پىلانلاپ، دۇكان ياچىقىنىڭ ئۇزۇنلۇقى تۇرغۇزۇلىدۇ. ئاستىن - ئۇستۇن گۇندىلار توم ياغاچتىن ياسالغان بولسا، گۇندىنىڭ ئالدى - ئارقىسى ۋە ئاستى ئايلانمىسى 45cm ـ 40 دىن توغرا كەلسە، ئۇزۇنلۇقى 4m گىلەم ئۈچۈن 2m ئۇزۇنلۇقتىكى ياچاق تەييارلىنىدۇ. گىلەم دۇكىنىنىڭ ياچىقى ئۇزۇن - قىسقا بولسا بولمايدۇ. ياغاچ دۇكانغا ئۇرۇش تارتىشتىن ئىلگىرى، ئىككى تەرەپ ياچاق ئاستىغا بارلاۋۇر كەلتۇرۇپ 3cm ئەتراپىدىكى ئېگىزلىكتە پانا قىستۇرۇش كېرەك. پولات دۇكانغا ئۇرۇش تارتىشتىن ئىلگىرى ئاستىنقى ھەرىكەتچان گۇندىنى ئەڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈش ئۆلچىمىدىن بىر ئاز پەسلىتىپ، ئاندىن ئۇرۇش تارتىش كېرەك. ئۇنداق قىلمىغاندا گىلەم توقۇلۇپ ئېگىزلىگەندىن كېيىن گىلەمنى چۆكۈرۈپ بېسىپ، كەينىگە ئۆتكۈزۈشتە ياچاق ئاستىدىكى پانىلارنى ئېلىۋەتكەندەمۇ، ئۇرۇشلار چۆكۈرۈشكە لايىق بوشىيالماي، گىلەمنى چۆكۈرۈشكە قىينىچىلىق تۇغدۇرىدۇ. بېسىپ چۆكۈرۈشكە ئارتۇق كۈچ ئىشلەتكەندە گىلەم ئارقاقلىرى ئۇزۇلۇپ كېتىدۇ. ئۇندىن باشقا، كۋادرات شەكلى مۇۋاپىق بولمىغان ياچىقى

ئۇزۇن - قىسقا دۆكانغا ئۇرۇش تارتىپ گىلەم توقۇغاندا گىلەمنى چۆكۈرۈپ تۇزلەش ۋاقتىدا خاتا سىزىم پەيدا قىلىپ، گىلەم مايمان كۆرۈنۈپ قالىدۇ. نەتىجىدە گىلەم خاتا چىكىتىپ توقۇلۇپ، ئۇزۇن كەڭلىكى مۇۋاپىق بولماي، مايماق چىقىشقا سەۋەب بولىدۇ. شۇڭا گىلەم توقۇش دۆكىنىنىڭ ھالىتىنى ئىنچىكە كۆزىتىپ قۇراشتۇرغاندىن كېيىن، ئۇرۇش تارتىش لازىم.

ئۇرۇش تارتىشتىكى تېخنىكىلىق تەلەپلەر: ئۇرۇش تىزىشتا ئاستى - ئۈستى گۈندىدىكى ئۇرۇشلەر باراۋەر كەڭلىكتە بولۇشى ھەمدە ئىككى يانلىرى تىك بولۇشى لازىم. ئۇرۇش تىزىش جەريانىدا ھەممە ئۇرۇشلەرگە ئوخشاش كۈچ ئىشلىتىلىشى، ھەممە ئۇرۇشلەرنىڭ چىڭ - بوشلۇقى ئوخشاش بولۇشى لازىم. ئۇرۇشلار چىڭ - بوش بولۇپ قالسا، گىلەم توقۇش ئەپسىز بولۇپ قېلىشىنى سىرتىدا گىلەم سۈپىتىگە ئېغىر تەسىر يېتىدۇ. ئۇرۇشلەرنى چىگىلىپ قالغان جايلىرى يېشىلمەي تارتىلىپ قېلىشتىنمۇ ساقلىنىش لازىم.

ئۇرۇش تىزغۇچى، بىر چى ئورۇنغا قانچىدىن ئۇرۇش توغرا كەلتۈرۈشنى بىلىش ئۈچۈن توقۇماقچى بولغان گىلەم سورتى قانچە بىرلىكى بوينچە ھېسابلاپ، گىلەمنىڭ قىسقىراش قىسمىنى قوشۇپ بىر چى ئورۇندا ھېسابتىكى ئۆلچەمدىن 4 - 3 تال ئۇرۇشنى كۆپ سېلىپ شالاڭلىتىپ تارتسا بولىدۇ.

ئۇرۇش تارتىشتا سۈپەتكە ئەھمىيەت بېرىش لازىم. ئۇرۇش بولسىلا تارتىۋەرمەسلىك كېرەك. چۈنكى ھەربىر ئادەمنىڭ تولغىنى ئۇرۇشى ئوخشاش بولمايدۇ.

ئۇرۇش تارتىشتا بىر پارچە گىلەمنىڭ بارلىق ئۇرۇشى بىر كىشى ئىچىدە ۋە بىر ئادەمنىڭ قولىدا تارتىلىپ تاماملىنىشى لازىم. ئادەم ئالماشماسلىقى ۋە يېرىمى بۈگۈن، يېرىمى ئەتىسى تارتىلماسلىقى كېرەك.

ئۇرۇش تارتىش ئۇسۇلى: ئۇرۇش تارتىش سول تەرەپتە باشلىنىپ، ئوڭ تەرەپكە قاراپ داۋاملىشىپ، ئۆلچەمگە يەتكەندە كېيىن ئوڭ تەرەپتە ئاياغلىشىدۇ. ئۇرۇش تىزغۇچى سول تەرەپتە ئۇرۇش ئارغامچىسىنى سىرىغۇچى ئادەم ئوڭ تەرەپتە ئولتۇرۇپ مەشغۇلات ئېلىپ بارىدۇ. ئۇرۇش تارتىش ئارغامچىسى ئاستىن

ئۇستۇن گۈندىلارنى ئوراپ نورمال چىڭلىقتا چىگىپ، ئۇرۇش تارتىش ئارغامچىسى غالتىكىنى گۈندا ئالدى تەرىپىدە تۇرغۇزۇپ، ئۇرۇش ئۇچىنى غالتەك تۆشۈكىدىن ئوك تەرەپتىن سول تەرەپكە قارىتىپ ئۆتكۈزۈپ، خېپچىنىك سول تەرەپ ئۇچىغا چىگىپ، ئۇرۇش تارتىشنى باشلاش كېرەك.

ئۇرۇش تارتىش ئارغامچىسىنى سىيرىغۇچى ئارغامچىنى گۈندا ئارقىسىدىكى قىسمىدىن تۇتۇپ، ئاستىغا تارتسا، ئۇرۇش ئارغامچىسى غالتىكى ئۇستۈنكى گۈندىنى ئاتلاپ ئۆتۈپ، گۈندا كەينى تەرەپتىن داۋاملىق تۆۋەنگە قاراپ چۈشۈش ئارقىلىق، ئاستىنقى گۈندا ئاستى تەرىپىدىن ئايلىنىپ ئالدىغا ئۆتىدۇ. غالتەكنىك سول تەرىپىدىن سول قول بىلەن ئۇرۇش ئېلىپ تارتىلىپ غالتەكتىن چىققان ئۇچى خېچا ئالدىغا، ئاستىدىن چىققان تەرىپى خېچا كەينىگە كەلتۈرۈلۈپ، خېچا ئوك تەرەپ ئۇچىغا ئېلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇرۇش تارتىش ئارغامچىسى گۈندا ئالدى تەرەپتىن تۇتۇلۇپ، ئاستىغا تارتىپ سېيرىلسا، ئارغامچا غالتىكى گۈندا كەينى تەرىپىدە داۋاملىق يۇقىرىغا كۆتۈرۈلۈپ، ئۇستۈنكى گۈندىنى ئاتلاپ، ئالدى تەرەپتىن تۆۋەنگە چۈشىدۇ. غالتەك قول يەتكۈدەك جايغا كەلگەندە ئارغامچىنى سېرىش توختىلىپ، غالتەك سول تەرەپتىكى ئۇرۇش سول قول بىلەن ئېلىپ تارتىلىپ، ئۇستىدىن چۈشكەن تەرىپى خېچا كەينىگە غالتەكتىن چىققان تەرىپى خېچا ئالدىغا كەلتۈرۈلۈپ، خېچا ئوك تەرەپ ئۇچىغا ئېلىنىدۇ. ئارغامچا گۈندا كەينى تەرىپىدىن تۇتۇلۇپ، ئاستىغا تارتىلىپ، غالتەك ئۇستۈنكى گۈندىنى ئاتلاپ ئۆتۈپ، كەينى تەرەپتىن داۋاملىق تۆۋەنگە چۈشۈپ گۈندا ئاستىدىن ئالدىغا چىققاندا ئاۋۇالقى ھەرىكەت بويىچە ئېلىنىدۇرۇلىدۇ. يۇقىرىقى ئىككى خىل ئۇسۇلدىكى ھەرىكەتلەرنى داۋاملىق تۆۋەتلەشتۈرۈپ داۋاملاشتۇرۇش ئارقىلىق ئۇرۇش تارتىلىدۇ.

ئۇرۇش تىزىشتا سول قول بىلەن خېچاغا چىگىلگەن ئۇرۇشنى تۇتۇپ تۇرۇپ، ئوك قول بىلەن گۈندا كەينىدىكى ئۇرۇشنى تۇتۇپ، ئاستى - ئۇستىگە سىيرىپ تارتىش ئارقىلىق ئاستى بىلەن ئۇستى توغرىلىنىدۇ. ئاندىن خېچا ئاستىن گۈندا ئۇستى ئۇدۇلىغا توغرىلىنىپ، خېچاغا ئاستىدىن چىقىرۇۋېلىنغان ئۇرۇش ئوك قول بىلەن تۇتۇلۇپ، سول تەرەپكە تارتىپ، ئۇرۇش يېنىغا

يېقىنلاشتۇرغاندىن كېيىن، سول قولغا يۆتكەپ، گۈندا كەينىدىكى ئۇرۇش ئوك قول بىلەن ئاستىن گۈنددىكى ئەسلىدە تىزلىپ بولغان ئۇرۇشكە يېقىنلاشتۇرۇلىدۇ. ئاندىن كېيىن ئۇستىدىن چۈشۈپ خىپچاغا ئىلىنغان ئۇرۇشنى ئوك قول بىلەن خىپچا كەينى قىسمىدىن تۇتۇپ، سول قول بىلەن گۈندا كەينىدىكى ئۇرۇشنى تۇتۇپ، سول تەرەپكە يەڭگىل سىرىپ تارتىش ئارقىلىق ئۇستۇن گۈنددىكى تىزىلغان ئۇرۇش يېنىغا يېقىنلاشتۇرۇلىدۇ. ئاخىردا سول قولدىكى ئۇرۇشنى قويۇپ بېرىپ، ئوك قولدىكى ئۇرۇشنى سول قولغا يۆتكەپ ئوك قول بىلەن خىپچا ئالدىدىكى ئۇرۇشنى تۇتۇپ، بۇرۇن تىزىلىپ بولغان ئۇرۇش يېنىغا يېقىنلاشتۇرۇپ تىزىلىدۇ. يۇقىرىقى ھەرىكەتلەر تەكرار داۋاملاشتۇرۇلۇپ ئۇرۇش تىزىلىدۇ. ئۇرۇش تارتقاندا، ئۇرۇش تىزغۇچىنىڭ سول قولى ئۇرۇشلەرنىڭ چىڭ - بوشلۇقىنى تەڭشەپ بېرىش رولىنى ئويناىدۇ. شۇڭلاشقا ئوخشاش كۈچ ئىشلىتىپ، ھەممە ئۇرۇشلەرنى تەكشى چىڭلىقتا تارتىشنى ئۆگىنىۋېلىش لازىم. بىرپارچە گىلەم ئۇرۇشلىرىنىڭ بەزى جايلىرىنى چىڭ، بەزى جايلىرىنى بوش تارتىشقا بولمايدۇ. ئۇرۇش تارتىش خىپچا ئۇستىدىن باشلىنىپ، ئاخىردا يەنە خىپچا ئۇستىدىن چىگىپ ئۈزۈش بىلەن ئاياغلىشىدۇ.

گۈلى باغلاش

بۇ ھەربىر ئۇرۇشنى گۈلى ياغىچىغا بىرمۇبىر باغلاپ چىقىش ئۇسۇلى بولۇپ، گىلەمنىڭ ئاساسىي گەۋدىسىنى شەكىللەندۈرۈشتىكى مۇھىم ۋاستىچى ھالقىلاردىن بىرى. گۈلى باغلاشتا ئالدى بىلەن گۈلى ياغاچلىرىغا ئۈچ نەخ ئۇرۇش بىرلەشتۈرۈلۈپ، ئېشىپ تەبىيارلانغان يىپ نورمال چىڭلىقتا گۈلى ياغىچىنىڭ ئىككى بېشىغا ئوقيا كىرىچى شەكلىدە چىگىلىدۇ. بۇ خىل يىپ، گىلەمچىلىكتە تومۇر يىپى دەپ ئاتىلىدۇ. گۈلى يىپلار ئاساسەن مۇشۇ تومۇر يىپقا باغلىنىدۇ. گۈلى باغلاشقا كېرەكلىك نەرسىلەر: گۈلى ياغىچى، ئار نوغۇچ، چوك - كىچىكلىكى باراۋەر ئۈچ دانە پانا، پېچەكلەپ يۆگەلگەن ئۇرۇش قاتارلىقلار.

گۈلى باغلاشتىكى تېخنىكىلىق تەلەپلەر: گۈلى باغلاشتا ئۇرۇش تارتىشتىكى تېخنىكىلىق تەلەپكە ئوخشاش ھەر 10cm جايغا باغلانغا

گۈلىنى ساناپ، زىچ - شالاڭ قىلماي، ئۇرۇش زىچلىقىنى ئوخشاش قىلىپ تەكشى باغلاش لازىم. گۈلى يېپىنىڭ كەڭلىكى ئۇرۇشلەرنىڭ ئومۇمىي كەڭلىكى بىلەن باراۋەر بولۇشى لازىم.

1) گۈلى باغلىغاندا، ئۇرۇش زىچلىقى بىلەن ئوخشاش زىچلىقتا باغلاشقا ئەھمىيەت بېرىش لازىم.

2) گۈلى يېپىنى باغلىغاندا تەكشى چىڭلىقتا باغلاش كېرەك.

گۈلى باغلاش ئۇسۇلى: گۈلى باغلاش ئاستىن گۈلىي ۋە ئۈستۈن گۈلى دەپ ئىككى خىل بولىدۇ. بىر پارچە گىلەمدە ئەڭ ئالدى بىلەن بارلىق ئاستىن تام گۈللىرى باغلىنىدۇ. ئۈستۈن تام گۈلى ئىككىنچى قەدەمدە باغلىنىدۇ. ئاستىن گۈل بىلەن ئۈستۈن گۈللىرىنى باغلاش ئۇسۇلى ئوخشاش. ئەمما ئاستىن تام گۈلى كەينى رەت ئۇرۇشكە باغلىنىدۇ. ھەر ئىككىلا تام گۈللىرىنى باغلاش ئۇسۇلى ئوخشاش بولسىمۇ، ئورنى ئوخشىمىغانلىقتىن ئۇلارنىڭ ئورۇن پەرقىگە دىققەت قىلىش، بولۇپمۇ ئاستىن تام گۈلىنى باغلاشتا ئالاھىدە دىققەت قىلىش كېرەك. ئاستىن تام گۈلى ياخشى باغلانمىسا، ئىككىنچى قەدەمدىكى ئۈستۈن تام گۈلىنى باغلاۋاتقاندا، بىر ئۇرۇش ئىككى گۈلىگە باغلىنىپ قېلىش ياكى ئالماش باغلىنىپ قېلىش ئەھۋاللىرى يۈز بېرىدۇ.

ئاستىن تام گۈلى باغلاش: ئارا نوغۇچ خىپچا ئۈستىدىن ئۇرۇش ئارىلىقىغا، ئوڭ تەرەپتىكى تاق ئۇرۇش ئارا نوغۇچ كەينىگە، سول تەرەپتىكى تاق ئۇرۇش ئارا نوغۇچ ئالدىغا قالدۇرۇلۇپ ئۆتكۈزۈلىدۇ. گۈلى ياغچىنى ئۇرۇشلەر ئۈستىگە ئارا نوغۇچقا چاپلاپ، گۈلى ياغچىنى ئىككى بېشىدىن ئارا نوغۇچ بىلەن قوشۇپ سىرتماقلاپ، گۈندا كەينىدىكى ئۇرۇشلەرگە باغلاپ، گۈلى ياغچىنى بىلەن ئارا نوغۇچ ئارىلىقى 1.5cm قالغۇدەك مۇڭايىق تەڭشەپ، ئىككى بېشى ۋە ئوتتۇرا قىسمىغا پانا قىستۇرۇلىدۇ. ئۇندىن كېيىن تۆمۇر يېپىنىڭ ئوڭ تەرىپىگە مۇڭايىق ھالدىكى نوغۇچ تايانچ ياكى پانا قىستۇرۇلۇپ قويۇپ، گۈلى باغلاش رەسمىي باشلىنىدۇ. ئاستىن تام گۈلى خاس كەينى رەتتىكى ئۇرۇشلەرگە باغلانغانلىقتىن، ئالدى بىلەن سول تەرەپ كەينى رەت بىرىنچى ئۇرۇشنى توغرىلاپ، تۆمۇر يېپىغا پىچەكلەنگەن گۈلى يېپىنىڭ ئۇچىنى چىگىش لازىم. ئۇنىڭدىن كېيىن ئارا نوغۇچ ئالدى رەتتىكى بىرىنچى ئۇرۇشنىڭ سول تەرەپتە

قالدۇرۇپ، كەينى رەتتىكى بىرىنچى ئۇرۇشنىڭ ئوڭ يېنىدىن، گۈلى ياغمچى بىلەن ئارا نوغۇچ ئاستىدىن ئوڭ قولدا گۈلى يېپى پىچكى ئۆتكۈزۈلىدۇ. بۇ پەيتتە، تۆمۇر يېپىغا ئۇچى چىگىلىپ، ئاستىغا قاراپ ئۆتكۈزۈلگەن يېپنى سول قولىنىڭ دۇمبىسىگە ئىلدۇرۇپ، ئالدى رەت بىرىنچى ئۇرۇشنىڭ ئوڭ تەرەپ گۈلى ياغمچى ئۈستىدىن سول قولنى ئۇشلاپ تىقىپ، كەينى رەت بىرىنچى ئۇرۇشنىڭ سول تەرىپىدىن ئوڭ قول ئۇزىتىپ بەرگەن گۈلى پىچكى سۇغۇرۇۋېلىنىدۇ. پىچەكلەنگەن چۇچا سول قول بارماقلىرى ئىلدۇرۇۋالغان گۈلى يېپى يېپىنىڭ ئاستىدىن ئۆتكەچكە كېيىنكى يېپ بۇرۇنقى يېپ بىلەن ئۆزئارا ئىلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن، گۈلى يېپى پىچكىنى گۈلى ياغمچى بىلەن تومۇر يېپى ئارىلىقىدىن ئۈستىگە قارىتىپ ئۆتكۈزۈلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن بىرىنچى ئۇرۇشنى باغلاش ئاياغلىشىپ، ئىككىنچى ئۆرۈشنى باغلاش باشلىنىدۇ. بۇنىڭدىمۇ ئالدى رەتتىكى ئىككىنچى ئۇرۇش سول تەرەپكە قايرىپ قويۇلغان ھالدا سول قولنى گۈلى ياغمچى ئارا نوغۇچ ئۈستىدىن، ئوڭ قولنى گۈلى ياغمچى ئارا نوغۇچلار ئاستىدىن تىقىپ، ئوڭ قولدىكى گۈلى يېپنى كەينى رەتتىكى ئىككىنچى ئۇرۇش ئوڭ تەرىپىدىن ئۇزىتىپ بېرىپ ئىككىنچى ئۇرۇش سول تەرەپ گۈلى ياغمچى ئارا نوغۇچ ئۈستىدىن گۈلى يېپى پىچكىنى سۇغۇرۇۋېلىپ، تومۇر يېپىنىڭ ئاستىدىن يۇقىرىغا قارىتىپ ئۆتكۈزۈپ، ئىككىنچى ئۇرۇش گۈل يېپىنى باغلاش تاماملىنىدۇ. گىلەمنىڭ ئاستىن تام گۈللىرىنىڭ ھەممىسى يۇقىرىقى ئۇسۇلنى تەكرار داۋاملاشتۇرۇش ئارقىلىق باغلىنىدۇ.

ئۈستۈن تام گۈلى باغلاش: ئاستىن تام گۈلىنى پۈتۈنلەي باغلاپ تۈگەتكەندىن كېيىن قىستۇرۇلغان پانىلارنى سۇغۇرۇۋېلىپ، ئارا نوغۇچ ۋە گۈلى ياغمچىنىڭ ئىككى بېشىدىكى سىرتماقلاپ چىگىلگەن جايىنى يېشىۋېتىپ، ئارا نوغۇچنى سۇغۇرۇۋېلىنىدۇ ھەمدە بارلىق ئاستىن تام گۈلى ياغمچى ئۈستىگە سىنىرىپ چۈشۈرۈلۈپ، ئېسىلدۇرۇپ قويۇلىدۇ. ئۇندىن كېيىن ئوڭ تەرەپ تاق ئۇرۇشنى ئالدىنقا، سول تەرەپ تاق ئۇرۇشنى كەينىگە كەلتۈرۈپ، ئالدى ۋە كەينى رەت ئۇرۇش ئارىلىقىدىن ئارا نوغۇچ ئۆتكۈزۈلىدۇ. يەنە بىر دانە گۈلى ياغمچىنى ئارا نوغۇچ ئالدىنقا چاپلا ئىككى يېشىدىن ئاۋۇالقىغا ئوخشاش سىرتماقلاپ باغلاپ، گۈ

ياغىچى بىلەن ئارا نوغۇچ ئاۋۇالقى ئاستىن تام گۈلىگە ئوخشاش 1.5 cm ئەتراپىدا يىراقلاشتۇرۇپ، ئىككى ياقىغا ۋە ئوتتۇرا قىسمىغا باراۋەر چوڭلۇقتىكى پانىلار قىستۇرۇلىدۇ. ئوڭ تەرەپ تومۇر يىپى ئاستىغا نوغۇچ تاياق ياكى پانا قىستۇرۇپ، ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇستۇن تام گۈلى باغلىنىدۇ. ئۇستۇن تام گۈلىنى باغلاش ئاستىن تام گۈلىنى باغلاش ئۇسۇلى بىلەن ئوخشاش. لېكىن ئاستىن تام گۈلى كەينى رەت ئۇرۇشكە، ئۇستۇن تام گۈلى ئالدى رەت ئۇرۇشكە باغلىنىدۇ. گۈلى يىپىنىڭ ئۇچىنى ئالدى رەت سول تەرەپ بىرىنچى ئۇرۇشنىڭ ئۇدۇلىغا توغرىلاپ، تومۇر يىپقا چىگىپ بولغاندىن كېيىن، گۈلى باغلاش رەسمىي باشلىنىدۇ. ئالدى بىلەن ئالدى رەتتىكى بىرىنچى ئۇرۇشنىڭ ئوڭ يېنىدىن ئوڭ قولدا پىچەكلەپ يۆگەلگەن گۈلى يىپىنى ئۆتكۈزۈپ، كەينى رەت ئۇرۇشكە يېقىن كەلمەي، ئارا نوغۇچ ئۇستىدىنلا بىرىنچى ئۇرۇشنىڭ سول يىپىنى گۈلى ياغىچى ئارا نوغۇچ ئۇستىدىن، سول قول بارماقلىرى ئۇستىگە ئىلدۇرۇۋالغان گۈلى يىپى ئاستىدىن سۇغۇرۇۋېلىنىدۇ. گۈلى يىپى ئۇنىڭدىن كېيىن تومۇر يىپى بىلەن گۈلى ياغىچى ئارىلىقىدىن ئاستى تەرەپتىن ئۇستى تەرەپكە قارىتىپ ئۆتكۈزۈلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئالدى رەت بىرىنچى ئۇرۇش گۈلى باغلاش تاماملىنىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن يەنە ئوڭ قول بىلەن گۈلى يىپى پىچىكىنى ئالدى رەت ئىككىنچى ئۇرۇشنىڭ ئوڭ يېنىدىن شۇنداقلا گۈلى ياغىچى ئارا نوغۇچلار ئاستىدىن ئۆتكۈزۈپ كەينى تەرەپكە چىقىرىلىدۇ. بۇ چاغدا سول قول بارماقلىرى ئۇستىگە گۈلى يىپىنى ئىلدۇرۇۋېلىپ، سول قول بىلەن ئالدى رەت ئىككىنچى ئۇرۇشنىڭ سول تەرىپىدىن گۈلى ياغىچى ئارا نوغۇچلار ئۇستىدىن بارماقلارنى تىقىپ، كەينى رەت ئۇرۇش گۈلى يىپى ھالقىسى سىرتىدا قالدۇرۇلۇپ ئوڭ قولدىكى گۈلى يىپى پىچىكى سول قولغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلىدۇ. سول قول بىلەن ئالدى تەرەپكە چىقىرىلىدۇ، گۈلى يىپى بۇ چاغدا قول ئۇچىغا ئىلدۇرۇۋالغان يىپىنىڭ ئاستىدىن ئۆتكەچكە ئۆزئارا ئىلىنىدۇ، ئۇنىڭدىن كېيىن، تومۇر يىپى بىلەن گۈلى ياغىچى ئارىلىقىدىن ئاستىدىن ئۇستىگە قارىتىپ ئۆتكۈزۈلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئىككىنچى ئۇرۇشنى باغلاش تاماملىنىدۇ. يۇقىرىقى ئۇسۇلنى تەكرار داۋاملاشتۇرۇش ئارقىلىق ئالدى رەت ئۇرۇشلەر رەت بويىچە بىر - بىرلەپ گۈلى ھالقىسىغا ئېلىنىش ئارقىلىق ئۇستۇن تام گۈلى باغلاپ چىقىلىدۇ.

گىلەم يىپلىرىنى يۆگەش ئۇسۇلى

بۇ، گىلەم توقۇشنىڭ ئالدىنقى تەييارلىقلىرىدىن بىرى بولۇپ، تىۋىت چىگىشكە ئىشلىتىلىدىغان يۇڭ يىپ ۋە بۆز ئارقاق يىپ يۆگەشنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. گىلەم توقۇشقا كۆپ خىل رەڭلىك يۇڭ يىپ ئىشلىتىلىدىغانلىقتىن، ئۇلارنى ئايرىم - ئايرىم يۆگەپ ئىخچام باشقۇرمىغاندا، بىرنەچچە خىل يۇڭ يىپلار ئارىلىشىپ قالايمىقان بولۇپ كېتىدۇ - دە، گىلەم توقۇشقا قۇلايسىز بولۇپ قالىدۇ. ئارقاقلارنىمۇ يۆگىمىگەندە ئۇرۇشلەرنىڭ ئارىلىقىدىن ئۆتكۈزۈش مۇمكىن ئەمەس. شۇڭا يۆگەپ ئىشلىتىش كېرەك. يۇڭ يىپ ۋە ئارقاقلارنى گىلەمچىلىك ھۇنەر - سەنئىتىگە مۇۋاپىقلاشتۇرۇپ يۆگەش ئۇسۇلى مۇنداق:

يۇڭ يىپ يۆگەش ئۇسۇلى: يۇڭ يىپ ئىگىرىلىپ بولغاندىن كېيىن، بويىغا باسقۇچىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئىككى نەخ قىلىپ، گىرە پەيدا قىلغان ھالدا ياندۇرۇپ پىلتىلەپ قويۇلىدۇ، پىلتىلەنگەن يۇڭ يىپلارنى ھەر خىل رەڭدە بويىغاندىن كېيىن، قۇرۇتۇپ گىلەم توقۇشقا كېرەكلىك مىقداردا ئايرىپ ئېلىپ يۆگەپ ئىشلىتىشكە تەييار قىلىدۇ.

يۇڭ يىپلارنى يۆگەش ئۇسۇلى ئىككى خىل بولىدۇ: بىر خىلى، بىر دانە چوكىدەك تۆز ياغاچقا تىكىش يىپلىرىنىڭ يۆگىلىشىگە ئوخشاش گىرە شەكىللەندۈرۈپ يۆگەش بولۇپ، بۇ خىل ئۇسۇل كەڭ ئومۇملاشقان، ئىككىنچى خىلى، يۆگەپ ئىلدۇرۇپ ئېسىپ قويۇشقا ئاسان بولسۇن ئۈچۈن ئىچىدىن باغ چىقىرىپ توپقا ئوخشاش يۇمىلاق يۆگەشتىن ئىبارەت، بۇ خىل ئۇسۇلنىڭ يېتەرسىزلىكلىرى بولغاچقا، ھازىر ئانچە ئىشلىتىلمەيدۇ. ئىشلىتىشكە لايىقلاشتۇرۇپ يۆگەپ چىقىلغان يىپ كاللەكلىرى «كۇۋۇل» دەپ ئىلىدۇ.

يۇڭ يىپلارنى يۆگىگەندە ئەڭ ياخشىسى يىپلار يان تەرىپىدىن ئايلىنىپ ئۆتكەن بولۇشى، ئۇستىگە ئىلىنىپ قالماسلىقى لازىم. ئۇنداق قىلمىغاندا كۇۋۇل يىپلارنى قەنەرگە ئېسىپ قويۇپ، ئاستىن ئۇچىنى تارتقاندا يىپ راۋان چۇۋۇلۇپ چۇشمەستىن ئۇستىگە ئىلىنىۋالغان جايلىرىدىن ئۇزۇلۇپ كېتىپ ئاۋارىچىلىق تۇغدۇرۇپ قويىدۇ.

ئارقاق يۆگەش ئۇسۇلى: ئادەتتە زاۋۇت پاختا يېپلىرىدىن گىلەم سورتلىرىنىڭ قۇر بىرلىكىگە ئاساسەن جۈپلەپ تۇرۇپ، بويىاپ ئىشلىتىش ياكى ئاق پېتىچە پاكىز سۇدا قاينىتىپ پىشۇرۇۋېتىپ ئىشلىتىشنى نەزەردە تۇتۇپ، گىرەلىك پىلتە قىلىپ قويۇلىدۇ. بويىاپ ياكى قاينىتىپ قۇرۇتقاندىن كېيىن، گىلەمچىلىك ھۈنەر-سەنئىتىنىڭ ئېھتىياجىغا مۇۋاپىقلاشتۇرۇپ يۆگەپ ئىشلىتىلىدۇ.

ئارقاق يۆگەش ئۇسۇلى ئادەتتە ئىككى خىل بولىدۇ: بىرسى، پېچەكلەپ يۆگەش؛ يەنە بىرسى، ئىككى ئۇچى قالىغاچ قۇيرۇقى شەكلىدە ئويۇپتىلگەن 30cm - 25 ئۇزۇنلۇقتىكى، 5cm - 4 كەڭلىكتىكى تاختايغا موكا شەكلىدە يۆگەشتىن ئىبارەت.

ئارقاقنى پېچەكلەپ يۆگەش: بۇ خىل يۆگەش كەڭ ئومۇملاشقان بولۇپ، ئارقاق يۆگەشتە كۆپىنچە مۇشۇ خىل ئۇسۇل قوللىنىلىدۇ. بۇ خىل يۆگەش 15cm ئەتراپىدىكى چوكا ياغاچقا يۇقىرىدىكى يۇڭ يىپنى كۇۋۇل قىلىپ يۆگەش ئۇسۇلىغا ئاساسەن ئوخشايدۇ. ئەمما ئوخشىمايدىغان يېرى ئېسىپ قويىدىغان يىپ ئېتىلمەيدۇ.

ئارقاقنى موكىسىمان يۆگەش: بۇ خىل يۆگەش ئۇسۇلى ئانچە ئومۇملاشمىغان ئۇسۇل بولۇپ، ئىككى بېشى قالىغاچ قۇيرۇقى شەكلىدە ئويۇلغان ئېپىز تاختاينىڭ ئىككى يان تەرەپلىرىگە نۆۋەتلەشتۇرۇپ، گىرە ھاسىل قىلىپ يۆگىلىدۇ. بۇ خىل يۆگەش ئۇسۇلىدا ئۈرۈش ئارىلىقىدىن ئۆتكۈزۈشتە، ئارقاقلارنىڭ چۈۋۈلۈپ كېتىش ھادىسىلىرى كۆرۈلمەيدۇ.

گىلەم توقۇش مەشغۇلاتى

1. گىلەم توقۇشتىن بۇرۇنقى تەييارلىقلار

بۇ ئۇرۇش چىڭىتىش، كامال قۇرۇش، ئۇرۇمە ئۆرۈش ۋە كۇگاپ قېقىشلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ئۇرۇش چىڭىتىش: ھازىرقى پولاتتىن ياسالغان گىلەم دۇكانلىرىنىڭ چىڭىتىش قۇرۇلمىسى بۇرمىلىق قىلىپ ياسالغاچقا، چاقماق تۆشۈكلۈك ئاچقۇ بىلەن تولغاپ ئۇرۇش چىڭىتىلىدۇ. ئەمما

ياغاچتىن ياسالغان يەرلىك گىلەم توقۇش دۇكانلىرىدىكى ئۇرۇشلەر قاتتىق ياغاچتىن ياسالغان تەڭباسقۇ ھەمدە ئېگىز - پەسلىكى ھەر خىل بولغان پەشتاختا ۋە ھەر خىل چوك - كىچىكلىكتىكى پانا قاتارلىقلارنىڭ ۋاستىسى بىلەن ئۇرۇشلەر چىڭىتىلىدۇ. ئەگەر دۇكان پاچىقىغا كۆتەك ياندىپ بېكىتىپ ياسالغان چوك تىپتىكى ياغاچ دۇكان بولسا، دامكرات ئارقىلىق ئۇرۇش چىڭىتىلىدۇ.

كامال قۇرۇش: بۇ ئالدى ۋە كەينى رەت ئۇرۇشلەرنى پاراللېل ھالدا ئوخشاش ئورۇن ئالماشتۇرۇپ ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق ئۇرۇشلەرنىڭ ئاستى قىسمىدا گىرە ھاسىل قىلىش ۋە ئەسلى ھالىغا قايتۇرۇش قاتارلىق ھەرىكەتلەرنى ئورۇنلاشنىڭ مۇھىم تۇنقىسى بولۇپ، توقۇلۇۋاتقان گىلەمگە ئارقاق ئۆتكۈزۈشتە مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. ئادەتتە گۈلى باغلىنىپ، ئۇرۇشلەر چىڭىتىلغاندىن كېيىن كامال قۇرۇلىدۇ. كامال قۇرۇشتا 10 ~ 14 نەخ ئۇرۇشنى چۈپلەپ، كىچىك بالىنىڭ بارمىقىدەك تومۇقتا گۈلى يېپى ئېشىپ تەييارلىنىدۇ. گۈلى ياغىچىنىڭ دەل ئوتتۇرىسىغا كامال يېپىنى ئۆتكۈزۈپ، كامال يېپىنىڭ ئىككى ئۇچى ھالقىلاپ چىگىلىپ، بىر ئۇچى يەنە بىر ئۇچىدىكى ھالقىسى ئىچىدىن ئۆتكۈزۈلۈپ، كامالنىڭ ئۇچىغا چىگىلىدۇ. بىر كامال يېپىنى ئاستىنقى گۈلى ياغىچىنىڭ دەل ئوتتۇرىسىدىن ئۆتكۈزۈپ، يۇنىڭمۇ ئىككى ئۇچىنى ئايرىم - ئايرىم ھالقىلاپ چىگىپ، بىر ئۇچىدىكى ھالقىسى ئىچىدىن يەنە بىر ئۇچى ئۆتكۈزۈلىدۇ. ئىچىدىن ئۆتكەن ئۇچىنى كامالغا چىگىشتىن بۇرۇن كامالنى توغرا بالداق ئۇستىگە قويۇپ، توغرا بالداق ئاستىدىن كامال ئۇچىغا چىگىلىدۇ. كامال يېپىنىڭ ھالقىلانغان ئۇچى ئىچىدىن ئۆتكەن قىسمىنىڭ ھالقا ئۇستى تەرىپىدىن ئېلىپ ئەكىلىپ، ئۇستى تەرەپ كامال يېپى توغرا بالداق ئۇستى تەرەپتىن كامال ئۇچىغا، ئاستى تەرەپنىڭ كامال يېپىنى توغرا بالداق ئاستىن تەرىپىدىن كامال ئۇچىغا ئىلدۇرۇپ، يېپىنى سىيرىما شەكىلدە سېرىپ، كامال يېپى چىڭىتىلىدۇ. بۇ خىلدىكى تەييارلىق جەريانى كەسىپ تىلىدا «كامال قۇرۇش» دەپ ئاتىلىدۇ.

ئۆرۈمە ئۇرۇش: ئۆرۈمە ئاساسەن گىلەم ئۆرۈشلىرىنى رەتكە تىزىپ، زىچ - شالاڭلىقىنى تەڭشىگۈچى ھەمدە تۇتۇنسىز توقۇلغان كۇگاپ قىسمىنىڭ چۇچا ئۇچى تەرىپىگە يېنىپ، چۇۋۇلۇپ

كەتمەسلىكى ئۇچۇن ئۇرۇشلەرنى مۇستەھكەم تۇتۇپ تۇرغۇچى ئەڭ مۇھىم مۇھاپىزەتچى قىسمىدىن ئىبارەت.

ئۆرۈمە ئۇرۇشتە ئالدى بىلەن كامالنى يۆلەپ قويۇپ، گىرە ئۇستىگە بىر تال ئۇرۇشنى ئۆتكۈزۈپ، ئاستىدا 15cm ئۇرۇش ئۇچى چۇچىلىرىنى قالدۇرۇپ، گىرە ئۇستىگە ئېلىنىدىغان ئۇرۇشنىي پارالليل هالدا ياخشى تۇزلىگەندىن كېيىن، ئۇستىگە ئۆرۈمە ئۇرۇش لازىم. ئۆرۈمە ئادەتتە ئىككى رەت ئۆرۈلىدۇ. بىرىنچى قېتىم كامالنى ئۇستىگە يۆلەپ قويۇپ، ئۆز جۇپتى بىلەن ئۆرۈلىدۇ. يەنە بىر قېتىم كامالنى ئاستىغا بېسىپ قويۇپ، ئىلگىرىكى قېتىمدىكى ئۇرۇشلەرنىڭ جۇپتى ئايرىلغان هالدا ئەسلىي جۇپتىدىن ئايرىپ باشقا بىرقوشنا ئۇرۇش بىلەن جۇپلەپ ئۆرۈلىدۇ. بىرىنچى قېتىملىق ئۆرۈمە سول تەرەپتىن ئوڭ تەرەپكە داۋاملاشتۇرۇلۇپ ئۆرۈلىدۇ. ئىككىنچىي قېتىملىق ئۆرۈمە ئوڭ تەرەپتىن سول تەرەپكە داۋاملاشتۇرۇلۇپ ئۆرۈلىدۇ. ئۆرۈمىنى ئۆرۈگەندە چىڭتىپ ئۇرۇش، شۇنداقلا ئىككى رەت ئۆرۈمنى ئىككىلا قېتىمدا بىر جۇپ ئۇرۇشكە ئۆرۈپ قويماسلىق لازىم.

كۇگاپ قېقىش: بۇ، گىلەم توقۇشتى باشلاشتىن ئىلگىرى، ئاق ئارقاق بىلەن تۇتىتسىز هالدا گىرەلىك ۋە گىرەسىز ئارىلىقلارغا نۆۋەتلەشتۇرۇپ ئارقاق ئېلىپ خۇددى رەختكە ئوخشاش توقۇلىدىغان قىسمى بولۇپ، تۇتىتلارنى تۇتۇپ تۇرغۇچى مۇھىم مۇھاپىزەتچى قىسمىدىن ئىبارەت. بۇ، كۇپىنچە تېخنىكىلىق تەلىپىگە قاراپ 2 cm كەڭلىكتە توقۇلىدۇ. كۇگاپ قېقىشتا هەر قېتىملىق ئۆتكۈزۈپ قېقىلغان ئارقاقنى ئۇرۇش گىرە ئارىلىقنىڭ ئېچىلىش ئەھۋالىغا قاراپ، ئارقاق پىچەك قىسمىنى نورمال ئېگىزلىكتە تارتىشتۇرۇپ تۇتۇپ، تەدرىجىي بوشىتىپ ۋە پەسەيتىپ بېرىش بىلەن پەنجىنى بىر ئۆرۈشتىن يۇرۇشتۇرۇپ، ئۇرۇش ئارقىلىق قېقىلىدۇ.

2. تۇتىت چىگىش ئۇسۇلى

خوتەن گىلىمى تېخنىكىلىق چىگىلىشى خۇددى توغرىسىغا يېزىلغان سەككىز رەقىمگە ئوخشاش بولۇپ گىرە ئالدى ۋە كەينى

رەتتىن بىردىن جەمئىي ئىككى دانە ئۇرۇشكە بىر تۈت چىگىلىدۇ. تۈت ئالدى رەتتىكى ئۇرۇشكە بىر، يۆگۈلۈپ، كەينى رەتتىكى ئۇرۇشكە ئىلدۇرۇپ چىگىلگەچكە، ناھايىتى مۇستەھكەم بولۇپ ئاسان سۇغۇرۇلۇپ چۈشۈپ كەتمەيدۇ. شۇڭلاشقا خوتەن گىلىمىنىڭ چىداش مۇددىتى ناھايىتى ئۇزۇن بولۇپ، ئەۋلادتىن ئەۋلادقىچە مىراس بولۇپ قالىدۇ.

تۈت چىگىشتە ئالدى بىلەن ئۈستىرا پىچاقنى ئوڭ قولدا تۇتۇپ، ئوڭ قول كۆرسەتكۈچ بارمىقىنى سەل ئالدىغا ئېگىپ، باش بارماق بىلەن ئاساسىي جەھەتتىن ئۇچىنى تەڭلەشتۇرۇپ بارماق ئۇچىنى يەڭگىل جۈپلەپ، ئۇرۇش ئارىسىغا چوقۇپلا بىر جۈپ ئۇرۇش ئىلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن سول قولنىڭ باش بارماق، كۆرسەتكۈچ بارماق ۋە ئوتتۇرا بارماقلىرى بىلەن يۇڭ يىپ تۇتۇلۇپ، ئالدىغا چىقىرىلغان بىر جۈپ ئۇرۇشنىڭ ئارىلىقىغا كۆرسەتكۈچ ۋە ئوتتۇرا بارماق ھەم يۇڭ يىپ ئۇچى تىقىلىدۇ. باش بارماق ئالدىنقى ئۇرۇشنىڭ ئۈستىدە تۇرىدۇ. دەل شۇ پەيتە، ئۈستىرا تۇتقان ئوڭ قول كۆرسەتكۈچ بارمىقى بىلەن ئۆرۈش ئىلگەن يىپنى قويۇپ بېرىلمەي، ئۈستى تەرەپكە سىيرىلدۇرۇپ كۆتۈرۈلىدۇ. ئوڭ قول كۆتۈرۈلۈشى بىلەنلا ئۇرۇش ئارىلىقىغا كىرگۈزۈلگەن يۇڭ يىپ ئۇچى سول قول كۆرسەتكۈچ بارماق ئارقىلىق ئالدى تەرەپكە ئىگىلىدۇ - دە، باش بارماقنىڭ بېسىپ بېرىشى ئارقىلىق يۇڭ يىپ ئۇچىنى كەينى تەرەپكە ئۆتكۈزۈلىدۇ. بۇ چاغدا ئوڭ قول تۆۋەنگە سېلىنىدۇ - دە، ئىككى ئۇرۇش جۈپلىشىپ، تۈت ئۇچىنى قىسىدۇ. بۇ پەيتە كەينىگە ئۆتكۈزۈلگەن يۇڭ يىپ ئۇچى سول قول كۆرسەتكۈچ بارماق ئارقىلىق ئۆرۈشنىڭ سول تەرىپىدىن ئالدىغا چىقىرىلىپ، باش بارماق بىلەن تۇتۇلۇپ تۆۋەنگە سىيرىپ چۈشۈرۈپ كېسىلىدۇ.

تۈت چىگىش ئۇسۇلى يۇقىرىقىدەك بولۇپ، تۈت ئۇچى بارماق ئۇچى بىلەن باراۋەر چىقىرىپ تۇتۇلۇپ، ئۆرۈش ئارىلىقىغا ئۆتكۈزۈپ چىگىلسە، تۈت قىسقا چىگىلىدۇ. ئۇزۇن چىقىرىپ چىگىلسە، تۈت ئۇزۇن چىگىلىپ قالىدۇ. نەتىجىدە قايچىلاپ تەكشىلەشتە، كۆپ قىرقىلىپ كېتىپ، يۇڭ يىپلار ئىسراپ بولىدۇ. تۈت باسقاندا تۈتىنى بىر ئاز تارتقان ھالدا ياخشى بېسىش بىلەن تۈت ئىكى ئۇچىنى باراۋەر قىلىپ كېسىش كېرەك. تۈتىنىڭ بىر

ئۇچى ئۇرۇش تۇغدىسى، بىر ئۇچى ئۇزۇن چىگىپ قويۇلسا، تۇتقۇچ قىسقا ئۇچى قايچىغا چىقماي، تۇتقۇلىرى شالاڭ، ئېگىز - پەس بولۇپ قالىدۇ. گىلەمنىڭ كەينى يۈزىمۇ سىلىق چىقمايدۇ. شۇڭلاشقا تۇتقۇچنى سايلاپ، ياخشى بېسىپ، ئىككى ئۇچىنى تەڭ كېسىپ قىسقا چىگىشنى تىرىشىپ ئۆگىنىۋېلىش لازىم.

3. ئارقاق ئۆتكۈزۈش ۋە پەنجە ئۇرۇش ئۇسۇلى

ئارقاق ئۆتكۈزۈشنىڭ ئەھمىيىتى: ئارقاق ئۇرۇش ئارىلىقىغا ئۆتكۈزۈلىدۇ. بۇ، ئۇرۇش بىلەن ئۆز ئارا گىرەلىشىپ، ئۇرۇشلەرنى بىر - بىرىگە باغلاپ رەتلىك تۇتۇپ، ئۇرۇش بىلەن گىلەمنىڭ ئۇستىخان قىسمىنى شەكىللەندۈرۈپ، تۇتقۇچنىڭ يۇلۇنۇپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن چىگىلگەن تۇتقۇچنى ئاستى ۋە ئۇستىدىن بېسىپ، مۇستەھكەم تۇتۇپ تۇرغۇچى مۇھىم ئاساستىن ئىبارەت.

ئارقاقتىن ئايرىلغان گىلەم مەۋجۇت بولالمايدۇ. ئارقاق بولمىسا، ئۇرۇشلەرنىڭ بىر -بىرىگە باغلاشقان ھالدىكى بىر پۈتۈنلۈكى بولمايدۇ. ئۇستىخانسىز گۆش بولمىغىنىدەك، تۇتقۇمۇ ئارقاقسىز مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايدۇ. بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ئارقاق گىلەمدىكى ئەڭ مۇھىم ئۇستىخان بولۇپ، گىلەم گەۋدىسىنى تۇتۇپ تۇرغۇچى ئاساستۇر.

ئارقاق ئۆتكۈزۈش ئۇسۇلى: تۇتقۇچ چىگىلىپ بولغاندىن كېيىن ئۇستىگە ئىككى ياكى ئۈچ رەت ئارقاق ئېلىنىدۇ. بىرىنچى قېتىملىق ۋە ئۇچىنچى قېتىملىق ئارقاقلار كامالنى ئۇستى تەرەپكە يۆلەپ قويۇپ ئۆتكۈزۈلىدۇ. ئىككىنچى قېتىملىق ئارقاق كامالنى بېسىپ قويۇپ گىرە ئۇستىگە ئۆتكۈزۈلىدۇ. ئىككىنچى قېتىملىق ئارقاق «بېسىق ئارقاق» ياكى «ئوتتۇرا ئارقاق» دەپ ئاتىلىپ، ھەممىدىن مۇھىم بولغان ئارقاق بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇڭلاشقا ئارقاقنى پەنجە بىلەن قېقىپ، تۆۋەنگە چۈشۈرۈپ چىڭىتىشتا سۈپىتىگە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىلىدۇ. چۈنكى، ئوتتۇرا ئارقاق كەينى يۈزىگە كۆرۈنۈپ، تۇتقۇچ قۇر ئارىلىقىنى ئايرىپ تۇرغۇچى خۇسۇسىيەتكە ئىگە. بىرىنچى ۋە ئۇچىنچى قېتىملىق ئارقاقلار تۇتقۇچ ئۇستىگە ۋە

ئوتتۇرا ئارقاق ئۇستىگە ئېلىنغاچقا، كەينىدىن كۆرۈنمەيدۇ. شۇڭلاشقا ئىچكى ئارقاق ھېسابلىنىدۇ. بۇ ئارقاق گىلەم كەڭلىكىنىڭ نورمالللىقىنى ساقلاپ تۇرۇشنىڭ تۇنجى ھېسابلىنىدۇ.

پەنجە ئىشلىتىش ئۇسۇلى: پەنجە ئادەتتە ئارقاقلارنى ئۇرۇش تۇۋۈگە ئۇرۇپ چىڭىتىشقا ئىشلىتىلىدۇ. بۇنى ئىشلىتىشتە ھەممە ئادەمنىڭ تېخنىكىسى ئوخشاش بولمايدۇ. شۇڭلاشقا ھەر خىل شەكىلدە پەنجە ئۇرۇش ئەھۋاللىرى كۆرۈلىدۇ. پەنجە ئۇرۇشنىڭ مۇڭاپىق بولۇش - بولماسلىقى گىلەم سۈپىتىگە بىۋاستە تەسىر كۆرسىتىدۇ. پەنجە ئۇرۇش ئادەتتە سلكىپ ئۇرۇش، دەرۋازا چەككەندەك ئۇرۇش، قوڭغۇراق شەكىللىك تېز سۈرئەت بىلەن كېچىك دائىرىلىك ئۇرۇش، پەنجە ئۇچىنى ئۇستىگە قارىتىپ، ئوڭدىنسىغا ئۇرۇش قاتارلىق بىر نەچچە خىل بولىدۇ.

(1) پەنجىنى سلكىپ ئۇرۇش: بۇ خىل پەنجە ئۇرۇش ئۇسۇلى ناچار ئۇسۇل بولۇپ، پەنجىنى سلكىپ ئۇرغاندا، ئارقاق ياخشى چۈشمەستىن، بەلكى ئارقاقلار ئۇرۇلۇپ چانىلىپ كېتىدۇ. گىلەم ئوڭاي يىرتىلىپ كېتىدىغان بولۇپ قالىدۇ. يىرتىلمىغان تەقدىردىمۇ ئارقاقلار ئاجىزلاپ كەتكەچكە چىداش ئۆمرىگە تەسىر يېتىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا توقۇلۇۋاتقان گىلەمنىڭ ئالدى تەرىپى كەينى تەرىپىگە يۇرۇشۇپ ئۆتۈپ كېتىپ، خىپچا ۋە گىلەمنىڭ تەكشىلىكى تاغ جىلغىلىرىدەك ئەگرى بولۇپ قالىدۇ. نەتىجىدە گىلەمنىڭ ئۇزۇنلۇقى ۋە كەڭلىكى تۇز چىقمايدۇ. ھەتتا گىلەمدە خالتا پەيدا بولۇپ قېلىش ئەھۋالى تۇغۇلىدۇ.

(2) پەنجىنى دەرۋازا چەككەندەك ئۇرۇش: بۇ خىل ئۇرۇش سالماق يۈگۈرۈۋاتقان ئادەمنىڭ ئاياغ تۈشىغا ئوخشاش گۈپ - گۈپ ئاۋاز چىقىدىغان ئۇرۇش بولۇپ، بۇ خىل ئۇرۇش ئۇسۇلىمۇ ياخشى ئەمەس. بۇ خىل ئۇرۇشنىڭ زەربىسى بۇرۇنقىغا قارىغاندا بىر ئاز سىلىق بولسىمۇ، ئەمما بۇ خىل ئۇرۇشتا، ئۇرۇپ چۆكۈرۈپ بولغان ئارقاق گىلەمنىڭ ۋە ئۆرۈشلەرنىڭ كېچىك دائىرىلىك تەرەپ سلكىنىش بىلەن ئۇستىگە يېنىپ كۆتۈرۈۋېلىش ئەھۋالى يۈز بېرىدۇ. نەتىجىدە گىلەم قورلىرى شالاڭلاپ كېتىش، قور ئۆلچىمىگە يەتمەسلىك، گىلەم بوش، يۇمشاق چىقىپ قېلىش ئەھۋاللىرىغا سەۋەب بولىدۇ.

(3) قوڭغۇراق شەكىللىك ئۇرۇش: بۇ خىل ئۇرۇش كىچىك دائىرىلىك تېز سۈرئەتتە ئۇرۇش بولۇپ، پەنجىنىڭ ئۇرۇلۇش سۈرئىتى تېز بولغانلىقتىن، زەربىسىمۇ نورمال ۋە تەكشى بولىدۇ. ئارقاقىنىڭ ئۇرۇپ چۆكۈرۈلىشىمۇ ياخشى ۋە تەكشى بولىدۇ. گىلەم قۇرلىرىمۇ تەكشى ئۆلچەمگە يېتىدۇ. گىلەم قاتتىق چىقىدۇ. گىلەم كەينىگە چۆكۈپ كەتمەيدۇ. كەينى تەكشىلىكى بۇزۇلمايدۇ. ئارقاقلىرىمۇ زەخمىلەنمەيدۇ. گىلەمنىڭ چىداش ئۆمرىمۇ ئۇزۇن بولىدۇ. شۇڭلاشقا مۇشۇ ئۇسۇلنى قوللىنىپ پەنجە ئۇرۇش ئەڭ ياخشى ئۇسۇل بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

(4) پەنجە ئۇچىنى تۆۋەنگە قارىتىپ تىكلەپ ئۇرۇش. پەنجە ئۇچىنى يۇقىرىغا قارىتىپ ئوڭدىسىغا يانتۇ ئۇرۇش ئۇسۇللىرى پاسسىپ ئۇسۇللاردۇر. چۈنكى پەنجە تۇز، تەكشى تۇتۇپ ئۇرۇلمىغاچقا، پەنجە زەربىسى ئارقاقنى ياخشى باسالمايدۇ. پەنجە ئۇچىنى تۆۋەنگە مايىل قارىتىپ ئېڭىشتۇرۇپ ئۇرغاندا، كۆرۈنۈشتە قۇرى زىچتەك كۆرۈنىدۇ. تۈتىلىرىنىڭ ئۇچلىرى بىرئاز كۆتۈرۈلۈپ ماڭىدۇ، ئەمما گىلەم بوش، يۇمشاق چىقىپ قالىدۇ. پەنجىنى ئوڭدىسىغا چىشلىرىنى ئۇستىگە مايىل قىلىپ قارىتىپ ئۇرغاندا گىلەم قۇرى ئۆلچەمگە يەتمەي قۇرلىرى شالاڭلاپ كېتىدۇ. گىلەم بوش، يۇمشاق چىقىپ قالىدۇ، شۇڭلاشقا بۇ خىل پەنجە ئۇرۇشتىن ساقلىنىش لازىم. ئەڭ ياخشىسى پەنجە ئۇچىنى بىر ئاز تۆۋەنگە قارىتىپ، تىك زەربە بىلەن قوڭغۇراق شەكىلدە ئۇرۇش تەلەپ قىلىنىدۇ.

4. قىرغاق يۆگەش ۋە گىلەم قىرغاقلىرىنى تارتىش

قىرغاق يۆگەش: قىرغاق يۆگەش گىلەم توقۇشتا ناھايىتى مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. ئۇ گىلەمنىڭ قىرغاق تۈتىلىرى رەڭگىدىكى يۇڭ يىپ بىلەن قىرغاقتىكى ئىككى ياكى ئۈچ تال ئۇرۇش ئەتراپىنى ئوراپ يۆگىلىدىغان بىر خىل ئۇسۇل بولۇپ، قىرغاق ئۆرۈشلىرىنىڭ، شۇنداقلا ئارقاقلارنىڭ گىلەم قىرغاقلىرىدىن

كۆرۈنۈپ قالماسلىقى ھەمدە قىرغاقلارنىڭ مۇستەھكەم ۋە چىرايلىق چىقىشى ئۈچۈن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

قىرغاق يۆگەشتىكى تېخنىكىلىق تەلەپلەر: قىرغاق چۈشى توم - ئىنچىكىلىكى تەكشى، سىلىق ھەمدە پۈختا يۆگىلىشى تەلەپ قىلىنىدۇ. قىرغاقتىن ئارقاق چۈڭ-ئۇلۇقلىرى ۋە ئۈچلىرى كۆرۈنۈپ قېلىشقا، شۇنداقلا ئارقاق ئاتلاپ قىرغاق يېپى ئۈستىگە چىقىپ قېلىشقا بولمايدۇ.

گىلەم تۈتىلىرىنى قايچىلاش: تۈت چىگىپ ئارقاق ئېلىنىپ بولغاندىن كېيىن، بەلگىلەنگەن تۈت ئۇزۇنلۇقىنى (گىلەم قېلىنلىقىنى) ئۆلچەم قىلىپ، تۈتىنىڭ ئارتۇق قىسمى قىرقىلىپ، تۈت ئۈچى تەكشىلىنىدۇ، تۈتىنى قايچىلاشتىن ئىلگىرى ئىككى قول بىلەن تۈتىنىڭ ئۈچىنى بىر قاتاردىن تەكشى تارتىپ تۇزلەپ، تۆگۈلۈڭالغان، مىنگىشۈالغان تۈتىلار رۇسلىنىپ، ئاندىن قايچىلىنىدۇ. بۇ خىل ئۇسۇل كەسىپ تىلىدا «شىپىقداش» دەپ ئاتىلىدۇ. ئەگەر تېڭىتلار شىپىقدالماي قايچىلانسا، تۈگۈلۈپ بېشىنى ئىچىگە تىقىۋالغان ۋە مىنگىشۈالغان تۈتىلار قايچىغا چىقماي كېيىن ئۆزلۈكىدىن رۇسلىنىپ، گىلەم يۈزىدە ئۆسۈك تۈت شەكىللەندۈرۈپ، گىلەمنىڭ سۈپىتىگە تەسىر يەتكۈزىدۇ. ئادەتتە قايچىلانغاندىن كېيىن، تۈتىلار سول تەرەپكە بىر ئاز ياتىدۇ، ئۇنى قولىنىڭ كەينى بىلەن سىلاپ، ئوڭ تەرەپكە يانداۋرۇپ، يەنە بىر قېتىم قايچا سېلىۋېتىش كېرەك. گىلەم تۈتىلىرىنى قايچىلاشتا، بىر قۇردا چوڭقۇر، بىرقۇردا ئۇزە قايچىلاپ، گىلەم يۈزىدە قايچا ئىزى پەيدا قىلىپ قويۇشتىن قاتتىق ساقلىنىش لازىم. بۇنىڭ ئۈچۈن ھەربىر قۇرنىڭ تۈتىلىرى چىگىلىپ، ئارقاقلىرى ئېلىنىپ بولغاندىن كېيىن ئۆز ۋاقتىدا قايچىلاپ، تەكشىلەپ مېڭىش كېرەك. بىر خىل تەكشىلىكتە قايچىلاش ئۈچۈن تۈز ئولتۇرۇپ سولدىن ئوڭغا قاراپ ياخشى شىپىقداپ بولغاندىن كېيىن قايچىلاش كېرەك.

گىلەمنى دۆكاندىن چۈشۈرۈش ۋە سۈپەتلەش: گىلەمنىڭ تۈت قىسمى پۈتكەندىن كېيىن، گىلەمنى باشلاش ۋاقتىدىكىدەك 2cm كەڭلىكتە كۆگاپ قېقىلىدۇ. شۇنداقلا بىر قېتىم كامال يۆلەكلىك، بىرقېتىم كامال بېسىپ قويۇلغان ھالەتتە، ئىككى قاتار ئۆرۈمە ئۆرۈپ بولۇپ، ئۆرۈمە ئۇستىدىن 15cm ئېگىزلىكتە چۈچا

قالدۇرۇپ، تاناپ چېكىپ، ئۆرۈشنى بىر ئاز بوشىتىۋېتىپ، تاناپ سىزىقى بويلاپ ئۆرۈشلەر كېسىلىدۇ. ئەگەر ئۆرۈش بوشىتىلماستىن، كېسىلسە، ئوك تەرەپتىن كېسىپ ماڭغاچقا، كېسىلمىگەن سول تەرەپنىڭ تارتىش كۈچى ئېشىپ كېتىپ، گىلەمنىڭ شەكلىنى بۇزۇپ قويىدۇ. ھەتتا گىلەمنىڭ سول تەرەپ قىرغىقى يىرتىلىپ كېتىش ئەھۋاللىرىمۇ يۈز بېرىدۇ. شۇڭلاشقا، ئۆرۈشلەرنى بىر ئاز بوشىتىپ كېسىش، كەسكەندىمۇ ناھايىتى تېز سۈرئەتتە كېسىش لازىم. كېسىش ۋاقتىدا گۈلى يېپلىرىنى گىلەم ئۈستىگە سىيرىپ چۈشۈرۈپ قويۇش كېرەك. گىلەم كېسىلگەندىن كېيىن خېچىدەكى ئۆرۈش تارتقاندا ئىككى باش تەرەپكە چىگىپ باشلىغان ۋە ئاخىرلاشتۇرغان ئۆرۈش ئۈچلىرىنى كېسىۋېتىپ، چۈچىلارنى يىغىپ تۈتۈۋېلىپ، خېچا بىر باشتىن سۈغۇرۇۋېلىنسا، چۈچا گىلەمدىن ئاجراپ چىقىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن گىلەمنى يەرگە سېلىپ، ئالدى - كەينىنى پاكىز سۈپۈرگەندىن كېيىن گىلەمنىڭ ئالدى يۈزى بىر قۇر تەكشۈرۈلىدۇ. ئۈسۈپ قالغان تۈت ئۈچلىرى رۇسلىنىپ، بىر قاتاردىن قايچا سېلىنىدۇ. بىر ئاز سۇ پۈركۈپ، تۈتىلارنى قول بىلەن بىر تەرەپكە سىيرىپ، توزۇندى قىل - چاڭلار چىقىرىۋېتىلىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن گىلەمنى يېپىشتۇرۇپ، كەينى يۈزى پاك - پاكىز سۈپۈرۈلىدۇ ھەمدە كەينىگە يېتىپ قالغان تېۋىت ئۈچلىرى پۈتاپ ئېلىۋېتىلىدۇ. ئەمما ئۆرۈش تۈگۈنچىلىرى، ئارقاق چۇۋۇلۇقلىرى، بوش سېلىنغان ئارقاق قاتارلىقلارنى كېسىپ پۈتاشقا بولمايدۇ. ئۇلارنى ئۈچلۇق قىسقۇچ ياكى ئۈچلۇق زىخ بىلەن چوقۇپ، ئۆرۈش ئارىلىقلىرىدىن ئالدى يۈزى تەرىپىگە ئۆتكۈزۈۋېتىش لازىم. بوش سېلىنىپ قالغان ئارقاقلارنى زىخ بىلەن ئىلىپ تارتىپ ئارتۇق قىسمىنى بىر يەرگە يىغاندىن كېيىن ئۈچىنى تۈتۈپ تولغاپ ئېشىپ، قىسقا بولسا زىخ بىلەن ئالدى تەرەپكە چوقۇپ ئۆتكۈزۈۋېتىلىدۇ. ئەگەر ئۇزۇن بولسا، ئوتتۇرىدىن ئۈزۈپ چىگىپ، ئاندىن ئالدى تەرەپكە ئۆتكۈزۈۋېتىش ياكى يىڭنە بىلەن ئىككى تەرەپكە ئالماشتۇرۇپ ئۆرۈش ئارىلىقىغا ئۆتكۈزۈۋېتىش كېرەك. ئۇنداق قىلماي تۇگۈنچە، ئارقاق چۇۋۇلۇقلىرى قاتارلىقلار كېسىۋېتىلسە گىلەمدە تۆشۈك پەيدا قىلىپ قويىدۇ. تېۋىت چىگىلمىگەن جايلار ۋە بۇزۇلغان گۈللەر كۆرۈلسە، تېۋىتنى سۇغۇرۇپ ئېلىۋېتىپ، يىڭنە بىلەن قايتىدىن

ئەسلىدىكى تىۋىت چىگىش ئۇسۇلى بويىچە تىۋىت ئۇندۇرۇش كېرەك.

گىلەم پاك - پاكىز يۇتاپ تازىلانغاندىن كېيىن گىلەمنىڭ ئۇزۇنلۇقى ۋە كەڭلىكىگە مېتىر تۇتۇپ، باراۋەرلىك ئەھۋالى ئىنچىكە كۆزىتىلىدۇ. كىرىپ كەتكەن ياكى چىقىپ قالغان قىرغاقلار كۆرۈلسە، يەڭگىل بولسا سوزۇپ تارتىپ ئوڭشىلىدۇ. لېكىن بۇ ئۇسۇل ئىشەنچلىك بولمىغاچقا، ۋاقىتلىق تۇزلەنگەندەك كۆرۈلسىمۇ، ئاخىرى ئەسلىي ھالغا قايتىۋالىدۇ. ئەگەر ئېغىر ھالدا مايماقلىق كۆرۈلسە، سەۋەبىنى تەكشۈرۈپ بۇنداق ئەھۋالنىڭ قايتا يۈز بېرىشىدىن ساقلىنىش كېرەك.

تۆھپىكار گىلەمچىلەر شەجەرىسى

يۇقىرىدا كۆرۈپ ئۆتكىنىمىزدەك خوتەندە گىلەمچىلىك ناھايىتى ئۇزاق تارىخقا ئىگە بولسىمۇ، گىلەمچىلىكنىڭ ھەرقايسى دەۋرلەردىكى كونكرېت ئەھۋالى، ئۆزگىرىشى، تەرەققىياتى ھەمدە مەشھۇر گىلەم ئۇستازلىرىنىڭ ھايات پائالىيىتى ۋە ھۇنەر سەنئەت تارىخىغا ئائىت تەپسىلىي ماتېرىياللار ھېلىغىچە ئاساسەن بايقالغىنى يوق. شۇڭا بۇ يەردە مىنگونىڭ ئاخىرقى ۋاقىتلىرىدىن باشلاپ ھازىرغىچە بولغان ئارىلىقتا خوتەن گىلەمچىلىكىنىڭ تەرەققىياتىغا مەلۇم تەسىر كۆرسەتكەن ياكى يېڭى نۇسخىلىرىنى ئىجاد قىلىش، ھۇنەر سەنئەتنى ياخشىلاش جەھەتلەردە مەلۇم تۆھپە قوشقان بىر قىسىم تۆھپىكارلارنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمىز.

ئىمىن قاسىم

ئىمىن قاسىم 1925 - يىلى خوتەن ناھىيىسىدىكى بوزاق يېزا ماجا يەكشەنبىسى كەنتىدە تۇغۇلغان. دادىسى قاسىمئاخۇن ئۇستا ياغاچچى بولۇپ، قاسىمئاخۇن خارات دېگەن نام بىلەن ئۆز يېزىسىغا تونۇلغان ھۇنەرۋەن ئىدى.

1939 - يىلى ئىمىن ئاسىم ئۆز قىزىقىشى بويىچە، بوزاق يېزا ماجا كەنتىدىكى ئۇستا گىلەمچى ماخمۇت ئاخۇن ناۋايغا شاگىرت بولۇپ كىرگەن. 1941 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر شۇ ۋاقىتلاردا توقۇلىدىغان

گىلەم نۇسخىلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئۇستازىدىن قېلىشمايدىغان دەرىجىدە خاتاسىز توقۇيالايدىغان بولغان. 1942- يىلىنىڭ بېشىدا ئىنىسى ماخمۇت قاسىم ۋە ئاۋۇت قاسىملار بىلەن بىرلىكتە ۋىلايەتلىك يەرلىك مەسئۇلاتلار شىركىتى قارمىقىدىكى گىلەم كارخانىسىغا ئىشچى بولۇپ كىرگەن. شۇ يىلى شىركەت مەسئۇلىيىتىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى ۋە ئۇلار تەمىنلىگەن بىرپارچە يولۇاس سۈرىتىگە ئاساسەن، ھېچقانداق خەرىتە يوق ئەھۋالدا ئىككى ئىنىسى بىلەن بىرلىكتە ئالتە كۈادرات مېتىرلىق، يولۇاس سۈرەتلىك گىلەمنى مۇۋەپپەقىيەتلىك توقۇپ چىقىپ يۇقىرى ماھارىتىنى نامايان قىلغان.

1950 - يىلى 15 - ئاپرىلدا رەسمىي قۇرۇلغان ۋىلايەتلىك گىلەم كارخانىسىغا ئىمىن ئاسىم تۇنجى نۆۋەتلىك كارخانا باشلىقى چاڭجاڭ بولۇپ تەيىنلەنگەن.

1951 - يىلى خوتەن ۋىلايىتىنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى ۋالىيسى نەبىجان يۈسۈپ كەلكۇن نۇسخا گىلەمنى ئىسلاھ قىلىپ توقۇشنى تاپىلىغاندىن كېيىن، ئىمىن قاسىم كەلكۇن نۇسخا گىلەمنى ئۆزگەرتىپ، ئۆركەش كەلكۇن نۇسخا گىلەمنى لايىھىلەپ توقۇپ، جامائەتچىلىكىنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشكەن ۋە بازىرى ئىتتىك مالغا ئايلانغان. 1951 - يىلى مارتتا ئىمىن قاسىم لوپ ناھىيىلىك گىلەم كارخانىسىنىڭ باشلىقى بولۇپ يۆتكەلگەن ۋە 1956 - يىلى ئاپرىلغا قەدەر شۇ ۋەزىپىدە بولغان. شۇ يىلى ئاپرىلدىن 1958 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ۋىلايەتلىك گىلەم كارخانىسى ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى، قوشۇمچە سېخ مۇدىرى بولغان. 1959 - يىلى ۋىلايەتلىك گىلەم كارخانىسى ۋىلايەتلىك تاشقى سودا گىلەم كارخانىسىغا ئۆزگەرتىلگەندىن تارتىپ تاكى 1987 - يىلى ئۆكتەبىرده پېنسىيىگە چىققانغا قەدەر بۇ كارخانىنىڭ مەسئۇل پرېيومچىسى بولۇپ ئىشلىگەن. ئۇ 1951 - يىلى لوپ ناھىيىسىگە بارغاندىن كېيىن، لوپ شەھەر ئىچىدىكى گىلەم بازىرىدا كۆلىمى كىچىك بولسىمۇ، گۈل نۇسخىسى ناھايىتى كۆركەم بولغان بىر پارچە گىلەمنى بايقىغان. سۈرۈشتۇرۇش ئارقىلىق بۇ گىلەمنىڭ مىنگونىڭ ئاخىرلىرىدا لوپ ناھىيىسىدە گىلەمچىلەر ئاقساقىلى بولغان بىر چوڭ گىلەمچى باينىڭ ئائىلىسىدە نۇرغۇن زامانلار ساقلانغان گىلەم ئىكەنلىكىنى، كېيىن بۇ گىلەمنىڭ مۇسادىرە قىلىنىپ باشقىلارنىڭ قولىغا ئۆتكەنلىكىنى

بىلگەن ۋە سانقۇچى كىشىنىڭ قويغان باھاسى بويىچە 60 چارەك قوناققا سېتىۋالغان ھەمدە مۇشۇ گىلەمنى ئۆرنەك قىلىپ «پالاس نۇسخا ئەدىيال» گىلەمنى توقۇپ چىققان. بۇ خىل گىلەم ۋۇجۇدقا چىققاندىن كېيىن جەمئىيەتتە ئومۇميۈزلۈك ياخشى باھاغا ئېرىشىپ بازىرى چاپ - چاپ بولۇپ كەتكەن. ئەسلىي نۇسخا گىلەم 1966 - يىلىدىن كېيىن باغچى بازىرىدىكى ماھىر گىلەمچى ئوبۇلقاسىم لەڭگەر دېگەن كىشىنىڭ قولىغا ئۆتكەن.

ئىمىن قاسىم ئاكىنىڭ خوتەن گىلەمچىلىكىگە قوشقان ئەڭ چوڭ تۆھپىسى لوپ بازىرىدىن قەدىمىي گىلەمنى، ئۇنىڭدىكى ئۆزگىچە سەنئەتنى بايقاپ ئۇنى سېتىۋالغانلىقى ۋە «پالاس ئەدىيال نۇسخا» دېگەن يېڭى سورتنى بارلىققا كەلتۈرگەنلىكىدە ئىپادىلىنىدۇ. مۇشۇ بايقاش نەتىجىسىدە ھازىرغىچە بولغان 50 يىل ئىچىدە ئەدىيال نۇسخا گىلەمنىڭ بىر - بىرىدىن گۈزەللىك تالىشىدىغان يەنە بەش خىل يانداش سورتى بارلىققا كەلدى ۋە بۇلار بىرلىكتە خوتەن گىلەملىرىنىڭ گۈلتاجىسى سۈپىتىدە شۆھرەت قازىنىپ كەلدى.

ئېگىز بوي، بۇغداي ئۆڭ، خۇش مىجەزلىك ئىمىن قاسىم ئاكا ئۆزىنىڭ ھاياتىنى شۇنچە مەنىلىك ئۆتكۈزگەنلىكى ۋە خوتەن گىلەمچىلىكىنىڭ تەرەققىياتىغا ئۇنتۇلماس تۆھپە قوشقان بولۇشىغا قارىماي، ئىنتايىن مۇلايىم، كەمتەر كىشى بولۇپ، ئاپتورنى ناھايىتى كۆپ ئاغزاكى ماتېرىياللار بىلەن تەمىن ئەتتى. 78 ياشقا كىرگەن بولسىمۇ، ھېچىرىم تۇرۇۋاتقان ھۆرمەتكە سازاۋەر بۇ مويسىپىت ئايالى روزىنىساخان بىلەن بىللە كۆڭۈللۈك ياشىماقتا.

ئىمىن ئاخۇن بوياق

ئىمىن ئاخۇن 1912 - يىلى خوتەن شەھرىنىڭ گۈجەنباغ يېزىسىدا كەسپىي بوياقچى قاسىم ئاخۇن ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ كىچىكىدىن باشلاپ ئەجدادلىرىدىن تارتىپ بوياقچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەن دادىسى قاسىمئاخۇندىن بوياقچىلىقنى ئۆگەنگەن ھەمدە ماتا، چەكمەن بوياش، يۇڭ يىپ بوياش ۋە سەرگەز بېسىشتا ماھىرلىقى بىلەن كۆزگە كۆرۈنگەن.

1950 - يىلى ۋىلايەتلىك گىلەم كارخانىسى قۇرۇلغاندا، بۇ كارخانىنىڭ بوياقچىلىق خىزمىتىگە مەسئۇل قىلىنغان. ئۇ تەبىئىي

بويۇق ماتېرىياللىرى ۋە سانائەت بويۇق ماتېرىياللىرى بىلەن خام ئەشيا بويۇشقا ئىنتايىن ماھىر بولۇپ، تەلەپ قىلىنغان بويۇق تۈرىنى خاتاسىز ئەمەلگە ئاشۇرالايتتى. شۇڭا، ئۇمرىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر گىلەم كارخانىسىدا بويۇق تەڭشەش، خام ئەشيا بويۇش بىلەن شۇغۇللانغان.

1991 - يىلى گىلەم كارخانا رەھبەرلىكى تەبىئىي بويۇق ماتېرىياللىرىدا بويالغان گىلەم توقۇشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى ئورۇنلاشتۇرغاندىن كېيىن، ئۇ 80 ياشقا بېرىپ قالغىنىغا قارىماي، ئىدىرىس مەتتۇرسۇن بىلەن بىللە كۆپلىگەن يېزا - كەنتلەرگە بېرىپ، تەبىئىي بويۇق ماتېرىياللىرىنى يىغىپ كەلدى ۋە ئۇلاردىن پايدىلىنىپ تەبىئىي بويۇق يىپ بويۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇپلا قالماي، ئۇنىڭ ئۆلچەملىك ئۇسۇللىرىنى بارلىققا كەلتۈردى. بۇنىڭ بىلەن، ئۇزۇلۇپ قالغىنىغا 40 يىل بولغان تەبىئىي بويۇق ماتېرىياللىرىدىن پايدىلىنىپ خام ئەشيا بويۇش كەسپى قايتىدىن ئەسلىگە كەلدى.

ئىمىن ئاخۇن بويۇغ 1998 - يىلى 86 يېشىدا ۋاپات بولدى.

ئابابەكرىئاخۇن چۇجە

ئابابەكرىئاخۇن 1919 - يىلى لوپ ناھىيىسىنىڭ چاۋاغ يېزا قاراقىي كەنتىدە تۇغۇلغان. كىچىكىدىن باشلاپ گىلەمچىلىككە شاگىرتلىققا كىرىپ ئۇستا ھۇنەرۋەن بولۇپ يېتىشكەن. 1952 - يىلى ۋىلايەتلىك گىلەم كارخانىسىغا قوبۇل قىلىنىپ، گىلەم توقۇش سېخىدا ئىشلىگەن، بىر مەزگىل سېخ مۇدىرى بولغان.

ئابابەكرى ئاخۇننىڭ ئەستە ساقلاش ئىقتىدارى ئىنتايىن ياخشى بولۇپ، 10 نەچچە خىل ئەنئەنىۋى نۇسخىدىكى گىلەملەرنىڭ نەچچە ئون خىل رەڭ تۈرىنىڭ گۈل نەقىش شەكىللىرى ۋە رەڭ ئايرىمىسىنى ئېنىق ئېسىدە ساقلىغان بولۇپ، 1970 - يىللاردىن ئىلگىرى گىلەم خەرىتىسى بولمىغان ئەھۋالدا ئۇ تېخنىكا يېتەكچىلىكى جەھەتتە ناھايىتى مۇھىم رول ئوينىغان. بولۇپمۇ ھايۋانات سۈرىتى چىقىرىلىدىغان ئوبراز نۇسخا گىلەم توقۇشقا ناھايىتى ماھىر بولۇپ، بۇ خىل مەھسۇلاتلارنى ئىشلەپ چىقىرىشتا تېخنىكا يېتەكچىسى بولۇپ ئىشلىگەنىدى.

ئاباباكىرئاخۇن ئوستا 1981 - يىلى پېنسىيگە چىققان. 1982- يىلى 63 يېشىدا ۋاپات بولغان.

ئىدرىس مەتتۇرسۇن

ئىدرىس مەتتۇرسۇن 1948 - يىلى مايدا خوتەن شەھىرىدە كەسپىي گىلەمچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن 1960 - يىلى ۋىلايەتلىك گىلەم كارخانىسىغا شاگىرت بولۇپ كىرگەن. 1966 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا تېخنىكا بېرىپ، پار ئارقىلىق يۇڭ يىپ بوياش تېخنىكىسىنى ئۆگەنگەن. 1967 - يىلى 7 - ئايلاردا تېخنىكدىن قايتىپ كېلىپ، بوياقچىلىق سېخىدا تېخنىك بولغان. 1970 - يىلىدىن 1991 - يىلىغا قەدەر گىلەم كارخانىسى ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ ئىشلەپ چىقىرىشقا مەسئۇل دائىمىي ھەيئىتى، گىلەم توقۇش سېخىنىڭ مۇدىرى، بوياقچىلىق سېخىنىڭ مۇدىرى، تەييارلىق، بوياش، گىلەم يۇيۇش سېخىنىڭ مۇدىرى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. 1991 - يىلىدىن ھازىرغىچە ئىشلەپ چىقىرىش، پىلان بۆلۈمىنىڭ مەسئۇلى بولۇپ ئىشلەۋاتىدۇ.

ئىدرىس مەتتۇرسۇن 1967 - يىلىي مەتتۇرسۇن ئايۇپ، فۇسىچاڭ قاتارلىق ئۇچ كىشى تېخنىكىسىنى سانائەت بوياقلىرىدا پار ئارقىلىق يۇڭ يىپ بوياش تېخنىكىسىنى ئۆگىنىپ كەلگەندىن كېيىن، بۇ يېڭى تېخنىكىنى ئىشلەپ چىقىرىشتا قوللىنىپ، پار بىلەن بوياشنى ئىشقا ئاشۇرغان.

1981 - يىلى ئۇ يېڭى پۈتكەن گىلەملەرنى ماشىنا ئارقىلىق تاراپ يۇيۇش تېخنىكىسىنى يولغا قويۇش توغرىسىدا تەكلىپ بەرگەندىن كېيىن، بۇ تەكلىپ قوبۇل قىلىنىپ شۇ يىللاردا ئىككى يىل سىناق قىلىپ قوللىنىلغان. 1991 - يىلىدىن باشلاپ رەسمىي يولغا قويۇلغان.

1990 - يىلى تەبىئىي بوياق ماتېرىياللىرىدا يىپ بوياپ گىلەم توقۇش ئۇسۇلىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش توغرىسىدا تەكلىپ بەرگەن. بۇ تەكلىپ قوبۇل قىلىنغاندىن كېيىن، پىشقەدەم بوياقچى ئىمىن قاسىم بىلەن بىرلىكتە ئوردان يىلتىزى، تۇخۇمەك چېچىكى، ئانار پوستى، ياڭاق پوستى، شاخار قاتارلىق نەرسىلەردىن پايدىلىنىپ، يىپ بوياشنى مۇۋاپىقلاشتۇرۇش ئىشقا ئاشۇرغان. ھازىر بۇ خىل

تەبئىي بويۇق گىلەملەرنىڭ مەھسۇلاتى كۆپ بولمىسمۇ، لېكىن خېرىدارلىقى ياخشى، ئاساسەن چەت ئەللەرگە ئېكسپورت قىلىنىدۇ.

1990 - يىلى ئۇ ئوتتۇرىغا قويغان تەبئىي رەڭدار گىلەم (قوي يۇڭىنى ئەسلىي رەڭلىرى بويىچە ئايرىم ئىگىرىپ توقۇلىدىغان گىلەم) توقۇشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش توغرىسىدىكى تەكلىپ قوبۇل قىلىنىپ يولغا قويۇلغان. ھازىر بۇ خىل گىلەم ھەر يىلى 1 مىڭ 500 كۋادرات مېتىر ئەتراپىدا ئىشلەپچىقىرىلىدۇ. مىقدارى ئاز بولسىمۇ، بازارلىقى ياخشى. ئوخشاش سۈپەتتىكى سۇنئىي بويۇق گىلەملەرگە قارىغاندا 30% ~ 40 % يۇقىرى باھادا سېتىلىدۇ. كۆپ قىسمى ئېكسپورت قىلىنىدۇ.

ئىدىرىس مەتتۇرسۇن ئوتتۇرىغا قويغان بىرقانچە تەكلىپ ئاساسىدا يولغا قويۇلغان بۇ تەدبىرلەر خوتەن گىلىمىنىڭ تۇرلىرىنى كۆپەيتىش، مەھسۇلات سۈپىتىنى ئاشۇرۇش جەھەتتە ناھايىتى ياخشى رول ئوينىدى. ئۇنىڭ ئېيتىشچە، ئۇلارنىڭ جەمەتى 8 - ئەجدادىدىن باشلاپ ئاتا مىراس گىلەمچىلەر بولۇپ ھازىرمۇ ئۇلارنىڭ جەمەتىدىكى كۆپ قىسىم كىشىلەر گىلەمچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىدىكەن. ئىدىرىسئاخۇنۇمنىڭ دادىسى مەتتۇرسۇنئاخۇن ماھىر گىلەمچى بولۇپ، 1942 - يىلى شۇ چاغدىكى ئەمەلدارلارنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە شىڭ شىسەينىڭ سۇرىتى چىقىرىلغان گىلەمنى توقۇپ چىققانىكەن.

ئابدۇۋەلى تۇرسۇن

ئابدۇۋەلى تۇرسۇن 1949 - يىلى لوپ ناھىيە يۇرۇڭقاش يېزىسىدىكى شاخ كەنتىدە خىزمەتچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1962 - يىلى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن لوپ ناھىيىلىك گىلەم كارخانىسىغا شاگىرت ئىشچى بولۇپ كىرگەن ۋە بىرقانچە يىل ئۇتۇمەيلا ماھىر ئۇستىلارنىڭ بىرىگە ئايلانغان. 1979- يىلى ۋىلايەتلىك تاشقى سودا ئىدارىسى ئاچقان گىلەم لايىھىلەش كۇرسىدا ئۇچ ئاي تەربىيىلەنگەن. 1980 - يىلى 9 - ئايدىن 1981- يىلى 6 - ئايغىچە شىنجاڭ سەنئەت ئىنستىتۇتىنىڭ گۈزەل سەنئەت كەسپىدە بىر يىل بىلىم ئاشۇرغان. قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، لوپ ناھىيىلىك گىلەم كارخانىسىنىڭ لايىھىلەش بۆلۈم باشلىقى بولغان. 1994 - يىلى ئۆكتەبىردىن 1999 - يىلى مارتقىچە بۇ كارخانىنىڭ

باشلىقى بولغان. ئۇنىڭدىن كېيىن، ناھىيىلىك پاختا - كەندىر شىركىتىنىڭ ماي زاۋۇتىدا قوغداش خىزمىتىنى ئىشلەپ، 2001 - يىلى ئىيۇندا دەم ئېلىشقا چىققان.

گىلەمچىلىكتە مول ئەمەلىي تەجرىبىگە ئىگە بولغان ئابدۇۋەلى تۇرسۇن سەنئەت ئىنىستىتۇتىدا بىلىم ئاشۇرۇپ ئەتراپلىق نەزەرىيىۋى تەربىيىلىنىشكە ئىگە بولغاندىن كېيىن، نەزەر دائىرىسى تېخىمۇ كېڭىيىپ، ئىجادىيەت تالانتىنى نامايان قىلىشقا پۇختا ئاساس يارىتقان. ئۇنىڭ ئوقۇش پۈتتۈرۈش ئالدىدا لايىھىلىگەن «ئانار باغ» ۋە «ناسۇڭاي» ناملىق ئىككى پارچە ئەسىرى ئەلا باھاغا ئېرىشكەن. بۇنىڭدىن 540 قۇرلۇق ئۆلچەمدە لايىھىلەنگەن «ناسۇڭاي» نۇسخا گىلەم لوپ ناھىيىلىك گىلەم كارخانىسى تەرىپىدىن ئىشلەپ چىقىرىلىپ ئېكسپورت قىلىنغان.

1989 - يىلى ئۇ لايىھىلىگەن «كارىۋات ئەدىيال» ناملىق گىلەم مەخسۇس كارىۋات گىلىمى ئۆلچىمىدە لايىھىلەنگەن بولۇپ، ناھايىتى تېزلا ئىستېمالچىلارنىڭ قارشى ئېلىشىغا ئېرىشىپ كەڭ تارقالغان. 2001 - يىلى لايىھىلەنگەن «كېپىنەك» نۇسخا گىلەم ئىشلەپ چىقىرىلىپ بازارغا سېلىنىش بىلەنلا بازىرى ئىنتايىن مەھسۇلانقا ئايلانغان.

ئابدۇۋەلى تۇرسۇننىڭ ئۇيغۇر گىلەمچىلىكىگە قوشقان تۆھپىسى نەزەرىيە تەتقىقاتى جەھەتتە تېخىمۇ گەۋدىلىك بولۇپ، ئۇ يازغان «خوتەن گىلەمچىلىكى» دېگەن ئەسەر تارىختىن بۇيان گىلەم تەتقىقاتىغا بېغىشلانغان تۇنجى مەخسۇس ئەسەر ھېسابلىنىدۇ. بۇ ئەسەر شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىنىڭ ھاۋالىسى بويىچە يېزىلغان بولۇپ، ئاپتور 1984- يىلدىن باشلاپ ئىككى يىل جاپالىق ئىزدىنىپ يېزىپ چىققان. 1986- يىلى سىنتەبىردە شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنىپ، 1987 - يىلى ئاپرېلدا تۇنجى باسمىسى تارقىتىلغان. بۇ ئەسەر ئومۇمىي جەھەتتىن ئەنئەنىۋى ئۇيغۇر گىلەملىرىنىڭ نۇسخا تۇرلىرى، نەقىشچىلىكى ۋە ئالاھىدىلىكى توغرىسىدىكى تەتقىقاتلار بىلەن ئەمەلىي قوللىنىلىدىغان گىلەم توقۇش تېخنىكىسىدىن ئىبارەت ئىككى جەھەتتىكى مەزمۇننى ئۆز ئىچىگە ئالغان. ئۇ، ھەم بىرقەدەر يۇقىرى نەزەرىيىۋى تەتقىقات قىممىتىگە، ھەم بىرقەدەر كۆچلۈك ئەمەلىي قوللىنىشچانلىققا ئىگە بولۇپ، گىلەم تەتقىقاتىدىكى قىممەتلىك

ماتېرىيال بولۇپلا قالماي، گىلەمچىلىك تەرىبىيىلەش كۇرسلىرى ۋە گىلەم توقۇشنى ئۆزلۈكىدىن ئۆگەنگۈچىلەرنىڭ دەرسلىك ماتېرىيالى ھېسابلىنىدۇ.

ئىلھام جۇمە

ئىلھام جۇمە 1961 - يىلى خوتەن شەھىرىدە زىيالىي ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدىن باشلاپ رەسىم سىزىشقا خۇشتار بولغان. ئىلھام ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن 1979 - يىلى ۋىلايەتلىك گىلەم كارخانىسىغا خىزمەتكە كىرگەن قىسقىغىنە بىر نەچچە ئايدا گىلەم توقۇشنى پىششىق ئۆگىنىۋالغانلىقى ۋە رەسىم سىزىشقا خۇشتارلىقىدىن ئۇنىڭ بەدئىي تالانتى بارلىقىنى بايقىغان كارخانا رەھبەرلىرى ئۇنى ئاپتونوم رايون ئاچقان گىلەم لايىھىلەش تېخنىكىلىرىنى تەربىيىلەش كۇرسىغا ئەۋەتتى. بىر يىللىق ئوقۇشنى ياخشى نەتىجە بىلەن پۈتتۈرۈپ كەلگەندىن كېيىن، گىلەم كارخانىسىنىڭ لايىھىلەش بۆلۈمىدە ئىشلىدى ۋە كۆپ يىل ئىزدىنىش ئارقىلىق 1993 - يىلى «ئىلھام نۇسخا» گىلەمنى لايىھىلەپ چىقتى. مەھسۇلات بازارغا سېلىنغاندىن كېيىن، جەمئىيەتنىڭ ئېتىراپ قىلىشى، خېرىدارلارنىڭ قارشى ئېلىشىغا ئېرىشى ۋە خوتەن گىلەملىرىنىڭ ئەڭ يېڭى نۇسخىلىرىنىڭ بىرىگە ئايلاندى.

1995 - يىلىدىن باشلاپ گىلەم كارخانىسى لايىھىلەش بۆلۈمىنىڭ مەسئۇللۇقىنى ئىشلەۋاتقان ئىلھام، ئۆزىنىڭ رەڭ تەڭشەش ۋە بوياق ئىشلىتىشتىكى ماھىرلىقىنى ئىشقا سېلىپ، ئەنئەنىۋى گىلەم سورتلىرىنىڭ نۇسخا نەقىش شەكىللىرىنى ساقلاپ، نەقىش بوياقلىرىنى قايتىدىن تەڭشەش ئاساسىدىكى «كونا گىلەملەرنى ياشارتىش» جەھەتتىكى ئىزدىنىشلىرىدە ياخشى ئۇنۇمگە ئېرىشتى. ئۇ قايتىدىن رەڭ تەڭشەپ ياشارتىپ چىققان چاچما نۇسخا گىلەم ئائىلىسىدىكى ئىككى ئايگۈللۈك تەڭ چاچما نۇسخا گىلەم كونا نەقىش ئاساسىدا يېڭىچە جەزبدارلىققا ئىگە بولۇپ، بازىرى ئىتتىك مەھسۇلاتقا ئايلاندى. بۇنىڭ بىلەن ئەنئەنىۋى نۇسخىدىكى گىلەملەرنىڭ ھاياتىي كۈچىنى ئاشۇرۇشتا بىر يېڭى يول ئېچىلدى.

تۇرسۇنتوختى قۇربانئىياز (شىر)

تۇرسۇنتوختى قۇربانئىياز 1963 - يىلى خوتەن ناھىيىسىنىڭ باغچى بازار باغچى كەنتىدە دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. سەككىز يېشىدىن باشلاپ گىلەمچىلىككە قىزىقىپ، ئۆز كەنتىدىكى مەتنىياز ئاخۇن خاپان ئىسمىلىك گىلەمچىگە شاگىرت بولۇپ ھۈنەر ئۆگەنگەن. 1980 - يىلىدىن باشلاپ ئائىلىسىدە گىلەمچىلىك قىلىشقا باشلىغان.

تۇسۇنتوختى قۇربانئىيازنىڭ گىلەمچىلىكتىكى تۆھپىسى ئىككى جەھەتتە كۆزگە چېلىقىدۇ. ئۇنىڭ بىرى ئاران باشلانغۇچ مەكتەپنىلا پۈتتۈرگەن بولۇشىغا قارىماي، كىچىكىدىنلا زېرەك، مۇستەقىل پىكىر يۈرگۈزۈشكە ماھىر بولغان تۇرسۇنتوختى گىلەم توقۇشنى پۈختا ئۆگىنىپ بولغاندىن كېيىن، ئۆزىگە خاس نۇسخا يارىتىش ئىرادىسىگە كېلىپ، ئۇزۇلدۇرمەي تىرىشىش ئارقىلىق 1988 - يىلى ئەدىيال نۇسخا گىلەمنىڭ يانداش نۇسخىلىرىدىن بىرى بولغان بۆرەك مودەن ئەدىيال نۇسخا گىلەمنى لايىھىلەپ توقۇپ چىققان. ئەدىيال نۇسخا گىلەم ئائىلىسىدىكى ئەڭ كېيىن ئىجاد قىلىنغان بۇ يېڭى سورت، بازارغا سېلىنغاندىن كېيىن بازىرى ئىتتىك مالغا ئايلىنىپ، جەمئىيەتنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشكەن.

ئىگىلىك يارىتىشقا ماھىرلىقى ئۈنىڭ يەنە بىر ئالاھىدىلىكى بولۇپ، 1980 - يىلى باشقىلاردىن ئۆتنە ئالغان ئۇچيۇز يۈەننى دەسمايە قىلىپ يەككە گىلەمچىلىككە قەدەم باسقان 17 ياشلىق بۇ يىگىت، ئۆزىنىڭ بىر دۇكان ۋە 300 يۈەن دەسمايىدىن تەركىب تاپقان بۇ كىچىككىنە ئىگىلىكىنى ئىنتايىن پىلانلىق ۋە تۇجۇپىلەپ باشقۇرۇپ، 1984 - يىلى دۇكاننى ئىككىگە يەتكۈزگەن. تىرىشچانلىق ۋە پەم - پاراسەتكە تايىنىپ ئىگىلىك تىكلىگەن ياش تۇرسۇنتوختى 2001 - يىلىغا كەلگەندە باغچى بازىربدا كۆزگە كۆرۈنگەن يەككە ئىگىلىك ماھىرى بولۇپ تونۇلدى ۋە شۇ يىلى باغچى بازارلىق ھۆكۈمەتنىڭ ئىلھام بېرىشى ھەم ئۈچ مو يەر ئاجرىتىپ بېرىشى بىلەن گىلەم توقۇش سېخى، ئامبار، ئىشخانا قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان 800 كۋادرات مېتىرلىق قۇرۇلۇشنى تاماملاپ گىلەم كارخانىسى قۇردى.

ھازىر بۇ كارخانىدا 26 پولات دۇكان بولۇپ، 170 نەپەرگە

يېقىن گىلەمچى ئۇستا ۋە شاگىرت ئىشلەيدۇ. كارخانىنىڭ يىللىق ئىشلەپ چىقىرىش مىقدارى ئىككى مىڭ كۋادرات مېتىرغا، مەھسۇلات قىممىتى 480 مىڭ يۈەنگە يېتىدۇ. ئۇستىلارنىڭ يىللىق ئىش ھەققى 2500 ~ 3500 يۈەنگە، شاگىرتلارنىڭ يىللىق ئىش ھەققى 1500 يۈەنگە يېتىدۇ. كارخانىدا ئاز ساندا ئەنئەنىۋى نۇسخىلاردىكى يەرلىك گىلەم ۋە بۇيرۇتما گىلەملەر ئىشلەپ چىقىرىدىن ئۆزگە، ئاساسلىقى ئېكسپورت گىلىمى ئىشلەپچىقىرىلىدۇ.

يۇرتداشلارنىڭ كۆڭگەن ئادەت بويىچە ئاتاۋېرىشى بىلەن نەسەب لەقىمى فامىلىسىگە ئايلىنىپ قېلىپ «تۇرسۇنتوختى شىر» دېگەن نام بىلەن تونۇلغان بۇ تۆھپىكارنىڭ خۇسۇسىي گىلەمچىلىك كارخانىسى ھازىر باغچى يېزىسىدىكى 32 خۇسۇسىي گىلەمچىلىك كارخانىسى ئىچىدە كۆلىمى ۋە مەھسۇلات مىقدارى جەھەتتە ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدۇ.

2002 - يىلى نويابىر 2003 - يىلى فېۋرال، خوتەن.

پايدىلانمىلار

① بۇ رىۋايەتنىڭ «گىلەم پېرى ۋە گىلەم» دېگەن تېمىدىكى يەنە بىر ۋاريانتى بار. «جۇڭگو خەلق چۆچەكلىرى توپلىمى شىنجاڭ تومى ـــ لوپ خەلق چۆچەكلىرى» ، 6 -بەتكە قارالسۇن.

⑪ ②«خوتەننىڭ ئۇمۇمىي ئەھۋالى» . خوتەن ۋىلايەتلىك يەرلىك تەزكىرە ئىشخانىسى تۈزگەن، ئۇيغۇرچە، 233 -، 128 - بەت.

③ ئابدۇكېرىم راخمان: «يىپەك يۇرتىدىكى ئېپسانە - رىۋايەتلەر» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، ئۇيغۇرچە 1985 - يىل نەشرى، 88 -، 89 - بەتلەر.

④ توختى مۇھەممەت: «ياڭاق ھەققىدە رىۋايەت» «ئۇرۇمچى كەچلىك گېزىتى» . ئۇيغۇرچە 1988 - يىللىق 19 - ئىيۇل سانى، 3 - بەت.

⑤ مەمۇد زەيدى: «ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخىدىن تەرىلەر» . مىللەتلەر نەشرىياتى 1995 - يىل نەشرى، 63 - بەت.

⑨⑧⑦⑥ ئىمىن تۇرسۇن: «تارىمدىن تاپقىلار» . مىللەتلەر نەشرىياتى، ئۇيغۇرچە نەشرى، 436 - بەت.

⑩ سماچىيەن: «تارىخىي خاتىرىلەر» . شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، ئۇيغۇرچە نەشرى، 33 - بەت.

⑫ مەھمۇد قەشقىرى: «تۈركى تىللار دىۋانى» . شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، ئۇيغۇرچە نەشرى، 1 - توم 517 - بەت.

⑬㉒㉓㉕ «شىنجاڭ سەنئىتى» ژۇرنىلى. 1997 - يىلى 6 - سان. 26-، 27 -، 28 - بەتلەر.

⑭ غەيزەتجان ئوسمان: «شىنجاڭ خەلقىنىڭ ئېلىنمىز مەدەنىيەت خەزىنىسىگە قوشقان تۆھپىلىرى» . «شىنجاڭ تەزكىرىسى» ، ئۇيغۇرچە 94 - يىللىق 3 - سان، 51 - بەت.

⑮ سابىت ئەخمەت، ئەخمەت رېشىت: «قۇم ئاستىدىكى شەھەر - قەدىمكى نىيە خارابىسى» «شىنجاڭ داشۆ ئىلمىي ژۇرنىلى» (ئىجتىمائىي پەن قىسمى) ، ئۇيغۇرچە 1985- يىللىق 2 - سان 28 - بەتتىن 73 - بەتكىچە قارالسۇن.

⑯ ئەخمەت رېشىت: «نىيە خارابىلىقىدا ئېلىپ بېرىلغان ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈشتە يېڭىدىن تېپىلغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى» . شىنجاڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ژۇرنىلى، ئۇيغۇرچە، 1996 - يىللىق بىرلەشمە 1 -، 2 - سان، 44 - بەت.

⑰ ئەخمەت رېشىت: «ساماپۇل قەدىمكى قەبرىستانلىقى» . شىنجاڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ژۇرنىلى ئۇيغۇرچە 1985 - يىللىق 1 - سان 31 - بەتتىن 145 - بەتكىچە قارالسۇن.

⑱⑲⑳㉑ لى يىنپىڭ «بۇددا ئىلى ـــ ئۇدۇن» . شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ئۇيغۇرچە نەشرى، 105 -، 106 - بەتلەر.

㉔ «ياكرىدى ھەريانداسازى» ، خەنزۇچە، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1999 - يىلى 1 - نەشرى 1 - باسمىسى 266 - بەت.

㉖ ئاپتور خاتىرىسىدىن: بۇ رىۋايەتنى پىشقەدەم گىلەمچى ئاۋۇتاخۇن 1993 - يىلى 5 - ئايدا سۆزلەپ بەرگەن.

㉗㊱ «خوتەننىڭ ئۇمۇمىي ئەھۋالى» . خەنزۇچە، 128 -، 129 - بەت.

㉘ «گۆھەر زېمىن ـــ خوتەن» . ئۇيغۇرچە، شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت فوتو سۈرەت نەشرىياتى، 1995 - يىلى 1 - نەشرى 1 - باسمىسى. 21 - بەت.

㉙㉛㉝ «جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەر تارىخىغا ئائىت مەجمۇئە. ئۇيغۇرلارنىڭ قىسقىچە تارىخى» . ئۇيغۇرچە. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1989 - يىلى 1 - نەشرى، 1990- يىل 1 - باسمىسى. 190 -، 455 -، 458 - بەتلەر.

㉚ ھاجى نۇرھاجى: «يەكەن سەئىدىيە خانلىقىنىڭ قىسقىچە تارىخى» . ئۇيغۇرچە شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1993 - يىلى 1 - نەشرى 1 - باسمىسى. 220-،221 - بەتلەر.

㉜㉟ «خوتەننىڭ قىسقىچە تارىخى» خەنزۇچە. جۇڭجو قەدىمكى ئەسەرلەر نەشرىياتى 2002 - يىلى 4 - ئاي 1 - نەشرى 82-، 86 - بەتلەر.

㉞ كاتارىن ماكاتىنبې «قەشقەرنى ئەسلەيمەن». ئۇيغۇرچە. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2000 - يىلى 9 - ئاي 1 - نەشرى. 65 -، 66 - بەتلەر.

㊲ ئابدۇۋۇپلى تۇرسۇن: «خوتەن گىلەمچىلىكى»، ئۇيغۇرچە، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1986 - يىلى 1 - نەشرى. 145 -، 152 - بەتلەر.

㊳ «جۇڭگو خەلق چۆچەكلىرى توپلىمى شىنجاڭ تومى - گۇما خەلق چۆچەكلىرى ۋە داستانلىرى». 59 - بەت.

㊴ لى يىنپىڭ: «خوتەن ۋىلايىتىدىكى قىيا تاش سۈرەتلىرى»، شىنجاڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ژۇرنىلى، خەنزۇچە 1988 - يىللىق 1 - سان. 22-، 23-، 24-، 25- بەتلەر.

مەسئۇل مۇھەررىرى: يالقۇن ئىسمائىل
مەسئۇل كوررېكتورى: مۇنىرە مۇساجان
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ

دۇنيادا بىرلا خوتەن بار
— يېپەكچىلىك، قاشتېشى، گىلەمچىلىك

تۈزگۈچى: ئابدۇللا سۇلايمان

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى348№ پوچتا نومۇرى: 830001)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى تەرىپىدىن تارقىتىلدۇ
ئۈرۈمچى رېنشياڭ باسمىچىلىق چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
فورماتى: 1230×880مم، 1/32،
باسما تاۋىقى: 12.75، قىستۇرما ۋاراقى: 2
2003-يىل 8-ئاي 1-نەشرى
2003-يىل 8-ئاي 1-بېسىلىشى
تىراژى: 3800 — 0001

ISBN 7—228—08242—7
ئومۇمىي باھاسى (ئالتە پارچە): 98.50 يۈەن

دۇنيادا بىرلا خوتەن بار

ناملىق يۇرۇشلۇك كىتابلار

- يىللار، ئادەملەر، ۋەقەلەر
- مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى، بوستانلىق ۋە ئېكولوگىيە
- مەدەنىيەت، مائارىپ، تېبابەت
- يېپەكچىلىك، قاشتېشى، گىلەمچىلىك
- ئەدەبىيات - سەنئەت
- ھېكايەتلەر
- خەلق قوشاقلىرى (تاللانما)
- خەلق چۆچەكلىرى (تاللانما)
- خەلق داستانلىرى
- ئەپسانە - رىۋايەتلەر
- خوتەندە ئۆتكەن مەشھۇر كىشىلەر
- خوتەن يەر - جاي ناملىرى
- چەت ئەللىكلەر نەزىرىدىكى خوتەن
- خوتەن كىتابلىرى ئۇچۇرى
- خوتەن كارخانىچىلىرى

ISBN 7-228-08242-7

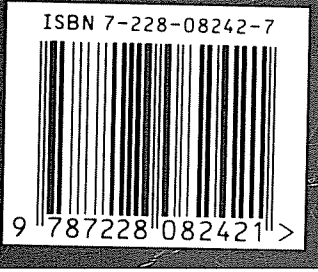

ISBN 7-228-08242-7
(民文)总定价(共六册):98.50元